

VARSTVO 1958-59
SPOMENIKOV VII

SLIKA NA OVITKU:
PIRANSKO
MESTNO OBZIDJE
FOTO: DR. M. ZADNIKAR

VARSTVO
SPOMENIKOV

VII

LJUBLJANA

1960

»VARSTVO SPOMENIKOV« JE GLASILO SPOMENIŠKOVARSTVENE
DEJAVNOSTI V SLOVENIJI. IZDAJA IN ZALAGA GA ZAVOD
ZA SPOMENIŠKO VARSTVO LRS, LJUBLJANA, PREŽIHOVA UL. 1
p. p. 176, TEL. 22-039.

UREDIL UREDNIŠKI ODBOR

GLAVNI UREDNIK:

DR. MARLJAN ZADNIKAR

ODGOVORNI UREDNIK:

EDO TURNHER

JEZIKOVNE KOREKTURE ROKOPISOV JE OPRAVIL

PROF. A. GSPAN

POVZETKE JE V FRANCOŠČINO PREVEDLA PROF. S. JERAS

NATISNILA TISKARNA ČASOPISNEGA PODJETJA »DELO«
V LJUBLJANI

Vsebina

TABLE DES MATIÈRES

ČLANKI

ARTICLES

Jaroslav Černigoj: Maribor	Ob piranski spomeniški problematiki ..... <i>Sur le problème de Piran, ville-monument</i>	5 5
Ivan Komelj: Ljubljana	Cistercijanski samostan v Kostanjevici na Krki — nje- gova usoda in konservatorski posegi ..... <i>L'abbaye cistercienne de Kostanjevica sur Krka — son histoire et les travaux de conservation</i>	21 21
Milka Čanak: Beograd	Konsolidacija samostanske cerkve v Kostanjevici na Krki ..... <i>Consolidation de l'église abbatiale de Kostanjevica sur Krka</i>	37 37
Dr. Marijan Zadnikar: Ljubljana	Kripta v Hočah pri Mariboru ..... <i>Crypte à Hoče près Maribor</i>	49 49
Milan Železnik: Ljubljana	Ob restavriranju fresk ..... <i>Restauration de fresques</i>	72 72
Jaroslav Černigoj: Maribor	Sempeter po osmih letih ..... <i>Sempeter au bout de huit ans</i>	89 89
Dr. Josip Klemenc: Ljubljana	Sempetrski spomeniki postavljeni ..... <i>Les monuments de Sempeter reconstruits</i>	101 101

KONSERVATORSKA POROČILA

RAPPORTS DES INSPECTEURS DES MONUMENTS

a) umetnostni spomeniki in urbanizem ..... <i>monuments d'art et urbanisme</i>	107 107
b) etnografski spomeniki ..... <i>monuments ethnographiques</i>	268 268
c) arheološki spomeniki ..... <i>monuments archéologiques</i>	276 276
č) tehniški spomeniki ..... <i>monuments techniques</i>	347 347
d) spomeniki NOB ..... <i>monuments de la Guerre de Libération</i>	349 349

VARSTVO PRIRODE

PROTÉCTION DE LA NATURE

Dr. Angela Piskernik Ljubljana	Narodni parki	359
	<i>Parcs nationaux</i>	359
Dr. Angela Piskernik Ljubljana	Zaščita planinskega cvetja	366
	<i>Protéction des fleurs alpines</i>	366
Dr. Angela Piskernik Ljubljana	Mednarodna klasifikacija in nomenklatura za varovanje naravnih objektov	369
	<i>Classification et nomenclature internationale pour la protéction des objets naturels</i>	369
Ciril Jeglič: Ljubljana	Kako je sedaj z »Juliano« v Trenti	374
	<i>La question de l'alpinetum »Juliana« à Trenta</i>	374
Boštjan Kiauta: Ljubljana	Odonatna favna triglavskega narodnega parka	376
	<i>La faune des Libellules (Odonata Fbr.) dans le Parc na- tional de Triglav</i>	376
Tone Wraber: Ljubljana	Nekatere nove ali redke vrste v flori Julijskih Alp	377
	<i>Quelques nouvelles ou rares espèces dans la flore des Alpes Juliennes</i>	377

Ob piranski spomeniški problematiki

JAROSLAV CERNIGOJ

»Če pomislimo na vse imponderabilije, ki jih je tako težko definirati, a imajo v mestih s staro kulturo še vedno tolikšno moč, da nas z vso silo notranje zgrabijo, ... tedaj odkrijemo, kar manjka krhki strukturi naše družbe, namreč tista enovitost reda in duha, ki se vidno izraža v prostoru in na zgradbah ter ostaja umetnostno učinkovita tudi preko svojega časa.« **W. Gropius**

Vprašanje, zakaj ohranjamo in ščitimo svoja stara mesta, bi lahko vodilo globoko v območja kulturne zgodovine in nemara celo do nekaterih mračnih psiholoških poglavij moderne civilizacije. Čeprav bi bilo nedvomno zelo zanimivo, če bi se kdo s stališča naše lastne družbene stvarnosti in našega lastnega spomeniškega varstva kritično pobavil n. pr. s tem, kar je pred nekaj leti odkril Ernst Jünger kot »muzealni nagon« človeštva (»musealer Trieb«), pa nam v okviru tega članka ni treba tako daleč, ker je za namene, za katere je pisan, mnogo smotrnejše, če se dotika nagibov za zaščito starih mest le bežno in tudi samo na površini, ki jo lahko vsakdo nadzira.

S tem v zvezi je koristno spomniti se, da se arhitektura že kakih 100 let ne more in ne more dokopati do enotne koncepcije v svojem zunanjem in notranjem obrazu. »... vsaka nova ulica in vsak natečaj nam kaže raznoliko, lesketajočo se in celo raztrgano podobo naših arhitekturnih stremljenj.«¹ In dasi si je zgradil moderni urbanizem sijajno in komplicirano teorijo, dasi je realiziral na njeni podlagi zvonka čuda eksaktnega funkcionalizma, komforta in perfektne higijene, ni ustvaril nobenega mestnega dela ali samostojnega naselja, ki bi zadovoljevalo kot celota, predstavljalo resnično v sebi zaokroženo skupnost in imelo lastno, individualno, nezamenljivo fiziognomijo. Še več: moderni urbanizem je — z večino arhitekture vred — zabrisal domala vse regionalne značilnosti dežel in se odel na tiri neke integralne tehnicite »od Ria do Stockholma« v oblačila, ki so v bistvu povsod enaka, a ne v smislu neke skladnosti, ki bi bila posledica resnične notranje enovitosti, temveč v smislu nekega ponajveč zelo rutiniranega, zelo avtomatičnega, zelo formalističnega konformizma.

Vsemu temu so pravo nasprotje stara mesta.² Čeprav niso skoraj nikdar — zlasti pri nas ne, kjer sega njih nastanek večinoma že v zgodnji srednji vek³

¹ B. Huber, Werk 59/12.

² Mišljena so seveda tista stara mesta, ki so kolikor toliko v skladu z današnjimi življenjskimi in higienskimi normami ali pa, ki jih je možno v tem smislu asanirati; niso pa mišljeni slumovski predeli, ki so zaradi brezupne propalosti zreli za rušenje.

³ Začetki Pirana segajo celo v VI. in VII. stoletje n. e. — B. Kovič in M. Pahor, »Vodič po Piranu« (rokopis).

— produkt določenega umetnostnega sistema, so to urbanistične tvorbe, ki povezujejo svoje sestavne elemente v izrecne, enkratne in neločljive skupnosti ter so do skrajnosti raznolike v podrobnostih, a docela enovite v velikem, pri tem pa kratko malo popolne v svoji regionalni specifičnosti. Z nekim — rekli bi — prav tako prostovoljnim kakor blagodejnim redom se posamezne hiše združujejo v ozke in neenakomerne, a žive in intimne ulice in trge s tako izrazitim ter ostro začrtanim estetskim profilom, da »nas z vso silo notranje zagrabijo« in da se nam enkrat za vselej vtisnejo v spomin. In povsod ta čudežni utrip svežega individualnega občutka in toplega neposrednega življenja, od kovane vratne kljuke in vodnjaka na robu trga do profiliranega dimnika na vrhu strehe — nikjer sledi konformistične, mrzle, lagodne shematike, ki straši po velikih predelih sodobnega gradbeništva in jih dela neužitne. Zato dajejo stara mestna jedra mestu značaj in ne novi predeli, pa čeprav so slednji desetkrat ali še večkrat večji, in zato je naša predstava o nekem mestu povezana z njegovim historičnim jedrom, ne pa z novimi mestnimi predeli, ki so povsod enaki in nimajo prav nobenih asociativnih vrednot. Neka elementarna sila vleče modernega človeka čedalje močneje v stara mesta z njihovo historično atmosfero ter tisto notranjo gradbeno uravnovešenostjo, ki se na zunaj manifestira kot lepota v nešteti variantah in otenkih: kar nedvoumno dokazujejo tisočeri plakati potovalnih agencij, ki se ravnaajo — »priče, ki jih ni mogoče sumničiti« — po okusu potujoče publike.

Moderni odnos do starih mest pa ima še druge aspekte. Na staro mesto se nanašajo domovinski občutki prebivalstva in jih navdajajo z zavestjo povezanosti generacije z generacijo. Značilen primer je Varšava. Staro jedro Varšave je bilo med drugo svetovno vojno skoraj v celoti porušeno. Poljaki so ga obnovili, kar sodi med največja spomeniškovarstvena prizadevanja vseh časov. Zanje je bilo staro mestno jedro Varšave kos njihove zgodovine in morda šele v drugi vrsti vprašanje estetskih načel. Obnoviti varšavske ceste, trge, hiše, palače in cerkve v stari obliki je pomenilo za Poljake afirmacijo ideje živega zgodovinskega toka poljskega naroda in je bilo zato vredno gigantskih naporov. In ta misel je bila tako mogočna, da je premagala vse materialne težave in tudi nekatere teoretsko-spomeniške pomisleke.

Ideja zaščite in ohranitve starih mest ni torej nič meglene, ezoteričnega, zanesenjaškega, temveč nekaj vseskozi obče pomembnega za človeka, družbo in državo. Skrajno poenostavljeno izraženo so njeni cilji po svojem bistvu praktični in visoki hkrati; praktični, ker se naslanjajo nanje povsem neposredno znatni gospodarski interesi (tujski promet), visoki, ker zadevajo vrednote, ki jih v primeri njihove izgube ni mogoče z ničemer nadomestiti in spadajo pri tem z drugimi emanacijami duha vred v fundamentalno substanco človeške kulture. V tem zadnjem smislu pa nima spomeniška zaščita starih mest le pomena za neposredne prebivalce, temveč za vso deželo kot celoto in preko tega za vse prizadeto kulturno območje v najširšem pomenu tega pojma sploh. Prizadevanja za ohranitev starih mest so torej pogojena z vidika življenjskih vprašanj prvega reda in ne z nekimi približnimi, okusu časa podvrženimi predstavami o »slikovitosti«, z neko prazno romantiko in še najmanj z nekim zaviranjem vsega novega in bodočega. Po tem pa je treba presojati vse splošne in konkretne moralične obveznosti, ki izvirajo iz posesti urbanistične kulturne dediščine — torej tudi Pirana, ki je spomeniško mesto kat'exohen.

Piran — skica panorame
Piran — esquisse du panorama.

Piran je v spomeniškem pogledu z dveh vidikov zanimiv. Ima vrsto arhitekturnih in drugih spomenikov, ki so spomeniški objekti večjega ali manjšega reda, to je eno; drugo pa je — in to je gotovo pomembnejše — da je kot celota zelo lep primer historičnega obmorskega mesta z delno ohranjenim mestnim obzidjem, »z ono enovitostjo reda in duha, ki se vidno izraža v prostoru in na zgradbah...«, s čudovito silhueto in veliko gradacijo gradbenih gnot proti cerkvi, s fantastično organičnostjo njegovih ulic in trgov ter z urbanističnimi in arhitekturnimi podrobnostmi, ki so — dasi izvečina brez vsakih stilnih pretenzij — včasih dramatične, včasih ljubeznive, a vselej bogate in polne življenja, regionalnega šarma in historičnega izročila, skratka vseh onih kvalit, o katerih je bilo v uvodu govora v zvezi s starimi mesti.

Toda nočemo, ne smemo in nam tudi ni treba pretiravati — vse to imajo, bolj ali manj, tudi druga obmorska mesta ob naši obali. Tudi druga naša obmorska mesta so zvrhano polna neverjetne gradbene raznolikosti, s katero so se posamezne dobe plast za plastjo in z vselej suvereno obvladanimi prehodi vključevale v zdrave, raščene organizme. Česar pa n i m a j o, je skoraj popolna urbanistična nedotaknjenost Pirana. Piran leži namreč na kopenski strani zaradi posebnosti svoje topografske situacije v popolnem prometnem zatišju in to ga je obvarovalo vseh prometnih naprav ter seveda tudi vseh posledic takih naprav (velike tranzitne cestne zveze, železnice s kolodvori, kaotične industrijske četrti, populacijske perturbacije), ki vselej nasilno rušijo urbani-

stično ravnotežje organsko zraslih mest. Odtod veliki pomen Pirana kot kulturna dediščina in samo zato, torej kot edina skoraj n e d o t a k n j e n a slovenska obmorska urbana tvorba, ne zaradi kakih prav izjemnih estetskih kvalitiet, mu velja posebna skrb spomeniškega varstva in je s posebnim poudarkom kot celota zaščiten v strnjeni razsežnosti svojega približnega historičnega florisa.

Kaj naj ta zaščita za Piran praktično pomeni? Na to vprašanje ni mogoče odgovoriti s preprosto formulo, ki bi spravila vso problematiko na skupen imenovalec, kajti s svojim poudarkom na »praktičnem« meri — globlje pogledano — natančno v središče velikega kompleksa vprašanj, ki ga vsebuje usodna polariteta spomeniškega varstva, ki za dosego svojih ciljev tako nevarno balansira med znanostjo, tehniko, novoodkritim estetskim elementom in neizprosno prakso z njeno kategorično potrebo po taktiziranju ter vseh mogočih ozirih in prilagoditvah. Glede na ozke namene našega članka se bomo sicer — upajmo, da v glavnem brez škode zanj — izognili vsem podrobnim preudarkom in deloma bolečim analizam, ki tu čakajo za bregom, dasi brez nekaterih obrobnihih pripomb v tem pogledu vendarle ne bomo izhajali.

Predvsem in najprej: spomeniška zaščita Pirana kot celote prav gotovo ne pomeni, da naj mesto otrpne do vseh podrobnosti v svoji današnji gradbeni podobi. Na živo mesto ne moremo gledati — tako je delal некоč »Heimatschutz«, a je svoje stališče že davno revidiral — kot na neko staro gravuro, ki je vendar le začasen efemeren aspekt v trenutku nastanka in kateremu je življenje že v naslednjem hipu prineslo neizbežne spremembe, ki jih pa slika ni mogla več prikazati. Piran naj torej ne postane nikak muzej⁴ — saj bi to bilo že zato absurdno, ker gre za urbanistično aglomeracijo, ki je pod vedrim nebom podvržena vsem neizprosnim zakonitostim propada in je zato sploh tehnično ni mogoče v smislu nekega muzejskega eksponata »konservirati« in katere vrednost obstaja vrh tega manj v oblikovani substanci kakor v izrazu prostorninskih vrednot. Ne delajmo si tudi nobenih iluzij v pogledu higienskih razmer v starem Piranu, ki jih bo treba prej ali slej mnogokje, ne samo v notranjščini hiš, temveč v prvi vrsti z večjimi ali manjšimi gradbenimi posegi nujno tudi velikopoteznejše asanirati in kar bo že samo po sebi povzročilo določene spremembe. Ne gre torej za očuvanje vsega in za vsako ceno v Piranu, treba pa se bo vsekakor zediniti za bolj ali manj koncizen okvir — izluščiti ga bo moral ob sodelovanju organov spomeniškega varstva več kot nujno potrebni regulacijski načrt Pirana, — znotraj katerega bodo možne gradbene izpremembe tako, da se nikakor ne bo izpremenil značaj mesta kot celote. Glede na prikazano izredno pomembnost Pirana v historično-urbanističnem pogledu, pri čemer tudi ne bi smeli pozabiti na njegovo geografsko izpostavljeno situacijo pred vrati vsega sveta, je pač jasno, da bodo morale biti izvršene podlage zanj z vso znanstveno skrbnostjo in z vso ono temeljito metodiko, ki se danes pri urbanističnem delu v važnih spomeniških ambientih v vsem civiliziranem svetu sama po sebi razume. K temu pa spadajo med drugim brezhibna povzjetja obstoječega stanja, načrti s prikazom starosti zgradb, načrti o grad-

⁴ Tudi Dubrovnik ne pozna kategorične prepovedi gradnje in sprememb na svojem zaščitenem območju; čl. 4 Pravilnika o očuvanju kulturnozgodovinskih spomenikov v Dubrovniku z dne 30. 5. 1956 se glasi: Lokacije oz. gradbena dovoljenja na ožjem in širšem zaščitenem območju kakor na ostalih predelih občine Dubrovnik v bližini kulturnozgodovinskih spomenikov se ne morejo izdati brez soglasja Konservatorskega zavoda za Dalmacijo. Prepovedana je porušitev zgradb in ostankov zidov zaradi dotrajanosti ali drugih razlogov brez odobritve Konservatorskega zavoda.

Piran — severna stran Tartinijevega trga s cerkvijo. (Foto M. Zadnikar)

Piran — côté nord de la Place Tartini avec l'église. (Cliché M. Zadnikar)

benem stanju zgradb, lastništvu itd., higienske raziskave, razviti fasadni pogledi vsaj najvažnejših trgov, ulic in vedut, asanacijski predlogi, kompleksni predlogi za toniranje fasad itd.

Rekli smo, da bo moralo potekati delo na regulacijskem načrtu Pirana in tudi na njegovi postopni realizaciji zaradi izrazite predominance spomeniških vidikov v najožjem sodelovanju z organi spomeniškega varstva. S tem v zvezi bi bilo treba poudariti, da — v tem primeru še posebej — ni naloga spomeniškega varstva le v tem, da čuva dediščino minulih časov, kolikor predstavlja bodisi kot posamezen spomenik ali pa kot urbanističen kompleks za zanamce vrednoto, temveč tudi v tem, da se zavzame tam, kjer se izkaže dediščina kot mrtvo breme, za tisto zdravo, močno, k novim ciljem usmerjeno umetnostno miselnost, ki bi bila sposobna, da bi postavila ohranitve vredni dediščini enakovredne rešitve ob stran. Pri tem je naloga spomeniškega varstva, da zavzame distanco in položi neko »merilo vseh časov« na trenutno dogajanje, kajti samo tedaj lahko upa, da bo pravilno izluščilo tiste potence, ki bodo koreninile v piranski zemlji, smer in rast pa dobivale iz našega duha, sodobnih umetnostnih tokov in širokega humanizma ter imele zato izglede, da bodo dale resnične vrednote, ki bodo preživele čas. Treba pa je poudariti, da dela vsaka izguba historičnih vrednot — a včasih je neizbežna — sedanost revnejšo. Prav zato pa ne bi smela biti v »konfliktu med starim in novim« nikdar merodajna ena sama, trenutku ustrezajoča življenjska komponenta, n. pr. gospodarstvo, promet itd., temveč vselej le skupnost vseh sil, ki določajo

življenje in v katerih duhovne ne bi smele zavzemati zadnjega mesta, zlasti v piranskem primeru.

Toda kakorkoli bo že potekala ta diskusija ob konkretnih vprašanih piranskega urbanističnega načrta — eno je gotovo, da je centralni in imperativni spomeniški problem Pirana spričo nakazanega dejanskega stanja ohranitev njegove urbanistične strukture. Ta struktura — nedvomno glavni čar mesta — je zelo dobro ohranjena, v teku stoletij nastala estetska forma, ki je še vedno živa in predstavlja vsoto vseh tistih elementov, ki so na osnovi najrazličnejših avtohtonih činiteljev oblikovali Piran od njegovega koncepta do izrazito tipične parcelacije, s tem pa tudi imanentni piranski zazidalni modul v vsej njegovi dovolj diferencirani tlorisni in kubični razsežnosti ter z vsemi specifičnimi značilnostmi arhitekturne členitve njegovih zgradb.

Kako naj bi dosegli ta cilj? Za ohranitev piranske urbanistične strukture je predvsem neobhodno potrebno, da ostanejo zazidani kompleksi starega Pirana s svojimi ulicami, trgi, lukami, pomoli itd., skratka s svojo staro tlorisno konfiguracijo, do nekega skrajnega možnega maksimuma docela ohranjeni. Pri tem je jasno, da so zlasti njegovi poglobitvi urbanistični akcenti glede rušenj in drugih urbanističnih posegov povsem nedotakljivi — n. pr. Tartinijev trg, Trg 1. maja, mestna dominantna s cerkvijo, Trg bratstva i. dr. Kjer pa bi se utrdilo s temeljito analizo dejanskega stanja, da je zaradi dotrajanosti, zanemarjenosti ali pa drugih razlogov — ob istočasni dognani relativni arhitekturni in urbanistični indiferentnosti — v primeru nekih novih življenjskih impulzov možen nov gradbeni poseg, bo moral biti ta izvršen z največjim taktom in z vso obzirnostjo, torej s popolno prilagoditvijo na obstoječo urbanistično strukturo in arhitekturo, kar vse bo moral biti z načrti, modeli, fotomontažami itd. do vseh podrobnosti dokumentirano. V starem Piranu si zazidalnih in arhitekturnih lapsusov kratko malo ne moremo dovoliti.

»Prilagoditev« novih zgradb v starih ambientih je precej nejasen pojem, ki ga je dovolj težko definirati in ki sproži pri nekaterih modernih arhitektih vselej besne reakcije, pod katerim si pa tudi tisti ljudje, ki gledajo na vprašanja spomeniškega varstva prijazno, zelo redko kaj točnega predstavljajo. To pa vede do neprijetnih težav v odnosih spomeniškega varstva do slednjih in povzroča določeno škodo s tem, da še bolj zožuje njegovo že itak ozko rezonančno bazo, ki jo za uspehe njegove dejavnosti tako nujno potrebuje.

Kaj pomeni »prilagoditev« pri gradnjah v starih mestih? Kopiranje historičnih detajlov — pri popravilih in nadomestitvah podrobnosti, okenskih bangerjev, portalov itd. smiselna, pravilna in zato dovoljena — »dobi v velikem prav rada značaj nečesa neresnega, če že ne potvorbe; tako se lahko zgodi, da postane celo pristna stara okolica, v kateri taka nova stavba stoji, nekako dvomljiva.«⁵ Pri novih zgradbah v starem okolju je treba zato predvsem, da se »novo« in »staro« ne zlivata difuzno drugo v drugo, temveč naj bo oboje na čist način ločeno. Novo naj se vsekakor — kako, o tem bo še govora — ozira na staro, toda s svojega lastnega stališča, kot reprezentant druge dobe, ne z negiranjem lastnega bistva. Na splošno velike stavbe ne sodijo v staro mesto, kajti čim večji je gradbeni volumen, tem problematičnejše je razmerje do obstoječe okolice in tem zapletenejša postane rešitev problema merila. Za problem merila pa v bistvu gre pri vprašanih »prilagoditve«, dasi se najdejo povsod dobronamerni ljudje, katerih pieteta do starih zgradb se oklepa detajlov, ki pa ne vidijo resnično katastrofalnih pustošenj, ki jih povzročajo

⁵ P. Meyer, SBZ/56.

Piran — skupina hiš na severni strani Tartinijevega trga
 Piran — groupe de maisons, coté nord de la Place Tartini.

napake v merilu, kubični razsežnosti in osnovni členitvi gradbene gmote — samih bistvenih faktorjev »urbanistične strukture« — na katere naj bi se, razen uporabe domačega gradiva in včasih tudi domačih gradbenih elementov, v prvi vrsti nanašala »prilagoditev«. Noben še tako »stilni« detajl, noben kapitel, noben beneški lev itd. ne more n. pr. rešiti nesrečnega vtisa, ki ga dela na Tartinijevem trgu v Piranu občinska palača, temveč je njena estetska in likovna vloga zapečatenata z njenim napačnim merilom in z njeno nerazčlenjeno gmoto, ki se oba ne skladata s tipičnimi ozkimi fasadami Tartinijevega trga, slednje kot posledica za piransko urbanistično strukturo v tem delu mesta tako značilnih ozkih gradbenih parcel. Občinska palača na Tartinijevem trgu, sama po sebi niti ne povsem brez nekih relativnih arhitekturnih kvalitete, je neprijeten, toda razločen nauk, kako v starih ambientih ne bi smeli zidati: kjer se novo sreča s starim, je treba iskati rešitev v kreativnem taktu, ne pa v stilni kopiji.

Ako zaradi jasnosti glede te problematike na kratko povzamemo doslej izneseno, smemo torej na osnovi naših razmišljanj ugotoviti,

da morajo biti zasnovane nove zgradbe v Piranu tako, da so v skladu s piransko urbanistično strukturo in da tako v nobenem pogledu ne prizadenejo urbanistične celote Pirana, ki je zaščitena;

da se morajo nove zgradbe za dosego tega cilja ozirati v modulu, izmerah in členitvi na obstoječe okolje, prav tako pa tudi na avtohtona piranska gradiva in konstruktivne gradbene elemente (strešna kritina, fasadni omet s slikarijo, kamnite okenske in vratne obrobe, oknice »škure« itd.);

da zgradbe z gradbenim programom, ki ima za posledico velike, nerazčlenjene gradbene volumne, na območju starega Pirana niso dopustne.

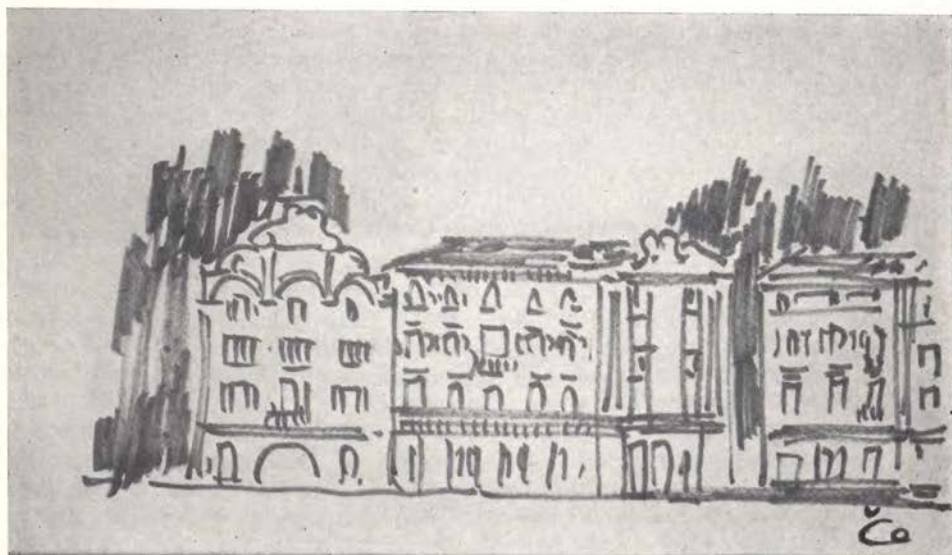
Piran — značilne ozke fasade na severni strani Tartinijevega trga.
 Piran — étroites façades caractéristique, côte nord de la Place Tartini

Stari in novi opisi Pirana poudarjajo vedno znova dve značilnosti mesta: njegovo energično silhueto, ki da je — zlasti s temnimi oblaki na nebu — mogočna in »demonška« kot nekatere Grecove španske mestne vedute, ter neizčrpno likovno pestrost njegovih ulic, trgov in uličic, ki da so polne slikovitih kotov, skurilnih podrobnosti in povsem nepričakovanih pogledov. Eno kakor drugo je res. Pogled z morja na piransko mestno kompozicijo je upravičeno znamenit in skoroda brez primere, vegetativni filigran njegovih na vse strani razporejenih komunikacij pa kar se da mikaven in zanimiv. Toda res pa je tudi, da vsebuje Piran — kot vsako mesto z ljudmi v naši dobi — marsikaj grdega in nepotrebnega, vso mogočo navlako in v teku desetletij in desetletij nastale nestvore, prizidke in nadzidke v historičnih formah, pa tudi v raznih odtenkih provincialne modernitete in secesije, garaže, zasilne delavnice, trgovinske lokale s strašnimi izložbami in še strašnejšimi reklamami ter — last but not least — v zadnjih letih na nemogoč način obnovljene fasade, o katerih bo kasnejše še posebej govora. Vse to bi zahtevalo postopno čiščenje: v žilavem in konsekvantnem delu bi bilo treba odstraniti vsaj poglobitve napake ter v važnejših primerih vzpostaviti historično stanje. To delo bo moralo biti vsekakor polagoma opravljeno, ker si brez tega ni mogoče zamisliti negovanega starega mesta.

Posebno poglavje pri tem so trgovski lokali in z njimi povezana težnja po učinkoviti reklamami. Oboje lahko — kakor nam kažejo že napravljeni grehi iz preteklosti — nevarno ogroža staro gradbeno substanco. Kot vselej in povsod v starih ambientih je tudi tu treba postopati z največjo opreznostjo. Treba pa je razlikovati med trgovinami v ozkih, starih ulicah, ki so urbanistično koncipirane — ali pa se v tem smislu izgrajujejo — kot izrazite trgovske prometne žile in v katerih se vrsti trgovina ob trgovini, izložba ob izložbi, ter trgovinami, ki stojijo posamič v starih stanovanjskih ulicah ali pa na trgih tako, da lahko nanje gledamo iz neke razdalje, ki daje jasen pregled nad celotno zgradbo s prtiličjem vred. Prvi primer ima splošno znane urbanistične prednosti

in ga je tudi — kot bomo videli — v spomeniškem pogledu največkrat mnogo laže obravnavati; prav zato bi bila neka koncentracija trgovin v Piranu izrecno zaželena.

Izložbe trgovin v starih mestih naj bodo predvsem čimnižje. Ta zahteva je nujna s spomeniških vidikov, je pa ugodna tudi za razstavljeno blago, če ima le-to majhen format — a avtomobilske trgovine n. pr., ki zahtevajo velike izložbe, tako in tako ne sodijo v staro mesto. Druga zahteva za trgovine v starem ambientu, kakor je Piran, pa je: preklada izložb naj bo čimbolj preprosto izoblikovana, in sicer tako, da pripada kot forma že fasadi zgornjih nadstropij, ki ostane neprizadeta kljub trgovini v pritličju. Zato je v območju med izložbo in okni prvega nadstropja sicer možen napis trgovine v posameznih črkah, nikakor pa ne v obliki trgovinske table, ki bi zakrivala steno. Razume se samo po sebi, da ne bi smeli dovoliti nad pritličjem nobene reklame. Tako nastane v pritličju moderna cona skoraj kontinuirno vrstečih se izložb, nad to cono pa mirna ploskev starih, v svojem historičnem značaju docela nedotaknjenih fasad. Seveda niso tu nikdar mišljene arhitekture zelo »visokega estetskega potenciala«. Taki primeri bi zahtevali čisto posebno, bolj diferencirano obravnavo. Pritličje z izložbami je lahko — naj celo bo — povsem moderno oblikovano. Tu ni treba nobene bojazni: pritličje je stvar zase, ki ga — zlasti v ozkih ulicah, in to je še posebej tako v Piranu — sploh ni videti v zvezi in skupno z zgornjo fasado. Pač pa naj bo na obeh straneh fasade napram sosedu vselej cezura v obliki primerno širokega nezasteklenega stenskega pasu (najmanj 40 cm, bolje pa še več), in sicer manj zaradi očuvanja nekih tektonskih kvalitet zgradbe kakor zaradi akcentuiranega markiranja začetka in konca zgradbe, kar ustvarja ritem in red in s tem že solidno osnovo za estetsko zadovoljive solucije.^o

Piran — značilna vrsta fasad na severni strani Tartinijevega trga.

Piran — façades caractéristiques, côté nord de la place Tartini.

^o P. Meyer, SBZ/56.

Cisto drugače je pri posameznih izoliranih trgovinah ali pa tudi tam, kjer ležijo v starih mestih hiše s trgovinami v optično posebno izpostavljenih situacijah: ob trgih, na križiščih, ob širših ulicah itd. Tedaj nastopijo mnogo zahtevnejši estetski problemi, katerih težišče je v tem, da je prtiličje v teh primerih z gornjimi nadstropji optično povezano v celoto in je zato treba predvideti zadostno krepke in voluminozne stebre, na katerih naj stara zgradba dejansko sloni, in ne na steklu, kakor je to možno — iz razlogov, ki smo jih navedli — v ozkih trgovskih ulicah z zaporedno razvrščenimi trgovinami.

Tudi v pogledu reklam je treba v starih mestih delati razliko. V Piranu n. pr. so estetsko in historično pomembne situacije, kjer je treba vsako vsiljivo, še posebej pa neonsko reklamo, popolnoma prepovedati (Tartinijev trg, obala itd.). To je n. pr. z uspehom in z vso konsekvenco izvedel Dubrovnik, kjer na Stradunu in na drugih izpostavljenih točkah ni dovoljena ne le nobena reklama, da o neonu sploh ne govorimo, temveč tudi noben napis. V tem pogledu še nismo, kakor kaže primitivna napisna in reklamna anarhija n. pr. na Tartinijevem trgu, v Piranu prebrodili najosnovnejših težav. V ozkih ulicah s trgovinami pa tudi v Piranu reklamnih napisov in neonske razsvetljave ne bo nihče v načelu prepovedal. Toda reklama naj bi se v tem primeru omejevala strogo le na prtiličje in ne bi smela zajeti druga območja fasade. Popolnoma prepovedane morajo biti nesmiselne in brutalne neonske cevi po vsej fasadi, ki delajo le optičen kraval, ne da bi kaj povedale. Vsa ta vprašanja so seveda ozko povezana z vprašanjem razsvetljave Pirana nasploh. To važno vprašanje bo treba rešiti za Piran kompleksno in s posebnim pogledom na njegov spomeniški značaj. Ta spomeniški značaj pa ni ovira, da ne bi smel dobiti Piran — vsaj za posamezne četrti — zelo bogato razsvetljava. Brez dvoma pa bo treba gledati na neko sistematično enovitost pri reševanju celotne razsvetljave, kar seveda ne bi smelo dovesti do uniformnosti za vse predele, temveč bi bila nujna neka zelo smiselna in zelo preudarjena diferenciacija pri oblikovanju tega vedno važnejšega urbanističnega elementa po nekih enotnih vidikih. Pri tem bi lahko postopali v nekem klasičnem smislu, kakor je to — morda le ne povsem posrečeno — poskusil Dubrovnik, lahko pa tudi v neki kombinaciji z najmodernejšimi tehnikami osvetlitve, ki slonijo večinoma na skritih izvorihi luči in ki prihajajo prav zaradi svojih rafinirano diskretnih metod osvetlitve vse bolj v poštev za historične ambiente (prim. Grand' Place, Bruxelles).⁷

Med najneposredneje odločujoča, hkrati pa izredno pereča in povsem konkretna spomeniška vprašanja Pirana sodi — Piran je »ometano« mesto — obravnava fasadnih ometov in fasadne slikarije. Nihče, ki je prišel v dopoldanskem času iz Portoroža in je videl miljo ali dve pred seboj — morda celo ob spremljavi Dolomitov na daljnem horizontu — Piran z morjem in pisano vrsto v soncu se lesketajočih hiš, ne bo zlepa pozabil te prelepe vizije. In če je »arhitektura fiziognomija mesta«, ta pa transparent njenega bistva, tedaj mora biti stari Piran, ki na tako odločilnem mestu s tako preprosto, vedro in jasno kretnjo izraža svoj odnos do morja, preprost, veder in jasen v svojem bistvu ter očitno tudi poln spoštovanja in takta do narave, kateri se ponižno podreja in je nikjer ne skuša prekašati ali prevpiti. Zares, takó je! Toda zdi se, da se je tu v zadnjem času nekaj čudno skalilo. Kajti barvitost piranske obale

⁷ Članek je bil napisan že pred meseci, medtem pa se je Piran že lotil vprašanja svoje razsvetljave in ga je dejansko delno rešil.

Piran — panorama z obzidnega stolpa. (Foto M. Zadnikar)
 Piran — panorama pris de la tour des remparts. (Cliché M. Zadnikar)

— gledana od daleč in skozi blagodejni srebrni vlažni piranski zrak — mirna, nevsiljiva, skladna, se nam razodene od blizu kot surovost, ki zanika vsako dobro mero in vse ozire na naravo, morje in medsebojno soseščino, skratka vse tiste momente oblikovanja, ki so bili gonilna sila pri njegovem razvoju skozi stoletja in stoletja. Z neusmiljeno intenziteto, ki je lastna kemizmom industrijskih proizvodov, so se zažrla krdela rdečih, rumenih, zelenih, modrih in lila tonov kakor kuga po obali in tudi v notranjščini Pirana, postavljajoč na glavo vsako razumno estetsko normo in brutalno uničujoč vsak občutek za resnično organsko, zdravo tonaliteto. Tam, kjer naj bi se glasila n a š a l a s t n a mila, stoletna barvna govorica, čisto določena, specifična paleta tonov naših kmetij in sploh vseh hiš od Senožec preko Pirana do Pule — paleta z različnimi okri in umbrami ter lahnimi, akvarelnimi sivimi, rožnatimi in zelenkastimi toni — tam je iznenada in brez prehoda zakričala govorica plakativnih efektov v ekspresionistični maniri prve polovice dvajsetih let. Resničen polom — polom, ki je tem bridkejši, ker ga spremlja mizerna tehnična izvršitev fasad: novi, vselej zelo debelo naneseni, z letvami »izravnani«, zaradi prevelike dodaje cementa p r e trdi, p r e gosti in predvsem p r e neelastični omet pogostoma poka in na izpostavljenih mestih odpada z vrhnjo, že v masi barvano plastjo vred. Slednja dela v ostalem mimo svoje tipične optične brezizraznosti, o kateri bo kasneje še podrobneje govora, tudi zato skrajno zanikrn vtis, ker je prav kmalu po ometanju polna neprijetnih lis in madežev ter najrazličnejših površinskih okvar, saj je zaradi primitivnosti površinske obdelave — v Piranu je to po navadi obrizg — do skrajnosti občutljiva za najmanjše mehanične poškodbe in lahko vanjo vsak otrok z nohtom vgrebe svoje čačke.

Kdor tako ostro kritizira, je dolžan pokazati pot k boljšemu. Hladno, tehnično gledano, gre pri vsej stvari za nekaj zelo preprostega, namreč za povsem napačno obravnavani fasadni omet, od koder izvirajo vsi estetski in tudi tehnični nedostaki. Rešitev pa tiči v stavku: »vsa fasadarska dela na historičnih zgradbah in v spomeniških ambientih nasploh je treba izvršiti v historičnih gradivih in historični tehniki, ta pa je v Piranu v prvi vrsti apnena tehnika.«

Zakaj? — Zato, ker bo samo po tej poti možno ohraniti nezmaličeno značilno staro podobo Pirana ter na najbolj preprost, cenen, naraven in tehnično neporečen način očuvati strukturalno in barvno enovitost njegovih fasadnih ometov. Za slednje pa v bistvu gre v estetskem pogledu: za živo, žlahtno, stilno ustrezno in enotno obravnavano površino ometa ter za njegovo pravilno, staro historičnemu miljeju skladno barvno obravnavo. Tu ni mesto,⁸ da bi podrobno govorili o vseh pogojih za izdelavo dobre apnene malte ter o vseh zelo občutljivih tehnoloških lastnostih njenih sestavin — apna kot veziva, peska in vode. Ugotoviti hočemo pa, da sodi apnena malta med najstarejša, najplemenitejša in najtrdnejša gradiva, ki ga imamo za napravo fasadnih ometov in ki ga, če upoštevamo prav vse momente, ne dosega nobeno moderno sredstvo, a zahteva — morda poleg lesa — največ izkušenj, predanosti in občutka pri delu z njim. Za fasade v starih mestih pa je pravilno narejen i omet iz zadostno uležanega apna in čistega peska sploh edino gradivo, ki zares ustreza vsem zahtevam, ki jih tam postavljamo.

Omet se nanaša pri historični tehniki fasadiranja izredno tanko na steno. Ta omet se skrbno zariba z gladilom in je zato gladek, nikakor pa ne — saj sledi vsem neravnostim zidu — raven, tako da upravičeno lahko govorimo o koži iz ometa, ki pokriva steno s tistim improviziranim ter prav zato rafiniranim čutnim in sugestivnim patosom, ki ga lahko dá rečem neposredno samo človeška roka. Ko je nanešeni omet še moker in torej še ni vezal,

Piran — Mestna vrata Marciana iz l. 1534 so že povsem obzidana.
(Foto M. Zadnikar)

Piran — La porte »Marciana« de 1534 est complètement entourée de bâtiments
(Cliché M. Zadnikar)

Piran — Motiv iz starega dela mesta s podhodom pod hišo.
(Foto M. Zadnikar)

Piran — Un coin de la vieille ville avec passage sous une maison.
(Cliché M. Zadnikar)

⁸ Gl. M. Mušič: »Za pravilno obravnavo ometa na arhitekturnih spomenikih«, Varstvo spomenikov 1955.

prebelimo njegovo površino z apnenim mlekom in dobimo tako — po potrebi belimo večkrat — prav tako trdno in trpežno kakor brezmadežno čisto, belo osnovo za nadaljnji postopek, to je za slikanje v apneni tehniki. Tudi za slikanje smemo uporabljati le staro, uležano, čisto in če le mogoče z lesom — torej ne s premogom — žgano apno (zaradi škodljivih premogovih žvepljenih sestavin). Včasih so pri tem strogo pazili, da so uporabljali za slikanje isto apno kakor za omet, kar je glede na zaželeno čimbolj popolno povezavo ometa z barvnimi plastmi, ki je z vezivom istega izvora vsekakor prav posebno zajamčena, dovolj

Piran — luka
s campanilom
Piran — Le port et
le campanile

razumljiva in še vedno zelo priporočljiva mera. Za barvila se smejo uporabljati samo pristne zemeljske barve z nekaterimi oksidi in mineralnimi barvami. Ker je za vezavo barv potrebna določena količina apna, so toni pri apneni slikariji lahni, prozorni in medsebojno sorodni, kar je v prvi vrsti razlog za izredno enovito barvno skladnost starih mestnih podob. Tudi hudi spodrsljaji pri izbiri tonov kot takih so zaradi tega skoraj izključeni, ne pa seveda napake v lokalnih barvnih specifičnostih in raznih barvnih stilnih in tektonskih poudarkih.

K značaju in bistvu vsake barve spada — za razliko od mnogih drugih materialov — njena relativno hitra minljivost. Zato potrebuje tudi slikarija

v apneni tehniki periodično obnovo. Toda ta obnova se vrši na razmeroma preprost način, hiše pa dobijo šele po večkratnih obnovah slikarije prav največjo površinsko lepoto svojih fasadnih ometov, lepoto, ki seveda nima nič skupnega s precizno, pastozno enakomernostjo tona, ki ga napravi moderni slikar s klejnatimi barvami na ravnem ometu v notranjščini, temveč je živa, prosojna in v nekem smislu neenakomerna kot zdrav, nenašminkan človeški obraz. Svojtstveni učinek starih fasad bazira torej na živi neravnosti ometa — če pada nanje poševna luč je to posebno zaznavno — in na krasni in enoviti lazurnosti njegove apnene tonalitete. To vse se pa poruši, če nanesimo na zgradbe v starem okolju omet prav na debelo, ga nato z letvami izravnamo in dobimo tako na steni nekako plohasto skorjo, ki vzame steni vso njeno živo optično samostojnost. Še huje je, če so to raznovrstni cementni, hidravlični in drugi patentni ometi z mehničnimi površinskimi obdelavami od raznih praskanih tehnik do obrizgov z zidarsko žlico, metlico ali strojem. Toni takih ometov, ki so v svojem zadnjem sloju že pred nanosom z raznimi industrijskimi barvami pobarvani, učinkujejo topo in pusto, povzročajo brutalne medsebojne kontraste in tako uničijo vsak historičen ambient. O vsem tem se lahko — žal — vsakdo prepriča ob številnih napačnih obnovah piranskih fasad, ki so bile — kakor smo že ugotavljali — izvršene v povojnih letih v imenu neke »sveže sodobne« barvitosti s prostaško pobarvanimi obrizgi in dodatkom cementa in ki so se kljub vsem intervencijam vedno znova do zadnjega časa ponavljale. K temu bi bilo treba na splošno pripomniti, da je podoba naših starih mest iz razlogov, ki smo jih v uvodu navedli, elementarna javna in družbena zadeva. Zato je treba gledati na vse, kar na to podobo pozitivno ali negativno vpliva, z vidika javnosti in družbe. Kdor pa — v kakršnikoli funkciji že — na tem polju zavestno ali iz nemarnosti ustvarja nered in slabe razmere, se pregreši zoper družbo in ga je zato treba z vsemi sredstvi opozoriti, naj izpolnjuje svojo dolžnost s primerno odgovornostjo.⁹

So ljudje, ki v svoji površnosti ali iz drugih razlogov zavračajo historično fasadno apneno tehniko in kažejo pri tem na posamezne primere, ki iz čiste malomarnosti, zaradi neznanja, slabega materiala itd. niso uspeli, ter na tej podlagi trdijo, da so možne obstojne fasade samo z modernimi sredstvi, predvsem z dodatkom cementa, industrijskih barv in »sodobnih« fasaderskih metod (ki so se, kot smo videli, v Piranu tako sijajno obnesle!). Zato je treba vedno znova poudarjati: prvi pogoj za tehnično in estetsko uspelo fasado v stari apneni tehniki je brezhibna izvršitev v tej tehniki. Če pa seveda omečemo fasado »s prav debelim, a pustim ometom (ker je apno dražje ko pesek) pustimo nato, da ga sonce temeljito izsuši in šele nato nanesimo apneno slikarijo, ki se zato samó na površini poveže z ubogim ometom, ki je itak reven glede veziva, tedaj dež to slikarijo v kratkem izpere, napade nezaščiteni pusti omet in uniči še tega. Potem pa pridejo modri strokovnjaki in izjavijo, da s samim apnom ni mogoče delati obstojnih fasad... itd.«¹⁰

Se nekaj besed o estetskih načelih pri slikanju fasad v starih mestih. Predvsem nujno je spoznanje, da je nemogoče, da bi pri tem delu zares uspeli, če se ne bi naslonili — isto smo v bistvu storili pri izbiri tehnike — na barvno skalo, ki se je razvijala iz roda v rod in je šla skozi sita dolgih stoletij. Kdor tu

⁹ Zavod za spomeniško varstvo LRS je izdal že predlanskem za piranske potrebe podrobna tehnična in tehnološka navodila za napravo fasadnih ometov v historični tehniki.

¹⁰ R. Pfister, Praktische Denkmalpflege.

odloča, naj se zaveda, da je v službi celote, ki je bila pred njim in bo za njim, in katere dostojni obstoj je neznansko važnejši od njega in njegovega vselej relativnega okusa. »Pri izbiri barv je treba upoštevati podnebje in tudi navade tiste dežele ter se pri tem ne sme ničesar novega poskusiti, kar ne bi tam že tako rekoč kot motiv obstajalo,« pravi Semper. To bi bila ena izhodiščna točka v sicer brezbrežni subjektivni materiji barv. Druga je dejstvo, da je ulična stena skupnost, v kateri morajo vladati zakoni skladnosti, medsebojnih ozirov in podreditve višjim skupnim estetskim ciljem. »Hiša naj se natanko tako obnaša kakor človek, če hoče biti dostojen član družbe.« — Študij slikarij starih hiš nam bo dobro vodilo za doseg tega cilja. Tretja izhodiščna točka pri izbiri barv pa je načelo, da naj bo barva v službi gradbene ideje zgradbe, ki naj se poslika. Barva naj zgradbo tako rekoč pojasni in razloži, prikaže naj sestavo, medsebojno povezanost in odvisnost posameznih gradbenih členov ter vse celote. Pri tem obstaja nevarnost, da s slikarijo raztrgamo fasado; zato

Piran — Baročna cerkvice
in novogotski stolp na Punta.
(Foto M. Zadnikar)

Piran — La petite église
baroque et la tour néogotique
à la Punta.
(Cliché M. Zadnikar)

moramo biti v tem pogledu posebno tam oprezni, kjer poudarjamo arhitekturne členitve z drugim tonom. Vselej bomo, posebno pri obnovi pomembnih historičnih zgradb, pazili tudi na morebitne sledove prvobitne slikarije, ki jih najdemo včasih zlasti na zaščitenih mestih, pod venci, napušči itd. Ti sledovi naj služijo kot osnova za obnovo.

Ta zelo sumarični pregled ne obravnava vseh piranskih spomeniških vprašanj. Morda je zajel tiste, ki se zdijo trenutno najvažnejši; manjkajo pa tako pomembne postavke, kakor je okvir mesta z morjem, vrtovi in mestnim obzidjem, ki še vedno dobesedno visi v zraku, obravnava marsikaterih važnih podrobnih urbanističnih ansamblov, dvorišč in arhitekturnih notranjščin, da ne govorimo o nekaterih regionalnih ozadjih, katerim smo se zaradi večje jasnosti zavestno izognili. Kajti v prvi vrsti nam je le šlo za to, da prikažemo dovolj izjemni spomeniški pomen Pirana in vso značilno zapletenost spomeniškovarstvenega dela tam, kjer se srečava z urbanističnimi spomeniki. Mimo tega pa je članek morda pokazal, da je Piran kot spomeniška naloga tak, da ga ne more reševati peščica ljudi, nekateri od teh morda celo v Ljubljani, temveč je za to delo potrebna mnogo širša podlaga, katere središče ne bo smelo biti nikjer druge kot v Piranu. Novo življenje pritiska vedno

močneje tudi na Piran, zato je skrajni čas, da začne Piran s konstruktivnim spomeniškim delom in da se nehajo tipanja in napake. Dubrovnik ima svoje društvo prijateljev »dubrovačke starine«, ki razvija izredno iniciativo ter predstavlja obenem naravnost idealno ljudsko kontrolo nad spomeniško substanco in spomeniškim dogajanjem — brez vsakega miličnika. Čeprav so pogoji v Piranu zaradi znanih demografskih premikov po vojni povsem drugačni, pa vendar ne more biti dvoma, da bi lahko tudi tam zbrali tisto mero ljubezni, vere in entuziazma za spomeniške stvari, ki bi vodila do podobnih podvigov. Kakšna naloga za mlade ljudi!

Dans son introduction, l'auteur étudie les raisons parlant en faveur de la conservation des villes en général et conclut que l'idée de la protection et de la conservation des vieilles villes est d'une importance capitale pour l'individu, la société, et l'Etat. Passant à Piran, petite ville historique d'Istrie, il constate que, à cause de sa situation topographique, la ville est restée absolument intacte au point de vue urbanistique et qu'elle est, par conséquent, ville-monument et protégée dans sa totalité. Que signifie cette protection? Qu'il faut faire de Piran un musée? Loin de là. Il s'agit de conserver dans l'ensemble sa structure urbanistique, c'est-à-dire la somme de ces éléments qui, se basant sur divers facteurs autochtones, ont donné à Piran sa physionomie. Il faut que la vieille configuration du plan de Piran soit conservée autant que faire se peut, que les constructions nouvelles s'adaptent aux anciennes quant au module, aux dimensions et au matériau mais non pas quant au style. Puis l'auteur passe à l'étude de la construction de magasins modernes dans la vieille ambiance, des réclames, inscriptions, et de l'éclairage de la ville. Pour ce dernier, l'auteur est d'avis que, malgré le milieu ancien, il doit être traité selon les idées modernes mais avec mesure et tact. L'auteur se prononce contre quelques rénovations de façades, effectuées après la guerre, et dont la manière technique moderne porte atteinte au charme de l'ambiance de Piran. Ici, il ne faut ni crépis de ciment ni autres nouveautés; au contraire, toutes les façades doivent être traitées selon la vieille technique historique, c'est-à-dire à la chaux avec un crépi très mince, puis par la peinture à la chaux en tons clairs d'aquarelle; ces derniers doivent être empruntés à la roche colorée du Karst et d'Istrie, caractéristique de cette région. L'auteur termine en constatant qu'on ne peut assurer la protection des monuments urbanistiques uniquement par des mesures administratives et qu'il faut en premier lieu avoir recours à l'aide des larges masses populaires.

Cistercijanski samostan v Kostanjevici na Krki — njegova usoda in konservatorski posegi

IVAN KOMELJ

Dekret Jožefa II. z dne 2. oktobra 1785, ki je ukazoval notranjeavstrijskemu guberniju, naj le-ta razpusti tiste samostane, ki še niso razpuščeni, je prizadel tudi samostan Santa Maria a Fontis pri Kostanjevici na Krki. V začetku naslednjega leta je bil samostan že razpuščen.¹ Cistercijan Ludvik Sluga, ki je kasneje umrl kot župnik v Kranju,² je rešil zanimivo sliko sv. Frančiška Borg.: pod svetnikovo podobo je namreč naslikan kostanjeviški samostan, kakršen je bil verjetno pred razpustom.³ Vendar perspektivna upodobitev od zgoraj naslikanega samostanskega kompleksa močno spominja na prospekt samostana na Bergantovi sliki opata Leopolda Buseta in zato je zelo verjetna domneva, da gre v obeh primerih le za posnetek določenega načrta in da samostan v taki obliki nikdar ni bil dozidan, saj pravi poročevalec — lž — v svojem »Popotovanju v kostanjevski samostan«, da »vzhodna stran še izdelana ni«. ⁴ Pred seboj imamo najbrž le upodobitev samostana, kakršen naj bi bil po izvršitvi določenega, že za opata Buseta pripravljenega načrta. Z vso gotovostjo pa je tedaj baročna kulisna fasada cerkve že stala med obema traktoma, ki sta oblikovala zunanjo zahodno stranico samostanskega kompleksa. Severni trakt je bil bržkone šele zastavljen. Ob južno stran cerkve prislonjen prvotni in v nadstropja dvignjeni križni hodnik pa je oblikoval malo dvorišče. Nekaj desetletij po razpustu samostana so že zrušili stranice malega križnega hodnika, od katerega je ostala le ob južno cerkveno stran prislonjena stranica in stranica ob delu zahodnega trakta, prav tako pa so odstranili del zahodnega trakta severno od baročne cerkvene kulisne fasade. S poružitvijo teh stavbnih delov je samostan dobil na zunanjo podobo, kakršna se je ohranila vse do začetka druge vojne, le namesto baročno razgibane strehe nad celotnim kompleksom dominirajočega zvonika smo dobili nizko, provizorno streho.

Bolj žalostno usodo pa je doživljala cerkev. Raznesli so opremo.⁵ In že dobrih 50 let kasneje popisuje omenjeni poročevalec v Sloveniji njeno tedanje stanje: zakristija je na pol podrta, kamnitni tlak izkopan, oltarji so odneseni, ostale so samo gole, od mokrote zelene stene; od zgodovinskih spominkov

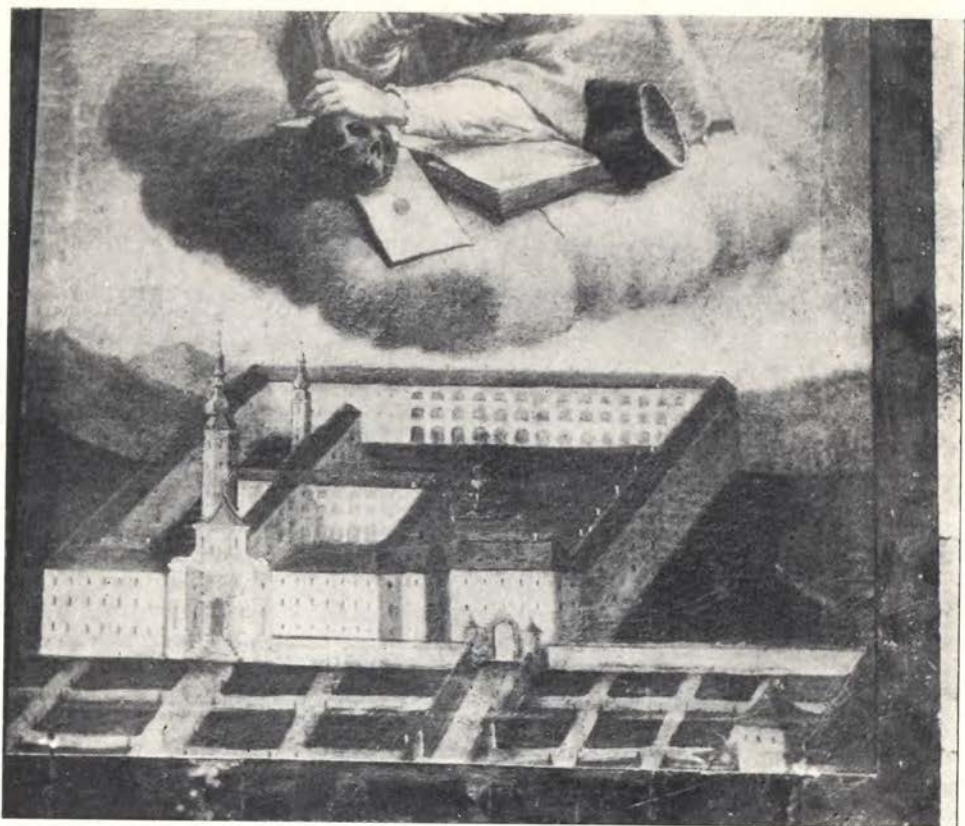
¹ Milkowicz, Die Klöster in Krain, Archiv für österreichische Geschichte, Wien, 1889, str. 462.

² F. Pokorn, Regesti kostanjeviškega samostana pri Krškem, ZUZ, 1930, X. str. 8.

³ Slika, ki je prvotno visela nad vrati hišne kapele v kranjskem župnišču, se danes hrani v kranjskem Mestnem muzeju.

⁴ -lž-, Popotvanje v Kostanjevski samostan, Slovenija, 1848, str. 112.

⁵ Na Golem je glavni oltar in prižnica, na Raki orgle, kipa dveh svetnikov in kelih.

Kostanjevica — samostanski kompleks po sliki v kranjskem mestnem muzeju.
(Foto I. Komelj)

Kostanjevica — complexe du monastère d'après un tableau du Musée municipal
de Kranj. (Cliché I. Komelj)

(nagrobnikov) se na zidu še poznajo mesta, s katerih so bili sneti; »pred dvema ali tremi leti so večidel vsi stali, gosposka pa jih je dala odrušiti in v mnoge reči, kakor v mize, kegljišča, stopnje in druga popravila porabiti.«⁶

Nekaj desetletij kasneje kaže cerkvena notranjščina že videz »strašnega opustošenja in neustavljivega propada, saj notranjost cerkve nudi sliko popolnega kaosa, služi za tesarsko delavnico, za ropotnico nerabnih predmetov...«⁷ J. Graus pa omenjenega Črnologarjevega poročila, kakor pravi sam v svojem poznejšem poročilu o kostanjeviškem samostanu, ne more omiliti.⁸

Interes tedanjih konservatorjev za ohranitev spomenika, kljub brezizglednemu stanju ne preneha,⁹ četudi je tedanja avstrijska gozdna uprava popolnoma zanemarila vzdrževanje samostanske cerkve in pred prvo vojno je

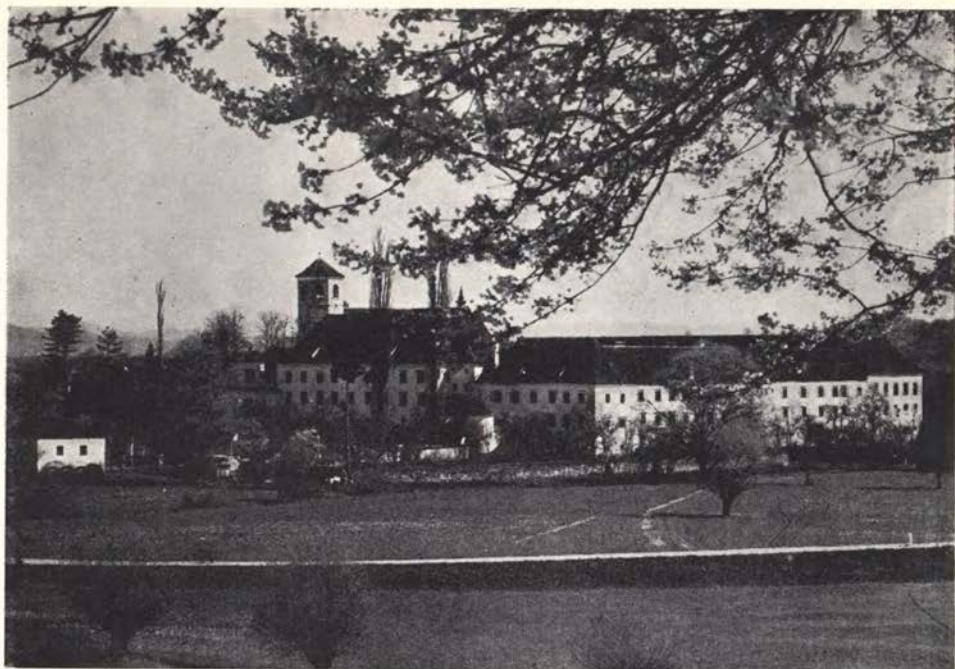
⁶ -lž-, istotam;

⁷ K. Črnologar, Die Baulichkeiten zu Klöster- Landstrass, MZK NF XVIII, 1892, 6.

⁸ J. Graus. Mariabrunn bei Landstrass, Der Kirchenschmuck, 1902, 187.

⁹ Poročilo F. Avsca v MZK, III, F. 1904, 219; MZK, III, F. 1904, 405; MZK, III, F. 1904, 444; MZK, III, F. 1905, 131; MZK, III, F. 1906, 34.

Kostanjevica — pogled na samostan pred drugo vojno. (Foto Rabuza)
 Kostanjevica — vue du monastère avant la deuxième guerre. (Cliché Rabuza)

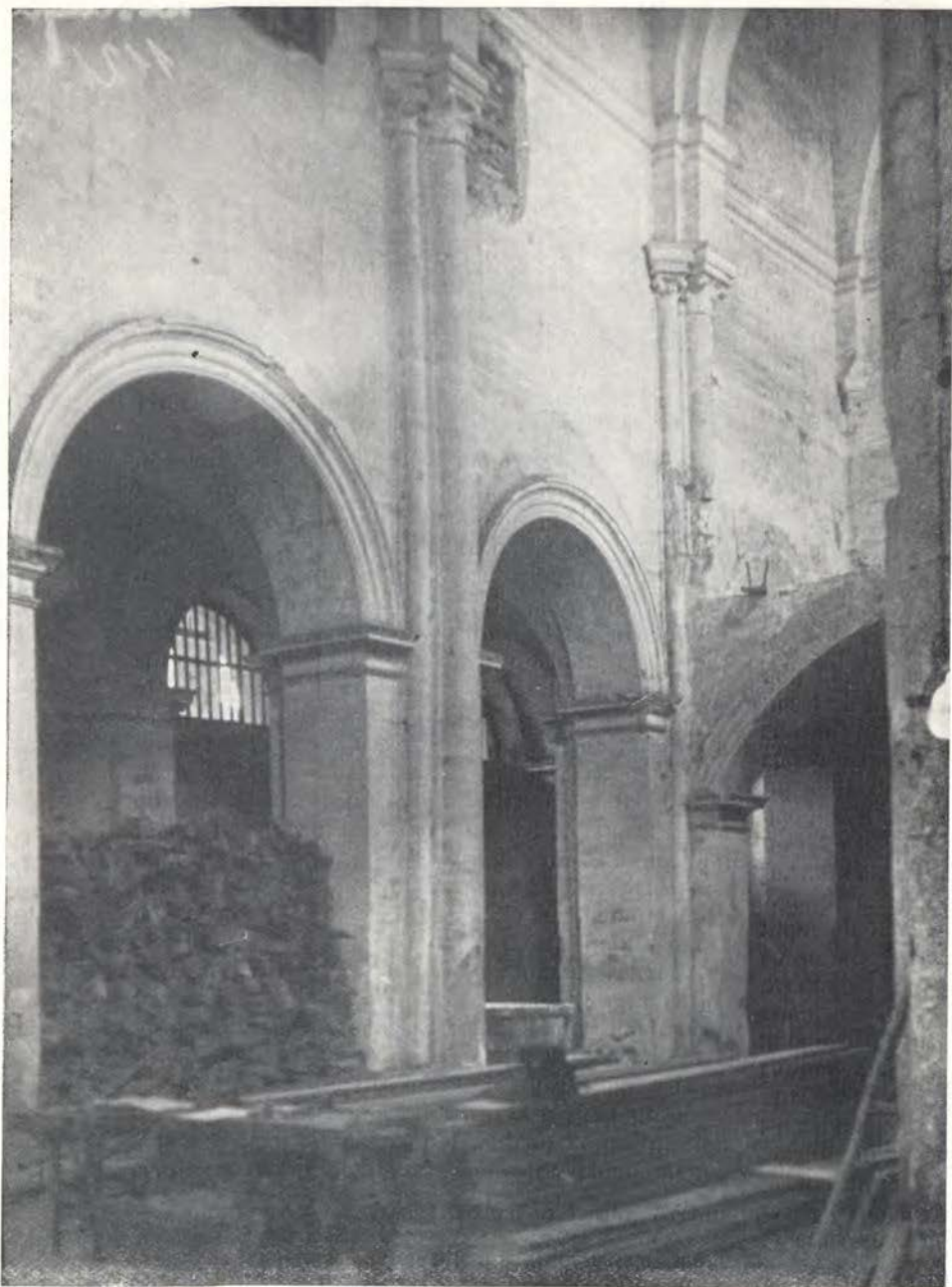
obstajal celo načrt, da se cerkev sploh podre.¹⁰ Stanje po prvi vojni je skrajno žalostno: »zahodni del cerkve z zvonikom je kazal občutne in grozeče razpoke, strehe so le za skrajno silo še držale, okna so bila vsa razbita, tako da je deževalo in snežilo notri in so vsled slabe strehe in zamakanja začeli razpadati oboki v južni stranski ladji, omet v južni stranski ladji in kapelah prečne ladje je prav do tal odpadel, mestoma tudi drugod, tlak je bil odstranjen, obok grobnice v ladji podrt, prostor pa ves zatrpan z lesom, vozovi in zavrženim orodjem.¹¹ Sele tedanji konservator dr. Stele je začel kmalu po prvi vojni, že 1920. leta z načrtno akcijo za ohranitev spomenika: najprej mu je uspelo dobiti manjša sredstva za najnujnejša vzdrževalna dela,¹² 1929. leta pa je s pomočjo tedanjega upravnika kostanjeviške Šumske uprave inž. Kozjeka izposloval večje kredite za temeljito konsolidacijo stavbe. V sporazumu z gozdno direkcijo v Ljubljani in konservatorjem je bil izdelan program, ki je predvideval v prvi vrsti vse, kar je stavbi potrebno, da se ustavi njeno razpadanje, v drugi pa tudi tisto, kar more povzdigniti vrednost in zanimivost spomenika.¹³ Program je torej poleg predhodne konsolidacije stavbe predvidel tudi njeno spomeniško prezentacijo. Po predvidenem programu je bil »predvsem dobro zvezan zvonik, v betonu izmenjani na koru nekateri deli zidu, na katerem sloni zvonik, narejena nova streha in vsa zunanjsčina na novo

¹⁰ F. Stelè, Varstvo spomenikov, ZUZ, 1931, XI, str. 86.

¹¹ F. Stelè, istotam.

¹² F. Stelè, Varstvo spomenikov, ZUZ, 1921, I, str. 82.

¹³ F. Stelè, Varstvo spomenikov, ZUZ, 1933, XII, str. 90.

Kostanjevica na Krki — pogled v cerkveno notranjščino proti južni stranski ladji z delom pevskega kora pred restavracijo leta 1929. (Foto F. Stelè)

Kostanjevica sur Krka — Vue de l'intérieur de l'église vers la nef latérale sud avec une partie de la galerie des choeurs avant la restauration de 1929. (Cliché F. Stelè)

Kostanjevica na Krki — notranjščina severne stranske ladje v pogledu proti zahodu pred restavracijo leta 1929. (Foto F. Stelè)

Kostanjevica sur Krka —intérieur de la nef latérale nord avec vue sur l'ouest avant la restauration de 1929. (Cliché F. Stelè)

ometana. Popravljen in deloma popolnoma izmenjane so bile vse strehe na cerkvi, na novo postavljeni razpadajoči oporniki ob južni strani ladje (bržkone ob severni!) in narejen nov omet. Prostor med dekorativnim baročnim portalom in cerkvijo je bil prekopan tako, da je omogočil reden odtok vode od zidov. Na novo je bila obokana grobnica, popravljeni razpadajoči oboki in obnovljen omet v stranskih ladjah, kolikor je bil to že sedaj mogoče z ozirom na drugi del programa¹⁴. Iz tega poročila povzemamo, da je bila stavba v celoti sanirana v takem obsegu, da je njeno konsolidirano stanje tedaj že dovoljevalo tudi take posege, ki bi povzdignili njeno stavbno in likovno vrednost. Drugi del programa pa je že predvidel »predvsem temeljito preiskavo stavbe z ozirom na njene arhitekturne zgodovinske vrednote in stavbno zgodovino ter restavracija notranjščine tako, da se ohrani čim največ takih potez in obenem notranjščini vrne estetsko zadovoljivo lice¹⁵. Pod konservatorjevim vodstvom so bili preiskani baročni slopi, ki delijo med seboj ladje, in bilo je ugotovljeno, da so v njih zazidani bolj ali manj še ohranjeni prvotni snopi stebrov in slopov z zanimivo rastlinsko okrašenimi kapiteli. Pokazalo se je predvsem, da bi se brez težav mogla odkriti prvotna arhitektura na straneh proti glavni in prečni ladji, ker bi s tem statika barokizirane stavbe ne bila ogrožena. Obenem pa se je tudi pokazalo, da je kamen deloma tako prhel, da ga bo treba izmenjati, drugod pa zaradi estetskega učinka zamazati goste kljuve, s katerimi je bil nakljuvan ob barokiziranju, da ga je bilo mogoče precej na debelo ometati. Vodstvo teh del je prevzel ljubljanski arhitekt Hugo Schell, ki je iz varnostnih ozirov odredil, da se v močno razmajane zidove nad gotskimi loki, ki se imajo odkriti, vložijo železobetonske grede. Obenem je bil dogovorjen način restavracije kamnoseških delov stavbe, in sicer zamazanje kljuvov, izmenjavo preperelih delov stebrov z novimi iz istega kamna, kakor so prvotni, čiščenje lepih kapitelov in rahlo prevlečenje kamna z rumenkasto barvanim apnenim mlekom, da se tako zakrije nelepo maroganje.¹⁶

V naslednjem letu so se dela nadaljevala po predvidenem programu, ki že zajema tudi spomeniško prezentacijo objekta. Obseg in rezultat teh del, ki so bila izvršena šele potem, ko so stavbo statično konsolidirali, povzemamo po konservatorjevem poročilu: »najprej so bili odkriti snopi stebrov in loki, ki delijo ladje, tako da je bilo za pogled iz glavne ladje in iz prečne proti stranskima ladjama in proti kapelam na vzhodni strani prečne ladje v pritličju restavrirano prvotno lice stavbe. Loki napram kapelam so na vrhu odbiti in nanje nastavljeni novi baročni loki. To stanje je ohranjeno tudi po odkritju. Prepereli kamni so bili povsod nadomeščeni z novimi iz istega kamna. V južni ladji se je pokazalo, da so v prvem svodnem polju ohranjena še prvotna rebra oboka na križ. Sklepnika ni bilo, tudi ne njegove sledi, pač pa je bil v zidu najden zelo poškodovan okrogel sklepnik z reliefnim okrasom, za katerega pa se ne ve, kam spada. Ker je strokovnjak po stavbinski statiki izjavil, da ni nevarnosti za obstoj stavbe, če te oboke in pripadajoče snope stebrov oprostimo zazidav, je bilo odkrito celo prvo svodno polje in načeto drugo. S tem je bila vsaj za prvo polje restavrirana čista prvotna oblika. Ob straneh baročnih portalov, ki vodita iz stranskih ladij na dvorišče pred navidežno baročno fasado cerkve, so se našli zazidani snopi stebrov s krasno ohranjenimi kapiteli z

¹⁴ F. Stelè, istotam.

¹⁵ F. Stelè, istotam.

¹⁶ F. Stelè, istotam.

Kostanjevica na Krki — notranjščina cerkve s pogledom proti zahodu pred restavracijo leta 1929. Pevski kor, ki obsega eno travejo, še stoji. (Foto F. Stelè)

Kostanjevica sur Krka — intérieur de l'église avec vue vers l'ouest avant la restauration de 1929. La galerie des choeurs qui comprend une travée existe encore.

(Cliché F. Stelè)

listnatim okrasom. Kolikor statika okolice dovoljuje, so bili odkriti. Prav tako so bili na koru odkriti kapiteli polstebrov, ki so nosili obok srednje ladje«. ¹⁷

Restavracijska dela so bila nato v glavnem ustavljena v večjem obsegu, omejila so se le na zasteklitev in tako se je sredi poti zataknila še danes ena največjih spomeniških akcij, ki je preudarno povezovala konsolidacijo s spomeniško prezentacijo objekta. Akcija v Kostanjevici predstavlja še vedno eno največjih tovrstnih spomeniških akcij v Sloveniji; s pogumnim odkrivanjem in rekonstrukcijo prvotnega stanja je dala prednost prvotni stavbni zasnovi. Morda do neke mere za tiste čase nekoliko tvegana akcija postane še bolj razumljiva, saj je bila opuščena stavba že na tem, da postane razvalina. Restavracija Kostanjevice stoji še vedno na prvem mestu znanstveno utemeljenih in dokumentiranih stilnih rekonstrukcij in četudi nekateri posegi metodološko danes ne bi več ustrezali, vendar dokumentirajo tedanjo stopnjo konservatorskega znanja in zmogljivosti (dopolnjevanje v cementu t. im. štokanje).

Dela na stavbni konsolidaciji in restavraciji notranjščine so se ustavila, vendar pa se je od časa do časa pojavilo vprašanje, ki je že od 1923. leta vznemirjalo konservatorja: t. j. vprašanje zvonika. Tehnična izjava o prvem pregledu zvonika pravi, da se »podiranje zvonika za sedaj še ne smatra za potrebno, ker so zavarovalna dela še izvršljiva, vendar pa se z njimi ne sme odlašati«. ¹⁸ Zvonik je bil namreč v spodnjem delu močno razpokan. Iz poročila povzemamo, da ohranitev zvonika ne bo zvezana z večjimi stroški, razen izdatkov za dobavo in vstavljanje oklepnihi vezi. Nasprotno pa bi podiranje zvonika povzročilo občutne stroške. Priporoča se takojšnji začetek zavarovalnih del, ker bi sicer lahko nastopil moment, ko bo vsako popravilo brezuspešno, posebno ker se graščina nahaja v potresni coni in vsak potres razkrajalno delo znatno pospešuje. ¹⁹ Vendar pa je bil zvonik povezan šele 1930. leta in v začetku naslednjega leta konservator poroča kostanjeviški gozdni upravi, da je bil velik del načrtanega programa izvršen, posebno vsa dela, ki so bila nujno in neodložljivo potrebna za ohranitev stavbe kot take, to je predvsem novo prekritje in zvezanje in zidarsko popravilo zvonika, ki je, kakor so mnoge in občutne razpoke kazale, najkočljivejši del cele stavbe. ²⁰ Zvonik pa je še kar naprej pokal in inž. Hugo Schell je v letu 1931 dvakrat napravil načrte za utrditev spodnjega dela zvonika, ko je še sam ugotovil, da so se stare razpoke na zunanji strani stolpa, ki so jih zalili, spet razširile, ter predlagal, da se stolp v smeri zahoda po betonskih opornikih, ali vsaj po enem močnem oporniku, ojači. ²¹ Čeprav je bilo delo po projektantovem mnenju neodložljivo, se zaradi pomanjkanja denarja ni izvršilo in konservator piše v svojem poročilu tedanji banski upravi 1933. leta, da je »še vedno odprto vprašanje zvonika, ki je pri zadnjih manjših potresih pokazal zopet nove razpoke«. ²² To poročilo pa dobro dopolnjuje pismo upravnika kostanjeviške gozdne uprave, da se je »skupni znesek dveh podpor v letu 1931 uporabil predvsem za utrditev stavbe in zgornjega dela zvonika s tem, da se je v stene vzdalo močne železne vezi. Zvonik je kazal pred popravilom dve veliki razpoki, ki sta segali do vrha spodnje tretjine stavbe, a cerkev sama je imela nešteto

¹⁷ F. Stelè, *istotam*.

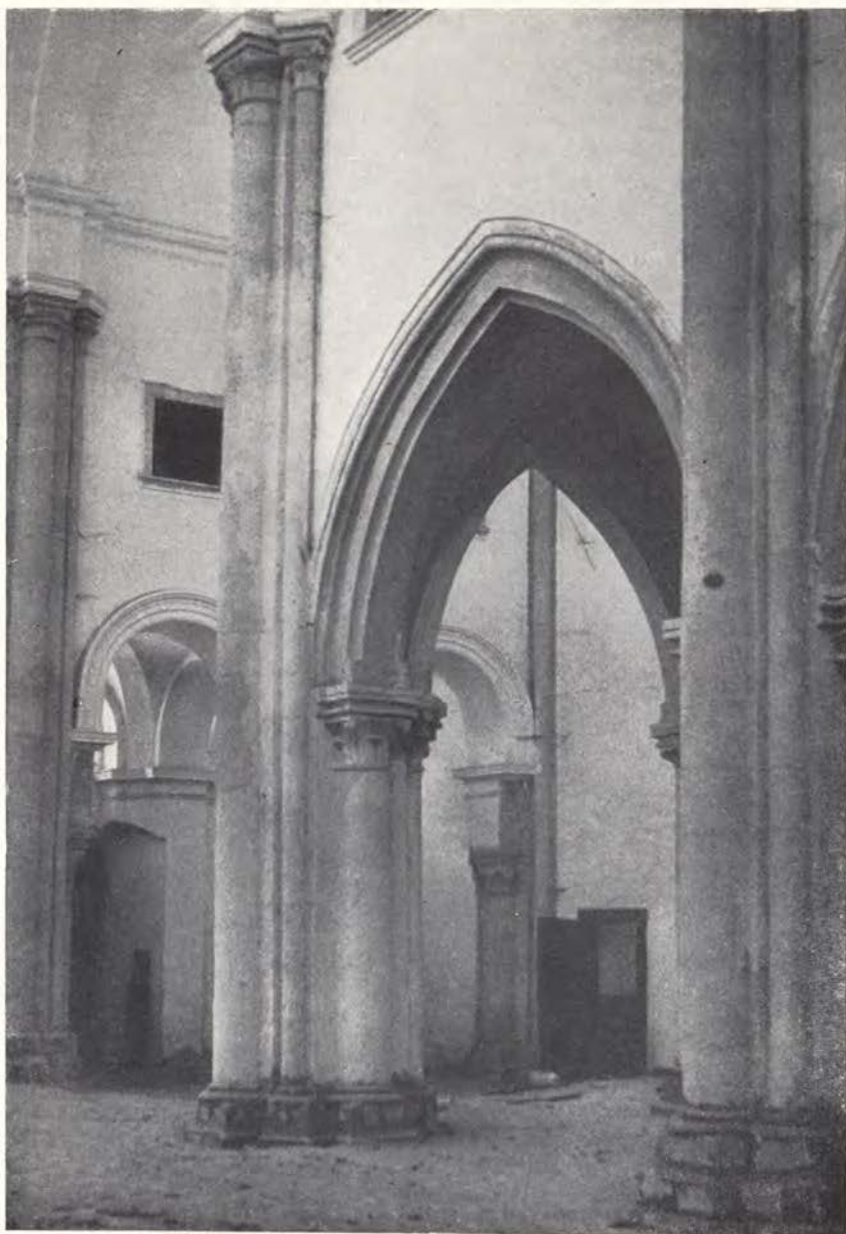
¹⁸ Arhiv ZSV.

¹⁹ Arhiv ZSV.

²⁰ Arhiv ZSV.

²¹ Arhiv ZSV.

²² Arhiv ZSV.

Kostanjevica — samostanska cerkev, notranjščina s pogledom proti jugovzhodu po končanih restavracijskih delih leta 1930. (Foto F. Stelè)

Kostanjevica — église abbatiale, intérieur avec vue vers le sud-est après les travaux de restauration en 1930. (Cliché F. Stelè)

Kostanjevica — pogled v notranjščino samostanske cerkve potem, ko so se leta 1944 zrušili oboki glavne in južne stranske ladje. (Foto F. Mesesnel)

Kostanjevica — vue de l'intérieur de l'église après l'effondrement des voûtes de la nef principale et de la nef latérale sud, en 1944. (Cliché F. Mesesnel)

Kostanjevica — pogled na zahodni trakt leta 1944. (Foto Dolenz)

Kostanjevica — vue sur le côté ouest en 1944. (Cliché Dolenz)

razpok, vse to so znaki letno se ponavljajočih potresov. Pri lani in letos se ponavljajočih pa se je izkazalo, da so vezi na zvezanih delih odbile sunke, le pritlični spodnji del zvonika, ki se oblikuje v mogočno trikotno prizmo in še ni zvezan, je dobil zopetne razpoke na starih mestih.²³ Videti je, da se je s temi poročili postavilo ad acta vprašanje rešitve zvonika, saj je šele 1937. leta utegnil konservator obiskati Kostanjevico, da se prepriča o trajnosti doslej izvršenih del. Izkazalo se je, da z eno izjemo v zahodni traveji, kjer se kaže nekoliko sumljiva razpoka preko kapitela, ni videti neugodnih posledic odstranitve baročne obzidave slopov.²⁴ Bržkone je stavba ves ta čas mirovala, saj poročilo ne omenja nobenih sprememb in ne razpok na ostalih delih cerkvene stavbe, ki so jih 1930. leta o priliki restavracije zamazali. Zvonik pa ni več kazal posebne trdnosti, posebno še potem, ko je ob južni strani z zrušitvijo stranske ladje izgubil oporo, in tako se je v dopoldanskih urah 14. aprila 1956 tudi zrušil.

Tik pred drugo vojno poroča tedanji konservator dr. F. Mesesnel, da je v »načrtu končno restavriranje notranjščine, polaganje tlaka, okrepitev poslednje traveje na zahodu, ki nosi kasneje prizidani zvonik, ureditev portalov iz leta 1632 ter ureditev grobnice«.²⁵ Leta 1941 se je italijanska vojska usidrila v samostan in cerkev in videti je, da je kljub konservatorjevemu protestu ostala v njem, saj je 28. septembra 1942. leta požar uničil samostansko

²³ Arhiv ZSV.

²⁴ Arhiv ZSV.

²⁵ F. Mesesnel, Varstvo spomenikov, ZUZ, 1942, XVIII, str. 102.

poslopje s cerkvijo vred.²⁶ Naslednje leto je predlagal konservator, da se cerkev začasno prekrije, les za prekritje se je že pripravljaj, vendar so se 30. marca 1944 sesuli oboki nad glavno ladjo in potegnili za seboj še arkadno steno južne stranske ladje, ostal je le obok v prezbiteriju, v južnem in severnem transektu in severna stranska ladja. Brez strehe pa so ostali domala vsi samostanski trakti, razen južne polovice zahodnega in deloma tudi severni trakt.²⁷

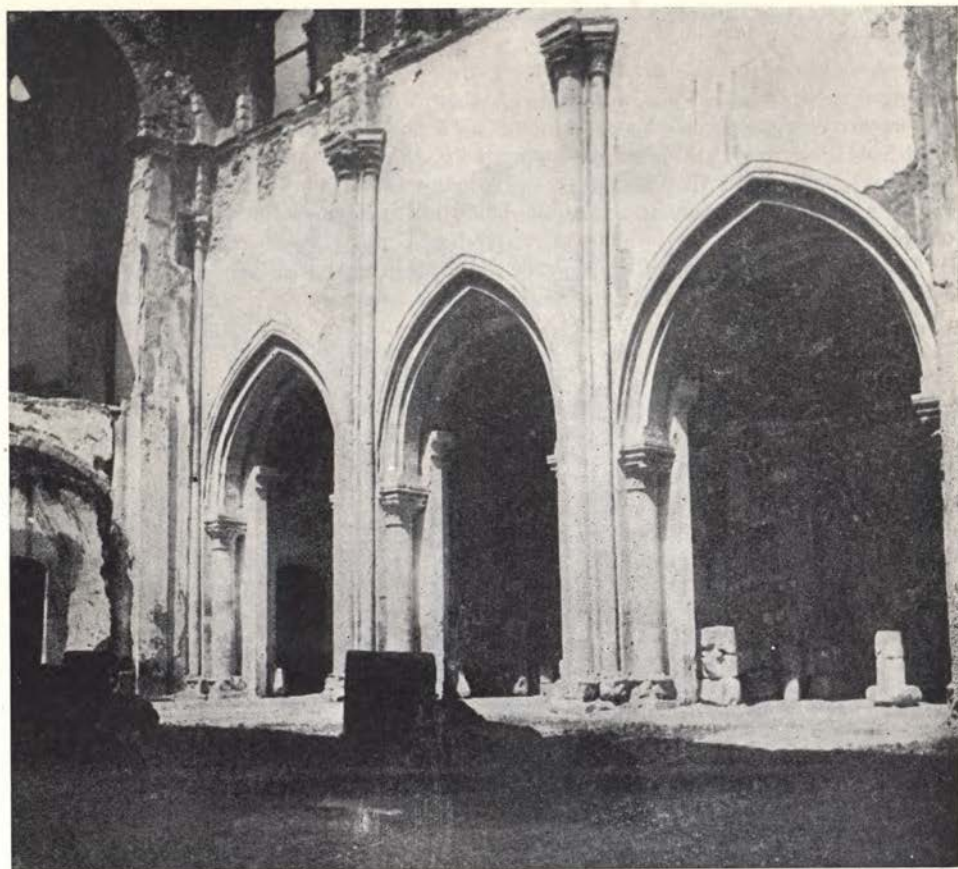
V takem stanju je spomenik zatekla tudi osvoboditev in že 1946. leta se je na pobudo Seminarja za umetnostno zgodovino na ljubljanski univerzi ponovno vzbudilo zanimanje za Kostanjevico. Seminar je sporazumno z Zavodom za spomeniško varstvo LRS organiziral delovno ekipo študentov umetnostne zgodovine, katerim so se pridružili še študenti arhitekture in nekaj srednješolcev. Ti so v dveh zaporednih počitnicah od 9. VII. do 14. VIII. 1946 in od 4. VII. do 10. VIII. 1947) po predvidenem programu očistili cerkveno notranjščino sesutin, rešili vse boljše in slabše ohranjene kapitole, sortirali kamnoseško oblikovano kamenje in ga deponirali pod streho. Ob prihodu študentske ekipe v Kostanjevico je bilo stanje spomenika niti najmanj zadovoljivo: zrušeni so bili vsi oboki glavne ladje, pol oboka južnega dela prečne ladje ter južna arkadna stena z obokom južne stranske ladje. Stale pa še vse zunanje stene cerkve, vsa severna stranska ladja z arkadno steno vred, gotska kapela s korom na zahodni strani ter stolp nad njo in prezbiterij. Sprva je bila nad

Kostanjevica — arkadno dvorišče s pogledom proti jugu leta 1944. (Foto F. Mesesnel)
 Kostanjevica — cour à arcades avec vue vers le sud en 1944. (Cliché F. Mesesnel)

²⁶ Arhiv ZSV.

²⁷ Arhiv ZSV.

Kostanjevica — notranjščina samostanske cerkve s pogledom proti severozahodu po končanih očiščevalnih delih. (Foto I. Komelj)

Kostanjevica — intérieur de l'église abbatiale avec vue vers le nord-ouest après les travaux de déblaiement. (Cliché I. Komelj)

prečno ladjo, vsekakor pa nad prezbiterijem še streha, ki so jo pa zadnji čas razkrili, les deloma pokurili, opeko pa porabili za pokritje pogorelega gradu. Streha nad severno stransko ladjo še eksistira, čeprav se je je nekdo lotil, ker je iz pločevine. V cerkvi leži ca 450 m³ sesutega materiala, ki ga bo treba odpeljati, pod njim so zasuti važni in dragoceni stavbni členi. Prvotni kup razvalin sega prav do vhoda v kapelo na jugovzhodni strani cerkve ter v ogromnem kupu zakriva velik njen del.²⁸

Ekipa študentov je z očiščenjem in odvozom sesutin iz cerkvene notranjščine opravila zastavljeno delo, v obeh poročilih pa ugotavlja, da posebne trdnosti stolp nima več in se je bati, da bo nekoč zgrmel na kup. Zato je nujno, da se k restavracijskim delom pritegne tudi praktični statik (stolp, cerkvene stene) ter po možnosti še geolog.²⁹ V jeseni 1927. leta pa so razkrili in odnesli pločevino

²⁸ Arhiv ZSV in E. Cevc, Kostanjeviški samostan, Varstvo spomenikov I.

²⁹ Arhiv ZSV.

s strehe severne stranske ladje, minirali zahodni trakt in tako izsilili prehod na dvorišče.

Jeseni istega leta je bil napravljen tudi prvi uradni predlog za zavarovanje cerkvene arhitekture. Prof. Marijan Mušič predlaga v zvezi s »kratko odmerjenim časom in omejenim kreditom, da se v letu 1947 izdelata provizorna streha preko celotnega objekta. Ker ni časa, niti kreditov za potrebno ojačitev obodnega zidovja, je potrebna zaradi čim lažje strešne konstrukcije čim lažja kritina. V poštev prihaja edino le salonit, ki dopušča lahko strešno konstrukcijo in položen strešni naklon.« Za naslednje leto predlaga nadaljnje odkrivanje omenjene arhitekture, potrebno ojačitev zidovja z dodatkom vezi in končno rekonstrukcijo arhitekture z dozidavo treh porušenih stebriščnih slopov v glavni ladji, katerih sestavni arhitekturni deli so shranjeni v depoju. Ker je arhitektonska koncepcija zelo jasna, prostor sam s svojimi proporcijami izredno lep, bi prišla v poštev

Kostanjevica — pritličje zvonika z vertikalnimi razpokami. (Foto I. Komelj)

Kostanjevica — rez-de-chaussée du clocher avec fentes verticales. (Cliché I. Komelj)

dopolnitev obokanega stropa, navezanega na ohranjene nastavke obokov, ki nakazujejo znanstveno objektivno restavracijo.³⁰ Predlog sam na sebi, četudi ni bil realiziran, je še posebej zanimiv. Predvideva celotno rekonstrukcijo stavbe z odločnim poudarkom na prvotni zasnovi. Po tem je predlog enak podobnim spomeniškim posegom drugod po svetu, kjer so v vojni poškodovane ali celo uničene stavbe ali samo stavbne dele kratko malo rekonstruirali v celoti.

Vendar stavbe niti to niti naslednje leto niso provizorno prekrili. Medtem pa se je spremenil tudi predlog za zavarovanje: objekt naj se prekrije s fiksno streho. Zaradi splošne stiske v operativi in pomanjkanja gradbenega materiala je bil po tem načrtu, ki je predvidel fiksno prekritje, leta 1949 dokončan le železobetonski venec povrhu vsega nosilnega zidovja.³¹ Delo v Kostanjevici je bilo popolnoma prekinjeno, misel na celotno prekritje se je opustila, ker ni bilo lesa, in 1950. leta se je zaščita omejila zgolj na zasilno zavarovanje ogroženih zidov, ki ga je izvršila posebna zavodova ekipa, ista, ki je v letu 1949 pa do julija 1950 obnavljala partizanske spomenike na Rogu. Z deskami je ekipa, potem ko je na podoben način zavarovala že razvalino Starega gradu

³⁰ Arhiv ZSV.

³¹ Arhiv ZSV.

in Otočca, nakrila v oktobru 1950 vrhove ogroženih, predvsem nosilnih zidov, prezbiterij in severni del prečne ladje pa z dvokapnico.

Ruševina cerkve je bila tako za silo zavarovana, Zavod za spomeniško varstvo LRS pa je prišel do spoznanja, da je cerkev, četudi je v stavbno zgodovinskem pomenu najodličnejši objekt samostanskega kompleksa, le detajl celotne zasnove in je zato treba ostanke crkvene arhitekture reševati v sklopu zavarovanja celotnega samostanskega kompleksa. Tako je prišlo do nove pobude: prekritja celotnega samostana. Leta 1950 je gozdno gospodarstvo na lastne stroške prekrilo del vzhodnega trakta. Čeprav nestrokovno (z zarezno opeko in nekoliko manjšim naklonom strehe) je bil to začetek akcije, da se v celoti prekrije ves ohranjeni samostanski kompleks, ki je znova utrpel večjo škodo.

Kostanjevica — baročna kulisna fasada z zvonikom leta 1955. (Foto I. Komelj)
Kostanjevica — façade baroque (praticable) avec le clocher en 1955. (Cliché I. Komelj)

Kostanjevica — baročna kulisna fasada po zrušenju zvonika leta 1956 (Foto I. Komelj)
Kostanjevica — façade baroque (praticable) après la démolition du clocher en 1956. (Cliché I. Komelj)

Že 1948. leta se je sesul kasneje vzdani del v južnem traktu, v noči od 9. na 10. januar 1949. leta pa se je sesul še del zahodnega trakta ob zahodnem stopnišču.³² V sporazumu z Zavodom za spomeniško varstvo LRS je Vinarska zadruga Kostanjevica prekrila še preostali del vzhodnega trakta in v celoti južni; četudi so se dogovori potem začeli že 1951. leta, so se dela zaradi pomanjkanja materiala morala zavleči tja na začetek 1953. leta, k so 28. marca zaključili dela. Leta 1954 pa je restavrator Emil Pohl, tedaj še slušatelj Šole za umetno obrt v Zagrebu, snel edini še preostali del stenske slikarije v križnem hodniku. Zavarovalna dela v Kostanjevici so nato počivala vse do 1. julija 1955, ko se je začela ponovna akcija za zavarovanje ostankov cerkve in samostanskega kompleksa. Do oktobra istega leta je bila na novo pokrita severna stranska ladja, s provizorno opečnato streho pa edini preostanek križnega hodnika, t. j. stranica ob južni cerkveni strani, ki je začela kazati občutne deformacije. Hkrati je ekipa revidirala tudi vso dotlej izvršeno zasilno

³² Arhiv ZSV.

Kostanjevica — baza 1. snopa v južni stranski ladji samostanske cerkve.
(Foto I. Komelj)

Kostanjevica — Base du premier faisceau dans la nef latérale sud de l'église.
(Cliché I. Komelj)

Kostanjevica na Krki — poškodbe na bazah kamnitih slopov. (Foto M. Canak)

Kostanjevica sur Krka — les bases endommagées des piliers de pierre.
(Cliché M. Canak)

zaščito že stoječih zidov in streh in posvetila posebno pozornost ogroženemu zvoniku, ki so ga le maskirali z mavčevimi markami. V naslednjem letu, potem ko se je zrušil zvonik, se je začela široko zasnovana akcija; Zavod za spomeniško varstvo LRS se je s sodelovanjem Zveznega inštituta za zaščito kulturnih spomenikov lotil izdelave dokumentacije in elaboratov za zavarovanje spomenika ter tudi že izvršil ob finančni podpori Zveznega inštituta na podlagi načrtov arhitekta inštituta inž. Milke Čanakove prve zavarovalne posege (gl. poročilo!).

Fondée en 1234, l'abbaye cistercienne de Kostanjevica sur Krka fut supprimée par Joseph II en 1786. A partir de cette date les bâtiments ont commencé à périliter. Quelques parties du monastère, même adaptées à d'autres fins, ont été démolies; l'église a été abandonné, son mobilier dispersé; elle servait de magasin et, avant la première guerre mondiale, elle courait même le risque d'être complètement démolie. Une action en vue de la conservation de ce monument fut entreprise après la première guerre, de 1929 à 1931, et le conservateur d'alors, le dr. France Stelè, fit exécuter une restauration partielle de l'église, qui tendait surtout à conserver à l'édifice son aspect de monument. Il donna la priorité à la construction première de l'édifice; à cet effet, il fit enlever les constructions additionnelles de style baroque de 1741 et réussit ainsi à reconstituer l'état primitif, au moins dans une partie de l'intérieur de l'église. Les travaux furent arrêtés avant d'être complètement terminés. Au cours de la IIe guerre mondiale, l'abbaye fut incendiée; l'église s'écroula et il n'en resta que la nef latérale nord, le choeur et le transept avec les deux paires de chapelles. En 1946—1947, on procéda à des travaux de déblayage, puis on étaya tant bien que mal les murs; il y avait même un projet prévoyant la reconstruction totale de l'édifice; il ne fut cependant pas réalisé par suite du manque de matériaux et de personnel. On s'est contenté de recouvrir peu à peu les vastes côtés de l'ensemble de l'abbaye. En 1956, le clocher de l'église s'est écroulé et on a procédé systématiquement à des travaux de restauration et de conservation de l'église dont la protection était jusqu'alors assez imparfaitement assurée. Ces travaux ont pour but de conserver l'architecture de cette église, surtout sous la forme de ruines.

Konsolidacija samostanske cerkve v Kostanjevici na Krki

MILKA ČANAK

Cistercijanski samostan v Kostanjevici na Krki, ki sodi med najpomembnejše arhitektonske spomenike v Sloveniji, je v zadnjih desetletjih pretrpel večje poškodbe. Od 1942. leta, ko je samostan zgorel, je trpel celoten kompleks, nekateri deli pa so se porušili. Tako se je 1944. leta porušil večji del obokov samostanske cerkve, 1947. leta so minirali del zahodnega samostanskega trakta, da bi napravili prehod na dvorišče, 1948. se je zrušil del južnega samostanskega trakta, 1956. leta pa še cerkveni zvonik. Zaradi take situacije sta se Zavod za spomeniško varstvo LRS in Zvezni inštitut za zaščito kulturnih spomenikov sporazumno lotila izdelave dokumentacije in elaborata za konservatorska dela.¹

Ker je cerkev najpomembnejši objekt v celotnem samostanskem kompleksu in hkrati tudi najbolj ogrožen, se je osvojilo stališče, da je s konservatorskimi deli treba začeti prav na cerkvi. Pred tem so bila izvršena arhitektonska snemanja, ugotovljeno celotno materialno stanje stavbe, preiskane poškodbe, vzroki poškodb in deformacij.

Odkar so se 1944. leta zrušili oboki, je stavba v večjem delu izpostavljena neposrednemu učinkovanju atmosferilij. Istočasno je bila uničena celotna južna stranska ladja cerkve, a od južne arkadne stene glavne ladje so se ohranile le zelo poškodovane baze snopov. V celoti je ostala le severna arkadna stena glavne ladje z ostanki baročnih obokov, ki je zaradi močnih pritiskov prejšnjih obokov pomaknjena iz vertikale do 27 cm. Te premike je povzročila velika višinska razlika med začetki obokov glavne in stranske ladje, ker oboki stranske ladje niso nevtralizirali obočnih pritiskov glavne ladje, kar se dogaja pri običajnih bazilikalnih rešitvah.

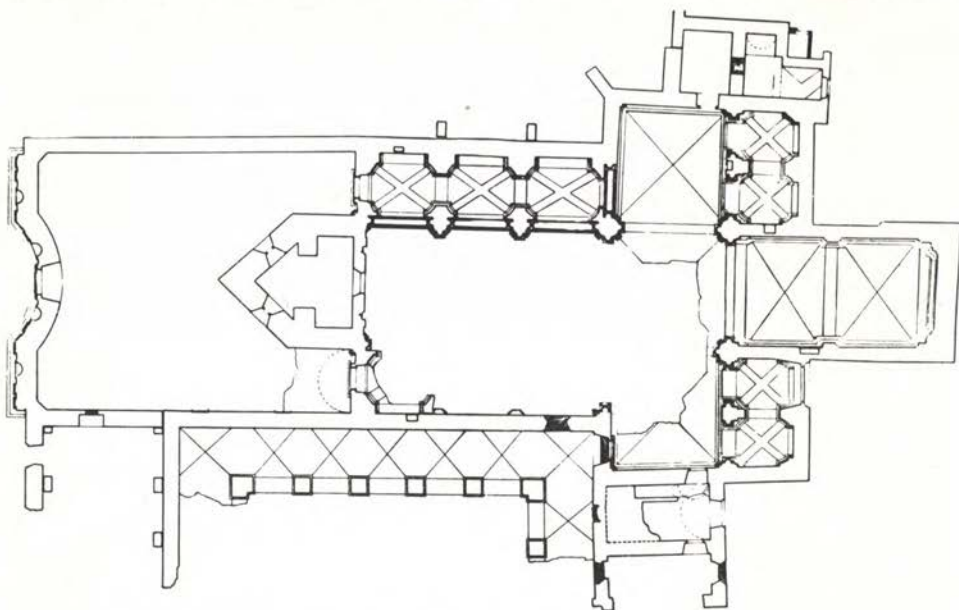
Od zahodne cerkvene stene je po zrušenju zvonika ostal le del, ohranjen v zelo slabem stanju. Številne razpoke kažejo na to, da je razpokanost zidu posledica sunka, ki ga je povzročil padec zvonika. To vidimo prav tako na obeh baročnih portalih, kjer so se razmaknili klesani kamni polkrožnega loka in se je premaknil z mesta sklepni kamen. Zadnji pilaster severne stene glavne ladje, na katerega se je naslanjal zahodni zid in ki je ohranil dragocene podatke o obočni konstrukciji prvotne stavbne faze, je bilo treba zaradi stanja, v kakršnem je bil, demontirati.

Severni krak transepta, vse štiri kapele in prezbiterij so ohranili znake barokizacije s še ohranjenimi oboki. V severni stranski ladji je stanje isto. Tu pa so se na obokih pojavile številne razpoke. Severna cerkvena stena je namreč pomaknjena iz vertikale (za 25.5 cm na višini 6.67) in so se tako oboki ločili od

¹ Zavod za spomeniško varstvo LRS je že pred tem izvršil preventivno zavarovanje in postavil strešno konstrukcijo nad ohranjenimi deli samostana.

prislonjenih lokov, naslanjajoč se samo na baročne pilastre. Tako stanje so že ugotovili pred začetkom restavracije 1929. leta in mavčne marke, ki smo jih postavili, kažejo, da razpoke mirujejo in da so se oboki stabilizirali.

Svojtven pa je primer z južno stransko cerkveno steno. Ta je v nekaterih delih večkrat prezidana in se je kljub slabemu stanju ohranila v celotni višini (v pritličju je v višini 4.04 m zid izbočen za 18 cm). Oboki, ki se vežejo na to steno in tvorijo z arkadno fasado odprt hodnik ob južni cerkveni strani, so ostali brez opore. Do takega stanja je prišlo zaradi nagnjenja arkadne fasade

Kostanjevica na Krki — tloris nekdanje samostanske cerkve z vrisanimi oboki.
(Risala M. Čanak)

Kostanjevica sur Krka — Plan de l'ancienne église abbatiale avec les voûtes.
(Dessin M. Čanak)

za svojih 41.5 cm maksimalno, ker so strohnele lesene vezi, ki so arkadno fasado vezale z južnim zunanjim cerkvenim zidom in nevtralizirale stranske obočne pritiske. Oboki so v nadstropju večinoma porušeni in razpoke v tleh so kazale obseg deformacije arkadne stene.

Poleg poškodb in deformacij v konstrukciji stavbe se je ugotovila tudi dotrajanost uporabljenega gradbenega materiala. Razrahljanost sten je v precejšnji meri povzročil način zidave. Kajti tehnična obravnava zidov samostanske cerkve je dokaj nepravilna. Starejši zidovi so zidani iz lomljenca s širokimi stiki, tisti iz baročne dobe pa s precejšnjim dodatkom celih ali fragmentiranih kosov opeke. Zidani so prav tako z nekoliko manjšo uporabo malte in tudi sicer so zidovi na nekaterih mestih zelo nepravilni. Ker pa so bili zidovi po požaru in zrušenju obočne konstrukcije več let izpostavljeni nenehnemu izpiranju, je njihovo vezivo še bolj oslabilo. Sam kamen, pa je že prej kazal znake razpadanja,² kar je še posebej očitno na bazah snopov.

² Zaradi tega se je ob restavraciji 1929. leta izvršilo popravilo s cementno malto.

Kostanjevica na Krki — zahodna stran cerkve potem, ko se je porušil zvonik.
(Foto M. Čanak)

Kostanjevica sur Krka — Côté ouest de l'église après écroulement du clocher.
(Cliché M. Čanak)

Ugotovljeno stanje objekta in poškodb na njem je zahtevalo, da se najprej poiščejo vzroki, ki so stavbo privedli v tako stanje. Same poškodbe so pokazale, da le-teh ni povzročil le požar, ki je sicer uničil strešno konstrukcijo, temveč da so že prej posebni momenti povzročili tako stanje. Proučitev arhitekture je pokazala, da je morala biti cerkev poškodovana že zelo zgodaj, še pred postavitvijo gotske kapele okoli sredine 15. stol., ko so jo skrajšali za dve traveji. Nadalje se je pokazalo, da je prišlo do barokizacije stavbe, ki so jo izvršili v 18. stol., vsekakor zaradi njenega slabega stanja in potrebe po novem preobokanju notranjščine. Končno pa je prav slabo stanje spomenika dalo povod

Kostanjevica na Krki — ostanki kapitelov in pilastrov v glavni ladji ob porušenem zvoniku. (Foto M. Čanak)

Kostanjevica sur Krka — restes des chapiteaux et des pilastres dans la nef centrale près du clocher détruit. (Cliché M. Čanak)

Kostanjevica na Krki — ostanki baročnih obokov v glavni ladji. (Foto M. Čanak)

Kostanjevica sur Krka — restes de voûtes baroques dans la nef principale. (Cliché M. Čanak)

Kostanjevica na Krki — razpoke na steni in na oboku v severni stranski ladji. (Foto M. Čanak)

Kostanjevica sur Krka — Fissures dans le mur et la voûte de la nef latérale nord. (Cliché M. Čanak)

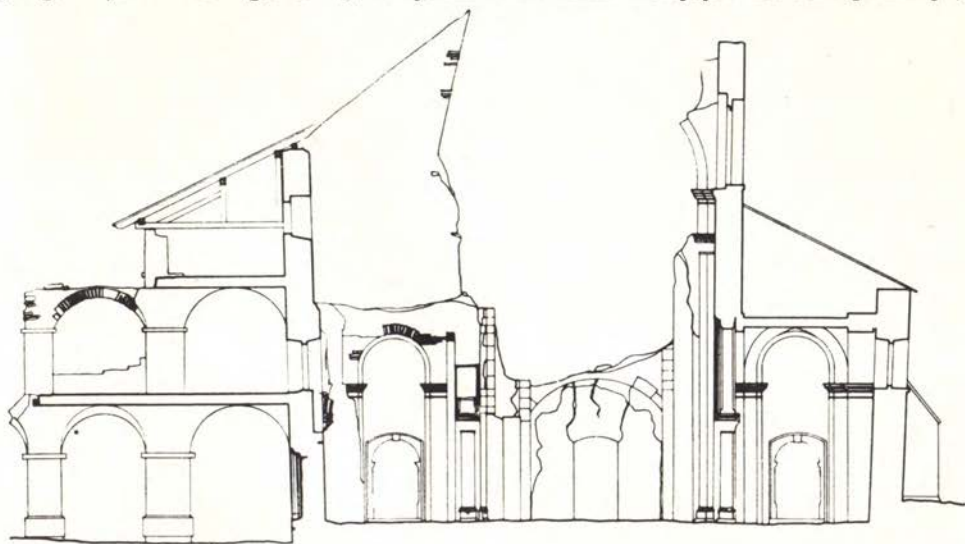

Kostanjevica na Krki — razpoke v tlaku prvega nadstropja arkadnega hodnika ob južni strani cerkve. (Foto M. Čanak)

Kostanjevica sur Krka — Fissures dans le pavé du premier étage de la galerie à arcades du côté sud de l'église. (Cliché M. Čanak)

tudi za 1929. leta začeta restavratorska dela.³ (Tedaj so izvršili zavarovalne posege na cerkvi in zvoniku z železobetonskimi vezmi, rekonstruirali prvotno južno stransko ladjo, odstranili pevski kor na zahodni strani, ometali notranjščino in popravili baze snopov).

Da bi mogli podrobneje določiti vzroke poškodb, je bilo treba izvršiti vrsto preiskav, ki naj bi dopolnile podatke o stanju stavbe. Tako so bili preiskani temelji, nosilnost terena,⁴ izvršene mineraloškopetrografske preiskave in preiskave fizičnih lastnosti kamna.⁵ Na osnovi vseh teh zbranih podatkov se je ugotovilo, da je stavba postavljena na zelo porozna tla majhne nosilnosti (1 kg/cm²). Zaradi tega in ugotovljenih tektonskih tresljajev na tem področju,

Kostanjevica na Krki — prečni prerez cerkve s pogledom proti zahodu. (risala M. Čanak)
 Kostanjevica sur Krka — coupe transversale de l'église avec vue vers l'ouest.
 (Dessin M. Čanak)

je prišlo do močnejšega posedanja in celo do postopnega rušenja nekaterih stavbnih delov. To se je pospešilo še s tem, ker temelji cerkve niso dovolj globoki in njihovi podstavki tudi ne dovolj široki. Najbolj očiten dokaz pa je stanje severne cerkvene ladje; po pozidavi močnih baročnih pilastrov, na katere se je prenašala teža obokov, so se ponovno pojavile deformacije tudi zato, ker so baročni pilastri postavljeni na podstavke starih slopov, ob katere so le prislonjeni, ne da bi bili temelji količkaj razširjeni.

Kar zadeva kamen, ki so ga uporabili za zidavo, je pokazala preiskava, da je precej porozen in neobstojen na mrazu. Pod današnjimi pogoji zaradi neposredne izpostavljenosti vremenskim neprilikam pa je še posebej ogrožen.

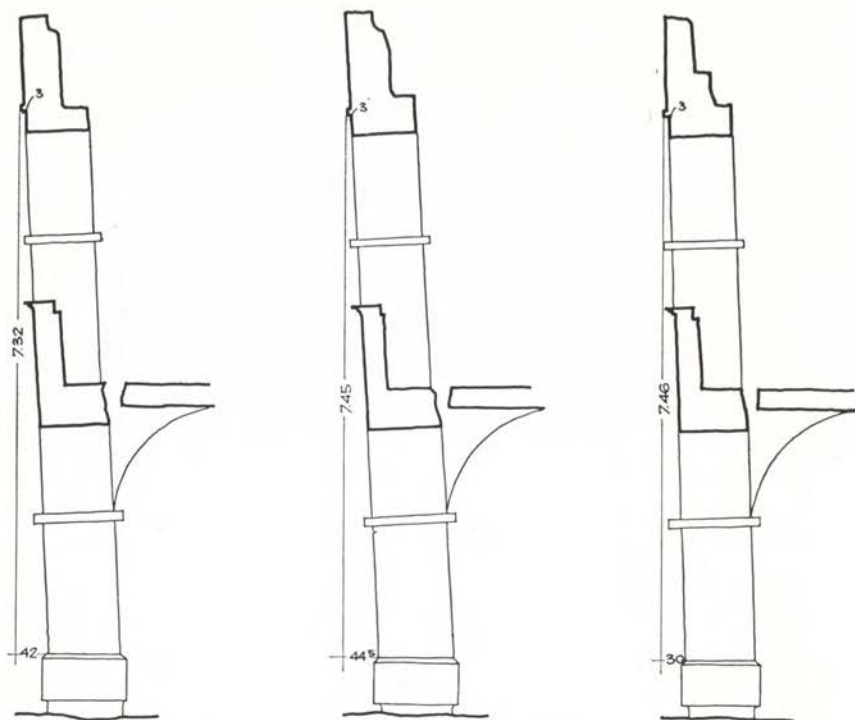
Iz celotnega materialnega stanja objekta smo kot najpomembnejše izluščili naslednje probleme:

³ Restavracijo je vodil prof. France Stelè.

⁴ Raziskave je izvršil Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij LRS iz Ljubljane 28. maja 1956.

⁵ Raziskave je izvršil Institut za ispitivanje materiala NR Srbije v Beogradu 29. maja 1957.

1. Utrditev temeljev.
2. Konsolidacija severne stranske cerkvene stene.
3. Podprtje gornjega dela severne stene glavne ladje.
4. Stabilizacija južne stranske stene, poravnanje fasade z arkadami, medsebojna povezava obeh zidov in utrditev obokov.

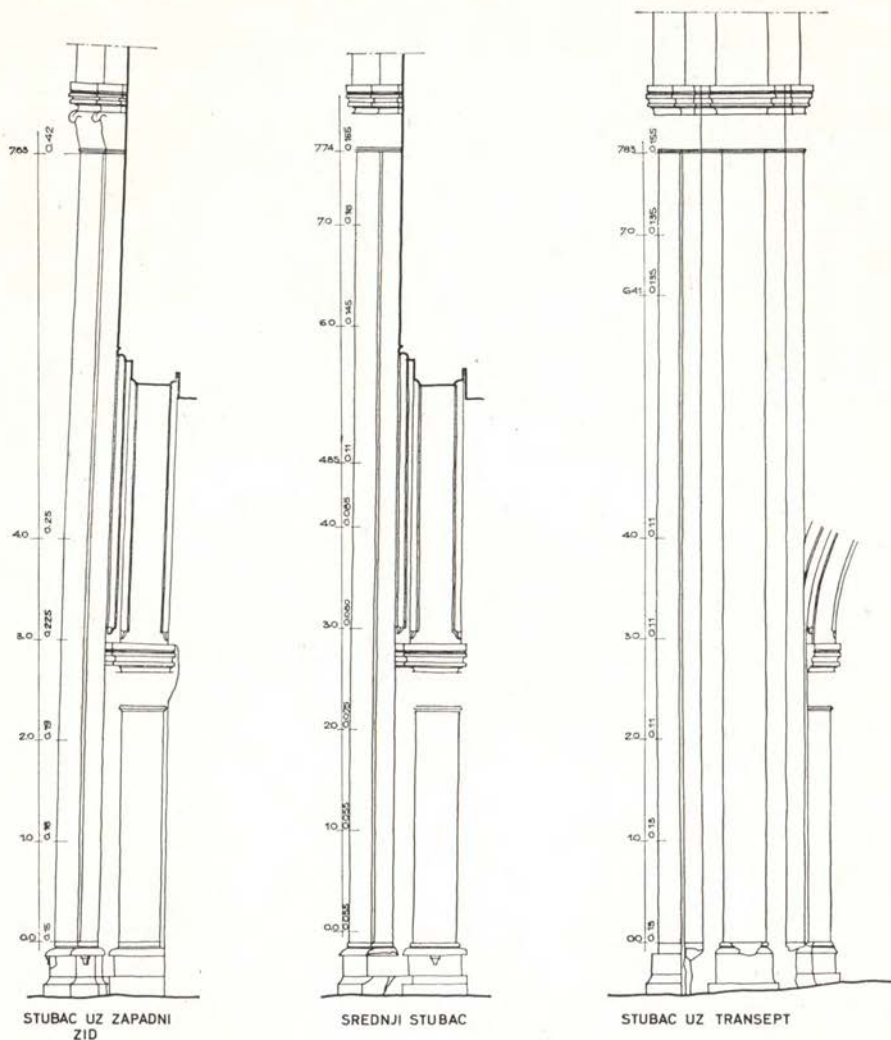

Kostanjevica na Krki — deformacija arkadne stene. (risala inž. M. Čanak)
 Kostanjevica sur Krka — Déformation du mur en arcades. (Dessin de l'ing. M. Čanak)

5. Delna rekonstrukcija zahodnega cerkvenega zidu.
  6. Utrditev obokov v cerkvi in odstranitev tistih delov, ki so še ohranjeni in se ne vežejo z ločno konstrukcijo.
  7. Rekonstrukcija prostorov ob južni strani cerkve, ki so porušeni, in so tako visoke stene transepta ostale brez opore.
  8. Utrditev vseh zidov, ki so zaradi dotrajanosti materiala postali premalo homogeni.
  9. Utrditev vseh kamnitih arhitektonskih členov, ki niso bili nikdar ometani in niso dovolj odporni v novih pogojih.
- Za rešitev spomeniškega objekta so bili predloženi naslednji ukrepi:
1. Poglobitev in razširitev temeljev snopov glavne ladje in zunanjega zidu severne stene stranske ladje pod pilastri; izdelava novih temeljev v nabitem betonu.
  2. Stabilizacija severnega zunanjega zidu s pomočjo nasproti pilastrov vzdanih železobetonskih stebrov, ki bodo zasidrani v temeljih in povezani z železobetonsko obodno konstrukcijo.

3. Podprtje gornjih delov severne stranske ladje od zunanje strani pilastrov z železobetonsko rešetkasto konstrukcijo, ki se bo preko obodne konstrukcije naslanjala na omenjene vzdane stebre.

4. Poravnava spodnjih delov arkadne fasade s pomočjo podpiranja in rekonstrukcije gornjega dela fasade.

Kostanjevica na Krki — deformacija posameznih snopov. (Risala M. Čanak)
 Kostanjevica sur Krka — déformation des divers faisceau. (Dessin de M. Čanak)

5. Stabilizacija južnega cerkvenega zidu z injektiranjem cementnega mleka.
 6. Delna rekonstrukcija zahodnega zidu, ki bo zajel del med glavno in južno stransko ladjo.

7. Injektiranje sten: severno steno glavne ladje nad arkadami, zahodno steno proti severni stranski ladji, severno steno stranske ladje in oboke nad to

ladjo. Prav tako injektiranje obokov nad transeptom in prezbiterijem še pred postavitvijo nove strešne konstrukcije.

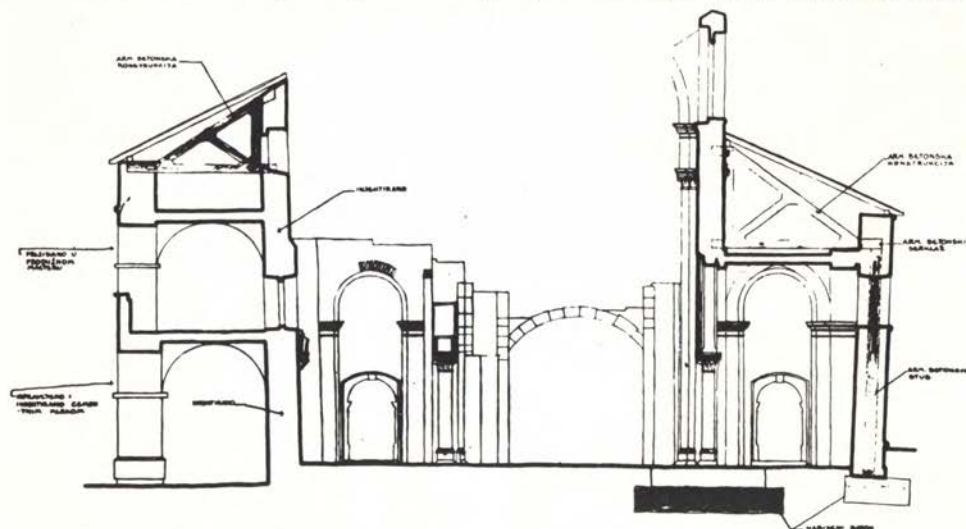
8. Izdelava nove strešne konstrukcije nad prezbiterijem in severnim krakom transepta.

9. Izdelava cementne zaščitne blazine na vrhu nepokritih zidov.

10. Zavarovanje kamna s silikonskim premazom, ki se bo po proučitvi pokazal za najprimernejšega.

11. Na zidnih površinah, kjer je omet dotrajan, odstranitev ometa, eventualno popraviti zid in ga na novo ometati.

Na podlagi tega predloga in v soglasju s komisijo⁹ so se 1957. leta začela

Kostanjevica na Krki — predlog za konsolidacijo cerkve. (Risala M. Čanak)
Kostanjevica sur Krka — proposition pour la consolidation de l'église. (Dessin M. Čanak)

dela. V tem letu je bil poravnan pritlični del fasade arkadnega hodnika ob južni cerkveni strani in rekonstruiran gornji del.

Ker je bil gornji del arkadne stene precej razrahljan, ga je bilo treba najprej pazljivo porušiti in šele nato so se začele priprave za poravnanje spodnjega dela v vertikalni položaj. Izdelana je bila lesena konstrukcija iz močnih lesenih tridelnih opiračev, ki so bili povezani s konstrukcijo vertikalnih in horizontalnih gred na arkadni fasadi; ta je imela nalogo, enakomerno prenašati pritisk opiračev ob ravnanju. Opirači so se naslanjali na vkopane podstavke iz lesenih brun, na katerih so stale stiskalnice, ki se je z njimi izvršilo ravnanje stene. Pred tem pa so bili loki fasade in oboki podprti z leseno konstrukcijo, pod oboki pa izvršen kontinualan opaz, ki se ni omejeval samo pod podstavke, kakor je bilo prvotno predvideno v načrtu. Prav tako je bila preventivno podprta južna stranska cerkvena stena z notranje strani na mestih, kjer se nanj naslanjajo oboki arkadnega hodnika.

⁹ Komisijo je imenoval Zavod za spomeniško varstvo LRS v naslednjem sestavu; univ. prof. dr. France Stelè, univ. prof. inž. arh. Marijan Mušič, direktor Zveznega inštituta za zaščito kulturnih spomenikov Vlado Mađarić, direktor Zavoda za spomeniško varstvo LRS Edo Turnher in univ. prof. inž. Svetko Lapajne.

Kostanjevica na Krki — lesena konstrukcija za izravnavanje fasade arkadnega hodnika ob južni strani cerkve.
(Foto M. Čanak)

Kostanjevica sur Krka — construction de bois pour la réfection de la galerie à arcades le long du côté sud de l'église.
(Cliché M. Čanak)

Kostanjevica na Krki — podstavek lesenih opiračev konstrukcije za izravnavanje fasade arkadnega hodnika ob južni strani cerkve. (Foto M. Čanak)

Kostanjevica sur Krka — socle des appuis de bois pour la réfection de la façade de la galerie à arcades du côté sud de l'église.
(Cliché M. Čanak)

Kostanjevica na Krki — fasadna stena arkadnega hodnika ob južni strani cerkve pred poravnavo. (Foto. M. Čanak)

Kostanjevica sur Krka — mur de façade de la galerie à arcades le long du côté sud de l'église avant la réfection.
(Cliché M. Čanak)

Kostanjevica na Krki — fasadna stena arkadnega hodnika ob južni strani cerkve po poravnavi. (Foto M. Čanak)

Kostanjevica sur Krka — mur de façade de la galerie à arcades le long du côté sud de l'église après la réfection.
(Cliché M. Čanak)

Kostanjevica na Krki — fasada arkadnega hodnika ob južni strani cerkve po poravnavi in rekonstrukciji zgornjega dela. (Foto M. Čanak)

Kostanjevica sur Krka — façade de la galerie à arcades le long du côté sud de l'église après réfection et reconstruction de la partie supérieure. (Cliché M. Čanak)

Potem ko je bil odstranjen tlak in nasip na prvem nadstropju arkadnega hodnika, je bil očiščen in v celoti razbremenjen obok. Razpoka, ki je nastala zaradi odstopanja fasade od oboka, je sicer kazala deformacijo, vendar ne v celoti, ker so se s premikom fasadne stene hkrati deformirali tudi oboki, ki so šli z zidom in se zato povесili na temenih.

Ravnanje zidu se je izvršilo s pomočjo stiskalnic, ki so bile postavljene pod kontrolirali ravnanje in šele nato se je z obračanjem vijakov stiskalnice začel tridelnimi lesenimi opirači. Še prej pa smo ob slope postavili svinčnice, da bi ravnati zid. Ko je bila celotna fasadna stena poravnana za svojih 15 cm, kolikor je znašala najmanjša deformacija (v točki 2), so se obračali le vijaki ob slopih,

ki še niso bili popolnoma poravnani, tako da se je na koncu ves posel omejil le na obračanje vijakov na stiskalnici, postavljeni ob točki 3). Ko je bil zid poravnán, se je v celoti prilegel na oboke, se pravi, da se je razpoka stisnila. Nekdanja lesena bruna so nadomestile železne vezi, ki so zasidrane v zidu in imajo za ležišče betonsko podlago. Ko je bil spodnji del v celoti konsolidiran in je bil obok z gornje strani zalit z debelejšo plastjo betona, se je začela rekonstrukcija zgornje etaže in postavljanje začasne strešne konstrukcije. Rekonstrukcija arkad je bila izvršena po predhodno izdelanem načrtu tako, da je arkadna fasada dobila prejšnji videz.

Dela se 1958. leta niso več nadaljevala na cerkvi, pač pa se je pričela rekonstrukcija porušenega dela južnega samostanskega trakta, ker se je v tem letu porušil na tem mestu del zidu in s tem naj bi se zaustavil proces nadaljnega rušenja.

Leta 1959 so se dela nadaljevala na cerkvi po predvidenem načrtu. Obsegala so konsolidacijo severnega zunanjšega zidu cerkve in severnega dela transepta z razširitvijo in poglobitvijo temeljev ter vzidavo novih železobetonskih stebrov. Dela pa zaradi večkratne prekinitve in pomanjkanja gradbenega materiala niso bila v celoti izvršena, kakor je to predvideval program za leto 1959, in se bodo zato morala nadaljevati še v letu 1960.

Ostala dela, ki bodo izvršena v nekaj etapah, pa obsegajo po izvršeni konsolidaciji tudi dopolnitev arhitekture zaradi ureditve in prezentacije objekta. Tako bodno številni fragmenti dekorativne plastike in arhitektonskih členov prišli na nekdanje mesto, hkrati pa bo tudi vzpostavljena triprostorna rešitev nekdanje bazilike. Vzporedno z rekonstrukcijo cerkve se je tudi načelo vprašanje dodelitve nove funkcije celotnemu samostanskemu kompleksu.

En 1956, l'Institut fédéral pour la conservation des monuments culturels et l'Institut de la RP de Slovénie pour la conservation des monuments ont, de concert, étudié une documentation et élaboré des plans pour la consolidation de l'église cistercienne de Kostanjevica sur Krka, incendiée au cours de la 2e guerre mondiale, et ne conservant plus que l'aspect de ruines. La rédaction de la documentation et des projets a été confiée à l'ingénieur Milka Čanak, architecte conservateur. Les résultats de l'étude des dégâts donnent le tableau suivant: Les murs sont ébranlés à cause de la détérioration du mortier et du manque de résistance de la pierre; l'édifice est bâti sur un sol extrêmement poreux et ne supportant que 1 kg. au cm², les fondations ne sont ni assez profondes ni assez larges, le terrain est dans une zone sismique; à cause de tout cela, le mur nord en arcades de la nef centrale s'est incliné de 27 cm., le mur nord extérieur de la nef latérale s'est lui aussi incliné en dehors de 25 cm 5 à une hauteur de 6 m 47; la partie en arcades du cloître, appuyée au mur extérieur méridional de la nef latérale a même une inclinaison de 41 cm 5. Cependant, un examen du monument a montré que son état actuel n'est pas uniquement dû à ces défauts de la construction dont nous avons parlé; il y a des causes plus anciennes qui ont amené cet état de choses: les premiers éboulements se sont produits dès le 15e siècle et on a dû alors raccourcir la nef de deux travées; de même, le mauvais état de la construction a motivé les réparations en style baroque de 1741 et la restauration effectués en 1929.

Après étude du matériel, l'auteur des projets a posé les questions suivantes:

1. Consolidation des fondations;
2. Consolidation du mur latéral septentrional de l'église;
3. Etayage de la partie supérieure du mur nord de la nef principale;
4. Stabilisation du mur latéral sud, de même que aplanissement de la façade, rattachement des deux murs et consolidation des voûtes;
5. Reconstruction partielle du mur ouest de l'église;
6. Renforcement des voûtes de l'église et enlèvement de toutes ces parties qui existent encore et ne se rattachent pas à la construction intermédiaire;
7. Reconstruction des parties démolies sur le côté sud de l'église, car les murs du transept sont restés sans soutien;

8. Consolidation de tous les murs dont le temps a détruit l'homogénéité du matériau;
9. Consolidation de toutes les parties architectoniques de pierre, qui n'ont jamais été crépies et ne sont pas assez résistantes dans les conditions nouvelles.

Afin de remédier à cet état de choses et de consolider l'édifice, on a proposé les mesures suivantes:

1. Approfondir et élargir les fondations des faisceaux de la nef principale et du mur extérieur de la nef latérale nord, sous les pilastres. Creuser de nouvelles fondations.

2. Stabiliser le mur extérieur nord à l'aide de piliers de ciment armé enfoncés dans les fondations en face des pilastres et réunis par un cerclage de béton armé;

4. Redresser la partie inférieure de la façade à arcades par étayage et reconstruction de la partie supérieure de la façade;

5. Stabiliser le mur méridional de l'église en injectant du lait de ciment;

6. Reconstruire partiellement le mur ouest, entre la nef principale et la nef latérale sud.;

7. Consolider par injections: le mur nord de la nef principale, les voûtes de la nef latérale nord, le transept et le chœur avant la mise en place de la nouvelle toiture;

8. Refaire une nouvelle toiture au-dessus du chœur et de la branche nord du transept;

9. Protéger par des coussinets de ciment le crête des murs découverts;

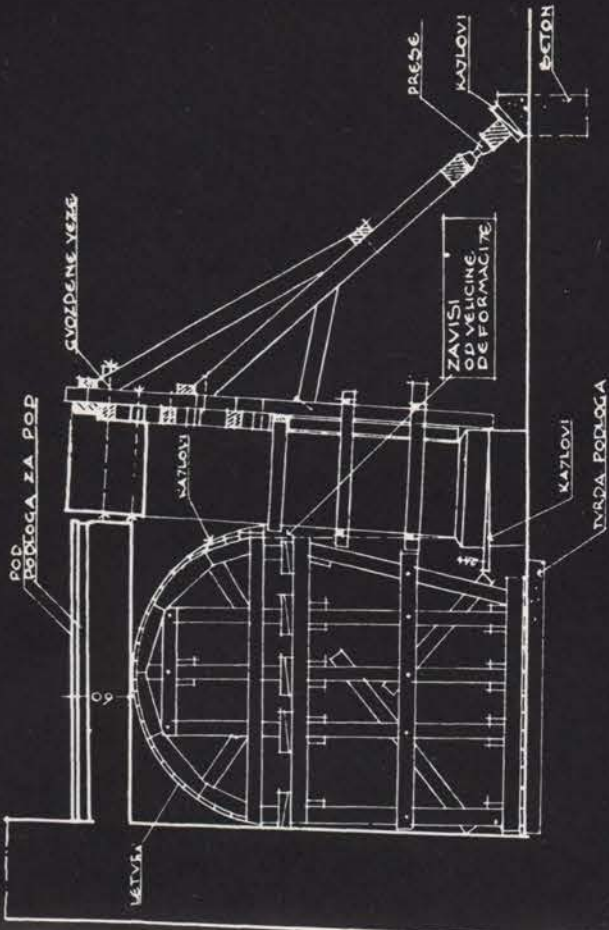
10. Protéger la pierre par l'enduit silicaté qui, à l'expérience, se révélera le meilleur;

11. Sur les surfaces des murs, gratter le crépi en mauvais état, réparer le mur s'il y a lieu et le crépir de nouveau.

Sur la base de ces propositions, les travaux commencèrent en 1957; cette année-là, on redressa la partie basse de la façade à arcades le long du mur extérieur méridional de l'église et on reconstruisit l'étage supérieur à arcades qu'on avait été obligé de démonter avec soin avant la réparation de la partie basse. L'année suivante, on commença à refaire la partie démolie du côté sud; en 1959 on continua la consolidation de l'église même; c'est alors qu'on approfondit et qu'on élargit les fondations et qu'on fixa les piliers de ciment armé dans le mur extérieur de l'église.

Kostanjevica na Krki — načrt konstrukcije za poravnavo arkadnih hodnikov
ob južni strani cerkve. (Risala M. Čanak)

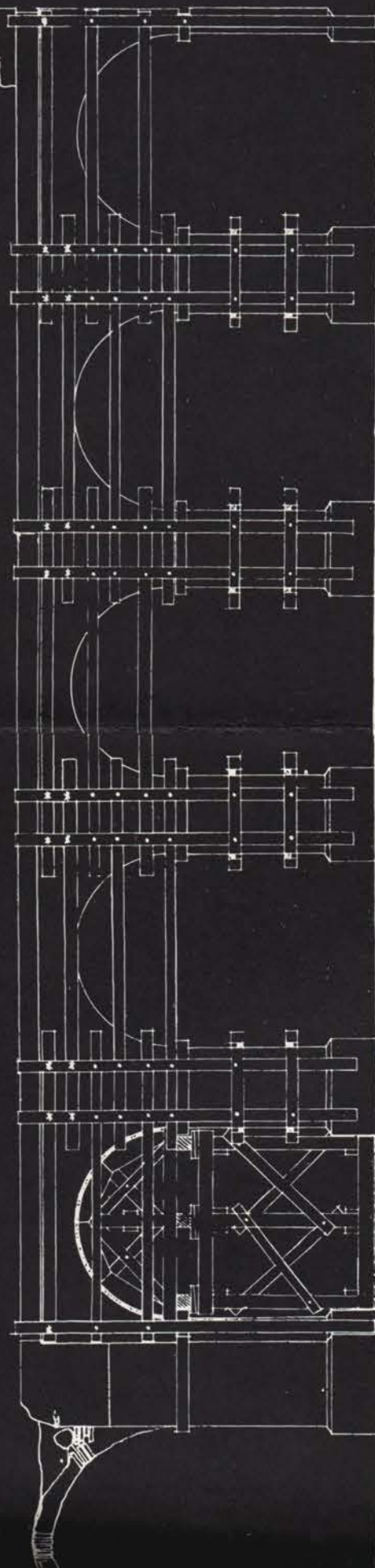
Kostanjevica sur Krka — plan de la construction pour la réfection des
galeries à arcades le long du côté sud de l'église. (Dessin M. Čanak)

DEFORMACIJE

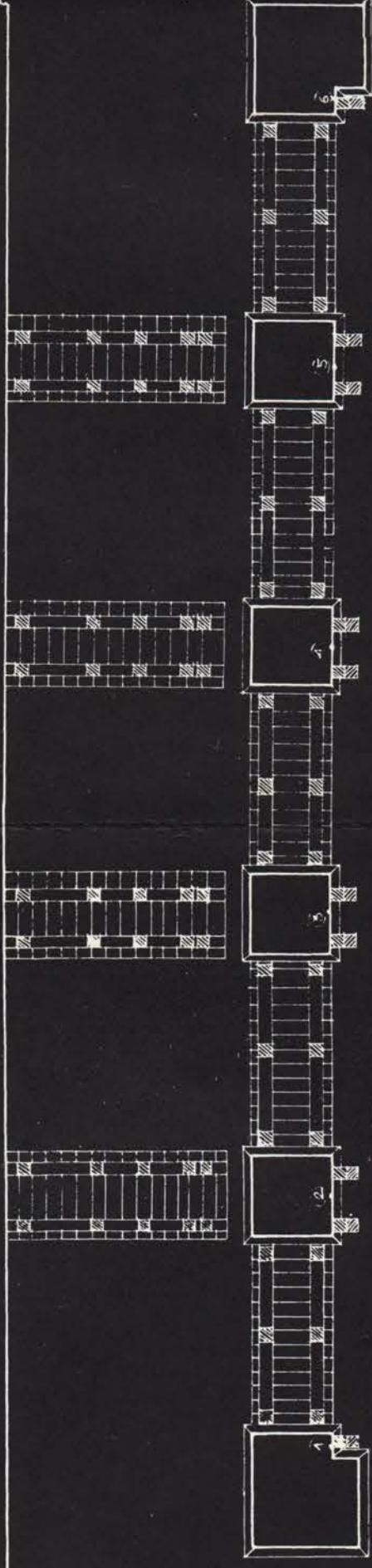
OTSTUPANJE OD VERTIKALE U TAČKAMA :

1. KOD POČETKA LUKA	-70	KOD BAZE	12 cm
2.	80	15	15 "
3.	85	19	19 "
4.	93	17	17 "
5.	75	14.5	14.5 "
6.	—	7.5	7.5 "

DASKE
TVRDA PODOLOGA

IZGLED

OSNOVA

Kripta v Hočah pri Mariboru

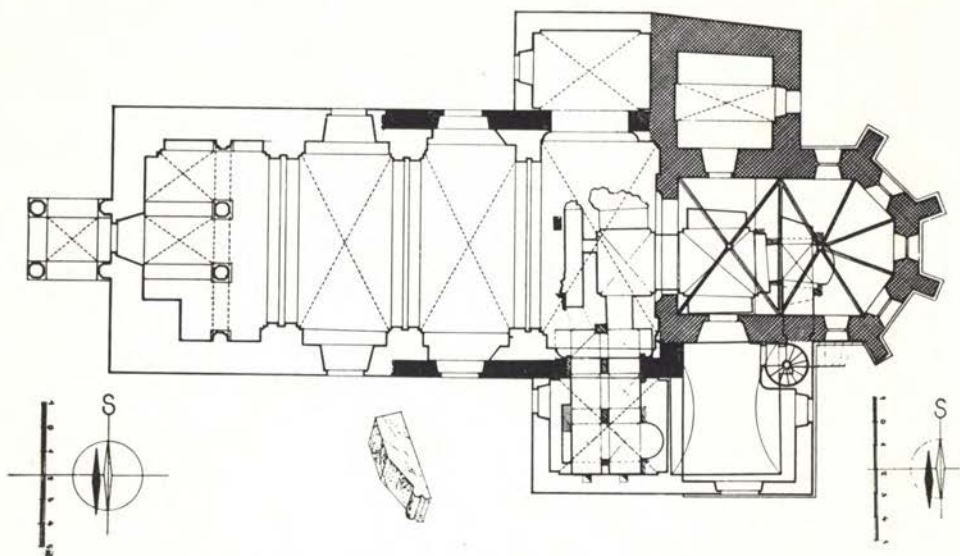
DR. MARIJAN ZADNIKAR

Dobrih šest kilometrov južno od Maribora leži v ravnini pod vzhodnim delom Pohorja ob stari veliki, tako imenovani Tržaški cesti vas Hoče. Skoznjo priteka vzdolž pohorske ceste potok Reka, ob stikališčih obeh cest v spodnjem delu vasi pa stoji na nizkem svetu hoška farna cerkev. Stavba kaže z zvonikovim vrhom in z dvema kapelama ob ladji, ki je še pokrita s staro skrilasto streho, na videz baročno podobo, medtem ko nas pogled od vzhodne strani, kamor je s svojo podolžno osjo natanko obrnjena, prepriča, da je njen poligonalni prezbiterij z oporniki še gotski in da je torej vsaj del sedanje cerkve še iz srednjega veka. Če smo si pazljiveje ogledali tudi notranjščino, ki dela že ob površnem pogledu razen rebrastega oboka v prezbiteriju baročen vtis, pa nas je morda različna debelina ladijskih sten opozorila na to, da bi utegnil biti vsaj vzhodni del ladje s tanjšimi stenami ostanek neke srednjeveške cerkve še iz časa, preden so jo v baroku proti zahodu z debelejšimi stenami preračunanimi na obokanje, podaljšali, spremenili slavlolik, jo v celoti obokali ter ji dodali ali pa predelali stranski kapeli. Tako bi bil vzhodni del ladje lahko slednjič tudi še ostanek neke cerkve iz predgotške dobe, ki so ji v pozni gotiki zamenjali prezbiterij z obstoječim in ob njem postavili zvonik, ki je tudi še gotski, le vrh so mu v baroku leta 1766 za dva sežnja povišali in mu nataknilo baročno bakreno kapo. Zakristija, ki je bila do leta 1778 v zvonikovem pritličju, se je takrat preselila v novo zgrajeno na južni strani, ki ima nad seboj nadstropni oratorij. Leta 1860 so dodali obstoječim gotskim oknom v prezbiteriju še dvoje novogotskih in stara okna temu prilagodili, drugih pomembnejših sprememb pa stavba posledaj ni več doživela. Tako se nam danes pokaže kot posledica večstoletne rasti, v kateri prevladujeta pozna gotika in pozni barok, medtem ko za starejšo dobo vsaj na prvi pogled ni nobenega dokaza. V tej obliki bi stavba sama po sebi ne vzbujala kake posebne pozornosti in bi jo pač uvrstili med barokizirane gotске stavbe, k' jih je samo na Slovenskem na stotine in ne vnašajo v ostalo grad'vo nobenih posebnosti, niti se ne odlikujejo z nenavadnim tipom ali izredno kvaliteto svoje arhitekture in kamnoseških izdelkov. Spomeniško svojstvo bi ji pritikalo torej zgolj kot dokumentu gradbenih prizadevanj svojega časa in kraja, skratka kot eni od variacij na isto temo v danem kulturnem prostoru.

Vendar pa gre v Hočah še za nekaj drugega. Pod vidnim delom stavbe se namreč skrivajo zanimivi podzemeljski prostori, ki sami po sebi in v zvezi z njo zastavljajo mnogo težko do kraja rešljivih vprašanj, objekt pa se prav s tem pomakne iz svoje vrste na eno najvidnejših mest v naši spomeniški posesti. Ti podzemeljski prostori leže pod vzhodnim delom cerkve deloma pod prezbiterijem in vzhodnim delom ladje, deloma pa segajo tudi pod južno stransko

kapelo, ki se morda prav s tem in ne samo po tlorisu glede na njen nastanek razlikuje od kapele na severni strani, pa čeprav sta danes obe videti močno enotni in baročni.

Obstoj nekih prostorov pod cerkvijo so omenjali že nekateri starejši pisani viri, ki jih bom pozneje navedel, vendar je bila arhitekturna izoblika kripte povsem neznana vse do leta 1925, ko je v jeseni velika povodenj opozorila nanjo tudi znanstveni svet. Potok Reka, ki ob večjih nalivih v tem delu Pohorja vprav hudourniško naraste, tako da preplavi vzporedno z njim potekajočo cesto, o čemer poročajo tudi starejši viri n. pr. za leto 1816 (S. Povoden) je tudi takrat

Hoče — tloris župnijske cerkve z vrisano kripto. (Risal T. Bešter)

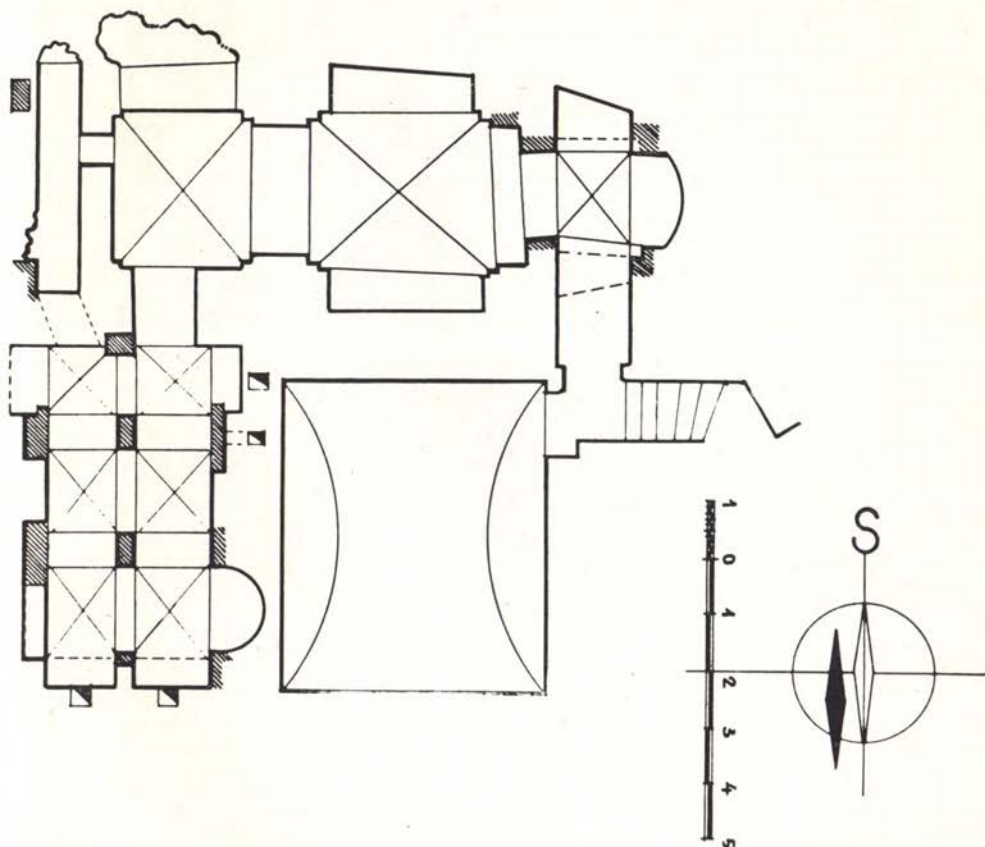
Hoče — plan de l'église paroissiale avec le dessin de la crypte. (Dessin de T. Bešter)

zalil ves teren nizko ležeče cerkve in je pritisk vode odprl zazidani zunanji vhod v kripto. V sodelovanju spomeniškovarstvenih in muzejskih institucij so bili njeni podzemeljski prostori potem pregledani ter očiščeni peska in blata, ki ga je ob povodnjah voda odlagala vanje. Pri tem je bil ugotovljen njihov tlorisni sestav in prvotni tlak, zlasti pa je bila kripa preiskana v arheološkem pogledu, ko sta nase opozorila poleg mnogih drugih posebno še dva obdelana rimska kamna, od katerih se je prvi izkazal za Mitrov žrtvenik, drugi pa s svojo reliefno dekoracijo in figuralno motiviko za sestavni del neke večje rimske nagrobne arhitekture. Očitno pa so se raziskovalci zadovoljili s samimi odkritji, ne da bi poskušali poiskati provenienco tako številnih in tako zajetnih rimskih spolij, pa tudi uganke podzemeljskih prostorov samih niso rešili.¹

V poletju 1959 so bila opravljena v kripti nekatera dela z namenom, da se prostori primerno uredijo in usposobijo za ogled ne samo ozko strokovno zainteresiranih obiskovalcev. Ob teh delih se je ponudila priložnost tudi za manjše raziskovalne posege, za točnejše meritve in za fotografiranje tega nenavadnega objekta, kar je dalo pobudo za pričujočo študijo.

¹ F. Stelè: Varstvo spomenikov — Hoče, ZUZ VI, 1926, 112—113 in 239.

Sedanji vhod v kripto je v kotu med zakristijo in prezbiterijem, kjer se teren ob zidu prezbiterija strmo spusti navzdol za dobra dva metra pod nivo zunanjih tal. Od tu se odpira prehod naravnost v obokani prostor pod zakristijo, ki ni povezan z ostalo kripto in tudi ni starejši od njene pozidave v letu 1778 ter torej v tej zvezi ni zanimiv, v desno pa vodi enaka odprtina v 1.20 m širok hodnik in po njem v prvi prostor kripote, ki leži v smeri vzhod-zahod pod prezbiterijem. Ta dostop v kripto ni prvoten in tudi ni starejši od baroka, ko so v kripti začeli pokopavati. V tem času so namreč napravili v cerkvi sedanji tlak iz belih in črnih marmornih plošč in so s tem očitno zaprli prvotni dostop

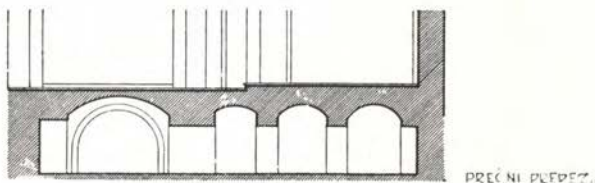
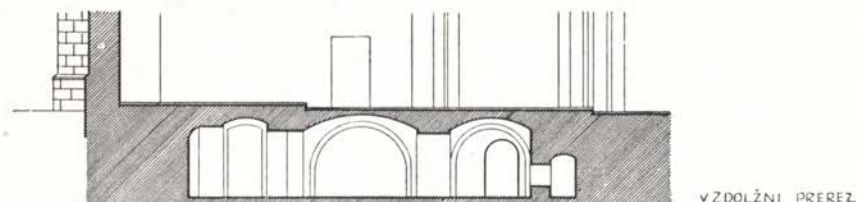

Hoče — tloris kripote. (Risal T. Bešter)
Hoče — plan de la crypte. (Dessin de T. Bešter)

v kripto naravnost iz cerkve, s katero je bila poprej funkcionalno povezana, zato pa so uredili novi vhod vanjo od zunanje strani skozi opisani dostop pod južnim zidom prezbiterija in pod zakristijo. Pri tem so poškodovali gotski talni zidec na tem mestu, kar spet govori za baročno prezidavo in se s takim časom predelave tudi dobro strinjajo oblike in konstrukcije vseh lokov nad novimi odprtinami, ki so potlačeni in opečnati. Opečnati obok pa ima tudi prostor pod poznobaročno zakristijo, ki so ga takrat tudi verjetno uporabljali za grobnico.

V tej dobi je bil torej urejen dohodni hodnik, ki sedaj vodi v vzhodni, neke vrste oltarni del prvega prostora kripte.

Prvi prostor ima obliko podolžnega nepravilnega pravokotnika, ki ga močna ločna oproga deli v dva dela, ozek polkrožni prehod pa ga loči od oltarnega prostora, ki je bil sprva trikonhalen in je bila njegova južna niša uničena ob napravi baročnega vhodnega hodnika, ki smo ga že omenili, a je od nje ohranjen še obočni lok. Srednja konha je plitva in zaključena v tlorisu s segmentnim ter obokana s polkrožnim lokom. Oba nosilna slopa ob njej sta enako kakor vsi ostali na konstruktivno važnih mestih monolitna marmorna bloka, očitno spoliji

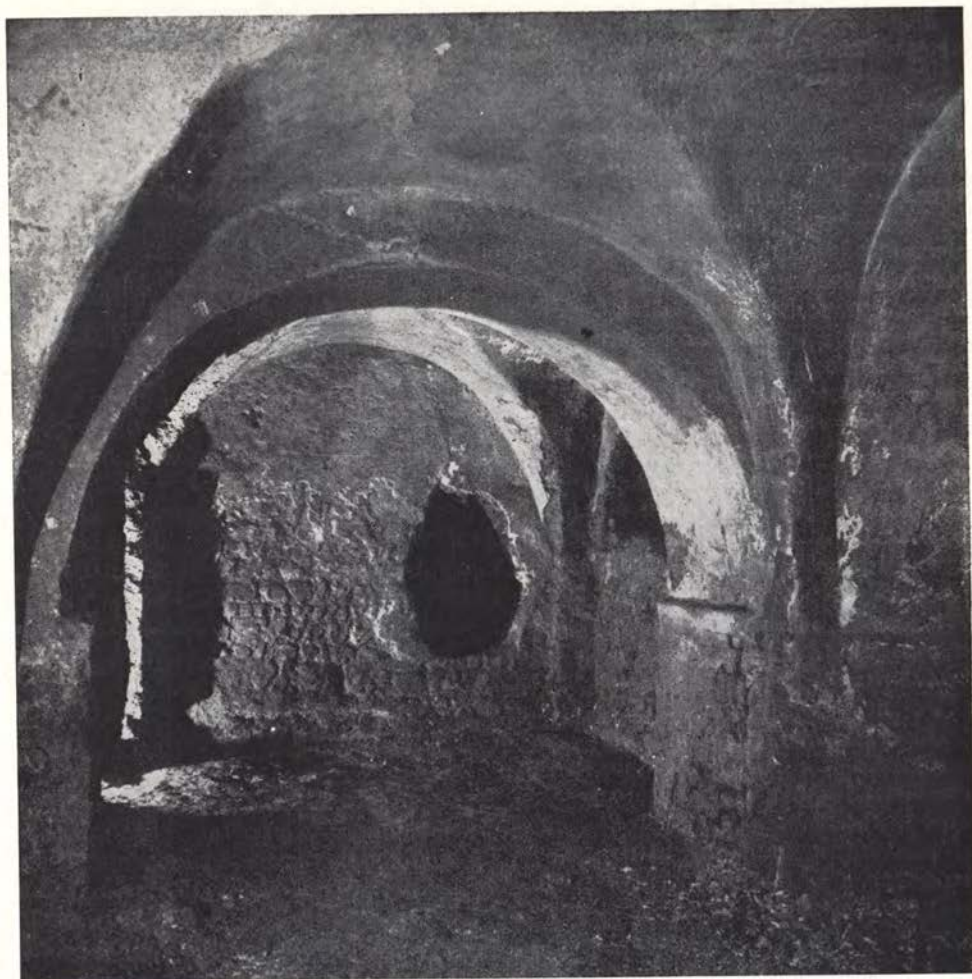

Hoče pri Mariboru — vzdolžni in prečni prerez skozi kripto. (Risal T. Bešter)
Hoče près Maribor — coupe longitudinale et transversale de la crypte. (Dessin T. Bešter)

velike antične stavbe. Severna konha je v celoti ohranjena in je v tlorisu obrnjena nekoliko proti srednji tako, da so skupno sestavljale neke vrste trikonhalni poligonalni zaključek. Oltarni prostor sam je obokan kakor vsa ostala kripta z grebenastim križnim obokom. Loki so sestavljeni iz prisekanih manjših in ožjih kamnov peščenca in so stiki med njimi zafugirani. Vse marmorne bloke, loke in oboke pokriva najprej tenak bel omet, ki je bil dvotonsko poslikan: robovi in grebeni križnega oboka so temnordeči, vse ostale ploskve pa so temnosive. Taka poslikava je bila ponovljena ob neki restavraciji, ko so prostor znova ometali z enako tankim ometom, kar se je zelo verjetno zgodilo še v srednjem veku, medtem ko je zadnji, tretji omet, ki je debelejši, samo pobeljen in je verjetno že iz časa, ko so kripto v baroku usposobili za grobnico.

Ob čiščenju materiala, ki ga je v kripto nanesa voda, je bil odstranjen tudi deloma pozidani in deloma nasuti material, ki je zapiral srednjo konho. Ob tej priložnosti je prišla na dan v tem gradivu zasuta večja konzola iz peščenca. Njen ležeči kvader je od spodnje strani navzgor poševno posnet, na tej poševni ploskvi pa je na koncu položen polovični valj. S tako obliko je konzola na splošno romanska (prim. Velike Malence, Selo v Prekmurju), ne da bi jo mogli podrobneje časovno opredeliti. Tudi njena prvotna funkcija ni jasna.

Ozek polkrožni lok, ki spaja kot nekak slavolok trikonhalni oltarni prostor z večjim pravokotnim delom prvega prostora kriptе, ima za ostenje porabljen

Hoče — prvi prostor kripe v pogledu proti zahodu. (Foto M. Zadnikar)
Hoče — premier espace de la crypte avec vue sur l'ouest. (Cliché M. Zadnikar)

spet velika pokončna marmorna bloka s sledovi prvotne uporabe, katera prehajata neposredno v pravilen polkrožni lok.

Obe poli »ladijskega« pravokotnika sta obokani s križnima obokoma, katerih izredno močni grebeni se proti vrhu skoraj popolnoma izgube. Vzhodna pola je obdana z močnimi obstenskimi loki, pod katerimi nastajajo nekake niše, in je v tlorisu bolj ali manj kvadratna, njen obok pa je zamaknjen iz osi slavoloka proti severu. Vsi slopi kot nosilci obočnih lokov in grebenastih obokov imajo ob prehodu v lok navzdol poševno posnete zidce, ki so služili za oporo opažem pri ločnih konstrukcijah. V slope so ponekod spet vgrajeni marmorni bloki, od katerih je tisti v severovzhodnem slopu v celoti ohranjen Mitrov žrtvenik z že ponovno objavljenim napisom.² Zahodna obočna pola nima obstenskih

² F. Stelè: o. c. str. 113, kjer je navedena tudi druga objava.

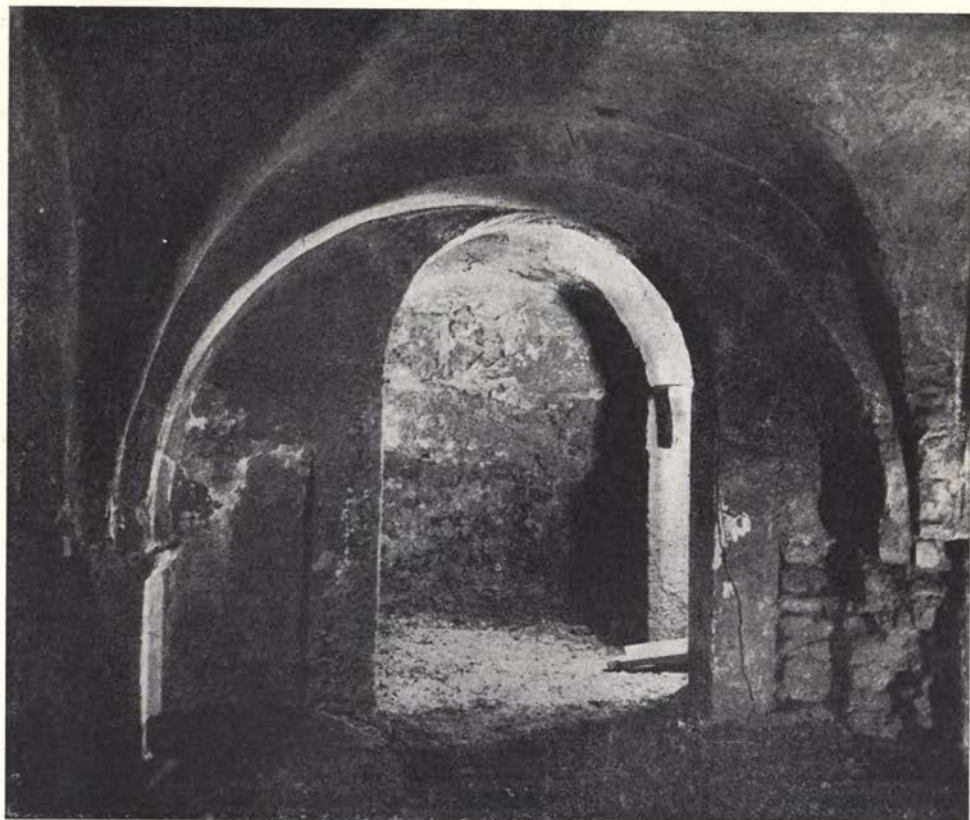
lokov, ki prostor v vzhodni poli povečujejo na strani, ker je vsaj na severni strani tak obstenski lok zdaj zidan in ni izključeno, da je bil skozenj prvotni vhod iz cerkve v ta del kripte. Oboki so tudi tu križno grebenasti in se tudi tu grebeni proti vrhu izgube v nekak kupolast svod.

Stene so grajene iz lomljenega kamnja in so ometane. Pri svoječasnem izkopavanju napravljena sonda v severni steni zahodnega dela je pokazala, da je z zunanje strani stena zasuta s kamenjem in z zemljo. V vsem prostoru je položen cca 6 cm debel tlak iz bele apnene malte, ki je bil ob preiskavi terena

Hoče — kripta, severna vdolbina v vzhodnem delu prvega prostora. (Foto M. Zadnikar)

Hoče — crypte, niche nord dans la partie est du premier espace. (Cliché M. Zadnikar)

Hoče — prvi prostor kripte v pogledu proti vzhodu. (Foto M. Zadnikar)
Hoče — premier espace de la crypte avec vue vers l'est. (Cliché M. Zadnikar)

prebit le zaradi študija Mitrovega napisnega kamna in zaradi ugotovitve morebitnega globljega starejšega tlaka, kar pa ni dalo pozitivnega rezultata, čeprav bi se zdelo, da so bila tla pozneje nekoč nasuta in da so se višinska razmerja spremenila na škodo prvotne višine. Sedanja znaša od tal do temena obokov 2.40 m, oproge pa dosežejo višino 2.10 m.

Zelo zgovorna je v svoji pričevalnosti zahodna stena opisanega prvega prostora, zlasti pa še to, kar se skriva za njo. Z notranje strani je ometana kakor ostale stene v tem prostoru in se pod ometom kaže njena kamnita gradnja s težnjo po plastenju, v njenem desnem spodnjem delu pa je bila že prvotno manjša odprtina ca 50/50 cm, katero so pozneje navzgor precej povečali. Skozi to odprtino, ki prvotno ni bila prehodna in njena takratna funkcija ni jasna, je sedaj s težavo dostopen 65 cm širok hodnik, ki poteka med omenjeno zahodno steno in njej vzporedno ležečim zunanjim zidom. Hodnik je obokan s plitvim kamnitim banjastim obokom, ki na severni strani skupaj z obema stenama preneha, ker se tu hodnik izgubi v nasipu, ki kaže na to, da se je na tem mestu nekaj porušilo. Na zunanji strani je tu še postavljen marmorni blok, drugi ob njem pa se je že prevrnil. Vse kaže, da je to stanje posledica neke predelave, zelo verjetno v zvezi s polaganjem sedanjega baročnega cerkvenega tlaka, ko so

opustili dostop v kripto iz cerkve in je bilo potreba za to prvotni odprti hodnik, po katerem se je nekdaj po stopnicah prišlo v kripto, obokati, da so lahko čez vse skupaj položili novi cerkveni tlak. Po takem sklepanju bi bil obok v hodniku iz baročne dobe, kar bi se z njegovo obliko lahko skladalo, posipajoči se nasip pa bi bil posledica odstranjenih marmornih stopnic, o katerih gre ljudski glas, da so jih menda nekdaj z volmi vlačili iz cerkve. Skoraj gotovo je omenjeni hodnik v zvezi s prvotnim dohodom v kripto. Na južnem koncu, kjer naj bi bil vhod vanjo tudi skozi drugi prostor, ki ga bomo pozneje opisali, je hodnik nekoliko višji, ker ima ta del poseben opečni obok, končuje pa se z zidom, s katerim so verjetno pozneje zazidali prehod iz hodnika v drugi prostor kripe. Na tem mestu sta na zunanji strani vgrajena v steno dva velika pokončna marmorna bloka.

Izredno zanimiva in pričevalna je struktura neometanega notranjega zidu v tem hodniku. Zid je tu grajen iz drobnega, deloma rečnega kamenja in deloma iz lomljenca iz različnih pohorskih kamenin, na enem mestu pa se pojavlja tudi razbita tanka opeka, ki je verjetno rimskega izvora. Zidava poteka izrazito v vodoravnih plasteh in so kamni ene vrste poševno nagnjeni v eno smer, kamni sosednje pa v nasprotno. Tako nastane značilna struktura po načinu ribjega okostja (*opus spicatum*), ki je za datacijo nastanka izredno važna. Na en meter višine pride nekako 8–9 takih plasti. V višini 130 cm nad sedanjim nivojem tal v hodniku ima stena 10 cm široko polico, nad katero se stanjša, razen v severnem delu, kjer je vseskozi enako debela.

Čeprav funkcija tega hodnika, ki leži že pod vzhodnim delom cerkvene ladje točno pravokotno na njeno podolžno os, še ni povsem pojasnjena, se zdi, da je bil vsekakor v zvezi z dostopom v kripto iz gornje cerkve, preden so prebili sedanji baročni vhod vanjo. Morda so na vsakem koncu tega hodnika vodile iz cerkve stopnice v kripto, in sicer na severni strani v zahodni del prvega prostora z njegove severne strani, kjer je sedaj le deloma odprt lok, na južni strani pa naravnost iz hodnika skozi polkrožni lok, ki je sedaj zazidan, v drugi prostor. Ta lok je namreč skoraj v osi hodnika in ob njem je sedaj v hodniku nov opečni obok, ki nosi baročni tlak v cerkvi, s katerim so prvotne dohode v kripto povsem prekrili.

V drugi prostor kripe, ki stoji pravokotno na prvega v njegovem zahodnem delu in je torej usmerjen natanko od severa proti jugu, vodi obokan prehod, v katerem so robovi lokov kakor v oltarnem delu prvega prostora na prvotnem tankem ometu rdeče pobarvani. Tudi drugi prostor je v florisu pravokotnik in ga dvoje pravokotnih slopov v vzdolžni smeri deli v dve ladji. Ta dva slopa sta, kakor tudi vsi konstruktivno važni deli sten, kjer se nanje naslanjajo elementi obočnega sistema, iz velikih, pokončnih marmornih blokov, na katerih so dobro vidni sledovi njihove prvotne uporabe v neki doslej še neznan antični stavbi. Ta dvoladijski dvoranski prostor je obokan s tremi pari križnih grebenastih obokov, razpetih med prečnimi oprogami in vzdolžnimi loki, ki vežejo slope. Ti loki so konstruirani s klinasto prisekanimi kamni lehnjaka, ki je v stikih zelo skrbno zafugiran. Vse stene in oboki so bili tanko ometani, robovi pa opečnatordeče pobarvani. Tlak je tudi v tem prostoru iz malte in v isti višini kakor v prvem prostoru. Od sten sta edino le oba odseka v srednji obočni poli nerazčlenjena, sicer pa so vse stene v oseh obokov razčlenjene z nišami in z jaški, ali pa so v njih prehodi. Takoj ob prehodu v ta prostor je v njegovi vzhodni steni nad visoko polico plitva vdolbina, ki se skozi majhno pokončno odprtino, katera je bila nekdaj zamrežena, navzven močno razširi v jašek, ki

Hoče — značilna zidava na zunanji strani zahodne stene prvega prostora. (Foto M. Zadnikar)
 Hoče — construction caractéristique du coté extérieur du mur ouest du premier espace.
 (Cliché M. Zadnikar)

je nekdanj vodil na prosto in je poleg svetlobe dovajal v podzemeljski prostor tudi zrak. Funkcija tega jaška je prenehala, ko so na tej strani v baroku prizidali zakristijo in so ga zato z zunanje strani zazidali z opeko.

V isti steni je v končni obočni poli s polkupolo obokana globlja niša v obliki nekake v steni skrite apside, ki pa ima en meter nad tlemi polico, tlakovano z debelo plastjo malte. Spričo njene vzhodne usmeritve bi lahko ta niša nekdanj služila za oltarni prostor. — V zaključni, t. j. v južni steni, je v osi nosilnih slopov oboka postavljen reliefno okrašen rimski kamen³ kot nosilec vzdolžne obočne oproge, ob njem pa sta plitvi obokani vdolbini, ki se navzgor nadaljujejo v poševni svetlobni oziroma zračni jašek. Vdolbina na desni od omenjenega rimskega kamna je bila pozneje očitno povečana in je sedaj na novo opečno

³ F.Stelè: o. c. str.113 in 239

obokana, kar je verjetno v zvezi z uporabo tega prostora za grobnico v poznem baroku. Vzdolž njegove zahodne stene so bili namreč postavljeni v enakih razmakih, ki se niso ozirali na oba osrednja slopa, nizki prečni opečni parapetni zidovi kot razdelki za krste. Tu so ob prvem izkopavanju leta 1926 našli kosti, ostanke lesenih krst in preperele dele oblačil. Ti zidovi so bili sedaj odstranjeni, ker so motili preglednost prvotnega prostora. — V zahodni vzdolžni steni je bila v prvi obočni poli na južnem koncu visoko pod obokom plitva, arcosoliju podobna vdolbiná, v isti steni pa je na severnem koncu zazidana globlja niša, katere funkcija ni jasna. — V krajši severni steni je v njeni desni polovici prehod v prvi prostor kripe, v levi polovici pa je sedaj zazidan prehod, ki je poprej zelo verjetno vodil v opisani hodnik, od koder so domnevno vodile stopnice iz kripe v zgornjo cerkev. Tudi v tem prostoru so na vseh konstruktivno važnejših mestih uporabljeni antični marmorni bloki, med katerimi je tisti z reliefnim okrasom, po figuralni motiviki sodeč, ostanek neke večje rimske nagrobne arhitekture.

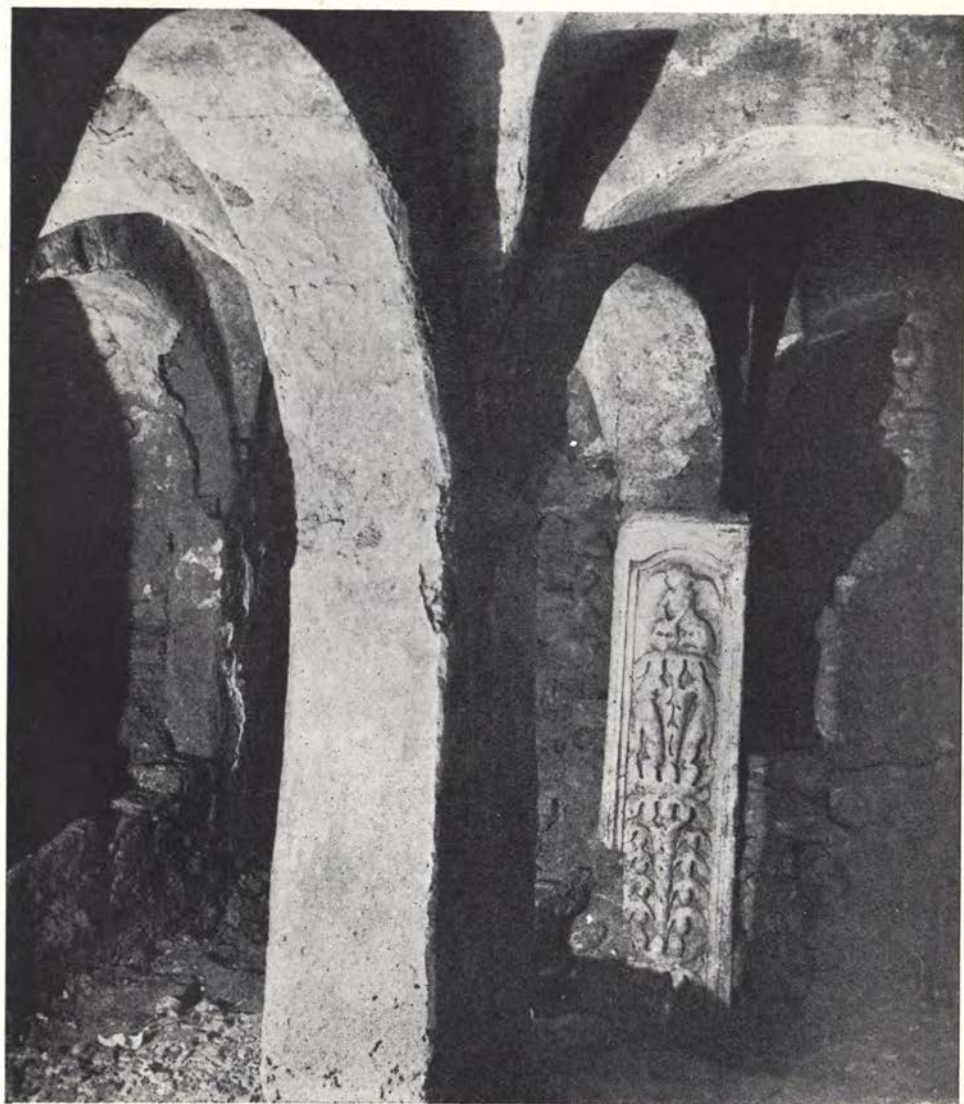
Čeprav so mere teh podzemeljskih prostorov preračunane na višino človeka, ki se v njih lahko neovirano giblje, so prostori razmeroma majhni. Prvi prostor meri od dna plitve oltarne niše do zahodne stene 10 m pri povprečni širini njegov ga vzhodnega dela ladje 4.30 m, medtem ko je višina obokov nad tlemi 2.40 m in so obočne oproge visoke 2.10 m. S temi merami je prvi prostor razmeroma prostorninsko pregleden in kaže na to, da je prvotno kot kapela služil za zbirališče večjega števila ljudi. V nasprotju z njim pa je drugi prostor manj pregleden, ker ga delita slopa v dve ozki ladji in je mnogo intimnejši. Zato ni izključeno, da je bil prav s to značilnostjo namenjen za shrambo posebno češčenih relikvij in za posebne obrede v zvezi z njimi.

Kar zadeva razsvetljavo, je moral biti prvi prostor skoraj popolnoma teman, ker od nikoder ni dobival direktne dnevne svetlobe, razen one, ki bi utegnila prihajati vanj skozi majhno odprtino iz veznega hodnika, če je bil ta seveda zgoraj odprt in pa pod istimi pogoji deloma tudi skozi severozahodni lok, če je bil resnično povezan s stopnicami, za kar pa še ni nobenega dokaza. Drugi prostor je imel vsaj tri majhne svetlobne jaške, ki so vodili naravnost na prosto, preden so jih na vzhodni strani zaprli s prizidano zakristijo, na južni pa zazidali. Nekaj svetlobe je lahko prihajalo vanj tudi skozi prehod iz veznega hodnika, če se je ta odpiral v cerkev in če je seveda naša domneva v zvezi z njegovo funkcijo pravilna.

Zelo zanimiva je lega celotne kripe v razmerju do cerkve. Ker je stavba s prezbiterijem popolnoma točno obrnjena proti vzhodu, sta tudi oba prostora kripe natanko usmerjena po glavnih straneh neba, in sicer prvi v smeri vzhod-zahod, drugi pa pravokotno nanj, obrnjen od severa proti jugu. Prvi prostor leži tako, da sega njegov vzhodni del s trikonhalnim oltarnim prostorom in s svojim prvim ladijskim delom pod prezbiterij ter leži velika prečna oproga, ki deli med seboj oba dela kriptine ladje, točno pod cerkvenim slavalokom. Pri vsem tem je vzdolžna os prve kripe pomaknjena vzporedno s cerkveno za toliko proti jugu, da se južni steni kripe in prezbiterija krijeta, severna stena kripe zaradi njene manjše širine pa vsaj sedaj ne leži pod steno gotskega prezbiterija, ki je širši od nje. To seveda še ne dovoljuje nobene rekonstrukcije prvotnega prezbiterija iz časa nastanka kripe, vendar se zdi, da ni imel oblike polkrožne apside, ki bi se s tlorisom kripe pod njo ne bila ujemala niti po svoji globini in še manj po njeni ravni južni steni. Zahodni del prvega prostora kripe pa leži torej že onkraj slavaloka pod vzhodnim delom cerkvene ladje,

kjer je bilo dovolj prostora za napravo dohoda v kripto iz cerkve. Tu so lahko vanjo vodile odprte stopnice preko veznega hodnika, po katerem sta bila dostopna oba njena dela.

Drugi, t. j. dvoranski prostor kripe se v glavnem sklada s tlorisom južne kapele. Njegovi svetlobni jaški na vzhodni in na južni strani predirajo substrukcije njenih sten, ki so hkrati okvirni zidovi kripe. Njena severna prečna dvoločna oprega leži natanko pod lokom, ki vodi iz cerkvene ladje v kapelo. Sočasnost tega dela kripe z okvirnimi stenami sedanje kapele je tako skoraj

Hoče — kripa, antični marmorni relief v drugem prostoru. (Foto M. Zadnikar)
Hoče — crypte, antique relief de marbre dans le second espace. (Cliché M. Zadnikar)

na dlani, ker v nasprotnem primeru svetlobni jaški in dušniki iz kripte ne bi imeli izhoda. Seveda pa je mnogo manj jasno, kakšno funkcijo je imel takrat prostor sedanje kapele.

Marsikatera teh vprašanj in posebno še vprašanje dohoda v kripto, ki je v podrobnostih za sedaj še najbolj odprto, bi se nedvomno pojasnila, če bi se kdaj ponudila priložnost za večje raziskovalne posege. Pri teh bi bilo predvsem treba odstraniti tlak v tem delu cerkve in pod njim odkopati nasuti material na severni strani veznega hodnika, ki se sedaj vanj nevarno posipa, odpreti delno zazidani lok v zahodnem delu prvega prostora kripte in poiskati njegovo morebitno povezavo s hodnikom, odpreti pa tudi še oba kasneje zazidana loka ob severozahodnem kotu dvoranskega prostora kripte, katerih eden je bil verjetno povezan z veznim hodnikom, drugi pa je še mnogo manj jasen, ker ga iz statičnih razlogov doslej ni kazalo odpirati. Nad njim namreč sloni mogočni baročni slop na desni strani ob prehodu iz cerkve v južno kapelo. Vseh teh raziskovalnih del zaradi njihove obsežnosti, saj bi bila povezana tudi z velikimi stroški, doslej ni bilo mogoče izvesti in se moramo zato pač zadovoljiti z rezultati dosedanjih raziskovanj in opazovanj.

O opisanih podzemeljskih prostorih je dosedanja strokovna literatura kaj redkobesedna. Najstarejši podatek, ki je kot terminus ante quem važen tudi za datacijo, je popotna beležka znanega Paola Santonina, ki je spremljal oglejskega vizitatorja skozi naše kraje in se je 24. maja 1487 z njim ustavil tudi v Hočah. Ker so cerkev in pokopališče nekaj let poprej (verjetno leta 1477) oskrunili Turki in odnesli s seboj križe, kelihe, knjige in mnogo drugega, jo je škof znova posvetil, njegov spremljevalec Santonino pa si je v svoj dnevnik takrat o njej zapisal tudi tole: »Sita est ipsa ecclesia in planitie et loco satis pulchro et percommodo: cum a Petovia XV et a Marburga quinque miliaria sit remota: et super se castrum habeat Haw: distantia unius miliarii: est insuper ecclesia ipsa de collatione sedis patriarchalis et satis pulchra, habetque subterraneam criptam in qua est capella beate Virginis devotissima. Fuit ante paucos annos, crucibus, calicibus, libris et aliis pluribus ornamentis a turcis spoliata: quo etiam tempore quondam D. Caspar tunc plebanus, vix eorum manus effugit, similiter et dominus Valentinus ad presens archidiaconus provincie.«⁴ Omenjeno poročilo jasno govori o podzemeljski kriпти, v kateri je bila zelo češčena kapela Device Marije. S tem je njena prvotna funkcija tudi povsem jasno označena. Bila je kulturni prostor, namenjen obiskovalcem, in šele pozneje so jo uporabili za grobnico. Morda so jo kot kapelo opustili že v 17. stol., saj je poznejše vizitacije ne omenjajo več.⁵ Tudi ptujski kronist S. Povoden je ni poznal. V svojem popisu nekaterih župnij^{6a} pravi za hočko cerkev le, da je stara, in omenja v tej zvezi »starogotski slog« njenega prezbiterija. V njegovem času tudi še niso bile znane antične najdbe v Hočah in v njihovi okolici, torej tudi ni vedel za tiste v kriпти, pač pa omenja razne listine in arhivalije, ki bi gotovo osvetlile zgodovino, če bi jih kdo lahko pregledal.

⁴ G. Vale: *Itinerario di Paolo Santonino in Carinthia, Stiria e Carniolia negli anni 1485—1487* (Codice Vaticano latino 3795), Città del Vaticano 1948, 248, (v zbirki *Studi e testi* 103).

⁵ G. Vale: o. c. str. 248 op. 3.

^{6a} S. Povoden: *Hauptpfarrliches Geschichten - Buch, worin manche Denkwürdigkeiten theils von der Stadt Pettau theils auch von andern dem hiesigen Kreisdekanaten untergeordneten Pfarreyen, derselben Urkunden und Stiftungen wörtlich enthalten zu lesen sind* (rokopis iz leta 1833 v Mestnem arhivu v Ptuj), str. 298—305.

Hoče — obočne konstrukcije v drugem prostoru. — (Foto M. Zadnikar)
Hoče — constructions voûtées dans le second espace. (Cliché M. Zadnikar)

Po tem času vse do druge polovice 19. stol. o kripti nimamo pisanih poročil. Sele leta 1875 jo je bežno spet omenil I. Orožen,⁶ češ da je bila »še pred nekaj leti zunaj na zakristiji majhna odprtina, ki je vodila v prostor pod prezbiterijem, v katerem sloni obok na močnem slopu. To kaže na obstoj kripe, ki bi jo bilo treba odpreti in restavrirati.« J. A. Janisch je v svojem leksikonu⁷ Orožnove navedbe dobesedno prepisal. Naslednjih 50 let o kripti ni bilo nič pisanega vse do leta 1926. Takrat je F. Stelè v svojem konservatorskem poročilu⁸ na kratko opisal njeno obliko in se je izrekel za to, da »gotovo ni starejša kot iz

⁶ I. Orožen: *Das Bisthum und die Diözese Lavant I*, Maribor 1875, 284.

⁷ J. A. Janisch: *Topogr. statistisches Lexikon von Steiermark I*, Graz 1878, 762—766.

⁸ F. Stelè: o. c. str. 112—113 in 239.

baročne dobe«. Posebno pozornost sta tačas pritegovala z napisom oziroma z reliefom opremljena rimska kamna, ki sta dala tudi povod za večja očiščevalna dela, pri katerih so prišli do tlaka, narejenega iz malte. Ugotovljeno je bilo, da so vsi statični deli iz monolitnih marmornih klad, ki da so nedvomno spoliije kake velike antične stavbe. Isti avtor je pozneje⁹ podzemeljski prostor označil za grobno kripto zelo zamotanega sestava iz barbarskega obdobja. S to oznako avtor po ustnem tolmačenju ni toliko mislil na določnejšo datacijo kakor na dejstvo, da so rimski kamni kot spoliije uporabljeni za novi namen, kar je značilno za mnoge gradnje novih evropskih narodov v zgodnjem srednjem veku (n. pr. sv. Donat v Zadru, Gosposvetski prestol itd.), s čimer pa je seveda do neke mere dana tudi časovna opredelitev, čeprav v okviru nekaj stoletij. Kripto v Hočah je kot »posebno znamenitost« omenil tudi »Krajevni leksikon Dravske banovine«.¹⁰

Kaj torej predstavljajo opisani podzemeljski prostori in iz katerega časa so? Nobenega dvoma ni, da imamo v Hočah opravka s pravo kripto, ki je sprva kot spodnja cerkev služila v bogoslužne namene in so jo šele mnogo pozneje začeli uporabljati za grobnico. V glavnem gre za pravokotno drug na drugega postavljena prostora, katerih prvi leži v smeri vzhod-zahod v osi cerkve deloma pod prezbiterijem in pod vzhodnim delom ladje, tu pa se priključi nanj drugi prostor, ki se krije s tlorisom južne kapele in je usmerjen od severa proti jugu. Oba prostora sta povsem pod zemljo in sta imela stik z zunanjim svetom le skozi dušnike oziroma svetlobne jaške v drugem prostoru, ki so prišli na dan v nivoju znanih tal, dostopna pa je bila kripa nedvomno iz cerkve same po stopnicah in po ohranjenem hodniku s tako značilno zidavo, odkoder se je prišlo lahko v oba njena prostora. Ta dostop so zaprli in deloma uničili, ko so v cerkvi polagali sedanji tlak in so kripa kot prvotni bogoslužni prostor pričeli uporabljati za pokopavanje, za kar pa je bil urejen poseben dohod, skozi katerega je kripa še danes dostopna. Njen prvi prostor je prvotno služil za Marijino kapelo, o kateri govori Santoninovo poročilo iz konca 15. stoletja. S tako funkcijo se dobro sklada tudi njena arhitektura, ki obsega večji pravokotni prostor za vernike in od njega z zelo ozkim slavooločnim prehodom oddeljeni oltarni prostor s prvotno tremi plitvimi vdolbinami, od katerih je južna v baroku porabljena za novi dohodni hodnik. S tako uporabo se dobro ujema tudi vzhodna orientacija tega prostora, ki je bila v srednjem veku za bogoslužne prostore obvezna. Tloris tega dela kripote opravičuje domnevo, da je vzhodni del ladijskih sten še iz časa njenega nastanka, prvotni prezbiterij pa bi i morali zamisliti seveda v manjši obliki od sedanjega.

Drugi prostor je v primeri s prvim tako tlorisno kakor tudi funkcionalno teže razložljiv. Podoben način zidave z uporabo velikih rimskih marmornih blokov kaže na sočasni nastanek obeh delov kripote. Iz tega pa bi sledilo, da je bila že prvotno nad drugim prostorom neka stavba, kjer so dušniki in svetlobni jaški podzemeljskega prostora v spodnjih delih njenih sten tik ob nivoju tal prišli na prosto in torej sedanja rožnenska kapela vsaj v svojih okvirnih stenah ni šele baročnega izvora. Čemu je drugi prostor kripote prvotno služil, je z gotovostjo težko reči, zdi pa se, da je vsaj globlja stenska niša v njeni vzhodni (!) steni služila za oltar in da je bil ta prostor nahajališče relikvij, ki so jih takrat posebno čistili in ki so povzročile nastanek kripote.

⁹ F. Stelè: Iz delatnosti Spomeničkog ureda u Slovenačkoj, Starinar IV, Beograd 1928, 60 (napačno navedeno »Pločama« namesto »Hočama«).

¹⁰ KL, Ljubljana 1937, 413.

Kripte¹¹ so v zahodnoevropski arhitekturi posebno pogoste v zgodnjem in v visokem srednjem veku, medtem ko z nastopom gotike skoraj popolnoma prenehajo in so vsakič razložljive s posebnimi pogoji njihovega nastanka v tem času. Ime samo je grškega izvora in pomeni »skrito« ter se v zvezi z arhitekturo ne nanaša samo na podzemeljske ali na pol v zemlji skrite prostore, temveč označuje pogosto tudi spodnje dele večnadstropnih arhitektur, nizke prehode pod zahodnimi emporami in »westwerki« itd. V prvi dobi pomeni kripta grob mučenca, nad katerim stoji oltar; odtod zanjo nazivi confessio, martyrium ali memoria. Obisk mučenčevega groba je ljudem omogočil podzemeljski prostor v obliki hodnika za malim okencem, »fenestella« imenovanim. Tako so se razvile različne oblike teh podzemeljskih prostorov, obstoječih iz križajočih se hodnikov, ki so jih nekateri hoteli razlagati s tradicijo megalitnih grobov, kar pa je ostala literatura ocenila za nevzdržno.

Ob študiju zgodnjekrščanskega mavzoleja v Pečuhu na južnem Madžarskem je E. Dyggve¹² pokazal na vrsto analognih primerov zanj zlasti v Dalmaciji (Marusinac pri Solinu, Ratac, Mrkan pri Cavtatu, sv. Dujmo u Škaljarima pri Kotoru) in jih primerjal s Teurnijo na Koroškem. Časovno obsegajo obdobje od začetka 4. pa tja do 11. stoletja, pri čemer se osnovni tip ni bistveno spremenil: v vseh primerih gre za stavbo majhnih dimenzij, ki je v prostoru po višini razdeljena v obokano kripto, v kateri se v oddaljenem prostoru hranijo relikvije kakega mučenca in kjer je lahko tudi pokopan kak odličnik s člani svoje rodbine, nad njo pa je cubiculum superius, ki je kot kapela služil za opravljanje obredov. V tlorisu je taka pravokotna stavba polkrožno zaključena.

Čeprav te stavbe arhitekturno niso sorodne z našim hočkim primerom, vendarle dokazujejo, da je bila ideja kripte v naši bližnji in daljni soseščini živa ves zgodnji srednji vek in da torej Hoče niso povsem osamljene v svojem geografskem prostoru. Lahko bi v tej zvezi omenili tudi še bližnji primer iz St. Pavla v Labotski dolini,¹³ kjer je pod oltarjem sedanje bazilike ohranjena od nje starejša grobna kapela kot osnova za neko Sponheimsko ustanovo, ki pa ni bila izvršena in so šele hirsauski menihi na tem mestu ob koncu 11. stoletja pozidali svojo znano redovno cerkev.

¹¹ Nekaj literature o kriptah: J. A. Messmer: Untersuchungen über die Crypta und den Altar der christlichen Kirche, MZK IX, 1864, 219—236; G. Dehio - G. Bezold: Die kirchliche Baukunst des Abendlandes I, Stuttgart 1892, 98, 180 sq; G. Dehio: Geschichte der deutschen Kunst I, Berlin - Leipzig 1919, 85; C. Enlart: Manuel d'archéologie française I, Paris 1927, 150, 195, 275; P. Frankl: Die frühmittelalterliche und romanische Baukunst, Wildpark-Potsdam 1926, 57, 94 (Handbuch der Kunstwissenschaft); R. Lasteyrie: L'architecture religieuse en France à l'époque romane, Paris 1929, 304—311; H. Spiegel: Zur Entstehung der Gang und der Hallenkrypten, v Josef Strzygowski-Festschrift, Klagenfurt 1932, 155, H. Buschow: Studien über die Entwicklung der Krypta im deutschen Sprachgebiet, 1934; R. Wallrath: Zur Entwicklungsgeschichte der Krypta, v Jahrbuch des Kölnischen Geschichtsvereins 22, Köln 1940, 273—292; R. Wesenberg: Baugeschichtliche Untersuchungen an der Krypta auf dem reformierten Friedhof zu Leer, v Die Krypta auf dem reformierten Friedhof in Leer, Hildesheim 1959, 1—18; A. Grabar: Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique, Paris 1946; J. Hubert: »Cryptae inferiores« et »cryptae superiores« dans l'architecture religieuse de l'époque carolingienne, Mélanges Louis Halphen, Paris 1951, 351 sq.

¹² E. Dyggve: Das Mausoleum in Pécs, Pannonia, Pécs 1935, 62—77.

¹³ F. Stanzel: Die Gruftkapelle im Münster zu St. Paul im Lavanttal, Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft, V, Berlin, 1938, 51—61.

Od leta 811 dalje so tudi Hoče z vsem slovenskim ozemljem južno od Drave prišle pod cerkveno oblast oglejskega patriarhata. Spričo tega bi bili morda upravičeni iskati pobud za hočki primer v tej smeri. Kripte so bile namreč v zgodnjem in v visokem srednjem veku tudi v Italiji kakor drugod po Evropi zelo številne, vendar na splošno niso starejše od 9. stoletja. Oglejska bazilika, ki je od starokrščanske dobe dalje doživela toliko prezidav in sprememb, se sama ponaša s prostorno in s freskami iz 12. stoletja okrašeno kripto, ki jo nekateri datirajo v 11. stoletje (Toesca), drugi pa spet pripisujejo njeno sedanjo obliko patriarhu Maksenciju, ki naj bi bil v prvi polovici 9. stoletja prezidal staro baziliko in pod njeno polkrožno glavno apsido, ki je vpisana v starejši ravni zaključek prezbiterja, priredil njej ustrezajočo polkrožno zaključeno stebarno kripto (Forlati).

Pa tudi drugod po Italiji so kripte po 9. stoletju zelo pogoste. Iz rimsko-ravenatskega izhodišnega tipa kripte v obliki hodnika, ki vodi mimo mučenčevega groba (n. pr. S. Apollinare in Classe), se razvijejo obširnejše zasnove, ki obsegajo včasih ves vzhodni del cerkva in se v njih stebri namnožijo do pravih »stebriščnih gozdov« (Piacenza), kakor jih označuje literatura (Ricci).

Če se sprva nastanek kript v različnih zasnovah veže na mučenčev grob, ki je predmet posebnega češčenja, se po prelomu obeh tisočletij njihova grobna funkcija razširi tako, da so hoteli biti v podzemeljskih prostorih pod cerkvami poslej v bližini svetih grobov pokopani tudi ustanovitelji cerkva in samostanov in tudi drugi odličniki (n. pr. Speyer), kar je imelo za posledico nadaljnji arhitekturni razvoj v smeri večjih podzemeljskih dvoranskih prostornin, v katerih se grobna funkcija redno veže z bogoslužno in je torej obstoj oltarja v njih neobhoden. Največji vzpon doseže ta arhitektura v 11. in 12. stoletju v Nemčiji, čeprav kripte tudi ostalim evropskim deželam niso bile tuje. Tako se je kripta iz prvotnih temnih hodnikov povzpela do sijajnih arhitektonskih stvaritev, za kar imamo enega najlepših primerov prav v naši soseščini na koroški Krki. Vsaka pomembnejša cerkev se je v romanski dobi morala ponašati s kripto, razen tistih, ki so bile odvisne od Clunyja in Hirsau ali pa od cistercijanov, ki so kripte odklanjali. Kjer se v cistercijanskih cerkvah omenjajo kripte, pomenijo le stranske, t. j. skrite kapele v cerkvi. Ob koncu 12. in v začetku 13. stoletja pa z nastopom gotike kripte tudi sicer prenehajo. Redke kripte iz gotske dobe so največkrat posledica proti vzhodu padajočega terena, ki je zaradi izravnave tal za pozidavo prezbiterja narekoval napravo kripte, kakor dokazujejo slovenski primeri, kar bomo še omenili. Vzroki za to niso bili samo v spremenjenem prostorskem občutku, iz katerega je končno tudi zrasla gotika, temveč imajo globlje korenine v verskih predstavah in v kulturnih potrebah predvsem v odnosu do češčenja relikvij, ki so dobile poslej vidnejše mesto v zgornji cerkvi, pogosto v bogatih skrinjah, na katere so na »vidnejši način pritegovale pozornost in vabile vernike«, kakor se izražajo že celo sodobni viri (Suger). Tako so n. pr. iz kripte stolnice v Bonnu l. 1166 prenesli ostanke mučencev Cassija in Florentija na glavni oltar, itd. itd.

Po tej bežni oznaki razvoja, ki so ga kripte napravile v zahodnoevropski arhitekturi od starokrščanske dobe do njihovega zatona v dobi gotike, bomo lažje presodil domači primer, ki smo ga poprej z opisom spoznali. Tudi hočka kripta ima vse tiste posebnosti, ki so značilne za njene evropske vrstnice: leži v zemlji pod zgornjo cerkvijo, iz katere je bila tudi dostopna, v celoti je obokana in, kar je najvažnejše: v vsakem od njenih dveh prostorov je posebno mesto za oltar, ki je bistvena sestavina vsake kripte. V kriptah je bil navadno Marijin

Hoče — kripta, antični marmorni bloki so uporabljeni kot gradbeni material.
(Foto M. Zadnikar)

Hoče — crypte, des blocs de marbre antiques sont employés comme matériau
de construction. (Cliché M. Zadnikar)

oltar, kar se dobro sklada tudi s Santoninovim poročilom o Marijini kapeli v Hočah. V prvem prostoru, ki je imel kot kapela prvenstveno bogoslužno funkcijo, je bil oltar v posebnem trikonhalnem delu, v drugem prostoru pa je bila v ta namen verjetno porabljena globlja niša kot stenska apsida v njegovi vzhodni steni. Prvi prostor je enoladijski, drugi pa obsega dvoladijsko dvorano in predstavlja z njo, čeprav v skromnejši obliki, eno tistih prostorskih rešitev,

ki so bile v kriptah v času njihovega največjega razmaha najnavadnejše. Čeprav je hočka kripta izreden pojav v naši arhitekturi, se vendarle uvršča med ostale spomenike pri nas po svoji preprostosti in s pomanjkanjem slehernega kamnoseškega okrasa, kar vse je odsev splošne in umetnostne zmogljivosti naše zemlje, ki se prav s tem razlikuje od drugih, pa zlasti še od umetnostno vodilnih evropskih dežel. Vse je omejeno na najnujnejše in najpotrebnejše, iz vsega veje čista funkcionalnost brez sleherne okrasne potrate. Celo velike nosilne klade so si njeni graditelji izposodili kar iz rimskih razvalin in okrušeni antični slog z reliefno dekoracijo ter sepulhralno motiviko njegovega figuralnega dela jim je bil v zvezi s funkcijo tega dela kripte, kjer so bile shranjene kake svetniške relikvije ali pa je bil v njej pokopan kak odličnik, očitno kar dobrodošel. Tla so enostavno iz malte in si graditelji niso dali niti toliko truda, da bi jih bili tlakovali s kamnitimi ploščami, kar v bližini kamnolomov ne bi bila posebna težava.

In kaj je z datacijo našega spomenika? Stilna govorica njegove arhitekture je visokosrednjeveška. Za to govori cela vrsta momentov od nepravilnosti talnih ploskev, profila zidcev na obočnih slopih, polkrožnih lokov in primitivnih obočnih konstrukcij grebenastih križnih obokov, katerih grebeni se proti temenu izgublajo, pa do konstrukcij posameznih lokov in barvne dekoracije, ki uporablja za ta čas značilne barve.¹⁴ Poleg tega pa je opisana zidava po načinu ribjega okostja sama zase najbolj zgovorna. Ne glede na stilne momente pa sta za tako časovno opredelitev še dva povsem zunanja razloga logičnega sklepanja: oba prostora sta nastala istočasno in leži prvi od njiju pod gotskim prezbiterijem, torej ne more biti mlajši od njega, temveč kvečjemu istočasen. V tem primeru bi kazal vsaj nekatere stilne znake takega nastanka; tu pa so vsi stavbni elementi izrazito negotski. Drugi razlog pa je Santoninovo poročilo o kripti, v kateri je bila takrat že zelo češčena kapela, kar že samo kaže na starost poleg tega, da veljajo tudi zanj isti logični sklepi kakor v prvem primeru: kripta v 15. stoletju, torej v gotski dobi, že obstaja, ker pa stilno ni gotska, je lahko le romanska ali morebiti še starejša. Pa tudi obstoj velike množine za gradbeni material porabljenih rimskih spolij priča v prid postavljeni stilni opredelitvi. Ko se pri nas nekako z 12. stoletjem začenja večja gradbena dejavnost in so se začele lesene cerkve, kolikor jih je sploh bilo, umikati zidanim, je bila uporaba antičnih spolij splošna, saj so bile razvaline rimskih stavb takrat gotovo še zelo številne in dobro vidne in so zato vabile graditelje, da njihove dele v novih zgradbah znova porabijo kot stavbno gradivo. Veliki bloki iz pohorskega marmorja, ki nosijo sledove že poprejšnje gradbene obdelave in uporabe, kažejo na bližnje nahajališče neke večje rimske stavbe, ki je bila, po motiviki reliefnega slopa sodeč, nagrobnega značaja. Arheološka literatura sicer omenja v bližini Hoč vrsto antičnih najdb, vendar pa aedicula, iz katere izhajajo vsi kamni, porabljeni na statično važnih mestih v kripti, doslej še ni bila lokalizirana niti ne kot taka omenjena. Vse kaže, da imajo tudi kosi, ki so prišli na dan v bližnji Slivnici, koder so bile posamezne najdbe tudi že poprej znane, s hočkimi isto skupno izhodišče. Tu je bil namreč za cerkveni prag porabljen polkrožni vrh kamnite ograje, kakršne poznamo tudi iz Šempetra in ki je morda bil v zvezi s domnevno nagrobno arhitekturo. Močni znaki obrabljenosti v trdnem marmoru govore za večstoletno uporabo tega kamna na omenjenem mestu in izključujejo možnost njegovega mlajšega nastanka, hkrati pa se vse

¹⁴ M. Z a d n i k a r : Romanska Stična, Ljubljana 1957, 20 (SAZU); isti : Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1959, 42.

skupaj dobro veže z zgodovinskimi podatki na Slivnico, ki se kot fara, kar dokazuje obstoj cerkve, omenja istočasno s Hočami že leta 1146. Tudi vrsta marmornih plošč, ki so sedaj porabljene za tlak v tamkajšnji kapeli pred cerkvijo, je bržčas rimskega izvora. Nekatero med njimi kažejo na to, da so služile za podstavke okroglih stebrov. Seveda bodo morali o vsem tem povedati svoje mnenje arheologi, za nas pa je važen obstoj rimskih spolij v kripti toliko, kolikor potrjujejo njeno stilno ugotovljeno datacijo.

Za podrobnejšo časovno opredelitev kripte v okviru rimskega obdobja pa nam lahko pomagajo še nekateri zgodovinski podatki o cerkvi v Hočah. Kot središče ene najstarejših in najobsežnejših prafara v štajerskem Podravju ter v tem delu oglejskega patriarhata, kamor je cerkvenoupravno tisti čas spadala, je hočka župnija izrecno omenjena prvič leta 1146 skupaj s konjiško in slivniško,¹⁵ določene okoliščine pa kažejo na to, da je bilo njeno ozemlje zaokroženo že pred koncem 11. stoletja in je s tem tudi obstoj cerkve z značilnim patronijem sv. Jurija v tem času izpričan.¹⁶ Leta 1181 se omenja hočki župnik Henrik¹⁷; v 13. stoletju so omembe župnije zelo pogoste in tamkajšnji župnik večkrat nastopa kot priča v raznih listinah, kar že samo dokazuje pomembnost tega cerkvenega središča. V skladu s temi zgodovinskimi dejstvi bi lahko nastanek kripte pomaknili še v 11. stoletje, čemur njena stilna opredelitev nikakor ne oporeka. S tem pa bi bila njena arhitektura ne samo izredna v vrsti naših romanskih spomenikov, temveč tudi med vsemi znanimi najstarejša, saj doslej ni bilo mogoče z gotovostjo nobenega ohranjenega spomenika postaviti v čas pred sredino 12. stoletja.¹⁸ S tako datacijo, ki jo narekujejo poleg stilnih momentov tudi zgodovinski razlogi, pa se dobro ujema to, kar smo poprej na kratko povedali o pojavu kript v evropskem merilu. Čas, kateremu pripisujemo nastanek hočke kripte, to je nekje v 11. stoletju, je namreč njihova prava zlata doba.

Umetnostnozgodovinska pomembnost in spomeniška vrednost tega objekta je kljub njegovi umetnostni skromnosti v slovenskem merilu prvovrstna. Na to mesto se kripta uvršča kot edini predstavnik te arhitekture pri nas in je zato važna tudi v pogledu umetnostne geografije. Njena podzemeljska arhitektura ima sicer v romanski dobi ne samo po funkciji, temveč tudi arhitekturno od nje različne sopotnike n. pr. v spodnjih prostorih samostojnih karnerjev ali v na arhitekturo oltarne apside vezani kostnici v Šmihelu pri Novem mestu,¹⁹ vendar je hočka kripta tako po svoji funkciji kakor po celotni zasnovi v vsem našem sočasnem gradivu izredna in edinstvena. Z njo vred se je zelo verjetno ohranil tudi še del prvotne cerkve, saj je bila njena arhitektura s cerkveno ne samo funkcionalno, temveč tudi konstruktivno v tesni povezavi. Kakor je sicer na drugačni osnovi domneval že Kovačič,²⁰ bi utegnila biti sedanja ladja deloma še iz romanske dobe, pri čemer bi prihajal v poštev njen vzhodni del s tanjšimi zidovi. Na podstrešju se še danes pozna, da je bilo zaradi naprave enotne strehe nad ladjo in prezbiterijem porušeno vzhodno ladijsko čelo, vendar je na zunanji strani vzhodne ladijske stene nad sedanjim gotskim prezbiterijem, ki od nje

¹⁵ F. Kos: Gradivo IV, št. 222; J. Zahn: Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, Wien 1893, 105.

¹⁶ F. Kovačič: Slovenska Štajerska in Prekmurje, Ljubljana 1926, 135; isti: Zgodovina lavantinske škofije, Maribor 1928, 76.

¹⁷ F. Kos: Gradivo IV, št. 648.

¹⁸ M. Zadnikar: Romanska arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1959.

¹⁹ M. Zadnikar: o. c. str. 155.

²⁰ F. Kovačič: Zgodovina lavant. škofije, str. 244, in Slovenska Štajerska in Prekmurje, str. 137.

kot prizidek zelo vidno odstopa, na enem mestu ohranjen še delček ometa iz časa, ko je bil prednik sedanjega prezbitarija mnogo manjši od njega in je bil ta del ometane ladijske stene nad njim viden na zunanjščini. Mnogo bolj zamotano pa je vprašanje, kako naj si razlagamo nastanek sedanje južne kapele, katere stene stoje na okvirnih zidovih drugega dvoranskega prostora kripte. Če bi bila kapela res pozidana šele v baročni dobi, kam so poprej vodili iz kripte zračni in hkrati svetlobni jaški, ki pridejo na dan prav ob vnožju njenih okvirnih sten? To vprašanje bo, kakor še mnoga druga, moralo pač ostati še nekaj časa odprto, dokler se ne pokažejo novi momenti, ki bodo nanj odgovorili. V evropskem gradivu poznamo sicer primere, ko se kripta ne pojavlja samo pod prezbitarijem ali pod ladjo cerkve, temveč nastopa kot »zunanja kripta« tudi izven njihovega tlorisa (n. pr. pri St. Emmeranu v Regensburgu, Süsteren, Corvey, Trier-St. Maximin itd.), bodisi da nadomešča pravo kripto pod prezbitarijem ali pa da je nastala kot prostorno dopolnilo prve v času njihovega največjega razvoja. Ali je morda tudi dvoranski del hočke kripte štet med take »zunanje kripte«? Aprašanje njenega zračenja in osvetljave pa ostane tudi v tem primeru še nadalje odprto.

Tudi na vprašanje, kdo je bil pobudnik za naše razmere tako nenavadne arhitekture nekega cerkvenega objekta in kakšni razlogi so narekovali tako stavbno zasnovo, za sedaj še ne vemo odgovora. Morda ga ne bomo nikoli našli, ali pa se bo tudi to nekoč slučajno pojasnilo, kakor se je pred dobrimi dvajsetimi leti pred nami slučajno odprla kripta, ki nam še danes zastavlja toliko nerešenih vprašanj.

Iz romanske dobe doslej na Slovenskem ne poznamo kripte, ki bi jo lahko primerjali s pravkar opisano. To izredno mesto ji pač dajeta njena velikopotezna zasnova in prvotna funkcija, ko je kripta kot kultni prostor z oltarjem in z relikvijami ustrezala tistim pogojem, ki jih za prave kripte postavlja sodobna znanost. Zato bi bilo komaj umestno, če bi jo poskušali primerjati z nekaterimi bolj ali manj sočasnimi podzemeljskimi prostori v okviru naše romanske arhitekture. V mislih imam predvsem prostor pod sedanjim prezbitarijem spodnje kapele na Malem gradu v Kamniku, ki je dostopen po enojnih stopnicah v debelini zidu iz ladje spodnje kapele.²¹ Še težja bi bila primerjava s prostorom pod romansko apsidno v Šmihelu pri Novem mestu,²² kjer podzemeljski prostor sploh ni bil dostopen in so ga uporabljali le za karner, v katerega so skozi dva jaška odlagali kosti iz prekopanih grobov. Enako nalogo so imeli tudi spodnji prostori na mnogih pokopališčih samostojno stoječih kostnic, ki s funkcijo kript nimajo nobene zveze. S tem pa smo omenili že vse romanske prostore, ki bi jih gozlj zaradi njihove podzemeljske lege lahko primerjali s hoško kripto, katera pa se prav po tej primerjavi izkaže za v svojem času edinstveno v vsem slovenskem spomeniškem gradivu, kolikor ga doslej poznamo.

Vsa literatura o kriptah si je edina v tem, da s koncem 12. stoletja mineva njih zlati vek. V gotski dobi se kripte le še izjemoma pojavljajo, ker so se medtem spremenili idejni pogoji zanje, kar je v prvi vrsti posledica spre-

²¹ F. Stelè: Politični okraj Kamnik, Ljubljana 1929, 85. — Po novejših ugotovitvah E. Cevca je šlo v Kamniku prvotno le za stolp, katerega pritličje je bilo uporabljeno za obokano grobno kripto z oltarjem v okenskem jašku podobni vdolbini v njeni vzhodni steni, nad kripto pa je bila samo v okviru stolpa kapela, ki je torej obsegala le prostor sedanjega spodnjega prezbitarija, Njegova ladja kakor tudi vsa zgornja kapela sta posledica poznejše prezidave v sedanjo obliko dvonadstropne kapele.

²² Glej op. 18 in 19.

njenega načina v češčenju relikvij, kateremu so bili ti podzemeljski prostori prvenstveno namenjeni, saj so bili sprva to grobovi mučencev. Vzroke, da je iz romanske dobe ohranjena pri nas le ena sama kripta v pravem pomenu te besede, je treba pač iskati v skromnosti vse naše tedanje arhitekture, ki je izraz razmer, v katerih je nastajala in odraz splošne umetnostne zmogljivosti naše zemlje v tem času, saj je bil nastanek kript povezan ne le z zahtevnejšim gradbenim konceptom, temveč predvsem z obstojem pomembnih relikvij, ki pa jih naša zemlja, na kateri tedaj ni bilo nobenih večjih cerkvenih središč, ni

Hoče — rimski votivni žrtvenik je porabljen kot nosilni člen v srednjeveški arhitekturi kripte. (F.: M. Zadnikar)

Hoče — autel votif romain employé comme support dans l'architecture moyenâgeuse de la crypte. (Cliché M. Zadnikar)

premogla, niti jih ni mogla pridobiti tako, kakor so to delale druge evropske dežele, ki so relikvije preprosto uvažale. Po drugi strani pa so prav tisti redovi (cistercijani), ki so k nam prinesli s svojimi samostani veliko evropsko arhitekturo in od katerih bi lahko pričakovali tudi v pogledu kript kakšno pozitivno pobudo, kripte preganjali, kar je pripisati tako spremenjenim odnosom do načina češčenja relikvij kakor tudi spremembam v arhitektonskem oblikovanju, ki so s težnjami po poenotenju arhitekturnega prostora, s katerim obstoj kripte nikakor ni bil v skladu, že napovedovale gotiko. Z njenim nastopom pa kripte kot romanska značilnost prenehajo in se odslej porabljajo le še sporadično, največkrat kot posledica terenskih razmer, kar dokazujejo

tudi slovenski primeri: kapiteljska cerkev v Novem mestu,²³ cerkev sv. Volbenka v Lešah nad Prevaljami, pa tudi druge, manj ambiciozno zasnovane kripte iz gotske dobe (n. pr. sožupna cerkev sv. Radegunde v Starem trgu pri Slovenjem Gradcu, Zakal pri Kamniku in druge).

V luči teh ugotovitev so torej Hoče prav s svojo kripto slejkoprej eden naših osrednjih spomenikov in bodo zaradi mnogih še nerešenih vprašanj v zvezi z njimi, ki pa smo jih že navedli, nedvomno še naprej pritegovale našo pozornost.

Sous l' église paroissiale de Hoče près Maribor se trouvent d'intéressants espaces souterrains dont l'existence est connue depuis 1925, mais qui n'ont été minutieusement explorés qu'au cours de l'été 1959. Deux d'entre eux, perpendiculaires l'un à l'autre, sont particulièrement intéressants; le premier, orienté est-ouest, se trouve sous le choeur gothique; le second qui lui est perpendiculaire à son extrémité ouest se trouve ainsi tout entier sous la chapelle latérale sud de l'église. L'église comprend aujourd'hui un choeur du gothique attardé avec un clocher de même époque et une nef modifiée en style baroque, gardant pourtant des caractères moyenâgeux dans sa partie est, deux chapelles latérales et une sacristie plus récente avec un oratoire. On accède aujourd'hui à ces espaces souterrains de l'extérieur par un couloir sous le mur du choeur et sous la sacristie. Cette entrée a été pratiquée à l'époque baroque, à la fin du 18e siècle, alors que ces espaces étaient utilisés comme caveaux; elle a partiellement détruit la partie Est à trois niches du premier espace. Ce dernier est en effet rectangulaire et, dans sa partie principale il est voûté par deux voûtes d'arrêt avec un fort doubleau intermédiaire. Par un arc étroit en demi-cercle il s'ouvre à l'est dans la partie à niches déjà mentionnée par des renforcements peu profonds dont les deux latéraux sont tournés obliquement vers la niche centrale. Cet espace aussi a des voûtes d'arrêt, les enfoncements dans les murs sont couverts par des arcs en demi-cercle. Tout d'abord, le sol était de crépi, les murs simplement crépis et, si l'on en juge d'après quelques vestiges qui subsistent, peints en grisaille avec bords rouges. Les supports des murs, surtout dans l'arc triomphal, comportent çà et là des blocs de marbre romains travaillés, dont l'un est une pierre votive dédiée à Mitra avec une inscription. Le mur ouest de cet espace est particulièrement intéressant dans sa structure; derrière ce mur il y a un couloir étroit, maintenant voûté, qui est très probablement en communication avec l'accès primitif à la crypte partant directement de l'église. Cet accès est maintenant détruit, car à l'époque du baroque on a posé un nouveau pavé de marbre et ainsi fermé le passage de l'église à la crypte. C'est pourquoi on a fait un nouveau couloir que nous avons déjà mentionné donnant accès à la crypte de l'extérieur. La construction du mur ouest du premier espace du côté extérieur, c'est-à-dire dans le couloir mentionné, est particulièrement intéressante. Le mur n'est pas crépi, il est fait de petites pierres en couches en arêtes de poisson (opus spicatum), ce qui est fort important pour situer la date de sa construction.

Un passage étroit conduit de la partie ouest du premier espace dans le second. Ce dernier aussi est rectangulaire et orienté nord-sud, exactement sous la chapelle latérale méridionale. Par deux supports de blocs de marbre romains monolithes il est divisé en deux nefs et les six champs voûtés ont aussi des voûtes d'arêtes. Toutes les importantes parties statiques des murs sont aussi faites de blocs de marbre romains travaillés dont e'un est très haut et orne en relief des deux blocs de marbre romains travaillés dont l'un est très haut et orné en relief des deux côtés de motifs végétaux et d'un génie à tête de mort; cela en indique la provenance: ce bloc devait appartenir à quelque monument funéraire romain encore inconnu et se trouvant dans le voisinage. Dans le mur de l'est il y a une niche semi-circulaire avec une voûte en demi-coupole, qui très probablement servait d'autel; en plusieurs endroits il y a des traces d'ouvertures pour l'air et la lumière qui donnaient sur cet espace avant la construction de la sacristie; dans le mur sud, deux sont maintenant murés.

Si nous tenons compte du plan et de la construction voûtée qui emploie fidèlement les arcs en demi-cercle, des voûtes d'arête, des restes d'une polychromie première, du pavé primitif, de l'existence de toute une série de vestiges antiques employés comme

²³ J. Gregorič: Stavbna zgodovina kapiteljske cerkve v Novem mestu, Kronika IV, Ljubljana 1937, 22—24.

matériau et enfin de la structure si caractéristique de la construction (opus spicatum), il devient on ne peut plus facile de situer ces espaces à leur époque exacte, c'est à celle du haut Moyen-Age. La première mention faite de l'église en 1146 ne peut être qu'un terminum ante quem. Il s'agit à n'en pas douter d'une crypte moyenâgeuse, bien que nous n'ayions jusqu'ici aucun document historique nous expliquant pourquoi elle fut bâtie. En 1487, Paolo Santonino qui accompagnait le visiteur d'Aquilée mentionne dans ses notes de voyage une crypte souterraine contenant une chapelle consacrée au culte de la Bienheureuse Vierge Marie: ceci nous indiquerait quelle était sa destination au Moyen-Age avancé. Il n'est pas impossible que cette crypte, comme, beaucoup d'autres cryptes de la même époque dans divers pays d'Europe n'ait d'abord servi à un culte spécial des reliques; peut-être même renferme-t-elle le tombeau du fondateur de l'église, mais nous n'avons aucune donnée là-dessus.

Sous sa forme donnée, cette crypte est absolument isolée parmi les monuments architecturaux slovènes de la même époque; elle en est d'ailleurs d'autant plus intéressante. Fait également intéressant: bien que construction à part, privée de tout ornement de sculpture ou de pierre taillée, la crypte de Hoče s'adapte elle aussi au caractère de toute l'architecture romane en Slovénie qui, justement à cause de sa modestie, pose à la géographie de l'art tant de questions de grand intérêt.

Ob restavriranju fresk

MILAN ZELEZNIK

Domače stensko slikarstvo sodi v tisto vrsto spomenikov, ki jim je slovenska umetnostna zgodovina posvetila dokaj obsežen del svojih raziskav. Vrsta znanstvenih študij in orisov je prav ob stenskem slikarstvu izostrila metodo in postavila temeljne vidike, ki so dali temu materialu širši pomen, obenem pa nakazali pot tudi obdelavi drugih umetnostnih vrst. Reprezentativne znanstvene izdaje, poljudni teksti in predavanja so domače stensko slikarstvo tako popularizirali, da nam je ob pojmu spomenika nezavedno vstala pred očmi podoba stenske slike, freska. Še pred prvo svetovno vojno začetni proces znanstvenega raziskovanja stenskega slikarstva in kasneje tudi popularizacije je dobil pomemben okvir in afirmacijo z razstavo jugoslovanskih fresk v palači Chaillot v Parizu leta 1951. Pot od skromnih začetkov tega raziskovanja do neštivilne vrste odkritih spomenikov, fiksiranih znanstvenih dognanj in uveljavljanje domačega stenskega slikarstva v širšem merilu je za živa spomeniška prizadevanja zanimiva in poučna.

Odkrivanje stenskih slik pri nas je pobudilo določno usmerjeno umetnostno-zgodovinsko zanimanje. Freske, odkrite med obema svetovnima vojnama, so sad tega zanimanja in zastavljene znanstvene naloge, ki jo je podpirala spomeniško-varstvena služba. S popularizacijo znanstvenih izsledkov se je pomoč spomeniške komponente v tem procesu bogato obrestovala. V zavest ljudi je prodiral pojem spomenika, novo odkrite freske so širile zanimanje za staro, domačo umetnost, togi pravni predpisi so dobili zgovornega zaveznika v likovni prepričljivosti freskiranih sten.

Odkrivanju fresk daje poseben mik tehnični proces pri odstranjevanju starih beležev. Bela površina stene se med odkrivanjem spremeni v pisano podobo barvitih prizorov, prej enotna ploskev likovno zaživi, vsebinsko in stilno. Že pot do prvega optičnega vtisa je na pogled nenavadna in draži radovednost, ko pa freska spregovori, ni poučna le za ožji krog umetnostnih zgodovinarjev, ampak tudi za kulturnega zgodovinarja in etnografa, saj nudi s pestro zbirko noš, opreme in drobnih prizorov iz vsakdanjega življenja dovolj zanesljivo podobo o materialni kulturi določenega obdobja. Stopnjevana barvitost, živa pripovednost in splošni realizem upodabljanja, večkrat celo s humorističnim prizvokom, so tisti elementi, ki dajejo domačim freskam poseben mik tudi za prav preprostega opazovalca. Temu je pripovedni način podajanja domač, ob slikarjevih potezah nekako neposredneje uživa vrsto podrobnosti kot šolani in z znanjem obremenjeni strokovnjak. Primarnemu likovnemu dojetanju se pri tem pridruži še spoznanje, da so slikarje delo davnih dob, kar daje celotnemu kompleksu doživljanja pečat nenavadnosti. Takemu opazovalcu pomenijo torej freske občudovanja vredno starino, ki mu jo je posredoval restavrator z zamotanimi postopki, predvsem pa so zanj zanimive po nazorni

likovni strani, s čimer se ne more pohvaliti vsaka spomeniška zvrst. Morda gre prav tej lastnosti del zaslug, da je uspelo freske v taki meri popularizirati, s tem pa tudi vzbuditi širše zanimanje za spomeniško službo, katere delo je omogočilo pomembne umetnostnozgodovinske rezultate. Prav s temi rezultati, ki imajo temeljni pomen, kar zadeva metodo in izbor osnovnih vidikov, v katerih luči je dobil domači material posebno znanstveno ceno, se je domača umetnostna zgodovina v veliki meri afirmirala navzven, tako da morajo z njenimi rezultati računati tudi tuji strokovnjaki. Najtesnejše sodelovanje ožje znanstvenega umetnostnozgodovinskega in spomeniškega interesa se je torej izkazalo kot izredno plodno, pridružila pa se mu je navznoter popularizacija spomeniškega varstva.

Odkrivanje in restavriranje fresk v zadnjem času, predvsem v okviru terenskih del zavodovega restavratorskega oddelka, se ob tem kar samo po sebi ponuja v primerjavo s predvojnimi prizadevanji. Konservator ima danes spričo razvoja spomeniškega varstva, razširjene varstvene službe in zakonodaje ter spričo višjega nivoja restavratorstva razmeroma lažje stališče pri uveljavljanju doslednih spomeniških prijemov.

Predvsem se je razširil krog restavratorjev, katerih delo se je izvilo iz kalupov splošno obrtniškega načina dela. Glavne zasluge imata pri tem restavratorski oddelek v Zavodu in Specialna šola za restavratorstvo pri Akademiji upodablajočih umetnosti v Ljubljani, ki je v praktičnem delu najtesneje povezana z restavratorskimi delavnicami. Neprestano delo na spomeniških objektih in povezava s konzervatorstvom ustvarja tisto plodno komponento, ki ob stalnem osebem poglobljanju v strokovno problematiko lahko nudi restavratorjem v Zavodu potrebno občutljivost, prilagodljivost, rutino in sposobnost, suvereno realizirati obdorni način restavracije. Restavrator se kot redno plačani uslužbenec lahko svobodneje posveti tudi zamudnejšemu delu, ki ga predvojni restavrator spričo forsiranja rentabilnosti svojega poklica večkrat ni mogel prevzeti, pri čemer ga je oviralo tudi nekontinuirano in mešano delo na spomeniških in nespomeniških objektih ter zahteve naročnika. S tem, da je restavratorsko delo priključeno neposredno spomeniški službi, je omogočena tesnejša povezava restavratorja in konservatorja, neodvisnost od zahtev naročnika oziroma lastnika, ki je utemeljena tudi z zakonom, v okviru restavratorskega oddelka pa stalno poglobljanje strokovnosti, preizkušanje in uveljavljanje novih sredstev, postopkov in načinov restavriranja.

Decentralizacija spomeniške službe, ki je postala del javne uprave, omogoča uporabo lokalnih sredstev, ki se še posebej obrestujejo, če so uporabljena načrtno, v skladu s problematiko posameznega okoliša, pa vendar v smeri, kot jo narekuje enotna spomeniška politika. To enotnost lahko zagotovi le strokovni organ, ki je seznanjen s spomeniško problematiko v vsej republiki, razumljivo, ob podpori zakonskih določil. S tako vlogo pa se mu v sodelovanju s strokovnim združenjem nudi možnost, da proučuje in študira pojave spomeniške problematike v kompleksnem značaju ter izvaja ustrezne zaključke, ki so lahko podlaga za skladno spomeniško politiko. Zanimivo je, da decentralizacijo spomeniške službe v kolikor zadeva Zavod lahko primerjamo s centralizacijo v restavratorstvu v odnosu na predvojno stanje. V obeh primerih gre za sprostitvev strokovnega dela, za možnost načrtnega in neoviranega proučevanja. Zdi se, da je združitvev obeh strok v okviru iste ustanove še posebej koristna zato, ker ima Zavod z lastnim restavratorskim oddelkom v rokah instrument, s katerim lahko izravnava neenotnost v programu, v kolikor ta zadeva delo na spomenikih

slikarstva ali kiparstva. Svoje restavratorje lahko usmerja na tiste terene in vrste spomenikov, ki jih decentralizirana spomeniška služba ali ne more ali jih ne uspe zajeti v svoje delo. Po drugi strani pa daje proučevanje in oblikovanje konservatorskih načel tudi restavratorskemu delu svoj delež; lahko ga usmerja k posebnim nalogam, ki jih razvija popolnoma samostojno in v okviru lastne restavratorsko-tehnološke problematike. Napredek restavratorstva, konservatorstva, spomeniško varstvene službe in zakonodaje pa velja izkoristiti v več smereh.

Osnovna naloga spomeniškega varstva je pač skrb za fizično življenje spomenika, ki naj svoje likovne ali druge vrednote čim dlje posreduje ljudem. Tu kaže predvsem opozoriti na pereč problem fresk na zunanjščinah, katerim podnebni vplivi, padavine in temperaturne spremembe občutno krajšajo življenje. Pred vojno je bil konservator bolj ali manj brez moči spričo tega, danes pa mu lahko neposredno pomaga strokovnjak za snemanje fresk, v nekaterih primerih, ko naj spomenik še ostane na mestu, pa posredno kopist, ki vestno zabeleži današnji likovni izraz umetnine. Mikavna, toda zahtevna naloga se ponuja tudi restavratorstvu, ki bi problem zagrabilo v jedru, če bi mu uspelo zagotoviti uspešno sredstvo za fiksiranje tako ogroženih spomenikov. Pri tem niti ne gre za neko do skrajnosti popolno zaščito, ampak morda bolj za zaviranje procesa razpadanja do momenta, ko bodo ali na razpolago uspešnejša sredstva ali pa bo uspelo rešiti objekt s snetjem. Snemanje fresk pa je zamudno in drago delo in ga kaže uporabiti le v posebnih primerih.

Ista skrb za fizični obstoj narekuje tudi konserviranje oziroma fiksiranje že odkritih slikarij v notranjščinah. Prav tu se deloma kažejo posledice restavratorskega dela pred vojno, ko niso bila uporabljena vselej sodobna sredstva ali pa je bilo delo vezano na amaterski oziroma obrtniški sistem, tako da restavratorju po odkrivanju ni uspelo vedno zagotoviti v zadostni meri ugodnih pogojev za nadaljnje fizično življenje spomenika. Poroštvo, da bodo ti pogoji zagotovljeni tudi pri vsakem novem odkrivanju, je treba oskrbeti s sodobnim konserviranjem.

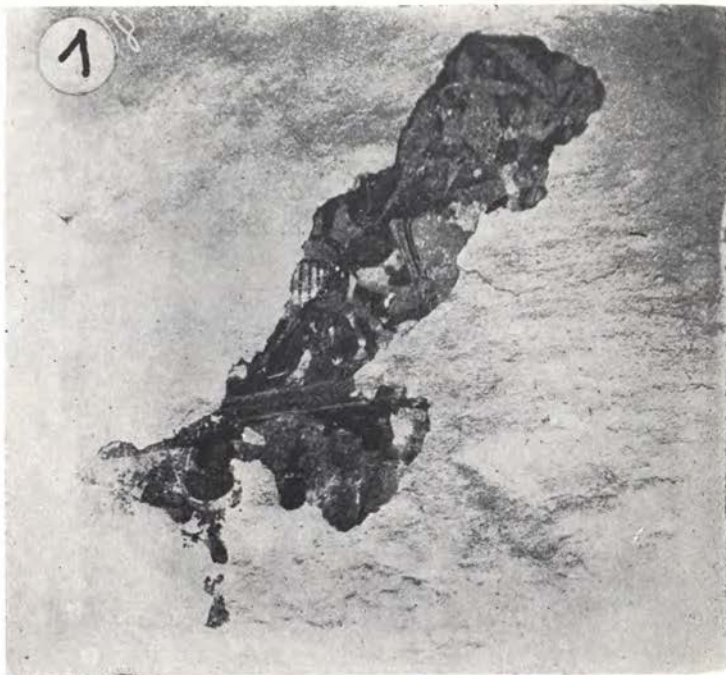
Nujno je tudi, da se ob preostalih, vendar še številnih odkrivanjih zabeleži prav vsa odkritja med delom, ki so lahko važna za celotni kompleks spomenika, ne le za ikonografske in stilne značilnosti stenskega slikarstva. Nikakor ni na mestu prevelika radovednost, ki je večkrat vzrok, da se z nepazljivim posegom zabrišejo važne priče na freskah samih ali pa na plasteh, ki so videti nepomembne, ki pa lahko osvetlijo zgodovino spomenika v razvoju. Morda ni odveč primerjava z arheološko metodo, kjer praviloma vsako podrobnost zabeležijo. Z upoštevanjem kompleksnosti spomenika in pričevalnosti tudi drobnih detajlov je z dosledno eksaktno metodo raziskovanja omogočena širša preučevalna obdelava materiala. Dokumentacija ima pri tem temeljno vlogo, ker posreduje primerjalno gradivo, omogoča analogije in kasnejše sinteze. Ko je treba zbrano gradivo uporabiti, se konservatorski posel sreča z znanstvenim umetnostnozgodovinskim interesom, obe stroki pa se dopolnjujeta, saj iz rezultatov ene črpata ena kakor druga. Spomeniške posege tako lahko usmerja tudi raziskovalna komponenta v okviru spomeniškega varstva, ki lahko posveti pozornost malo raziskanim pokrajinam ali tistim skupinam spomenikov oziroma obdobjem, ki so slabše obdelana. Tako praznino predstavlja n. pr. stensko slikarstvo 16. in 17. stoletja.

Poseben element predstavlja popularizacija spomenikov in varstva. To pospešujejo publikacije, predavanja, razstave itd. Za izredno važno se je izkazala

povezava s turizmom, ki lahko da spomenikom neposredno materialno rentabilnost. Najboljša afirmacija pa je še vedno zgledno urejen spomeniški kompleks, ki ob nevsiljivo ohranjeni dokumentiranosti nudi obiskovalcu tudi estetsko zaokroženo celoto.

Koordinacija vseh teh komponent ustvarja enotno spomeniško politiko, ki vsklaja interese umetnostne zgodovine, turizma, lokalne afirmacije spomeniškega varstva, popularizacije itd., tako da zagotovi čim ugodnejše pogoje za fizično življenje spomenika ob podpori oblikovanih konservatorskih načel in sodobne restavratorske znanosti.

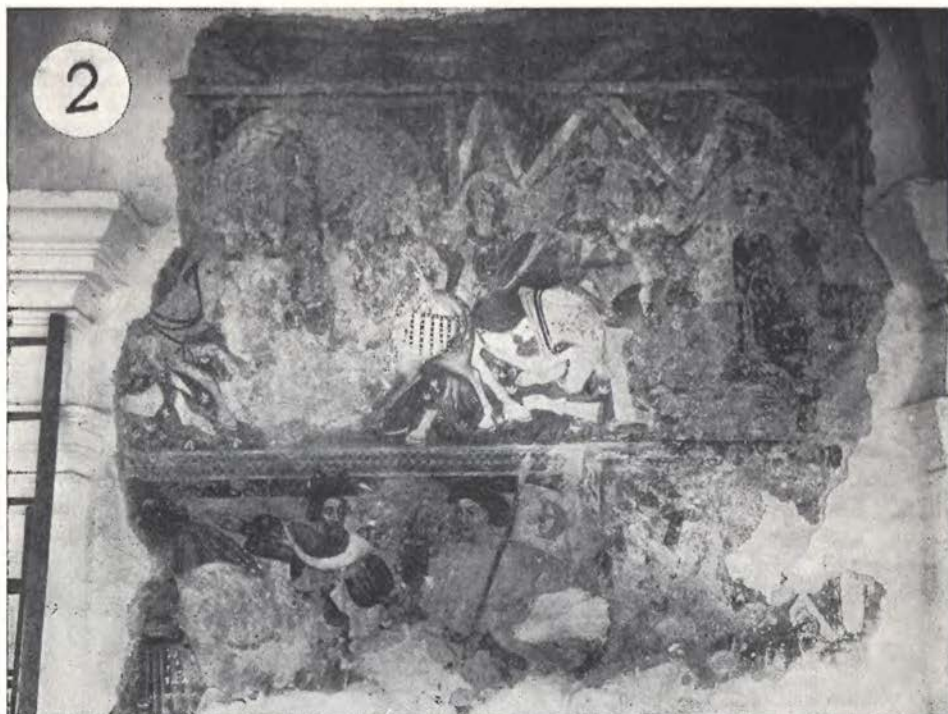
Napredek restavratorstva v odnosu do predvojnih prizadevanj na tem področju nazorno ilustrira primer obdelave snete freske z Vrzdenca pri Horjulu.

Vrzdenc — l. 1925
je konservator
dr. F. Stelè zasledil
v ladji podružne
cerkve freske
(Foto F. Stelè)

Vrzdenc — En 1925,
le conservateur
découvrit des fres-
ques dans la nef de
la chapelle.
(Cliché F. Stelè)

Leta 1925 je vodja tedanjega Spomeniškega urada v Ljubljani dr. France Stele zasledil v ladji podružnice na Vrzdencu pod beležem ostanke srednjeveških slikarij (slika 1). V zvezi s splošnim programom Spomeniškega urada, ki je usmerjal tedaj velik del svoje dejavnosti predvsem na odkrivanje stenskih slikarij, so bile freske v ladji odkrite. Pokazalo se je, da sta ohranjeni dve plasti, mlajša iz druge polovice 15. stoletja in starejša iz časa okrog leta 1300 (slika 2). Slikarije spodnje plasti so bile tedaj najstarejše odkrite freske na Slovenskem. Izpod beleža jih je odkril akademski slikar Matej Sternen. Ker je bila mlajša plast le fragmentarno ohranjena, je konservator odločil, naj se snamejo fragmenti mlajše plasti, da bi lahko starejše freske polno zaživele. Restavrator je tedaj snel pet fragmentov z ometom vred z zidu in jih namestil v železne okvire (slika 3 in 4). Snemanje se je posrečilo in to je prvi primer načrtnega, iz spomeniškovarstvenih razlogov izvirajočega snemanja fresk na Slovenskem sploh. Eden izmed fragmentov, ki predstavljajo del prizora konje-

Vrzdenec — akademski slikar M. Sternen je freske odkril. Ohranjeni sta bili deloma dve plasti, mlajša iz druge polovice 15. stoletja in starejša iz časa okoli leta 1300.

(Foto F. Stelè)

Vrzdenec — le peintre M. Sternen procéda à la mise au jour des fresques; il y en avait deux couches partiellement conservées, l'une de la deuxième moitié du 15e siècle, l'autre datant de 1300 environ. (Cliché F. Stelè)

niške bitke, je imel na zadnji strani dobro ohranjen odtis barvnega sloja starejše freske. Ker je bila spodnja plast pomembna, njen odtis pa zanimiv kuriozum in ker je bilo ohranjeno večje število fragmentov mlajše plasti, je dr. Stele odločil, naj se očuva negativni odtis starejše slikarije. Freske so namreč po snemanju pri nas prav do zadnjega časa montirali v težke železne ali lesene okvire z mrežo in jih z zadnje strani zalili z mavcem. Restavrator je zato namestil fragment tako, da je bila vidna zadnja stran mlajše plasti z negativnim odtisom starejše slikarije, ki je ostala na steni. Manjkajoči del figur, zgornjo partijo z glavami, je nato po presoji originala na novo doslikal (slika 5). V tej obliki je bila freska desetletja razstavljena v Narodnem muzeju in kasneje v Narodni galeriji v Ljubljani.

Ker so se na fragmentih zlasti v zadnjem času pokazale spremembe, ki jih je povzročil zlasti uporabljeni mavec, je restavratorski oddelek Zavoda na prošnjo Narodne galerije prevzel fresko z negativnim odtisom v restavriranje. Komisiji so bili določeni postopki; potek in rezultat restavriranja pa je na kratko tale: restavrator Emil Pohl je negativni odtis prelepil s platnom in papirjem s posebnim lepilom za stakiranje, to je za snemanje z ometom vred. Nato je odlil mavčno ploščo, umerjeno na površino ometa z reliefnimi izrastki

in negativnim odtisom. Na ploščo je položil fragment s hrbtom navzgor. Odstranil je žično mrežo in železni okvir, pri tem pa naletel na mlajšo plast freske. To je strapiral, se pravi: snel je le barvno plast (slika 6) in jo montiral na platno v lesen okvir (slika 7). Odtis starejše plasti je obdelal kot stakirano fresko ter ga montiral na platno v lesen okvir iste velikosti kot pri mlajšem fragmentu. Pri tem je bil ohranjen tudi Sternenov, zdaj že historično pogojen dodatek v zgornjem delu (slika 8). Prva načrtno sneta freska na Slovenskem je dobila svoj epilog več kot tri desetletja kasneje, namreč leta 1958, doslej žrtvovana plast iz 15. stoletja je zaživela ob starejšem odtisu.

Historiat te freske kaže pionirski podvig leta 1925, ko je že uspelo sneti fragmente z zidu. Montirani so bili na način, ki ga je pač restavrator tedaj

Vrzdenc — restavrator M. Sternen in konservator F. Stelè snemata fragmente mlajše plasti z zidu.

Vrzdenc — le restaurateur M. Sternen et le conservateur F. Stelè détachent du mur la couche plus récente.

poznal. Zaradi uporabe mavca je fragment propadal, rešen in dosledno konservatorsko obdelan je bil šele zadnji čas. Restavratorstvo je od tedaj pri nas že toliko napredovalo, da je bilo mogoče rešiti obe plasti fragmenta na sodoben način. Načelni konservatorski problem oziroma jasnost konservatorske odločitve se v tem času ni menjala, izboljšal pa se je tehnični postopek. Če bi bilo leta 1925 mogoče rešiti obe plasti, bi konservator vztrajal na tem. Ker te možnosti ni bilo, je žrtvoval mlajšo plast, kar je bila v danih okoliščinah optimalna rešitev, še posebej ker je bil ves podvig pionirski celo v srednjeevropskem merilu.¹

Podoben primer v Kopru, ko je bila leta 1957 sneta z zidu freska v križnem hodniku bivšega frančiškanskega samostana, je bil v osnovi rešen na enak način, omogočila pa ga je uporaba sodobnih metod snemanja. Tudi v Kopru

¹ Podatke o poteku in pionirskem pomenu snemanja je posredoval dr. France Stele.

Vrzdenec — pod sneto mlajšo slikarijo je bila dobro ohranjena starejša plast.
(Foto F. Stelè)

Vrzdenec — sous la couche supérieure détachée, la fresque plus ancienne était bien conservée. (Cliché F. Stelè)

sta bili ohranjeni dve plasti, vendar druga nad drugo, deloma tesno spojeni, spodnja pa je odstopala s kamnitega zidu. Če bi skušali sneti le barvni sloj zgornje freske, bi se pri tem lahko odlučila s stene deloma tudi spodnja plast. Bila bi tako bistveno okrnjena, pa tudi pri kasnejšem odkrivanju na steni v navpičnem položaju bi lahko odpadali na podlago slabo vezani kosi. Zato sta bili sneti obe plasti hkrati, tako da je bila zgornja plast prelepljena s posebnim lepilom z gazo in platnom, nato pa oba sloja skupno z ometom vred odluščena s kamnite stene. Pri tem je nastal problem, kako ločiti barvni sloj zgornje plasti, ne da bi pri tem trpela spodnja. Na vsak način je bilo treba v ta namen ojačiti spodnji omet, za ojačenje pa ni prišlo v poštev nobeno sredstvo, pri katerem bi bila uporabljena voda, saj bi ta pri sušenju na poti skozi omete zašla v lepilo na zgornji plasti in ga načela. Hrbtna stran snetih ometov, torej hrbtna stran spodnje plasti, je bila zato zalita s plastmi voska in parafina, ki je bil postopoma ojačen s kolofonijo, gazo, mivko in drobnim peskom (slika 9). Tako je uspelo ojačiti spodnji omet, da pri snemanju barvnega sloja zgornje freske ni trpela spodnja plast. Sneta slikarija je že nalepljena na platno in montirana na okvir, odkrita pa je bila že tudi spodnja plast. Izkazalo se je, da predstavlja skico za že sneti prizor (slika 10). Tudi ta plast bo verjetno sneta, kolikor bi se ne izkazalo, da za razstavitev v muzeju zadošča že sedanji način montaže. Ta podvig leta 1925 v naših razmerah ne bi bil uspel.

Vrzdenec — restavrator M. Sternjen je leta 1925 montiral sneti fragment mlajše plasti tako, da se je videl odtis barvne plasti starejše freske. Glave je po originalu doslikal. (Foto E. Pohl)

Vrzdenec — en 1925, le restaurateur M. Sternjen monta les fragments de la fresque plus récente détachés de façon à faire voir l'empreinte de la couleur de la fresque plus ancienne. Il repeignit les têtes d'après l'original. (Cliché E. Pohl)

Vrzdenec — restavrator E. Pohl je leta 1958 strapiral mlajšo plast freske na fragmentu. (Foto J. Lapuh)

Vrzdenec — en 1958, le restaurateur E. Pohl a enlevé la couche plus récente sur le fragment. (Cliché J. Lapuh)

Vrzdenec — fragment freske iz druge polovice 15. stoletja po restavraciji leta 1958. (Foto Moderna galerija)

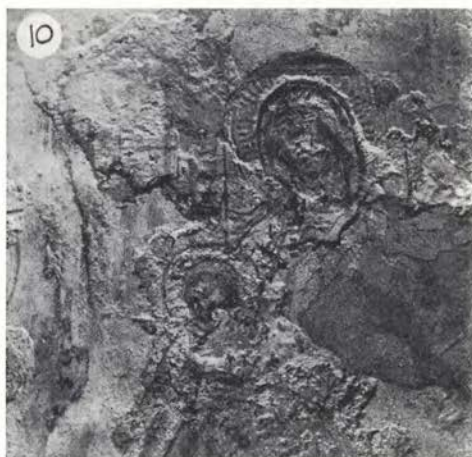
Vrzdenec — fragment de la fresque de la deuxième moitié du 15e siècle après sa restauration en 1958. (Cliché Galerie moderne)

Vrzdenec — Odtis barvnega sloja freske iz časa okoli l. 1300 po restavraciji l. 1958. (Foto Moderna galerija)

Vrzdenec — Empreinte de la couche de couleur de la fresque plus ancienne après restauration en 1958. (Cliché Galerie moderne)

Ker v domači literaturi še ni bil s slikami obrazložen postopek snemanja fresk, naj opis takega dela pri Tomažu nad Praprotnim deloma pa v Volči in Starem trgu služi za skromno splošno orientacijo in za popularizacijo restavratskega dela. Princip snemanja fresk je že od začetnih poskusov v osnovi enak. Zaščitna plast (platno, gaza, papir), nalepljena s sprednje strani na slikarijo, omogoči fresko odluščiti z dleti z zidu, ne da bi se pri tem površinsko spremenil položaj posameznih delov ometa. Na ustrezno podlago položen s stene sneti omet je nato z zadnje strani ojačen v tistem položaju, ki ga je imel tudi na steni. S snetjem zaščitne prevleke na sprednji strani se ponovno pokaže barvna plast. Pri tem gre poleg mehanskega principa snemanja še za načelo,

Koper — V križnem hodniku bivšega frančiškanskega samostana sneta freska med restavriranjem. Za ureditev spodnje plasti je bil uporabljen vosek, postopoma ojačen z gazo, peskom in kolofonijo.

(Foto. M. Zeleznik)

Koper — pod sneto fresko je ohranjena skica zanjo. (Foto E. Pohl)

Koper — sous la fresque détachée son esquisse était conservée. (Cliché E. Pohl)

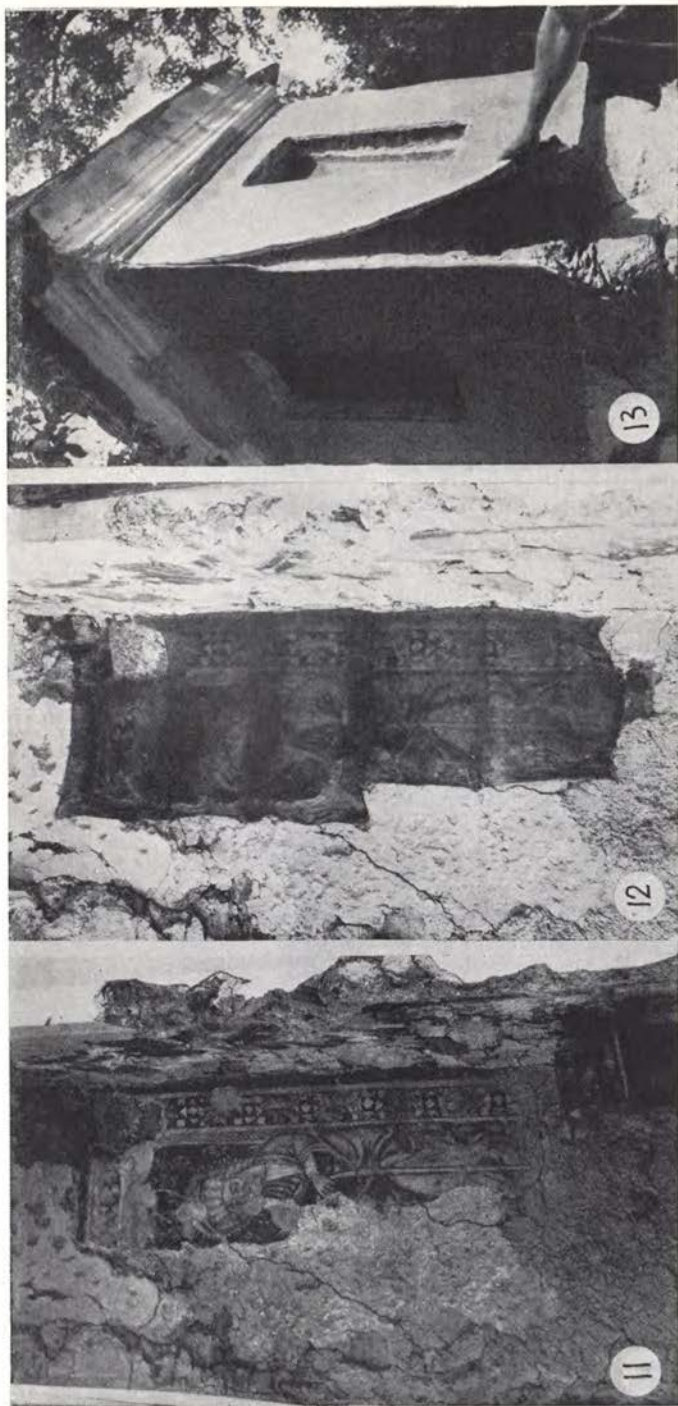
Koper — Fresque détachée du cloître d'un ancien monastère franciscain pendant sa restauration. Pour raffermir la couche inférieure on a employé de la cire peu à peu renforcée de gaze, sable et colophane.

(Cliché M. Zeleznik)

da mora biti lepilo prve, zaščitne plasti, ki pokrije slikarijo, lahko topljivo in ne sme prizadeti barvne plasti, sredstvo, ki z zadnje strani ojačuje omet, pa prav tako temu ne sme škodovati. V razvoju snemanja so se menjavala predvsem sredstva pri tem postopku, torej sredstva za zaščito barvne plasti pri snemanju in sredstva za utrditev freske po snetju. Pri ilustriranem primeru so se postopki vrstili v naslednjem zaporedju:

Fresko je restavrator najprej očistil, odstranil je drobce beleža in prahu, vdrtine in luknje je zapolnil z ometom, barvno plast pa utrdil z raztopino metilmetakrilata (slika 11).

Z lepilom za stakiranje (snemanje slikarij z ometom vred) je nato prelepil vso površino freske najprej z gazo, nato pa še s platnom. Glavna sestavina tega lepila je klij, ki ga je mogoče z vročo vodo odstraniti (slika 12).

Postopki med snemanjem fresk. (Foto M. Železnik)
 Procédés employés au détachement des fresques. (Cliché M. Železnik)

Ko se je lepilo temeljito osušilo, je z dleti in dolgimi kopji luščil omet pod slikarijo od zidu, dokler ni na gazo in platno nalepljena freska obvisela na podstavljeni leseni plošči, na katero je bil pritrjen prosti del platna nad zgornjim delom freske (slika 13).

Leseno ploščo je nato s sneto fresko vred prenesel v delavnico. Freska je bila med nadaljnjimi postopki položena z licem na ploščo, da je bilo mogoče obravnavati omet na hrbtni strani (slika 14).

Neenakomerno debele plasti ometa je na zadnji strani restavrator odstranil do debeline nekaj milimetrov, vso površino pa temeljito izravnal (slika 15).

S kazeinskim ometom je zatem zakital večje razpoke in vdrtine, da bi bila površina višinsko izenačena, vendar ne popolnoma gladka (slika 16).

S kazeinskim lepilom, ki ga voda ne raztaplja, je nato prelepil stanjšani in izravnani omet na hrbtni strani freske z redkim lanenim platnom, ki ga je izravnal in napel z nabitimi žebli ob robovih (slika 17).

Ko se je lepilo osušilo, je na enak način nalepil še dve plasti gostejšega in močnejšega platna in počakal, da so se plasti posušile (slika 18).

Nato je odstranil žeblje, obrnil fresko na drugo stran z licem navzgor in z vročo vodo raztapljal klejevo lepilo ter počasi, previdno odstranjeval ob začetku snemanja na fresko nalepljene plasti gaze in platna (slika 19).

Prikazala se je slikarija, sprano in očiščeno fresko pa je znova pritržil na leseno ploščo z licem navzgor (slika 20, 21).

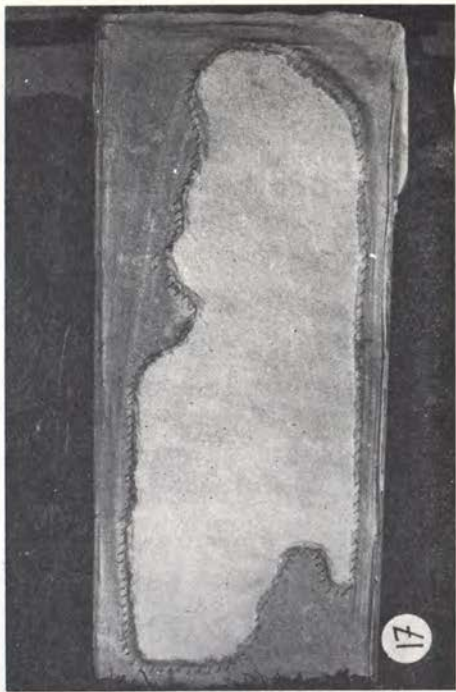
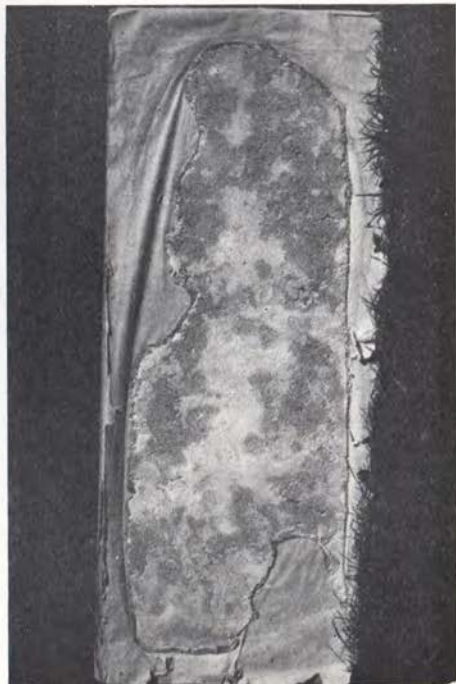
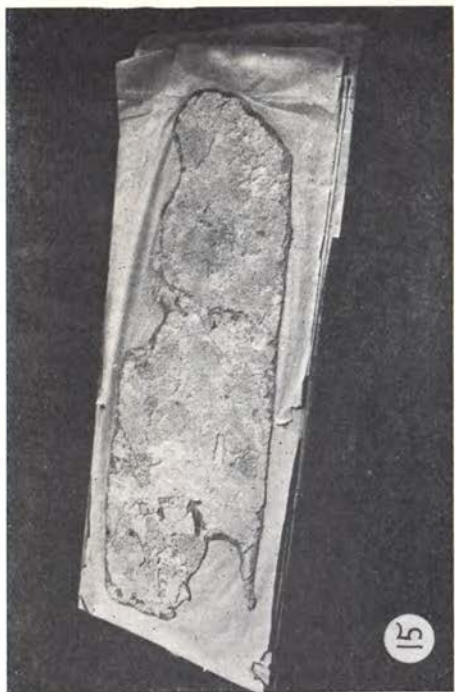
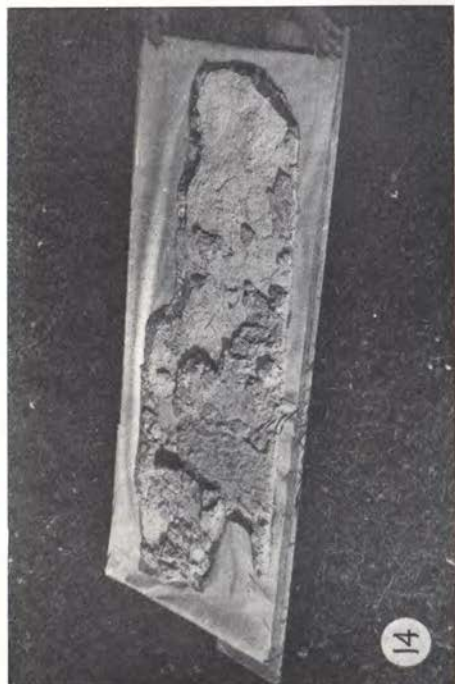
Mizar je medtem pripravil trden kasetiran okvir iz macesnovega lesa, ki je bil še posebej impregniran (slika 22).

Na ta okvir je nato restavrator pritržil sneto fresko na robovih z žebli, na zadnji strani pa tudi s platnenimi krpami, posamezna polja v okviru na hrbtni strani pa zaščitil z ometom (slika 23).

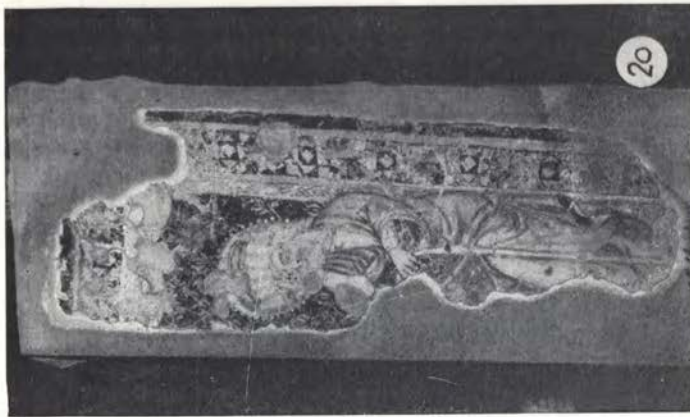
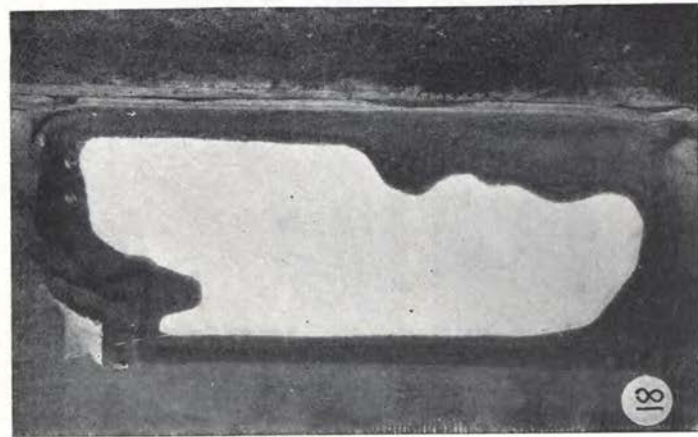
Razpoke in vdrtine na freski je zakital oziroma zalil, toniral pa je tudi slepe površine na mestih, kjer se je videlo platno, kolikor ni freska zapolnila vsega okvira (slika 24).

S tem je bil postopek snemanja in montaže končan in freska je prišla v muzej oziroma v galerijo kot eksponat.

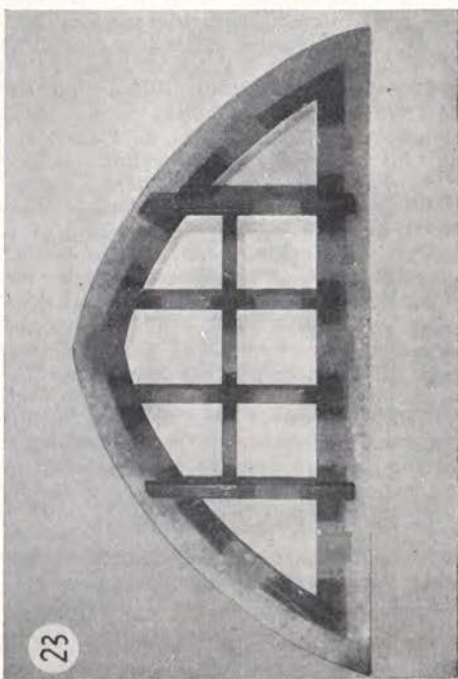
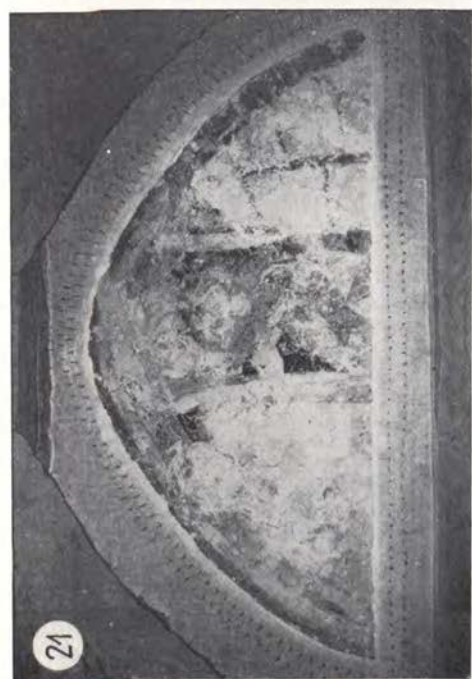
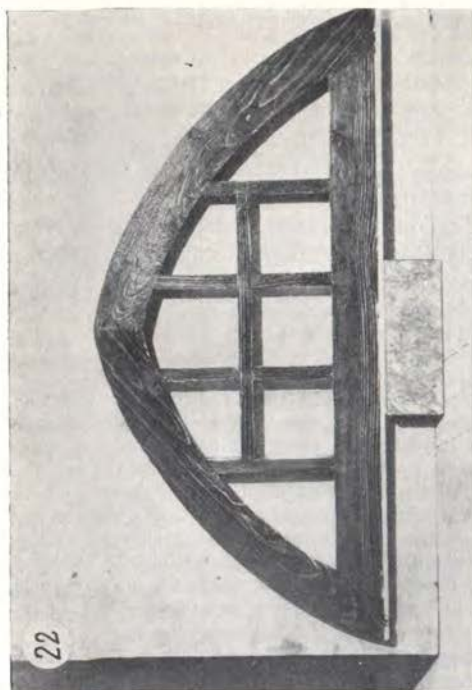
Princip snemanja je torej v načelu dokaj preprost. Zasnovan je na lahki topljivosti in togosti zaščitnega lepila, ki skupaj z nalepljeno gazo in platnom omogoči snetje freske, in na netopljivosti lepila, s katerim je omet z zadnje strani utrjen s plastmi platna, da ga voda pri odstranjevanju zaščitne plasti na slikariji ne načne. Niso pa ti postopki preprosti, saj zahtevajo izredno delovno koncentracijo, rutino in poznavanje materialov, predvsem pa uporabo zanesljivih sredstev, ki ne škodijo freski ob snemanju in ji zagotavljajo normalne življenjske pogoje tudi za naprej. Že na videz prav drobne napake se pri tem delu lahko maščujejo na spomeniku še dolgo po snemanju, pri čemer je zlasti nevarna uporaba premalo kvalitetnih surovin. Snete freske je razumljivo treba pazljivo čuvati, ne smejo biti nezaščitene na prostem, če so nalepljene na platno in montirane na okvir. Omejena je tudi sezona snemanja praviloma le na suhe poletne dni, kar je treba pri planiranju snemanja še posebej upoštevati. Snemanje fresk v neugodnem vremenu ali letnem času in snemanje fresk z ne dovolj kvalitetnimi sredstvi je za restavratorja prava muka, saj je s tem njegovo delo izpostavljeno vplivu nepreračunljivih elementov tako, da se ob največji preciznosti postopkov forsirano snemanje le redko ne maščuje na spomeniku samem. Še zahtevnejše od opisanega je snemanje samo barvne plasti ali strapiranje, ki se ga konservator in restavrator izogibata, predstavlja pa v nekaterih

Postopki med snemanjem fresk. (Foto M. Zeleznik)
Procédés employés au détachement des fresques. (Cliché M. Zeleznik)

Postopki med snemanjem fresk. (Foto M. Železnik)
Procédés employés au détachement des fresques. (Cliché M. Železnik)

Postopki med snemanjem fresk. (Foto 21, 22, 23 E. Pohl, 24 Moderna galerija)
Procédés employés au détachement des fresques. (Clichés 21, 22, 23 E. Pohl
24 Galerie moderne)

primerih edino možno rešitev spomenika, čeprav je originalni likovni izraz freske pri tem pogosto okrnjen.

Razvoj restavratorstva zrcalijo na podoben način tudi druga področja te dejavnosti, ne samo nemanje fresk. Pri tem gre predvsem za uporabo sodobnejših sredstev in naprav, natančnejših metod in preskušanih postopkov, ki pomagajo izluščiti prvobitno podobo stenskih slik, predvsem pa jim zagotavljajo daljše življenje. Merilo razvoja in uspešnosti posameznih vrst restavratorskega dela je prav večji ali manjši uspeh pri fizičnem očuvanju spomenika ob trezno ohranjeni dokumentarnosti in čim celovitejšem estetskem izrazu. Prav sedanji razvoj pa vzbuja upanje, da bo sodobna restavratorska znanost še krepkeje stopila ob bok splošni spomeniški in umetnostnozgodovinski znanstveni komponenti, ki je bila po svojih rezultatih doslej vodilna.

En Slovénie, l'histoire de l'art a consacré une grande partie de ses recherches à la peinture murale. C'est justement dans ce domaine que toute une série d'études scientifiques et de descriptions ont affiné la méthode et posé les points de vue fondamentaux donnant à ces oeuvres une plus large portée et indiquant en même temps la voie à suivre dans la manière de traiter d'autres branches de l'art. De belles éditions scientifiques, des textes et des conférences de vulgarisation ont si bien popularisé notre peinture murale que l'idée de monument éveille inconsciemment l'image de fresque. La découverte de fresques a suscité en Slovénie un intérêt historico-artistique nettement orienté. Les fresques découvertes entre les deux guerres sont le fruit de cet intérêt et de la tâche scientifique que s'est imposé le professeur Stelè, soutenu en cela par le service de la conservation des monuments.

Avec le développement de la protection des monuments, l'amplification de ce service, les lois s'y rapportant et le relèvement du niveau des restaurations, le conservateur a aujourd'hui moins de difficultés à appliquer des méthodes suivies. Le nombre des restaurateurs dont les travaux sont issus du creuset de la manière artisanale générale a augmenté, grâce à la section de restauration de l'Institut pour la conservation des monuments et à l'école spéciale de restauration à l'Académie (école) des Beaux-Arts à Ljubljana. La décentralisation du Service des monuments qui est devenu partie de l'administration publique permet d'utiliser les moyennes publiques locales. L'union des ateliers de restauration et de l'activité de conservation des monuments dans le cadre de l'Institut pour la conservation des monuments de la RP de Slovénie a été plus utile encore; en effet, l'organe central est pourvu d'un instrument qui lui permet d'équilibrer la diversité des programmes dans la mesure où il s'agit de travaux sur les monuments de la peinture ou de la sculpture. Il peut diriger ses restaurateurs vers tel ou tel endroit, telle ou telle espèce de monuments que le service des monuments décentralisé ne peut englober dans son travail ou ne réussit pas à le faire.

La conservation des monuments tend en premier lieu à les sauvegarder matériellement afin qu'ils conservent le plus longtemps possible leurs valeurs artistiques et autres. Ici, le problème le plus urgent est celui des fresques sur les murs extérieurs, dont la détérioration est inévitable. Une tâche séduisante mais difficile se présente au restaurateur, et la question serait saisie dans son essence s'il réussissait à trouver un moyen efficace pour fixer des monuments aussi menacés. Le souci de préserver l'existence matérielle du monument demande ici de conserver ou de fixer les fresques intérieures déjà découvertes. C'est justement sur ce point qu'apparaissent partiellement les conséquences des travaux de restauration d'avant-guerre, alors que les fresques découvertes n'étaient pas toujours conservées. Il importe encore que, au fur et à mesure des découvertes futures, on note, même pendant les travaux, tout ce qui peut avoir de l'importance pour le complexe du monument et non pas seulement pour les caractères particuliers de l'iconographie et du style des fresques. En tenant compte de l'ensemble du monument et du témoignage qu'apportent les plus petits détails, une méthode de recherche exacte et conséquente permet une plus vaste étude approfondie du matériel, où la documentation a le premier rôle. Ainsi, le facteur recherche peut orienter les travaux dans le cadre de la protection des monuments qui est à même de consacrer son attention à des régions peu explorées, à des groupes de monuments ou plutôt à des époques moins bien étudiés. Chez nous, c'est la peinture murale des 16^e

et 17e siècles qui serait ici en cause. La popularisation est un élément à part, le lien avec le tourisme n'est pas sans importance, mais la meilleure affirmation est encore une bonne présentation du complexe du monument qui, sans insister outre mesure sur le côté documentaire, offre aux visiteurs un tout esthétique complet.

Le progrès des travaux de restauration par rapport aux tentatives effectuées avant la guerre dans ce domaine nous est présenté d'une manière concrète par l'exemple des fresques de Vrzdenc près Horjul. En 1925, le professeur France Stelè, alors directeur du Bureau des monuments à Ljubljana, découvrit dans la nef de la chapelle de Vrzdenc sous le revêtement de chaux des restes de peintures murales du Moyen-âge (fig. 1). Les fresques découvertes, on vit qu'il y en avait deux couches, la plus récente de la deuxième moitié du 15e siècle, la plus ancienne datant de l'an 1300 environ. Les peintures de la couche inférieure étaient alors les plus anciennes fresques découvertes en Slovénie. Comme la couche plus récente n'était préservée que par fragments, le conservateur décida de faire enlever ces derniers afin de redonner toute leur vie aux fresques plus anciennes. Le peintre Matej Sternen enleva alors les fragments avec le crépi, et les posa dans des cadres de fer (fig. 3 et 4). L'opération réussit. C'était en Slovénie la première fois qu'on enlevait intentionnellement des fresques pour en conserver d'autres. Un des fragments représentant une scène d'un combat de cavalerie portait en dessous une empreinte bien conservée de la couche de couleur de la fresque plus ancienne. Comme la couche inférieure était intéressante et son empreinte une curiosité et comme, de plus, un grand nombre de fragments de la fresque plus récente étaient intacts, le professeur Stelè décida la conservation de l'empreinte négative de la vieille peinture, car le restaurateur avait coulé du plâtre sur la fresque par derrière. Puis, le restaurateur peignit à nouveau les parties manquantes des figures d'après l'original (fig. 5). Sous cette forme, la fresque a été exposée pendant des dizaines d'années d'abord au Musée National, ensuite à la Galerie Nationale de Ljubljana. Ces derniers temps, les fragments ont présenté quelques transformations dues surtout au plâtre qui avait été employé; la section de restauration a donc résolu de restaurer la fresque avec l'empreinte négative. On a décidé des procédés à appliquer. Le restaurateur Emil Pohl a collé l'empreinte négative avec toile et papier au moyen de colle à cet effet; puis il a coulé une plaque de plâtre sur la surface du revêtement avec saillies en relief et empreinte négative. Sur la plaque il a posé le fragment, côté dos en haut, il a enlevé le treillis métallique et le cadre de fer et est ainsi parvenu à la couche plus récente de la fresque. Il n'a détaché de celle-ci que la couche de couleur qu'il a montée sur toile dans un cadre de bois (fig. 7). Il a traité l'empreinte de la couche ancienne comme une fresque enlevée et l'a montée sur toile dans un cadre de bois de la même grandeur. Ainsi, on a conservé le travail accompli par Sternen sur la partie supérieure, travail aujourd'hui conditionné (fig. 8). La première fresque détachée en Slovénie a donc eu son épilogue au bout de trente ans et la fresque du 15e siècle, jusqu'à présent sacrifiée, vit à côté de l'empreinte plus ancienne. Le problème essentiel de la conservation ou plutôt la clarté des décisions des conservations ne s'est pas modifié; seul le procédé technique s'est amélioré.

Nous trouvons un exemple semblable à Koper où on a, en 1957, détaché une fresque du mur du cloître d'un ancien monastère franciscain. Dans son essence, la question a été traitée de la même manière et cela a été possible grâce à l'emploi des méthodes modernes. A Koper aussi il y avait deux fresques, mais superposées et par endroits étroitement liées, la couche inférieure se détachant du mur de pierre. C'est pourquoi on a enlevé les deux couches à la fois; la couche supérieure a été collée avec une colle spéciale avec gaze et toile, puis les deux couches ainsi que le crépi ont été enlevées du mur de pierre. Alors la question suivante s'est posée: comment enlever la couche de couleur de la fresque supérieure sans endommager la couche de dessous. Il fallait de toutes façons renforcer le revêtement inférieur, mais, ce faisant, ne pas employer d'eau qui, traversant le crépi, aurait endommagé la colle de la partie supérieure. Le côté postérieur des crépis enlevés, c'est-à-dire le côté postérieur de la partie inférieure, a été recouvert de cire et de paraffine, peu à peu renforcée de colophane, gaze, sable fin (fig. 9). On a ainsi réussi à renforcer le crépi inférieur et la couche de dessous n'a nullement souffert lorsqu'on a détaché la couche de couleur de la fresque supérieure. La couleur enlevée est déjà collée sur toile et montée dans un cadre et on a également découvert la fresque inférieure. Elle représente une esquisse de la scène déjà détachée. Cette couche sera aussi probablement détachée, dans la mesure où la manière actuelle de montage ne serait pas suffisante pour exposer la fresque au musée. Cet ensemble d'opérations n'aurait pas réussi chez nous en 1925.

De la même manière, d'autres aspects de cette activité montrent le développement des opérations de restauration. Il s'agit surtout de moyens et d'appareils modernes, de méthodes plus exactes et de procédés éprouvés qui aident à retrouver l'image première des peintures et qui surtout prolongent leur durée. La mesure du développement et du succès de diverses branches de travaux de restauration réside justement dans leur efficacité plus ou moins grande pour la conservation matérielle, physique, du monument, à côté de son caractère documentaire soigneusement conservé, et pour une expression esthétique aussi entière et aussi complète que possible.

Šempeter po osmih letih

JAROSLAV ČERNIGOJ

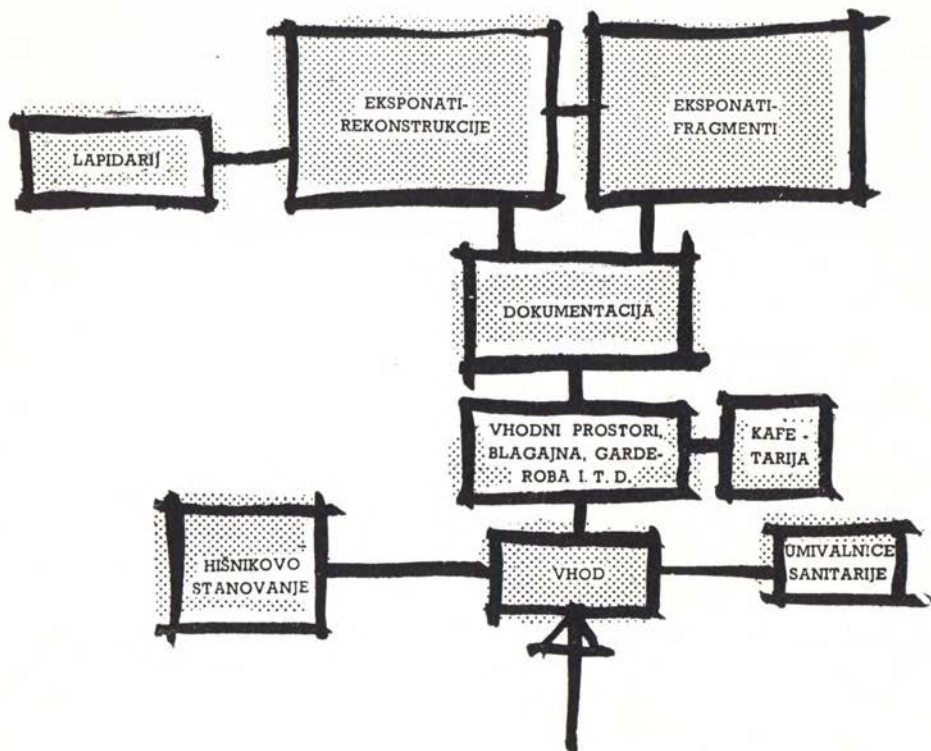
Ko je delavec leta 1952 v samem jedru Šempetra z lopato zadel ob marmornati kip stare žene in se je kasneje kmalu izkazalo, da izvira od civilne rimske nekropole, ki je bila ob vremenski katastrofi okoli l. 268 n. e. pokopana v vodi, grušču in zemlji, je bila postavljena vse prej kot vsakdanja naloga. Od tega je minilo osem let. Ta doba vsekakor ni tako kratka, zato je čas, da pregledamo, kako je bila izkoriščena redka prilika in kaj se je medtem zgodilo — sine ira et studio — toda predvsem z vidika zaščite in vprašanj prezentacije izkopanega, torej brez neposredne obremenitve z arheološko problematiko, ki je v ostalem podana od poklicane strani na drugem mestu.

Izkopavanja so trajala do leta 1955; leta 1956 je sledilo le še nekaj sond, s čimer je bila glavna naloga raziskovanja arheološkega terena — za tedaj — zaključena, dasi so ostali njegovi teže dostopni deli (pod hišami itd.) še vedno nepregledani. Izkopanih je bilo nad 600 kosov — in sedaj so se pojavila važna osnovna vprašanja, ki so zahtevala celo vrsto težkih odločitev in ki jih je bilo treba reševati pod najrazličnejšimi, medsebojno prepletajočimi se in često nasprotujočimi si vidiki: arheološkimi, tehnološkimi, estetskimi, urbanističnimi, muzeološkimi, organizacijskimi, gradbeno-tehničnimi, tujsko-prometnimi, finančnimi i. dr. V prvem planu je bilo seveda vprašanje, kje naj bi se najdbe eksponirale, in takoj nato — v kakšni obliki. O tem je razpravljala v številnih zasedanjih mešana strokovna komisija, sestavljena iz zastopnikov SAZU, fakultete za arhitekturo, Narodnega muzeja, Zavoda za spomeniško varstvo LRS, Sekretariata za urbanizem IS in različnih, po potrebi pritegnjenih strokovnjakov. Prva seja te komisije je bila dne 3. avgusta 1956.

Glede prvega vprašanja je kmalu prodrlo načelno mnenje, da naj bi ostale najdbe v Šempetru, pri čemer pa podrobna ožja lokacija za njihovo prezentacijo še ni bila razčiščena, in sicer zato ne, ker je bila odvisna od nekaterih elementov, predvsem tehničnih in finančnih, ki takrat nikakor še niso bili jasni. Znano načelo »in situ«, ki je bilo vsaj v svojem osnovnem bistvu vodilo pri tej odločbi, je bilo v Šempetru tembolj na mestu, ker je bilo za njegovo uresničenje podanih mnogo ugodnih pogojev, kakor zemljepisna lega, bližina mesta, prometne razmere in ne nazadnje izrecna pripravljenost merodajnih domačih faktorjev v pogledu sodelovanja in pomoči, med drugim tudi njihovo zagotovilo, da bodo dali na razpolago potrebno zemljišče.

Mnogo razmišljanj in razpravljanja je bilo v pogledu oblike, v kateri naj bi se najdbe razstavile. V strahu pred preveč nasilnimi rekonstrukcijami in marsikaterimi pustimi in hladnimi tovrstnimi rešitvami po svetu (Pergamonski oltar v nekdanjem Berlinskem muzeju, Ara Pacis v Rimu), je prevladovalo spočetka mišljenje, da bi se kazalo izogibati rekonstrukcijam in da naj bi se zato raz-

stavili posamezni kosi v muzeološki tehniki. Ko pa se je izkazalo, da je za vsaj štiri edikule najmanj 70% sestavnih delov izkopanih in da zato v teh primerih o kaki nasilnosti pri rekonstruiranju ne more biti govora, se je soglasno izkristalizirala naslednja dokončna rešitev za obliko, v kateri naj bi se šempetrske najdbe prezentirale: vse nagrobne edikule, za katere je toliko kosov na razpolago, da se z njimi lahko izvede zanesljiva, prepričljiva rekonstrukcija s čimmanj novimi deli, naj se rekonstruirajo; najdbe pa, ki se v tem smislu ne bodo uporabile, naj se eksponirajo fragmentarično, toda neoporečno v estetskem in muzeološkem pogledu; končno naj se shranijo vsi tisti kosi, ki v nekem popularnem smislu ne bi bili dovolj zanimivi, v posebnem študijskem lapidariju.

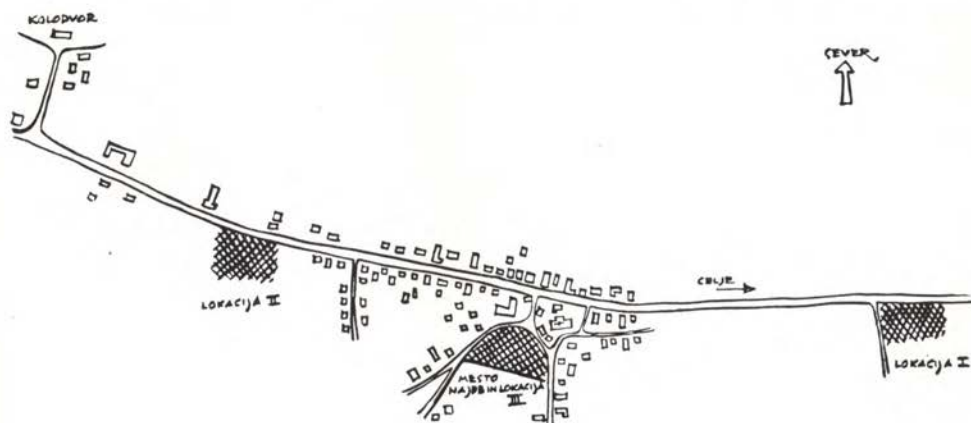

Schema gradbenega programa

Ta rezultat je vseboval v bistvu tudi že osnovno misel za gradbeni program zgradb, potrebnih za prezentacijo šempetrskih najdb: njegovo jedro naj bi tvorili razstavnimi prostori za rekonstrukcije in za fragmentarno razstavljenе kose, nekje ob teh prostorih, torej ločeno, pa študijski lapidarij. Pri razmišljanju o gradbenem programu se je že zelo zgodaj izcimil element, ki mu je namenjena pri prezentaciji važna vloga, namreč prostor za dokumentacijo, katerega naj bi obiskovalec pasiral, preden bi prišel do samih eksponatov in v katerem naj bi se poučil o tem, kar je zanj zanimivo o izkopavanjih v Šempetru, njihovem pomenu in naši provincialni rimski kulturi nasploh. Program bi obsegal nadalje

vse k tem osnovnim programskim zahtevam spadajoče dodatne in stranske prostore oziroma skupine prostorov: vhod z blagajno in majhno garderobo, umivalnice, sanitarije, hišnikovo stanovanje in — po vzoru skoraj vseh modernih galerij po svetu — majhno »kafetarijo«, nameščeno izrecno znotraj atmosfere ekspanatov, torej nikakor ne izolirano v posebnem paviljonu.

Za lokacijo so prišli trije prostori v poštev: sredi Šempetra, na mestu najdb samem, nadalje na zemljišču, ki leži približno 700 m od mesta najdb proti Celju južno od ceste, in končno na zemljišču v približni sredini med mestom najdb in kolodvorom, prav tako južno od ceste. Lokacija na mestu najdb, sama po sebi pač najbolj naravna, se je zdela spočetka zaradi stisnjenosti zemljišča, nevšečne okolice in neugodne konfiguracije terena popolnoma nesprejemljiva. Ostali dve lokaciji sicer nista ustrezali strogemu načelu »in situ«, toda saj tudi mesto najdb samo ni predstavljalo točnega prvotnega nahajališča nekropole, ker je deroča voda gnala posamezne dele spomenikov pred seboj, vrh tega pa je vsa situacija danes, ko je Savinja prestavila svojo strugo daleč proti jugu, popolnoma izpremenjena in docela drugačna kot v antiki. Mikala je predvsem v smeri proti Celju ležeča lokacija, ker je nudila zaradi prikladne oblike zemljišča in zaradi tega, ker je ves okoliš daleč naokoli nezazidan, izredne možnosti za svobodno arhitekturno oblikovanje. Imela pa je za dane namene neprijetno urbanistično napako: leži namreč skoraj pol ure hoda od kolodvora, od koder se morajo pričakovati znatni kontingenti obiskovalcev šempetrskih izkopenin, zlasti šolske mladine. Tudi njena siceršnja relativna izolacija od naselja se je

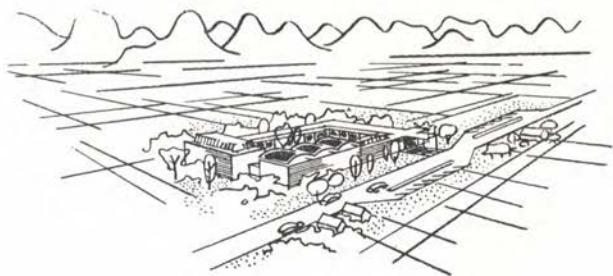
Skica z lokacijami
Esquisse des situations

med študijem načrtov v marsikaterem pogledu občutila kot pomanjkljivost in, ko so se pojavile nekatere, sicer ne nepremostljive težkoče pri nabavi zemljišča, se je nagnila tehtnica na stran lokacije med zemljiščem z najdbami in kolodvorom, ki je imela veliko prednost: bližino postaje. Toda ne za dolgo. Medtem so se namreč dogodile v neposredni okolici najdišča izkopenin zaradi gradnje združnega doma nekatere gradbene spremembe, ki so pritegnile pozornost zopet na lokacijo na mestu najdb samem. Prostor je postal zaradi nepričakovane odstranitve nekaterih zgradb v njegovi bližini mnogo zračnejši in je sedaj vsekakor nudil večje možnosti. Tako je bil končno izbran ta prostor — zdi se

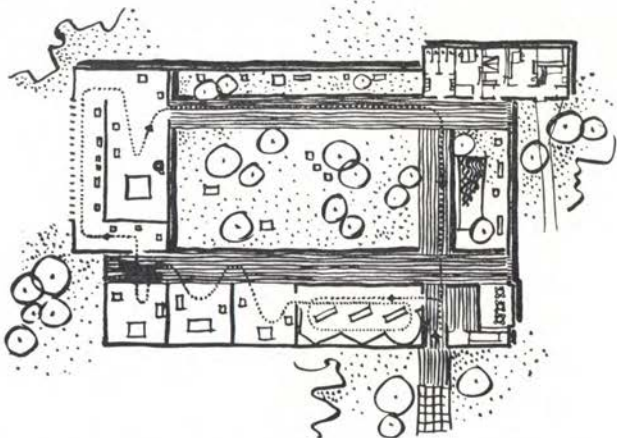
v prav posebno zadovoljstvo večine domačinov, ki se z ostalima dvema lokacijama nikdar ni prav sprijaznila. Ne da se zanikati, da ima taka rešitev s situiranjem izredne zgodovinske in likovne dragocenosti v samem osrčju naselja veliko notranjo in tudi urbanistično draž in smiselnost, ne da se nadalje zanikati, da govori zanjo tudi neposredna bližina sicer neznanega prvotnega mesta nekropole, torej arheološko načelo »in situ« pri najdbah, neglede na praktično prednost, da so bile izkopenine na ta način že kar na mestu samem — ne da se pa tudi zanikati, da je izbrani prostor slej ko prej relativno stisnjen, da leži

Sempeter — načrt za prezentacijo rimskih izkopenin — varianta z datumom 26. I. 1957

Sempeter — plan pour la présentation des fouilles romaines — variante du 26 janvier 1957

Glede na velikost in stopnjo zaščite diferencirana zasnova; zaporedje različno velikih prostorov z eksponati na prostem, pod streho z železobetonskimi lupinami in popolnoma zaprte razstavne dvorane, od katere ima del bočno luč za ekspon. plastiko, večji del pa nadsvetlobo. Točno načrtana pot za obiskovalca, ki pasira, potem ko je prejel vstopnico, najprej prostor za dokumentacijo in prehodi nato zgradbo deloma po prekritih hodnikih. Majhna »kafetarija« na koncu te poti ob vhodu v zgradbo. Hišnikovo stanovanje na severozahodnem vogalu, prav tako umivalnica s sanitarijami. Tudi notranji, napram

zunanjemu svetu docela zaprti atrij, je izkoriščen za nekatere eksponate na prostem. Locirano na lokaciji I.

v zelo neugodni terenski kadunji in da ga obdajajo večinoma nemikavne zgradbe, od katerih je zlasti združni dom zaradi svojega velikega merila posebno neprijetna sosesčina. V takem primeru je pač prav posebno naloga arhitekturne zasnove, da s svojim prijemom čimbolj eliminira slabe strani lokacije in poudari njene kvalitete.

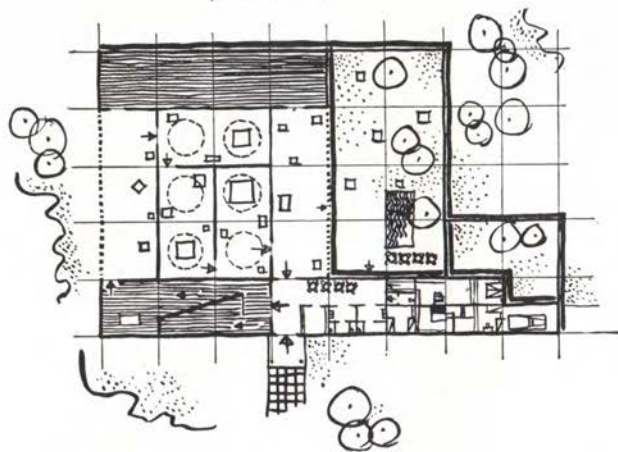
Dolgotrajen je bil proces, med katerim so se razčiščevala tehnološka vprašanja. Več znanih petrografskih strokovnjakov je bilo povabljenih in so podali k stvari svoje mnenje. Postal pa je kmalu jasno, da nekemu pametnemu rezultatu ne bo v prid, če se bodo reševala tehnološka vprašanja izolirano, temveč da jih bo treba reševati kompleksno in v sklopu celote, zlasti pa z upoštevanjem estetskih momentov. Zato je bila že zgodaj opuščena prva, še dokaj primitivna solucija, ki je nastala po omenjeni enostranski poti in po

kateri naj bi bile šempetrške najdbe zaščitene z »enotno stavbo po principu cvetličnjaka« ali pa z »enotnim zaščitnim hangerjem«, kot so to drugi imenovali, temveč so se te in podobne metode umaknile mnogo bolj diferencirani obdelavi: posamezne edikule in drugi eksponati naj bi dobili po obliki, značaju in velikosti razlikujoče se prostore, ki bi bili adekvatni stopnji njihove ogroženosti in velikosti. Na podlagi takega gledanja izvršene zasnove so imele marsikatero odlike, predvsem neko naravno organičnost celote in lepo skladnost merila, vendar pa še vedno velike pomanjkljivosti: svojevóljno in nemetodično so

Šempeter — načrt za prezentacijo rimskih izkopanin — varianta z datumom 15. 11. 1957

Šempeter — plan pour la présentation des fouilles romaines — variante du 15 novembre 1957

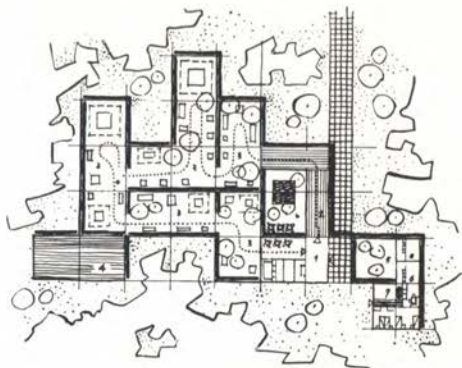
nadsvetlobami osvetljeni. Hišnikovo stanovanje z umivalnicami itd. v lastnem na severozahodu ležečem traktu. Gradbeni stroški nad 60 milijonov dinarjev. Projektirano za lokacijo II.

Prostori so sicer diferencirani po velikosti in po načinu osvetlitve, vendar pa izhaja načrt v bistvu s stališča docela enakovredne, za skoraj vse eksponate v zaprtih prostorih izvedene zaščite, samo nekaj jih je dobilo mesto na prostem v internem, z vseh strani zaprtem vrtu. Tako je nastal majhen modern muzej s sicer perfektno zaščito, toda z vsemi prezentacijskimi hibami v zaprtih prostorih eksponiranih arhitektur. Prostorji so deloma s strani — za reliefe — deloma pa z

raztrgale eksponirano gradivo in zato še daleč niso v celoti dosegle cilja, ki ga je imela strokovna komisija pred očmi: evocirati z eksponati v službi znanosti, umetnosti, vzgoje in narodove izobrazbe nazorno podobo preteklosti v vsej estetski intenziteti, ki so jo najdbe izžarevale. Bolj in bolj je dozorevalo spoznanje, da ne bi predstavljala — kompleksno gledano — taka zaščita šempetrskih najdb, ki bi jih — deloma arhitekture znatnih izmer — zapirali v bolj ali manj zaprte prostore, nobene resnično zadovoljujoče rešitve. Vzporedno z izredno vztrajnimi prizadevanji arheologov, da bi našli čimbolj prepričevalne rešitve za rekonstrukcije edikul, je borba za čimboljšo rešitev trajala od konca leta 1956 pa do 12. junija 1959, ko so bili na osnovi zadnje verzije načrtov zakoličeni na terenu temelji za štiri edikule. Minili sta torej dobri dve in pol leta in v tem času je bilo izvršenih sedem idejnih načrtov z različnimi rešitvami. Izvršil jih je Zavod za spomeniško varstvo LRS s svojimi strokovnjaki. Elaborata dveh teh načrtov sta bila z vsemi predpisanimi prilogami vred v sklopu investicijskega programa

predložena pristojnim oblastem v odobritev, toda kasneje umaknjena, ker so se medtem iznova pojavili drugi pogledi, ki so dobili izraz v novih načrtih. Z vsem tem potekom v zvezi so bili s te in one strani neredko izgovorjeni očitki, da so se stvari vse preveč »komplicirale«. Toda srh nas spreletava, če pomisli-

Sempeter — načrt za prezentacijo rimskih izkopavin — varianta z datumom 12. 10. 1958

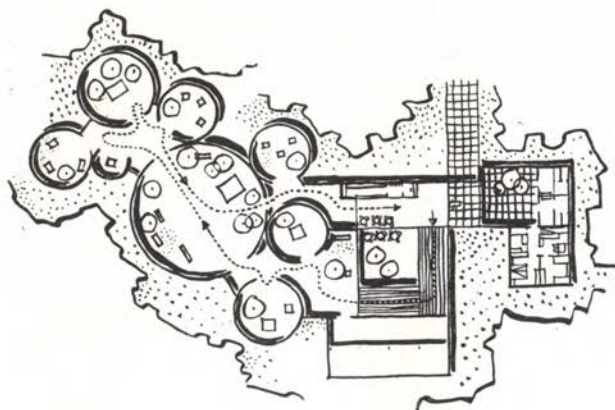
Sempeter — plan pour la présentation des fouilles romaines — variante du 12 octobre 1958

Spoznanje, da je treba spomenike eksponirati na prostem in jih tam individualno zaščititi pred vremenskimi vplivi, je prodrlo in dobilo izraza v tem načrtu. Načrt predvideva vrsto zagrajenih, pravokotnih prostorov z akcentuirano razpostavljenimi glavnimi spomeniki. Pojavi se motiv atrija z vodnjakom ob vhodu ter prostor za dokumentacijo v obliki črke L. Hišnikovo stanovanje je docela ločeno v skrajnem jugovzhodnem delu zazidanega kompleksa. Individualna zaščita spomenikov je zamišljena v dveh variantah: s konzolnimi železobetonskimi nastreški in z lahkimi jeklenimi konstrukcijami s kritjem iz prozornega »Plexy« stekla. — Načrt je projektiran za lokacijo III.

mo n. pr. na »hangar«, ki bi se bil ob večji »dinamičnosti« strokovne komisije prav lahko realiziral, in zato je danes jasno, da je bila prehojena pot, kakor je bila dolga, v svoji opreznosti in tipajoči preudarnosti edino pravilna, še več, edino možna spričo neobičajnosti naloge, pri kateri se ni bilo mogoče zgledovati na levo in desno. Slednjič je tu še nekaj. Do zadnjega, to se pravi do začetka leta 1959, je viselo vprašanje nekaterih bistvenih rekonstrukcij, od katerega so bili načrti neposredno odvisni, v zraku in negotovosti. Takrat so se pojavili nekateri v tem pogledu docela novi vidiki, ki so naposled prodrli in na katere

Sempeter — načrt za prezentacijo rimskih izkopanin — varianta z datumom 28. II. 1959.

Sempeter — plan pour la présentation des fouilles romaines — variante du 28. février 1959.

Načrt z individualno zaščitenimi, na prostem razpostavljenimi spomeniki kot pri načrtu z dne 12. 10. 1958, toda s prostori, ki sicer omogočajo skrajno poantirano prezentacijo, a so vendar mnogo rahlejši in svobodnejši organizirani v kompozitorno celoto, ki

skuša biti čimbolj živa in razgibana v svoji menjavi konkavnih in konveksnih ograjnih sten. Prostori so sorazmerno skromno dimenzionirani: ko se je delal ta načrt, še ni bilo velikih izmer, ki so jih prinesle šele kasnejše rekonstrukcije. Vhodni del zgradbe je sicer podoben kot pri načrtu z datumom 12. 10. 1958, vendar pa v varianti, ki omogoča čimbolj smotern dostop v prostore z eksponati zlasti glede na osvetlitvene prilike. Posamezni spomeniki so zaščiteni z jekleno konstrukcijo s »Plexy« steklom. Zasnovano za lokacijo III.

je morala tudi zasnova reagirati z revizijo prostorov z eksponati v smeri mnogo prostornejšega in širšega koncepta dispozicije posameznih edikul, od katerih so imele sedaj nekatere kar izredne dimenzije, tako n. pr. Priscianova grobnica s svojo višino skoraj desetih metrov. Ta razlika kot posledica novih rekonstrukcij postane posebno jasna, če primerjamo idejni projekt, ki ima datum 28. februar 1959, z zadnjim, končnoveljavnim načrtom z dne 30. maja 1959: novi načrt zavzema še enkrat toliko kvadrature za eksponate kakor prejšnji. Toda razlika ni samo v dimenzijah in tlorisni obliki, temveč tudi v docela drugačnem

pojmovanju prostora in njegovega odnosa do eksponatov, ki je pri zadnji rešitvi predvsem mnogo nevtralnejši ter opušča obenem v marsičem ustaljene muzeološke maksime in se nekako približuje gibkejšim sodobnim razstaviščnim metodam.

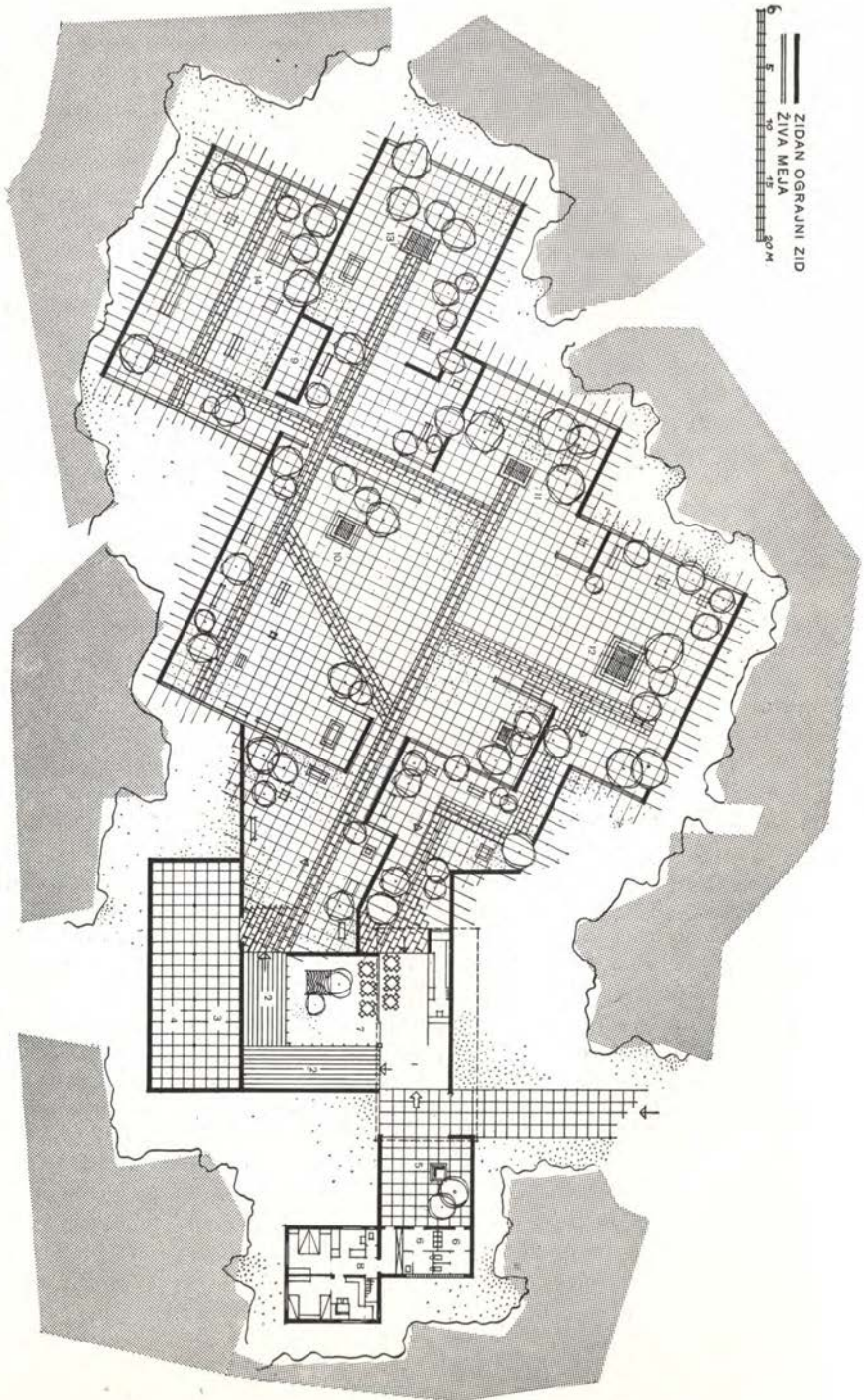
V bistvu gre pri tem za razvoj, ki poteka od načela bolj ali manj izoliranih eksponatov — mimo katerih stopa obiskovalec v muzejih tradicionalne observance — in ki je bilo v glavnem uporabljeno tudi pri vseh prejšnjih šempetrskih načrtih, zlasti pa konsekventno pri načrtu z datumom 28. februarja 1959, v smeri koncepta, ki omogoča, poleg izoliranega, povsem zavestno tudi *simultano* dojemanje eksponiranega gradiva in s tem v našem primeru izredne kombinacije za optično akcentuiranje šempetrskih edikul od blizu in od daleč. To pa pomeni, da so ustvarjene eksponatom tako rekoč docela nove življenjske možnosti, obenem pa je to tudi korak naprej v tistem kultiviranem, pedagoško in estetsko

Zadnji načrt — situacija
 Dernier plan — situation

pogojenem poantiranju kvalitet eksponiranega gradiva, ki spada z drugimi vred med pereče probleme sodobnih muzeoloških tendenc. Steni je namenjena pri oblikovanju okvira zato velika vloga. Predvsem naj bi zaprla — z obdajajočim jo drevjem vred — poglede navzven in ustvarila tako pogoje za v sebi zaključen antični svet, ki ima svoje lastno merilo in lastno atmosfero ter naj bi se čimmanj mešal z zunanjim. Ustvarila naj bi nadalje raznolike, medsebojno prelivajoče se, žive, arhitekturno diferencirane prostore, ki bodo aдекватni tako različnim likovnim vrednotam posameznih eksponatov in nudili optimalne pogoje za njihov estetski potencial. Končno naj bi dajala stena s svojo variirano

ZIDAN OGRAJNI ZID
 ŽIVA MEJA
 0 5 10 15 20 25 30 M

Zadnji načrt — tloris pritličja   Dernier plan — rez de chaussée

1. Vhod v blagajno, garderobo, »katetarijo« idr. 2. Dokumentacija. 3. Nepokrit lapidarij. 4. Pokrit lapidarij. 5. Vhodni atrij z vodnjakom. 6. Urinavalnice, sanitarije. 7. Notranji vrtniček. 8. Hišnikovo stanovanje. 9. Vrtinarska shtamba. 10. Heraklejeva skrinja. 11. Grobnica Ennišjev. 12. Grobnica Priscianov. 13. »Cetrja kapela«. 14. Fragmenti »tretje« kapele.

strukturo iz menjajočih se raznovrstnih betonskih zidakov ter obrezane zim-zelene žive meje eksponatom kot ozadje tisti mir in tisto trdnost, ki jih manjše forme klasične proveniencie mnogokrat nerade pogrešajo.

V ostalem je florisna organizacija zadnjega načrta za Šempeter dovolj preprosta. Vhod je prestavljen daleč na jug precej iregularnega zemljišča: obiskovalec naj pride pred eksponate iz južnih, torej v pogledu insolacije čimbolj ugodnih smeri. Da bi se ustvarili kolikor le mogoče enakovredni insolacijski pogoji, je nadalje vzdolžna smer prostora z eksponati napram smeri vhodnih zgradb zasakana za 26 stopinj proti severu. Važno je, da je prostor z eksponati tako zasnovan, da se lahko v primeru novih najdb poljubno razširi oziroma poveča. Ob prekitem vhodu je zamišljen majhen atrij z vodnjakom, kjer si je lepo predstavljati živžav čakajoče šolske mladine. Vhodni prostori obsegajo vestibul, blagajno, garderobo in majhno »kafetarijo« s kvadratnim notranjim vrtilkom. Prostor za dokumentacijo ima obliko črke L in vodi obiskovalca na začetek velike osi prostora z eksponati, kjer uzre — ko je izstopil iz prostora za dokumentacijo — kot prvi veliki vtis 46 m pred seboj čudovito grobnico Ennijcev. Takoj levo od izhoda je — na pol na prostem, na pol prekrit — študijski lapidarij, na željo seveda tudi obiskovalcem dostopen. Obiskovalca ne bodo v Šempetru tako neizprosno vodili na vajatih, kakor je to neobhodno pri razstaviščnih arhitekturah z izredno velikim obiskom. Lahko se bo kjerkoli ustavil in posedel na preprosto oblikovanih klopeh. Toda njegova smer bo vendarle rahlo odrejena s potmi iz pranege betona, in vračal se ne bo po isti poti, po kateri je prišel. Eksponati bodo vse poletje na prostem. Ko pa bodo zapihali mrzli jesenski vetrovi, jim bo dala majhna ekipa varno streho in zaščitne stene na montažnem ogrodju iz jeklenih cevi, pri čemer se bo morda le našla preprosta konstrukcija, ki bo omogočala priložnostni ogled tudi pozimi. Fascinantna bi lahko bila nočna osvetlitev posameznih edikul s koncentrirano lučjo punktalnih reflektorjev, dasi bi bilo treba pri tem prav posebno paziti na to, da se ne bi s takimi tveganimi inscenacijskimi metodami prekoračila neka meja dobrega okusa in da — predvsem — ne bi bile nikdar samemu sebi namen. V delu je regulacijski načrt okoliša, ki bo opisano zasnovo smiselno povezal s šempetrskim naseljem in ki predvideva postopno odstranitev vseh tistih obrobni zgradb, ki motijo.

V konstruktivnem pogledu so zasnovani posamezni gradbeni deli kot kombinacija opečne in železobetonske konstrukcije ter betonskih, kamnoseško neobdelanih in neometanih zidakov. Tudi opeka vhodnih prostorov bo neometana in naj bi s svojo strukturo kontrastirala gladkemu lesenemu stropu iz mehkega lesa. Fiziognomija arhitekture naj bi bila živa in prefinjena, a ne v smislu modno-elegantnega, temveč v smislu neke poudarjene moderne preprostosti na osnovi trozvoka gradiv opeke, betona in mehkega lesa, ki bi se jim pridružile ob atriju izdatne zasteklene ploskve. Vse strehe bodo prekrite s skriljem na lesenem opažu. Gradbeni stroški z vrtnarskim delom vred so preračunani na 30,200.000 dinarjev, kar je ulomek stroškov za prve rešitve, ki so predvidevale eksponate v prekritih in zaprtih prostorih.

En 1952, des ouvriers qui piochaient du gravier à Šempeter près Celje mirent au jour des marbres antiques sculptés. L'Académie slovène des sciences et des arts continua les excavations. Ces dernières se sont poursuivies jusqu'à 1956 et ont donné d'excellents résultats. Tous les blocs découverts sont des restes d'une nécropole romaine qui, dans la première moitié du IIIe siècle de notre ère, s'écroula dans la Savinja lors de quelque catastrophe, puis fut sapée par l'eau, la pierraille, la terre. Les fouilles de Šempeter

sont importantes parce qu'elles nous donnent le tableau de la culture romaine provinciale; elles nous permettent également de reconstituer les divers monuments funéraires en particulier, car quelques tombeaux sont conservés à plus de 70 % de leurs éléments. Au point de vue scientifique, les fouilles de Sempeter nous fournissent de précieuses données historiques dont devra tenir compte quiconque s'occupera de la culture provinciale romaine. Le problème de la conservation et de la présentation des fouilles de Sempeter offre de nombreux aspects tant archéologiques que technologiques, esthétiques, urbanistiques et touristiques. Ce problème présente des singularités non seulement à l'échelle yougoslave mais encore à l'échelle internationale, et il a donné lieu à diverses variantes dans sa solution; quelques unes sont présentées dans cet article. Dans un avenir prochain il sera résolu. On a déjà à peu près reconstitué quatre édifices dans l'esprit du plan définitif et approuvé.

Šempeter v Savinjski dolini — detajl Ennijevega spomenika. (Foto B. Stajer)
Šempeter v Savinjski dolini — détail du monument de Enni. (Cliché B. Stajer)

Šempetrski spomeniki postavljeni

DR. JOSIP KLEMENC

Sistematična izkopavanja v Šempetru v Savinjski dolini so se začela 15. junija 1952 in so se nadaljevala z večjimi ali manjšimi presledki do 15. januarja 1955. Dela je vodila Slovenska akademija znanosti in umetnosti, ki jih je prva leta večinoma sama finansirala z izrednimi in rednimi krediti; kasneje jih je finansiral OLO Celje.

Za smotrno izpeljavo vseh gradbenih del, zvezanih z rekonstrukcijo in arhitektonskim oblikovanjem celotnega prostora, je bil osnovan pri OLO Celje desetčlanski gradbeni odbor. Še posebej pa je bila ustanovljena pri Zavodu za varstvo kulturnih spomenikov LRS ožja strokovna komisija, ki je na sejah obravnavala vprašanje zaščite, rekonstrukcije in urbanističnega vsklajevanja nove arhitekture ter še druga vprašanja prezentacije teh pomembnih antičnih spomenikov.

Izkopanih je bilo čez 600 marmornih blokov. To so bili celi kosi, še več pa je bilo fragmentov, ki jih je bilo treba šele sestaviti. Iz napisov in posameznih ornamentnih delov smo kmalu ugotovili, da je pred nami več nagrobnih napisov in edikul, ki so stale na nekem rimskem rodbinskem pokopališču. Zaradi velike teže izkopanih kosov ni bilo mogoče le-teh brez velikega napora premikati. Da bi laže ugotovili, kaj sodi skupaj, smo od vsakega kosa naredili odlivek v mavcu v merilu 1:100.

Naloga arheologa, ki raziskuje neko zemljišče je, da si v duhu ustvari na temelju raznih najdenih predmetov in drugih podatkov celotno sliko preiskanega terena in predmetov. Da določi relativno kronologijo najdišča, mu služijo različni zemeljski sloji. Posebno zaželeni pa so razni novci in napisi, ki tvorijo temelj absolutni določitvi časa. Seveda morajo vsi podatki izpolnjevati in potrjevati okvirno zgodovino, kolikor jo poznamo iz antičnih virov.

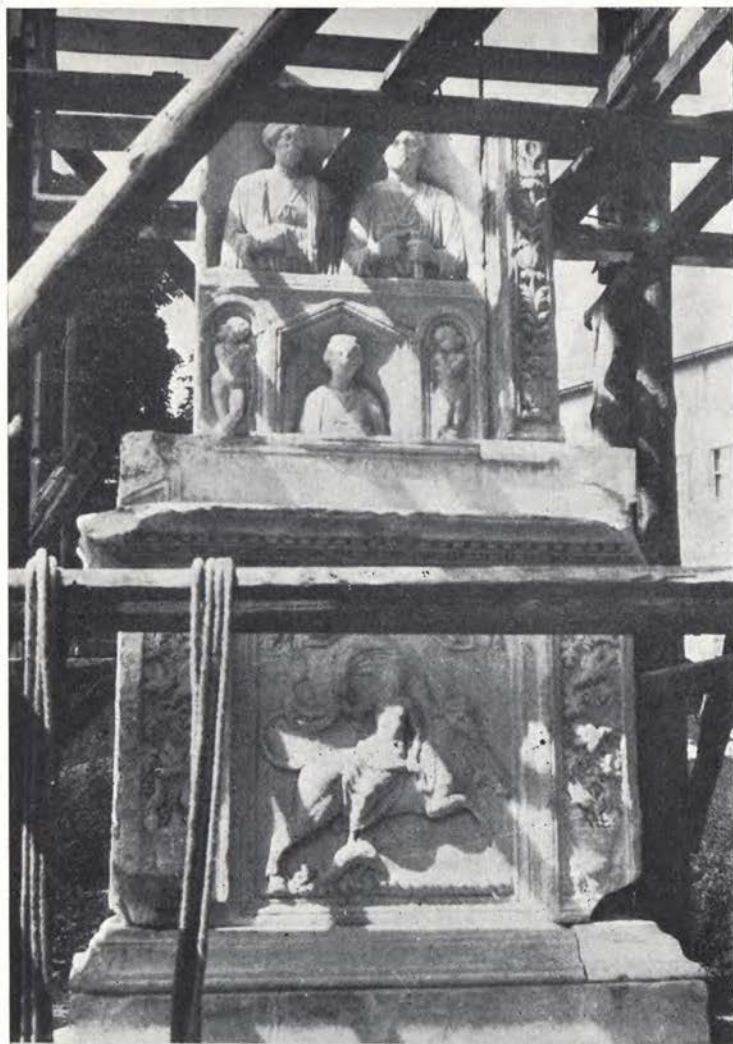
Iz različnih fragmentov si mora arheolog takoj sestaviti bolj ali manj ustrezno posodo, zgradbo, grobnico, napis itd. Pri vsem tem je važno, da morajo sestavljati vsi objekti harmonično celoto in zanesljivo sliko tistega časa in kraja.

Značilnost šempetrskega izkopavanja je v tem, da tukaj ni bilo raznih kulturnih slojev, ki bi nam služili za določanje relativne kronologije, ker so vsi predmeti ležali v enem samem sloju proda in peska, s katerim je Savinja prekrila porušene objekte. Ostali so nam edino rezultati, ki so nam jih nudili predmeti in okvirni zgodovinski podatki. Na temelju tega smo si zgradili zanesljivo sliko o socialnem, kulturnem, materialnem in družbenem položaju pokojnikov. Ugotovili smo razna etnična dejstva, elemente verovanja, a tudi, kako je politični položaj rimskega imperija in njegova nemoč vplivala na gospodarsko strukturo tega kraja.

Že prvo leto smo poskušali posamezne kose sestaviti v večje objekte, vendar se nam to ni v celoti posrečilo, ker nam je še mnogo kosov manjkalo. Nasled-

nje leto nam še tudi ni uspelo rekonstruirati mnogih spomenikov, čeprav smo že za mnoge vedeli, kaj jim manjka. Tretje leto pa smo najprej sestavili manjši ali temeljni grobni objekt: t. j. grobno skrinjo za pepel z reliefom Herakleja, ko vodi Alkestido iz podzemlja. Na stranskih dveh stenah sta dva lovca, ki se vračata z lovskim plenom domov.

Sempeter v Savinjski dolini — Ennijev nagrobnik med rekonstrukcijo.

(Foto V. Kolšek)

Sempeter v Savinjski dolini — Le monument funéraire de Enni pendant la reconstruction.

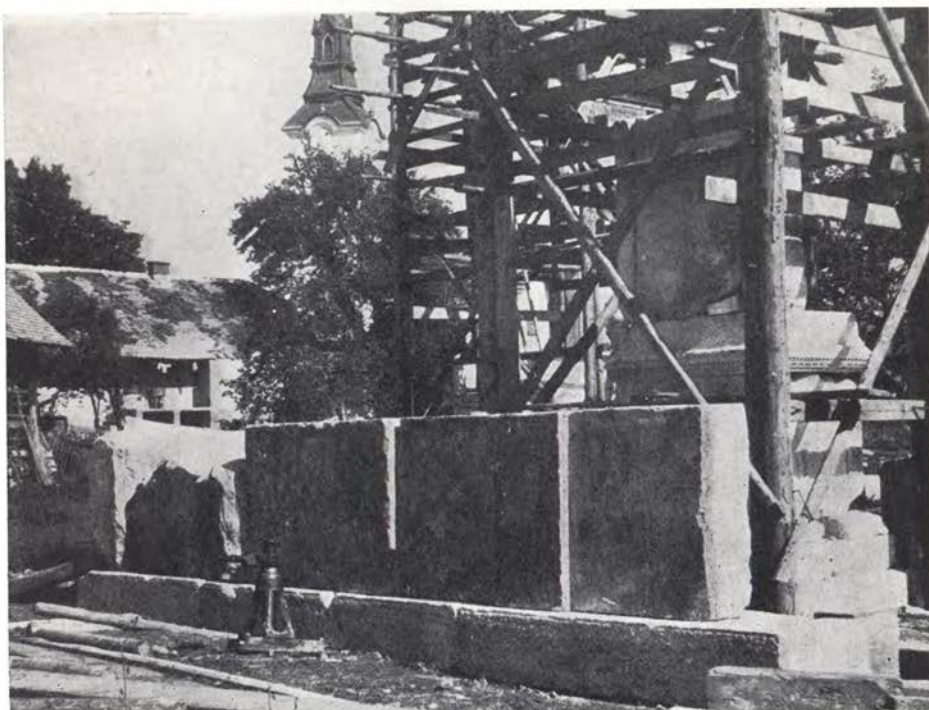
(Cliché V. Kolšek)

S pomočjo podatkov, dobljenih pri tej prvi rekonstrukciji, se nam je kmalu posrečilo sestaviti spodnji del grobnice rodbine Ennijcev, ki jo je sestavljala tudi grobna skrinja za pepel s pokrovom in napisom. Kmalu smo našli ploščo s portreti treh v napisu imenovanih oseb, nato pa baldahin, ki jo je ščitil pred padavinami.

Pred nami je stal nov tip antičnega nagrobnega spomenika, ki združuje v sebi grobno skrinjo za pepel pokojnikov z nad njo stoječim baldahinom z dvo-

kapno streho v novo celoto. Mirno lahko govorimo o novem tipu antičnega nagrobnika.

Poleg Heraklejeve grobne skrinje za pepel in Enijeve dvodelne grobnice z dvokapnim baldahinom ter nekaj napisov nam je ostalo še precej kosov, o katerih smo se prepričali, da spadajo skupaj. To je grobna skrinja za pepel pokojnikov rodbine Priscianov z reliefno upodobitvijo pravljice o Ifigeniji. Pri sestavljanju te grobnice ni šlo vse tako lahko kakor pri prvih dveh, ker smo levo steno te skrinje našli že po zaključku izkopavanja. Dvoje napisov nam pove, da je bil v drobni skrinji shranjen pepel treh pokojnikov, in sicer očeta in sina, ki sta bila oba duumvira v bližnji Celeji, in njune žene oziroma matere. Namesto pričakovanih reliefov smo našli tri kipe, od katerih predstavljata dva duumvira v njuni uradni funkciji, tretja statua pa nedvomno Iusto, ženo Sp.

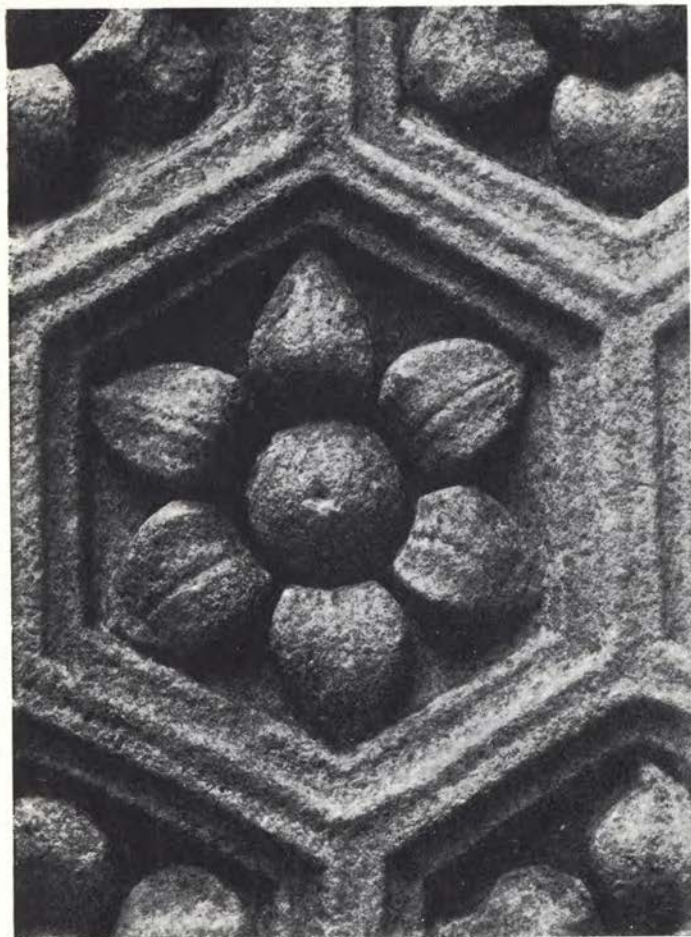
Sempeter v Savinjski dolini — rekonstrukcija ograje za Ennjevim spomenikom.
(Foto V. Kolšek)

Šempeter v Savinjski dolini — reconstruction de la clôture derrière le monument de Enni.
(Cliché V. Kolšek)

Prisciana. Našli smo tudi ustrezni precej poškodovani baldahin, ki je varoval omenjene kipe pred dežjem. Sicer manjkajo nekateri važni deli baldahina (n. pr. stebri, del nosilne ploskve itd.), vendar stoji danes ta nad 8 m visoki spomenik na svojem mestu. Manjkajoče dele smo izpopolnili z novejšimi deli iz pohorskega marmorja. Konstrukcija tega spomenika je ista kakor pri spomeniku Enijcev. Spodaj je grobna skrinja za pepel, nato napisi, ki nam povedo, kdo počiva v tej zgradbi, a na vrhu so statue pokojnikov pod baldahinom.

Sempetrski spomeniki so nam odkrili nov tip antične grobnice, in sicer grobno skrinjo za pepel, nad katero se dvigajo portreti pokojnikov, ki so zavarovani z baldahinom. Njihova izdelava nam razodeva izvrstno provincialno kamnoseško umetnost, ki je cvetela v II. stol. v Celeji.

Poleg grobnic, ki so sestavljene iz grobnih skrinj za pepel in baldahina, imamo še eno grobno stavbo, ki je zgrajena v obliki edikule. Njene stene so bile sestavljene iz plošč. Na nekaterih so še ohranjeni napisi, na drugih pa manjka čepprav bi jih pričakovali. Napisi kakor izdelava nam dokazujejo, da je ta 6 m visoka zgradba nastala kasneje, ko je materialno blagostanje v Savinjski dolini

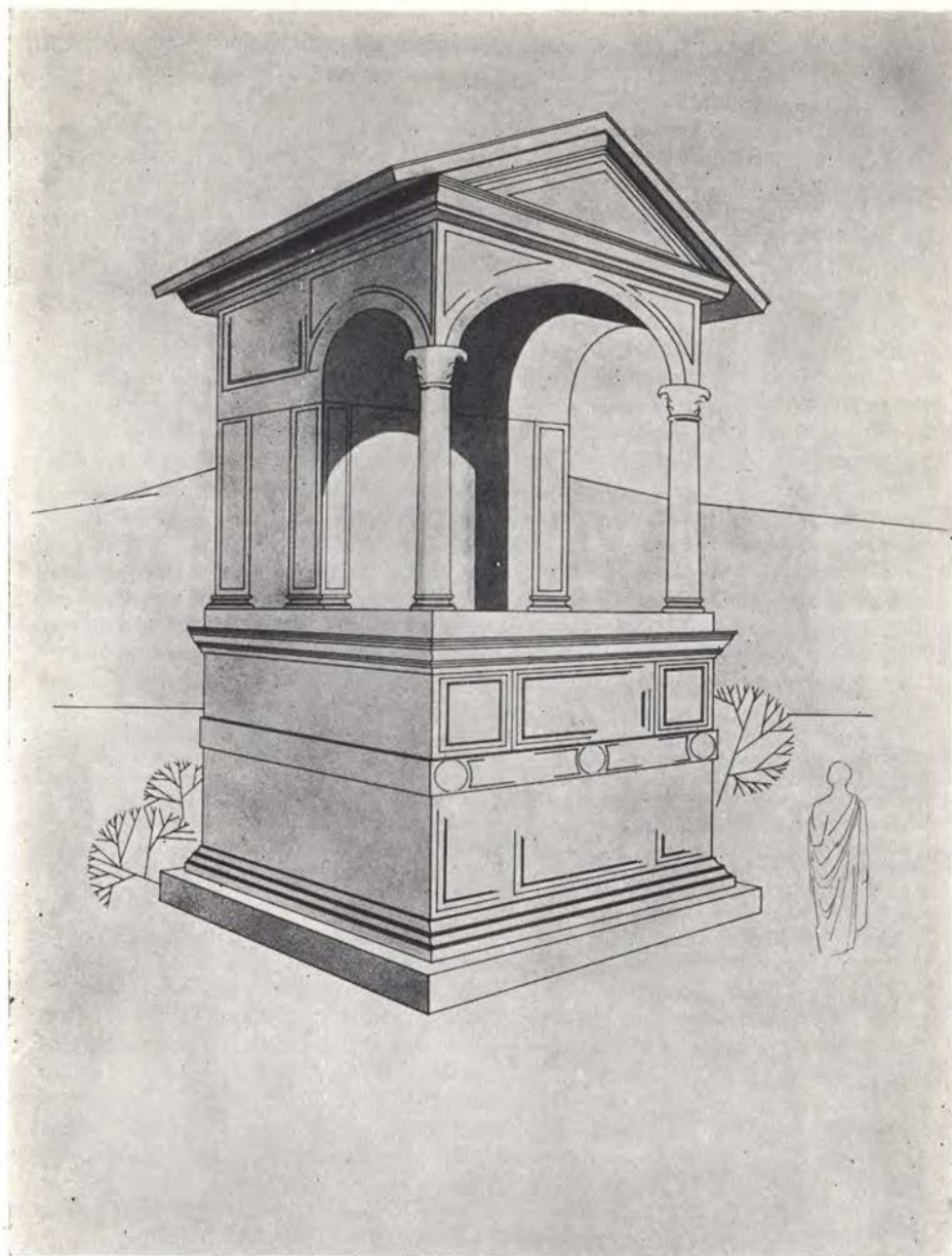

Sempeter v Savinjski dolini — detajl Priscinianovega nagrobnika.
(Foto B. Štajer)

Sempeter v Savinjski dolini — détail du monument funéraire de Priscinian.
(Cliché B. Štajer)

že propadalo. Tudi tukaj imamo reliefe pokojnikov, vklesane v gornji polovici stele, ki je obenem stranska stena te grobnice. Pepel pokojnikov so polagali v grobnico skozi vratca na zadnji strani kapele, ki so jih po uporabi zazidali. Tej grobnici, zgrajeni v obliki hiše, manjka tudi ena stranska stena, ki jo bomo nadomestili.

Od manjših nagrobnikov naj omenim samo grobno stelo nekega Secundiana in njegove rodbine. Ta stela je iz zadnjih dni, ko je to pokopališče še obstajalo.

Sempeter v Savinjski dolini — idealna rekonstrukcija Priscinianove grobnice.
(Risala Stegu-Pršin)

Sempeter v Savinjski dolini — reconstruction idéale de la tombe de Priscian.
(Dessin Stegu - Pršin)

Najstarejši še ohranjeni spomenik je grobna ara celjskega edila Vindonija in njegove žene Julije. Oba sta upodobljena na stranskih stenah tega spomenika. Tudi ta je le deloma rekonstruiran, saj mu manjka samo zaključni del zgoraj in že stoji.

Manjši sarkofagi iz peščenca bodo tudi restavrirani, posebno tisti, ki imajo napise ali pa celo portrete cele rodbine. Tudi edini sarkofag za pokop trupla bo dobil svoj spodnji del. Že med izkopavanjem smo dvignili temelj grobnice Priscianov in ga primerno zavarovali. Danes je ta edinstveni dokument antičnega grobišča tudi dostopen javnosti. Del antične pokopališčne ograje iz marmorja je prav tako postavljen v neposredni bližini grobnice Enijcev.

Antično pokopališče v Šempetru je pripadalo gospodarjem villae rusticae, ki so jo deloma odkopali že leta 1947/48. Porušeno pa je bilo zaradi narasle Savinje okoli leta 260 po n. št. Sledove te poplave smo našli v zadnjem času tudi v Celju, kar nam je omogočilo to točno datacijo. (Glej letna poročila 1959!) Rekonstrukcija tega grobišča ne ustreza sliki, ki jo je dala razmestitev grobov v antiki, ker so stali spomeniki takrat razmeroma blizu drug poleg drugega. Vse pokopališče je bilo obdano z zidovjem na eni strani, na drugi strani pa ga je omejevala deroča Savinja. Danes stojijo spomeniki v neposredni bližini mesta, kjer so bili odkopani, vendar so razdeljeni po skoro 1 ha velikem prostoru, kjer spričo svoje monumentalnosti zelo lepo delujejo. Tudi prostor sam v neposredni bližini magistrale Ljubljana—Celje je za obisk tujcev zelo primeren. Sedanje mesto odkritega pokopališča je v središču Šempetra in ga na eni strani omejuje šempetrska cerkev, na drugi pa novi združni dom s predvidenim spomenikom NOB. Vsekakor bo treba okolico primerno urediti in zasaditi s parkom, od katerega nekatera drevesa že stojijo.

L'auter parle des travaux et des problèmes qui se sont présentés lors de l'essai de reconstruction des diverses pièces excavées. Depuis 1952 on a trouvé plus de 600 blocs de marbre dont la plupart étaient des parties travaillées et ornées de sculptures d'architectures funéraires encore peu connues. Tout ce qu'on a trouvé appartient à la même couche culturelle. Jusqu'à présent, on a reconstitué l'urne funéraire d'Hercule, le tombeau de la famille Enni en forme d'édicule avec baldaquin, le monument funéraire de Priscinian avec les statues des morts sous le baldaquin, la stèle funéraire d'un certain Secundian, le tombeau de l'édile de Celje, Vindoni, et de sa femme Julia, de petits sarcophages de grès, etc.

Cette nécropole antique appartenait aux maîtres de la villa rustica et fut détruite à la suite d'une crue subite de la rivière Savinja vers 260.

Konservatorska poročila

a) UMETNOSTNI SPOMENIKI IN URBANIZEM

Andrej nad Škofjo Loko. V podružnici so bile deloma odkrite freske. Predstavljajo mučenje sv. Andreja. Datirati jih moremo v 17. stol. in so zanimivo dopolnilo doslej odkritih stenskih slikarij iz tega časa. Nekateri podpisi na freskah Jerneja iz Loke, ki so ohranjeni na zapadni steni, utegnejo biti kažipot pri iskanju avtorstva slik. Zdi se, da bo treba v ta namen pregledati tudi votivne podobe in slikane antependije iz 17. stol. na škofjeloškem ozemlju in arhivski material. Morda bo raziskovanje pokazalo, da je freske pri Andreju mogoče povezati s slikarskopodobarsko produkcijo v Loki. Novoodkrite slikarije so bile utrjene z nevtralizirano akronalovo raztopino. — **M. Ž.**

Areh na Pohorju. Ogled notranjščine znane pohorske cerkve je pokazal, da so skozi poškodovana okna prodirajoče padavine začele ogroziti zidovje in opremo prostora. Upravitelj spomenika je poškodbe popravil v skladu z našimi navodili. Obnovljena so bila tudi lesena vrata baročne kapele na južni strani stavbe, v načrtu za prihodnje leto pa je obnova celotne zunanjščine tega spomenika, ki je spričo višine in lege močno izpostavljen vremenskim nepravilnostim. — **S. V.**

Betnava, dvorec. Kmetijsko gospodarstvo Betnava, ki upravlja nekdanji škofijski dvorec, je po nalogu gospodarskih forumov razširilo svojo dejavnost na pridobivanje hmelja. V ta namen je nujno potrebovalo sušilnico. Čeprav je prizidava takega objekta k baročni graščinski stavbi (2. pol. 18. stol.) iz spomeniškega vidika povsem nesprejemljiva, je republiški Zavod vendar dovolil gradnjo, upoštevajoč pri tem današnjo, izrazito gospodarsko funkcijo Betnave in obveznosti KG pri izpolnjevanju gospodarskega načrta. Sušilnica je prizidana graščinskemu kompleksu na zahodni strani, pogled na glavni trakt s tem ni pokvarjen; v zunanosti nove stavbe pa bo vsekakor treba ublažiti njen industrijski videz in jo po dokončanju zakriti z zelenjem. — **S. V.**

Bistra — stražni stolp. Stavbni kompleks nekdanjega kartuzijanškega samostana v Bistri je bil sezidan ob pobočju, ki omejuje na zahodni strani ljubljansko barje. Cesta, ki vodi od Vrhnike do Borovnice in nato dalje proti vzhodu, je speljana skozi zahodni del samostanskega kompleksa, ki je bil ločen s stavbo, vzporedno ležečo s cesto. Glavni samostanski prostori — celice, cerkev, upravni prostori, vrtovi itd. — so ležali v vzhodnem delu, ki je tudi znatno večji. Zahodni del je pravzaprav le logičen zaključek te zgradbe, ki na svojem južnem in severnem koncu prehaja v stolp. Oba stolpa, skozi katera vodi cesta, sta vključena v stavbo tako, da ne predstavljata samostojne enote, čeprav bi to lahko bila. Zahodno od obeh stolpov, na pobočju, je stal tretji stolp, ki je varoval samostan z zahodne strani. V letu 1958 je Tehniški muzej Slovenije sprejel načrt o odkopu ostankov in morebitni restavraciji tega stolpa.

V Bistri smo med različnimi adaptacijskimi deli večkrat naleteli na ostanke stavb, ki so bile pred časom odstranjene, n. pr. na cerkveni tlak, ostanke cerkve ter različnih stavb v sedanjem parku, ostanke zidovja, ki je obdajalo samostan itd. Tudi razvaline zidu in stolpa na pobočju smo tu in tam zasledili, tako da smo lahko v glavnem določili lego zidu in mesto, kjer je stal stolp. Njegove oblike in obsega pa nismo mogli ugotoviti, ker je bilo vse zemljišče na tem mestu gosto poraslo z grmovjem in težko dostopno. Ohranjenih pa imamo nekaj bakrorezov in podob (Valvazorjev bakrotisk, gravura v les opata Bruna Ortnerja 1782, Potočnikova kopija oljne slike Bistre 1724, itd.), kjer je obrambni zid s stolpom na pobočju še v celoti ohranjen in ga lahko dokaj točno vidimo.

Aprila 1959 smo pričeli z odkopavanjem temeljev stolpa. Z delom smo pričeli na zahodni strani, se pravi na pobočni strani. Delali smo tako, da smo sledili zid na zunanji strani, nato s prečnim prekopom določili širino zidu ter odkopali zid še na notranji strani. Tako smo v kratkem izluščili iz zemlje vse, kar je ostalo od nekdanjega stolpa. Ugotovili smo lahko naslednje: stolp je stal na najvišjem mestu pobočja nad gradom. Z obeh strani sta se nanj naslanjala zidova, ki sta se od obeh stolpov, skozi katere je vodila cesta, vzpenjala na pobočje; najprej pravokotno na strmino, ko pa sta dosegla zaželeno višino, sta v lahnem loku zavila drug proti drugemu do stolpa, ki ju je tako združeval. Če je bila spodnja, glavna cesta zaprta (ponoči so samostan zapirali), so popotniki lahko nadaljevali svojo pot tako, da so zavili po strmi gozdni poti na pobočje in na zunanji strani zidu in stolpa obšli samostan.

Stolp je bil okrogel, s prisekano vzhodno stranjo. Notranji premer je bil 690 cm, zunanji pa 970 cm. Na vzhodni, t. j. na notranji strani, smo našli ostanke odprtine, verjetno vrat, ki je bila oblikovana z opeko. Zunanji premer vrat je bil 110 cm, notranji pa 130 cm. Ves ostali zid stolpa je bil zidan samo s kamenjem in apneno malto, le vrata z opeko. Ta razlika v gradbenem materialu in pa očitna meja med kamenjem in opeko pričata dovolj jasno, da je bila sedanja oblika vrat mlajša in ne prvotna.

Približno 6 m je bila široka ravna fasada na vzhodni strani stolpa. Ker na tem mestu pobočje zelo strmo pada in ker so bila tla na tem mestu ravna, je bilo tukaj ohranjenega največ zidu. Kopalni smo do ilovnih tal in izmere so pokazale, da je ostalo prvotnega zidu na najvišjem mestu cca 230 cm. Mnogo slabše je bil ohranjen zid na zahodni strani. Tukaj je bil zidan na živo skalo, tesno ob poti in so ga zato najlaže rušili — našli ga nismo prav nič. Po končanem izkopu nismo mogli skleniti kroga, ker je manjkalo zidu za cca 3 m, vendar je bila zidava povsod drugod tako jasna, da smo lahko z gotovostjo določili krog.

Pri izkopih smo pazili na morebitne najdbe med ostanki zasipa, pa nismo našli nič pomembnega. Izkopali smo le veliko kamenja, ponekod še vezanega z apneno malto, na jugozahodnem delu notranjščine stolpa pa nekaj zogleniš. Po vsej verjetnosti je ostrešje stolpa pogorelo, nezavarovano zidovje pa je počasi propadalo, dokler ni zginilo s površja.

Po končanem izkopu je spomeniška komisija TMS pregledala ruševine in ugotovila dve možni varianti pri obravnavanju zavarovanja stolpa: konservacija ali rekonstrukcija. Po prvi bi morali utrditi obstoječe zidovje, dvigniti steno povprečno za 1 m, tako da bi bil temelj stolpa v celoti viden, pri tem pa paziti, da bo zgornja plast zidu izvedena tako, da bo obstojna in ne bo kazila izgleda. Računati moramo namreč, da bodo obiskovalci videli zidovje tudi od zgoraj, sej bi bilo na zahodni strani visoko največ 1 m. Zato bi se morali — skladno

Bistra — severni pogled na samostanski kompleks po Valvasorju, ko je stražni stolp z obrambnim obzidjem še stal. (Reprodukcija)

Bistra — vue du nord sur le complexe de l'abbaye, alors que la tour de guet et les remparts existaient encore, d'après Valvasor. (Reproduction)

z načeli, ki jih v praksi izvajamo pri zaščiti arhitektonskih spomenikov — izogibati kakršnih koli vidnih betonskih plošč, cementnih ali katranskih premazov. Tudi zaščitna streha nad zidom, kakršnekoli oblike (opeka, kamen, kovina ali les) ne bi bila primerna. Izvedba, pri kateri je betonska zaščitna plošča pol metra pod vrhom zidu, se pri nas tudi ni najbolje obnesla.

Tudi druga varianta ima svoje slabe strani, saj rekonstrukcija ni vedno v skladu s konservatorskimi načeli. Kadar je treba obravnavati posebno kvaliteten objekt, je tak poseg nemogoč. V našem primeru pa smo ocenjevali stolp kot sestavni del samostanskih stavb, ki sam po sebi nima nikakih umetnostno-zgodovinskih vrednot. Stolp in obzidje zaključujeta samostanski objekt na zahodni strani, poudarjata značaj tega tipa stavbe s cestno zaporo in ustvarjata dominantno gradu. Danes, ko ima grad Bistra svojo novo nalogo kot muzej in deloma kot turistični objekt, pa lahko damo tudi stolpu novo nalogo, to je, obiskovalcem naj ustvari vtis stražnega stolpa, vsakdo naj ima do njega dostop in edinstven pogled na stavbo pod seboj, na okoliški park, vodo, Ljubljansko barje in Ljubljanski grad.

Odločili smo se za drugo varianto.

Idejni projekt je izdelal arhitekt Vlasto Kopač, arhitekt projektivnega oddelka spomeniškega urada pri OLO Ljubljana. Tudi pri tej varianti je bilo več mnenj, posebno kar zadeva oblikovanje oken in vrat, vendar je sedanja izvedba enaka idejnemu projektu. Za pomoč pri projektiranju je služilo ohr-

Bistra — izkopavanje temeljev stražnega stolpa. (Foto M. Vidmar)

Bistra — excavation des fondations de la tour de guet. (Cliche M. Vidmar)

Bistra — ohranjeni temelji stolpa, pogled proti severovzhodu. (Foto M. Vidmar)

Bistra — fondations de la tour conservées, vue vers le nord-est. (Cliché M. Vidmar)

Bistra — struktura rekonstruiranega zidu. (Foto M. Vidmar)

Bistra — structure du mur reconstruit. (Cliché M. Vidmar)

njeno slikovno gradivo, ki smo ga že omenili, in temelj. Tloris je bil podan, določiti je bilo potrebno le višine. Razmerje med širino in višino stolpa bi moralo biti — po ohranjenih primerih, n. pr. Žički samostan, Mokrice itd. 1 : 2 ali 1 : 1,5 ali vsaj 1 : 1. Pri nas pa je 10 : 7 na vzhodni strani in 10 : 5 na zahodni strani. Tudi tu smo morali popustiti, saj je kalkulacija pokazala, da tega finančno ne bi zmogli. Pa tudi ohranjene slike so dopuščale možnost za to razmerje.

Izvedba zidovja je bila taka: zid, ki je v spodnji polovici debel 140 cm, v zgornji pa 80 cm, je zidan v treh plasteh. Zunanja in notranja stran je iz kamna, ki je vezan z rahlo podaljšano apneno malto, v sredini smo pa ti dve plasti vezali z betonom. Tako smo dobili zid, ki je izredno odporen, vendar se niti najmanj ne razlikuje od starega zidu. Pri višini 4 m je zid zožen na

80 cm, kar je precej pocenilo gradnjo, konstruktivno je pa še vedno dovolj močan. Zaradi boljše vezave smo v betonskem polnilu na zaključku zidu na prehodu od 140 na 80 cm ter pod vrhom namestili železobetonski venec, s čimer je odstranjena vsaka bojazen, da bi zid počil.

Ves avgust in polovico septembra je delo stalo, ker so zmanjkali krediti. Ko je bilo finančno stanje urejeno, smo zopet nadaljevali in konec novembra z zidarskimi deli končali.

Streha je izvedena prav tako po načrtu arh. Kopača. V bližnji okolici smo pokupili vso staro opeko, ki jo je bilo mogoče dobiti (bobrovec). Streha se sedaj prav nič ne razlikuje od te, ki je na poslopih pod stolpom.

Izvedba notranjščine je prilagojena posebnim pogojem. Vhodna vrata v stolp (s pobočne, notranje strani) so vpeta v kamenit okvir, ki je sestavljen iz ostankov okvirov okenskih odprtih porušenih stavb nekdanjega samostana. Izdelana so iz macesna in na zunanji strani obita s tolčenimi železnimi ploščami. Vrata se širijo navzven in so zgoraj rahlo obokana. V prvo nadstropje, to je

Bistra — rekonstruirani stolp v pogledu proti severu. (Foto M. Vidmar)

Bistra — taur reconstruite avec vue vers le nord. (Cliché M. Vidmar)

Bistra — pogled na celoto po rekonstrukciji stolpa. (Foto M. Vidmar)

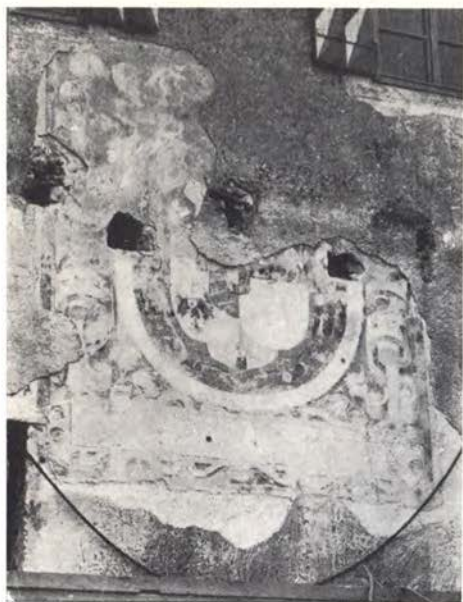
Bistra — vue de l'ensemble après reconstruction de la tour. (Cliché M. Vidmar)

v prostor kjer je 9 lin, se pride po dvakrat lomljenih lesenih stopnicah, ki so prilagojene krivini zidu. Na notranji strani lin je speljan v krogu hodnik, tako da je sredina prosta in ni zaključenega poda v nadstropju. To smo naredili zato, ker spodnji prostor nima drugih odprtih razen vrat, ta so pa polna in tako ne bi bilo spodaj nobene svetlobe. Nadalje smo ustvarili občutek izredne višine, saj je pogled do vrha odprtega podstrešja res zanimiv (ca 15 m). Line so pokončne v izmeri 100 × 45 cm na zunanji strani in se širijo na notranjo stran. Okenski parapet je na notranji strani do polovice raven, na zunanji strani pa se rahlo nagiba navzdol. Na prelomu bomo kasneje namestili okenca. Tudi line so obokane. Za obe smo porabili lehnjak, ki smo ga našli v razvalinah stolpa, nekaj pa pri rušenju raznih sten v gradu. Vsak lok je še posebej ojačan z železobetonsko preklado, ki pa na zunaj ni vidna.

Stene so zunaj in znotraj neometane. Vidi se konstrukcija zidu, to je kamnit zid z zglajeno malto med kamenjem. Videz neometanega zidovja je dober, vendar le, če opazujemo stolp sam. Kadar ga pa gledamo skupaj z ometanim zidovjem gradu (pogled s ceste ali parka) nas pa raznolikost zadovja moti. Površinska obdelava fasade in notranjščine še ni zaključena. — **M. V.**

B l e d. Potem, ko so ureditvena dela na gornjem dvorišču blejskega gradu zaključili in del grajske stavbe sporazumno z Narodnim muzejem v Ljubljani usposobili za muzejske razstave, so začeli urejati spodnje dvorišče. Kolikor se je zgornje dvorišče iz že ugotovljenih razlogov izmuznilo strogi principialni konservatorski obravnavi, so se vsaj v enem delu spodnjega dvorišča, uveljavila konservatorska načela. Z vrsto ureditvenih posegov, s katerimi so odkopali delno zasuto dvorišče, odprli strelne line na obrambnem hodniku, znižali ob obzidje prislonjen trakt desno od vhodnega stolpa in v celoti tlakovali dvorišče po ohranjenem vzorcu, so prišle do takega izraza razgibane stavbne gmote spodnjega dvorišča, ki ga na eni strani zapira še romansko obzidje z gotskim in po potresu 1511. leta prizidanim renesančnim okroglim stolpom, na drugi strani pa na skalnati podlagi dvignjeni palacium s stranskim poslopjem, da smatramo posege na spodnjem dvorišču v spomeniškem smislu za eno najbolj uspešnih spomeniških akcij na naših gradovih. Stopnišča in obzidane poti nad prepadno steno med zaključnim delom obzidja na spodnjem dvorišču in gornjo dvoriščno teraso, na katerih je projektant sicer uveljavil novo oblikovanje, so odprla novo povezavo med spodnjim in zgornjim grajskim delom. Ker je trakt, ki so ga kasneje prislonili ob prvotno obzidje na desni strani vhoda iz praktičnih razlogov moral ostati, so v njem uredili gostišče, ki je na zunaj proporcionirano v pravem merilu do spomeniških stavbnih gmot in do okolja nevsiljivo, v notranjščini pa modernizirano in tudi moderno oblikovano. Projektant je v glavnem upošteval za stavbni razvoj pomembne detajle, ostanke pod ometom najdenih portalov in le v temeljih ohranjene zidove. Vendar bodo potrebne kljub temu nekatere manjše korekture, kot n. pr. na nizkem parapetnem zidu tik za glavnim vhodom v dvorišče, ki se z neustreznim plastičnim fugiranjem ne sklada z ostalo obravnavo dvorišča. S posegi, s katerimi je uspelo izluščiti in primerno poudariti posamezne stavbne gmote, je spodnje dvorišče tudi za oko postalo eno najbolj grajskih ambientov pri nas, katerega še posebej poživlja preprost vodnjak iz tesanih brun po vzoru podobnih gorenjskih vodnjakov. — **I. K.**

B l e d. Na spodnjem dvorišču blejskega gradu je bil restavriran briksenški grb, slikan na steno glavnega trakta. Slikarija je bila deloma pokrita z debelo plastjo ometa še od zadnje obnove grajskega pročelja. Pod fresko je bil lesen mostovž, katerega streha je bila s tramiči oprta v steno. Zanje so v srednjem delu grba izkopali globoke luknje. Streho so že pred leti podrli. Najprej je bil odstranjen omet, ki je slikarijo še pokrival. Pokazalo se je, da je zgornji del grba še slabše ohranjen kot spodnji, barva je bila večinoma sprana z zidu. Freska je bila nato konservirana. Z mehкими čopiči je bila vsa površina okrog 30-krat prepojena z apneno vodo. Velike luknje so bile zazidane z apnenim ometom v istem materialu kot ostala stena. Manjše luknje so bile zapolnjene s finim apnenim ometom, vdrtine in drobne poškodbe pa z marmornim kazeinskim ometom. Zakitana in izglajena je bila vsa freska. Ker je omet na več mestih odstopil, ponekod pa so bile pod površjem večje votline, je bila freska injektirana s kazeinskim mlekom in marmornim kazeinskim ometom. Po utrjevanju z apneno vodo so se pokazali še nekateri detajli, vidni vsaj od

Bled — grad. Grb na pročelju pred restavriranjem. (Foto M. Železnik)

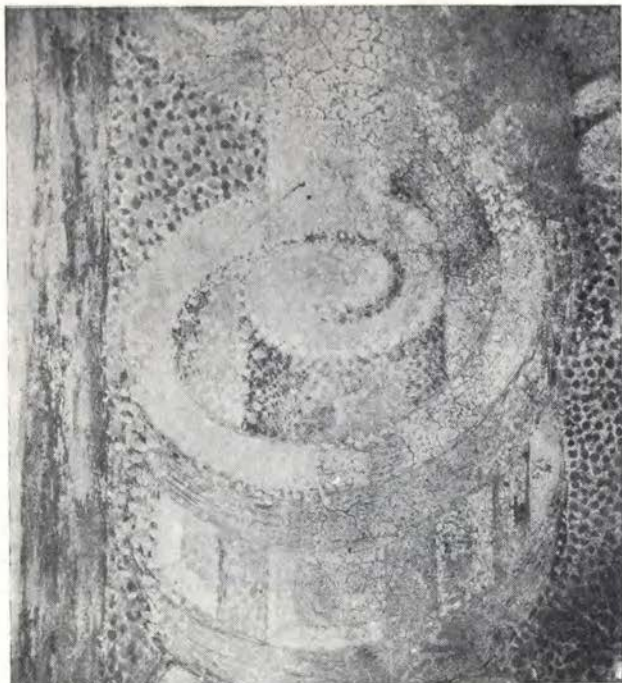
Bled — le château. Les armes sur la façade avant restauration. (Cliché M. Železnik)

Bled — grad. Grb po izvršenem restavriranju. Rekonstrukcija je bila izvršena s punktiranjem. (Foto M. Železnik)

Bled — le château. Les armes après restauration. La reconstruction a été faite par pointillage. Cliché M. Železnik.

blizu, medtem ko je iz daljave bila videti freska sprana do nespoznavnosti. Slikarija je bila nato prekopirana na prozorni papir, označene so bile vse odprtine za injektiranje, luknje, večje odrgnine in mesta, kjer je bila barva popolnoma izprana, oziroma kjer je barvna plast odpadla. Prav kopija je nazorno pokazala, da je mogoče grb rekonstruirati. Ohranjeno je bilo še dovolj slikarije, da je bilo mogoče vsaj od blizu videti potek ornamentike, način senčenja in barve. Ker je freska izrazito dekorativna, ornamentalna in je njena likovna govorica preračunana v glavnem na ritem ornamentalnih prepletov svitkovja, tako kar zadeva barvne ploskve kot risbo in ker se je izkazalo, da je ohranjenega še dovolj originalnega tkiva, je bilo odločeno, da se grb rekonstruira povsod, kjer je za rekonstrukcijo dovolj podatkov. Rekonstrukcija je bila olajšana, ker je ornamentika navpično simetrična, določiti pa je bilo treba sistem retuše. Možno je bilo rekonstruirane dele razmeroma točno posneti po originalu, lahko bi jih izčrtkali v enotnem tonu, možna bi bila rekonstrukcija v lokalnih, toda omiljenih tonih, ali rekonstrukcija s punktiranjem. Poskus je pokazal, da za ta primer najbolj ustreza punktiranje v lokalnih tonih. Posnemanje slikarije točno po originalu je bilo videti trdo in okorno. Črtkanje v enotnem tonu ni prišlo v poštev, ker je ornamentika izrazito plastična, preračunana na nekaj osnovnih barvnih efektov, črtkanje pa bi učinkovalo ploskovito in barvno neizrazito. Rekonstrukcija v lazurno nanešenih lokalnih tonih je bila videti, podobno kot točno posnemanje v primeri z originalom še vedno trda, rekonstruirani deli so optično izstopali iz površine. S punktiranjem v lokalnih

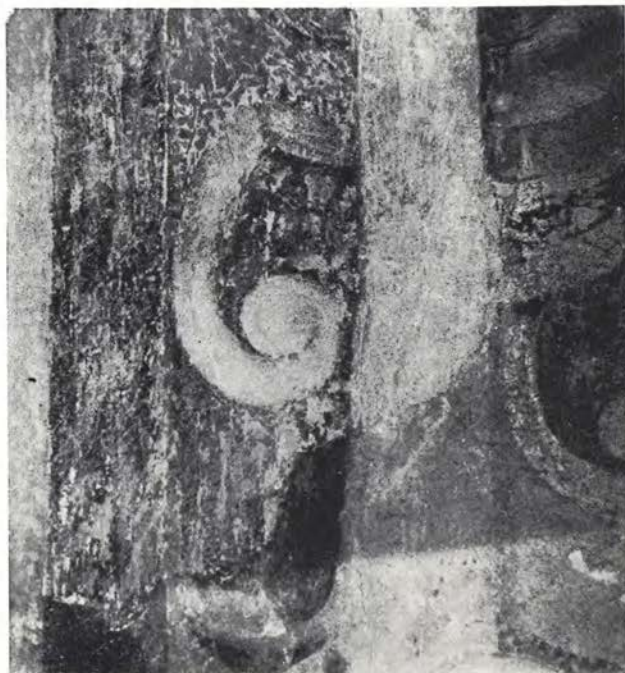

Bled — Grad. Del svitkovja
na grbu, ki je bil rekon-
struiran s punktiranjem.

(Foto M. Zeleznik)

Bled — le château. Partie de
la torsade des armoiries re-
constituée par pointillage.

(Cliché M. Zeleznik)

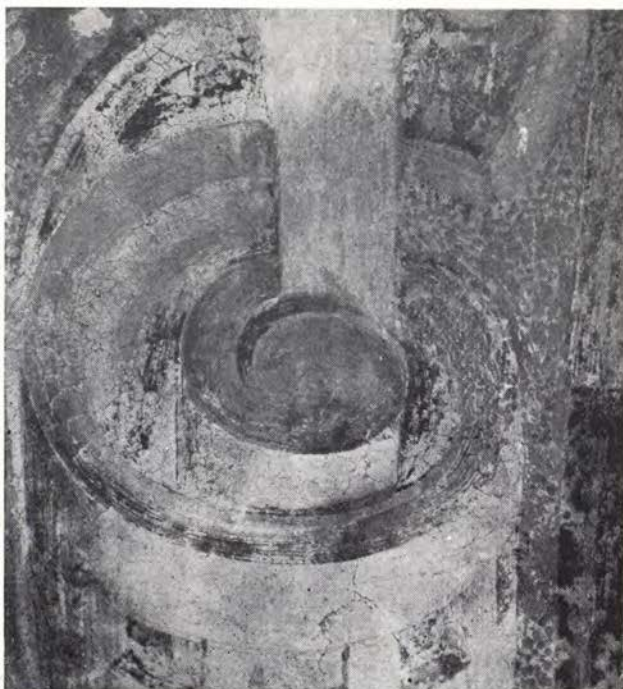

Bled — grad. Del ornamen-
tike na grbu, ki je bila za po-
skus popolnoma imitirana in
umetno patinirana.

(Foto M. Zeleznik)

Bled — le château. Partie de
l'ornementation des armoi-
ries qui fut parfaitement
imitée et artificiellement
patinée. (Cliché M. Zeleznik)

tonih je ohranjena dokumentarnost, saj se že iz razdalje nekaj metrov opazi barvne pike rekonstruiranih delov, obenem pa enotnost barvne površine in risbe, saj se iz daljave, ki je preračunana za opazovanje slikarije, barvne pike optično združijo in je videti površina freske enotna. Tako pride spet do izraza ritem ornamentike, plastičnost svitkovja in barvna kompozicija. Objektivno so torej dodani deli razločno različni od originala, subjektivno pa se iz večje razdalje v očesu opazovalca retuše izenačijo z originalom. Retuše so bile izvršene z zidnimi barvami in kazeinskim vezivom. Na podoben način je bil restavriran tudi grb nad vhodom, ki vodi iz spodnjega dvorišča na zgornjo ploščad. Delo je opravil restavrator Zavoda za spomeniško varstvo LRS E. Pohl. — M. Ž.

Bled — grad. Del svitkovja na grbu, kjer rekonstrukcija ni bila potrebna.
(Foto M. Zeleznik)

Bled — le château. Partie de la torsade sur les armoiries, là où la reconstruction n'était pas nécessaire.)
(Cliché M. Zeleznik)

Bled. V grajski kapeli je bil restavriran lesen kor. Izvira iz časa, ko so nastale stenske slikarije. V slikanih polnilih na sprednji strani se ponavlja motiv vrteža, ki v enaki obliki nastopa tudi na freskah, za isti čas govore profili in toniranje ostalih dekorativnih delov, pa tudi nekatera drugovrstna znamenja. Fresko omet sega v originalnem nanosu le do lesene korne obloge, ta pa je pritrjena na trame s starimi kroparskimi žebli. Odpadle profilirane letve je nadomestil blejski mizar Marolt z novimi, ki jih je vestno po starih posnel. Izmenjal je tudi preperel pod in trhle deske. Kapitел in svedrasti steber je bil po starem vzorcu izrezljan v Zavodovem restavratorskem oddelku, kjer je J. Lapuh restavriral tudi oltarni nastavek iz 17. stol., ki izvira iz podružnice sv. Petra nad Begunjami. Kot starina je že pred prvo svetovno vojno našel pot v škofijski muzej, katerega zbirke so bile kasneje priključene Narodnemu muzeju. Skupno z ostalimi plastikami iz te zbirke je bil po vojni prenesen v depoje Narodne galerije. Rezbarije so delo iste delavnice oziroma mojstra,

ki je izrezljal veliki oltar na Bregu pri Radovljici in stranskega pri sv. Katarini nad Zasipom, verjetno pa sodeloval tudi pri predelavi glavnega oltarja v Žirovnici. Dela tega rezbarja oziroma delavnice, kažejo izrazito severne vplive in predstavljajo poleg skupine sedmih spomenikov iz prve polovice 17. stoletja v radovljiškem okolišu edino ohranjeno delavniško grupo za to obdobje. Ker je bila oprema grajske kapele na dražbi razprodana je bil oltarček nameščen v stranski niši, kamor po velikosti in obrisu najbolj sodi in kjer so bile freske v celoti uničene. S tem je prišel v širše umetnostnogeografsko okolje spomenik, ki je sicer po svoji umetniški vrednosti skromen predstavnik rezbarske produkcije 17. stol. pri nas, je pa zato tembolj mikaven kot značilen izdelek, ki kaže preprosti ljudski okus tega časa. Stilno umetnostnogeografsko pogojen je spet zaživel v historični pričevalnosti v pokrajini ob ostalih rezbarijah izpod istega dleta.

Na oltarnem nastavku je bila uveljavljena prvotna polihromacija, ki je bila deloma rekonstruirana, na novo je bila izrezljana tudi glavica na podstavku predele, sicer pa so bile rezbarije obravnavane predvsem dokumentarno, kar velja še posebej za plastike, od katerih spada k prvotni zasnovi le figura Petra v osrednji niši. Z retušami v barvi in prvotni obliki približanimi dopolnitvami, je bila dosežena ustrežna enotnost in estetska prezentacija tega, predvsem dekorativno učinkujočega spomenika. — **M. Ž.**

Bloška polica. Znana cerkvena z zlatimi oltarji in lesenim kasetiranim stropom iz 17. stol. je trpela zaradi vlage; del stropa je bil pri vhodu zaradi defektne strehe že močno razmočen in deloma poškodovan. Streha je bila popravljena. V teku so še manjša zidarska popravila (1959). — **N. Š.**

Bodešče. V celoti so na novo prekrili podružno cerkev sv. Lenarta; ker je bilo ostrešje zaradi daljšega zamakanja gnilo, so streho postavili na popolnoma novo strešno konstrukcijo. Za zdaj so v stari kritini s škodami prekrili le prezbiterij in del ladje, ostali del pa le provizorno z rezanimi deskami, ker niso skodel pripravili v dovolj velikem številu, oziroma so že pripravljene skodle deloma uporabili za prekritje nekaterih stavbnih delov na spodnjem dvorišču blejskega gradu. Čim bodo skodle pripravljene, bodo deske zamenjali. Stare skodle, ki so spravljene pod cerkveno lopo, bodo uporabili za ponovno prekritje lope, stike med zahodno steno ladje in streho lope pa še posebej zaprli, ker atmosferska vlaga, ki se na tem mestu odceja po zidu, pušča na freskah sledove in freske stalno vlaži. Zvonikova streha naj bi se obnovila v sedanji baročni obliki, čeprav so se pojavili predlogi, da bi jo poenostavili. Sedanja razgibana baročna streha se je že povsem uveljavila in je popolnoma utemeljena, saj je nastala z zvonikom vred v baročni dobi. Stenske slike na zunanji strani so zaenkrat le provizorno fiksirane. Ko bo stavba gradbeno asanirana v celoti, pride na vrsto tudi notranjščina, ki se bo obravnavala v smislu spomeniške prezentacije objekta. Les za obnovo strehe in strešne konstrukcije je prispeval občinski ljudski odbor Bled, ker stavba sodi v neposredni blejski turistični okoliš, Zavod za spomeniško varstvo LRS pa je prispeval sredstva za izvršitev del. — **I. K.**

Bodovlje. Za spomeniško posest Gorenjske je značilno gradivo srednjeveško stensko slikarstvo. Doslej odkriti kot tudi samo ugotovljeni in niti ne povsem dokumentirani spomeniki še sedaj potrjujejo, da je gorenjski prostor eden najbolj bogatih prostorov s srednjeveškim stenskim slikarstvom sploh. Zato ima okrajna spomeniška komisija v Kranju s sodelovanjem republiškega zavoda v načrtu, da sistematično preišče vse cerkvene stavbe, v katerih so že

ugotovljene, vendar še ne odkrite stenske slike, oziroma bi lahko bile. Pri tem ne gre za izključno znanstveni interes ali neko željo po »odkrivanju«, saj se vzporedno z odkrivanjem utrjujejo in restavrirajo tudi že prej odkrite slike. Tu gre za načrtno akcijo, ki ima za končni smoter, da se to za Gorenjsko značilno spomeniško gradivo, ki se je na tem prostoru ohranilo v tako velikem številu, tudi dostojno in spomeniško pravilno prezentira, varuje in pravilno neguje. Zato so vse akcije v bistvu le sestavni del spomeniških prezentacij za Gorenjsko značilnih spomenikov, ki tudi v turistični propagandi zajemajo vse večji pomen in obseg. Doslej izvršena dela v Vrbi, Bohinju, Tupaličah, na Bregu, v Seničnem zagotavljajo strokovno neoporečne posege, v katerih so spomeniški kot strogo znanstveni interesi varovani v popolnem obsegu, saj se pri vsaki

Bodovlje — p. c. sv. Petra,
Marija z otrokom na severnem
delu slavoločne stene,
slikar Jernej iz Loke.

(Foto. I. Komelj)

Bodovlje — chapelle Sv. Peter
(St. Pierre), La Vierge et
l'Enfant sur la partie nord
du mur triomphal, du peintre
Jernej de Loka.

(Cliché I. Komelj)

taki prezentaciji spomenika vsklajata oba interesa. Vsa ta odkrivanja kakor tudi spomeniške prezentacije objektov, ki hranijo stenske slike, se opravljajo pod nadzorstvom Zavoda za spomeniško varstvo LRS in je za vsak posamezni poseg potrebna odločitev širše strokovne komisije, ki je tudi za vsak primer posebej ad hoc postavljena.

Tako smo ob koncu 1959. leta zaradi dokumentacije in ugotovitve obsega stenskih slik v sporazumu z okrajno spomeniško komisijo v Kranju sondirali notranjščino podružne cerkve sv. Petra, ki na zunaj predstavlja običajno podeželsko podružno cerkev s pravokotno ladjo, gotskim, v notranjščini mrežasto obokanim prezbiterijem ter zvonikom, ki je prislonjen ob zahodno fasado. Že pred drugo vojno je bila cerkvena notranjščina preiskana in tedaj so ugotovili, da je prezbiterij v celoti poslikan z Jernejevimi slikami, v ladji pa nastopata

dve plasti, mlajša Jernejeva in starejša iz prve polovice 15. stol. Zadnja sondiranja pa so pokazala pravi obseg stenskih slik, četudi smo se zaradi pomanjkanja časa in neugodnega vremena morali omejiti predvsem na južno in zahodno steno ladje. Preiskave so potrdile, kar je že prej nakazovala poslikana zunanjščina zahodne stene: ladja je starejša od kasneje prislonjenega prezbiterija. Prvotna ladja je še v celoti ohranjena v okvirnem zidovju sedanje, le njeno višino so dvakrat spremenili. Prvič, še pred Jernejevo poslikavo prezbiterija v prvih desetletjih 16. stol., ko so obstoječi ladji prizidali sedanji poznogotski prezbiterij, ki je nadomestil ali prvotno romansko apsido ali kratki zgodnje-gotski prezbiterij, in so pri tem višini slavoločne odprtine ustrezno dvignili tudi stene ladje. Prvotna višina ladje je dokumentirana s spodnjim pasom stenskih slik, druga pa z gornjim. Ob barokizaciji, ki je nadomestila prej ravni strop v ladji z baročno banjo, pa so še enkrat dvignili stene ladje in nad povišanimi stenami se šele razpenja baročni banjasti obok, ki se je s petami oboka zasidral kar v Jernejevo plast slik.

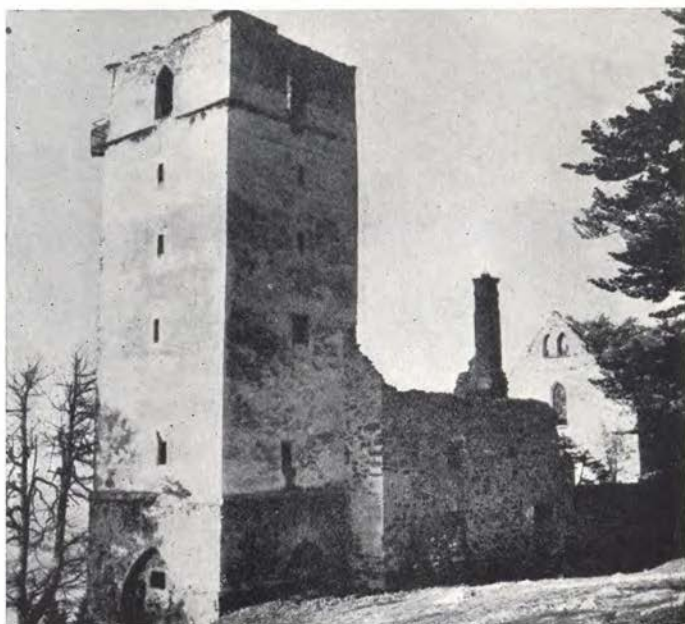
Na severni steni poteka razmeroma širok pas slik s prizori Pasijona, ki se začne že na zahodni steni, in ni izključeno, da prizori Pasijona zavzemajo tudi južno steno, saj slika Kronanja zavzema šele levo stran od vhoda. Ohranjen je le spodnji del slike, zgornji del pa zakriva kasneje vrinjeni pevski kor. Nato sledi na severni strani slika Nošenja križa, Križanje, Polaganje v grob in nato je prostor še za en prizor. Tu pa nismo uspeli več sondirati. Izpod novejšega beleža so dobro vidni v omet vtisnjeni nimbi. Po sondiranih delih lahko ugotovimo, kar je že prej potrjeval odkriti fragment Kristusovega kronanja pod korom levo od vrat, da gre za slike izrazito tako imenovane »furlanske« smeri. Odkritje pa je tudi pokazalo, da so te slike med najbolj italijanskimi pri nas ohranjenimi. Posamezni prizori zavzemajo razmeroma velike ploskve in so slike tudi po tej plati med najbolj monumentalnimi Pasijoni pri nas. Nimbi so vtisnjeni, barve običajne tople, nastopa predvsem vijoličasta, rdeča, zelena in bela. Draperija bele Kristusove suknje je senčena zeleno in vijoličasto. Pri živih figurah nastopa značilen rdečkasti inkarnat, pri mrtvem Kristusu pa ga nadomesti pepelnato-zelenkasti ton mrtvega telesa, podobno kakor na sliki Križanja na zunanji južni steni cerkve v Vrbi. Značilne so »giotteske« trpeče poteze okrog Marijinih ust in ust mrtvega Kristusa. Za slikarsko kvaliteto pa govori sijajno modelirana in v tonih slikana draperija Kristusovega prta na sliki Križanja. Tehnično so slike izvršene v secco tehniki in bodo pri kasnejšem odkrivanju zaradi dolgotrajnega vpliva vlage in kasnejših beležev, ki so se spojili z gornjo barvno površino, zabrisane slikarske kvalitete, ker bodo pri odkrivanju bržkone v večji meri beleži potegnili s seboj tudi gornjo plast barve in bo tako po odkritju ostala v glavnem ohranjena le kompozicija in risba z osnovnimi toni.

Zgornji pas zavzema Jernejevo slikarstvo, ki se prav tako začenja že na zahodni steni, kjer bo po vsej verjetnosti naslikana Poslednja sodba, od katere je za zdaj odkrit le Kristus v mandorli in se nato slike nadaljujejo tudi na severno steno. Južne stene za zdaj nismo sondirali. Zunanja slavoločna stena je prav tako poslikana z Jernejevimi slikami, deloma pa je ostala celo nepobeljena za obema stranskima oltarjema. V levem delu slavoločne stene je za oltarjem naslikana na tronu Marija z otrokom in dvema svetnicama ob strani. Prizor je postavljen v obokani prostor.

Ugotovljeni obseg in kvaliteta slik brez dvoma dovoljujeta celotno odkritje in spomeniško ureditev po vzoru že uspehlih spomeniških ureditev nekaterih

cerkvenih notranjščin na Gorenjskem. Brez dvoma bomo tu dobili eno najbolj izrazitih spomeniških notranjščin, saj sta ladja in prezbiterij v celoti poslikana, okna so pa le malo uničila poslikane stene v ladji. Primer v Bodovljah bo še posebej dragocen, saj se v širšem okolišju Škofje Loke koncentrirajo slikarski spomeniki tako imenovane »furlanske« smeri in prav v Bodovljah bo eden največjih in tudi najlaže dostopnih, saj je vasica oddaljena le nekaj km od mesta. — I. K.

Bolfenk na Pohorju. V izredno slabem stanju so ruševine gotske cerkve iz začetka 16. stol. Pred časom se je za objekt zanimalo športno društvo Branik, ki je nameravalo obnoviti nekdanjo turistično postojanko v gostinske in športne namene. Ob pravilnem upoštevanju stavbnozgodovinskih elementov bi bila taka obnova dopustna in celo zaželena spričo pomanjkanja obnovitvenih sredstev. Vsekakor je današnje stanje nevzdržno, zlasti še, ker je objekt v neposredni bližini zgornje postaje pohorske vzpenjače. — S. V.

Bolfenk na Pohorju — stanje cerkve po požaru leta 1950.

(Foto S. Vrišer)

Bolfenk na Pohorju — état de l'église après l'incendie en 1950.

(Cliché S. Vrišer)

Branik. V minuli vojni so med vojaškimi operacijami poškodovali tako imenovani Spodnji ali Lanthierijev grad v Braniku, ki je bil primer baročnega dvorca, pozidanega na pravokotni tlorisni osnovi s tipično razdelitvijo prostorov ob veži v osi stavbe in s samostojno grajsko kapelo ob dvoriščnem zidu. Ker je bil grad popolnoma razkrit, deloma porušen in ni bilo prav nobenih izgledov za njegovo obnovo, Zavod za spomeniško varstvo LRS ni nasprotoval adaptaciji grajske razvaline, ki bi sicer z večjimi in nespomeniški posegi značaj stavbe bistveno spremenile, pri vsem tem pa le ohranile dokument urbanistične rasti in razvoja naselja pod starejšim gornjim gradom. Kljub temu pa so stavbo odstranili iz varnostnih razlogov, ker gradbeno stanje, v kakršnem je bilo po več kot petnajstletnem razkritju, ni več dovoljevalo kakršnih koli posegov. —

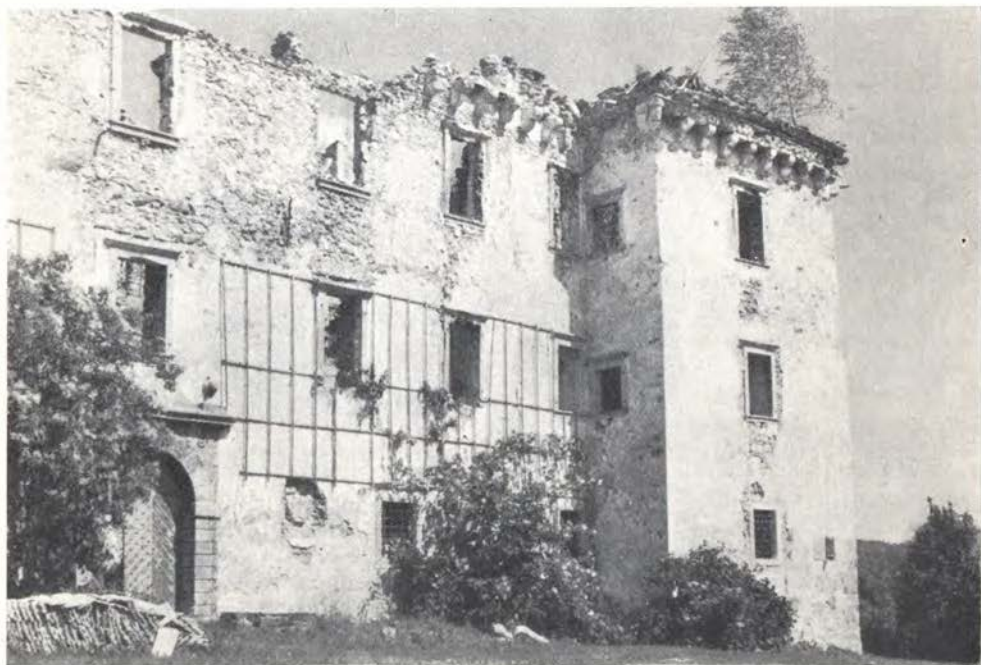
I. K.

Brdo, zavarovalna dela na Kersnikovi graščini. Že leta 1956 je Odsek za spomeniško varstvo OLO Ljubljana izdelal načrt za potrebna zavarovalna dela na graščini. Načrt predvideva v prvi vrsti ohranitev zunanjih zidov v zadnjem letu vojne požganega poslopja, ob tem zlasti rekonstrukcijo zunanjega baročnega venca ter ohranitev stopnišnega trakta. Poleg tega naj bi se

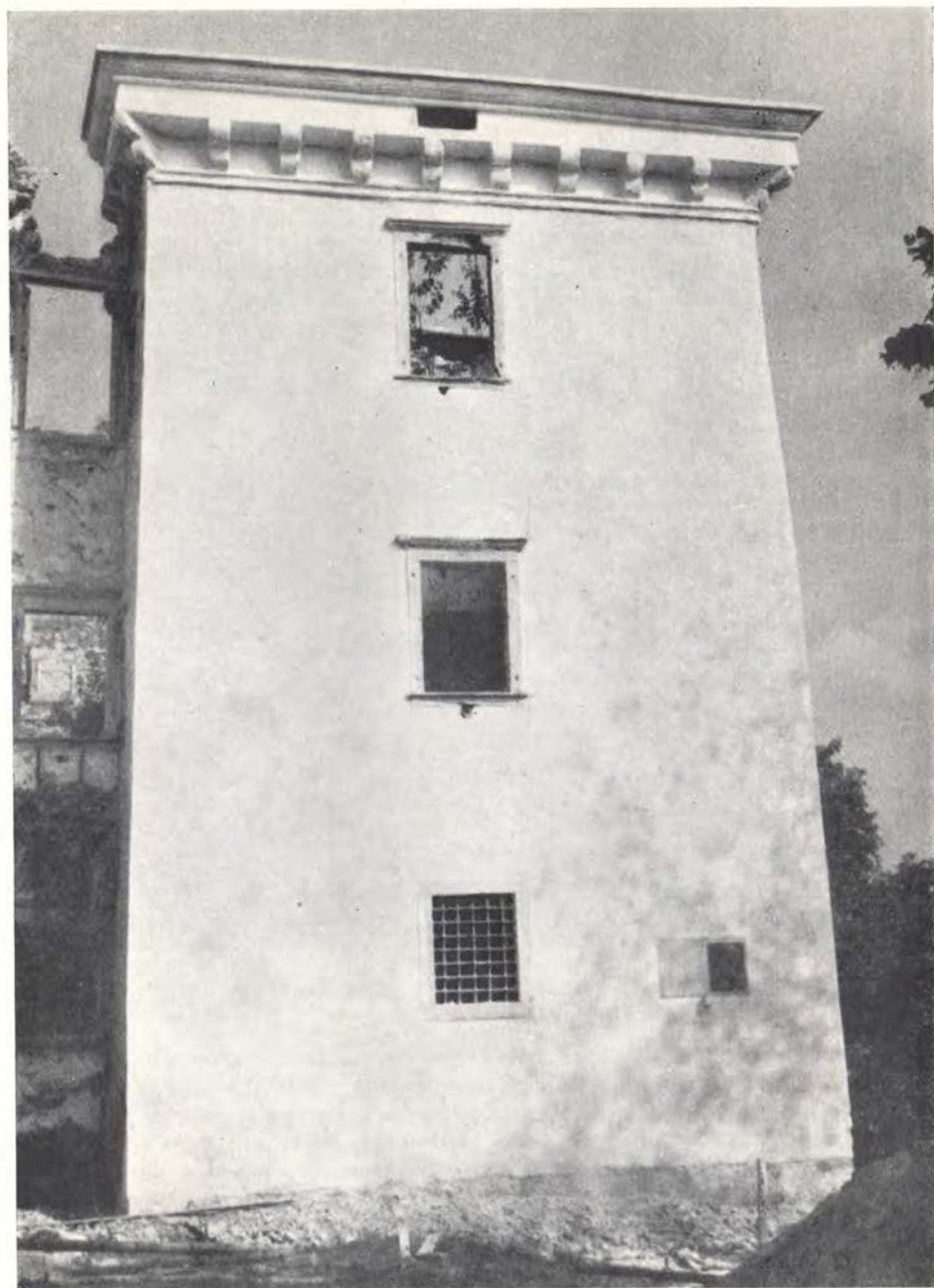
Brdo pri Lukovici — ostanek renesančnega arkadnega dvorišča. (Foto N. Sumi)

Brdo près Lukovica — restes d'une cour Renaissance en arcades. (Cliché N. Sumi)

Brdo pri Lukovici — glavna fasada z jugozahodnim stolpom pred obnovitvenimi deli. (Foto N. Sumi)

Brdo près Lukovica — façade principale avec la tour du sud-ouest avant les travaux de rénovation. (Cliché N. Sumi)

Brdo pri Lukovici — obnovljeni zunanji zid jugozahodnega stolpa z rekonstruiranim baročnim vencem. (Foto N. Šumi)

Brdo près Lukovica — le mur extérieur de la tour sud-ouest après rénovation et couronne baroque reconstruite. (Cliché N. Šumi)

Brdo pri Lukovici — baročno stopnišče v gradu. (Foto N. Šumi)
Brdo près Lukovica — escalier baroque du château. (Cliché N. Šumi)

ohranil kot dokument tudi del arkadnega dvorišča. Tako bi bile vsaj dokumentarno zavarovane vse sestavine renesančnega gradu, ki je doživel zunanjo barokizacijo z vencem, notranjo pa posebno z napravo odličnega stopnišča. Vendar kljub številnim urgencam ObLO Domžale in krajevne šole vse do 1958 ni bilo mogoče zaradi pomanjkanja finančnih sredstev začeti z deli. Spomladi 1958 se je sestala posebna komisija, ki je med drugim obravnavala program konservatorskih posegov ter predložila ObLO Domžale, naj imenuje poseben gradbeni odbor. Ta odbor naj bi skrbel za izvedbo del, strokovno vodstvo pa naj bi imel okrajni spomeniški organ. ObLO je predlog sprejel. Toda tudi to leto se dela niso začela, ker je prispeval denar samo OLO Ljubljana. Poleti 1959 pa je bila izvedena najprej rekonstrukcija venca na najbolj vidnem obrambnem stolpu, na katerem je vzdana spominska plošča Janku Kersniku. Do jeseni so bila končana dela pri obnovi venca na vseh straneh ob prej ogroženi

poti, razen na zaključnem stolpu proti cerkvi. Poleg tega je v delu streha nad stopniščem, ki je že močno poškodovano v nekaterih obočnih sestavinah. Ob teh delih so se pojavili tudi že različni turistični interesi, ki naj bi jim grad v prihodnje zadostil. A gotovo je, da je treba pred vsemi takimi pobudami najprej zavarovati temeljne sestavine gradu, ki kljub pomanjkanju strehe in porušeni notranjim elementom tudi po silueti pomeni privlačno vrednoto v pokrajini (1959). — N. Š.

Breg pri Preddvoru — sv. Jurij na severnem delu slavoločne stene. (Foto I. Komelj)

Breg près Preddvor — St. Georges sur la partie supérieure de l'arc triomphal.
(Cliché I. Komelj)

Breg pri Preddvoru. Dve sezoni trajajoče odkrivanje in utrjevanje stenskih slik, ki jih je vodila okrajna spomeniška komisija v Kranju (restavrator Boris Sajevec in restavrator Zavoda za spomeniško varstvo LRS Miha Pirnat) je končano. Pri tem nismo zabeležili le bogatih umetnostnozgodovinskih izsledkov, marveč sodi spomeniška prezentacija notranjščine, ki smo jo povezovali s predhodno konsolidacijo stavbe, celotnim odkritjem in restavracijo stenskih slik in slikanih oken, med najlepše uspehe našega povojnega spomeniškega varstva sploh.

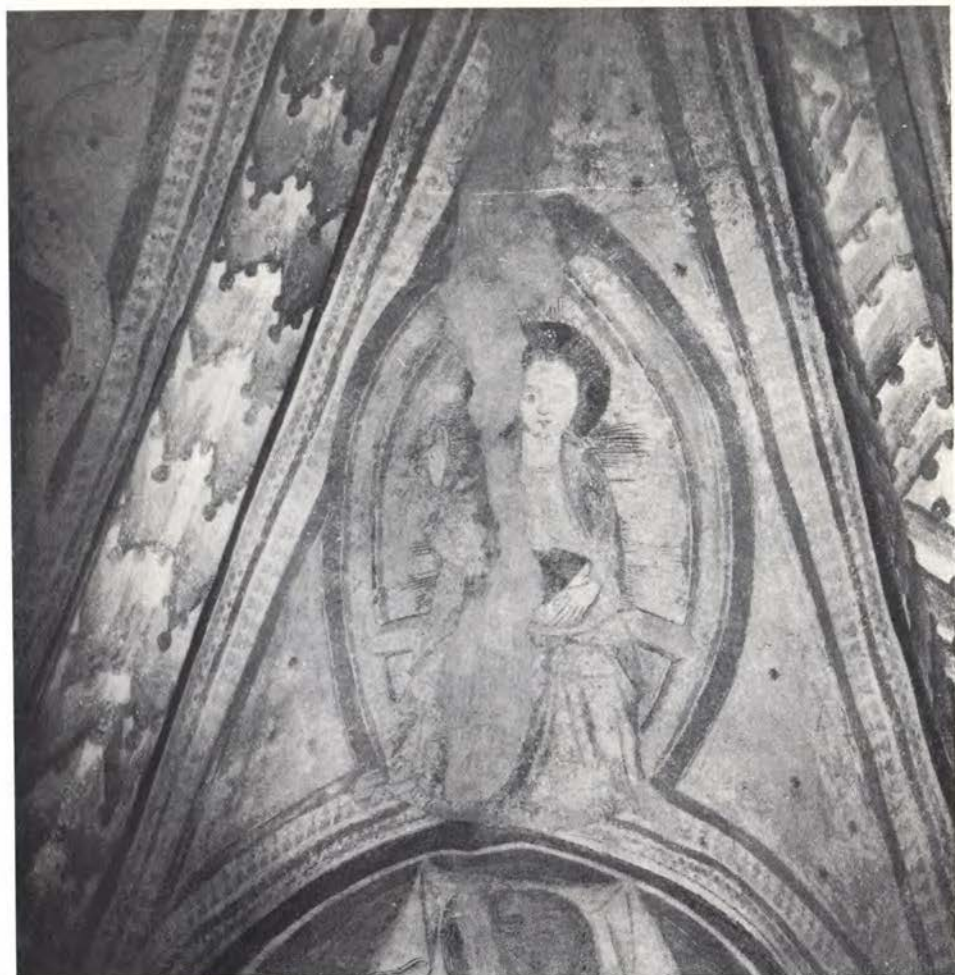
Dokončno smo odkrili in restavrirali stenske slike v notranjščini prezbiterija, zunanji slavoločni steni in na zunanjščini zahodne stene desno od vhoda. Ikonografska shema in kompozicija poslikave šestdelnega oboka v prezbiteriju se osredotočuje okrog Kristusa v mandorli, ki ga spremljajo v stranskih obočnih

polah simboli evangelistov, postave štirih cerkvenih očetov in še Adam in Eva v trikotni obočni poli ob slavoloku. Gre sicer v bistvu za malo razčlenjen, vendar ikonografsko dovolj nasičen gotski obok, ki vključuje v svoji kompozicijski shemi osrednjo figuro Kristusa v mandorli, evangeliste in štiri cerkvene očete, kar ni osamljen primer v našem spomeniškem gradivu. Izjemna pa je upodobitev Adama in Eve, ki je do neke mere kar poenostavljena redukcija Geneze. Stene so nad neposlukanim pritličjem razdeljene v tri pasove, v spodnjem najožjem so krog in krog postavljene dopasne upodobitve prerokov z napisnimi trakovi, ki nastopajo kombinirane z motivi rastlinskih vitic še na notranji slavoločni steni. Obe podolžni steni prezbiterija izpolnjujejo v obeh gornjih pasovih prizori Pasijona, na srednjem pasu zaključnih sten in okenskih

Breg pri Preddvoru — slika Kristusa v mandorli na oboku prezbiterija, preko katere poteka razpoka in je bil tu del oboka povešen. (Foto B. Sajovic)

Breg près Preddvor — Image du Christ sur la voûte du choeur; elle est traversée d'une fissure et cette partie de la voûte s'affaissait. (Cliché B. Sajovic)

Breg pri Preddvoru — slika Kristusa v mandorli po restavraciji, ko je bil obok izravnán in razpoka zapolnjena ter nevtrálno tonirana. (Foto B. Sajovic)

Breg près Preddvor — Image du Christ après la restauration; la voûte a été redressée, la fissure remplie et mise en ton neutre. (Cliché S. Sajovic)

ostenj so upodobljeni apostoli, nad njimi pa sv. Barbara na eni strani, na drugi sv. Katarina z Veronikinim prtom v vzhodni zaključni steni. Slike v notranjščini prezbiterijske ladje v Tupaličah prizore Pasijona. Tu kot tam pa je zanimivo, da ne gre za pravo fresko tehniko, marveč za slikarstvo, izvršeno in secco. Beleži, s katerimi so slike kasneje prekrili, so se povezali z vrhno plastjo barv in so jo pri odkrivanju potegnili s seboj, tako v Tupaličah kakor na Bregu. Od slik v notranjščini se razlikujejo prizori na zunanji slavoločni steni, ki sicer sodijo — tako kot slike v prezbiteriju — v krog tako imenovanih »furlanskih« slikarjev, vendar se oddaljujejo od nam znanih primerov.

Breg pri Preddvoru — cerkvena notranjščina s pogledom proti prezbiteriju pred odkritjem stenskih slikarij. (Foto I. Komelj)

Breg près Preddvor — intérieur de l'église avec vue vers le chœur avant la découverte des peintures murales. (Cliché I. Komelj)

Po odkritju in restavraciji slik, konsolidaciji oboka, pri čemer je bilo treba povešeni del oboka z rebri vred vrniti na prvotno mesto, zapolniti in tonirati več centimetrov široke razpoke po oboku, je prišla na vrsto še prezentacija objekta. Neustrezen oltar iz druge polovice 19. stol. s svojo disproporcionirano, značaju arhitekture in dekoracije poslikanega prezbiterija neprimerno obliko, ni imel več mesta v restavriranem prostoru. Ker bi stranska oltarja na svojih prvotnih mestih ob slavoločni steni zakrivala starejše in ob restavraciji na novo odkrite slike, smo jih po temeljitem preudarku postavili ob južno in severno steno ladje. Tako je prišel v notranjščini do izraza predvsem slikarski potencial v prezbiteriju oziroma v vzhodnem delu notranjščine, ki danes sicer še nekoliko kontrastira s svetlo toniranimi stenami ladje in temnim originalnim lesenim kasetiranim stropom iz konca 17. stol. Originalna slikana gotska okna, ki smo jih po restavraciji vrnili na prvotna mesta in jih še posebej zavarovali s posebnimi kovinastimi okviri, so prišla v svoji barvitosti do polnega izraza in ustvarjajo ponovno barvno in miljejsko sozvočje med slikanimi stenami in prosojnimi toni barvanih okenskih stekel. Zazidani vrh originalnega šilastega dvodelnega okna v zaključku smo odprli, zasteklili z originalnimi stekli, kar pa se ni povsem posrečilo, ker prihaja skozi razmeroma svetla stekla v notranjščino še vedno preintenzivna svetloba in bo treba najti drugačno rešitev. — I. K.

Breg pri Preddvoru — cerkvena notranjščina s pogledom proti prezbitteriju po odkritju in restavraciji stenskih slik ter po odstranitvi oziroma prestavitvi oltarjev.
(Foto M. Pirnat)

Breg près Preddvor — intérieur de l'église avec vue vers le chœur après découverte et restauration des peintures murales et déplacement des autels. (Cliché M. Pirnat)

Brežice. V letu 1959 je bilo zaključeno restavriranje stenskih slikarij v grajski dvorani, ki je ena največjih poslikanih baročnih profanih prostornin pri nas. Ker je treba obnoviti tudi stenske slikarije v grajski kapeli in na stopnišču, bomo o vseh delih poročali, ko bodo v celoti izvršena. — **M. Z.**

Bučkovci. Pri terenskem evidentiranju kulturnih spomenikov v Pomurju je bilo ugotovljeno, da je v teku obnova zunanjščine poznogotske arhitekture župnijske cerkve in da dela ne potekajo v skladu s spomeniško vrednostjo objekta ter da so bila v spomeniškem pogledu popolnoma napačno zastavljena in deloma že tudi izvršena.

Stavba je zanimiv primer, kako so v prvi polovici 16. stol prezidali neko starejšo cerkev ob uporabi sicer še tradicionalnih poznogotskih stavbnih elementov, ki pa se že prepletajo z renesančnimi. Medtem ko so rebrasti oboki s služniki in šilasti slavolok vsaj formalno še gotski, je arkadni steber v ladji in južni portal že izrazito renesančen. Z letnico 1547, ki se nanaša na obokanje in je z njo datiran tudi portal, je časovno določeno sočasno nastopanje formalno še gotskih in že povsem renesančnih stavbnih elementov. V sklopu teh velikih prezidav je bil pred zahodno fasado pozidan tudi spodaj kvadratični in zgoraj oktogonalni zvonik, ki je pod napuščem datiran z letnico 1521.

Obnavljanje stavbe se je začelo brez vednosti spomeniških organov. Zgornji del oktogonalnega zvonika so ometali s cementno malto, pri tem pa so prekrili tudi kamnite šivane ogle. Ob slučajnem obisku konservatorja je bilo to delo takoj ustavljeno in se je lahko nadaljevalo šele potem, ko je gradbeno vodstvo prejelo potrebna navodila za nadaljevanje obnove v skladu s spomeniško prakso. Kljub temu pa se kažejo tudi v končni izvedbi napake: uporabljen je bil sicer pravilno apneni omet in tudi klesani kamniti deli so bili očiščeni ometa, plast novega ometa pa je občutno predebela in se neugodno odraža ob stiku s šivanimi ogli, kjer se skuša nagromačiti z ravnino kamnov. Pri obravnavanju podstavka je prišlo do že kar navadnega »plavanja« kamnov v ometu. Pri tem se je ponovno v praksi pokazala potreba po izvežbani ekipi zidarjev oziroma po zidarskem strokovnjaku, ki bi moral spremljati potek dela in ga usmerjati po spomeniških načelih, saj konservatorju največkrat ni mogoče posvetiti enemu samemu objektu več ogledov po vsej Sloveniji. — M. Z. — S. V.

Celje, Grofija. Grofija je gotovo najpomembnejša profana stavba v Celju. Nastala je v 4 gradbenih etapah, ki obsegajo obdobje od ca 1580 do ca 1660. Stavbno jedro z južnim in vzhodnim traktom je delo graške italijanske gradbene šole iz konca 16. stol., ki je istočasno gradila tudi dvorec Gornji Lanovž pri Celju ter protestantsko cerkev v Govčah pri Žalcu. Stavba je bila podkletena, dvoetažna, preprosto simetrično organizirana, družabno pa jasno razdeljena v dominikalni glavni trakt in domestikalni stranski trakt. V pritlični etaži so bili upravni in gospodarski prostori, v nadstropju pa gosposki. V prvi četrtini 17. stol. je bil na zahodu prizidan dolg, ozek trakt, ki je bil enako etažiran kot stavbno jedro, le da ni imel kleti. Kmalu po nastanku tega trakta je jedro dobilo svojo galerijsko prevleko, v kateri se je izražala želja po razkošnejšem, reprezentančnem dostopu v gosposke dele stavbe. Arkadni hodniki so provincialno neeksaktno izvedeno delo, v katerem žive veliki italijanski pozno-renesanci vzori, a so močno rusticirani. Okoli leta 1660 je končno nastal sedanji dostop na galerije, ki ga krasi ranobaročni grb grofov Thurn-Vallesassina. Ko je stavba leta 1869 odnosno 1872 prešla iz grofovskih v občinske roke, je doživela velike predelave, enako tudi v stari Jugoslaviji, sedaj pa je v njej nameščen muzej ter je postavljena, kolikor se pač da, v prvotno stanje. Vzhodni trakt stavbe z dvema obokanima kuhinjama je bil zadnja leta statično ogrožen, zato so mu v teku leta 1958 utrdili temelje, obnovili oboke ter zgradili na novo galerijske hodnike. Pri tem je bilo treba večino stebrov in drugih kamnoseških delov nadomestiti z novimi iz ptujskogorskega peščenca. Pri utrditvenih delih so bili pod temelji sedanje stavbe najdeni ostanki dveh starejših poslopij, namreč rimskega z drobcami fresk, predstavljajočih razno cvetje, ter srednjeveškega, katerega 82 cm debelo zidovje, izvedeno v tehniki polnilnega zidu, je teklo paralelno z mestnim obzidjem v oddaljenosti ca 3 m. Ker je v tej najdbi gotovo iskati ostanke grofovskih gospodarskih poslopij, to dokazuje, da je gradbena kontinuiteta prostora, na katerem stoji Grofija, že stara in sega prav v antiko, da je jedro Grofije nastalo konec 16. stol. in da nima v sebi gotskih ostankov.

Začetek povojnih prizadevanj za obnovo najdragocenejšega arhitekturnega spomenika na območju celjske mestne občine, poslopja tako imenovane Grofije, datira že iz leta 1946. Zavod za spomeniško varstvo LRS je takoj pozdravil odločitve lokalnih faktorjev, ki so ta stavbni kompleks namenili dvema pokrajinskima kulturnima ustanovama, Mestnemu muzeju in Študijski knjižnici, ker je videl, da se načela spomeniškega varstva in potrebe obeh kulturnih ustanov

lahko zelo srečno združijo in rode kulturno žlahten in družbeno koristen sad. Izdelava projektov je bila poverjena univ. prof. inž. arh. Marjanu Mušiču, ki je o prvi fazi svojega dela na kratko poročal tudi v Varstvu spomenikov (glej letnik II/1949, str. 38–39), nekoliko podrobneje pa je seznanil javnost s prvo in drugo varianto svojega projekta tudi v Zborniku oddelka za arhitekturo na univerzi v Ljubljani leta 1948 (na str. 34–35) ter v reviji Arhitekt leta 1951 (na str. 20–23), medtem ko tretja varianta, ki je nastala do leta 1954, in sicer prav tako kot prvi dve v plodnem študijskem kontaktu projektanta z upravama obeh zainteresiranih ustanov, doslej še ni bila javno publicirana. (Glej tudi kratek obris o poteku povojnih prizadevanj za obnovo Grofije v Celjskem zborniku 1958, str. 207–212. V istem zborniku je na str. 184–204 referent za spomeniško varstvo pri OLO Celje konservator Jože Curk v obširnejši študiji obdelal celotno stavbno zgodovino Grofije.)

Normalno bi bilo, ko bi najprej asanirali in regenerirali ta stavbni kompleks ter nato vanj namestili obe kulturni ustanovi. Toda konkretne razmere so zahtevale prav obratno: obema na novo nastalima kulturnima ustanovama je bilo treba dati streho, še preden bo mogoče obe stavbi grofijskega kompleksa dostojno urediti tako v gradbeno tehničnem kakor tudi v arhitektonsko estetskem in spomeniškovarstvenem pogledu. Do leta 1958 so le naraščajoče potrebe obeh ustanov in vedno nove rane, ki so se sproti kazale na zanemarjeni in v zadnji vojni poškodovani stavbi, tako rekoč izsilile nekaj najnujnejših popravil. Vsa ta popravila so bila omejena na starejši in arhitekturno pomembnejši trakt, medtem ko razmajani in skoraj neuporabni novejši trakt že ves čas po vojni ni bil deležen učinkovitega popravila. Čeprav sta obe v hiši nastanjeni ustanovi ves čas dajali utemeljene pobude za obnovo, pa je po drugi strani prav dejstvo, da so prostori že zasedeni, vsaj nekoliko tudi oviralo normalen potek asanacijskih del.

Leta 1946 je bilo zasilno urejenih šest muzejskih razstavnih sob v prvem nadstropju vzhodno od glavne dvorane, v pritličju pod njimi pa najnujnejši prostori za študijsko knjižnico (dve sobi, tri skladišča in dva pomožna prostora) ter stanovanje za hišnika. Med izvajanjem asanacijskih del so bile leta 1946 v petih sobah prvega nadstropja odkrite stenske slike, izdelane v tehniki na suh omet. Slikani ometi so nastajali v različnih dobah od začetka 17. do konca 18. stol. in so bili prekriti z novimi plastmi beleža, nekateri celo z novejšim ometom. V treh sobah so stenske slikarije dokaj dobro ohranjene, v dveh pa je bilo mogoče rešiti samo nekaj fragmentov. Strokovna komisija Zavoda za spomeniško varstvo LRS si je večkrat ogledala tudi madeže na znamenitem Celjskem stropu, ki so nastali v zgodnji spomladi leta 1945, ko je bila stavba zaradi bombardiranja nekaj časa razkrita. Komisija je ugotovila, da se od vlage nastali madeži ne širijo in da jih bo mogoče odstraniti, kadar bo izvedena osvežitev slike, ki je od prahu in dima v dvorani nekoliko potemnela.

Leta 1950 je bila na novo pozidana zahodna stena, ki je bila popolnoma razmajana od bomb, vendar je bilo mogoče to asanacijo izvesti samo v surovem stanju. Leta 1951 je bila v prvem nadstropju, zahodno od glavne dvorane urejena soba za oddelek NOB, nato pa so dela popolnoma zastala za tri leta.

Šele leta 1954 so bile v zahodnem delu prvega nadstropja urejene še tri sobe, v katerih je arheološki oddelek muzeja lahko prvič sistematično uredil svojo razstavno zbirko, čeprav je vsekakor pretesni okvir samega prvega nadstropja terjal tudi pri tem oddelku omejitev na takoimenovane drobne arheološke eksponate, medtem ko glavni in najdragocenejši del arheološke

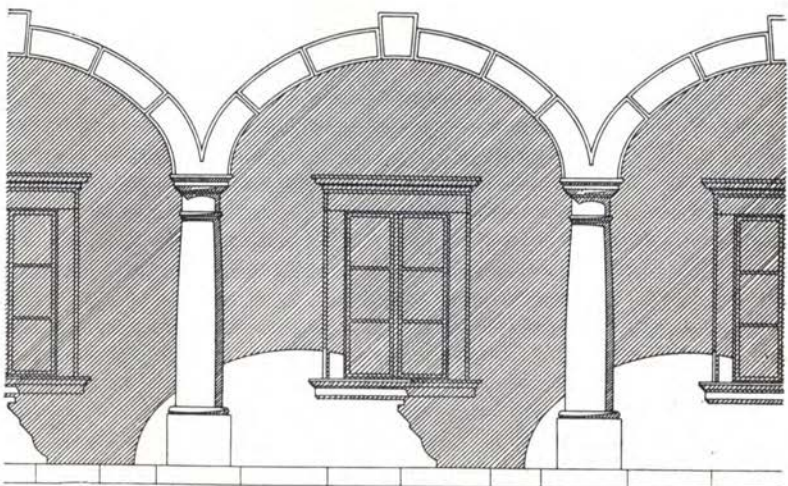
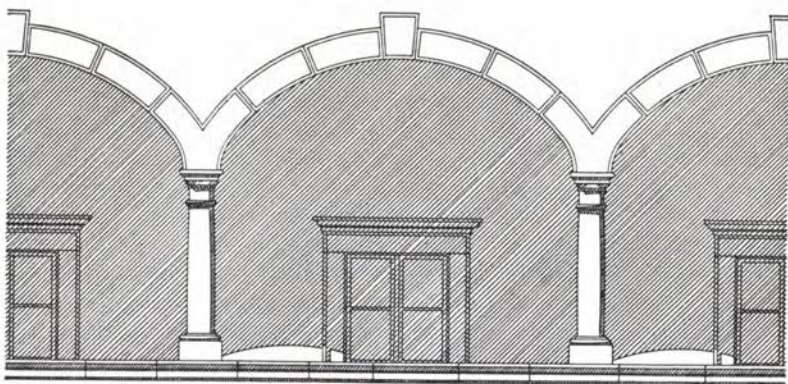
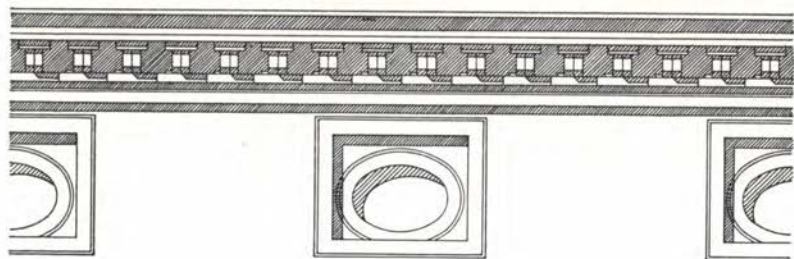
zbirke, bogati lapidarij rimske Claudiae Celeiae še vedno čaka nezaščiten kar na prostem na primeren razstavnih prostor in na dostojen depó. Istočasno je bilo mogoče urediti v pritličju dve sobi za muzejsko upravo in prostore za začasni muzejski laboratorij. Študijska knjižnica je dobila leta 1954 in 1955 v pritličju začasno čitalnico in še eno skladišče za knjige. V vzhodnem traktu podstrešja so bila tedaj urejena štiri muzejska skladišča, ki pa jih je začasno zasedel Mestni arhiv.

Vsa navedena adaptacijska dela so bila izvršena v skladu z idejnim projektom za celotno ureditev poslopja, vendar so zaradi sorazmerno pičlih denarnih sredstev, ki so bila tedaj na razpolago, predstavljala le zelo skromno etapo v sklopu vseh planiranih asanacijskih in restavracijskih del na stavbi.

Že leta 1955, torej kmalu po izvršitvi pravkar omenjenih del, se je izkazalo, da je še vedno v nevarnosti ves vzhodni trakt stavbe. Leta 1954 vzdane železne vezi so bile prešibke, da bi zaustavile nadaljnje razmikanje obeh zunanjih sten tega trakta, vzhodne (proti ulici Na okopih) in zahodne (proti Muzejskemu trgu). Komisija strokovnjakov statikov je ugotovila, da je okrog osem metrov širok pas vzhodne stene, delno zaradi slabe povezave kamnitega gradiva, delno zaradi bomb, ki so v zadnji vojni porušile neposredno poleg stoječo hišo, popolnoma razmajan in statično labilen, zlasti pa da ne more nositi težkega opečnega banjastega svoda nad ob njem ležečo sobo v prvem nadstropju. Iz enakih vzrokov je bil v nevarnosti tudi ob nasprotni steni proti Muzejskemu trgu ležeči trakt arkad, ki je bil le rahlo vezan s stavbo in v prvem nadstropju ni imel več križnih obokov.

Z vztrajnim prepričevanjem sta SPK ObLO Celje in od njega imenovani gradbenih odbor za obnovo muzejskega poslopja pridobila nekaj denarnih sredstev za nadaljevanje asanacijskih in adaptacijskih del na Grofiji. Pomemben pa je sklep, naj se začne odslej brez neprijetnih prekinitev uresničevati idejni projekt inž. arh. Marjana Mušiča, ki ga je že leta 1949 oz. 1953 odboril Zavod za spomeniško varstvo LRS ter ga je že leta 1950 načelno sprejela in potrdila skupščina MLO Celje.

Ko je bil Zavod za spomeniško varstvo LRS v začetku leta 1958 obveščen o zgoraj omenjenem sklepu, s katerim je stopilo vprašanje obnove grofijskega kompleksa v odločilno fazo, je imenoval posebno komisijo pod vodstvom inž. arh. Jaroslava Černigoja in konservatorja dr. Marjana Zadnikarja, ki naj v sodelovanju z glavnim projektantom inž. arh. Marjanom Mušičem nudi lokalnemu gradbenemu odboru potrebno strokovno pomoč, predvsem pa naj skrbi, da bodo vsa dela opravljena v skladu s principi spomeniškega varstva. Komisija se je strinjala z vrstnim redom etap za obnovitvena dela, ki ga je na predlog uprav Mestnega muzeja in Študijske knjižnice sprejel gradbeni odbor. V pogledu denarnih sredstev auspicii niso najbolj ugodni, zato bodo posamezne etape verjetno skromnejše po obsegu, vsaj nekatere pa se bodo poleg tega tudi raztegnile z enega na dve do tri leta. Materialne možnosti ObLO Celje, ki je doslej finansiral vsa obnovitvena dela na Grofiji, so namreč preskromne, da bi lahko z večjimi letnimi investicijskimi zneski zagotovile izvedbo celotnega načrta v pospešenem tempu, to je v dveh ali treh letnih etapah, kakor bi bilo pravzaprav že nujno glede na potrebe obeh v hiši nastanjenih ustanov. OLO Celje in republiški forumi doslej še niso prispevali ničesar, čeprav umetniška pomembnost stavbe kot arhitekturnega spomenika pa tudi značaj obeh v njej nastanjenih kulturnih ustanov prav gotovo presegata okvir občine, v kateri stavba stoji.

Celje — naris arkadnih hodnikov na Stari grofiji.
 Celje — dessin des couloirs à arcades de la vieille maison comtale.

Pravkar omenjena dejstva so nujno omejila prvo, leta 1958 začeto etapo definitivnih obnovitvenih del le na najnujnejša asanacijska dela v stari zgodovinski zgradbi. Nekatere druge okoliščine, kakor preobremenjenost gradbenih podjetij z novimi gradnjami ter pomanjkanje izurjenih zidarjev, kamnosekov in drugih gradbenih obrtnikov, ki obvladajo tudi stare gradbene načine, pa so povzročile, da se je ta etapa raztegnila na tri leta (1958 do 1960). Čeprav so taka dela v starih stavbah že sama po sebi delikatna tako v stavbno statičnem kakor tudi arhitekturno estetskem pogledu in kljub zgoraj omenjenemu pomanjkanju izurjenih stavbnih delavcev so bila v drugi polovici leta 1958 in v letu 1959 opravljena naslednja dela:

Najprej so bili zavarovani temelji ogrožene vzhodne stene v dolžini 22 m, nato pa postopoma obnovljen ves razmajani, 8 m široki pas vzhodne stene od oboka nad pritličjem do ostréšja. Po temeljiti obnovi tega dela vzhodne stene je postal nepotreben tudi masivni, iz kamna zidani opornik, zato smo ga lahko porušili in s tem dobili možnost, da obnovimo v prvotno stanje tudi ob njem ležeče okrnjeno okno. Za tem je bil težki opečni banjasti svod nad prostorom v prvem nadstropju, ki je s svojo težo potiskal razmajani del stene poševno navzven, nadomeščen z lažjim železobetonskim svodom, ki s svojo konstrukcijo na pravokotnih železobetonskih prekladah učinkovito povezuje ves ogroženi del stavbe, po obliki pa je popoln posnetek historičnega opečnega svoda.

Ko je bila opravljena ta delikatna gradbena statična asanacija, smo zavarovali ogroženi vzhodni trakt tudi z druge strani, proti trgu. Obnovili smo ves vzhodni krak arkad v vseh treh etažah od pritličja do podstrešja. V pritličju in prvem nadstropju so bili razpadajoči stebri iz rumenkastega peščenca zamenjani z novimi iz enakega materiala, dobavljenega iz Vinice pri Varaždinu. Popolnoma na novo pa so bili z delno uporabo starega materiala pozidani na stebrih sloneči opečni križni oboki in zunanja stena arkad z loki nad stebri in ovalnimi linami na podstrešju. Tudi podstrešni hodnik nad vzhodnim krakom arkad je dobil trdno vez z jedrom stavbe v obliki železobetonske konzolnega stropa, vpetega v železobetonske stropne konstrukcije nad podstrešnimi skladišči.

Pri obnovi vzhodnega dela arkad je bilo še bolj kot pri prejšnjih asanacijskih delih treba paziti tudi na arhitekturno in spomeniškovarstveno neoporečno rešitev. Glavni projektant je želel doseči dosledno in stilno čisto obnovo vseh elementov arkadne arhitekture, zato je odprl tudi zazidani končni in zadnji lok na skrajnem koncu arkad. Iz istega razloga, namreč da bi dosegli stilno pristnost in estetsko uravnoteženost arhitekturnih elementov, so bili obnovljeni oziroma dopolnjeni tudi kamniti okenski podboji na vseh fasadah obnovljenega vzhodnega trakta ter ob arkadnem hodniku v prvem nadstropju osrednjega dela stare stavbe. Razen tega so bili odstranjeni tudi zakloniščni nasipi ob vzhodni in južni fasadi, ki so nastali med zadnjo vojno in so s svojo grobo zasilno izvedbo hromili arhitekturo.

Med gradbenoasanacijskimi deli za leto 1959 je bila predvidena tudi izgradnja ognjavnih stropnih konstrukcij nad vsem osrednjim delom stare stavbe in s tem v zvezi dokončna ureditev podstrešne etaže z muzejskimi depoji ter kabinetom za zbirko grafičnih listov. Ker pa si izvajalec gradbenoasanacijskih del GPP INGRAD iz Celja ni pravočasno zagotovil potrebnih nosilnih konstrukcij za stropne, so bili na podstrešju pozidani do potrebne višine samo vsi nosilni zidovi in oporniki, montaža in zalivanje stropnih konstrukcij pa bosta izvedena v letu 1960.

Da bi preprečili prekinitev, ki bi utegnila zaradi tega nastati, smo se lotili obnove fasad. Do jeseni so bili dokončani naslednji deli fasade: vsa vzhodna stena, krajša severna fasada vzhodnega trakta (obe proti ulici Na okopih) in zunanja arkadna fasada vzhodnega trakta (proti Muzejskemu trgu). Pri obnovi severne arkadne fasade osrednjega trakta (prav tako proti Muzejskemu trgu) nas je prehitela zima, tako da je bilo mogoče dokončati samo zidarska dela (omet), slikanje sten ter obnova baz pri stebrih v pritličju pa bosta prišla na vrsto spomladi 1960. Do kraja izvršena arkadna fasada ob vzhodnem traktu s slikano imitacijo zidnih lokov, ki temelji na dokumentirani prvotno baročni, kaže, kakšna bo zunanjščina stavbe proti Muzejskemu trgu. Namesto mrke temnosive barve, ki je doslej grobo enolično prekrivala vse stene, bo stavba dobila svetlo toplosivo osnovno barvo, s premišljeno uporabo nekaterih drugih barvnih tonov od sive (imitacija zunanjih kamnitih lokov) in bele (križni oboki) do okraste (notranja stena arkadnih hodnikov) in terakotne (konzolno nazobčani zidni venec tik ob strehi) pa bo prišla še bolj do veljave tudi arhitekturna razčlenjenost te dokaj bogate zgodnjebaročne fasade. Žal z razpoložljivimi tehničnimi možnostmi ni bilo mogoče ohraniti na zunanjih fasadah večjih ploskev prvotnega slikanega ometa, ker je po večini že odstopal. Pač pa je uspelo ohraniti starinski značaj zidnih površin s tem, da jih omet ne izravnava, ampak jih samo prekriva v enakomerni tanki plasti malte, tako da je še vedno opazna neravna struktura starih večinoma kamnitih zidov. Da bi obnovili prvotno pristno stanje, smo tudi vse kamnite dele le rahlo očistili, ne da bi posegli v prvotno kamnoseško obdelavo in nadomestili betonske plombe s kamnitimi. To velja za kamnite okenske in vratne podboje za arkadne stebre, zlasti pa za polico na parapetnem zidu med stebri v prvem nadstropju, ki je bila tako poškodovana, da jo je bilo treba popolnoma obnoviti.

Stari, deloma dotrajani žlebovi so bili nadomeščeni z novimi, ki imajo ogromnim površinam strehe primerno večji profil. Izdelani so iz pocinkane pločevine in pobakreni. V skladu s starinskim stilom stavbe bodo odtočne cevi nadomeščene z lepimi, iz tolčenega bakra izdelanimi izlivki v obliki zmajevih glav.

Na fasadi so bile odstranjene vse neestetske konzole za električno in telefonsko napeljavo. Te danes neobhodne dobrine so bile v stavbo speljane s kabelskim vodom. Obenem je bila preurejena električna napeljava v šestih muzejskih razstavnih prostorih vzhodno od glavne dvorane, v enem prostoru zahodno od dvorane ter seveda tudi na hodniku. Vseh šest razstavnih prostorov vzhodno od glavne dvorane je dobilo nove, vzorčne parketne pode po osnutkih porjektanta. V stropu nad razstavno dvorano oddelka NOB sta bila izmenjana dva profilirana nosilna tramova in nekaj vmesnih stropnih plohov, tako da je nosilnost tega stropa popolna.

Dela se še vedno nadaljujejo. V letu 1960 bo na prvem mestu izgradnja podstrešne etaže skladišč in kabineta za grafiko z ognjavnimi stropi. Prav tak ognjavaren strop bo zgrajen nad glavno dvorano, s čimer bo prvič zares učinkovito zavarovana največja likovna dragocenost stavbe, znameniti zgodnjebaročni Celjski strop. Obenem bo slikarijo celjskega stropa restavriral profesor Maks Kavčič iz Maribora. Isti strokovnjak bo izvršil tudi potrebna restavratska dela na stenskih slikarijah v prvem nadstropju. S posebno skrbjo bo urejena tudi vsa glavna dvorana, da bo nudila dostojno okolje znamenitemu Celjskemu stropu.

Nadaljevala se bodo seveda tudi dela na fasadah. Ko bo dokončana fasada na Muzejskem trgu, bosta prišli na vrsto tudi zahodna in južna fasada stare stavbe proti savinjskemu nabrežju in muzejskemu parku. Stara zgodovinska stavba bo s svojo arhitekturo vsaj delno zaživela. S tem bo dokončana komaj pičla polovica del. Treba pa bo seveda misliti tudi na neprekinjeno nadaljevanje, kajti nasprotje med regenerirano staro stavbo in razpadajočim novejšim traktom bo še bolj vpijoče. Razen tega bo ostal še del starega nestilnega stanja tudi v pritličju same stare stavbe. Nikakor namreč ne bo mogoče dostojno in v skladu s celotno projektirano fasado urediti notranje stene arkadnega hodnika v pritličju toliko časa, dokler ne bo odstranjena vinska klet, ki v tako stavbo ne spada, in dokler ne bodo zgrajeni v novem traktu prostori za Študijsko knjižnico, ki začasno zaseda dobro polovico pritličja v stari stavbi ter ovira razvoj muzeja pa tudi sama se v teh pretesnih prostorih ne more več razvijati. Šele ko bo dograjen tudi novi trakt, bo skladno zaživel celotni stavbni kompleks in bo mogoče urediti tudi vso okolico, to je intimno monumentalni Muzejski trg ter muzejski park z delom lapidarija na prostem. Ta posebni del parka bo neprisliljeno povezoval muzejski stavbni kompleks z na novo urejenim parkom ob levem bregu regulirane Savinje. Muzej bo lahko razvil svoje zbirke v vsej stari stavbi, v pritličju novega trakta pa tudi svojo osrednjo, najbolj reprezentativno zbirko: lapidarij rimskih in srednjeveških spomenikov. Tudi študijska knjižnica se bo lahko dostojno razvijala, ne da bi pri tem ovirala razmah muzeja. Ta hram umetnosti in znanosti v obeh prerajenih stavbah bo s svojo arhitektonsko skladnostjo najlepši in najmočnejši poudarek južnemu pročelju mesta z regeneriranimi ostanki srednjeveškega obzidja ter ob njem ležečih stavb, ulic in trgov v najstarejšem predelu mesta Celja. Ali si je mogoče misliti lepši in za družbeni razvoj celjske pokrajine učinkovitejši rezultat skladno delujočih spomeniškovarstvenih, urbanističnih, umetniških, kulturno-prosvetnih in znanstvenih prizadevanj? — **J. C. — V. N.**

Celje, kapucinska cerkev. Tektonsko izredno preprosta stavba, zgrajena med leti 1609 in 1615, je v notranjščini leta 1948 pogorela ter je sedaj obnovljena v smislu tonskega reševanja notranjih prostorov. — **J. C.**

Cmurek, grad. Zavod za duševno bolne, ki je nameščen v gradu, je začel z večjimi preureditvenimi deli, kakor so namestitve novih kopalnic in stranišč, ureditev kanalizacije itd. Omenjena dela so po izjavi Zavoda nujno potrebna v smislu higienskih predpisov in posebnega značaja te ustanove, po spomeniški strani pa bistveno ne spreminjajo sedanje podobe grajske stavbe. Problem pa nastaja s predvideno zasteklitvijo odprtih arkadnih hodnikov na notranjem dvorišču, ki služijo bolnikom za komunikacijo med bolniškimi sobami in sanitarnimi prostori. Po zgodovinski in čisto estetski presoji zasteklitev arkad iz 16. stol. nikakor ni na mestu, prav tako pa končno tudi ni primerno, da je Zavod za duševno bolne v gradu, ki je po svoji arhitekturni zasnovi pomemben kulturni spomenik, zaradi svoje funkcije pa je javnosti povsem nedostopen. Glede na sedanje potrebe in ker ni mogoče misliti, da bi se Zavod za duševno bolne v doglednem času izselil iz gradu, je spomeniško varstvo pristalo na zasteklitev. V načrtu je tudi zamenjava sedanjega lesenega mostu, ki je dokaj slab, z novim betonskim. Pred glavnim traktom pa bodo postavili še novo zidano ograjo, ki jo bodo obdali z zelenjem. — **S. V.**

Crngrob. Freske na zunanjščini crngrobske cerkve so iz leta v leto vidneje propadale. Ker predstavljajo skupaj z onimi v notranjščini pravo galerijo našega srednjeveškega stenskega slikarstva, je Zavod že pred leti uvrstil

njihovo konservacijo v restavratorski program. Tudi v širšem merilu so freske na zunanjščinah poseben spomeniški problem, saj so redoma izpostavljene vsem vremenskim neprilikam, velikim temperaturnim spremembam in samovoljni zidarjev, ko obnavljajo omet. Uvrstiti jih moramo zato v skupino spomenikov, ki prvenstveno zaslužijo restavratorski poseg. Freske na fasadi v Crngrobu so bile deloma šele ob konservaciji do kraja odkrite, kar velja zlasti za upodobitev sv. Krištofa na južni steni. Odstranjeni so bili stari drobci beleža z vse površine, večje luknje so bile zaplombirane in votline injicirane. Barvna plast je bila utrjena z nevtralizirano akronalovo razstopino in okolica fresk nevtravno tonirana. Konservirane so bile tudi slikarije, ki segajo pod obok lope na podstrešje. Zdi se, da so dobile freske na crngrobski fasadi s tem posegom tisto posebno privlačnost, ki jo da spomeniku popolna spomeniška prezentacija zajemajoč konservacijo objekta, estetsko retušo in publiciran znanstveni izsledak.

V prezbiteriju so bile poizkusno odkrite že evidentirane freske iz 17. stol. Videti je, da je poslikan prezbiterij v celoti, pritlični pas z ornamentiko na rdečem ozadju, stene pa s figuralno slikarijo. Odkrit je bil del prizora s Poklonom treh kraljev. Barvna plast z beležem vred odpada. Delo je izvršil restavrador M. Pirnat, sodeloval je študent akademije I. Povše. — **M. Z.**

Černelo, lokacija stanovanjskih stavb v bližini gradu. Grad Černelo je sicer po vojni, ko so odstranili baročne okenske okvire, močno izgubil na svoji spomeniški pričevalnosti, vendar se kot obsežna gmota dobro uveljavlja v svoji okolici. Kmetijsko posestvo Černelo je predlagalo lokacijo večjih stanovanjskih enot v bližini gradu. V sporazumu s spomeniškim organom je bila dosežena lokacija s precejšnjim odmikom od graščine; nove stavbe bodo oddeljene z zelenjem in drevjem ter dvoriščem v posebno enoto. Tako bo pogled na spomeniški objekt z nekaterih točk še zmerom učinkovit (1959). — **N. Š.**

Colnišče nad Zagorjem. Krajinsko izredno učinkovito zgrajena podružnica kaže na tri stavbne faze. Medtem ko je mogoče sklepati še na poznogotsko jedro ladje, sta bila prezbiterij in zvonik prizidana 1687, kakor kaže letnica na zvoniku. Iz te dobe se je ohranila slikana imitacija (v temnosivi barvi) stebrov na zunanjščini, ki prekriva starejšo poslikavo imitiranih kamnitih blokov (v okrastrni barvi). Iz tega časa je tudi dovolj redek motiv šilastoločnega friza na zvoniku. Ta del stavbe je opremljen z dvema zlatima oltarjema. Sredi 18. stol. je bila prizidana bočna kapela z zaobljenimi ogli; v njej je dober sočasen oltar z učinkovito scensko okensko svetlobo (rumeno poslikano steklo). Izdana so bila navodila za nameravano obnovo zunanjščine. (1959) — **N. Š.**

Crešnjevce. Cerkevna stavba je bila ponovno prebeljena z apnom. Kljub opozorilu, da naj ostanejo vzdani rimski kamni nepobarvani, so jih prebelili. Upraviteljstvu stavbe je bilo naročeno, da kamne oznaži. — **S. V.**

Črneče, grad. Grajska stavba služi danes v stanovanjske namene občine Dravograd. Porušeno je bilo nekdanje stopnišče, prav tako pa je predružačena vsa notranjščina. To se je zgodilo deloma že pred vojno, ko je bil grad v posesti redovnic, deloma med okupacijo in tudi po vojni, ko so stavbo povsem preuredili za stanovanja. Pri tem je izginil leseni in ornamentirani strop. Konservator je poizvedoval za ostanki stropa, vendar jih danes ni več mogoče izslediti. Okna stavbe so razširjena, le na severni strani je v 2. nadstropju še vidno pravokotno klesano okno poznogotskega tipa s posnetimi robovi. — **S. V.**

Crnomelj. V drugi polovici meseca decembra 1959 je pogorela streha nad delom črnomaljskega gradu. Stavba sicer ne kaže nobenih posebnih stavbno-

zgodovinskih kvalitet, ker so ga kasnejše prezidave v notranjščini in zunanjščini temeljito spremenile, se pa s svojo povsem ohranjeno gmoto in strmim naklonom strehe vendarle tesno povezuje z zgodovino Črnomlja in razvojem naselbinske mestne podobe. Grad stoji na izpostavljenem položaju ob vhodu v staro mestno jedro na manj zavarovani kopni strani in je s poslopjem križevniške Komende varoval ta po naravi slabše utrjeni mestni predel. Četudi, kakor rečeno, grajska stavba za zdaj ne razkriva kakih stavbnozgodovinskih kvalitet, je Zavod za spomeniško varstvo LRS glede nje zavzel stališče, da jo je treba respektirati in upoštevati v urbanistični regulaciji naselja, pri njeni obnovi pa upoštevati sedanji naklon strme strehe in razdelitev okenskih odprtín. Na dvoriščni strani projektant lahko napravi nekatere korekture, ki ne bi bile samo v korist praktični izrabi stavbe, marveč bi stavba s tem v estetskem pogledu gotovo pridobila. Morebitne najdbe srednjeveških ali za zgodovino stavbe pomembnejših detajlov naj se upoštevajo pri obravnavi zidov. Če pa se taki detajli ne bodo našli, bodo potrebni temeljiti posegi, da bo dobila prvotni spomeniški značaj, zdaj zabrisan s kasnejšimi prezidavami. — **I. K.**

Dedni dol pri Višnji gori. Na prošnjo župnijskega urada v Višnji gori si je konservator ogledal obe cerkvi v Dednem dolu zaradi nameravanih popravil. Močno defektna je streha zvonikove kape pri barokizirani, v celoti ohranjeni stavbi. Priporočena je bila zaradi finančnega položaja zmerno pokončna piramida, s čimer se sedanja novogotska oblika nekoliko poenostavi. Pri ogledu stavbe sta bila s podstrešja prinesena dva dobra lesena baročna kipa v zakristijo. Konservator je odklonil namero, da se travnik med to stavbo in ostankom kapele (ohranjen je prezbiterij gotske kapele, zraven prizidana kapela Božjega groba) spremeni v nekaj park z okrasnim grmičjem. Potrebna je le nezatna ureditev poti. Večji posegi, med katere moramo zlasti šteti odstranitev premočne talne vlage in odkrivanje ter utrditev fresk v gotskem prezbiteriju, naj se odlože na čas, ko bo mogoče v celoti urediti dokaj žalostno stanje spomeniškega kompleksa. (1959) — **N. Š.**

Divača. Leta 1959 se je spomeniško varstvo zavzelo za ohranitev izredno zanimive stare hiše v Divači stev. 42, ki je dober primer kraškega stavbarstva preteklih dob. Stavba stoji prečno na staro glavno cesto in je enonadstropna. Za zunanjščino je zelo značilen zunanji pokrit hodnik na južni strani, ki je deloma kamnit in nosijo streho kamniti klesani stebrički, deloma pa je lesen in postavljen na konzolah. Razen pritlične veže, ki je banjasto obokana, in črne kuhinje ter dveh stenskih vdolbin pod kamnitim delom hodnika v ogelni sobi, so vsi prostori pokriti z lesenimi ometanimi stropi. Kljub pomanjkanju izrazitejših stilno opredeljenih momentov je mogoče nastanek stavbe postaviti v 17. stoletje. Ohranitev objekta bo zahtevala predvsem popravilo ostrešja, pa tudi dodelitev ustrežnejše funkcije bi bila nujno potrebna. — **M. Z.**

Dol pri Ljubljani. Odsek za spomeniško varstvo OLO je brez pripomb vzel na znanje obnovo zvonikove kape pri cerkvi, ker je bila zagotovljena obnova v sedanji obliki. Gre za tipičen primer poznobaročne kape iz srede 18. stoletja z motivom volutnih lin nad zvončastim podstavkom. (1959) — **N. Š.**

Domanjševci. Poznoromska vaška cerkvena z apsido, ki je bila v drugi polovici 19. stoletja v smislu historicizma zlasti na zunanjščini »romansko« oplemenitena, je razen tlorisne zasnove ohranila od prvotnega stanja tudi še v južni steni zazidan romanski portal, ki daje temu objektu še prav posebno spomeniško vrednost. V prejšnjem letu so sicer v okviru načrta za spomeniško restavraco stavbe, kakor jo je določil konservator, pravilno opravili vsa naj-

Divača — stara hiša. (Foto M. Zadnikar)

Divača — vieille maison. (Cliché M. Zadnikar)

nujnejša vzdrževalna dela, v letu 1958 pa je bila oddana zidarskemu podjetju obnova zunanjščine brez vednosti strokovnih spomeniških organov, ki bi vsekakor mogli določiti način in obseg tega dela ter ga tudi nadzirati, da bi bilo vse to spomeniškem objektu kar najbolj v prid. Kaj zahtevna naloga bi namreč bila, pokazati že na zunanjščini, da so od prvotne stavbe ohranjeni le še spodnji deli. Stavba je bila namreč v 19. stoletju močno povišana, hkrati pa z dodatnimi lizenami in venčnimi zidci v celoti na novo fasadirana, da bi imela še bolj »romanski« videz od pristnega romanskega. Ker pa se je obnova zunanjščine izvršila brez sodelovanja ustreznih strokovnjakov, so s cementno malto enostavno zidarsko popravili vsa defektna mesta in med drugim tudi zamazali tako značilni profil opečnega talnega zidca kar z gladko poševno ploskvijo. Tako je bila spet zamujena priložnost, da bi se spomeniški objekt z manjšimi sredstvi spomeniško ustrežneje in pravilneje obravnaval. K sreči je ostal dragoceni romanski portal neprizadet in ga je bilo v letu 1959 mogoče pravilno očistiti beležev, ki so zakrivali njegove plastične dele.

Ves portal je iz temnosivega, zelenkastega debelozrnatega peščenca, ki se na površini spreminja v rjavkastovijolične tone. Iz tega kamna je izdelano podnožje in vse ostenje s kapiteli vred ter oba paličasta loka arhivolte, pravokotni profil med njima in na zunanji strani pa je zložen iz opek. Vsa trojna baza je iz enega kosa, prav tako tudi oba ohranjena notranja kapitela, stopničasto ostenje pa je zloženo iz velikih posameznih blokov. Na desni strani je baza skoraj vsa odbita, na levi pa je toliko ohranjena, da jo je mogoče v celoti

Domanjševci — romanski portal iz prve pol. 13. stol. po očiščenju. (Foto M. Zadnikar)

Domanjševci — portail roman de la première moitié du 13e siècle. (Cliché M. Zadnikar)

Domanjševci — timpanon romanskega portala po čiščenju. (Foto. M. Zadnikar)
 Domanjševci — tympan du portail roman après nettoyage. (Cliché M. Zadnikar)

rekonstruirati. Na enotnem podnožju, ki poteka v kotu 45° glede na ploskev stene proti notranjosti, so monolitno izklesane tri nizke baze z izredno globokimi žlebovi, tako da stoji zunanja baza že izven samega ostenja prislonjena k steni. Ti dve zunanji bazi izdajata, da sta prvotno na njih stala dva stebriča, katerih kapitela pa sta žal uničena in tudi ni nobenih sledov o poteku in obliki njune arhivolte. Srednja kapitela imata obliko razmeroma čokate čaše in sta pokrita z listi, ki so močno nabrazdani. Izpod spodnjih dveh segajo trije listi, pri vseh pa so brsti odbiti in je edinole na desnem kapitelu na notranji strani še ohranjen ostanek brsta, ki je močno spodvit. Oba kapitela sta enaka. Notranji par kapitelov je živalski, in sicer se na njih oglih stikata dve krilatí živali z nazaj obrnjenima glavama, ki sta kačjih oblik, na desnem je ena celo rogata. Ta dva kapitela sta si podobna, nista pa povsem enaka. Pod krilatima živalima se prepleta njun rep, ki se končuje s palmetnim listom. Na levem kapitelu je prednji rob nad glavama živali okrašen z lilijo. Kapitela se navzgor končujeta z žlebasto izpodrezano ploščo, spodaj pa imata polkrožna prstana. Na kapitele je položena monolitna in bogato žlebasto profilirana krovna plošča, ki pa je močno poškodovana in v ploskvi stene tudi odsekana, tako da manjka ves njen del nad zunanjima kapiteloma. Arhivolta je logično nadaljevanje profiliranega ostenja in povzema vse njegove elemente. Medtem ko je zunanja palica izgubljena, sta ostali dve ohranjeni in imata polkrožni profil, rob med njima

pa je pravokoten in zložen iz opek. Polkrožni timpanon je pomaknjen nekoliko iz osi v desno. Tektonska ploskev je na sredini v polkrožnem loku poglobljena, tako da ostane od nje zaradi majhne ekscentričnosti neenako širok okvir, spodaj pa razmeroma zelo slabotna preklada. V srednjem polju poteka ob loku venec dvanajstih majhnih podkvastih lokov v ravnini tektonske ploskve timpanona. Na sredini je v popolnem profilu upodobljena v desno stopajoča žival z naprej postavljenima desnima nogama in nazaj obrnjeno glavo, katere gobec je uničen zaradi razpoke preko vsega timpanona. Dvoje uhljev je zelo izrazitih, rep je močno zavrt v ploskvi in se končuje z enako stilizirano suličasto lilijo. Za to živaljo je na dvojni vzboklini postavljen visok križ kvadratnega profila s kratkimi kraki. Nikjer ni sledov prvotne polihromacije, omet med bloki pa je rumeno in deloma rožnato obarvan.

Stilna stopnja in datacija tega spomenika sta po izvedenem očiščenju mnogo bolj jasni: romanska zasnova s stopničastim ostenjem, polkrožnim vrhom, močnimi profili, čokatimi kapiteli in z dekoracijo timpanona, z motivom lilije in palmetnih listov na kapitelih ter s fantastičnimi živalmi se veže v srednjih listnih kapitelih z motivom brstnih listov, kar vse postavlja portal in z njim celotno arhitekturo v prvo polovico 13. stoletja s stilno oznako pozne romanike.

Spričo tega, da je celotni portal razmeroma slabo ohranjen, da so v njem močno poškodovani profili krovne plošče nad kapitelom, da manjkajo vsi stebriči kakor tudi celotna baza na desni strani in je leva močno poškodovana, ni pa prav nobenih podatkov o izgubljenih zunanjih kapitelih in tudi ne sledov zunanje arhivolte, bi bila rekonstrukcija portala, kar zadeva dokumentarnost, zelo tvegana in bi se morala v pomembnih elementih nasloniti le na analogije. Pa tudi estetski efekt zaradi slabe ohranjenosti detajlov, ki jih sploh ni mogoče rekonstruirati, kakor tudi zaradi različnosti dodanega materiala, njegove barve in strukture v primeri z ohranjenim, prav gotovo ne bi zadovoljeval. — **M. Z.**

Fala. V sedanji obliki predstavlja grad Fala stavbni kompleks pravokotne, v smeri Drave raztegnjene tlorisne oblike z dvema dvoriščema. Prvo, reprezentančno dvorišče obdajajo stanovanjski prostori z arkadnimi hodniki in kapelo z zvonikom, drugo dvorišče, južno od omenjenega, služi gospodarskim potrebam. Grad je danes deloma prezidan, zlasti fasada stanovanjskega trakta proti Dravi kaže psevdogotske dodatke («cine»). V stilnem pogledu sta najzanimivejša severna stranica in severozahodni vogal grajskega pravokotnika. Ta del stavbe ima s kamnitimi okviri poudarjena in zamrežena okna; na starost, vsaj 18. stol., pa opozarjajo tudi strme strehe. Isti del stavbe je z dvoriščne strani novodobno predelan. Prvotno lice pa sta ohranila kapela s plastičnimi detajli pilastrov, ki govore za sredo 18. stol., in arkade hodnika na toskanskih stebričih. Notranjost opisanega dela gradu je spomeniško nezanimiva, izjema je pri tem le kapela z banjastim obokom in kvalitetnim oltarjem iz druge polovice 18. stoletja.

Kljub prezidavam v drugi pol. 19. stol. je ohranil grad v svojem stanovanjskem delu dovolj historičnih stavbnih elementov, da ga je potrebno zaščititi pred propadom. Pozornost zasluži celotni grajski kompleks, ki je izredno lepo situiran nad strmim dravskim bregom.

V severnozahodnem, baročnem delu stavbe se je podrl strop. V celoti je stropna konstrukcija v najstarejšem traktu slaba in obstoji nevarnost, da se povsem poruši. Kmetijsko gospodarstvo Fala je zaprosilo za pomoč pri OLO Maribor, pripravljeno pa bi tudi bilo ogroženi trakt podreti. To dejanje bi bilo iz spomeniških razlogov povsem nedopustno. Popravilo stropa bo treba vsekakor izvesti čimprej; stavba pa zahteva tudi ustrežnejšo funkcijo, kot jo ima sedaj,

Domanjševci — leva notranja kapitela romanskega portala po očiščenju.

(Foto M. Zadnikar)

Domanjševci — les chapiteaux intérieurs de gauche du portail roman après nettoyage.

(Cliché M. Zadnikar)

saj so prostori domala neizkoriščeni, KG pa nima interesa, da bi jo vzdrževalo z večjimi investicijami. — S. V.

Fužine pri Ljubljani. Upravnik zgradbe je sporočil potrebo, da spričo nujnosti obratovanja v stavbi razširi portal za okroglo pol metra. Pri ogledu je bilo ugotovljeno, da taka potreba res obstaja; hkrati je konservator izdal navodilo, kako je mogoče portal razširiti. V tem primeru bi bilo namreč treba

Domanjševci — leva notranja kapitela romanskega portala po očiščenju.

(Foto M. Zadnikar)

Domanjševci — les chapiteaux intérieurs de gauche du portail roman après nettoyage.

(Cliché M. Zadnikar)

saj so prostori domala neizkoriščeni, KG pa nima interesa, da bi jo vzdrževalo z večjimi investicijami. — S. V.

Fužine pri Ljubljani. Upravnik zgradbe je sporočil potrebo, da spričo nujnosti obratovanja v stavbi razširi portal za okroglo pol metra. Pri ogledu je bilo ugotovljeno, da taka potreba res obstaja; hkrati je konservator izdal navodilo, kako je mogoče portal razširiti. V tem primeru bi bilo namreč treba

umakniti oba podboja za širino kamnov, ob čelni kamen pa vstaviti na vsaki strani enaka kamnita vložka, ki bi se z materialom sicer ločila od ostale izvedbe, vendar bi bil tako v splošnem portal v svoji podobi varovan. Toda brez obvestila so potem v cementu izvedli razširitev portala, s čimer je bil močno poškodovan dragoceni datirani (1557) renesančni portal. Po teh delih so še ostala prvotna lesena, s tolčeno pločevino obložena vrata. Ker na tem mestu ni garancije za njihov obstoj, bodo prepeljana v muzej in ob priložnosti porabljena. (1958–1959) — N. Š.

Globoče pri Frankolovem. Na hiši števil. 7 je bila v zidni niši na fasadi ugotovljena lesena poznogotska plastika Pietà. — M. Z.

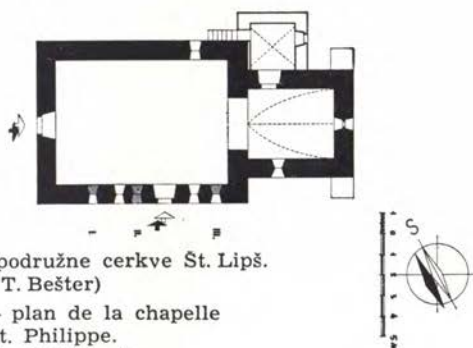
Globoče pri Frankolovem — ena izmed novo odkritih gotških plastik. Foto M. Zadnikar.
Globoče pri Frankolovem — une des plastiques gothiques récemment découvertes.
(Cliché M. Zadnikar)

Golavabuka. V nadaljevanju načrtnega evidentiranja umetnostnih spomenikov v slovenjegraškem okolišu je bila leta 1959 preiskana tudi podružnica St. Lipš (652 m), ki leži v pobočju Pohorja nad Mislinjsko dolino. Arhitekturna zasnova s pravokotno, ravno krito ladjo ($8,30 \times 6,05$ m) ter ožjim, z vzdolžnim šilasto-banjastim obokom svodenim prezbiterijem ($4,10 \times 3,40$ m) je še romanska, pa čeprav je obočni profil že šilast in ima okence v vzhodni steni prezbiterija že zgodnjegotsko lancetno obliko. V južni ladijski steni so bila ugotovljena in deloma odprta tri zazidana okenca; prvi dve sta s polkrožnim vrhom ostenja in z močno nagnjeno polico še popolnoma romanski, dasi se v njunem svetlobnem okviru obe strani ob vrhu že šilasto stikata. Tretje okence ima tudi ostenje ob vrhu že šilasto zalomljeno. Sočasnost formalno še popolnoma romanskih stavbnih elementov z oblikovno že zgodnjegotskimi je značilna za stilno stopnjo pozne romanike, pri čemer pa je seveda vedno odločilen celotni izraz in ne en sam šilasti lok. V tem pogledu je opisana stavba še trdno zakoreninjena v romanski tradiciji in gre v rustificirani obliki za podobno stilno občutje kakor pri obeh biforah v dominikanskem križnem hodniku v Ptujju. Računajoč tu zamudništvo, lahko nastanek stavbe postavimo v konec 13. stoletja.

Z opisanim objektom in z ostalimi novimi ugotovitvami, ki bodo ob nadaljnjem terenskem delu nedvomno še sledile, se bo pomnožilo število znanih

spomenikov naše romanske arhitekture, kakor sem v svojem delu o njih že tudi sam predvideval. Nedvomno se bo še marsikje pokazal objekt, ki po svojem stavbnem jedru še sodi v kompleks naše romanske arhitekture, bodisi da ga bo izdalo zazidano okence take ali drugačne oblike ali pa kakšna druga stilno bolj ali manj zanesljivo opredeljena nadrobnost, saj končne popolnosti tudi v raziskovalnem delu ni mogoče doseči. Take nove ugotovitve bogatijo grafični prikaz geografske razprostranjenosti spomenikov v njihovih osnovnih tipskih grupacijah, ne prispevajo pa novega v ustaljenem »repertoarju« in so torej v zvezi z našim materialom predvsem umetnostno-geografsko pomembne. —

M. Z.

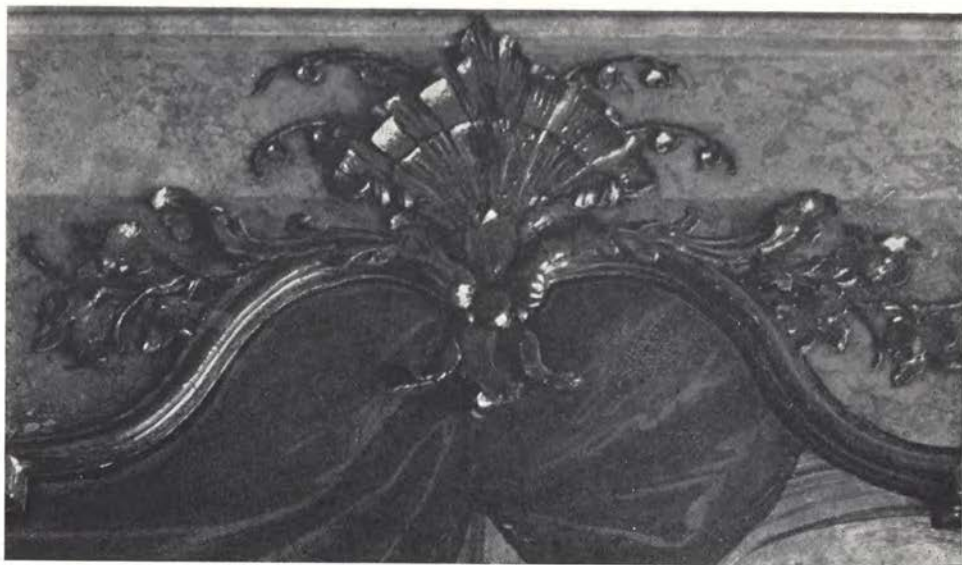

Golavabuka — tloris podružne cerkve St. Lipš.
(Risal T. Bešter)

Golavabuka — plan de la chapelle
de St. Philippe.
(Dessin T. Bešter)

Goričane. Občinski odbor za proslavo 40. obletnice ustanovitve KPJ v Medvodah je dal pobudo za razmišljanje o konservacijskih delih v graščini in o potrebni novi funkciji stavbe. Pri ogledu objekta je bilo ugotovljeno tole resno ogrožene nekatere štukature (zlasti velja to za dvoriščne stene); deloma so se posedle dvoriščne arkade, razlog bo treba iskati tako v potresu 1895 kakor v slabem sistemu odvajanja meteornih vod, ki pronicajo ob dvoriščnih slopih; medtem ko je grajska kapela z izrednimi rokokojskimi štukaturami celovškega mojstra Auracherja iz štiridesetih let 18. stoletja še skoraj v celoti intaktna, je na hodnikih štukatura na več mestih defektna ali je sploh odjadla; v dvoranici, kjer so bile na novo odkrite Jelovškove freske (prebeljene 1945) pa manjkajo vsi štukaturni okvirji; tu so tudi poškodovana vrata brez prvotnih ključavnic in kljuk. Na dvorišču so pod arkadami naložena drva in sušilne naprave farmacevtskega zavoda. Ta zavod je na vrtu od graščino postavil sušilni stolp. Tudi sicer je neposredna okolica graščine zanemarjena; brez slehernega dovoljenja so podrli vrsto platan ob stavbi, kamnata ograja (sohe) je deloma razdrta. Graščina je pomembna tako po svoji stavbnozgodovinski plati in štukaturni ter slikarski opremljeni, kakor hkrati predstavlja pomemben spomenik NOB: tu je bila 1937 partijska konferenca, o čemer govori poleg vhoda vzdignjena spominška plošča.

Odbor za proslavo 40-letnice KPJ je spričo nameravane proslave v stavbi dal pobudo za nekatera obnovitvena dela. Tako je bila v celoti (razen zlatenja novo napravljenih štukaturnih okvirov) obnovljena dvoranica kot glavni reprezentančni prostor v poslopju. Dogovorjeno je bilo, da bodo popravljeni žlebovi na dvorišču in urejena kanalizacija. Mimo tega je bil sprejet širši program za postopno celotno obnovo graščine. V drugi fazi naj bi obsegal obnovo dvoriščnih in zunanjih sten ter usposobljenje dragocenejših prostorov

Goričane — del štukiranega okvira v grajski dvoranici pred uničenjem.
 Goričane — partie du cadre stuqué dans la petite salle du château avant destruction.

(zlasti štukirane sobe v oglu poleg kapele) ter kapele same, kjer je po očiščenju treba ponovno namestiti drugod shranjene slike. Končno naj bi za stavbo našli primernejšo funkcijo, ker sedanja ne zagotavlja kulturnega videza niti ne rednega vzdrževanja. Stroške je v večji meri kril doslej OLO Ljubljana. (1959)

N. Š.

Goričane. Občinski ljudski odbor je finansiral obnovo štukatur v dvorcu. Rekonstruirani so bili okviri okrog Jelovških fresk, nad vrati ter ob oknih v dvoranici v I. nadstropju. Odkrivanje fresk je že pred leti organiziral Zavod, ki je tudi sedaj posredoval ekipo za obnovitev štukatur. Sestavljali so jo od zunanjih sodelavcev H. Podkrižnik, ?. Lešnik in Z. Lapuh, od zavodovih uslužbencev pa J. Lapuh. Štukature je bilo treba rekonstruirati le na podlagi pomanjkljivih predvojnih fotografij, kar je zahtevna naloga celo za rutinirane štukaterja. Pri nas je bil to prvi primer v zavodovi praksi, da je bila iz spomeniških interesov obnovljena štukatura v takem obsegu. Delo ekipe, njeni napor, spodrseljaji in uspehi, so dragocena izkušnja, ki jo bo treba upoštevati pri organiziranju podobnih nalog v bodoče. Posnemanje rokokojske ornamentike je v zvrsti štukature med najtežjimi, ekipo pa so sestavljali predvsem rezbarji. Njihov način dela s trdo materijo, lesom je zato razumljivo vplival tudi na njihovo oblikovanje v mavcu. Videti je bilo kako je njihova rutina rastla med delom, kako so posamezni trdi detajli počasi dobivali nadih ornamentike iz 18. stol. Opazovanja in razgovori med restavriranjem so pokazali, kako težko je poustavljati umetnine v materialu, ki ga oblikovalec ne uporablja redno, in kako močan je v rezbarski tradiciji duh poznega 19. stol., ko je ta obrt še cvetela. Morda ne bo nezanimivo, če podamo nekaj odlomkov iz zapisov med delom, ki naj pokažejo probleme na katere so naleteli restavratorji.

Ker je nastopal na štukaturi motiv listov so bili v originalu sicer posneti po naravi, vendar stilizirani z nemirno raztrganimi robovi, nesimetrično obli-

Goričane — del okvira med rekonstrukcijo. Razloček med originalom in novo štukaturo kažejo zlasti listi in zvončasti cvet. (Foto M. Zeleznik)

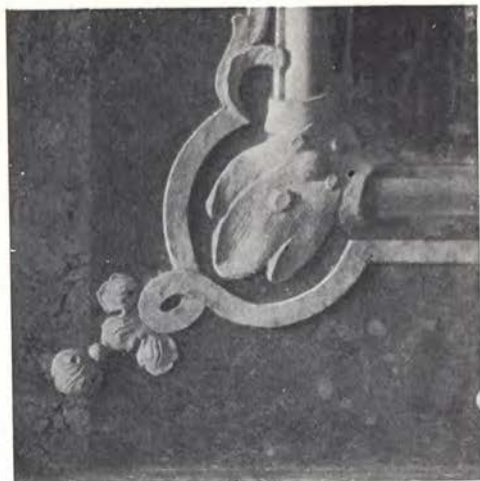
Goričane — partie du cadre pendant la reconstruction. Les feuilles dorées et la fleur en forme de clochette constituent la différence entre le nouveau stucage et l'original. (Cliché M. Zeleznik)

kovani, brez osrednje žile v listu, segali so globlje v prostor. Obnovljeni listi pa so bili simetrični, pravilno nazobčani s poudarjeno žilo v sredini. Akantovi listi so bili na originalu zlasti v vogalih napravljeni tako, da so ustvarjali videz podolžno razvlečene gmote, v kateri je najvažnejši srednji list, ki je bil le rahlo nazobčan. Obnovljeni listi so bili napravljeni deloma tako, da so bili poudarjeni in skoraj enakovredno obdelani tudi posamezni nazobčani deli lista. Obris je bil mehek, plastičen, medtem ko je bil pri originalu podolžno usmerjen in slikovit. Motiv školjke je bil pri stari štukaturi razmeroma oster in nemiren v obrisu in je segal s pravokotnimi brazdami v prostor. Obnovljene školjke pa so bile deloma plitve, z mehko zaobljenim obrisom, skratka preveč plastično modelirane. Listi na robovih trakaste ornamentike so bili pri originalu skoraj okrogli in plastično obdelani, obnovljeni pa so bili razčlenjeni deloma na tri enakovredne dele in preveč ploskoviti. Tako je obris nove štukature plastično linearen, medtem ko je imela prejšnja štukatura raztrgan slikovit obris. Posamezni detajli n. pr. trakovi, ornamentalni listi so pri novi štukaturi oblikovani konveksno, plastično mehko zaobljeno in ne konkavno, slikovito zalomljeno. Videti je bilo, da so obnavljalci povsod, kjer je bil original plastično in globinsko poudarjen uveljavljali ploskovitost, kjer pa je bil original slikovito obdelan ter zlasti v obrisu nemiren pa so poudarjali plastičnost. Slabo kopirane predloge so povzročile del težav v začetku restavriranja, ki pa so se ponavljale tudi potem, ko je ekipa dobila obvezno in odlično kopirano dokumentacijo. Popolna rekonstrukcija štukatur je dejansko zahteven posel, zlasti če gre za rokokojsko ornamentiko. Pravilno bi bilo, da bi štukaturo obnavljale vedno iste ekipe po možnosti kolikor toliko kontinuirano, kar je pa težko izvedljivo spričo kampanjskega značaja nalog. Restavratorji so med delom v razgovorih samokritično ocenjevali lastne dosežke pa tudi vztrajno in potrpežljivo odpravljali posamezne

Goričane — del štukature pred uničenjem.

Goričane — partie du stucage avant destruction.

Goričane. Del štukature med rekonstrukcijo. (Foto M. Zeleznik)

Goričane — partie du stucage pendant la reconstruction. (Cliché M. Zeleznik)

pomanjkljivosti. Ob koncu so vsi želeli, da bi imeli še enkrat možnost obnavljati isto ornamentiko.

Z rekonstruiranimi štukaturami so dobile Jelovške freske ponovno slikovite okvire, kot prehod od barvite, polirane stene umetnega kamna k figuralnim upodobitvam, vsa dvorana pa z obnovljenimi kapiteli in ostalimi dekorativnimi štukaturnimi polnili znova bogati videz ne samo slikarsko, ampak tudi dekorativno plastično okrašenega prostora. Organizacijska izkušnja kaže, da je treba podobna dela temeljito pripraviti s sodelovanjem ekipe na poizkusnih primerih v delavnici, kjer je potrebno razpravljati o bistvu posamezne umetnine, o stilnih značilnostih in o temeljih izraznih sredstvih ornamentike. Pri zahtevnejših delih v bodoče tudi ni dobro vedno znova uvajati v delo nove moči, ampak je treba še naprej zaposliti že preizkušene restavratorje. Hkrati se je nazorno pokazalo, da je restavratorski posel tesno povezan z občutljivim likovnim doživetjem poustvarjalca, ki mora, če naj se v rekonstrukciji približa prvotnemu izrazu umetnine, doživeti in razumeti vse fineše, detajle in notranji značaj spomenika. Izkazalo se je dalje tudi, da v tej smeri daje prav domačim restavratorjem stalno delo v zavodovem restavratorskem oddelku potrebno občutljivost, ki jo nenehno razvijajo.

Restavratorji so v dvorani obnovili tudi odpadle profile umetnega marmorja, ki so ga očistili, zaščitili in osvetlili. Na stropu so odkrili ostanke ornamentike, ki izvira verjetno iz časa, ko je bil dvorec za nadstropje znižan, ki pa ni istovetna z ornamentiko na fotografskem posnetku dr. Steleta izpred zadnje vojne. Možno je, da so bili ob prezidavah stropovi uničeni, verjetno jih je pokrivala celo štukatura, podobno kot jih še danes krasi na hodnikih. Slikarija je bila slabo ohranjena, strop je bil enotno toniran. Preostalo je še polihromiranje rekonstrukcij. Med obnavljanjem so odkrili drobec stare štukature. V času pred vojno je bila že v celoti zlatena, na ohranjenem delcu pa je videti, da je pod zlatom ohranjena barvna plast. Goričane so bile škofijski dvorec, zato bo treba

Goričane — pogled v dvorano z odkritimi freskami in uničeno štukaturo.

(Foto J. Lapuh)

Goričane — vue de la salle avec les fresques découvertes et le stucage détruit.

(Cliché J. Lapuh)

Goričane — pogled v dvorano po rekonstrukciji štukatur. (Foto J. Lapuh)

Goričane — vue de la salle après reconstruction du stucage. (Cliché J. Lapuh)

pregledati podatke v škofijskem arhivu tudi za 19. stol. V ljubljanski stolnici so kapitule stebrov kasneje pozlatili, enako tudi ornamentiko v frizu. Podobna dejavnost je verjetna tudi za dvorec v Goričanah. — M. Ž.

Gornja Radgona. V zvezi z odstranitvijo dveh starih hiš pod cerkvijo se je ponovno pojavilo vprašanje obstoja t. im. »starega meščanskega špitala«. Težnjam po ohranitvi, ki so jih poleg nekaterih domačinov zagovarjali predvsem strokovnjaki republiškega spomeniškega varstva, so nasprotovali očitno premalo vsestransko pretehtani gospodarski razlogi češ, da stavba ni donosna in da bodo stroški za njena popravila ter za vzdrževanje presegli njeno gospodarsko vrednost. Gre za enonadstropno hišo, postavljeno ob glavni cesti pod cerkvenim gričkom, katera se na zunaj na pogled bistveno ne razlikuje od podobnih starih stavb po naših mestih in trgih, ki pa je posebno po poružitvi nekaterih nepomembnih hiš v soseščini s svojo strmo streho in plemenitimi merami še bolj skladno zaživela s svojim naravnim okoljem. Edinole mali polkrožni del, ki izstopa iz njene južne stranske fasade, da slutiti, da verjetno le ne gre samo za navadno stanovanjsko hišo, ki bi jo bilo morda treba čuvati zgolj zato, ker je nekaj desetletij starejša od svojih vrstnic. O nasprotnem nas prepriča ogled notranjščine, kjer nas v pritličju preseneti dvorana lepih prostorninskih razmerij, ki jo štirje kamniti stebri s podstavki dele na 9 obočnih pol kupolastih obokov, razpetih med vzdolžnimi in prečnimi oprogami. Ta pro-

Gornja Radgona — »stari špital« po odstranitvi sosednjih hišic. (Foto M. Zadnikar)
Gornja Radgona — »Stari špital« (le vieil hôpital) après démolition des petites maisons voisines. (Cliché M. Zadnikar)

stor, ki je nekdanj služil za kapelo, se je skozi polkrožni lok, ki pa je sedaj zazidan, odpiral v poprej omenjeni izstopajoči polkrožni oltarni del, v katerem se pod odpadlimi beleži kažejo sledovi baročnih stenskih slikarij. Dve osi severno od vhodne veže obsega globoka obokana klet. V nadstropju je nad pritlično dvorano enak prostor z notranjo stebriščno arhitekturo, ostali prostori pa so manjši in so sedaj precej neprimerno uporabljeni za stanovanja.

S svojo značilno zunanjsčino in posebno še z izredno zasnovo notranjsčine je stavba v vsem slovenskem gradivu svojevrsten arhitekturni spomenik. Postavljena v 17. stol. kot nekak dvorec admontskega samostana, ki je imel v okolici obsežne vinograde in jo je zaradi tega uporabljal za klet in za bivanje samostanskega oskrbnika teh posestev ter je bila pozneje porabljena za mestno bolnišnico, ima zgradba za seboj že nekaj stoletno zgodovino, ki se veže s preteklostjo tega štajerskega mesta, s svojo nenavadno stavbno zasnovo pa zavzema eno vidnejših mest v naši spomeniški posesti, ki ravno na profanih objektih starejših dob ni kdove kako bogata. Sprič tega bi njeno porušenje ne pomenilo samo bistvenega osiromašenja kulturnih spomenikov v tem delu Slovenije, temveč bi bila celotna slovenska spomeniška posest prikrajšana za spomenik, ki mu daleč okoli zaman iščemo primere. Seveda pa sodi med popolnoma neresne predloge za reševanje tega spomenika tudi mnenje, da bi bilo spomeniškim interesom zadoščeno že, če bi kamnite stebre iz obeh dvoran prenesli na grad in jih tamkaj kje uporabili. Tako stališče kaže popolno nerazumevanje bistva spomeniškega varstva, ki mora vedno upoštevati spomenik v njegovi celotnosti in zgodovinski danosti, arhitektonski zasnovi in rasti, njegov odnos do okolja itd. in se nikakor ne more zadovoljiti z rešitvijo nebistvenega detajla, ki iztrgan iz celote ne pomeni prav ničesar več.

V opisanem primeru bo spomeniško varstvo brezpogojno vztrajalo na ohranitvi te izredne stavbe. Zato je pozdravilo doseženo soglasje s pristojnimi lokalnimi forumi, da se stavba ohrani in restavrira in da dobi potem novo primerno funkcijo. Pripravljen pa je seveda pri vseh obnovitvenih delih sodelovati z navodili in predlogi in bo na osnovi izdelanega programa za funkcionalno preobrazbo spomenika napravilo tudi vse potrebne načrte ter bo vsa ohranitvena prizadevanja po svojih močeh tudi gmotno podprlo, da bi se tako zagotovila nadaljnji obstoj in dostojna prezentacija tega pomembnega spomenika. — **M. Z.**

G r a d pri Slovenjem Gradcu. Ker so bili preko zime izdelani vsi kamnoseški deli, potrebni za rekonstrukcijo poznoromanskega zahodnega portala cerkve sv. Pankracija, je bila rekonstrukcija v poletju leta 1959 tudi izvršena. Kljub baročni predelavi so bile dane vse njegove mere in so bili znani vsi važnejši podatki, zato je bilo mogoče na podlagi načrta na novo postaviti vse levo ostenje od tal do profilirane krovne plošče s kapitelom vred. Vse mere in oblike so bile posnete po elementih ohranjene desne strani. Kjer so bili nekateri detajli manj jasni ali pa zaradi baročne predelave popolnoma uničeni, se je bilo potreba pri rekonstrukciji nasloniti na analogije s sočasnimi domačimi primeri, kar velja zlasti za baze. Prav to pa se je ob prvi realizaciji izkazalo za manj uspešno. Vzroke je deloma iskati v delu kamnoseka, ki takega dela ni bil več in je zato kljub podrobnemu načrtu zagrešil n. pr. napako, da je postal žleb med obema svitkoma rekonstruirane desne baze mnogo globlji od profila stebriča nad njo, čeprav bi morala biti oba enaka. Zaradi nepravilno povzetih mer, ki so danes na ohranjeni arhivolti, sta oba novo izdelana stebriča občutno pretanka in ta vtis njuna izredna višina le še povečuje. Obe prvotni konzoli, ki sta nekdanj nosili streho nad portalom, sta bili ob barokizaciji odbiti in se le

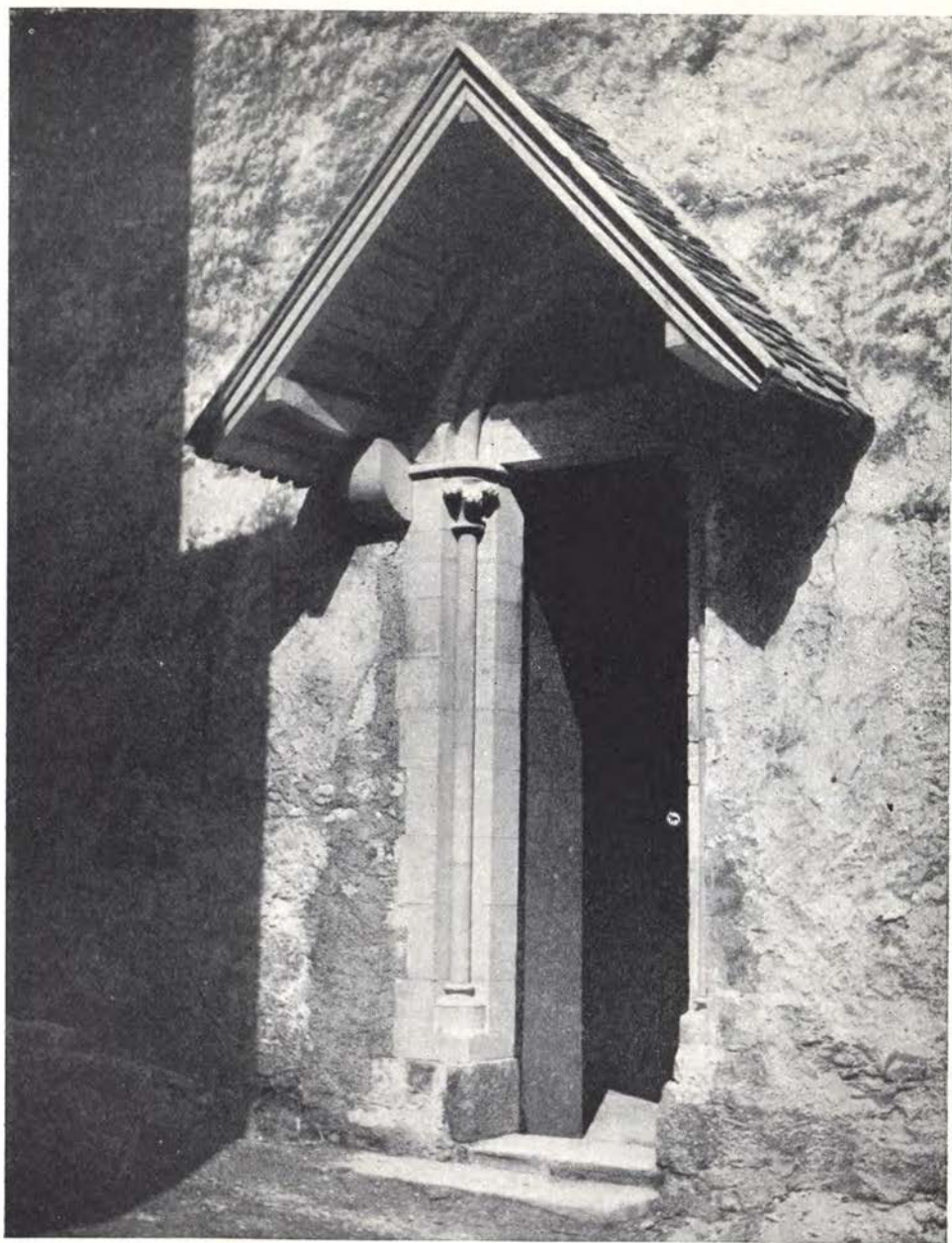
Grad nad Slovenjim Gradcem — zračni posnetek cerkve z okolico. (Foto I. Mihev)
Grad pres Slovenj Gradec — vue prise d'avion de l'église et des environs.
(Cliché I. Mihev)

še pri desni deloma pozna sled njene profilacije. Zaradi naprave nove strehe, ki je na vremensko tako izpostavljenem mestu nad portalom nujno potrebna, sta bili nad ostanki starih dveh konzol vzdani dve novi konzoli brez težnje po posnemanju prvotnih, razen kar zadeva funkcijo. Čeprav sta se v risbi dobro skladali s portalom, pa se je po njuni namestitvi izkazalo, da sta spričo njegove slokosti in drobnosti nekaterih detajlov občutno pretežki. Streha, ki jo ti dve konzoli nosita, ju je nekoliko zakrila in zato ne učinkujeta več tako neskladno s celoto.

Desni kapitel, ki je sicer močno poškodovan, je ostal nespremenjen, levi, ki je bil na novo izdelan, pa je tudi v podrobnostih poskusil podati rekonstrukcijo njegove prvotne oblike. Trije brstni listi so bili posneti po edinem ohranjenem brstu na desnem kapitelu. Vse površine novo izdelanih kamnov so bile sprva štokane, na mestu samem pa popravljene s šarirjem (z grebljico), da bi se bolj prilagodile srednjeveški obdelavi.

Ker je bila preklada nad vhom počena, jo je bilo potrebno konsolidirati. V ta namen je bila na njeni hrbtni strani v pripravljeno poglobitev vložena horizontalna kovinska vez, katere konca sta bila zasidrana v dvoje globljih lukenj, vse skupaj pa je bilo nato zalito.

Ob odstranjevanju baročnega portala, katerega lok se je na desni strani opiral v ohranjeno ostenje prvotnega portala, pa se je med delom pokazal nov in dotlej neznan element njegove prvotne členitve. Na polovici višine trupa je imel namreč stebriček profiliran prstan, ki je imel dvojno nalogo: ker je bil monolitno združen s pripadajočo klado stopničasto izrezanega ostenja, je bil z njim steber pritrjen k ostenju, hkrati pa je navidezno skrajševal izredno vitka in za vtis kar skoraj presloka stebriča. Kljub temu, da so v baroku tudi na desni strani v ostenju odbili omenjeni prstan, da bi na tem mestu lahko

Grad nad Slovenjim Gradcem — rekonstruirani poznoromanski portal v zahodni fasadi.
(Foto M. Zadnikar)

Grad près Slovenj Gradec — portail roman reconstruit dans la façade ouest.
(Cliché M. Zadnikar)

zasidrati lok novega portala, je njegov profil, ki sestoji iz močno izstopajočega osrednjega svitka in dveh globokih žlebov ob njem, ki nato prehajata v trup stebra, v obrisu še dovolj dobro viden. S tako dokumentacijo in s primerjavo stilno sorodnih primerov pri nas, n. pr. v Špitaliču, bo mogoče prstan v simetrali levega stebriča dobro rekonstruirati, medtem ko pa ga na desni strani ne bi kazalo, ker bi s tem nujno uničili edino dokumentacijo o njem. Iz istega vzroka n. pr. tudi ni bil dopolnjen desni kapitel. Prav ta prstan pa je s svojim profilom najboljše oporišče za obliko obeh baz, ki ju je bilo treba rekonstruirati in ki sta imeli profil polovice prstana ter se ob rekonstrukciji nista najbolje posrečili. Zato ju bo potreba zamenjati z ustrežnejšima, pri čemer se bo njun profil močno približal bazi osrednjega stebra sredi cerkve, s tem pa stilnemu izrazu portala in vse stavbe, ki je romanski le še v celotni zasnovi, v potankostih pa že uporablja gotske elemente.

Gradišče nad Slovenjim Gradcem — ena izmed novo odkritih gotskih plastik. (Foto M. Zadnikar.)

Gradišče nad Slovenjim Gradcem — une des plastiques gothiques récemment découvertes. (Cliché M. Zadnikar.)

Po posebnem načrtu bodo za rekonstruirani portal izdelana tudi nova vhodna vrata, ki bodo morala biti zaradi še obstoječega baročnega pevskega kora urejena tako, da se bo dal odpirati le njihov spodnji del. Tudi vprašanje timpanona, iz katerega je bila sneta s portalom sočasna freska, je še slej ko prej odprto. Zaradi njene slabe ohranitve bi je ne kazalo več nameščati na prvotnem mestu, kjer prav zaradi tega tudi ne bi več opravljala svojega poslanstva, ima pa tudi kot skoraj edini dokument slikarstva tega časa pri nas tolikšno vrednost, pa čeprav je ta le še dokumentarne narave, da bo potreba zanjo poiskati ustrežnejše mesto, timpanon pa zapreti z morda nekoliko bolj dognano kopijo.

Seveda pa bo tudi z vsem tem storjen šele prvi korak, da se ta naša izredna arhitektura spomeniško primerno uredi. Misliti bi bilo treba na korenitejše posege v njeni notranjščini, na odkritje zanimivih renesančnih slikarij, ki se kažejo izpod beleža in katere verjetno zakrivajo prvotno slikarijo, ki bi jo vsekakor kazalo vključiti v prvotno podobo tega spomenika — kadar bo seveda prišel čas za to. — M. Z.

zasidrati lok novega portala, je njegov profil, ki sestoji iz močno izstopajočega osrednjega svitka in dveh globokih žlebov ob njem, ki nato prehajata v trup stebra, v obrisu še dovolj dobro viden. S tako dokumentacijo in s primerjavo stilno sorodnih primerov pri nas, n. pr. v Špitaliču, bo mogoče prstan v simetrali levega stebriča dobro rekonstruirati, medtem ko pa ga na desni strani ne bi kazalo, ker bi s tem nujno uničili edino dokumentacijo o njem. Iz istega vzroka n. pr. tudi ni bil dopolnjen desni kapitel. Prav ta prstan pa je s svojim profilom najboljše oporišče za obliko obeh baz, ki ju je bilo treba rekonstruirati in ki sta imeli profil polovice prstana ter se ob rekonstrukciji nista najbolje posrečili. Zato ju bo potreba zamenjati z ustreznjšima, pri čemer se bo njun profil močno približal bazi osrednjega stebra sredi cerkve, s tem pa stilnemu izrazu portala in vse stavbe, ki je romanski le še v celotni zasnovi, v potankostih pa že uporablja gotske elemente.

Gradišče nad Slovenjim Gradcem — ena izmed novo odkritih gotskih plastik. (Foto M. Zadnikar.)

Gradišče nad Slovenjim Gradcem — une des plastiques gothiques récemment découvertes. (Cliché M. Zadnikar.)

Po posebnem načrtu bodo za rekonstruirani portal izdelana tudi nova vhodna vrata, ki bodo morala biti zaradi še obstoječega baročnega pevskega kora urejena tako, da se bo dal odpirati le njihov spodnji del. Tudi vprašanje timpanona, iz katerega je bila sneta s portalom sočasna freska, je še slej ko prej odprto. Zaradi njene slabe ohranitve bi je ne kazalo več nameščati na prvotnem mestu, kjer prav zaradi tega tudi ne bi več opravljala svojega poslanstva, ima pa tudi kot skoraj edini dokument slikarstva tega časa pri nas tolikšno vrednost, pa čeprav je ta le še dokumentarne narave, da bo potreba zanjo poiskati ustreznjše mesto, timpanon pa zapreti z morda nekoliko bolj dognano kopijo.

Seveda pa bo tudi z vsem tem storjen šele prvi korak, da se ta naša izredna arhitektura spomeniško primerno uredi. Misliti bi bilo treba na koreniteljske posege v njeni notranjščini, na odkritje zanimivih renesančnih slikarij, ki se kažejo izpod beleža in katere verjetno zakrivajo prvotno slikarijo, ki bi jo vsekakor kazalo vključiti v prvotno podobo tega spomenika — kadar bo seveda prišel čas za to. — M. Z.

Gradišče nad Legnom pri Slovenjem Gradcu. Ob topografskem popisu je bila v znamenju poleg gotske podružnice sv. Barbare (825 m) ugotovljena plastika istoimenske svetnice iz časa okrog 1470. Leseni kip je visok 104 cm in je dobre kvalitete z žal novo polihromacijo. Oskrbnik cerkve je bil na njegovo vrednost opozorjen in je bil zato kip na predlog konservatorja iz varnostnih razlogov prenesen v cerkev. — **M. Z.**

Gradišče v Slovenskih goricah. Upraviteljstvo pomembnega baročnega spomenika je brez vednosti spomeniškega varstva preslikalo cerkveno notranjščino. Izbira barve — rumena in rdečkasto rjava — je popolnoma v nasprotju z zgodovinskim značajem stavbe in občutno razbija ubranost baročnega prostora. Spomeniško varstvo bo zahtevalo, da se napake v doglednem času popravijo. — **S. V.**

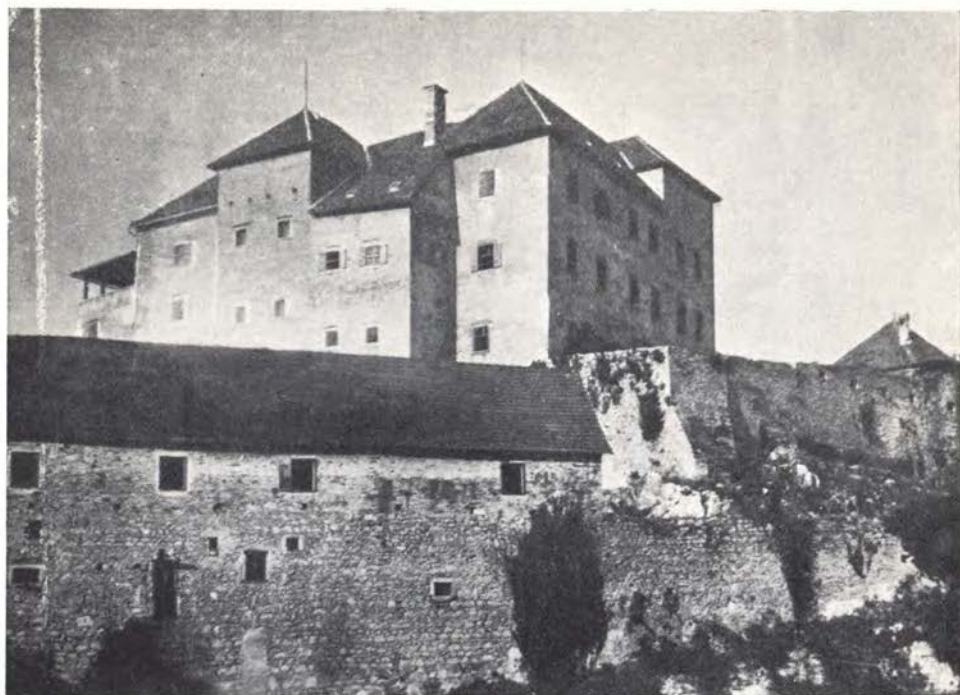
Groblje, popravila in obnovitveni program za cerkev. Kljub temu, da je že Zavod za spomeniško varstvo LRS v povojnih letih poskrbel za popravilo strehe in za primerno prezentacijo notranjščine, so finančne težave vse do letos zavirale temeljita obnovitvena dela. Lani smo opazili, da streha ponovno propuša in da so bile Jelovškove freske na več krajih spričo moče poškodovane. Ob razpokah, ki jih je povzročil še potres 1895, se je začel omet nevarno vihati. Slabo vzdrževanje je povzročilo tudi precejšnje okvare na oknih, saj so bile šipe po večini razbite; pomanjkanje zaščitnih mrež je prav tako prispevalo svoje. Tudi natančen pregled zvonikove kape je pokazal, da je pločevina v celoti dotrajana in da bo treba obnoviti deloma tudi leseni opaz. Odsek za spomeniško varstvo OLO Ljubljana je napravil zato obnovitveni program za ta dragoceni spomenik baročne dobe v svoji prednostni vrsti. Letos je bila sklenjena z gradbenim podjetjem pogodba za popravilo strehe, zvonikove kape in oken; zaradi tehničnih težav zvonikova kapa še ni bila obnovljena. V okna pa so bile vstavljene zaščitne mreže. Nadaljnji program obsega novo toniranje zunanjščine; čiščenje in utrditev Jelovškovih fresk, obenem pa odstranitev vse mlajše nebaročne opreme; tako bo spomenik pokazal svojo pravo podobo baročne celostne umetnine. (1959) — **N. Š.**

Hmeljnik. Ko so 1958. leta dogradili avtomobilsko cesto Ljubljana—Zagreb, se je pri lokalnih oblastvenih organih spet zbudilo zanimanje za razvalino Hmeljnika, ki je šele z dograditvijo nove ceste prišla zaradi dominantnega položaja do polnega izraza. Z nove ceste se je namreč odprl izreden pogled na grajski hrib z ruševinami na vrhu. Že prej rekonstruirana pot z odcepom na avtocesti pa olajšuje obisk tudi motoriziranim turistom. Občinski ljudski odbor Novo mesto se je zavzel za ohranitev ruševin, ker so le-te zaradi svoje spomeniške vrednosti in tudi gradbenega stanja vredne, da se ohranijo in vsaj delno usposobijo za turistično-gostinski objekt. Po predlogu, ki ga je nakazal občinski ljudski odbor, naj bi se uredil za namene gostišča predvsem južni in zahodni del, ki je za to še najbolj primeren zaradi svojega sijajnega razglednega položaja. Hkrati pa je ta del tudi najbolj ogrožen. Kakršnikoli ureditveni posegi bi bili le v prid zavarovanju razvaline in zato Zavod za spomeniško varstvo načeloma soglaša s tem predlogom. Jugozahodni ogel je sesut že od osvoboditve sem, kar povzroča nestabilnost v južni zunanji steni, ki je z vertikalnimi režami razpokana v vsej dolžini vse tja do vgrajenega prvotnega jugovzhodnega stolpastega dela. Ob zahodno steno prislonjen gotski obrambni, kasneje v renesansi v stopnišče predelani stolp, je prav tako razpokan v celotni višini in obstaja resna nevarnost, da se sesuje. Odkar pa so nasilno zrušili notranjo dvoriščno steno severnega trakta, so ogroženi še posebej notranji zidovi. Ker je bil grad

Groblje — notranjščina. (Foto N. Šumi)
 Groblje — intérieur. (Cliché N. Šumi)

že 1942. leta požgan, se na njem ni ohranila več nobena streha. Četudi gradbeno stanje še vedno dovoljuje v razvalini določene ureditvene posege, trenutno stanje spomenika ni povsem zadovoljivo in zato moramo obravnavo ruševin Hmeljnika gledati predvsem s stališča konservacije oziroma konsolidacije. Vsi strogo konsolidacijski posegi bodo usmerjeni v to, da stavbo sanirajo v spomeniškem smislu in hkrati upoštevajo praktične potrebe, s katerimi bo spet

Hmeljnik — pogled na grad od jugozahodne strani z deloma ohranjenim notranjim in zunanjim obzidjem, stanje okrog leta 1930. (Po razglednici)

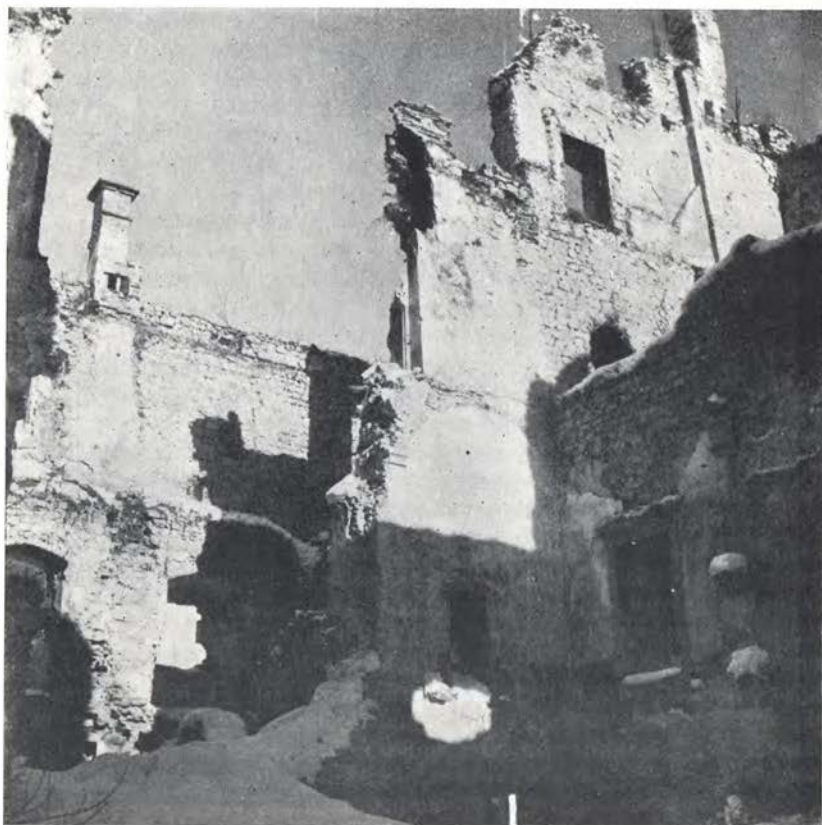
Hmeljnik — vue sur le château du côté sud-ouest avec les murailles extérieures et intérieures partiellement conservées, état vers 1930. (D'après une carte postale)

žeživela v novi funkciji. Pri tem je treba upoštevati intencije spomeniških organov, ki predlagajo, da se razvalina konservira ob najminimalnejših rekonstrukcijskih posegih in da se v njej ohranijo vse tiste spomeniške vrednote, ki grad dokumentirajo s stališča stavbne zgodovine. Zaradi spomeniških, predvsem pa statičnih razlogov je treba pozidati manjkajoči jugozahodni ogel, s primernimi konsolidacijskimi posegi zavarovati gotski stolp, objekt med tem stolpom in južnim delom zahodne fasade pa obnoviti vsaj do pritličja, kolikor to sploh še dovoljuje gradbeno stanje. Prav tako je potrebno tudi v notranjščini rekonstruirati manjkajoče dele zidov v takem obsegu, da bo stavba statično spet trdna. Oblikovanje zunanjščine, vprašanje morebitnega kritja je odvisno izključno od ureditvenega načrta, vendar smo že sedaj mnenja, da bomo grad obravnavali predvsem kot razvalino in dali prednost njegovi romanski in gotski izobliki. Pred konsolidacijo stavbe, ki prihaja v poštev v prvi delovni fazi, pa je treba razvalino predhodno očistiti in zrušeni gradbeni material sortirati za morebitno kasnejšo uporabo.

Ureditvena dela na Hmeljniku, ki predvidevajo delno adaptacijo razvaline za namene turistično-gostinskega obrata in jo bodo ohranila predvsem kot razvalino, ne bodo samo pogoj za ohranitev spomenika, marveč se s temi deli podaja možnost, da stavbo ohranimo v vsej njeni spomeniški pričevalnosti in še posebej podčrtamo njene spomeniške vrednosti. Hmeljnik se v zgodovini

prvikrat omenja že 1223. leta, (Gradivo V. 376,) kot izrecno grad pa 1290. leta (MMVK-XVIII, str. 130, Kos), in potemtakem sodi v vrsto starejših listinsko izpričanih dolenjskih gradov. Ponovne preiskave gradu, proučitev nekaterih notranjskih gradov in analogija z gradovi podobnega značaja na Dolenjskem, je pokazala, da imamo opraviti z eno največjih in razmeroma najbolj ohranjenih romanskih profanih arhitektur na Dolenjskem in morda celo v Sloveniji sploh. Domnevno poznogotski grajski koncept razmeroma pravilne oblike, ki se ne ozira na oblike terena, se je ob študiju in primerjavi z notranjskim Ložem, izkazal vsaj v okvirnem zidovju za povsem ohranjeni grajski koncept romanske dobe. Ta koncept gradu, ki združuje v okviru pravilno lomljenega obzidnega okvira stolp in palacium enotnega liva, se kot poseben tip gradu, podobno kot stolpasti grad, vzdržuje skozi ves srednji vek. V prvotni tlorisni zasnovi, ki je danes še v celem ohranjena v obodnem zidovju grajskega jedra, se je v jugovzhodnem oglu nekoliko nad višino obzidja dvigal četverkotni stolp, zahodno dvoriščno stran pa je zapiral morda celotno obzidno stranico obsegajoči trakt palacia, ki je bil morda zalomljen tudi še v južno smer. Podobnost s tlorisom razvaline v Ložu, ki se kot grad omenja že 1218. leta, (Kos, Gradivo V. 238) še posebej 1244. leta (Castrum LOS, Kos, Gradivo V. 836) in je bil v Valvasor-

Hmeljnik — severni trakt po nasilnem miniranju leta 1958. (Foto I. Komelj)
 Hmeljnik — côté nord après qu'on l'eût miné, en 1958. (Cliché I. Komelj)

Hmeljnik — pogled skozi vežo na dvorišče z leta 1958 miniranim traktom.
(Foto I. Komelj)

Hmeljnik — à travers le couloir, vue sur la cour, prise du côté miné en 1958.
(Cliché I. Komelj)

jevem času že popolnoma opuščen, je na dlani. Grad v Ložu ni doživel nobenih renesančnih ali baročnih prezidav in je zato njegova prvotna tlorisna zasnova ostala v glavnem neokrnjena. Kasnejši gotski utrdbeni principi so se v glavnem uveljavili zunaj grajskega jedra in tudi niso vplivali nanj. Prav tako pa je tlorisna zasnova Hmeljnika ostala nespremenjena, grad je le na že zastavljeni ploskvi rasel v višino, ki je s postopnimi dozidavami celo presegla višino razmeroma nizkega prvotnega jugovzhodnega stolpastega dela. Utrdbene naprave sicer povečajo obseg gradu, vendar na obseg prvotnega stanovanjskega dela ne vplivajo, razen kolikor je zahodni gotski stolp povečal prvotno tlorisno ploskev. Z utrditvenimi deli so grad obdali le z dvojnimi obzidjem, ki se v smislu srednjeveških »severnih« principov ravna po naravnih pogojih nevodornih tal, na vzhodni strani pa se opira že na obstoječi jarek ob vzhodni

stranici romanskega grajskega jedra. Prvotno grajsko zasnovano kot višinsko obliko lahko sledimo v celotnem obsegu po značilni solidni zidavi.

Pravilna tlorisna zasnova, ki se ne podreja oblikam in konfiguraciji terena, marveč oblikuje bolj ali manj pravilen četverkot, predstavlja tip grajske stavbe, ki smo jo sicer že ugotovili za pozni srednji vek, vendar so prav ta nova proučevanja pokazala, da je tak tip z gotovostjo zasidran že v romanski dobi, kar smo svoječasno le slutili (Komelj, Srednjeveška grajska arhitektura na Dolenjskem, 202 No. I. 1951, str. 68 sl.) in je kot nov stavbni tip prišel k nam že s prvo kamnitno grajsko arhitekturo. Kot smo svoječasno že domnevali, je iskati izvor za tak tip gradu v Italiji, dokazuje pa obstoj takega k a s t e l n e g a tipa gradu tudi tuja literatura v tistih deželah, ki so bile pod italijanskim umetnostnim vplivom. Jugozahodni del Slovenije, predvsem Dolenjska z Notranjsko, dokazuje pojav takega stavbnega tipa že v romanski dobi (Prem); kolikor so nam znani primeri gradov iz Istre, se pojavlja ta stavbni tip tudi tamkaj. Stolpasti grad živi ves srednji vek (Ribnica, Čretež, Otočec) in tudi na njem lahko ugotavljamo neprekinjeno kontinuiteto tega posebnega tipa grajske arhitekture od romanike naprej, ki doživlja sicer spremembe, so pa pogojene izključno v izboljšavanju stanovanjske udobnosti. Grad Hmeljnik, ki je danes v ruševini, je ohranil svojo prvotno zasnovano, ki dovolj dobro dokumentira romanski kastelni tip grajske arhitekture pri nas in zato bo potrebno pri obravnavi in ureditvi razvaline sploh upoštevati in podčrtati predvsem te spomeniške vrednosti.

Do konca leta 1959 je ekipa zidarskega podjetja »Remont« iz Žužemberka skoraj v celoti očistila razvalino, nove terenske meritve je izvršila inž. arh. Š. Valentinčičeva, načrte za ureditev gostišča na gradu pa bo izdelal inž. arh. J. Černigoj. — I. K.

Hrastovlje — estetska restavracija fresk. Poleti leta 1958 so tehnična restavratska dela v Hrastovljah toliko napredovala, da je bilo mogoče začeti z estetsko restavracijo. V dogovoru s posebno strokovno komisijo naj bi se delo začelo na levi polovici mrtvaškega plesa, nakar bi šele dokončno določili smernice za nadaljnje delo. Izbira principov in postopkov je bila sprva na videz zelo svobodna. Ker je notranjost cerkve s tremi obokanimi ladjami v celoti poslikana in so bila rožnato tonirana celo tla, je barvni izraz celote izredno lepo ubran in bi bilo zato želeli, da bi se dale poškodbe, ki so jih slikarije doživele v teku stoletij, toliko popraviti in predvsem barvno vskladiti s celoto, da bi ta spet kolikor mogoče polno zaživela v svoji prvobitnosti. Primarna naloga umetnine je namreč v njeni estetski funkciji, medtem ko je dejstvo, da je umetnostni spomenik predmet znanstvenega raziskovanja zanj le drugotnega pomena.

Hrastovljske stenske slike so freske al secco, to se pravi, da so bile slikane na suh ali ovlažen omet. Razdelitev posameznih ploskev slikanih površin, kompozicijski elementi, pa najsi bodo figuralni ali ornamentalni, obrisi teles in predmetov, so bili le z nekaj orientacijskimi potezami zarežani v še svež omet, kar dokazuje, da je slikar uporabljal dobro zrisane kartone, ki pa jih je le z najnujnejšimi črtami prenašal na steno. S tem je dosegel dvoje: ohranil je za ves čas dela trdnost celotne kompozicijske zasnove in hkrati možnost sproščenejšega, svobodnejšega oblikovanja nadrobnosti; to pa delo občutno pospeši. Verjetno so bile večje osnovne barvne ploskve slikane na še sveži omet takoj po prenosu risbe.

Na freskah so tele osnovne barve: bela, rumena, zelena, modrikasta, rdeča, vijoličasta in črna. Tonske variacije teh barv so zelo skromne. Na pogled sta izrazitejši vijolična in zelena. Zaželeno bi bilo, da bi restavracija uporabljala iste barve, kakršne je uporabljal slikar. Izkazalo se je, da je intenzivnost posebno vijolične in zelene barve zgolj v njenem odnosu do ostalih barv. Modrikasto učinkujoče ploskve, kakor n. pr. ozadje mrtvaškega plesa, so bile slikane le z mešanico črne in bele barve. Za rumene barve je slikar uporabljal naravni oker, za rdečo močno kalcinirani oker ali sorodno rumeno prst. Močno vijolično barvo se je dalo doseči z mešanico črne in rdeče, zeleno pa iz rumenega okra in črne. Celo zelena prst, ena najstarejših naravnih barv, ki bi jih bil mogel imeti slikar med svojimi barvami, se ni izkazala za primerno pri restavriranju. Tudi kromoksidna zelena barva, ki vsebuje vodo, se ni obnesla, ker je bila vsaka mešanica z njo prebarvita. Tako so bile pri retušah dosledno uporabljene le cinkova bela barva, ki je nadomeščala apno, rumeni oker, žgani oker in črna (ameriške plinske saje), skupaj torej štirje barvni toni, ki so v mešanicah dali še tri nadaljnje: modrikastega, vijoličnega in zelenega.

Površina fresk je značilno rahlo svilen lesketajoča. Potrebno je bilo zato izbrati barvno tehniko s podobnim površinskim leskom, s čim manjšo tonsko spremembo med svežo in posušeno barvo ter z barvnim vezivom, ki je takšno, da se dajo retuše vsak čas odstraniti. Kot najprimernejša se je izkazala barva z voščeno emulzijo (voščeno milo), ki se je sorazmerno hitro sušila, a se pri tem skoraj ni spreminjala in je po rahlem krtačenju dobila podoben lesk kakor ga imajo originalne slikane ploskve. Ves čas je bilo spoštovano načelo, da ostane originalni barvni sloj nedotaknjen. Že pri začetnih delih se je pokazalo, da postanejo freske že ob majhnih retušah zelo sveže, tako da se je sprva celo članom komisije dozdevalo, kot bi bile originalne ploskve preslikane, pa čeprav se je barvna intenziteta celotnega prizora povečala le s tonsko izravnavo majhnih poškodb v skladu s celoto. Tako je prizor mrtvaškega plesa z majhnimi restavratorskimi posegi močno pridobil na svežosti. To velja posebno še zelo lepo polovico mrtvaškega plesa, ki je bila boljše ohranjena od desne strani. Tu so nekoč kasneje prislonili oltar, ki je varoval ta del stenske ploskve pred mehanskimi poškodbami. Prvotna namera po barvni izravnavi vseh nadrobnosti v tej kompoziciji, ki bi jo estetsko zelo stopnjevala, se je pozneje izkazala za neprimerno, ker bi s tem ta kompozicija postala nekaka dominantna in ne bi bila več v skladu s celoto poslikanega prostora.

Težja naloga je bila restavracija slikanih obokov in stene v levi stranski ladji ter apside osrednje ladje. Medaljoni na oboku severne ladje in večji del severne stene so bili pokriti s kristalinsko sigo, ki je bila trda kakor steklo. Tod so bile poškodbe v barvni površini največje, če izvzamemo seveda okno, ki so ga v severni steni prebili v baročni dobi in je bila s tem delno uničena največja figuralna kompozicija Pohoda treh kraljev. Zelo poškodovane medaljone s simboliziranimi meseci je bilo mogoče barvno deloma izravnati le na nekaterih zaključenih ali še zaznavnih barvnih ploskvah, tako da je razvidna in vsaj deloma razumljiva celotna njihova kompozicija.

Saje od lojenk, ki so stale ob stenah, so zapustile grde stožčaste jezike na freskah. Sajasta maščoba je prodrla globoko v barvni sloj in v omet in je z nobenim sredstvom ni uspelo odstraniti, pa čeprav smo tu uporabljali skalpele. Morda bi se dalo nekaj več doseči s sredstvi, ki vsrkavajo maščobo. Z lojenimi sajami je bil prevlečen tudi ves obok srednje apside, kakor bi bil premazan z maslnim, temnim lakom. Vendar pa tu saje niso prodrle pod barvni sloj, ker

sveče niso dosegle stropa. Z večkratnim premazom mešanice očetnega etra (mešanica očetne kisline in alkohola), destilirane vode in raztopine jedratega mila ter s krepkim izpiranjem so freske dobile popolno jasnost. Čistilno sredstvo jim ni škodilo, ker nê načenja apna.

Toniranje praznih, izravnanih ploskev, kakor n. pr. površina znova zazidane- nega okna v severni steni, ni takoj uspelo. Ton, ki je ob določeni svetlobi ustrezen, se pozneje spet ni pokazal za primernega. Ker je bila barvna restavracija v temnih kotih mogoča le s pomočjo sončne svetlobe, ki jo je treba z velikimi stanjolskimi zrcali usmerjati od zunaj v cerkev in od tu spet preusmerjati po potrebi, je bilo za končno odločitev potrebnih nekaj poskusov. Uspešnost tega toniranja se je pokazala tudi potem, ko so bili odri odstranjeni in je vso notranjščino zajela navadna dnevna svetloba.

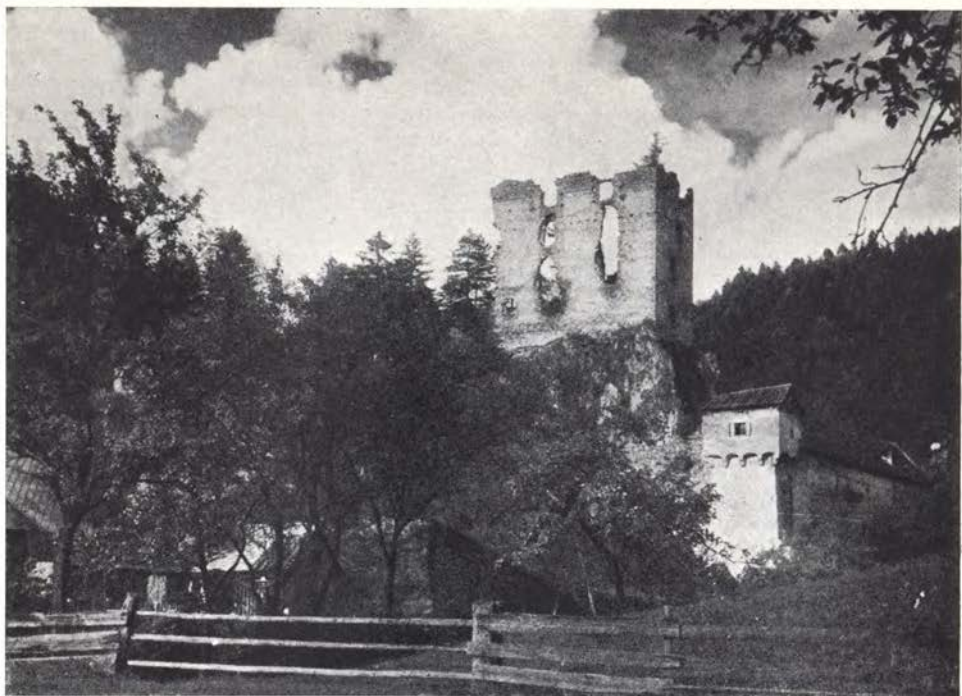
Enotni barvni sistem in poprej omenjene preproste barve so bile uporabljene pri celotni estetski restavraciji. Tudi obe tihožitji na delilni steni med glavno in stranskima apsidama, ki sta umetnostnozgodovinsko izredno pomembni in sta naslikani z rjavkastozelenim ozadjem, nista zahtevali dodatnih barv, Očiščeni sta bili do skrajnih ohranjenih robov vsega mlajšega ometa.

Z vsem tem pa estetska restavracija hrastoveljskega umetnostnega spomenika še ni povsem zaključena. Poleg manjših tehničnih del (zasteklitev pročelnega okroglega okna, zamreženje križne line med zvonikovim pritličjem in ladjo, skoz katero prihaja mrčes in netopirji, ki vnašajo nesnago) je predvsem treba odstraniti iz cerkve vso kičasto navlako in jo zamenjati s kvalitetnejšimi izdelki, pa tudi sedanji baročni oltar prirediti tako, da ne bo v večji meri zakrival dragocenih slikanih ploskev. Poleg vsega tega pa je treba tudi na zunaj, t. j. s popravilom obzidja, urediti pomembno slovensko umetniško stvaritev, da nam bo res v čast, drugim pa v občudovanje. — Č. Š.

Iška vas, Križeva cerkev. Po proglasitvi v vojni poškodovanega objekta za spomenik NOB je bila na mestu sklicana komisija, ki je sprejela načela za zavarovanje stavbe. Konservator je predložil ohranitev za stavbno zgodovino pomembnih členov (iz romanske in baročne dobe ter srednjeveška freska na zunanjem zidu). V ta namen bi bilo treba takoj popraviti defektno streho in konservirati fresko. V splošnem je bilo sprejeto načelo, naj stavba ohrani svojo današnjo podobo, saj le tako dokumentira dogodke iz narodnoosvobodilne vojne. (1958). — N. Š.

Jeruzalem v Slov. gor. Omet na zunanjščini stavbe iz sredine 17. stol. odpada v velikih plasteh. Čeprav je prvenstvena spomeniška vrednost tega objekta v njeni baročni opremi, velja poudariti tudi njegovo funkcijo v naravnem okolju slovenjegoriškega predela. Sredi razmeroma dobro vzdrževanih gospodarskih in upravnih poslopij vzbuja zanemarjeni spomenik naravnost zastrašujoč videz. — S. V.

Kamen. Na pobudo okrajne spomeniške komisije v Kranju so se v drugi polovici 1959. leta začela večja obnovitvena in konsolidacijska dela na razvalini gradu Kamen pri Begunjah. Interes za ohranitev razvaline, ki je ena izmed najslikovitějšíh ruševin grajske arhitekture v Sloveniji sploh, so sprožili že skoraj pred pol stoletja, vendar se vprašanje ohranitve kot tudi zavarovanja ni premaknilo z mrtve točke. Razvalina gradu, ki je bil opuščen in razkrit v drugi polovici 18. stoletja, je nezadržno propadala in šele sedaj je uspelo okrajni spomeniški komisiji rešiti jo pred dokončnim izginotjem in jo ev. usposobiti tudi za turistični obisk. Razvalina stoji nasproti grobišča talcev v Dragi pri

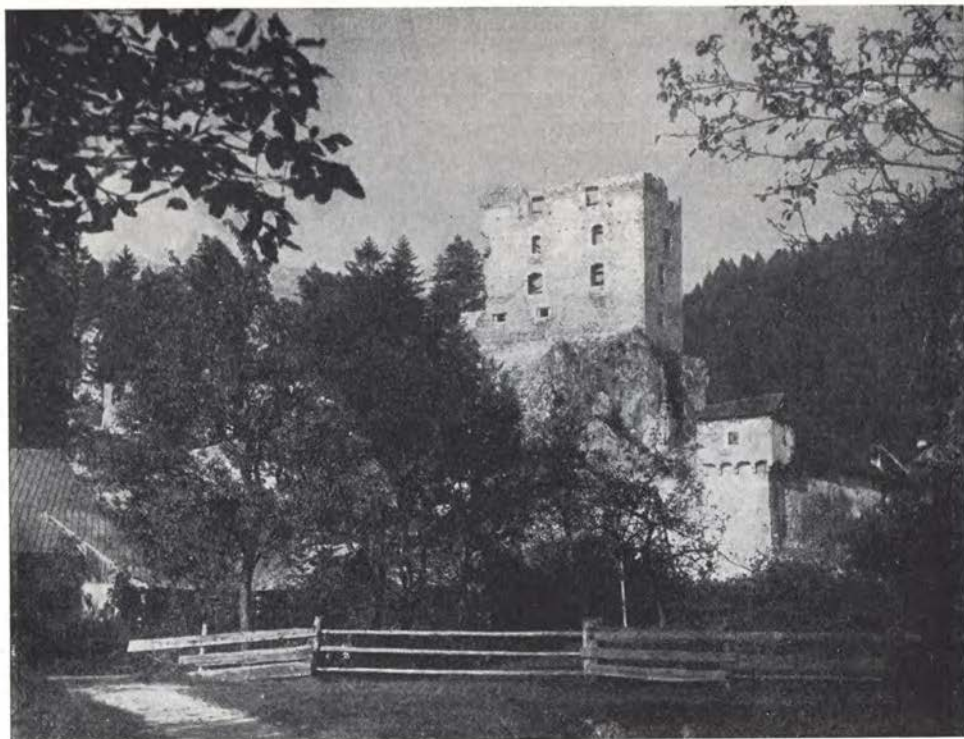
Kamen — grajska ruševina med restavracijo. (Foto I. Komelj)

Kamen — ruines du château pendant les travaux de restauration. (Cliché I. Komelj)

Begunjah, zaradi česar sodijo dela za spomeniško zavarovanje ruševin v sklop urejanja neposredne okolice grobišča in doline Drage.

Šele ko smo predhodno odstranili odvečno vegetacijo, ki je bila tudi v kvar zidovom in je ponekod zakrivala le v temeljih ohranjene zidove, smo lahko ugotovili pravi obseg ruševin in izvršili prve meritve. Grad se je razvil na običajnem srednjeveškem položaju v dolini Drage, ob tovorni poti, ki je vodila skozi Drago čez Prevalo in Ljubelj na Koroško. Tloris gradu, ki se je razvijal postopoma skozi stoletja, ima obliko potegnjenega četverkotnika. Prvotna zasnova se je omejevala na pečino tik ob poti v Drago, zavarovano s strmimi prepadnimi stenami. V prvih desetletjih 16. stoletja se je grad, ki ga je najprvo varoval le proti celinski strani umetno speljan jarek, razširil tudi proti pobočju hriba in ta izpostavljeni grajski del je bil s te strani zavarovan z nizkim renesančnim stražnim stolpom. Barok pa je v smislu poenotenja povezal posamezne grajske enote v eno samo, na zunaj razgibano, vendar še z gospodarskimi pritisklinami razširjeno in z deli starejšega obzidja in obzidnih stolpov zavarovano grajsko stavbo.

Praktični, predvsem turistični razlogi, ki so bili sprva tudi spodbuda za zavarovanje ruševin, zahtevajo, da se v okviru možnosti uredi v sklopu razvaline manjše gostišče, ki naj bi zasedlo nižje ležeče, prvotno gospodarske pritikline in pritličje klinasto zaključena gotskega jedra na skalnatem pomolu. Namera spomeniških organov v začetku je bila, da grad čimbolj respektiramo v sedanjem stanju in bi na njem izvršili le take posege, ki bi utrdili statično ogroženost

Kamen — grajska ruševina po restavraciji. (Foto I. Komelj)
 Kamen — ruines du château après leur restauration. (Cliché I. Komelj)

nekaterih stavbnih delov. Zato smo po načrtu pozidali obe vrzeli na južni strani in rekonstruirali okenske odprtine po analogiji in ohranjenih sledovih, ki so dokumentirali položaj in širino posameznih okenskih odprtin v južni steni. Previsni zaključek nasilno zrušene stene je dobil v pošev dozidanem opornem zidu, ki se je po strukturi povsem ujel s staro gradnjo, statično oporo. Tako se je sicer deloma spremenila zunanja podoba gradu, kakršno smo poznali v zadnjih desetletjih, vendar smo s tem steno statično docela konsolidirali. Ruševina je pridobila tudi za vizuelni vtis na razsežnosti. Prej vse do tal segajoče vrzeli, ki so steno razdrobile, so spet zapolnjene in tako je stena postala enotna ploskev, predrta edino le z okenskimi odprtinami. Med deli pa so se pokazali novi problemi: težnja, ki nas je vodila pred začetkom del, da razvalino čim bolj ohranimo v sedanji obliki, se je izkazala za nemogočo. Statično je bilo potrebno stene okrepiti in zato so bila neizogibno potrebna tudi očiščevalna dela v večjem obsegu, kakor smo si to sprva zamišljali. Zato smo v prvotnem gotskem jedru odprli zasute kletne in pritlične prostore, zato je višinska razlika med dvoriščem in »spodnjim« stolpom odpadla in po končanih očiščevalnih delih se bodo kletni prostori povezali z dvoriščem brez bistvenih višinskih razlik in bodo tako ustvarjali z dvoriščem enotno ravno ploskev. Koncept prvotne zasnove se je torej bistveno spremenil, čar razvaline, ki je bil rezultat postopnih rušenj in nasilnih posegov v zadnjih dveh stoletjih, bo nekoliko okrnjen.

Dela finansira OLO Kranj iz postavke za spomeniško varstvo, neposredni nadzor ima Mestni muzej v Kranju oziroma okrajna spomeniška komisija (upravnik muzeja Cene Avguštin in konservator Štefan Eržen) in Turistično društvo v Begunjah, dela izvaja zidarsko podjetje »Remont« iz Žužemberka, ki je prav z deli na tem gradu ponovno dokazalo, da bomo podjetju lahko zaupali vse naše podobne probleme tudi na drugih ruševinah. Gradilišče je razmeroma težavno; sprva je bil dovoz materiala popolnoma nemogoč, zato je bila nadelana nova pot za pešce in napravljena tudi nova vozna pot. Konservacija razvaline gradu sodi med prve tovrstne spomeniške probleme in zato izvajamo na njej dosledno spomeniška načela. — I. K.

Kamnik, obnovitvena dela na Malem gradu. Mali grad je doživel že pred vojno, posebej pa v povojnih letih nekatere spremembe in zavarovalne posege, ki se nikakor niso skladali s spomeniški načeli. Tako je bila pred vojno napravljena nova vhodna lopa oz. na novo oblikovana z neokusnimi »železniškimi« opečnimi loki na fasadi, zaprta pa z razmeroma netrdno železno ograjo. Posledica take izvedbe so bili številni vlomi, pri katerih je bila ograja vselej močno poškodovana. Razvalina gradu je bila v povojnem času neustrezno z vidnim opornikom statično utrjena ter je bil tako storjen prvi korak k nameravani ureditvi razglednega stolpa. Najhujši poseg v kompleks zgodovinsko najpomembnejšega kraja v Kamniku pa je bila naprava oz. utrditev dohodne poti; tlakovali so jo s kamnom in fuge zalili s cementom, pri čemer je površina za hojo zlasti v zimskih mesecih popolnoma neprimerna. Ob tem delu je utrpel škodo grajski portal, ohranjen v podbojih, ker je nova zavarovalna škarpa zožila vhod in se naslonila direktno na podboj. Zadnja dela so bila izvedena brez spomeniških organov. Odsek za spomeniško varstvo OLO Ljubljana je izdelal nov predlog za ureditev stopnišča in vhodne lope pri kapeli. Predlog (arh. Kopač) je bil sprejet, vendar zaradi težav z delovno silo še ni mogel biti izveden. V pripravi je načrt za dokončno celotno ureditev Malega gradu, obenem pa tudi projekt za dokončno prezentacijo najvažnejšega objekta — romanske dvonadstropne grajske kapele. (1958–59). — N. Š.

Kamnik, lokacija novega poslopja komunalne banke in fasada. Odsek za spomeniško varstvo OLO je prejel v izjavo predlog o lokaciji nove banke na trgu (na mestu zdaj podrte pritlične hiše). Odsek se je z lokacijo načelno strinjal, zahteval pa je, naj bo nova fasada ustrezna miljeju. Končnega projekta za fasado odsek ni videl, a medtem je fasada že na stavbi dobila določene črte. Pročelje proti trgu in proti stranski ulici po nepotrebnem kaže »historične« arkade v obeh etažah; lahko se samo čudimo, kako je danes, ko so načela vsklajevanja novih, modernih stavb v starem ambientu vendarle na široko znana, še mogoče izvajati také romantične posege. (1958–9). — N. Š.

Kamnik, lokacija bloka na Trgu talcev. Na zemljišču, ki ga omejuje na južno stran hiša na Trgu talcev št. 1, je podjetje »Kamnik« zaprosilo za lokacijo večjega objekta. Na tem kraju je nameravala svoj čas kamniška občina postaviti nov hotel, vendar je namero kasneje opustila. Ker je zemljišče v neposredni bližini nekdanjega obzidanega srednjeveškega mesta in ker vidimo hišo št. 1 na Trgu talcev v seznamu kulturnih spomenikov, se je Odsek za spomeniško varstvo OLO najprej obrnil na gradbeni oddelek za pojasnilo o obstoju te hiše. Ker je gradbeni oddelek pojasnil, da hiša v vsakem primeru ostane, je bilo mogoče pristati na lokacijo zaprošenega objekta. — Omenjena hiša datira iz srede 19. stoletja in ima izredno lepo odprto stopnišče. (1959). — N. Š.

Kobarid. Zavod za spomeniško varstvo LRS ni nasprotoval nadzidavi zakristije ob gotskem prezbitteriju cerkve v Kobaridu, ker nadzidava ne bi vplivala na spomeniški značaj stavbe, odločno pa je nasprotoval prezidavi okenskih odprtih v ladji, ker pravokotna okna s kamnitimi okvirji in nad njimi polkrožne lunetne odprtine, stavbnozgodovinsko dokumentirajo v dveh fazah izvršeno barokizacijo prvotno gotske stavbne zasnove. — **I. K.**

Kolovec, lokacija hleva. Pitališče Černelo je predložilo program za postavitev obsežnega novega hleva. Po načrtu naj bi hlev pozidali v grajskem parku, in sicer tako, da bi zajel celó dve terasi. Ogled na mestu z investitorjem in zastopnikom ObLO Domžale je pokazal, da je projekt nerealen in da projektant sploh ni poznal situacije. Novi hlev bo po sporazumu s prizadetimi stal prav na mestu nekdanjega gospodarskega poslopja, kjer je v ta namen že zravnano zemljišče in zajet izvir. Tako ostane park z dragocenim drevjem popolnoma intakten. Nova lokacija tudi omogoča pozidavo stanovanjske hiše na mestu prejšnjega gradu (porušili so ga v zadnji vojni), kolikor bi šlo za upravičene potrebe obrata. (1959). — **N. Š.**

Koper. Freska, ki je bila sneta z zidu v južnem traktu južnega hodnika bivšega frančiškanskega samostana ima dve plasti. Videti je, da predstavlja slikarija na spodnji plasti skico za prizor na zgornjem sloju. Da bi rešili obe plasti, je posebna komisija preresetala različne postopke, ki prihajajo za to v poštev in se končno zedinila za način, ki ga je priporočal restavrator Pohl. Zaenkrat je bila sneta barvna plast zgornje plasti, prenesena na platno in montirana na okvir. Spodnja plast še čaka obdelave. Del postopkov v zvezi s snemanjem in reševanjem spodnje plasti je obrazložen v tej številki Varstva spomenikov v posebnem sestavku. — **M. Ž.**

Kostel pri Fari na Kočevskem, grajske razvaline. Po obvestilu, da različni interesi še zmerom rušijo nekatere sestavine obsežnega grajskega kompleksa, je bil sklican ogled na mestu, ki je ugotovil stanje razvalin in posameznih objektov ter določil okvirne naloge za konservatorska dela oz. za prezentacijo kompleksa.

Kostel sodi med naše največje grajske celote, še mogočnejša je na Slovenskem edinole zasnova celjskega gradu. Od prvotne poznosrednjeveške utrdbe na vrhu hriba, ki je bila obdana z obzidjem, se je kompleks razširil tako, da je zajel še spodnji plato hriaba. Tu so bili postavljeni obrambni stolpi, zvezani z obzidjem. Ob enega takih stolpov je bil prislonjen najmlajši del zasnove, tako imenovani »spodnji« grad. Ob njem je bil glavni dostop. Med vrhnjim in spodnjim obrambnim sistemom je nastalo pravo naselje, ki je rabilo prejkone za stanovanje brambovcev (Kostel je bila ena glavnih trdnjav proti turškim napadom ob Kolpi). V tem kompleksu je bila še v srednjeveški (gotški) tradiciji pozidana tudi cerkev, ki jo moremo po ohranjenem ubitem zvonu datirati najkasneje v začetek 17. stoletja. Ena od stanovanjskih pollesenih hiš je bila med obema vojnoma adaptirana v šolsko poslopje.

Srednjeveške utrdbe na vrhu hriaba so deloma zasute z ruševinami stolpov in traktov. Ohranil se je skoraj v celoti renesančni portal na notranje dvorišče. Pot na vrh je deloma zaraščena in tudi zasuta. Spodnji grad je ohranjen z dvema zunanjima stenama, ostalo je razrušeno (grad je bil zažgan in miniran ob koncu zadnje vojne). Popolnoma je ohranjena in vzdrževana cerkev. Stanovanjske hiše so še intaktne, vendar sta mimo šole le dve še naseljeni. — Ruševine kompleksa, zlasti spodnjega gradu, so v povojnih letih raznašali okoliški prebivalci, posebej pa v zadnjem času tudi kmetijsko posestvo Banja

Kostel ob Kolpi — pogled na zgornjo utrdbo in kapelo. (Foto N. Sumi)

Kostel ob Kolpi — pogled na razvaline renesančnega spodnjega gradu. (Foto N. Sumi)

Kostel ob Kolpi — vue sur le rempart supérieur et chapelle. (Cliché N. Sumi)

Kostel ob Kolpi — vue sur les ruines du château Renaissance inférieur. (Cliché N. Sumi)

Loka, ki je pod gradom postavilo nov hlev iz grajskega gradiva; pri tem so porabili skoraj v celoti (razen temeljev) glavni grajski portal. Koštel že zdaj velja za temeljno turistično točko v predelu od Kočevja do Kolpe. V ta namen je bil postavljen v bližini grajskih razvalin turistični dom. Stanje grajskega kompleksa pa je tako, da terja prav spričo turističnega interesa nekatere nujne posege vzdrževalne in konservatorske narave. Komisija, ki si je kraj ogledala, je sklenila priporočiti tele ukrepe:

1. V prvi fazi bi bilo treba odstraniti vegetacijo s spodnjega obzidja in stolpov, ki njihovo trdnost in strukturo močno načenja. Odstranitev prebujnega zelenja ob zunanjem robu obrambnega sistema bi šele prikazala obsežnost naprav v pravi luči. V ozki zvezi s tem bi bilo treba že v tej fazi utrditi vsaj zunanjo steno spodnjega gradu oz. njegovih ostankov, ker je ohranitev tega elementa bistvenega pomena za prezentacijo in dokumentacijo gradbenih faz celotnega kompleksa. Ob tem bi bilo treba tudi vsaj označiti temelje po vojni podrtega glavnega portala.

2. V drugi fazi bi bilo nujno potrebno očistiti pot k vrhnji utrdbi, posekati grmičevje, odstraniti nekatera drevesa, ki s koreninami razganjajo razmeroma visoke zidove posameznih stolpastih objektov. V tej fazi bi bilo dobro izvesti čiščenje in začeti z nego sadovnjaka med gornjim in spodnjim obrambnim sistemom. Prav tako bi bilo nujno najti novo funkcijo za opuščene stanovanjske stavbe. Ob tem se kar ponuja možnost za turistično izrabo, kajpak ob spoštovanju njihovih značilnih sestavin.

3. V končni fazi bo treba odstraniti ruševine na gornjem grajskem kompleksu, konservirati nekatere zidove in odprtine ter dokončno fiksirati posamezne, za zdaj še komaj spoznavne elemente te stare utrdbe ter jo tudi usposobiti za razgledno točko; saj se z vrha ponuja edinstven razgled po vsej dolini Kolpe. (1959) — N. S.

Koštabona. Vnovič je bilo pregledano stanje porušene cerkve sv. Andreja, ki leži ob koncu te istrske vasi na pomolu, segajočem v dolino Dragonje na skrajni jugozahodni meji slovenskega ozemlja. Gotska stavba iz 15. stoletja je bila v začetku 18. stoletja na pobudo velikega barokizatorja vse bližnje okolice, župnika Filipa Sergasa, ki je tamkaj tudi pokopan, temeljito prezidana in je dobila v tem času tudi vso novo baročno opremo. Prvotna notranja arhitektura je še dobro ohranjena v starem prezbiteriju za sedanjim velikim oltarjem, ki je postavljen sredi cerkve pred slavolokom. Prezbiterij obsega eno ozko bočno polo in 3/8 zaključek ter je obokan s šesterodelnim križnim rebrestim obokom. Rebra z enojnim žlebom in trapezastim hrbtom se stikajo v močnem okroglem sklepniku, ki je okrašen s plastično rozeto. Vse konzole so geometrične, razen tiste v jugovzhodnem kotu, ki predstavlja moško glavo z dolgimi lasmi in ji skozi odprta usta sega jezik vse do brade. Na rebrih, ki potekata iz obeh zaključnih kotov, sta na sredini pritrjena ščitka; na enem je latinski križ, na drugem pa mojstrski znak.

Ves prezbiterij je poslikan z gotskimi freskami, ki so po stenah ometane, na oboku pa jih prekriva osem plasti beležev. Pod odpadlimi beleži, ki zaradi svoje debeline zelo radi odstopajo od slikane površine, se kažejo rdeče in rumeno poslikana rebra ter z rdeče-zelenim in patroniranim pasom obrobljena polja s figuralnimi upodobitvami. V južnem polju je n. pr. naslikan angel v belem oblačilu, katerega gube se ostro dekorativno zalamljajo, kar kaže skupaj z rdečimi in sočnozelenimi toni na nastanek slikarij v drugi polovici 15. stol. Taka datacija bi se dobro skladala tudi s stilnim značajem arhitekture.

Odkritje teh slikarij in ureditev notranjščine, ki se ponaša s kvalitetno baročno opremo, bi bila za spomeniško službo tudi v tem skrajnem delu Slovenije kaj hvaležna naloga. — **M. Z.**

Kranj. V zvezi s preureditvijo pritličja hiše štev. 12 v Prešernovi ulici za trgovino je inž. arh. M. Šorli predvidel zanimivo rešitev z arkadami, ki zavzemajo celotno pritličje. Četudi je uporabil popolnoma moderne elemente in jih izvršil v betonu, se je urejeno pritličje z arkadnimi loki, pod vhodom in izložbenimi okni zadaj vskladilo s celotno kompozicijo zunanjščine, motivno pa obogatilo plastiko fasade, ki so jo že pokvarili z običajnimi izložbenimi odprtinami pred drugo vojno. Preskakujoč motiv rahlo segmentnih lokov med ozkimi, stisnjenimi v tlorisu osmerokotnimi stebri pa je v bistvu le ponovitev podobnega motiva, ki nastopa v Kranju na starih hišah z gotskimi pomoli. Na ta način je projektant ustvaril posrečeno sintezo med starim in novim, ki pa je še vedno izraz sodobne arhitekture in se je preurejeno pritličje vskladilo s karakterjem starega, zavarovanega mestnega predela. Četudi je problem navidez le majhen in neznaten in gre samo za predelavo pritličja, smemo trditi, da je projektantu uspelo nakazati izredno posrečeno zamisel, kako reševati in sanirati stare arhitekture, ne da bi pri tem imitirali ali oživljali historične oblike, ki niso vselej utemeljene. — **I. K.**

Krka. V zvezi s poročilom župnijskega urada na Krki, da so v pritličju zvonika naleteli na sledove stenskih slik, je bil izvršen ogled, ki je pokazal naslednje: cerkev sv. Kozme in Damjana, četudi na videz izdaja enotno baročno zasnovo, je rezultat številnih prezidav, ki so si sledile vsaj od začetka 18. stol., ko je prvotna cerkev, dokumentirana z gradbenimi detajli, že stala, pa vse do leta 1771., ko je cerkvena stavba dobila končno svojo sedanjo obliko. Ob sedanjem severovzhodnem oglu cerkvene stavbe stoječ zvonik s polkrožno obokano kripto in enako obokanim pritličnim delom, ki je danes dostopen izpod

pevskega kora, pa je ostanek prvotne srednjeveške stavbe, ki se morda le še skriva tudi v zidovih cerkvene ladje. Četudi govori značaj zidave nad obokom zvonikovega pritličnega dela za to, da je bil nad pritličjem kasneje pozidan zvonik, izredno masivne stene pritličja dokazujejo, da je ta del bil že od vsega začetka namenjen za zvonik in so le iz konstruktivnih razlogov ojačili pritličje, zvonikove stene pa zidali s tanjšim zidom. Razmerje zahodne zvonikove stene do ostale cerkvene stavbe je zaenkrat nejasno, ker je na ta del prislonjena vrsta stranskih globokih, na prvotni obod podolžne cerkvene ladje kasneje prizidanih kapel. Ni izključena domneva, da je bil do prizidave kapel zvonik prislonjen le z južno stranico ob cerkev, od koder je bil vanjo dostop direktno iz baročnega (ali morda le barokiziranega) prezbiterija, ki so ga spremenili in predelali v pevski kor, ko so 1771. leta na zahodni strani pozidali nov prezbiterij. Edina odprtina v spodnji del zvonika ali kripto je bila v zahodni steni, kjer je ohranjena ozka odprtina v obliki jaška z ravnim, vendar proti notranjščini nekoliko razširjenim ostenjem. Obok spodnjega dela je banjast, polkrožen in kljub nekaterim znakom, ki bi eventualno dokazovali nasprotno, pristen. Na oboku se poznajo sledovi opaža iz desk, ki so se vtisnile v ne še posušeni omet. Pritlični prostor ima prav tako banjast obok; ta je ometan, na vzhodni stranici pa se poznajo sledovi barvnih lis, ki so se po poskusnem sondiranju izkazale za ostanek figuralne poslikave. Slike so izvršene na belež, in jih, kolikor jih že lahko ocenimo po mali odkriti ploskvi, postavimo šele na začetek 16. stoletja, po obdelavi draperije (ki je edini odkriti kos slik) pa v krog tkzv. »hrvaškega malarja«. Vsekakor pa so stenske slike mlajše od arhitekture, saj je belež položen na zgajeno in že tonirano plast ometa. Tega sledimo tudi v okna pod sedanjo novejšo plastjo ometa, ki je izravnal prej nekoliko zaobljeno obliko okenskega, le proti zunanjščini zožujočega se ostenja, ki ga na zunanji strani zapira kamnit okenski okvir s poznogotskim profilom.

Podrobnejše preiskave bi utegnile pokazati, ali gre za grobnico ali kostnico pravokotnega tlorisa, kakršno imamo danes ohranjeno tudi še v podobni obliki v Škocjanu na Dolenjskem. Prav tako pa bi utegnili odkriti še stavbnozgodovinski razvoj pritličja pod zvonikom in njegovo razmerje do sedanje cerkve, ki utegne biti v osnovi po vsej verjetnosti še srednjeveška. Vendar so njeno starejšo stavbno pričevalnost v celoti zakrile številne zaporedne baročne prezidave, predvsem po času, ko je v 17. stoletju cerkev na Krki postala znamenita in zelo obiskovana božja pot. — **I. K.**

Krumperk, lokacija hleva. Pitališče Černelo, ki ima gospodarski objekt tudi pri graščini Krumperk, je predložilo načrt za pozidavo novega hleva, ki naj bi stal tik pod gradom. Ker gre za pomembno in izredno dobro ohranjeno graščino iz 16. stoletja, je bila lokacija hleva sporazumno z investitorjem in ObLO Domžale preložena. Novi hlev bo priključen staremu obratu ločeno od gradu ter bodo s tem vsi pogledi na spomeniški kompleks varovani. (1959). — **N. Š.**

Kurešček. Na pobudo ObLO Ljubljana—Rudnik, ki namerava na Kureščku zgraditi planinski dom in zavoljo varnosti podreti ostanke močno poškodovane cerkve vrh hriba, je bil izveden ogled stanja. Ta je pokazal, da gre za značilno poznobaročno cerkev iz druge polovice 18. stoletja s predstoječim zvonikom in lopo, pravokotno ladjo, obokano s kapami na vseh štirih straneh, pravokotnim, na oglih s pilastri zastavljenim prezbiterijem, za njim pa je pozidana kapela. Zakristija je na južni stranici ob prezbiteriju. Prvotna oprema ni ohranjena, oziroma je bila okoli 1837 porabljena pri napravi sedanje opreme.

Ustrezen napis o prenovitvi velikega oltarja je naslikan na nastavku. — Stavba je v zelo slabem stanju, brez strehe; severozahodni ogel zvonika je prav tako spodaj skoraj v celoti podrt. V splošnem torej nekatere sestavine predstavljajo določeno nevarnost za obiskovalce. ObLO Rudnik je Odseku za spomeniško varstvo predlagal, naj v primeru, da pride do rušenja objekta, zagotovi ohranitev temeljnih zidov do normalne parapetne višine; tako bo vsaj dokumentarno ohranjen tloris stavbe, vrh hriba pa bo dobil primerno razgledno točko. (1959). — N. Š.

Lanišče pri Logatcu, **rimski kastel**. Po obvestilu, da so začeli cestarji cestne uprave Logatec na sektorju Lanišča uporabljati za cestna dela gradivo z bližnjega rimskega kastela, je bila pristojna uprava na to opozorjena. Novih odvozov odtlej nismo opazili. 1959. — N. Š.

Lenart v Slov. gor., regulacijski načrt. V zvezi z regulacijo trga bo treba prestaviti kamnito škarpo ob župni cerkvi. Škarpa je iz novejšega časa, prestavitev pa cerkve-spomenika ne bo prizadela. — Regulacijski načrt upošteva tudi stavbo nekdanjega rotovža iz druge polovice 17. stoletja. Objekt je nujno potreben celotne obnove, predvsem utrditve zidov, ki so se začeli na vzhodni strani nevarno nagibati. — S. V.

Limbarska gora — baročna arhitektura z obnovljeno kritino. (Foto N. Sumi)

Limbarska gora — architecture baroque avec toiture renouvelée. (Cliché N. Sumi)

Limbarska gora. Na cerkvi, ki jo pripisujemo Gregorju Mačku kot njegovo največje delo iz začetka tridesetih let 18. stoletja, je bila popolnoma dotrajana streha. Dosedanja kritina (škrlj) je morala biti ob tej priložnosti zamenjana s priročnejšo in trajnejšo. Izbran je bil cementni gladek strešnik, ki po barvi dobro nadomešča prejšnjo podobo. K obnovi strehe je prispeval večji znesek OLO Ljubljana. Obnoviti je bilo treba v manjši meri tudi nagnito strešno konstrukcijo. Dela so bila končana letos. (1959). — N. Š.

Ljubljana, Vodnikov trg 5 in Ciril-Methodova 6, **obnova fasad**. Obnova fasad je bila zamišljena kot del akcije za spomeniško toniranje zunanjšine tega

dela mesta. Zlasti izbira barv za hišo v Ciril-Methodovi ulici more veljati za zgledno, ker pravilno na osnovi dokumentacije uveljavlja pozno-baročno arhitekturo. (1955). — N. Š.

Ljubljana, obnova fasade na Starem trgu št. 11a. Spomeniški referat je prispeval k obnovi fasade dragocene baročne stavbe iz srede petdesetih let 18. stoletja. Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev je bilo mogoče fasado le na novo tonirati ter popraviti štukature, treba pa je bilo opustiti rekonstrukcijo trgovskega pritličja. Zaradi porabe neustrezne kvalitete barv pa stavba ni zaživela v dovolj nežnih tonih; vendarle pa je bolje od prejšnjega stanja odkrila svoje vrednote, za katere je značilen rokokojski pridih. (1955). — N. Š.

Ljubljana, Salendrova ulica 6, fasada. Spričo dotrajanega ometa in poškodovanih štukaturnih sestavin je bila baročna fasada iz okoli 1750 potrebna popravila. Ob obnovitvenih delih so se po odločenju ometa s pritličja odkrile starejše prvine: iz gotske dobe so se ohranili posamezni kamni s porezanimi robovi, ki so kot gradivo zloženi v pravilne sklade renesančne zidave, ko je imela stavba portal na sedanjem mestu, vendar v pritličju le eno samo manjše okno. Dokumentarna obravnava je to okno ohranila kot slepo poglobitev. Baročna prezidava je okno zazidala in napravila dve novi. Obnovljena zunanjsčina hiše tako dobro dokumentira tri stavbne faze. Spričo izredne višine ozke štirinadstropnice in močnega venca nad pritličjem ter lepe, pravilne renesančne zidave spodnjega dela je bilo upravičeno na opisani način obravnavati sicer estetsko pomembno pričo baročne arhitekture. (1955). — N. Š.

Ljubljana, Novi trg 5, fasada. Pred leti so bila na zahtevo spomeniškega organa ustavljena dela pri samovoljnih napravah odprtih in spremembah fasade. Ob tem so bile odkrite prvotne sestavine dveh starejših zgradb, ki sta bili v baroku združeni v enotno hišo, ta pa je dobila v začetku 19. stoletja sedanjo fasado. Najdba je bila pomembna, ker je prvič v mestu pokazala med drugim sistem trgovske odprtine na »koleni«, kakršne so izpričane z znano Valvasorjevo veduto tudi za Ljubljano. Obe starejši stavbni fazi sta b'li posneti in fotografirani; ker bi njihova dokumentarna ohranitev v vidni obliki raztrgala enotno zasnovano empirsko fasado, je bilo treba pročelje rekonstruirati v sedanjo podobo. Najdba je pokazala, da je sedanji nivo Novega trga za dober meter višji od prvotnega. (1957). — N. Š.

Ljubljana, najdba vrtnih plastik z nunskega vrta. Pri kopanju temeljev za vogalno stavbo, ki zaključuje stanovanjski blok v Muzejski ulici na Prešernovo cesto, so prišli na dan razbiti ostanki kamnitih plastik. Ker izvirajo najdbe s kraja, kjer so bili na mestu poznejšega nunskega vrta nekdanji Auerspergovi vrtovi, gre očitno za skupino vrtnih plastik. Ostanki figur predstavljajo antične motive (vojščak, filozof, neznana boginja, i. p.); ti motivi tudi pojasnjujejo njihovo odstranitev, ki je nedvomno posledica nove funkcije vrta kot dela samostanskega kompleksa. Na Valvasorjevi veduti, kjer je dobro viden školjčni vodnjak, zdaj prestavljen na Novi trg, figur ni opaziti. Izredno kvalitetna plastična skupina je nastala sredi 17. stoletja, torej sočasno z vodnjakom, in more biti celo delo istega mojstra; o tem govori sorodnost izklesanih mask na vodnjaku z značajem naših plastik. (1957). — N. Š.

Ljubljana, Trg francoske revolucije, toniranje fasad. Ker gre za izredno eksponiran trg, ki je vrh tega postal atrij prizorišča ljubljanskih festivalnih prireditev, je bila s podporo OLO Ljubljana izvedena akcija za obnovo vseh fasad. Medtem ko je bila križevniška cerkev urejena že pred leti, so ostale tri fasade dobile novo lice ter ustvarjajo zaključen milje. (1956). — N. Š.

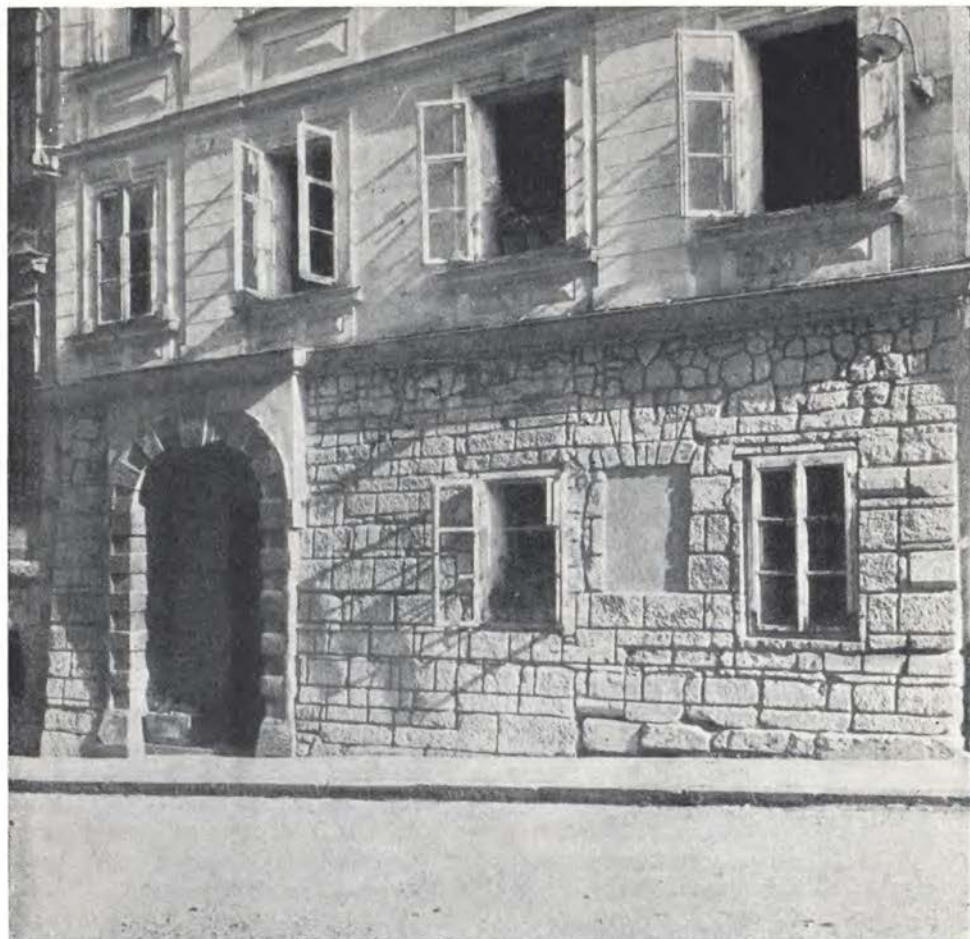
Ljubljana, nova postavitev in rekonstrukcija **Ganglove skupine Genija** v Križankah. S pročelja Opere je bilo treba zaradi močnih okvar sneti Ganglovo skupino Genija, medtem ko je bilo mogoče že prej obnoviti in konservirati ostalo skulpturno okrasje stavbe. Za skupino je bil določen nov prostor, in sicer terasa ob Emonske cesti v Križankah. Tako je plastična skupina pridobila zadosten predprostor in jo je mogoče opazovati tudi iz razdalje, kakršno je imela v prvotni funkciji. Kipar A. Blatnik je ponovno rekonstruiral skupino, ki je bila razstavljena v okroglo 60 kosih. V splošnem je rekonstrukcija uspela. Vendar so na njej vidni zlasti nekateri starejši neustrezni posegi (žaganja), ki motijo; prav tako pa prezentacija ni najugodnejša spričo deloma vidnih novih železnih vezi ter premasivnega podstavka. (1956). — N. Š.

Ljubljana, Bambergova hiša na Miklošičevi cesti 16, **obnova fasade**. Imenovana hiša sodi kot Fabianijeva stvaritev v vrsto najkvalitetnejših del popotresne dobe v Ljubljani. Hišni svet se je odločil, da kljub visokim stroškom obnovi fasado stavbe v prvotno stanje. Delo je bilo opravljeno natančno po navodilih konservatorja, kar je poleg stroškov terjalo tudi zahtevno in solidno zidarsko storitev. Obnova fasade lahko velja za zgledno. (1956). — N. Š.

Ljubljana, vhodna lopa pod pevskim korom v uršulinski cerkvi. Uprava uršulinske cerkve je že pred časom brez sodelovanja spomeniškega organa začela snemati omet v vhodni lopi in steno po Plečnikovem načinu obravnavati z visokimi fugami. Delo je bilo ustavljeno, ker tak način ni v skladu z nobeno arhitekturo, katere ostenje živi v tonih ometa, zlasti pa ne z uršulinsko cerkvijo. Po navodilih in načrtu spomeniškega organa je bil ponovno vzpostavljen omet, pritlični pas pa obložen s kamnitimi ploščami. Ob tem so napravili tudi poskusno odkrivanje pristne kamnitne obloge, s čimer bo treba v prihodnje nadaljevati. Na omenjeni način je ostal fugiran del stene oz. oboka v obeh vetrolovih, kar bo treba o priliki popraviti. K obnovitvi prvotnega stanja v varovanju glavnega pogleda na veliki oltar je treba šteti tudi zaželeno prestavitev Plečnikovega kamnitnega objekta; arhitektura zastira glavni pogled. (1957). — N. Š.

Ljubljana, bivša suknarna na Selu, **upoštevanje pri urbanističnem programu, obnova stavbe**. Poslopje Desselbrunnerjeve graščine, ki je zdaj porabljen za vojaške namene, je postalo predmet vprašanja ObLO Ljubljana—Moste; ob pripravi urbanističnega programa za širše območje je spomeniški organ OLO z dopisom obvestil ObLO o svojem stališču glede na ohranitev stavbe. Od traktov je spomeniško pomemben le osrednji onstran centralnega parka. Ta del je bil v današnjo obliko pozidan okoli 1760, zakaž iz 1763 se je ohranil bakrorez izgotovljene stavbe. V novejšem času sta bila stranska nizka trakta povezana z glavnim poslopjem, prvotno je dvorec stal izoliran. Spomeniško varstvo je zainteresirano na ohranitvi te stavbe, obenem pa ni mogoče pogrešati parka kot predprostora do ceste, kajti morebitna pozidava kakega novega objekta v tem območju bi odrezala spomeniško poslopje od daljinskega pogleda, s katerim je pri tej arhitekturi tudi treba računati. Stranska trakta bi se mogla podreti, v nobenem primeru pa ne bi bilo mogoče na njihovem mestu dovoliti stavb, ki bi se po masah in bogastvu izvedbe kosale z glavnim poslopjem.

Razen tega je uprava stavbe v okviru svojih posebnih predpisov, ki niso dovoljevali dosledne spomeniške barvne izvedbe, s podporo OLO obnovila fasado graščine. (1957). — N. Š.

Ljubljana — hiša v Salendrovi ulici št. 6, fasadno pritličje v renesančni zidavi z gotskimi fragmenti. (Foto N. Šumi)

Ljubljana — maison située au no 6 de la rue Salender; façade du rez-de-chaussée de construction Renaissance avec des blocs gothiques. (Cliché N. Šumi)

Ljubljana, predlog za **preureditev trg. lokala** na Trubarjevi cesti 1. Trgovsko podjetje »Svila« je zaprosilo za dovoljenje, da bi prezidalo trgovski lokal v bivši Urbančevi hiši. Pri tem se je podjetje sklicevalo na okoliščino, da ostane zunanjsčina nespremenjena. A ker gre za secesijsko stavbo visoke kvalitete in zlasti za izredno lepo oblikovan dvoetažni prodajalni prostor, je bilo treba prošnjo odkloniti. Ta interieur vodimo poleg hišne fasade v evidenci kulturnih spomenikov, o čemer smo obvestili ObLO Ljubljana - center. (1957) — N. Š.

Ljubljana, **dvoriščna nadzidava** poslopja Narodnega muzeja. Narodni muzej je vložil projekt za adaptacijo podstrešja na dvoriščni strani. Pri lokacijski razpravi, kjer se je pojavilo tudi mnenje, da bi zavoljo soseščine (stavba Ljudske skupščine) bilo mogoče sploh za celo nadstropje poslopje nadzidati, je

konservator vztrajal pri predlaganem programu. Stavba Narodnega muzeja je eden klasičnih primerov novorenesančnega sloga v Ljubljani, v svoji členitvi predviden samo za današnjo višino. Nameravana adaptacija je dopustna, ker se z njo sedanja zunanja podoba muzejske stavbe ne bo spremenila. (1957). — N. Š.

Ljubljana, predlog za zavarovanje arheoloških terenov, naselbinskih kompleksov in pokrajinskih celot na območju OLO Ljubljana. Sredi leta 1956 je spomeniški referat OLO Ljubljana izdelal okvirni elaborat o določitvi arheoloških terenov, naselbinskih kompleksov in pokrajinskih predelov, za katere je bilo treba uvesti poseben gradbeni ali vzdrževalni režim. Predlog je bil, zlasti za pokrajinske predele, izdelan sporazumno s Turistično zvezo Slovenije in Planinsko zvezo Slovenije. Zamišljen je bil kot sestavina posebnega odloka, ki naj bi ga v smislu začasnih predpisov OLO Ljubljana sprejel Svet za urbanizem OLO. Šlo je za koordinacijo spomeniških interesov s splošnimi gradbenimi pri določanju zazidalne politike v okraju. Ker ni bilo takrat na razpolago zadostne dokumentacije, posebej ne za arheološke terene, je bil predlog seveda zelo pomanjkljiv in okviren. A vendar je pomenil prvi tak širši poskus po vojni v Sloveniji. Čeprav ni dobil spričo uveljavljanja ustrezne konkretne gradbene oz. urbanistične zakonodaje nikoli oblike veljavnega pravnega akta, je vendar dobro rabil za popularizacijo zlasti tako imenovanega pokrajinskega varstva in rodil tako pri ObLO vrsto pozitivnih rezultatov.

Predlog je od važnejših arheoloških terenov obsegal zemljišča v Ljubljani, na Igu, na Vrhniki, v občini Logatec (ostanki poznoantičnega limesa), v Stični oz. Št. Vidu, na Vačah, Vinterjevcu, Starem trgu, na Trojanah, pri Sv. Križu nad Moravčami in v Nevljah. Kot naselja, ki zaslužijo pozornost kot urbane celote ali v svojih posameznih sestavinah, so bili označeni tile kraji: Ljubljana, Kamnik, Višnja gora, Logatec, Stari trg, Lož, Vrhnika, Polhov gradec, Stična, Št. Vid, Mengeš in Cerknica. Pokrajinski predeli, za katere je bil spričo naravnih lepot, turističnih interesov in rekreacijskih območij predlagan poseben režim, so obsegali zeleni pas okrog Ljubljane, območje Kamniške Bistrice, del Tuhijske doline, del občine Medvode in območje Polhovega gradca, okolico Vrhnike, del občine Borovnica, dolino Pekel, ozemlje Cerkniskega jezera, del občine Loška dolina, razen tega še posamezna izolirana področja.

Medtem ko so se kasneje močno pomnožili arheološki tereni in je arheološka služba dobila možnost vpogleda v vso gradbeno dejavnost na območju Slovenije, po drugi strani pa so se v poznejših letih uveljavile težnje po uvedbi narodnih parkov, se v splošnem varstvu pokrajine ni praksa kaj prida izboljšala. Vsekakor pa je treba sem šteti prizadevnost posameznih urbanističnih in gradbenih organov, ki se trudijo za boljši režim. Na temelju omenjenega predloga je spomeniški referat izdelal za naselja poseben elaborat, kjer je bila označena za vsak kraj spomeniško zanimiva cona. Ta elaborat je bil pripravljen neposredno za okrajne in občinske organe, ki so pripravljali odloke o zazidalnih okoliših. Okrajni Svet za urbanizem je dal elaborat razmnožiti in ga poslal vsem občinskim organom kot element, ki ga je treba upoštevati pri določitvi zazidalnih okolišev. V tem smislu je popolnoma dosegel svoj namen, saj vsaj v prvi fazi noben občinski forum ni šel mimo predlogov elaborata.

Razen tega je spomeniški referat tudi direktno sodeloval pri vsem terenskem delu za določitev zazidalnih okolišev. (1956–57). — N. Š.

Ljubljana, zaščita posameznih objektov v starem delu mesta. Ob koncu leta 1956 je spomeniški referat OLO Ljubljana izdelal predlog za odlok, s

katerim naj bi se zavarovali posamezni predeli starega mesta, obenem pa proglasili za spomenike nekateri posamezni objekti ali njihovi deli. Tak odlok bi bil potreben spričo dejstva, da trenutno ni bil v veljavi noben konkreten spomeniško varstveni režim; po tradiciji je veljal odlok izpred vojne, ki pa se je ob nadrobnejšem študiju izkazal za pomanjkljivega; zlasti zato, ker je aktualna potreba po sistematični regeneraciji stare Ljubljane nakazala vidike, kakršnih pred vojno ni bilo mogoče predvideti. Stari seznam je bil namreč preozek, kadar je obravnaval glavnino spomeniške Ljubljane, stare meščanske in plemiške hiše.

Predlagani odlok je predvideval v skladu z omenjenim predvojnimi pravilnikom tudi tako imenovano miljejsko varstvo. Vendar pri pristojnih forumih ni bilo mogoče prodreti s tako formulacijo varovanja stare Ljubljane; šele v kasnejših letih se je na podlagi dejavnosti komisije za staro Ljubljano in posebej Zavoda za ureditev stare Ljubljane samo po sebi rešilo vprašanje delokroga teh organov ter lahko danes govorimo o srednjeveški Ljubljani — dalj razumevanje še ni v celoti prodrlo — kot območju, kjer je mogoče bolj ali manj dosledno določati in realizirati politiko spomeniško ustrezne regeneracije starega mestnega jedra.

ObLO Ljubljana - Center je v letu 1956 sprejel odlok, po katerem se oprostite vse hiše »pod spomeniškim varstvom« plačevanja dela najemnin v fond za novogradnje ter tako sprostil vsa sredstva, ki jih morejo ustvariti hišne uprave, za obnovitvena oz. vzdrževalna dela na teh objektih. Tak režim finančne olajšave je bil uveden za objekte, ki jih je označil spomeniški referat. Seznam zajema tele stavbe (oz. njihove dele):

Krekov trg 4 (ohranjeni obrambni stolp v nekdanjem obzidju); Študentovska ulica 2 (fasadi na Študentovsko ulico in Vodnikov trg, stopnišče) Vodnikov trg 2 (celotna zasnova hiše na vse strani s pomolom na trg); Vodnikov trg 4 (fasada s portalom); Vodnikov trg 5 (fasada, veža, dvorišče z arkadami, portal, železna empirska vrata v veži); Ciril-Methodova 6 (fasada s portalom, veža, stopnišče, arkade na dvorišču); Ciril-Methodova 3 (celotna zasnova hiše podkapni venec, dvorišče); Ciril-Methodova 4 (glavna in stranske fasade, dvorišče, fragmenti iz 16. stoletja na dvorišču, dvorana na stebrih, dvorana iz 18. stoletja, obe stopnišči, renesančni kamin v I. nadstropju); Ciril-Methodova 9 (stopnišče iz prve pol. 19. stoletja); Ciril-Methodova 11 (portal z letnico 1699, veža, stopnišče); Ciril-Methodova 14 (stopnišče in arkadno dvorišče); Ciril-Methodova 15 (dvorišče s hodniki in gotskim portalom); Ciril-Methodova 17 (grb na fasadi, arkadno dvorišče); Ciril-Methodova 19 (celotna zasnova hiše, zlasti leseni stropovi); Ciril-Methodova šte. 20 (fasada pritličja s portalom); Ciril-Methodova šte. 21. (fasada s portalom, stopnišče, veža); Dolničarjeva ulica šte. 4 (portal z giganti knjižnica, portal z mestnim grbom, dvoriščni ožji trakt); Mestni trg 1 (arkadna lopa, fasada, veža, arkadno dvorišče, Narcisov vodnjak, stopnišče, dvorana v pritličju obgrajskega dela stavbe, srednjeveški grb v veži); Mestni trg 2 (fasada s portalom, stopnišče, spomeniški elementi dvorišča); Mestni trg 3 (veža, stopnišče, arkade na dvorišču, gotški portali in okna v veži); Mestni trg 4 (fasada, arkade na dvorišču); Mestni trg 6 (arkade na dvorišču); Mestni trg 8 (fasada, trije gotški portali v veži, dvorišče); Mestni trg 9 (fasada s figurami, partal, dvorišče z arkadami, stopnišče, kovana vrata); Mestni trg 10 (fasada, stopnišče, arkadno dvorišče); Mestni trg 11 (dvorišče z arkadami v pritličju); Mestni trg 12 (portal iz 1817, fasada, arkade na dvorišču); Mestni trg 13 (fasada, portal, arkadno dvorišče); Mestni trg 17 (fasada, stopnišče, gotški portal v veži);

Mestni trg 18 (fasada, dvoriščne arkade); Mestni trg 19 (fasada); Mestni trg 24 (fasada, dvoetažna prodajalna, stopnišče); Mestni trg 25 (dvoriščne arkade); Mestni trg 27 (fasada, zasnova); Ribja ulica 4 (dvoriščne arkade); Stari trg 1 (fasada, stopnišče); Stari trg 2 (celotna hiša); Stari trg 3 (fasada, stopnišče, arkade na dvorišču); Stari trg 4 (fasada, stopnišče, veža); Stari trg 9 (fasada, stopnišče); Stari trg 11 (fasada, veža, dvorišče); Stari trg 11a (fasada, veža, stopnišče, štukature na dvorišču in v sobah); Stari trg 17 (fasada s portalom, arkade v pritličju, stopnišče); Stari trg 21 (fasada, portal, veža, dvoriščni arkadni trakt, stopnišče); Stari trg 22 (plastika Križanja v veži); Stari trg 28 (arkadno dvorišče); Stari trg 32 (veža); Stari trg 34 (fasada z dvojnimi portalom in stranske fasade); na Gornjem trgu vse hiše od 1—23, posebej pri hiši št. 1 vzdani Krištofov relief in pri št. 16 grb s ščitki); Ulica na Grad (vogelni kamen z letnico 1688); Ulica na Grad 4 (fasada s fresko); Grajska planota (grad z vodnjaki, šance); Žabjek 6 (relief Križanja na dvorišču); Zvezdarska ulica 2 (fasade, portal, veža, stopnišče, kapela); Breg 6 (fasada); Breg 10 (grb v veži iz 1619); Breg 12 (fasada s portalom, arkadno dvorišče); Breg 20 (fasada s portalom, arkadno dvorišče, dvoranica v II. nadstropju z Jelovškovi freskami); Breg 22 (fasada s portalom, stopnišče, grb iz 1589 in napisna plošča iz 1798, spominski železni nagrobnik na dvorišču); Križevniška ulica števil. 2 (portal, veža, stopnišče, arkadno dvorišče); Križevniška ulica 5 (portal, veža, stopnišče, arkadno dvorišče); Križevniška ulica 6 (fasada); Križevniška ulica 8 (veža, dvorišče z arkadami); Križevniška ulica 9 (portal z grbom in letnico, arkade); Križevniška ulica 10 (veža, arkadno dvorišče); Križanke: trakt v Gosposki ulici, cerkev, lapidarij, dvorana, stopnišče, nekatere Plečnikove ureditve); Gosposka ulica 3 (fasada s portalom, veža, stopnišče, dvorišče); Gosposka ulica 10 (fasada s portalom); Gosposka ulica 15 (fasada s portalom, veža, arkadno dvorišče, avla v I. nadstropju); Salendrova ulica 4 (fasada, dvorišče, portal); Salendrova ulica 6 (fasada s portalom); Novi trg 2 (fasada s portalom, veža, stopnišče, dvorišče); Novi trg 3 (fasada, na dvorišču Neptunov vodnjak); Novi trg 4 (fasade, veža, stopnišče); Novi trg 5 (fasada s portalom, veža, stopnišče); Novi trg 6 (fasada s portalom, portal na stopnišče in stopnišče); Vegova ulica 3 (obrambni stolp); Turjaška ulica 2 (fasade, portal, stopnišče, avla in balkonska vrata). Poleg že omenjene križevniške cerkve se zavarujejo kot spomeniki seveda še stolnica in Florijanova ter šentjakobska cerkev, razen zadnje povsod poleg opreme še zunanjščina. Mimo tega so v seznamu javni spomeniki v sklopu srednjeveške Ljubljane: Vodnikov, Gregorčičev, Aškerčev, Marijin steber na Levstikovem trgu, vodnjak prav tam, Robbov vodnjak na Mestnem trgu, spominska plošča Lundru in Adamiču pri stolnici ter steber v spomin na NOB prav tam.

Tako je bilo urejeno vprašanje javnega varovanja in finančnih olajšav za spomeniške objekte znotraj nekdanj obzidane srednjeveške Ljubljane. Vprašanje varovanja ambienta, kakor rečeno, ni bilo, razen s predpisom o napravi reklamnih tabel in izveskov, formalno uveljavljeno; z delovanjem spomeniških organov, zlasti Zavoda za ureditev stare Ljubljane, pa je dejansko tudi taka zaščita v obliki posebnega režima že v veljavi in jo je mogoče izvajati. (1956—1957) — N. Š.

Ljubljana, zaščita posameznih objektov in urbanističnih enot zunaj srednjeveške Ljubljane. Čim je bil uveljavljen poseben režim za srednjeveški del mesta, je spomeniški referat obvestil pristojne forume tudi o posameznih spomeniških objektih zunaj tega predela in o spomeniški vrednosti posameznih predelov.

Od posameznih objektov so bili v seznamu navedeni: Trg revolucije 1 (fasada, dvorana), Trg revolucije 7 (fasada), Trg revolucije 9 (fasada), univerzitetno poslopje, uršulinska cerkev z baročnim samostanskim kompleksom, Dvorni trg 1 (fasade, oba portala); Rimska cesta 2 (fasada, veža); na Prešernovem trgu frančiškanska cerkev kot celota, Prešernov spomenik, arkadno samostansko dvorišče, knjižnica; Trubarjeva 1 (fasade, prodajalna); Čopova 3 (fasada, recepcija); Čopova 11 (fasada, avla); Kardeljeva 3 (fasada); Kardeljeva 6 (arkadno dvorišče); Miklošičeva cesta 1 (fasadi, kinodvorana, steklena dvorana); Miklošičeva 6 (fasada); Miklošičeva 10 (fasada, prednji del poslikane recepcije, veža s spomenikom); Marxov trg 2 (fasadi, stopnišče); Marxov trg 3 (fasadi); Miklošičeva cesta 16 (fasada, stopnišče); Miklošičeva cesta 34 (fasadi); Miklošičeva cesta 19 (fasadi); Šubičeva ulica (VII. gimnazija, fasada); Narodni muzej na Prešernovi cesti; Narodni dom (fasada, stopnišče); Prešernova cesta 23 (fasada); Opera (fasade); Beethovnova 10 (fasade, stopnišče, dvorana); Tavčarjeva 2 (fasadi); Titova 15 (fasadi); Trdinova 2 in 8 (fasadi); Jakopičev paviljon, Poljanska 1 (fasada); Poljanska 4 (fasada in arkadno dvorišče); Tabor (fasade); Japljeva ulica, (fasada inf. klinike); Tivolski gradič; Cekinov grad; cerkev sv. Petra, (zasnova in notranjščina z opremo in slikarijami); Trubarjev spomenik; Valvasorjev spomenik.

Ta seznam obsega samo območje širšega centra. Pristojni organ ObLO je le deloma upošteval pri stavbah stanovanjskega značaja ali mešanega značaja predlagani finančni režim olajšav, ker mu je bilo na prosto dano, da v vsakem primeru o tem posebej sklepa in odloča.

S posebnim elaboratom je bil ObLO Ljubljana Center (in drugi zainteresirani organi) seznanjen s stališčem spomeniškega referata glede urbanističnih okolišev, ki imajo bolj ali manj izrazit spomeniški značaj in pomen. Kot take celote so bili označeni: Trg revolucije z obstoječimi višinami in stavbnimi črtami, Marxov trg z višinami in značilno secesijsko obzidavo ter bližnjim okolišem; poleg tega Šentpetersko in Krakovsko predmestje. Zlasti za zadnji je prihodnja nova funkcija (in s tem možnost obstoja) še precej nejasna. A v celoti je bilo mogoče vendarle v vrsti primerov uspešno intervenirati tudi na tem področju, posebej tudi preventivno pri napravi posameznih urbanističnih programov v teh predelih. Tako je bila na primer osnova za razpis urbanistične ureditve območja Trga revolucije, uršulinskega kompleksa in bližnje sosesčine napravljena na temelju sodelovanja spomeniškega organa z urbanistom.

Poleg tega je spomeniški referat izdal poseben elaborat s podrobno oznako posameznih spomeniških objektov in širših celot za vse območje mesta s periferijo vred. Ta elaborat je bil v ustreznih oblikah porabljen tudi kot element urbanističnega programa za Ljubljano, ki ga je izdelal Projektivni atelje v Ljubljani. (1956–58) — N. Š.

Ljubljana, cerkev sv. Petra, projekt za prizidek. Župnijski urad je zaprosil za dovoljenje, da sme k cerkvi nasloniti poseben prizidek, in sicer v območju vrta na južni strani. Glede na perspektivo, da nimamo ureditve tega dela zemljišča za dokončno, da bo treba na tem kraju še arheološko dokumentirati romanski karnar in da bi vsak prizidek oškodoval maso cerkvene stavbe, je bilo treba iz spomeniških razlogov predlog odkloniti. (1958) — N. Š.

Ljubljana, srednjeveški vodnjak na Poljanski cesti. Pri kanalizacijskih delih je bil cca 30 cm pod sedanjo površino ceste odkrit srednjeveški vodnjak z izredno pravilno zidavo. Ker je z njim povezana legenda, da so ga rabili Turki pri enem svojih pohodov in da je stalo v njegovi bližini staro znamenje, je bil

vodnjak preiskan in pri ponovnem nasutju cestišča tako prekrit, da ga je mogoče zlahka po potrebi spet odpreti. Vodnjak sodi med redke dokumente, ki pričajo o starih naselbinskih enotah v bližini srednjeveške Ljubljane. (1958) — N. Š.

Ljubljana, hiša na Miklošičevi cesti 22, **obnova kupole**. Imenovana stavba sodi v okvir Fabianijeve ureditve Marxovega trga; ima ogelni stolpič s kupolno streho kakor vse stavbe na tem trgu ter je samo po tem motivu za celoto pomembna. Zaradi znižanja stroškov pri obnovitvenih delih na hiši je spomeniški organ dovolil opustiti dekorativne nadrobnosti. (1958) — N. Š.

Ljubljana, **urbanistična ureditev ob rimskem zidu na Mirju**. Ob zaključnih delih pri konserviranju in rekonstrukcijah na rimskem zidu se je sprožilo vprašanje o ureditvi bližnje okolice, tako parkovnega dela na severni strani kakor ceste in naselja na južni strani spomeniškega kompleksa. Arheološka komisija je predložila program za dokončno ureditev zelenega pasu severno od zidu, ki naj bi bil porabljen za lapidarij antičnih ostalin. Drugič pa zahteve arheologov zadevajo tudi obravnavo zahodne stranice obzidja, ki je nakazano severno od rekonstruiranega ogelnega obrambnega stolpa. Program je bil sicer zastavljen, ni pa bil še grafično prikazan, da bi bilo mogoče uveljaviti njegove zahteve pri urbanističnih forumih, kar je naloga prihodnosti.

Še bolj zahtevno bo urejanje južne okolice zidu. Pred leti uravnana cesta s stanovanjskimi stavbami na južnem robu teče preblizu zidu, da bi se ta mogel polno uveljaviti. Dokler je bil zid ločen od ceste z vrsto topolov, je bilo stanje bolj sprejemljivo, samo ozka zelenica, v kateri so začeli postavljati drogove za električni vod, pa je močno oškodovala podobo spomenika. Zato je spomeniški organ prepovedal postavljanje takih drogov, za končno ureditev tega dela pa predlagal delno preložitev ceste proti hišam, zasaditev nekaterih delov na tej strani z drevjem ter razširitev zelenice ob zidu. (1958) — N. Š.

Ljubljana, **regeneracijski posegi** Pod trančo in v soseščini. Zavod za ureditev stare Ljubljane je v letu 1957 začel sistematično regenerirati območje Tranče in bližnje soseščine. Ker že izvedena in še projektirana dela predstavljajo celoto, jih je treba obravnavati kot sestavine določenega koncepta o regeneraciji srednjeveškega jedra.

Okoliš Tranče predstavlja prometno hudo ozko grlo; na tem mestu prehaja Mestni v Stari trg, obenem pa vodi sem dostop preko Čelvjarskega mostu; na drugi strani reke je prav taka prometna zagata (Jurčičev trg); zlasti Leskovčeva hiša pomeni močno oviro za dvostranski vozni promet. Temeljno vprašanje, ki ga je bilo pri regeneraciji treba rešiti, je bil potemtakem promet. V ta namen je Zavod za ureditev stare Ljubljane projektiral sistem podhodov za pešce na obeh straneh ulice Pod Trančo oz. na Starem in Mestnem trgu. Tako je bila ožina razbremenjena pešcev. V načrtu je nadaljevanje take pasaže v območju Mestnega trga. — Na levem bregu Ljubljanice je bil prav tako študiran podoben podhod v Leskovčevi hiši, kombiniran z odrezom hišnega ogla.

Vzporedno s tem so bili storjeni prvi koraki za regeneracijo samih hiš. Tako pri hiši Stari trg št. 2 kakor na Mestnem trgu št. 14 sta bili modernizirani pritličji, a sta obdržali funkcijo trgovskih prostorov, medtem ko sta v obeh nadstropjih hiš doživeli tudi funkcionalno spremembo. V skladu z načelom, da je treba ta najstarejši del mesta, ki je najbolj gosto poseljen, stanovanjsko razredčiti, so tam namestili upravne prostore. Podobni posegi so predvideni tudi za vrsto drugih stavb. Ob takih delih, ki torej obsegajo reševanje prometnih težav, korekture tlorisov zaradi modernizacije obstoječe funkcije ali globlje funkcionalne spremembe, se pojavlja vrsta vprašanj o spomeniški

politiki, zlasti torej o meri dopustnosti za take posege. Gre torej za presojo, koliko spomeniški objekt te spremembe, ki nujno segajo tudi v njegovo integriteto, prenese. Lahko rečemo, da so bile pri dosedanjih posegih na splošno dosežene pravilne rešitve. Zlasti zato, ker v obeh omenjenih primerih, kjer smo doživeli tudi funkcionalne spremembe, ne gre v prizadetih sestavinah za spomeniške vrednote prvega reda. Tudi proti podhodom ni mogoče navesti kakih splošnih pomislekov. Morda je edina slabost teh rešitev ne dovolj pretehtana raba raznih vrst materialov, po drugi strani pa malce preveliko spoštovanje starih konstrukcij in likovnih elementov, ki jih pri novih delih ni treba vselej kopirati.

Kakor je bila pri teh posegih redno tudi odstranjena prejšnja lesena vitrinska obloga, hiše pa so dobile novo barvno podobo, predstavlja zdaj območje Tranče s sosodnjimi stavbami (Valvasorjeva hiša, hiša Stari trg 1 in 3, nekatere na Mestnem trgu, na levem bregu Ljubljane Jurčičev trg) v temeljnih potezah dokaj skladno celoto, ki v vseh bistvenih sestavinah nakazuje smer nadaljnjih regeneracijskih posegov v Ljubljani in je po tej plati edini tak primer sistematično zasnovane akcije na Slovenskem. Če prištejemo k temu še ureditev Brega in projekte za novo pretlakovanje cestišč, potem se odpira staremu mestu precej jasna perspektiva. Če upoštevamo še vrsto posebnih študij (ureditev prometa v vsem območju starega mesta, programi za obravnavo sklenjenih hišnih blokov, od teh naj omenim zlasti študijo bloka med Trančo in Ključavničarsko ulico pa bloka med Stritarjevo ulico in stolnico), potem moramo priznati, da je delo zastavljeno s potrebno širino. Zlasti 1958 in letos je Zavod za ureditev stare Ljubljane obravnaval nekatere fasade tudi zunaj tako nakazanega ožjega izhodišča. Tudi te so na splošno uspele, a vendar smemo reči, da v tej smeri še ni doseženo zmerom popolno soglasje med arhitekturo in barvo. Osnova za tako delo mora biti na eni strani preiskava eventualnih starejših ohranjenih barvnih plasti na stavbah, na drugi strani pa poglobljeno spoznanje o značaju arhitekture v preteklih stoletjih. (1959) — N. Š.

Ljubljana, projekt za adaptacijo hiše v Gosposki ulici 12. Zavod za ureditev stare Ljubljane je izdelal načrt za adaptacijo omenjene hiše; stavba naj bi v prihodnje služila baletni in glasbeni šoli. Predviden je bil v ta namen dvig hiše za eno nadstropje ter naprava dodatnega vhoda v Vegovo ulico. V označenem primeru gre za stavbo, ki sama zase kot priča eklektičnega klasicizma druge polovice prejšnjega stoletja ne predstavlja spomeniške vrednote, a je temeljno pomembna kot sestavni del kulise Novega trga na zahodni strani. Prav s tega vidika, da je namreč treba obdržati tržni značaj tega prostora, je komisija za staro Ljubljano projekt odobrila. Pozdraviti je treba še drugo novost, ki jo prinaša projekt: predvideno je nadaljevanje motiva, ki ga je Plečnik uveljavil pred stavbo NUK ob Vegovi ulici, torej odkop zemljišča ob stavbah, ki bodo tako dobile suhe in polnovredne prostore v današnjih nasutih »kleteh«. Tudi s tem posegom bo doseženo prvotno stanje, ki ga je spremenilo zasutje starega obrambnega jarka. (1959) — N. Š.

Ljubljana, spomenik ob mostu čez Iško. Zavod za melioracijo Ljubljanskega barja je v svojem delovnem programu predvidel tudi korekturo cestne trase (Iške ceste) na obeh straneh mostu čez Iško. V osi podaljšane ceste stoji na tem kraju znani spomenik v obliki tristrane prisekane piramide iz kamna iz leta 1833. Bakrena napisna plošča se je izgubila že po prvi svetovni vojni. Tudi v tako okrnjeni obliki pa objekt predstavlja dragocen zgodovinski spomenik; postavili so ga v spomin na dograditev Iške ceste. Z nameravano

rekonstrukcijo pa je treba spomenik prestaviti. Odsek za spomeniško varstvo je priporočil novo lokacijo v bližini. Delo bo izvedel omenjeni zavod na svoje stroške, pri čemer bo treba spomenik skrbno razstaviti. (1959) — N. Š.

Ljubljana, projekt za **ново cesto** z Levstikovega trga na transverzalo Ljubljana—Zagreb. V zvezi z dokončanjem avtomobilske ceste Ljubljana—Zagreb je nastalo vprašanje krajše in ustrežnejše zveze med Titovo cesto kot magistralo in novo avtomobilsko cesto. Kot najrealnejši projekt, ki ni zvezan z napravo novih mostov, je prišel v poštev Fabianijev načrt za napravo podaljška Cojzove ceste preko Levstikovega trga skozi blok hiš v Rožni ulici, Hrenovi ulici in Vožarskem potu na Karlovško cesto; nova cesta naj bi se združila v posebnem vozlu s cesto skozi predor pod Gradom.

Predvidena cesta pa prizadene spomeniško zavarovani predel, ki omejuje Levstikov trg na vzhodni strani in bi po prvotnem načrtu okrnila ali celo uničila Plečnikovo ureditev trga samega; a tudi ta ureditev šteje med spomeniške ambiente. K vsemu se je pridružil še program za novo zazidavo Prul. Komisija za staro Ljubljano, ki je zadevo obravnavala, je dosegla spremembo prvotne zamisli, Zavod za ureditev stare Ljubljane pa je s svojim projektom (arh. B. Kobe) dobro pokazal, na spomeniško sprejemljivo rešitev pri ureditvi cestne obzidave.

1. Sprejeto je bilo načelo, da je treba obravnavati novo cesto kot interno mestno cesto ne glede na njen pomen kot priključek na transverzalo. S tem načelom je bilo mogoče spremeniti njen profil oz. vsaj njeno opremo s hodniki. Po drugi strani pa je bilo tako mogoče korigirati njen radij v spomeniškem predelu.

2. Konkretno je bilo mogoče doseči, da se na trgu cesta prilagodi obstoječemu nasadu tako, da ga ne prizadene, medtem ko je dopustno zmanjšati dovolj širok hodnik za pešce ob Gruberjevi oz. Virantovi hiši.

3. Skrčen je bil obseg stavb, ki jih bo treba podreti za napravo predora skozi zazidane ulice in sprejet načrt Zavoda za ureditev stare Ljubljane (idejni), naj se predor izvede z ohranitvijo pozidane ulične meje.

4. Nova ureditev tako nastale ceste naj v obsegu spomeniškega teritorija ohrani bistvene strukturne elemente, obzidne; eventualna nova zazidava v posameznih odsekih naj se orientira na najprikladnejši zazidalni sistem, ki zlasti v višinah ne sme rušiti ustaljenih mas. Posebej je treba tudi paziti, da višje stavbe v sosesčini ne bi bile vidne z Levstikovega trga; tako bi bilo dosledno varovano načelo ohranitve ulične kulise.

5. Komisija za staro Ljubljano je bila mnenja, da je treba po projektu prometno odrezanemu, mrtvemu rokavu Gornjega trga vendarle zagotoviti tudi direkten dostop na novo cesto oz. na Karlovško cesto. Načelno je bila tudi ta pobuda sprejeta. (1958—59) — N. Š.

Ljubljana, **mestna hiša**, **program za opremo dvorišč in rekonstrukcijo stopnišča**. Na pobudo uprave Mestnega arhiva v Ljubljani, ki je nastanjen v mestni hiši, je bil opravljen ogled obeh dvorišč in stopnišča. Mestni arhiv je namreč želel na primeren način poskrbeti za opremo osrednjega in severnega dvorišča. Pri obnovitvenih delih so se na glavnem dvorišču med drugimi pokazali sledovi dveh ozkih niš v hrbtnem zidu pri Gradu (od teh je ena popolnoma ohranjena), za katere lahko upravičeno domnevamo, da sta rabili za obe znani plastiki Adama in Eve; kakor je znano, ju je izdelal Janez Lipiec v 80-tih letih 15. stoletja in sta do zidave novega rotovža krasili njegovo fasado. Utemeljeno je torej domnevati, ker se niši po merah dobro skladata z velikostjo

plastik, da so ju ob barokizaciji prenesli s fasade na dvorišče. Iz spomeniško-varstvenih razlogov je priporočljiva pobuda, naj bi dali izdelati odlitka ali celo rekonstruirani kopiji po originalih v Mestnem muzeju in ju namestili v obe niši. — Pri obnovitvenih delih v zadnjih letih je nastala potreba, da se poveže osrednje dvorišče z ohranjeno drvarnico na stebnem slopu ob Gradu, v katero je svoj čas vodil baročni portal, kjer je zdaj nameščen Narcisov vodnjak iz Bokalc. S tem se je odprlo vprašanje, kam namestiti vodnjak. Če bi ga predstavili na edino steno, ki bo po projektu rekonstrukcije (ta zveže s prvotnimi arkadami osrednje in severno dvorišče) ostala prosta, bi bil vodnjak izpostavljen vremenskim neprilikam; spričo slabega stanja spomenika tega ni mogoče dovoliti. Pri preiskavi stopnišča pa se je odkrila idealna možnost za njegovo novo namestitev. Kakor kažejo drugotni polnilni elementi, je bilo stopnišče v spodnjem delu svoj čas odprto na vse tri proste strani. Po odstranitvi mlajših dodatkov bi se s tem vodnjaku omogočilo idealno mesto. Hkrati s tem načrtom je bila v program za prihodnja dela vključena potreba, da se preišče prvotni dostop na stopnišče; sedanja lesena konstrukcija z visokim nastavkom po vsej priliki prvotni zasnovi ne ustreza.

Če bi bilo mogoče na opisani način dobro rešiti glavno dvorišče, ki naj bi bilo obhodno in naj bi omogočalo dostop v stari del rotovža, obenem pa s postavitvijo kopij Adama in Eve dokumentiralo na nov način zgodovino stavbe, arkadno severno dvorišče še ni imelo pravega ureditvenega programa. Spričo vse bolj perečih okvar na številnih starih javnih spomenikih ali zavoljo njihove neprimerne namestitve pa se ponuja misel, naj bi pokriti arkadni hodniki v tem delu v prihodnje postali nekak lapidarij z mestom oz. mestno upravo starejših dob ozko zvezanih zlasti kamnitih ostalin. Tako bi obe povezani rotovski dvorišči dobili primeren reprezentančen značaj. Južno dvorišče je namenjeno namreč za drugačno rabo: postalo naj bi sestavni del nameravane rotovške kleti. Ob določitvi gornjega programa je bila ugotovljena potreba, da se v najkrajšem času Narcisov vodnjak konservira, kajti nekateri deli odpadajo, močno pa mu je škodovala zlasti pokvarjena vodna instalacija. (1958—59) — N. Š.

Ljubljana, arh. snemanje objektov v stari Ljubljani. Leta 1957 se je začela obsežna akcija sistematičnega snemanja vseh stavb znotraj nekdanjega srednjeveškega mesta. Akcijo je vodil spomeniški referat, pozneje pa jo je prevzel Zavod za ureditev stare Ljubljane. Doslej so bili posneti skoraj vsi objekti v obgrajskem delu mesta, na levem bregu reke pa le nekateri. (1959) — N. Š.

Ljubljana, semenišče, naprava pokrite tržnice. Zavod za ureditev stare Ljubljane je izdelal načrt za napravo tržnice v pritličju semeniške stavbe; tržnica naj bi se razširila tudi na dvorišče, ki bi bilo nad pritličjem pokrito z betonsko ploščo na stebrih. Po dveh terenskih ogledih in obširni razpravi je komisija za staro Ljubljano projekt načelno odobrila. Svojo pritrditev je oprla na tele razloge: Semenišče, ki so ga začeli zidati 1708 po načrtu Karla Martinuzzija, je pomembno po nekaterih sestavinah (fasada z gigantskim portalom, knjižnica, Peerov trakt proti Ljubljani), medtem ko je dvorišče dovolj neizrazito obdelano in umetnostno malo pomembno.

Med deli pa so se prav na dvorišču pokazali elementi, ki so močno spremenili sodbo o njegovih kvalitetah. Odkrili so dvoriščne arkade, Peerov trakt pa je pokazal odlično rusticirano pritličje. Glede na te novosti, ki jih komisija ni mogla poznati pri odobritvi načrta, je konservator predlagal spremembo

načrta v tem smislu, da se prekritje dvorišča izvede le provizorno in deloma. Intervencija ni bila upoštevana, čeprav so bila dela v fazi, ko je bilo mogoče program spremeniti brez vsake materialne škode. (1958—59). — N. Š.

Ljubljana, hiša v **Ciril-Methodovi ulici 20**. Na pobudo Mestnega arhiva v Ljubljani je Zavod za ureditev stare Ljubljane izdelal več variant za adaptacijo stavbe, ki naj bi jo v perspektivi uporabljal Mestni arhiv kot svoje skladišče arhivalij. Nekatere variante so šle tako daleč, da niso le spremenile etažnih višin v hiši, marveč tudi deloma ali docela predvidele novo fasado. Po sklepu Komisije za staro Ljubljano se je Odsek za spomeniško varstvo odločil za varianto, ki ohranja sedanjo fasado v celoti. Fasada je namreč v etažah sicer skromna, pritličje pa edini ohranjeni primer zgodnjebaročnega sistema odprtin (celo z renesančno tradicijo). (1959) — N. Š.

Ljubljana, ureditev **javne razsvetljave** v stari Ljubljani. Zavod za ureditev stare Ljubljane je sklical posvet, ki se ga je udeležil tudi konservator, kjer je bilo govora o načelih, po katerih naj se uredi javna razsvetjava v srednjeveškem delu mesta. Načelen sklep je potreben zato, ker je bilo treba izdelati investicijski program za javno razsvetljava, razen tega je bila odločitev nujna glede na polaganje kablov.

Na posvetovanju so bili sprejeti tile sklepi: Načelno se predel stare Ljubljane osvetli z razsvetljava izloženih oken. Na prometnih točkah oziroma na krajih, kjer je izložb premalo, naj se ta sistem dopolni s svetili na konzolah, nekatere najvažnejše točke naj se še dodatno osvetle z reflektorji. Obrežje Ljubljance naj osvetljujejo kandelabri. Sprejeto je bilo načelo, naj se vse oblike svetil prej preskusijo na kraju samem — S temi sklepi je bila seznanjena uprava podjetja »Javna razsvetljava« v Ljubljani, ki ga bo upoštevala pri svojih programih in projektih. (1959) — N. Š.

Ljubljana, **stopnišče pred frančiškansko cerkvijo**. Frančiškanski župni urad je zaprosil za lokacijsko dovoljenje, da postavi novo stopnišče pred cerkvijo. Stopnišče, ki ga je v temeljnih potezah projektiral še pok. Plečnik, ima le dostopa s strani, medtem ko osrednji dostop v osi stavbe opušča. Poleg tega predvideva projekt postavitev zaščitnega baldahina, ki bi stal pred cerkvenim portalom. Sprejet je bil sklep, da se načelno dovoli ureditev, ki bi prometno razbremenila cesto pod cerkvijo, vendar mora biti projekt vsklajen s spomeniškiimi zahtevami. Zlasti motiv baldahina je nesprejemljiv, ker bi zastrl pogled na portal in tako po nepotrebnem spremenil monumentalno zgodnjebaročno fasado, ki obvladuje Prešernov trg. (1959) — N. Š.

Ljubljana, **oprema Trgovinske zbornice**. Trgovinska zbornica je vprašala za mnenje, ali je potrebno vzdrževati in po potrebi po prvotnih zasnutkih obnavljati opremo, ki jo je za stavbo izvedla med obema vojnama Pečnikova šola. V konkretnem primeru je bilo govora o stolih za veliko dvorano. Zbornici smo sporočili, da zaradi skladnosti opreme in reprezentančne prostorne osi (veža, stopnišče) vodimo to opremo v evidenci kulturnih spomenikov. Glede na to je treba opremo vzdrževati. V zadnjem času je začela zbornica zbirati tudi nekaj tu obešene portrete zborničnih predsednikov z namenom, da tudi te sestavine vključi po prvotni zasnovi v obnovljeno notranjščino. (1959) — N. Š.

Ljubljana, **oltarji** v cerkvi sv. Petra. Župnijski urad je izrazil namero, da obnovi v prihodnjih mesecih baročne stranske oltarje. Izvedeno je bilo z zastopnikom restavratorske delavnice Zavoda za spomeniško varstvo LRS poskusno odkrivanje stare polihromacije; pod današnjo kostanjevorjavo barvo je ta na več mestih še dobro ohranjena, tako da obnova po tej strani ne bo

problematična. Ob tem bo treba v prvotno stanje restavrirati nekatere arhitektonske elemente in vse plastike. En par oltarjev je stilno izredno pomemben: grede so sferično zapognjene. Podoben primer poznamo na Slovenskem samo še v Okononi. Zelo verjetno je, da gre za mojstra, ki je krajši čas bival v Ljubljani, a je poznal bavarsko oltarno arhitekturo. (1959) — N. Š.

Ljubljana, vodnjak na dvorišču bivše realke. Na dvorišču realke stoji vodnjak, izdelan v slogu stavbe iz konca petdesetih let, obdelan na vseh straneh kot prosto stoječ objekt. Vodnjak bo treba prestaviti, ker ni več v funkciji in ker bodo pod njim zgradili kotlarno. Konservator je soglašal s premestitvijo k dvoriščnemu zidu, vendar tako, da bo od vseh strani viden in ga bo mogoče obhoditi. Čeravno objekt v historičnem slogu, je vodnjak vendarle zanimiv prav kot dokument svojega časa in zaradi stilne skladnosti s stavbo. (1959). — N. Š.

Ljubljana, zavarovanje Jurčičevega trga. Na pobudo Zavoda za ureditev stare Ljubljane je Odsek za spomeniško varstvo OLO spričo izgotovljenih ureditvenih — zlasti prometnih — študij vnesel fasade vseh treh hiš na trgu v seznam posebej zavarovanih spomeniških objektov v Ljubljani. Gre namreč za zaključen motiv trga s fasadami iz 19. stoletja. V svojih temeljih pa stavbe dokumentirajo »mostišče«, ki datira še iz visokega srednjega veka. O tem je bil obveščen obLO Ljubljana-Center, da v smislu svoječasnega odloka tudi za te tri stavbe uvede olajševalen finančni režim. (1959) — N. Š.

Ljubljana, projekt za prometno ureditev Dvornega trga. Splošni projektivni biro v Ljubljani je izdelal projekt za novo prometno ureditev Dvornega trga. Projekt je detajl širše obravnave tega vprašanja in predvideva podaljšanje vozne ceste na Bregu preko Dvornega trga na Trg revolucije. Načrt je obravnavala Komisija za staro Ljubljano. Na podlagi njenega sklepa je Odsek za spomeniško varstvo OLO podal svoje pripombe k projektu. Te se nanašajo zlasti na potrebo po arhitektonski rešitvi izteka nove vozne ceste na Trg revolucije. Po načrtu bi bilo namreč treba odstraniti del ograje današnjega vrta pred univerzo oz. ga celo zožiti. Ograjeni vrt je organski del stavbe, postavljen za vhodno stranico v stavbno črto Trga revolucije. Ker se kaže nujna potreba po novi prometni ureditvi, je treba na nov ustrezen način rešiti ta del, česar načrt sam ne nakazuje. Projekt za tako ureditev bo izdelal Zavod za ureditev stare Ljubljane. Dalje načrt novega izteka ceste ne upošteva potrebe po širšem hodniku ali ev. podhodu v območju Filharmonije, kar je treba z dodatnim projektom upoštevati. Elaborat je bil s temi pripombami vrnjen projektantu. (1959) — N. Š.

Ljubljana, hiša na Starem trgu 11a. Na pobudo Zavoda za ureditev stare Ljubljane je Odsek za spomeniško varstvo OLO predlagal odlok, naj se hiša zaradi svojega stavbnogodovinskega pomena — odličen spomenik ljubljanske baročne arhitekture iz 1755—56 — v prihodnje predvidi zlasti v reprezentančnem nadstropju s salonom za javne namene. Tako bi bil omogočen tudi občasen javen ogled prostorov z izredno dobro ohranjenimi kvalitetnimi štukaturami. (1959) — N. Š.

Ljubljana, hiša na Emonski cesti št. 8. Bivša Jelačinova hiša je takoj po osvoboditvi rabila za uradne prostore Ljudske skupščine (prvotne ustavodajne). Ker je v stavbi nekaj značilnih umetniških sestavin in zgodovinskih (arheoloških) kosov, obenem pa je hiša v tako ohranjenem značaju pomembna kot spomin na skupščinsko dobo, je Odsek spričo pogostih sporov o lastništvu in pomenu opreme izdal tole mnenje: Hišo na Emonski cesti št. 8 vodimo v evidenci kulturnogodovinskih spomenikov, v njej so ohranjeni rimski mozaiki,

fresko — poslikana Matjaževa soba z opremo (Tone Kralj), zasteklena veranda s plastiko in fontano T. Kralja, stilna omara, ki je bila po naročilu skupščine zvezana z ustreznimi vrati. Našteti kosi opreme naj se ohranijo v sedanjem stanju zlasti kot spomin na opremo v skupščinski dobi. Odsek je tudi opozoril na slabo vzdrževanje Matjaževe sobe in verande. (1959) — N. Š.

Ljubljana, steber sv. Trojice na Trgu revolucije. Baročni steber sv. Trojice, ki je prvotno stal na Ajdovščini, bil med obema vojnama prestavljen na sedanje mesto pred fasado uršulinske cerkve na Trgu revolucije, je bil med vojno v svoji podobi okrnjen. Zaradi močnih okvar so sneli domnevno Robbovo mladostno delo, skupino plastik sv. Trojice. Potem je bila izdelana groba kopija, namenjena za steber, medtem ko naj bi original s hudimi poškodbami ostal pod streho. Letos je bila kopija postavljena na steber. Izdelana je iz kraškega kamna. Postavitev plastike je bila izvedena zgolj s kamnitimi elementi z izjemo goloba (sv. Duha), medtem ko so železni deli ostali v Mestnem muzeju. Kljub okrnjeni izvedbi je silhueta skupine do neke mere ugodna in je tako spominski steber vendarle dobil svoj zaključek. (1959) — N. Š.

Ljubljana, prenos vodnjaka z nunskega vrta na Novi trg. V zvezi s pripravami za novo ureditev bivšega uršulinskega vrta je bila izražena želja, naj bi se poznorenesančni vodnjak prestavil na drugo mesto. Zavod za ureditev stare Ljubljane je predlagal njegovo postavitev na vzhodnem delu Novega trga, pomenil naj bi na tem kraju nekako »zaporo« trga, ki je bil svoj čas na tej strani v celoti obzidan proti Ljubljani. Kajpak ta vrtna plastika razmeroma skromnih mer v tem prostoru le v majhnem obsegu opravlja to nalogo. Vodnjak je bil prestavljen z vsemi ohranjenimi deli, to je z obema spodnjima školjkama, zaželeno rekonstrukcija ni bila izvedena. Pri tem so bili rahlo spremenjeni njegovi proporci, spodnji nosilni steber je bil postavljen nekoliko previsoko v primeri s prvotnim stanjem. Vodnjak je v funkciji. (1959). — N. Š.

Malo Cernelo pri Stični, **obnovitvena dela**. Župnijski urad v Stični nas je obvestil o nameri, da obnovi nekatere elemente podružne cerkve v Malem Cernelem. Zlasti je šlo za obnovo lesene lope na zidanih stebrih pred cerkvijo in za popravilo obzidja, posebej portala. Pri ogledu sta se na južni steni pokazali pod ometom dve plasti fresk; starejša plast je med drugim opremljena z drugotno letnico 1412. Ker smemo tudi po neizraziti obliki slavoloka sklepati na prvotno apsidno, ki jo je zamenjal baročni prezbiterij, je s tem utemeljena domneva o romanskem objektu. Spričo bližine Stične bi bila ta teza posebej sprejemljiva. Ob obnovitvenih delih na objektu bo treba freske v celoti odkriti in konservirati. (1959) — N. Š.

Mlaka pri Kočevju, **stanje podružne cerkve**. Na pobudo ObLO Kočevje si je konservator ogledal stanje podružnice na Mlaki. Stavba je bila postavljena, kakor pove napis na portalu, 1677. in predstavlja enega najbogatejših objektov te dobe na sicer revnem Kočevskem. Pred pravokotno ladjo je lopa, na fasadi tipične kraške line za zvonove z leseno streho; prezbiterij je položno tristrano zaključen; na južni stranici je pozidana baročna kapela z zaobljenimi ogli iz srede 18. stoletja. Od opreme so zanimivi oltarji, ki porabljajo deloma prvotne sestavine, v kapeli je sočasen bogat oltar. Razen tega je v cerkvi cela vrsta kosov opreme (slik), ki jih velja varovati. Stavba pa ima popolnoma dotrajano streho in je deloma porušen že strop. Ker OLO Ljubljana ni več razpolagal s primernimi sredstvi za popravila, je predlagal ObLO Kočevje, naj poskrbi za obnovo strehe. (1959) — N. Š.

Moravče, Detelova hiša. Sedanji lastnik Franc Klopčič je želel hišo obnoviti. Ker stavba tako kulturnozgodovinsko (hiša pisatelja Frana Detele), kakor stavbnozgodovinsko (dober primer datiranega domačega empira) predstavlja pomemben spomeniški objekt v naselju, je Odsek tudi finančno prispeval k obnovi hiše. Po spomeniških načelih je bila obnovljena fasada in dvoriščna arkadna stran; le da so pri arkadah ponovno prebelili kamnitne elemente. Notranjščina, ki je deloma preurejena v gostišče, pa je prepleskana neokusno po preživelih sobnopleskarskih »načelih«. (1957) — N. Š.

Moste pri Komendi, **obnova zvonikove kape.** Župnijski urad v Komendi je zaprosil za ogled in mnenje o obnovi zvonikove kape na podružnici v Mostah. Ogled je pokazal, da je kapa močno defektna; dovoljena je bila obnova v sedanji obliki, ker gre za primer sicer pogoste, a kvalitetne poznobaročne kape z motivom volutnih lin nad spodnjim zvoncem. (1959) — N. Š.

Muljava, predlog za **prizidavo k Jurčičevi hiši.** Sedanji lastnik spomeniško urejene Jurčičeve domačije na Muljavi je nameraval zaprositi za dovoljenje, da bi nadzidali hrbtni novejši del stavbe. V ta namen je bila sklicana komisija na mestu. Ugotovila je, da nadzidave ni mogoče dovoliti, ker bi se s tem spremenilo razmerje obeh doslej skladno obravnavanih sestavin hiše na škodo zgodovinsko pomembnega starega Jurčičevega doma. O tem je bil lastnik obveščen. (1959) — N. Š.

Nova Štifta pri Ribnici, **stanje.** Romarska cerkev v Novi Štifti je bila zgrajena med 1641—1671, v drugi polovici 18. stoletja pa so bile prizidane »svete stopnice«, ki so poslikane v fresko-tehniki. Stavba sodi med najkvalitetnejše arhitekture 17. stoletja na Slovenskem in je sploh najizrazitejši primer manieristične arhitekture z zgodnjebaročnimi elementi pri nas. Postala je že v 17. stoletju in kasnejših desetletjih odločilen vzor za celo vrsto cerkvenih stavb na Notranjskem, Dolenjskem in v okolici Ljubljane. Razumljivo je, da bi zaradi svoje izredne kvalitete in zgodovinskega pomena kot vzornica zaslužila tudi skrbno spomeniško prezentacijo. Vendar je sedanja uprava kljub temu opravila nekatere vzdrževalne in »olepševalne« posege brez slehernega upoštevanja spomeniških načel. Že starejši diletantski poslikavi kupole se je pridružilo novo pleskanje notranjih in zunanjih sten, poleg tega pa so bili na novo zlačeni oltarji. Pri nobeni teh akcij ni bila konsultirana spomeniška služba; uprava se je nanjo obrnila le takrat, kadar je pričakovala materialne podpore oz. podpore za ohranitev večjih kompleksov zemljišča. Po spomeniških načelih bi bilo stavbo treba obravnavati zunaj in znotraj na prvotni način, t. j. zlasti brez »iluzionističnih« in sobnoslikarskih dodatkov, opremo (oltarji sodijo med najbolj kvalitetne v primeri z drugimi v tem delu Slovenije) pa prav tako postaviti v prvotno stanje (pri čemer bi bile potrebne majhne retuše že kompozicijsko nekoliko skvarjenih kosov). (1959) — N. Š.

Ojstrica nad Dravogradom, p. c. Ob požaru, ki je 11. maja 1958 zajel celotno naselje na Ojstrici, je bila močno poškodovana tudi gotška cerkev. Zgorelo je ostrešje ladje in zvonika, ki je bilo krito s škodlami, medtem ko so opremo s kakovostnimi gotskimi in baročnimi kipi rešili. Cerkev so v minulem letu precej popravili. Spomeniško varstvo je dovolilo kritje z eternitom. Zaradi nevarnosti požara bi na osamljenem in težko dostopnem kraju ne bilo priporočljivo, še enkrat uporabiti škodlasto kritino. Dovoz opeke pa bi bil izredno težaven. — S. V.

Olimje. Renesančno koncipirani grad je nastal med leti 1525 in 1550, v samostan pavlincev je bil predelan med leti 1665 in 1680. Takrat so gradu na

Ormož — del slikarije Alojza Gleichenberga iz l. 1810 pred restavriranjem. (Foto M. Šubic)
 Ormož — partie des peintures de Louis Gleichenberg datant de 1810, avant leur
 restauration. (Cliché M. Šubic)

zahodu prizidali veliko cerkev Marijinega vnebovzetja, k njej pa l. 1766 kapelo Frančiška Ksaverija. To kapelo je začelo zamakati, zato smo izposlovali primerna sredstva pri Turistični zvezi Celje ter pripravili ves potreben material za obnovo njene strehe. Pri tem bo skrnil nadomestil bobrovec, ki pokriva že ves ostali grad in večino cerkve. Skrila namreč ni mogoče dobiti in zato tudi ne popravljati takšnih streh. Odločili smo se, da bomo ohranili samo nekaj najvažnejših stavb s to kritino, kakor Svetino, Zagorje pri Pilštanju, Rok pri Šmarju pri

Jelšah itd. V notranjščini cerkve je restavrator Izidor Mole obnovil nekatere slike na stranskih oltarjih, med njimi tudi »Mater Doloroso« in »Veru icon«, delo znanega ptujskega baročnega slikarja Pachmaierja iz l. 1736. — J. C.

Olimje. Restavratorska ekipa Zavoda (Č. Škodlar in M. Pirnat) je dokončala že pred leti začeto restavriranje fresk v lekarniškem prostoru. Preostale večje razpoke so bile zakitane in retuširane, tonirane so bile na novo ometane ploskve, deloma pa so bile odstranjene tudi stare retuše, ki so temnele. Retuše so bile izvršene v lokalnih barvah, toniranje ometanih sten pa je bilo prilagojeno barvitosti fresk. — M. Ž.

Ormož. Pomembne klasicistične slike v grajskih sobanah, delo Alojza Gleichenberga iz leta 1810 so bile močno poškodovane. Omet je s slikarijo vred deloma odpadel, bil je močno razpokan in predvsem v spodnjem delu odrgnjen, odstopala pa je tudi sama barvna plast. Pri restavriranju je bil omet pritrjen na strop z vijaki, ki so bili ojačeni s cinkastimi ploščicami. Zaplombirane so bile vse večje luknje in razpoke, barvna plast pa je bila utrjena z raztopino nevtraliziranega akronala. Slike so bile retuširane v lokalnih tonih, kjer je omet odpadel pa tudi popolnoma rekonstruirane. Poseg spada med obsežnejše restavracije profanih slikarij, saj znaša površina restavriranih fresk okrog 200 kvadratnih metrov. Delo je izvršil restavrator T. Kvas, sodelovala je tudi slušateljica specialke za restavratorstvo S. Devetak. — M. Ž.

Otočec — detajl stenskih slik na severovzhodnem pomolu. (Foto I. Komelj)
Otočec — détail des peintures murales sur la saillie du nord-est. (Cliché I. Komelj)

Otočec. Med velikopoteznimi obnovitvenimi deli, s katerimi preurejajo razvalino gradu Otočca postopoma v gostišče (projektant univ. prof. inž. arh. Marijan Mušič) je Zavod za spomeniško varstvo LRS dokončno odkril in restavriral stenske slike na jugovzhodnem pomolu prvotnega grajskega jedra, dočim so slike v notranjščini istega grajskega dela, žal, med obnovitvenimi deli propadle in so se ohranile le v popisu in fotografijah Zavodovega arhiva. Ker se je delo zavodovih restavratorjev (T. Kvas, E. Pohl, M. Pirnat, J. Lapuh) razširilo tudi na obravnavo ometa na grajskem jedru, se je pri teh delih nazorneje pokazala tudi stavbna zgodovina gradu in do neke mere časovno opredelil njegov postanek.

Prvotni grad sta tvorila dva v kljuko postavljena trakta, ki ju je povezoval dvoriščni zid, ki se je neprekinjeno nadaljeval kar iz zunanjih sten obeh traktov in se potem ob južni stranici usmeril proti severu. Gre torej za tip gradu, kakršnega na Dolenjskem utemelji že romanska doba in se taka, dvorišče s trakti in obzidjem vred zapirajoča grajska zasnova enotnega liva, sporadično javlja na Dolenjskem skozi ves srednji vek (Hmeljnik, Ribnica, Čretež, Otočec) ter jo pozna tudi sosednja Notranjska (Prem, Lož). Skrbna zidava iz rezanih kosov lehnjaka ne bi govorila za zgodnejši postanek, marveč si tako gradnjo

Otočec — detajl stenskih slik na severovzhodnem pomolu. (Foto J. Lapuh)
 Otočec — détail des peintures murales sur la saillie du nord-est. (Cliché J. Lapuh)

Otočec — detajl stenskih slik na severovzhodnem pomolu. (Foto I. Komelj)
Otočec — détail des peintures murales sur la saillie du nord-est. (Cliché I. Komelj)

razlagamo kot posledico uporabe manj odporne gradbenega materiala in da so pri zidavi sodelovali zidarji, ki so znali ravnati s kamnom. Ne moremo pa z gotovostjo reči, ali so gotski okenski okviri in portali v pritličju kakor tudi v I. nadstropju dokaz za obstoj nekoliko starejšega gotskega gradu, ali pa se je med samo gradnjo v kasneje dozidanem gornjem delu uveljavil na pomolih že renesančni stil. Po vsej verjetnosti je pritličje s prvim nadstropjem le nekaj starejše in se renesančna nadzidava omejuje le na prvotni grajski obseg, ki je grad dvignila še za eno nadstropje. Mlajše utrdbene naprave z obzidjem in

obzidnimi okroglimi stolpi, četudi so nastale po renesančni prezidavi, niso zidane v renesančnem smislu, marveč izdajajo izrazit srednjeveški in v tem primeru celo konservativen utrdbeni karakter. Bržkone pa je utrditev gradu starejša kot v vzhodnem traktu gotskega jedra prislonjeni prizidek z letnico 1562. Sklepni kamen jugovzhodnega pomola za Vilandresovim grbom opredeljuje prezidavo za prva desetletja 16. stoletja, postavlja pa jo pred leto 1548, ko je rodbina Vilanders po moškem potomcu na Otočcu tudi izumrla. Nastanek tega grajskega dela pa še bolj opredeljuje ohranjeni slikarski dekor na zunanjih stenah pomola. Stena je razdeljena v štiri, med seboj z enobarvnimi okvirji ločene pasove. Posebni okvirji obrobljajo še okenske odprtine in ustvarjajo iluzijo bogato profiliranih kamnitih okenskih okvirov s polkrožnim motivom školjke na vrhu. Slike so izrazito profane, vsebinsko ne več točno določljive. Najbolj zanimiv je prizor z dvema konjenikoma, enim na belem, drugim na temnorjavem konju, v renesančni noši. Oni na belem konju je pokrit s široko bereto in ima na levici sokola. Modno pristrizena kratka dvodelna brada datira tudi razmeroma slikarsko kvalitetno stensko slikarijo v čas okoli 1520. Slikarija, ki nosi že izrazite renesančne poteze (noša, motiv školjke) in na kateri še vedno opažamo tudi starejše gotske značilnosti, predstavlja za zdaj najstarejši in situ ohranjen spomenik profanega slikarstva pri nas. Deloma so ga pokrivali kasnejši beleži, v večji meri pa omet, ki je s slikarijo odpadel in se je ohranil v glavnem le v zavetni strani ob glavni vhodni fasadi. Poleg odkrivanja in postopnega fiksiranja so restavratorji izvršili tudi manjše retuše, ki sicer niso posegle globlje v spomeniško strukturo slikarij, vendar pa so do neke mere med seboj povezale posamezne barvne enote in tako za oko od daleč ustvarile razmeroma celo zelo posrečen vtis ohranjene celote. — **I. K.**

Padena. Ob sistematičnem popisu umetnostnih spomenikov v piranski občini je bil v cerkvi sv. Blaža ugotovljen večji fragment kamnite plošče s pleteninasto ornamentiko, ki je sedaj porabljena za podstavek baročnega kropilnika. V ta namen so marmorno ploščo šesterokotno obsekali in jo na sredini izdolbli za njegovo podnožje. Pleteninasti ornament je tritračen in je srednji trak za spoznanje širši od ostalih dveh. Motivno gre za sestav dveh koncentričnih krogov, skozi katera se prepletajo trakovi. — **M. Z.**

Pangerč grm. Leta 1958 je župnijski urad v Stopičah sporočil, da so se v notranjščini cerkve sv. Nikolaja v Pangerč grmu na pobočju Gorjancev pokazale slike, ki so še po večini pod beležem. Istega leta se je izvršilo le poskusno delno sondiranje zaradi ugotovitve obsega in ohranjenosti slik, v pozni jeseni 1959. leta pa smo v celoti odkrili stenske slike v notranjščini, ki pokrivajo vse stene, deloma pa smo sondirali tudi zunanjščino na severni steni in odkrili tik pod robom strehe edini preostanek stenskih slik, votivni grb, ki je bil gotovo povezan s prizorom sv. Krištofa.

Cerkev predstavlja majhno vaško podružnico s podolžno ladjo, kateri je na zahodni strani prislonjen zvonik, na vzhodu pa prezbiterij. Ta je v bistvu samostojna pravokotna stavba z vsemi štirimi posnetimi ogli in obokom, ki počiva na bogato profilirani gredi. Ladja ima preprost, nekoliko potlačen banjast obok s sosvodnicami, ki se je z obočnimi petami zasidral direktno v obe podolžni steni ladje. Iz zvonika vodi v ladjo kamnit polkrožen, razmeroma ozek portal (višina 184, širina 87 cm). Kakor so pokazala kasnejša raziskavanja, je ladja v sedanjem obsegu ostanek starejše, še romanske arhitekture, ki je bila prvotno nekoliko nižja od sedanje stavbe in ravnostropna. Prvotno apsidno je nadomestil baročni prezbiterij, ki tudi v notranjščini deluje kot samostojno,

k obstoječi ladji prislonjeno telo. Slavoločno odprtino pa so obojestransko razširili. Od stare arhitekture je ostal še portal v zahodni steni in pa ostanek prvotnega okenca v južni steni, ki smo ga ugotovili pri odkrivanju.

V celoti so poslikane vse štiri stene ladje. Na severni strani poteka 190 cm, na južni pa 179 cm širok pas slik, ki je na severni strani za 150 cm, na južni pa za 183 cm nad tlemi. Pas s slikami na zahodni steni pa je 230 cm nad tlemi, tik nad portalno odprtino. Tako je bila notranjščina poslikana približno v gornji polovici s krog in krog potekajočim pasom, ki se je približno v isti višini nadaljeval tudi na oba dela slavoločne stene. Ikonografski sestav poslikane notranjščine se omejuje na Pasijon, ki se začinja že na zahodni steni in se potem nadaljuje po južni, ki jo zavzema v celoti. Na severni steni pa je naslikan Poklon treh kraljev in še posebej uokvirjena votivna kompozicija s tremi

Padena — novo odkriti marmorni fragment s pleteninsto ornamentiko.

(Foto M. Zadnikar)

Padena — fragment de marbre avec entrelacs, réelement découvert.

(Cliché M. Zadnikar)

slikami: grbom, srednjim prizorom, ki je uničen, in stoječim Miklavžem. Poslikana je bila tudi slavoločna stena. Tu se je pod slabo ohranjeno mlajšo plastjo ohranila še starejša, ki se deloma nadaljuje tudi na južno steno. Ta plast je po večini še zakrita.

Slike, razen votivne kompozicije, uokvirja razmeroma širok pas z motivom pokončnih menjajočih se rdečih in belih rombov na črni belopikčasti osnovi. Le votivno skupino obroblja bordura s stiliziranim motivom kozmatskega ornamenta, ki se je tu reduciral le na vzorčasti sistem iz rombkov sestavljenih zvezd na svetlejšem ozadju. Ni izključeno, da so barve obledele. Posamezni prizori so med seboj ločeni z rdeče-belo-rdečimi pasovi, razen prizorov votivne kompozicije, ki jih obroblja enaka kozmatska bordura.

Slike na zahodni steni desno od vrat so uničene. Pevski kor je prav tako uničil del slik na mestih, kjer so v steno položeni leseni tramovi. Sicer pa je severna stena prebita z enim, južna pa z dvema oknom. Vrhnji del slik so deloma uničile še pete obokov, ki so se k sreči zasidrale razmeroma visoko v steno tik pod slikano borduro, s katero se slikarija na vrhu tudi zaključuje.

Poklon treh kraljev se začinja tik ob severozahodnem kotu in ga na tem mestu omejuje že omenjena geometrična bordura, sestavljena iz rombov. Kasneje vstavljen pevski kor je deloma uničil začetek prizora. Pod korom je viden še par konjskih nog in pes, nad korom pa konjski hrbet in dve nejasni postavi spremstva ali kraljev. Nato se kompozicija nadaljuje na drugo stran cgraje pevskega kora vse do tridelne votivne kompozicije in zavzema v celem 351 cm. Odlično se je ohranil srednji prizor Poklona z Marijo in otrokom v skrajnem desnem koncu. Marija sedi na dvignjenem tronu, za katerim se razpenja svetla vzorčasta zavesa. V naročju drži otroka, ki z desno blagoslavlja, z levo pa grabi proti materinemu plašču, ki se pod vratom zapenja v globokem izrezu, zavije nato v naročje in pade k tlorisu z globokimi trikotnimi gubami ob desni strani. Glava je izrisana z jasno konturo, ozke oči so poudarjene z vekami in močno začrtanimi obrvmi, usta so sočna in ob straneh navzgor zavihana. Razpuščeni Marijini lasje padajo zadaj na hrbet, otrok pa ima lase nakodrane. Marijin nimb je vtisnjen, otrok pa ima na nimbu naslikan križ. Marijin plašč je svetlookraste barve in posut s spiralastimi vzorci. Levo spodaj kleči prvi kralj z brado in dolgimi lasmi in podaja darilo v obliki keliha s široko kupo, za njim pa drži njegov spremljevalec nad njegovo kraljevo trirogelno krono. Še bolj proti levi stoji beli konj s sedlom in narobkanim pregrinjalom. Kralj je oblečen v plašč, ki se v neizrazitih gubah podaja ob telesu in se nato ob nogah zmečkano naguba. Spremljevalec je oblečen v tesno oblačilo z nogavičnimi hlačami, ki se končujejo v koničastem obuvalu. Sklepni pas je potisnjen nizko okoli ledij. Značilna je spremljevalčeva frizura z ob ušesih nabranimi lasmi. Suknja je bela, hlače pa zelene. Nad konjem sta dva spremljevalca s črnem in si podajajo čutaro. Prizor se odvíja na shematiziranem, skalnata tla imitirajočem ozkem pasu, ozadje pa je v spodnji polovici svetlo s patroniranim vzorcem, v zgornji polovici pa sivo.

Nato sledi tridelna votivna, simetrično zasnovana kompozicija. Srednjo sliko so uničili, ko so v baroku odprli novo okensko odprtino, tako da je od slike ostal ohranjen le del stoječe, v desno zasukane rdeče oblečene figure, nekoliko proti desni pa je tik nad oknom ohranjena le glava s krono, za katero se razpenja zastor. Ni izključeno, da je tu naslikana Marija na tronu. Levo od uničene osrednje slike je v ožjem pasu na menjajočih se zeleno-sivih pravokotnih poljih naslikan ležeči grbovni ščit s šlemom, perjanico in grbovnim znakom na vrhu, kakršen je na samem ščitu: grič s tremi vrhovi in razvejanim drevcem. Na levi strani je postavljena pokončna palica s praporcem. Desno od uničene srednje slike je v nekoliko širšem pasu stoječi Miklavž v plašču z globokimi trikotnimi gubami, ki padajo vse do kolen, pod dalmatiko pa se kaže alba. Na glavi ima nizko mitro, v levici drži knjigo, desnico pa dviga v blagoslov. Gube so v primerjavi s finejšo obdelavo glave modelirane v širokih, grobih pasovih. Nimb je vtisnjen, brada črtasto risana, oči ozke, ustnice so začrtane s konturo, čelo pa nagubano. Plastični stil se je že popolnoma uveljavil. Ozadje tako kot na uničenem osrednjem prizoru je modro in je zanimivo, da nastopa modra barva edino le na votivni skupini. Nato zajema vse do slavoločne stene razpoložljivi prostor slika postave s palico v ozkih nogavičnih hlačah, ki

Pangerč grm — del Križanja na južni strani ladje. (Foto I. Komelj)
 Pangerč grm — fragment du Crucifiement sur le mur méridional de la nef.
 (Cliché I. Komelj)

stoji na vzvišenem podstavku. Večina prizora je uničena, tako da je za zdaj vsebina slike nejasna. Ozadje je v spodnji polovici svetlo s patroniranim vzorcem, v zgornji pa sivo, podobno kot na sliki Poklona treh kraljev.

Pasijon zavzema celotno južno steno in se začenja že na zahodni steni s Poljubom, ki se nadaljuje preko kota še na južno steno. Za tem sledijo po vrsti prizori: Kristus pred Pilatom, Bičanje, Kronanje, Nošenje križa in Križanje. Prizor tik ob slavoločni steni pa je spet bolj uničen in njegova vsebina za zdaj še nedoločljiva, ker na tem mestu tudi še nismo do kraja odkrili slik. Posamezni prizori so med seboj ločeni z rdeče-belo-rdečimi pasovi.

Slika Poljuba je skoraj uničena, ohranjeni oziroma odkriti so le vojaki od pasu navzgor z visokimi, mitri podobnimi šlemi. Tudi Kristus in Judež, ki se mu približuje z leve, je prav tako ohranjen le v zgornji polovici. Desno se vidi roka z mečem. Nato sledi Kristus pred Pilatom. To sliko je deloma uničil kasneje vgrajeni pevski kor, ki se je prav sredi tega prizora usidral v steno. Na zunanji strani korne ograje se je ohranila zgornja polovica Pilata na tronu, ozadje je, podobno kot pri Mariji na prizoru Poklona treh kraljev, zagrnjeno

z zastorom, ki s spodnjim robom sega še preko prestola. Pilat ima značilno frizuro z nabranimi lasmi ob ušesih. Skoraj v celoti pa se je ohranil prizor Bičanja. Le v desnem zgornjem koncu se je vanj vsidrala obočna peta in do polovice uničila zgornji rob geometrične bordure. Kristus je privezan na ozek, skoraj celotno višino poslikanega pasu zavzemajoč steber s profiliranim kapite- lom zgoraj in nekoliko širšim podstavkom. Ob vsako stran je postavljen v profil obrnjen rabelj z bičem v roki. Levi je bradat in nosi tesno pokrivalo, ki skriva lase, desni pa je golobrad. Oba sta oblečena v ozki, spredaj na gosto z gumbi zapeti suknji z nizko potisnjenim sklepnim pasom, nogi imata v ozkih hlačnicah, obuta pa sta v koničaste čevlje z razporkom ob gležnjih. Kristus je gol, okoli pasu ima skoraj do kolen segajoč in v stilizirane gube nabran prt. Ozadje je sivo. Nato sledi le v zadnji tretjini prizora ohranjena slika Kronanja z desnim rabljem, ki potiska krono na Kristusovo glavo, od katerega pa je videti le del draperije nad dvignjenim podstavkom. Ozadje je svetlo s patroniranim vzorcem. Nato sledi komaj 38 cm široko polje, ki je na obeh straneh obrobjeno z rdeče-belo-rdečim pasom, ki je uokvirjal ozko, visoko v steno potisnjeno okence, katerega ravno zaključeni vrh smo odkrili nad kasneje vzidanim baročnim oknom. Gornji del okna je dekoriran z naslikanim trikotom, okensko ostenje pa z motivom vitice. Nato sledi levo od novejšega okna slika Nošenja križa, desna polovica je uničena. Z desne prihaja Kristus v dolgi suknji z dvema do pasu golima razbojnikoma, ki imata zanko okrog vratu. Prizor z leve strani zaključujejo vojaki. Figure so dosledno postavljene v profil in se v koraku pomikajo proti levi. Prizor se dogaja na svetlem ozadju. Križanje, od katerega je uničena spodnja leva četrtina, je spet na sivem ozadju. Kristus z iztegnjenima rokama je pribit na križ, ob straneh sta oba razbojnika z zavezanimi očmi, na levi strani sta le od pasu navzgor ohranjena Marija in Janez, na desni pa je skupina treh vojakov z bradatim stotnikom, ki s prstom kaže na Kristusa. Od naslednje slike so ohranjena le večja rombasta polja na belem pasu v spodnjem delu. Prizor za zdaj še ni jasen. Ni pa izključeno, da gre za Vstajenje in v tem primeru bi rombasti liki pomenili del grobne arhitekture.

Na tem mestu smo pod mlajšo plastjo ugotovili deloma ohranjeno in še z beleži kakor tudi novejšo plastjo slik zakrito starejšo plast slik. Mlajša plast slik pa je pokrivala tudi slavoločno steno, vendar — po vsej verjetnosti, ker je bila plast ometa z novejšimi slikami nanesena na gladko in že poslikano osnovo — je podobno kakor v Tupaličah odpadla. Obrobja jo enaka geometrična bordura pokončnih, barvno menjajočih se rombov. Medtem ko je na južnem delu slavoločne stene skoraj popolnoma uničena novejša plast slik, je na severni steni viden le del stiliziranega skalovja, podobnega tistemu na sliki Poklona. V kotu je ohranjen še del znane geometrične bordure.

Starejšo plast slik smo naleteli izključno le na zunanji slavoločni steni in se je bržkone omejevala le na poslikavo zunanjega dela slavoloka, apside, in se deloma v dolžini ca 90 cm nadaljevala še v južno steno, kjer pa se je začela precej niže nad tlemi kot novejša plast. Zaradi ugotovitve kvalitete in časa nastanka smo v večji meri sondirali le severni del slavoločne stene. Izkazalo se je, da je prvotna slavolokova odprtina razširjena na obe strani, kar se je zgodilo ob prizidavi sedanjega baročnega prezbiterija, ko so arhitekturi prezbiterija skladno uredili tudi slavoločno odprtino. Tako so uničili tudi večji del starejših slik. Starejša plast slik je nanesena še na starejši omet. Videti je, da se je prva figuralno slikana poslikava notranjščine, podobno kakor v Tupaličah, pri Tomažu v Selški dolini ali v Vrbi, omejevala izključno na

poslikavo slavoločne stene oziroma oltarnega prostora sploh, se pravi: na najodličnejši del cerkvene stavbe, ki tudi sicer v razvoju cerkvenega stavbarstva doživlja največ sprememb in se nanj tudi predvsem opira slikarska in plastična dekoracija. Ostali deli notranjščine so bili le ometani in zglajeni. Starejša plast ometa s slikami je torej nanesena na že ometano steno in je tudi sama arhitektura starejša od prve slikarije. Sondiranja na severnem delu zunanje slavoločne stene pa so pokazala, da gre tik ob severni steni ladje 29 cm širok pas z motivom stiliziranih polovičnih palmetk na belem ozadju z okrastimi, vijoličasto obrobljenimi listi. V izraziti en face je postavljen škof. Knjigo ima v levici, z desnico pa blagoslavlja (figura je visoka 128 cm). Oblečen je v obleko višjega cerkvenega dostojanstvenika. Izpod patronirane kazule s palijem in zelene dalmatike spodaj gleda alba, ki pokriva tudi noge. Glava je plastično modelirana. Obraz je temnosive barve z rdečimi sencami, lica so poudarjena, brada je kratka in pristržena. Oči velike in razprte, plašč pokrivajo krogci s

Pangerč grm — detajl slike na severnem delu slavoločne stene, glava škofa.
(Foto I. Komelj)

Pangerč grm — détail d'une peinture sur le côté nord du mur triomphal, tête d'un évêque. (Cliché I. Komelj)

štirilistnim vzorcem. Na južnem delu slavoločne stene so za zdaj vidne le barvne lise. Sodimo pa že lahko, da so slike na tem mestu v glavnem uničene. Na južni steni se pod prizorom mlajše plasti, ki je še nejasen, kažejo sledovi starejših slik. Omejujejo se le na ozek pas. Docela bo ohranjena le ena stoječa figura, postavljena v trilistasto zaključeno arkado s trikotnim čelom, ki ga na eni strani podpira zaviti steber; ostalo pa se je uničilo, ko so levo od baročnega okna prebili še eno manjše, novejšo okno. Zato so se ohranili le spodnji deli dveh figur, od katerih se vidi skoraj do členkov segajoča suknja z rumenim robom in rombasto oblikovanimi čevlji z ostro konico. Dokončno odkritje pa bo lahko pokazalo šele pravi obseg in ohranjenost starejše plasti tako na slavoločni kakor tudi južni steni ladje.

Mlajša plast slik stilno kaže sicer izrazite elemente 14. stol. Poudarjene so temne konture, dogajanje se odvija v brezprostorju, ki se edino le v kompoziciji Poklona omejuje na ozek stiliziran pas skalovja, poudarjena je dekorativnost, ki se kaže predvsem v menjajočih se barvnih sestavih rdeče in zelene barve. V ritmu se menjajo siva in svetla ozadja. Obrazi so izrisani s konturami. Plastika je komaj še izražena, četudi se na nekaterih figurah kažejo izrazite plastične težnje. Slikarija je po teh znakih sicer značilna za stilni izraz 14. stol.,

vendar nekateri drugotni, nestilni kriteriji govorijo za nekoliko mlajšo datacijo. Tako n. pr. modna, tesno se teles oprijemajoča oblačila s koničastimi čevlji, nizko potisnjeni sklepni pasovi, značilna frizura z ob ušesih nabranimi lasmi, narobkano pregrinjalo konjskega sedla in še drugi znaki, ki predvsem zadevajo nošo. Ti sicer ne stilni elementi pa slikarijo opredeljujejo za konec 14. ali morda celo že na začetek 15. stol. Gre za stilno konservativen umetnostni izraz v času, ko k nam že pljuskuje izrazite italijanske tendence v slikarstvu, četudi slike na Pangerč grmu gotovo kažejo na daljne italijanske, vendar tu predelane vzore. Skalovje na Poklonu treh kraljev je v bistvu le nerazumljeni in svojevoljno ušesasto prestilizirani motiv »giottesknega« skalovja, prav tako kot oblika pregrinjala pod konjskim sedlom, ki je le svojevoljna predelava v času okrog 1400 ali še kasneje značilne konjske opreme. V domačem gradivu so slike za zdaj sicer še osamele, vežejo se pa s krogom danes le na zahodni steni podružne cerkve sv. Miklavža v Žužemberku ohranjenih slik, ki so nastale prav tako kot slike na Pangerč grmu iz votivnih razlogov in se tako na Pangerč grmu kot tudi v Žužemberku opirajo na italijanske vzore (mandeljnaste oči!). Določitev grba, ki je naslikan na »votivni« kompoziciji v notranjščini in na zunanji severni steni, pa bo lahko šele časovno pravilno opredelila slike, za zdaj pa izraziti drugotni elementi v slikah opredeljuje nastanek za konec 14. stoletja, pri čemer bi bile še vedno napredne glede na modna oblačila.

Starejša plast, ki je danes le deloma odkrita, je prav tako nastala že v gotski dobi in jo do neke mere časovno opredeljuje trikotno čelo s trilstnim vrhom, četudi zaviti stebriček in še nekateri drugi stilni vidiki govorijo za to, da gre za slike vsaj iz prehodne dobe. V primeri z mlajšo je starejša plast neprimerno kvalitetnejša. Določnejšo sodbo o slikah pa bo mogoče izreči šele, ko bo odkritje in restavracija slik v celoti končana.

Odkritja stenskih slik v notranjščini so še posebej potrdila domnevo, da je stavba nastala v romanski dobi. Pomembnejše pa je bilo odkritje prvotne okenske odprtine, četudi se ta ni povsem ohranila. Ohranjen je k sreči najvažnejši del, t. j. vrh. Okence je pravokotne oblike z ravnim vrhom (zunanja odprtina 38 cm, svetlobna 17 cm, zahodna stranica je bolj strma od vzhodne in meri 14 cm, vzhodna pa 17 cm; višina se ni ohranila). Okence je postavljeno tik pod gornjim pasom bordure in je bilo ob drugi poslikavi notranjščine še posebej okrašeno z naslikanim trikotnim čelom, ostenje pa z motivom vitice. Gre torej za romansko ladjo, v kateri se je ohranil prvotni portal in deloma tudi edina okenska odprtina na južni strani. Prvotno slavoločno odprtino pa so ob prizidavi baročnega prezbiterija v 18. stol. obojestransko razširili.

Ugotovitev ravno zaključenega okenca pa ni samo obogatila domači repertoar poznanih romanskih okenskih oblik z obliko ravno zaključenih in pošev v steno vrezanih oken, marveč se je s tem povečalo tudi dotelej ugotovljeno število romanskih arhitekturnih spomenikov. Taka okenca, ki so bila po večini v zadnjem času v celoti odkrita ali samo s sondami ugotovljena (Trebča vas, Mačkovec, Vinkov vrh, Gorica pri Drnovem, Dolga njiva, Dolenje Kamence) so se prav z najdbo na Pangerč grmu z gotovostjo izkazala za romanska. Ti spomeniki se v glavnem koncentrirajo na Dolenjskem. Primerjava s podobnimi okenskimi odprtinami v Furlaniji, italijansko vplivanem področju Tirolske, posebej pa še v Istri in Posočju, kjer gre za razliko z dolenjskimi primitivno zidanimi za kamnoseško oblikovane odprtine, potrjuje misel, da gre za mediteransko vplivan arhitekturni tip, ki ga pa na dolenjskem področju za zdaj poznamo le v okrnjeni obliki. Prav tako pa je važna ugotovitev, da se ti

Pangerč grm — Poklon Treh kraljev na severni steni ladje z votivnim grbom.
(Foto I. Komelj)

Pangerč grm — L'Adoration des Mages sur le mur nord de la nef avec écusson votif.
(Cliché I. Komelj)

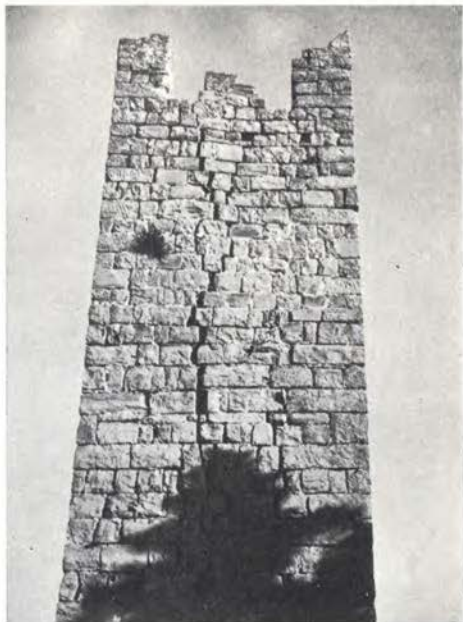
spomeniki v glavnem vežejo na oglejsko upravno cerkveno področje, razen Pevna pri Škofji Loki, kjer se nahaja v južni steni z zunanje strani nezazidana enaka okenska odprtina. Kljub temu, da stoji Pevno v škofjeloškem, od Freisinga vplivanem kulturnem področju, so na tem področju vsaj do druge polovice 14. stoletja dokazani močni italijanski vplivi in ni izključeno, da segajo ti še globlje nazaj. Vprašanje, kakšen apsidalni zaključek so imele te stavbe pri nas, še ni jasno. Morda bo sonda v ruševini cerkve na Vinkovem vrhu povedala kaj več. V tej luči pa postane zanimiva arhitektura porušene cerkve sv. Katarine na Plešivici nad Šmihelom pri Žužemberku. Prezbiterij je tristrano zaključen, na polkrožni florisni osnovi v notranjščini pa je polkupolast obok. Okenske odprtine v zaključnih stenah prezbiterija so prvotne in se oblikovno vežejo z že omenjenimi ravno zaključenimi okenskimi odprtinami, četudi se konstruktivno malo odmikajo od omenjenih. Nad ravno kamnito preklado se boči še polkrožni razbremenilni lok. Stenska dekoracija iz prve polovice 16. stoletja je okenske odprtine že upoštevala in je oblika prezbiterija na Plešivici vsaj tako stara, kot je stara stenska dekoracija. Vsekakor pa postane pojav cerkve na Plešivici v zvezi s temi spomeniki še posebej zanimiv, saj so trije spomeniki — Trebča vas, Mačkovec, Vinkov vrh — v neposrednem območju Žužemberka. Vendar pa utegne sonda na Vinkovem vrhu šele

Piran — mestno obzidje, zaradi slabih temeljev se dodani del zidu ločuje od starejšega obzidja. (Foto M. Zadnikar)

Piran — remparts de la ville; les défauts des fondations sont manifestes, la partie du mur rajoutée se sépare de la construction plus ancienne. (Cliché M. Zadnikar)

Piran — mestno obzidje, zaradi pomanjkljivih temeljev močno razpokani stolp. (Foto M. Zadnikar)

Piran — remparts de la ville; à cause de l'insuffisance des fondations, la tour a de nombreuses fissures. (Cliché M. Zadnikar)

pojasniti pravo apsidalno obliko, ker ni izključena misel, da gre v arhitekturi cerkve na Plešivici le za poseben tip cerkvene stavbe, ki pa je spet mediteransko vplivan, saj je fasada z zvonikom z odprtimi linami enega liva, rahlo šilasti portal pa kaže »kraške« oziroma sploh mediteranske vplive.

V letu 1959 smo slike na Pangerč grmu samo odkrili, restavracijska dela se bodo nadaljevala v letu 1960 in pri tem bomo notranjščino obravnavali dosledno spomeniško, kakor smo to že uspeli na nekaterih primerih (Breg, Tupaliče, Vrba, Bohinj. — **I. K.**

Petrovče: V filiali Matere Božje je bila urejena notranjščina: v pritličnem delu osvežena slikarija, postaje Križevega pota premeščene v stranske kapele, božjepotni spominki zbrani v stranskih prostorih pod pevsko emporo. Z odstranitvijo motečih delov opreme je notranjščina pridobila, ker prihaja sedaj njena arhitektura neposredneje do izraza. Skupina treh kipov, imenovana »Petrovski križi«, je postavljena ob severni obok cerkvene fasade. — **J. C.**

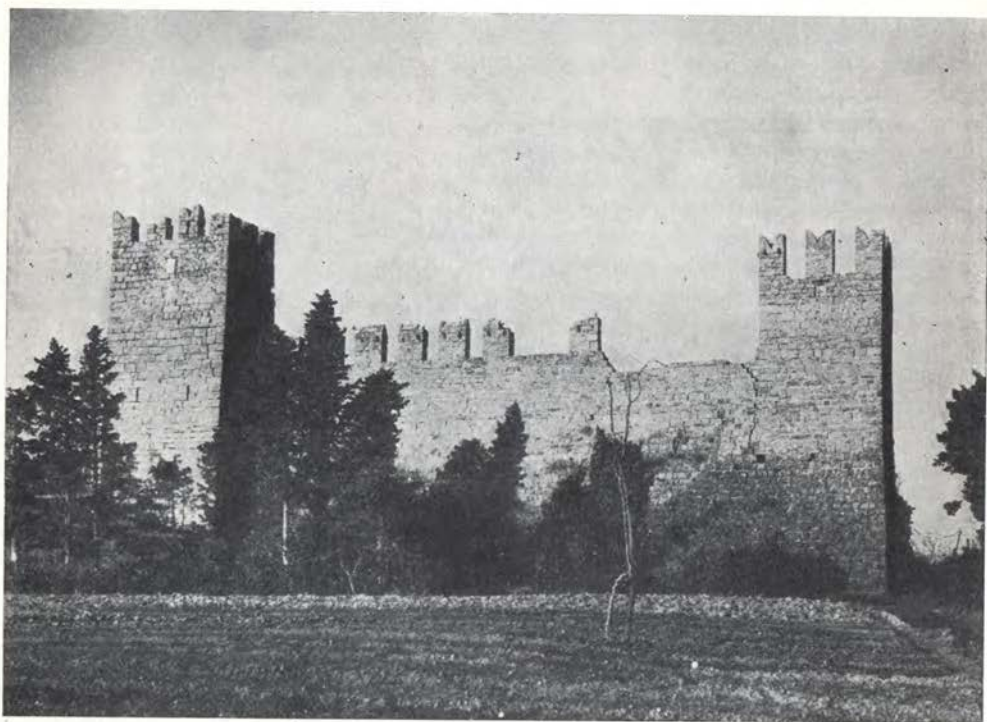
Pilštajn. Pri farni cerkvi je bila obnovljena zvonikova čebulasta streha, ki je imela čebulo prekrito s skrilom, laterno in piramidni vrh pa s pločvino. Sedaj so jo obnovili v celoti s pločvino, obliko pa obdržali staro, kar je najbolj smiselno. — **J. C.**

Piran — mestno obzidje, ki je tako značilno za različne mestne vedute in je poznosrednjeveškega izvora, to je iz 15. in 16. stoletja, kaže v odseku med severno morskobalo in med cesto, ki pelje od Belega križa v mesto, velike

Piran — del mestnega obzidja iz 15. stol. (Foto M. Zadnikar)
Piran — une partie des remparts, du 15e siècle. (Cliché M. Zadnikar)

okvare. Vzrok temu stanju je dejstvo, da je obstoječe obzidje nastalo v dveh časovnih presledkih, in sicer okrog leta 1475 ter v 16. stoletju in je zaradi tega sestavljeno iz dveh vzporednih zidov, prislonjenih drug k drugemu brez tesnejše medsebojne povezave. Ker pozneje prislonjeni zid nima dovolj globokih temeljev, se je začel nagibati, kar je povzročilo ob vrhu do 20 cm široke vzdolžne razpoke med obema zidovoma. Pomanjkljivi temelji so se kot popolnoma nezadostni izkazali posebno še potem, ko so pred časom na notranji strani zaradi izravnavanja terena za ureditev vrta na več mestih odkopali zemljo vzdolž zidu, pri čemer so prišli z novim nivojem tal pod obzidje, katerega notranja plast je tako ponekod dobesedno obvisela v zraku, drugod pa spet stoji le na tanki plasti zemlje nad živo skalo, je pa z notranje strani popolnoma odprto. Posebno kritično je to stanje pod predzadnjim stolpom na severni strani, ki je dobil zaradi pomanjkljivih temeljev močne vertikalne razpoke in so ga vrtilni momenti svedrasto zasukali v njegovi vertikalni osi tako, da je bil skrajno ogrožen njegov obstoj. Te razdiralne sile so lahko prišle še bolj do veljave zato, ker je stolp z notranje strani odprt in je njegova ploščad obokana s šilastim banjastim obokom, razmeroma precejšnje razsežnosti, ki obe stranski steni razriva in pomaga pri premagovanju pozitivnih statičnih momentov. Poleg teh velikih okvar, ki ogrožajo sam obstoj te impozantne fortifikacijske arhitekture vzdolž vsega naravnega platoja, in zaradi pravkar omenjenih momentov pa ni nič

Piran — mestno obzidje od zunanje strani, dobro so vidne okvare in vertikalna razpoka ob desnem stolpu. (Foto M. Zadnikar)

Piran — remparts de la ville du côté extérieur; les dégâts et les fissures verticales près de la tour de droite sont visibles. (Cliché M. Zadnikar)

manj ogrožen tudi končni stolp tik nad strmim in posipajočim se visokim morskim bregom. Na več mestih je potrebno nadomestiti zrušene in manjkajoče celine ter urediti krovne površine, da bi se preprečil dostop meteorni vodi, ki bi obzidje pričela razjedati tudi od znotraj navzven.

Zaradi največje ogroženosti predzadnjega stolpa je bilo na predlog statika inž. B. Raiča sklenjeno, da se začno asanacijska dela na tem stolpu in da se potem z njimi nadaljuje na obe strani. Ker predstavljajo slabe fundacije največjo nevarnost, je bilo najprej treba utrditi obstoječe oziroma rekonstruirati manjkajoče temelje na notranji strani. V ta namen je bil vzdolž stolpa tik ob zidu izkopen približno 1 m globok jarek, ki so ga napolnili z betonom MB 220 in tako ustvarili dovolj trdno podlago za oporni zid v obliki škarpe, ki naj nadomesti temelje in ujame stranske pritiske, zaradi katerih se stolp nagiba. Pri teh delih se je pokazalo, da so stene grajene po načinu tako imenovane polnjene zidave, pri kateri sta kolikor toliko solidno zloženi le obe zunanji ploskvi zidu, sredina pa je enostavno na suho zapolnjena z drobnim kamenjem. Kjer so spričo opisane gradnje in vseh poprej naštetih vzrokov (temelji itd.) nastale v spodnjih delih zidu večje luknje, so bile te izpolnjene s kamenjem in z mnogo cementne malte, špranje pa bi kazalo vsekakor zaliti z redko cementno zmesjo pod pritiskom. Tako konsolidiranemu zidu je bila dodana tudi še poševna škarpa. Ko bo s popravilom in utrditvijo substrukcij prenehalo delovanje sil, ki se tako negativno odražajo zlasti v zgornjih delih stolpov, bodo zadoščale močnejše železne vezi za povezavo nagnjenih sten, ki v estetskem pogledu resda ne bodo najboljša, vendar spričo sedanjih možnosti edina in najenostavnejša rešitev. Seveda bi kazalo, kakor je bilo to pred leti izvedeno tudi na velikem stolpu ob cesti, pod pritiskom zaliti vse razpoke in s tem tudi navznoter konsolidirati in regenerirati vezivo v razmajanih stenah ter preprečiti dostop vode, ki bi jih uničevala.

Tako popravljeno in potem redno oskrbovano obzidje bo v mili piranski klimi lahko kljubovalo še mnogim stoletjem in bo dopolnjevalo tako značilno podobo tega našega obmorskega mesteca. — **M. Z.**

P i r a n. V Bolniški ulici je bila obnovljena hiša v beneško gotskem slogu iz XV. stoletja. Dela na fasadi so bila v redu izvršena.

V Trubarjevi ulici je »Mesopromet« iz Ljubljane uredil stavbo števil. 25 za potrebe svojega počitniškega doma. Preurejena je bila le notranjost, medtem ko je rustikalna fasada v osnovi še srednjeveške hiše ostala neizpremenjena. V Savudrijski ulici, v bližini piranskega Getta, je bil na stavbi števil. 19 o priliki adaptacije odkrit beneško-gotski kamnit vratni okvir. Preklado in vratna podboja krasi motiv kite in zoboreza. Okvir je bil vzdian v prtiličnem zidu in je nekdanj služil vhodu s cestne strani. Kasneje so ga zazidali. Preklada je bila počena na treh mestih, vendar bi jo bilo mogoče kljub temu brez večjih težav popraviti, okvir izluščiti iz zidu in ga ohraniti na prvotnem mestu. Bil pa je kljub prepovedi konservatorja odstranjen. Najti je bilo treba primerno mesto, kjer bi bil ponovno nameščen. Po restavracijskih delih, ki so bila na vratnem okviru potrebna, so ga vzdicali v severni steni »beneške« hiše na Tartinijevem trgu.

Na Prvomajskem trgu je bila obnovljena že pred leti razblagoslovljena baročna cerkvena sv. Donata. Služila je za skladišče in bila v zelo slabem stanju, zlasti streha. Sedaj je njena notranjost preurejena v transformatorsko postajo. Kulisna fasada je ostala sicer neizpremenjena, vendar je bila kljub navodilom Komisije za spom. varstvo nepravilno ometana in obrizgana.

Avtobusno turistično podjetje SAP Turist Biro Ljubljana je investitor adaptacijskih del na »baročni hiši« na Tartinijevem trgu. Dela se izvajajo po načrtih prof. ing. arch. Mušiča. Predvideno bodo zaključena konec junija 1960.

Na priporočilo Komisije za spomeniško varstvo pri ObLO Piran so letos spomladi začeli obnavljati baročni vodnjak na Prvomajskem trgu. Manjkajoče in dotrajane kamnite plošče ploščadi so bile nadomeščene z novimi iz enake kakovosti kamna. Tako tudi kamniti bloki obrobnega venca in stopnice. Dela, za katera znaša predračun 2,800.000 dinarjev, bodo dovršena do konca tega leta. Izvršujoče podjetje je Uprava komunalnih dejavnosti Piran.

Istočasno je bila obnovljena baročna stavba stare piranske mestne lekarne. Investitor Stanovanjski sklad pri ObLO Piran je zato določil 4,000.000 dinarjev. Spomeniško varstvo je bilo na tej stavbi zainteresirano zaradi fasade, interierja lekarniškega prostora in dveh kamnitih vratnih okvirov v dvorani I. nadstropja. Vendar ni bilo nobeni od zahtev ugodeno. Fasada je nekvalitetno izvršena, tako

Piran — obnovljena »beneška hiša« na Tartinijevem trgu. (Foto M. Zadnikar)

Piran — la »maison vénitienne« restaurée, sur la Place Tartini. (Cliché M. Zadnikar)

omet kakor barvanje. Za lekarno, ki je bila ustanovljena leta 1862, je bilo sklenjeno, da se ohrani z vsem inventarjem in uredi kot dependansa Mestnega muzeja Piran. To vprašanje je že poldrugo leto nerešeno. Lekarniški prostor je zaprt, premičen inventar (fajančna posoda) pa prenesen v nove poslovalne prostore mestne lekarne. Na obeh kamnitih vratnih okvirih v dvorani prvega nadstropja ni bila odstranjena oljnata barva, s katero sta prepleškana.

Na vzhodni strani Tartinijevega trga so bile adaptirane tri stanovanjske hiše v stavbo novega hotelskega obrata »Sidro«. Čeprav umet. zgod. ne toliko pomembne, je bilo spomeniško varstvo zainteresirano nad izvedbo fasad zaradi njihove lokacije. Adaptacijo hotela »Sidro« so bile spremljale tolike zapreke, da bi se na podlagi raznih zapisnikov komisij lahko napisala cela razprava. Fasadiranje hotela se je končno izvršilo v apneni tehniki, in sicer na osnovi Zavodove skice za kompleksno toniranje Tartinijevega trga.

»Beneška hiša« na Tartinijevem trgu se končno le obnavlja. Investitor je avtoturistično podjetje Slavnik Koper, ki je z razumevanjem vložilo v ta spomeniški objekt potrebna denarna sredstva. Smernice za obnovo stavbe je dal Zavod. Ko bodo dela na stavbi dokončana, bo treba o adaptaciji obširneje spregovoriti. — **B. K.**

Planina pri Rakeku — Mali grad. Zaradi ohranitve velikega okroglega stolpa iz sestava nekdanjega Malega gradu, ki je znan pod imenom Ravbarjev stolp, in zlasti še zaradi zavarovanja izrednega poznogotskega zvezdasto rebrastega oboka v njegovem pritličju, se je Zavod odločil za napravo nove strehe na stolpu, pokrite s skodlami. Delo je leta 1958 izvršilo podjetje Tesar iz Ljubljane, nekaj lesa je v ta namen prispevala občina Postojna. Streha iz tankih žaganih deščic, ki ima obliko strmega stožca, je preko zime že močno patinirala in se sedaj v srebrno sivem tonu dobro sklada z neometano apnenčasto gradnjo okroglega stolpa. Ob njegovem vrhu se izmenoma vrste strelne line in majhna pravokotna okenca. Ker so bile te odprtine zaradi manjkajoče strehe močno defektne — manjkale so strelnice, nekatere preklade so bile porušene — je bilo hkrati opravljeno tudi zidarsko delo. Zaradi uporabe belega peska so stiki med kamni v na novo pozidanih delih zidu presvetli in se močno odražajo od sivega tona stare strukture stene, kar pa bo polagoma tudi tu izravnal — čas. — **M. Z.**

Planina pri Rakeku, obnova oltarjev. V župnijski cerkvi v Planini so začeli obnavljati oltarje. Ko smo bili obveščeni o tem delu, je bil velik oltar že na novo polihromiran; čeprav delo ni bilo izvedeno povsem v skladu s spomeniški načeli, je vendar kolikor toliko zadovoljivo. Na obeh stranskih oltarjih iz druge polovice 18. stoletja je bila poskusno odkrita prvotna polihromacija, ki jo bo treba upoštevati pri obnovitvenih delih. Vprašanje polihromacije oltarjev je v cerkvi občutljivo, ker gre za zaključen baročni ambient iz sedemdesetih let 18. stoletja, ki mu je K. V. Goldenstein dodal slikano oltarno steno. (1959) — **N. Š.**

Pobrežje. Občinski ljudski odbor Črnomelj je na predlog Belokranjskega muzeja v Metliki odkupil ostanke ruševin pobreškega gradu (glej »Varstvo spomenikov« 1955—57), Zavod za spomeniško varstvo pa je dal na razpolago nekaj finančnih sredstev za prva očiščevalna dela. Poleg tega, da je razvalina, potem ko je posebna ekipa, ki jo je organiziral Belokranjski muzej in tamkajšnji krajevni ljudski odbor odstranila za več kot nekaj sto kubičnih metrov sesutin, dobila prikupnejši videz, so ta očiščevalna dela omogočila tudi podrobnejši študij stavbne zgodovine, ki je bila dotlej v podrobnostih še nejasna. Po teh novih izsledkih predstavlja grajska stavba v svojem prvotnem jedru zanimiv primer postopne rasti razmeroma majhne grajske stavbe na četverkotni florisni zasnovi in ki se je že v nekaj desetletjih končala z razširitvijo proti vzhodu. Stranice prvotne osnove so bile pošev postavljene in grad se je na vrhu zaključeval po vsej verjetnosti, kolikor lahko to danes sklepamo po ohranjenih sledovih, z zidno krono ter je bil nekoliko nižji od sedanje stavbe. Razdelitve v notranjščini še ni bilo. Šele kasneje, ko so na to osnovo ob vzhodni stranici prislonili manjšo stavbo s poznogotskim usločenim kamnitim portalom, so prostor v notranjščini tudi razdelili. Zunanja vzhodna stena novega prizidka je bila prav tako pošev nagnjena kakor stene prvotnega jedra. Z letnico 1557 pa dokumentiramo še tretjo razširitev gradu proti vzhodu in hkrati tudi utrditev v osnovi preprostega, tedaj že razširjenega gradu. Na

Pobrežje — ruševina gradu med očiščevalnimi deli leta 1959. (Foto I. Komelj)
 Pobrežje — ruines du château pendant les travaux de déblayage en 1959. (Cliché I. Komelj)

vseh štirih koncih je grad dobil okrogle stolpe in na jugovzhodnega so vzdali tudi oba Lenkovičeva grba z letnico 1557. V tem času je bilo dozidano grajsko jedro, vendar se je koncept gradu razširil na celotno razpoložljivo teraso nad Kolpo in s tem ustvaril poseben tip grajske zasnove, ki v svojem obzidanem, z obzidjem in deloma tudi s stolpi zavarovanem območju vključuje celo naselbino z grajsko kapelo vred. Koncept prvotnega grajskega jedra je v našem spomeniškem gradivu izjemen. Pravilni osnovni koncept spominja na kastelne vzore, prav tako pa skrbna kamnoseška zidava in končno še rodbinske Lenkovičeve zveze s Primorjem (Senj) kakor tudi vojaškoupravna organizacija, ki zajema širše zaledje Kvarnerskega zaliva, postavlja stavbni vzor za prvotno stavbo pobreškega gradu odločno v širše območje primorskega stavbarstva. Ni izključeno, da prav to zaledje Kvarnerskega zaliva, ki se s prometnimi, v svojem času pa celo vojaškoupravnimi zvezami veže preko Kotarja s Primorjem, postane odločilno za razumevanje »kraških oblik« na območju Kolpe vse do Gorjancev (Semiška gora) in na delu Kočevske še posebej. »Kraške« vplive opazujemo na tem področju vse skozi 17., 18. in še celo v 19. stoletju ne samo na sakralni arhitekturi v motivu odrpatega zvonika nad fasado, marveč tudi na profani kmečki arhitekturi in prav arhitektura gradu Pobrežje kaže »kraške«, v širšem smislu mediteranske vplive že v 16. stoletju.

Cetudi je ostal od prvotnega grajskega koncepta danes ohranjen razmeroma le majhen fragment, je ostanek ruševin vreden, da se ohrani. Eventualna konservacija ruševin, ki jo bomo zastavili predvidoma 1960. leta, bo prvenstveno upoštevala obliko 16. stoletja in bo za uspešno zavarovanje zidov treba nekatere manjkajoče dele zunanjih sten dozidati, predvsem na severozahodnem, jugozahodnem oglu in južni steni. Kasneje povišane stene pa bo treba zrušiti do nekdanje prvotne višine in odpreti zazidane, vendar po vsej verjetnosti še dobro ohranjene odprtine zidne krone. V prvi etapi očiščevalnih del smo odstranili sesut neuporaben material, sortirali kamenje ter odstranili odvečno rastlinje v sami razvalini in njeni neposredni okolici. Pri končni konservaciji bomo upoštevali tudi željo domačinov, da se na severozahodnem ogelnem stolpu zaradi razgleda uredi razgledna ploščad in bi tako spomeniško obravnavo ruševine povezali tudi z njeno turistično funkcijo. — **I. K.**

Podbrezje. Na odcepu ceste Bled—Kranj stoji zunaj vasi zidano baročno znamenje s polkrožno nišo, ki je v celoti znotraj in zunaj poslikano s slikami iz začetka 19. stoletja. Ker je znamenje značilno za tovrstno ljudsko arhitekturo z razmeroma dobro ohranjeno prvotno stensko slikarijo, je po naročilu Okrajne spomeniške komisije v Kranju restavrator B. Sajovic znamenje restavriral. Barve so dobile spet na intenziteti, hkrati pa je s tem ohranjen značilen tip zidanega znamenja oz. kapelice, ki ima svoje mesto tudi v naselbinski podobi naselja. — **I. K.**

Podgorje pri Kamniku, **gotski sklepnik.** Pri terenskem ogledu je bil evidentiran na hiši št. 30 v Podgorju doslej neznan sklepnik, vzidan nad zunanjim portalom na južni strani stavbe. Sklepnik pripada po slogu kamniški delavnici, datirati ga je mogoče v začetek 16. stoletja. Kvaliteta rustikalna. Predstavlja angela s polovičnim psalterjem. Verjetno izvira iz podgorske cerkve, kjer so ga ob pozni barokizaciji odstranili. (1959). — **N. Š.**

Pomurje. Zaradi evidence nad spomeniki v tem delu Slovenije je bil sistematično pregledan zahodni del murskosoboškega okraja. Pri tem so bili nekateri spomeniški objekti prvič evidentirani, pri že doslej znanih pa so bila s podrobnim študijem zabeležena pomembna nova dognanja. Posebno pozornost je vzbudila vrsta obpotnih znamenj od 16. do 19. stol. v Apaški kotlini, okrog Radgone in na obronkih Slovenskih goric, med katerimi so starejša stebrastega tipa izdelana iz kamna (Gornja Radgona, Mele, Črešnjovci, Črnci, Apače itd.), baročna okrašena s kvalitetnimi plastikami (Janžev vrh), pobaročna pa zidana v več nadstropjih v obliki majhnih vaških kapelic (Vratja vas). Med najvažnejše nove ugotovitve tega terenskega dela sodi dejstvo, da se je končno vendarle pojasnila uganka stavbne zgodovine tišinske cerkve, ki je v prvotni obliki, katera pa kljub vsemu ni starejša od 16. stol., na zanimiv način ponovila stavbno zasnovno cerkva z zvonikom nad prezbiterijem, ki ima svoje tipsko izhodišče še v arhitekturi zgodnjega srednjega veka. V tem se je Tišina skoraj nedvomno zgledovala po Murski Soboti, kjer imamo podoben primer stavbne zasnove v romanski tradiciji ohranjen iz 14. stol. že z gotskimi elementi.

V pogledu praktičnega spomeniškega varstva bo potreba v bližnji prihodnosti posvetiti večjo skrb gradovoma pri Gradu in v Negovi, katerih prvi predstavlja enega najrazsežnejših grajskih kompleksov v Sloveniji, medtem ko se negovski grad odlikuje zlasti še z vrsto arhitektonskih detajlov (portali, okna, itd.), ki so važni za študij stilnega razvoja v poznem srednjem veku. Od sakralnih spomenikov, ki so na splošno zadovoljivo vzdrževani, bo potreba čimprej misliti na spomeniško obravnavo notranjščine starega prezbiterija v

Črnci pri Apačah — baročna graščina. (Foto M. Zadnikar)
 Črnci près Apače — Château de style baroque. (Cliché M. Zadnikar)

Murski Soboti, ki se odlikuje s kvalitetno arhitekturo in svojevrstnimi stenskim slikarjimi, so pa skrajno ogrožene celo v svojem obstoju. Tudi stara turniška cerkev kot izredno zanimiv primer romansko-gotske arhitekture bi zlasti še zaradi njenih stenskih slikarij, s katerimi se uvršča med prve umetnostne spomenike na Slovenskem, zaslužila temeljito spomeniško restavracijo. Niti stanje slikarij, še manj pa celotna notranjščina nista takšna, da bi lahko govorili o sodobni prezentaciji toliko pomembnega kulturnega spomenika. — **M. Z.**

Postojna. Zaradi izdelave regionalnega plana je bil izvršen sistematični popis umetnostnih spomenikov na področju občine, kar je dalo zanimiv prerez skozi umetnostno posest tega dela Pivke in pregled stanja spomenikov. To ozemlje je umetnostnogeografsko zanimivo zlasti še po tem, ker se na njem prepletajo mediteranski vplivi z zahoda s tistimi, ki prihajajo iz celinskega zaledja in nosijo s seboj elemente srednjeevropske in posebno še alpske umetnostne kulture. Slednji tu prevladujejo, čeprav nastopajo v posebni redakciji, ki se razlikuje od drugih slovenskih pokrajin.

Ker je bilo to v zgodovini vedno izrazito prehodno ozemlje in so skozi tako imenovana Postojnska vrata vodila pota velikih ljudskih preseljevanj in vojsk iz Italije proti vzhodu in obratno, so tu mlajša obdobja sproti zabrisovala sledi starejših dob, tako da n. pr. v arhitekturi, kjer je rast nekega objekta skozi stoletja najbolj vidna, skoraj povsem pogrešamo spomenike starejših obdobj, pa tudi take, ki bi bili priče daljšega in stilno neenotnega snovanja na enem objektu. Tako n. pr. ni spomenikov romanske dobe, kar je v luči pravkar

Pomurje — znamenja: Janžev vrh, Apače, Mele, Žepovci. (Foto M. Zadnikar)

Pomurje — petits monuments votifs: Janžev vrh, Apače, Mele, Žepovci.
(Cliché M. Zadnikar)

Matenja vas — star most. (Foto M. Zadnikar)
 Matenja vas — vieux pont. (Cliché M. Zadnikar)

povedanega nekako razumljivo, pa tudi dokumenti stavbnih, slikarskih ali plastičnih prizadevanj gotskega sloga so razmeroma skromni: nekaj arhitektur (Predjama — Jamski grad in vaška podružnica, Gorenje, Orehek, Mati Otok, Kačja vas — Ravbarjev stolp), ena sama samostojna gotska plastika (Pietà v Predjamskem gradu), stenskih slikarij pa nobenih več, odkar so bili uničeni tudi še zadnji ostanki v podružni cerkvi v Predjami. Barok se je močneje uveljavil edinole z gradom Hasberg pri Planini, ki se žal še vedno spreminja v brezoblično ruševino, ki pa bi sicer lahko zelo pomembno predstavljal baročno profano arhitekturo v tem delu Slovenije. Od cerkvenih stavb mu pripada komaj še župnijska cerkev v Postojni že iz druge polovice 18. stol., sicer pa nekaj cerkvene opreme, pa še ta je bila, kolikor je je pomembnejše, prenesena od drugod (n. pr. Hrenovice — Pri fari). Tudi od baročnega slikarstva se ni ohranil noben vidnejši primer. Tako bi bilo postojnsko področje eno najskromnejših, pa čeprav bi ga presojali z merili slovenskega umetnostnega povprečja, ki na evropski lestvici nikjer ne doseže vrha. Vendar je kljub temu ravno ta predel eden najzanimivejših, ker je dokaz svoje zmogljivosti in hkrati odraz zgodovinskih usod, katerim je bil prepuščen. Najboljši dokaz za vse doslej povedano pa je delež, ki ga je ta zemlja prispevala v zakladnico slovenske umetnostne preteklosti ob koncu srednjega veka, ko so bile še žive njegove tradicije in ostaline, a so se že na izredno zanimiv način spajale z vplivi, ki so v obliki zakasnele renesanse prihajali od zahoda, k čemer je prispevala svoj delež tudi cerkvena pripadnost tega ozemlja pod tržaško škofijo. Po ohranjenih

spomenikih sodeč, se zdi, da je to ozemlje skupaj z vso našo Primorsko gradbeno in likovno močnejše zadihalo komaj s 17. stoletjem, ko se v arhitekturi vaških cerkva, ki predstavljajo gros spomeniškega gradiva, renesančni stavbni elementi in kamnoseški izdelki vežejo s formalno še srednjeveškimi zasnovami, ponekod pa že tudi povsem samostojno rešujejo dane gradbene naloge (n. pr. Matenja vas, Hrenovice, Žeje itd.).

Kar zadeva ohranjenost in stanje spomenikov, so ti različno oskrbovani. Medtem ko je pri nekaterih vidna posebna skrb zanje (Predjama, Mali grad pri Planini), so ostali manj v redu, nekateri pa sploh nezadržno propadajo (grad Hasberg, Sveti Jernej pri Zagonu). — **M. Z.**

Postojna. Turistično društvo želi v sodelovanju z upravo Postojnske jame urediti na hribu Soviču tik nad mestom gostišče in ga z žičnico povezati z vhomom v jamo, kar bi mu zagotovilo zadostno število obiskovalcev. Pri tem žele pobudniki te zamisli uporabiti zgodovinsko prizorišče — na Soviču je stal grad Adelsberg, katerega razvaline so še deloma vidne — zlasti pa hočejo privabiti številne tuje turiste in domače obiskovalce na izredno razgledišče, s katerega se odpira obsežen pogled po vsej Pivki.

Spomeniško varstvo je pri stvari soudeleženo zato, ker naj bi se gradnja žičnice in novega gostinsko-turističnega objekta prilagodila pokrajini, posebno pa še zaradi ostankov gradu kot zgodovinskega dokumenta, ki ga vsekakor kaže ohraniti in ga pri tej priložnosti zavarovati ter uporabiti v turistične namene. Od gradu so ohranjeni večinoma le spodnji deli sten v obliki večjega okvirnega pravokotnika, ki zavzema skoraj vso ploščad vrh griča. Te zidove bi bilo treba zavarovati in jih čimbolj izluščiti ter napraviti vidne, novi objekt pa vanje primerno vkomponirati, za kar bo Zavod izdelal idejno skico. — **M. Z.**

Turn - Preddvor — razvalina gradu
»Neuburg«. (Foto I. Komelj)

Turn - Preddvor — ruines du château
»Neuburg«. (Cliché I. Komelj)

Preddvor. Nad sedanjim gradom Turn so v gozdu levo od poti k Sv. Jakobu na tipičnem srednjeveškem grajskem položaju, ki ga v vzhodu varuje s severne bolj strme strani en, z južne pa dva jarka, razloženi večinoma le v temeljih ohranjeni zidovi razvaline gradu Neuburg, ki ga ima že Valvasor

upodobljenega v ruševini (Valv. XI. str. 579). S stališča razvoja domače grajske arhitekture je razvalina še posebej zanimiva. Videti je, da je spodnja terasa obzidana od vseh strani, na nekoliko vzvišenem mestu pa je ostanek stolpa, ki je v florisu še povsem ohranjen z vsemi štirimi stranicami, ki ga po merah (ena stranica meri na zunanji strani 9.60 m), debelini zidov (2.20 m) in plastoviti zidavi lahko opredelimo za prvotno stolpasto zasnovo celotnega grajskega kompleksa, ki se je na nekoliko nižji južni strani razširila po terasi, ki jo z zahodne strani varuje manjši stolpič. Ni izključeno, da se je celotni grajski kompleks že zgodaj razvil na razpoložljivi ploskvi in da je stolp le poglobitvi del celotne enotno zasnovane grajske zasnove in ne samo njen začetek.

Zaenkrat smo razvalino le preiskali zaradi ugotovitve ohranjenosti in njene pomena. Predvideva pa se, da bo razvalina, za katero so se zainteresirali lokalni turistični organi, ko jo bomo očistili odvišnega rastja in jo sploh očistili, konservirali izpostavljene zidne površine, rekonstruirali nekatere zidove, spet postala mikavna atraktivna turistična točka, saj leži v neposredni bližini Preddvora, ki postaja pomembna turistična točka. Hkrati pa bo konservirana razvalina, na kateri bomo uporabili predvsem stroge konservatorske principe, dobro ponazarjala starejšo stopnjo na Gorenjskem razmeroma redko ohranjenih gradov. — I. K.

Predjama. Na pobudo ter s finančnimi sredstvi zavoda Postojnske jame, v katerega upravi je tudi Predjamski grad kot turistični objekt prvega reda, so se v zgodnji pomladi leta 1958 začela izkopavanja in ureditvena dela v jami za gradom, kjer je nekdanj stal Jamski grad, ki je še posebno znan v zvezi z Erazmom, njegovim obleganjem in koncem. Predvsem je bilo treba odstraniti ves material, ki se je v zadnjih stoletjih nabral posebno v spodnjem delu jame. Nekateri deli so bili sicer prekopani že pred kakimi 70 leti, ko je med prvimi raziskoval Predjamski in Jamski grad ljubljanski muzejski kustos A. Müllner in je svoje izsledke o tem tudi objavil v glasilu »Argo« letnik I in III. Tako je bil sedaj ponovno odkopan in očiščen stanovanjski prostor tik desno pri vhodu v jamo. Ta prostor ima pravokotno okno v vhodni steni Jamskega gradu in je bil pokrit z ravnim lesenim stropom. Dostopen je bil skozi vrata v steni ob vhodu v grad, ki pa so sedaj delno že porušena. Po odstranitvi materiala se je v spodnjem delu jame pokazalo tudi večje pravokotno zidano ognjišče z zunanjimi stranicami ca 140 × 180 cm, ki je ohranjeno še v višini 60 cm. Tu so bile najdene tudi lončene posode, verjetno za taljenje kovin. Za tem ognjiščem je še delno s steno zaprt rov, ki je z vertikalnim obzidanim jaškom povezan s ploščadjo v zgornjem delu jame. Tu niso bili, razen v skalo vsekanih stopnic in škarpe ob njih, ugotovljeni nobeni arhitekturni ostanki, tako da je podoba o Jamskem gradu v zgornjem delu jame še dosti manj jasna. Tudi za objekt, ki stoji vrh kamnitih stopnic in ki je bil že od poprej znan, se z gotovostjo ne da določiti njegov prvotni namen.

Izvršeni izkopi in očiščevalna dela, ki sicer niso prinesla pomembnejših znanstvenih odkritij, med najdbami pa je bilo nekaj fragmentarnih predmetov poznosrednjeveške materialne kulture, so kljub temu bila zelo uspešna. Po eni strani so vnesla precej jasnosti v naše znanje o Jamskem gradu, ki je bilo doslej večinoma navezano le na zgodovinske zgodbe o enem njegovih zadnjih lastnikov, Erazmu Predjamskem, po drugi plati pa je bila s tem dana priložnost, da se Jama kot ena poglobitvinih predjamskih znamenitosti uredi za vedno večji turistični obisk. S tem v zvezi so bile odstranjene vse lesene naprave za zbiranje in odvajanje vode, ki ob deževju in odjugi pronica skozi

Predjama — grad po risbi K. F. Schinkla iz leta 1803. (Reprod.)
Predjama — le château d'après un dessin de K. F. Schinkel datant de 1803.
(Reproduction)

naravni skalni obok, in nadomeščene s kovinskimi, obešenimi tik pod stropom tako, da ne motijo prostora in zlasti ne edinstvenega pogleda iz jame skozi skalno okno na vasico s podružno cerkvijo. Morda bi kazalo tudi te naprave na kak način bolj estetsko oblikovati. Vodovodno cev, ki je bila poprej prosto speljana, so sedaj v celoti položili v zemljo. Zgornja ploščad je bila tlakovana s kamnitimi ploščami, do nje pa urejen dostop tudi za številnejše obiskovalce deloma po novo speljanih stopnicah ob zahodni steni in ob vrhu po še prvotnih, v skalo vsekanih. Za posamezne obiskovalce je dostopen tudi prostor za zgornjim zidom, kjer je bila nekdanja čuvajnica in odkoder je lep razgled po okolici. Za vsa izvršena dela je spomeniški zavod prispeval načrte in jih tudi nadziral. — **M. Z.**

Preserje, cerkev sv. Jožefa, o d k r i t j e f r e s k. Ker predstavlja cerkev sv. Jožefa nad Preserjem izjemno pomembno zgodnjebaročno arhitekturo na Slovenskem — saj je prvi primer tipa stavbe s potegnjenim osmerokotnikom v ladji, ki se je potem razširil zlasti na Gorenjskem — je Odsek za spom. v. OLO Ljubljana sprejel v svoj program dokumentacijo prvotnega stanja stavbe. Pri poskusnem odstranjevanju novejšega povsem neustreznega beleža oz. polihromacije so se pokazale na kupoli baročne freske. Odkrit je bil motiv dveh balustrad, v nekaterih partijah pa se dajo slutiti tudi figuralne skupine. Ker je mogoče slikarstvo datirati še v 17. stoletje, bo po njenem odkritju, novem toniranju arhitekture in ostalih potrebnih delih stavba zaživela v doslej neznanu podobi. Dosedanja literatura, zlasti izčrpno jo je popisal Marolt v topografiji vrhniške dekanije, slikarskega dodatka sploh ni poznala. Novo proučevanje stavbe je približalo tudi končno rešitev vprašanja o umetnostnem krogu, v katerem je nastala; mimo pobude bistrskega samostana je treba opozoriti na močno sorodnost zasnove s cerkvijo v Novi Štifti, le da gre pri proporcih za skrajšave višinskih elementov v skladu s splošnim razvojem arhitekture v drugi polovici 17. stoletja. (1959) — **N. Š.**

Prevalje-Zagradi. Pri obnovitvenih delih v notranjščini podružnice sv. Barbare, ki so se omejila na novo toniranje neposlikanih sten in obokov v ladji ter v obeh stranskih kapelah, kar je zadovoljivo opravil slikarski mojster F. Škrlec, so se pod beleži na rebrastem oboku gotskega prezbiterija pokazale stenske slikarije. Zavod je bil o najdbi obveščen šele, ko so bile že v celoti odkrite. Oglede je pokazal, da je bilo odkrivanje bolj ali manj skrbno izvršeno, da pa bo treba z lastnimi strokovnjaki skrbneje očistiti ponekod še ostanke beleža in predvsem poskrbeti za utrditev barvne plasti ter za dokončno estetsko obravnavo. Ohranitveno stanje je na splošno dobro, edino le v trikotnem temenskem polju ob slavoloku so slikarije močno uničene, ker so tod skozi visele vrvi za zvonove, ko je imela cerkev še do pozidave sedanjega zvonika pred zahodno fasado pred nekaj desetletji na strehi le lesen nastrešni stolpič. Poznogotski rebrasti obok nenavadnega sistema je v spodnjih poljih poslikan deloma s figuralnimi upodobitvami, večino polj pa izpolnjujejo rastlinski motivi. Ikonografski sestav je manj strog od »kranjskega prezbiterija« in se opira na osrednje rombasto temensko polje, kjer je Imago pietatis izhodišče izrazite pasijonske tematike: v sarkofagu stoji več kot do pasu viden Kristus z dvignjenima rokama, kažoč svoje rane. Ob tem polju sta na vsaki strani v prečnih poljih po dva simbola evangelistov, v diagonalnih poljih pa so angeli z mučilnimi orodji in z znaki trpljenja sicer zelo spretno vkomponirani v dano polje, ki pa ga mora zaradi »strahu pred praznino« izpolniti še stiliziran rastlinski motiv tako, da je vsa ploskev izpolnjena. Vse ploskve v zvezdastem

Prevalje - Zagradi — novo odkrite stenske slikarije na oboku prezbiterja iz leta 1466.
(Foto M. Zadnikar)

Prevalje - Zagradi — peintures murales nouvellement découvertes sur la voûte
du chœur, de 1466. (Cliché M. Zadnikar)

delu oboka nad poligonalnim zaključkom pokriva bogata rastlinska dekoracija s stiliziranim osatovim in akantovim listjem.

Vse te slikarije so izvršene na beli podlagi, ki je patronirana z majhnimi rozetami in z lističi, razen osrednjega prizora s Kristusom trpinom, kjer je ozadje temno modro, sarkofag pa je postavljen na rdeč tlak. Od barv so uporabljene v glavnem zelene, rdeča, vijoličasta in rumena, vendar vse v svetlih odtenkih, tako da je izraz celote svetel in jasen. Dekorativno so v različnih tonih poslikana tudi rebra, na sklepnikih pa so naslikani ščitki in rozete. Na enem od sklepnikov je ob osrednjem temenskem polju naslikan mojstrski znak. Draperije so močno nagubane in se tudi celotni stilni izraz dobro ujema

z datacijo v napisu pod Matejevim angelom, ki se glasi: »Nach Christi Geburd vier hundert Jar und danach Im LXVI Jarr am X...«, dalje pa je vsaj za sedaj napis nečitljiv, ker je bil prav na tem mestu ob odkrivanju precej poškodovan. Z izpričano letnico nastanka 1466 je dano dobro oporišče za stilno primerjavo s sočasnimi spomeniki. Izhodišče teh slikarij je nedvomno Koroška, saj spominjajo po eni strani na Vovbre in v barvni lestvici tudi na Thörl, zveza s Tomažem Beljaškim pa je evidentna. Podrobna opredelitev bo mogoča seveda šele na podlagi podrobnejšega študija, ko bodo slikarije tudi v podrobnostih očiščene madeža in utrjene, kar pa se v letu 1959 zaradi poznega letnega časa in zaradi pomanjkanja potrebnih utrjevalnih sredstev ni dalo več izvršiti in bo moralo to delo počakati na prihodnjo delovno sezono. Vsekakor pomeni opisano odkritje spet eno lepih pridobitev v vrsti našega srednjeveškega stenskega slikarstva, s katerim se Slovenija tako po gostoti nahajališč in stopnji ohranjenosti kakor tudi po zanimivem prepletu stilnih tokov uvršča med najbogatejše in najzanimivejše evropske dežele. — **M. Z.**

Prežek. Ker je bil Zavod za spomeniško varstvo LRS opozorjen, da so začeli nasilno rušiti že tako skromne ostanke ruševin starega Prežeka in material iz gradu uporabljati za posipanje gozdne poti, se je Zavod zavzel za ohranitev razvalin, ki sodijo med najstarejše stavbne ostanke dolenskih gradov. Kljub skromnim ostankom, deloma še pod rušo ohranjenih zidov je položaj starega Prežeka zanimiv, ker grajsko stavbo varuje v krogu umetno speljan jarek neposredno pod temenom grajskega hriba, kar tudi izdaja starejši obrambni princip na grajski arhitekturi. — **I. K.**

Prežganje, ž. c., toniranje notranjščine. Cerkev na Prežganju sodi v skupino pomembnih prostorskih zasnov ljubljanskega baroka iz poznih sedemdesetih let 18. stoletja (začeta 1777), v skupino, kamor sodijo še cerkve v Postojni, Dobrniču in Cerkljah na Gorenjskem. Vsem je skupen ovalni tip ladijskega prostora, plitve stranske kapele in dvopolni prezbiterij. Medtem ko je bila zunanjščina stavbe v nekvalitetni izvedbi dokončana šele v začetku 19. stoletja, je notranjščina ohranila prvotno podobo. Gre za tip prostora s svetlo, skoraj belo prostorno mejo. Z rahlo primesjo okra je bila cerkev na ta način tonirana. Preostane še odkrivanje prvotne polihromacije na oltarjih, ki je, kakor so pokazala poskusna odkrivanja, pod današnjo še dobro ohranjena. (1959) — **N. Š.**

Prežin: Teharski filiali, posvečeni Lovrencu in Janezu Krstniku. V slednjo je močno zamakalo. Obe sta bili zadovoljivo obnovljeni. Prva filiala je iz II. pol. 14. stoletja in hrani sledove gotških fresk v dveh plasteh: iz sredine 15. in začetka 16. stoletja; druga stoji na razvalinah Prežinskega gradu ter je iz konca 15. stoletja. Zanimivo je, da ima cerkev oktogonalni campanile, ki stoji na ločeni skali. Campanile je imel gotovo grajskega prednika, saj je šele iz 18. stoletja. — **J. C.**

Ptuj, grad. Ob obisku ptujskega gradu v aprilu 1958 so ugotovili organi spomeniškega varstva, da so se vršila na pritličnem traktu, ki poteka od tkzv. vzhodnega stolpa približno do Peruzzijevih vrat, adaptacijska dela za preureditev trakta v gostinske namene. Izkazalo se je, da so se vršila ta dela brez odobrenih načrtov in da niso bili ti načrti niti po svojem konceptu niti po svoji kvaliteti v skladu z interesi spomeniškega varstva na tem mestu. Prizadeti trakt je nastal v XVII. stoletju, in sicer so ga na njegovi severni vzdolžni strani naslonili na obstoječi srednjeveški obrambni zid. Služil je za gospodarske potrebe in je bil zato oblikovan zelo skromno in brez vsakih stil-

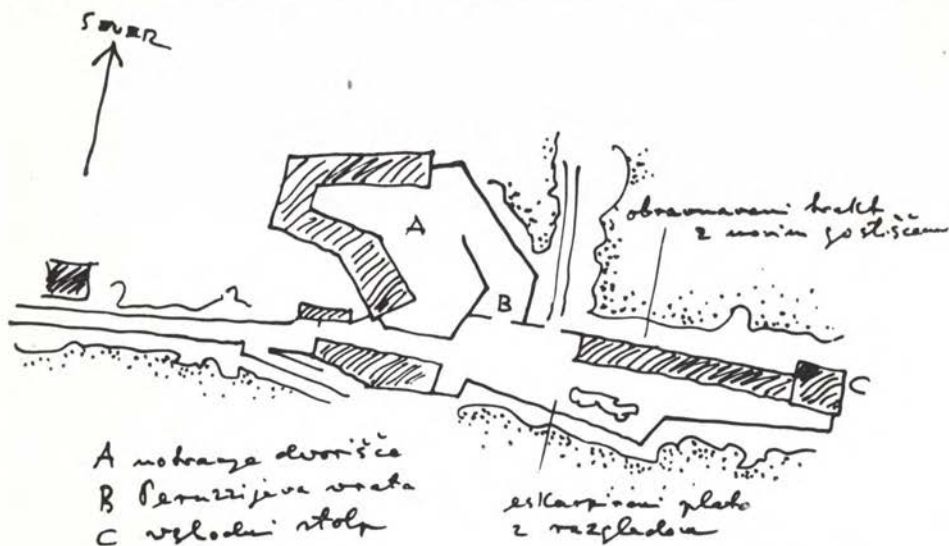
nih pretenzij. Vendar pa tvori nepogrešljiv in v estetskem pogledu občutljiv člen celotnega organsko zvrščenega grajskega gradbenega organizma, zlasti še v zvezi eskarpiranim grajskim platojem, na katerem stoji, in s katerega je razgled na zgodovinski Ptuj in ptujsko ravan, ki spada med najlepše v Sloveniji. Glede na vse to je Zavod za spomeniško varstvo LRS nemudoma

Prevalje - Zagradi — del novo odkritih obočnih slikarij z Matejevim angelom in z napisom o dokončanju poslikave. (Foto M. Zadnikar)

Prevalje - Zagradi — partie des peintures murales récemment découvertes avec l'ange de St. Matthieu et une inscription indiquant la date à laquelle elle furent terminées. (Cliché M. Zadnikar)

interveniral pri ObLO Ptuj, nakar je bilo nadaljevanje gradbenih del po neustreznih načrtih ustavljeno. Po dolgotrajnih razpravah z investitorjem (Zadr. trg. podjetje »Slovenske gorice«), ki so se vlekle tedne in je bilo zanje treba mnogo energije in dobrih živcev, je pristal slednji na pogoje za adaptacijo, ki jih je postavil Zavod. Ti pogoji so bili: severni srednjeveški zid mora ostati na zunanji strani nespremenjen in ne sme dobiti nobenih novih odprtin, fasada na strani grajskega platoja dobi enoten in preprost koncept z vrsto novih vratnih odprtin s segmentno preklado, vsi strešni nastavki se ohranijo v obstoječi obliki, fasada se izvrši v stari apneni tehniki in se poslika z apnenimi barvami, grajski plato mora ostati čimbolj nespremenjen v svoji obstoječi enostavni gradbeni podobi, ker je le-ta bistvena za njegov dobri učinek. Da bi se izognil vsem nadaljnjim nesporazumom, je Zavod sam

Ptuj — orientacijska skica stavb na grajskem hribu. (Risal J. Černigoj)
 Ptuj — croquis d'orientation des constructions sur la colline du château.
 (Dessin J. Černigoj)

s svojimi gradbenimi strokovnjaki izdelal načrte za zunanje izoblikovanje gradbenih adaptacij; izoblikovanje notranjščine pa je ostalo prepuščeno investitorju oziroma njegovim strokovnjakom. Na tej podlagi je ObLO Ptuj nato umaknil gradbeno prepoved in so bila dela v teku leta 1958 izvršena. Zavod za spomeniško varstvo LRS je s svojo intervencijo v zadnjem trenutku brez dvoma preprečil hudo gradbeno napako na — zaradi naraščajočega tujskega prometa — posebno izpostavljenemu območju naše spomeniške substance. Žal pa pri tem ni v celoti uspel. Načrte so v marsičem interpretirali svojevoljno; zlasti v pogledu uporabljenega gradiva ter pri izoblikovanju grajskega platoja so bile izvršene mnoge podrobnosti tako, da so v navzkrižju z osnovnimi načeli pri gradbenih posegih v spomeniških ambientih. — J. Č.

Ptujska gora. Upravni odbor tega kulturnega spomenika je leta 1959 poskrbel za začetek restavracijskih del na zunanjščini. Dosedanji debeli omet z obrizgom, ki v tehničnem in tudi v estetskem pogledu nikakor ni

Ptujska gora — severna zunanjščina po restavraciji leta 1959. (Foto M. Zadnikar)
Ptujska gora — extérieur du côté nord après la restauration de 1959. (Cliché M. Zadnikar)

ustrezal, je bil že pred leti na nekaterih mestih odbit, zlasti tam, kjer spremlja obdelane kamne na opornikih, drugod pa da bi se pospešila posušitev vlažnih sten. Da bi bila predvidena obnova zunanjščine res temeljita, je bilo sklenjeno, naj se ves obstoječi omet odstrani in stene očistijo do gole strukture, nato pa znova omečejo v stari apneni tehniki tako, da bo omet kolikor mogoče tenak in zariban ter bo skozen prosevala struktura gradnje, pri čemer ne bi niti najmanj motilo, če bi posameznega, preveč ven segajočega kamna omet tudi

ne prekril v celoti. Skratka: omet, kakršnega si na srednjeveških stavbah povsod želimo in za katerega imamo odlične in pristne vzore n. pr. na zahodni fasadi špitalske cerkve v Slovenjem Gradcu in Solčavi, ko je bila z njene zunanjsčine odstranjena vsa novejša prevleka, in drugod.

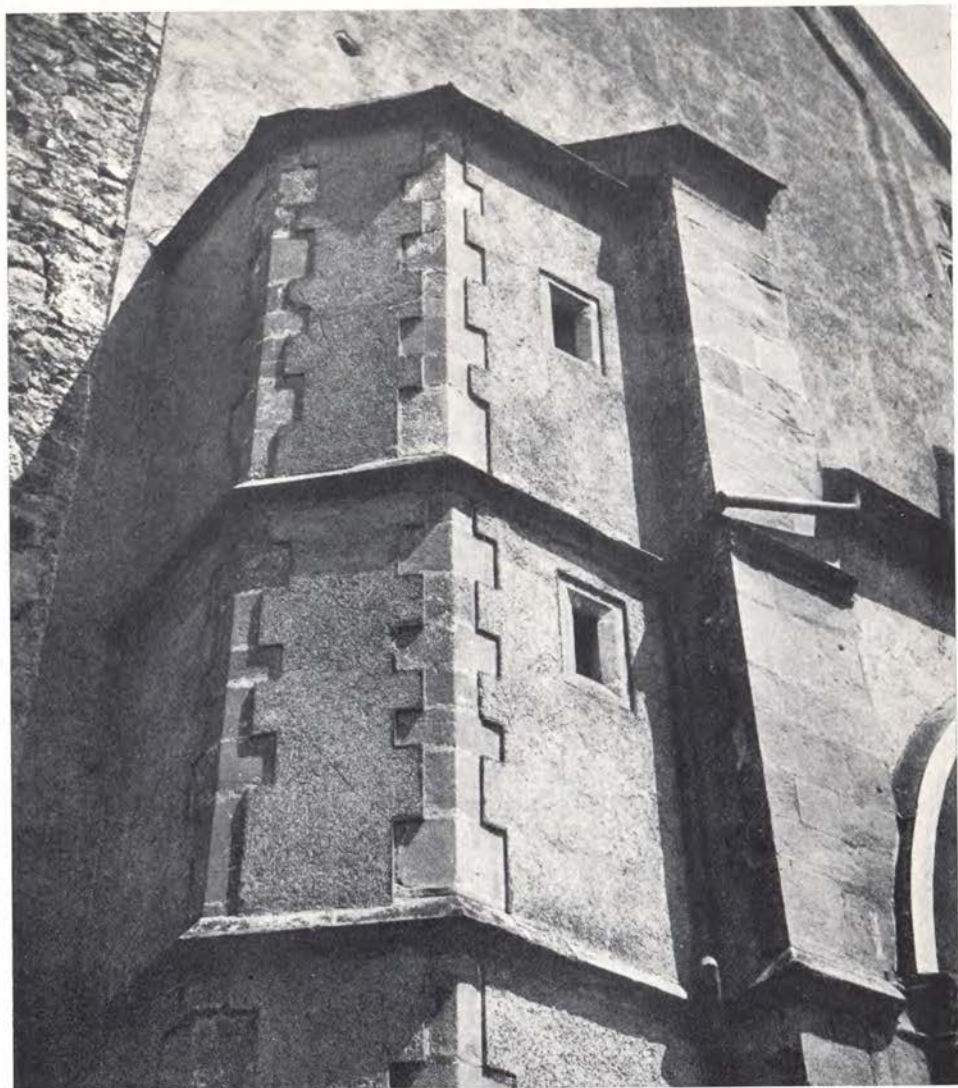
V skladu s temi načeli se je začela najprej obnova severne fasade, ki je najbolj izpostavljena vremenskim vplivom. Po temeljitem očiščenju stene, ki je bila oprana tudi z vodo, so jo v prvi zahodni poli začeli polivati s cementnim mlekom, da bi ustvarili podlago za ometavanje. Ker dobro vemo, kako slabe posledice ima v tehničnem pogledu sožitje kamna in cementa, se je konservator izjavil proti temu načinu in se pozneje ta praksa ni več nadaljevala. Pač

Ptujska gora — cementna obloga odstopa od kamnitega podstavka opornikov.
(Foto M. Zadnikar)

Ptujska gora — l'enduit de ciment se détache du socle de pierre des piliers.
(Cliché M. Zadnikar)

pa je tehnično vodstvo obnove sklenilo, da se spodnji grobi omet izvrši v podaljšani malti s primesjo betonita, kar je utemeljevalo s potrebo po kljubovanju vremenskim neprilikam na tej vetru tako zelo izpostavljeni strani. Ne da bi se konservator strinjal s tem načinom, ker je vztrajal na prvotno dogovorjeni stari apneni tehniki, ki jo objekt prav gotovo zasluži, je bil sestavljeni omet uporabljen za ometanje vse severne zunanjsčine vključno zakristijo, ki je s tem dokončno obnovljena. Izbira sivkastega tona, ki se dobro ujema s patiniranim naravnim kamnom neometanih in očiščenih delov, je ustrezna, pravilno pa so tudi izvršeni stiki med ometanimi ploskvami in rezanimi kamni, kjer omet mehko in brez poudarjene meje neopazno ter v isti ploskvi prehaja v kamnite bloke. Defektni ogelni kamni na zakristiji in deli profiliranega venca na njej, kjer je bil do nedavna prislonjen balhadinski gotski oltar, so bili izmenjani z novimi.

Ptujska gora — neustrezni omet iz časa zadnje restavracije zunanjščine leta 1939.
(Foto M. Zadnikar)

Ptujska gora — crépi qui ne convient pas et qui date de la dernière restauration
de l'extérieur en 1939. (Cliché M. Zadnikar)

Čeprav bi bil novi omet morda na splošno lahko še nekoliko tanjši, da bi prišla anatomija neravnih sten bolj do izraza, kar bi povečalo slikovitost in bi dalo steni življenje, je izvršena obnova v primerjavi s prejšnjim stanjem nedvomno pozitivna in je zunanjščina z njo v estetskem pogledu mnogo pridobila. Umestnost uporabe podaljšane malte in zlasti še dodatka sredstev, ki na spomeniških objektih še niso bili preizkušeni, pa se bo pokazala šele čez leta. —
M. Z.

Radmirje — Sv. Frančišek. Župnijski urad je dal na lastne stroške obnoviti notranjščino baročne cerkve, ki je znana zlasti po izredno bogatih paramentih iz sredine 18. stoletja, ki so jih prispevali različni evropski dvori in posamezni odličniki, ko se je tu med prvimi v Evropi uveljavil kult Frančiška Ksaverija. Obnova je bila izvršena s toniranjem v treh odtenkih okraسته barve in je uspeh v primeri s prejšnjim stanjem nedvomen. Arhitektura je zaživela v svoji izraznosti in prostoru je bila vrnjena toplina, ki je v prejšnji obravnavi sten in obokov ni imel. — **M. Z.**

Ravne na Koroškem. V podružni cerkvi sv. Antona, ki je zanimiv primer gotske arhitekture iz začetka 15. stoletja, so se na severni steni prezbiterija v njegovi notranjščini pokazale izpod beleža srednjeveške stenske slikarije. Čeprav so komaj delno sondirane, se dáta ikonografsko ugotoviti Pohod in Poklon treh kraljev, ki sta navadno na tem mestu naslikana, v zgornjem delu stene pa se kažejo obrisi nekakšne velike skrinje. Slikarije se ločijo od sočasnih po tem, da niso izvršene s konturami in z lokalnimi toni, pač pa so zelo prosto slikane in figure tudi barvno modelirane. Čeprav bi kazale s takim načinom slikanja sicer lahko tudi na poznejši čas morda že okrog leta 1500, pa se po drugi strani kljub šele delnemu odkritju zdi, da bi utegnile biti precej starejše, morda še iz začetka 15. stoletja ter s tem sorodne slikarijam v zahodnem delu severne stranske ladje v Vuzenici. Skupaj z njimi bi v tem primeru kazale na italijansko izhodišče, kjer je bil tak način slikanja v tem času navaden, pot pa, ki je popotnega italijanskega slikarja privedla v Vuzenico, bi lahko vodila preko Koroške mimo takratnega Guštanja v Dravsko dolino. Vsekakor gre za zanimivo odkritje, ki ga je treba v prihodnji delovni sezoni do kraja izvesti. S tem bo umetnostni zemljevid Slovenije tudi v tem njenem delu po svoje dopolnjen in se bo morda z večjo gotovostjo pokazala pot, po kateri so južni vplivi v srednjeveškem slikarstvu prodirali preko Koroške proti vzhodu, torej v smeri, ki je bila že tudi na drugih področjih, n. pr. v arhitekturi, ugotovljena že v starejših umetnostnih obdobjih. — **M. Z.**

Razdrto pri Postojni. Dne 8. januarja 1959 se je zrušil zvonik podružne cerkve, ki je značilen primer kraške renesančne arhitekture iz začetka 17. stol. Po pričevanju kamnite plošče na prezbiteriju je bila dokončana leta 1635. V tlorisu obsega ravno stropano, pravokotno ladjo z ožjim, poligonalno zaključenim prezbiterijem, ki je obokan. Pred zahodno fresko je nekoliko iz osi pomaknjen zvonik, v katerem so zazidane strelne line, kar kaže na njegovo svoječasno funkcijo. Zaradi slabih temeljev se je zvonik že pred stoletjem pričel nagibati proti zahodu in so ga zato leta 1830 podprli s poševno škarpo iz rezanega kamna. To pa je povzročilo njegovo nagibanje na nasprotno stran proti ladji, kjer se je izbočila njena severna ladijska stena. Ko je ta izboklina popustila, se je zvonik v severovzhodni smeri porušil ter je pri tem deloma poškodoval ladjo in del strehe nad njo.

Gradbena inšpekcija pri ObLO Postojna je zaradi porušenega zvonika odredila odstranitev vse cerkve do prezbiterija. Ker pa za ukrep ni bilo stvarne potrebe, je na predlog spomeniških organov okrajni gradbeni organ po ponovnem ogledu objekta določil, naj se izvrši popravilo stavbe v naslednjem smislu: ker verjetno ne bo mogoče rekonstruirati zvonika v prvotni obliki, naj dobi znižani zvonik nov zaključek, poškodovani del severne ladijske stene pa naj se znova pozida in manjkajoči del strehe obnovi, ker so sicer vsi drugi deli stavbe ostali z opremo vred docela nepoškodovani. — **M. Z.**

Ribnica, adaptacija in razširitev ostankov gradu. Že vsa povojna leta, odkar so bile odstranjene razvaline starega ribniškega gradu, so krajevne organizacije razmišljale o možnostih, kako urediti ta del mesta in ga vključiti v sodobno življenje. Sčasoma se je izoblikovala želja, naj bi na tem kraju s primernimi ureditvami in dodatki oblikovali festivalski prostor in javno zbirališče, kakršnega Ribnica nima.

Od gradu se je ohranil le del zunanjega obzidja z dvema stolpoma in vmesnim zidom, pač pa je kompleks vrta v celoti ohranjen. Projektant (ing. arh. C. Tavčar) je naslonil na vmesni zid, ki ga je bilo treba rekonstruirati, motiv dvostranskih galerij, po načrtu so usposobili oba stolpa (kavarna in muzej) ter začeli urejati poti. Obenem so bili storjeni prvi ukrepi za ureditev amfi-teatralnega gledališča ter je bil splaniran teren, kjer je stal stari grad.

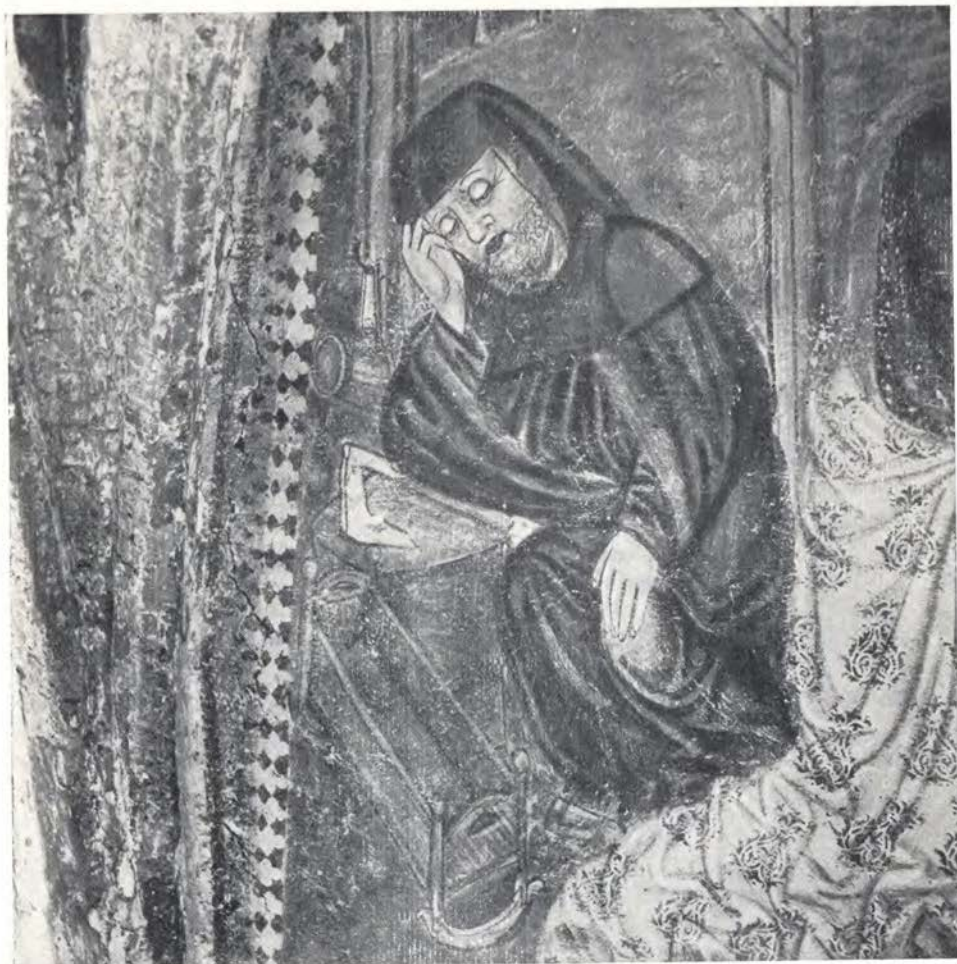
Spomeniški organ je predlagal, naj dosledno po spomeniških načelih obravnavajo oba stolpa ter skušajo vključiti v ureditev trga (kjer bo predvidoma stal spomenik NOB) tudi tloris starega grajskega jedra. Ker so bile te zahteve deloma že izvedene, sicer pa sprejete in ker so poleg tega restavriralci tudi dohodni most, je OLO Ljubljana tudi finančno podprla akcijo. Čeprav gre za novo kompozicijo s porabo starih sestavin, je vendar naš interes varovan tudi s tem, da se ohrani v javne namene razmeroma obsežen grajski prostor ter tako vključi v novo življenje kraja. (1959) — N. Š.

Rojci pri Marezigah. Ob evidentiranju umetnostnih spomenikov v Slovenski Istri je bila deloma pregledana tudi podružna cerkev sv. Ivana, ki leži čisto samotno na planoti izven vasi. Tristrano zaključeni prezbiterij je višji od pravokotne ladje, ki je ravno krita. Le v južni steni ima prezbiterij gotsko šilasto okno, medtem ko so zaključene stranice po mediteranskem načinu brez oken. Nad vhodom v zahodni fasadi je vzdana ležeča kamnita plošča z dolgim napisom, na kateri sta vklesana poleg letnice 1569 tudi dva mojstrska znaka. Prezbiterij je po gotškem načinu zvezdasto rebrasto obokan. Rebra se podaljšujejo v poligonalne služnike, na križiščih imajo sklepnike v obliki ščitnikov. Profil je enojno žlebast. Šilast slavolok je profiliran in je njegova močna poreza spodaj odrezana na ajdovo zrno. Za dani geografski prostor pa sta značilni tudi obe konzoli, ki sta zelo nizko postavljeni. Pod beleži se kažejo stenske slikarije, ki pa skozi okno niso mogle biti podrobneje pregledane. Ker je stavba v notranjščini povsem devastirana in so dohodi vanjo zaprti, ni bila dostopna.

M. Z.

Senično. Okrajna spomeniška komisija Kranj, ki je v zadnjih letih samostojno ali v sodelovanju z Zavodom za spomeniško varstvo LRS, oziroma njegovim restavratorskim oddelkom izvršila več uspešnih odkritij srednjeveških stenskih slik in s tem v zvezi uspešnih spomeniških predstavitev notranjščin, je po predhodnem poskusnem sondiranju 1958. leta prevzela v svoje delovni program celotno odkritje že pred leti ugotovljenih stenskih slik v prezbiteriju podružne cerkve sv. Jerneja v Seničnem. Leta 1959 je restavrator B. Sajevec v celoti odkril v prezbiteriju pod beležem skrite stenske slike v skupni površini 82 m². Po poslikani ploskvi je to eden največjih docela poslikanih prezbiterijev pri nas. Leta 1960 bo izvršena končna restavracija slik, hkrati pa bodo po predvidenem načrtu uredili tudi notranjščino, pri čemer bo treba še posebej sondirati stene cerkvene ladje zaradi ugotovitve razmerja do poznogotskega zvezdasto obokanega prezbiterija, spomeniško neustrezen glavni oltar, ki bo po končani konservaciji in umetniški restavraciji slik postal v prezbiteriju odveč, bo treba prestaviti na drugo mesto oziroma ga sploh demontirati.

Senično — žanrski prizor s sv. Jožefom na sliki Rojstva po odkritju. (Foto B. Sajovic)
Senično — scène de genre avec St. Joseph sur le tableau de la Nativité (Cliché B. Sajovic)

Poslikani prezbiterij v Seničnem ni samo v ikonografskem smislu obogatena varianta t. im. »kranjskega« prezbiterija, marveč se tudi značaj slik odločno oddaljuje od dotlej znanih spomenikov srednjeveškega stenskega slikarstva na Gorenjskem in dokazuje ožje sorodstvene vezi z istrskim slikarstvom (Hrastovlje!). Te se ne kažejo samo v stilnih posebnostih, marveč tudi v izredno barviti, tonsko enotno ugladeni notranjščini. Slike prezbiterija v Seničnem sodijo v krog istrskih slikarjev druge polovice 15. stoletja, kar dokazuje, da je bil radij lokalne slikarije istrske šole dosti večji in da se ni omejeval zgolj na celinsko istrsko področje in njeno neposredno soseščino.

Poslikane so vse stene prezbiterija, obok, notranja slavoločna stena in ostenja originalnih šilastih in razmeroma visokih gotskih oken v zaključnih stranicah. Ikonografska shema se, četudi je obogatena z motivi angelov z orodji mučenja ter s cerkvenimi očeti, kompozicijsko ureja po dani razčlenitvi zvezda-

stega oboka. V osrednjem temenskem rombu, ki ga sestavljajo enako dolge stranice križajočih se reber, je naslikan Kristus v mandorli, ki je središče slikarsko tematske zasnove in celotne kompozicije poslikanega oboka. V trikotnem polju ob slavoločni steni je jagnje božje. Kristusa v mandorli spremljajo figuralne upodobitve cerkvenih očetov s simboli evangelistov; angeli z orodji mučenja so razporejeni v zaključnem delu nad oltarjem okrog glavnega temenskega sklepnika, ob straneh so angeli z glasbili, napisnimi trakovi, v zaključku pa vrsta v pare postavljenih doprskih svetniških upodobitev. Motiv angelov z orodji mučenja predstavlja do neke mere poenostavljeno ikonografsko shemo pasijona, ki se sicer drugače razvija v kontinuiranih prizorih na stenah ladje ali pa tudi prezbiterija.

Senično — slika Rojstva po odkritju. (Foto B. Sajovic)
 Senično — Nativité après la découverte. (Cliché B. Sajovic)

Senično — Marijina glava s podobe Rojstva po odkritju. (Foto B. Sajovic)
 Senično — la tête de la Vierge, du tableau de la Nativité. (Cliché B. Sajovic)

Stene so razdeljene v tri pasove. Spodnjega izpolnjuje naslikana zavesa, srednji pas zavzema večinoma poslikane ploskve sten prezbiterija in je poslikan z vrsto stoječih apostolov na obeh vzdolžnih stenah ter vrsto svetnikov in svetnic v zaključnih stenah ter prvotnih gotsko zašiljenih okenskih ostenjih. V gornjem pasu sta v trikotnih poljih med petami oboka na severni vzdolžni steni naslikana sv. Jurij in Marija zaščitnica, na južni pa Rojstvo in Marijina smrt. Prizori Rojstva, Marijine smrti in Marije zaščitnice v zanimivi ikono-grafski predelavi t. im. »Pestbild« pa so notranje vsebinsko le povezani, saj gre za prizore iz Marijinega življenja. V prizoru »Pestbilda« je Marija upodobljena kot priprošnjica, ki se obrača do svojega golega sina, le okrog pasu ovitega s prtom. Na notranji slavoločni steni pa so na razpoložljivem prostoru razporejene doprsne svetniške upodobitve.

Leta 1959 je bilo v celoti izvršeno odkritje in zato se bodo spomeniška dela po že omenjenem predlogu nadaljevala v letu 1960. Verjetno bo v tem letu že zaključena restavracija fresk in celotna notranjščina z opremo vred spomeniško prezentirana. — **I. K.**

Sevnica. Tamkajšnje turistično društvo je v sklopu ureditvenih del na grajskem hribu porušilo leta 1943 ob t. im. »Lutrovsko klet« prislonjeno gospodarsko poslopje in so od porušene stavbe deloma do višine pritličja ohranili le zid na zahodni strani. Ta akcija sodi v vrsto ukrepov, s katerimi bodo uredili neposredno okolico spomeniške stavbe, gradbeno sanirali in uredili samo stavbo.

Sevnica — notranjščina t. im. »lutrovske« kleti po odstranitvi vmesne stene.
(Foto I. Komelj)

Sevnica — Intérieur de la cave dite »lutrovska klet« après démolition des cloisons intérieures. (Cliché I. Komelj)

Potem, ko so odstranili gospodarsko poslopje, se je v vsem obsegu izluščil prvotni stavbni objekt s portalom v zahodni steni, skozi katerega je danes direkten vhod v notranjščino nekdanje kapele. Na zunaj stavba sedaj deluje monumentalno v svoji masi in strmi, skladno proporcijirani strehi, četudi je zunanjščina skromna, nereprezentativna in bolj odgovarja utilitarnim potrebam kot sakralni arhitekturi. V notranjščini so odstranili pregradno zidano steno, ki je zapirala poslikani prezbiterij od danes pobeljene ladje. S tem se je razkril sijajen prostor, ki je bil doslej predeljen v dva dela; podolžno banjasto obokano ladjo in polkrožni, z globokimi sosvodnicami obokani, na zunaj ravno zaključeni in v steno stavbne gmote včrtani prezbiterij. Vodja rest. oddelka prof. M. Šubic je z restavratorjem T. Kvasom sondiral stene v ladji, vendar so naleteli le na barvne, tonsko ne več z gotovostjo ugotovljive lise, in je videti,

Sevnica t. im. »Lutrovska« klet po odstranitvi gospodarskega poslopja.
(Foto I. Komelj)

Sevnica — La cave appelée »lutrovska klet« après démolition des bâtiments d'exploitation. (Cliché I. Komelj)

da se je slikarja v ladji bržkone opirala le na poslikavo posameznih arhitektonskih členov in je tudi popolnoma propadla. Slike v prezbiteriju so najbrž izvršene v tehniki tempere in se barvna plast v drobnih luskah lušči od osnove. Leta 1960 bo Zavod za spomeniško varstvo LRS, kolikor bodo preiskave snetih barvnih vzorcev in osnove dale zadovoljive rezultate, izvršil celotno ali vsaj delno restavracijo slik, ki spadajo med najpomembnejši slikarske spomenike reformacijske dobe pri nas in predstavljajo izrazito maniristično vplivano slikarsko smer konca 16. stoletja. — **I. K.**

Sladka gora. Pomembna baročna arhitektura župnijske cerkve z dvema zvonikoma in od časa lepo patinirano skrilasto streho ni le edinstven krajinski spomenik v prisojnem gričevnem vinorodnem svetu, temveč se s svojo notranjo arhitekturo in opremo uvršča med viške baročne umetnosti, ki je z arhitekturo, slikarskim opusom in bogato opremo znala ustvarjati edinstveno skladnost celotnostnih umetnin. Prav tu je slovenski barok doživel enega svojih viškov. Prostor, ki se zgoščuje pod osrednjo kupolo ladje s plitvima stranskima kapelama in se skozi preračunano perspektivično zožitev slavoloka zaključi pod lanterno kupole nad prezbiterijem, je ne samo arhitektonsko, temveč tudi barvno izredno dobro ubran. Pisano paleta stenskih slikarij dobro dopolnjuje plemenita barva zlatá po oltarjih in mnogih rezbarijah.

Sladka gora — zunanjščina baročne cerkve z Jelovškovimi freskami. (Foto M. Zadnikar)

Sladka gora — extérieur de l'église baroque avec fresques de Jelovšek.
(Cliché M. Zadnikar)

Posebno ceno in domačo noto dajejo prostoru slikarije, ki pokrivajo vse obokane dele nad bogato profiliranimi venčnimi zidci. V solidni fresko-tehniki jih je izvršil Frančišek Jelovšek v letih 1752-53. Vso srednjo kupolo pokriva v iluzionističnem načinu vizija nebes, kjer se okrog Marije z Jezusom med oblaki spreletavajo angeli, pod njimi pa so med fantastičnimi arhitekturami

Sladka gora — Jelovškove freske v glavni kupoli pred čiščenjem.
(Foto F. Mesesnel)

Sladka gora — Fresques de Jelovšek dans la coupole principale avant
le nettoyage. (Cliché F. Mesesnel)

Sladka gora — del glavne kupole z Jelovškovimi freskami po restavraciji.

(Foto I. Molè)

Sladka gora — partie de la coupole principale avec les fresques de Jelovšek après restauration. (Cliché I. Molè)

razporejeni različni prizori. V obeh polkupolah in nad pevskim korom so prizori z Marijo kot priprošnjico v življenjskih težavah, enako pa tudi v kupoli v prezbiteriju.

Od zadnje celotne restavracije slikarij, ki jo je izvršil leta 1816 severni Italijan Fantoni, ki je tudi v družbi z Brollom z večjim ali manjšim uspehom figuralno in dekorativno poslikal mnoge štajerske cerkve, je poteklo že skoraj 100 let. Kakor se je sedaj pokazalo, mož baročnih slikarij ni le očistil, temveč jih je ponekod tudi preslikal, tako n. pr. modri plašč sv. Andreja v mali kupoli, pri čemer je zakril vsa staro modelacijo, pa tudi ostale ultramarinaste modre barve oblačil v veliki kupoli. Pa tudi pri čiščenju umazanije se ni pokazal doslednega in je nekatera svetlejša mesta rajši preslikal, da bi dosegel žive barve. V mali kupoli, kjer je na južni strani naslikana sladkogorska cerkev med gradnjo, je ta prizor v celoti preslikal, tako da cerkev in živali pod njo česlej sploh niso bile vidne. V osrednji kupoli je bilo v glavnem preslikano modro nebo, ker je bila njegova modra barva nanescena kar na staro umazanijo.

Leta 1948 je pričel s čiščenjem slikarij restavrator Peter Železnik. Z uspehom je očistil obok nad pevskim korom, vendar se takrat delo ni nadaljevalo.

Sedanja restavracija, ki jo je vestno in po sodobnih načelih izvršil slikar-restavrator Izidor Mole, je pokazala sledeče: vse slikane ploskve so bile pokrite s plastjo umazanije, ki je nastala iz prahu in izparevanja, od dima sveč in od

Sladka gora — slika Antona Cebeja iz leta 1761. (Foto M. Zadnikar)
Sladka gora — tableau de Antoine Cebej de 1761. (Cliché M. Zadnikar)

Sladka gora — freske v glavni kupoli, detajl med čiščenjem: desna polovica še ni očiščena, leva po čiščenju. (Foto I. Molè)

Sladka gora — fresques de la coupole principale, détail pendant le nettoyage; la partie de droite n'est pas encore nettoyée; le travail est terminé sur celle de gauche. (Cliché I. Molè)

muh, pa tudi od zamakanja, zaradi katerega je voda izprala vezni omet v oboku in nanesa na slikano plast neprosojno kopreno. Iz istega vzroka je odpadlo v lanterni pod okni nekaj ometa, kjer je naslikana balustrada. To mesto je bilo na novo ometano in v fresko-tehniki rekonstruirano, kar je hkrati tudi edina večja retuša, ki pa je na najmanj vidnem mestu, ker je na vertikalni ploskvi v lanterni. Čiščenje se je vršilo brez vsakršnih kemičnih sredstev, edino le s prekuhano vodo in z gobo, pri preslikavah pa tudi z mehko krtačo. Pri tem

se je pokazala nenavadna razlika med neočiščenimi in očiščenimi deli. Barve, ki so bile poprej pretežno sivkaste in neizrazite, so postale spet intenzivne in sveže, svetla mesta so močno izstopila, modelacija je prišla do polne veljave. Poleg tega prvovrstnega celotnega efekta pa se je pokazala tudi vrsta doslej nevidnih detajlov, kakor n. pr. zmaj pri nogah svetnice v mali kupoli, ki jo je iz Helene spremenil v Marjeto ob poleg nje naslikani gotski cerkvi sv. Marjete, prednice sedanje baročne stavbe; nadalje so se na palici, ki jo drži v rokah putto, pokazale plezajoče miši, vznak ležeča žena se je izkazala za moškega, za bolnikovo glavo (vse še v mali kupoli) se je na novo pokazala klečeča figura, obe naslikani cerkvi sta se prikazali izpod umazanije in preslikav in poprej sploh nista bili vidni, ob tekoči vodi se je pojavila utopljenka in za njo slepec z zavezanimi očmi, ob Brezmadežni na jugovzhodnem pendativu sta prišla na dan Adam in Eva z jabolki v rokah itd.

V severnem delu slavoloka je bila površina zaradi zamakanja precej zasigana. Ta apnenčasta koprena je bila odstranjena na enak način kakor ostale ploskve, pod njo pa se je za prizorom bolnih otrok pokazal naslikan že obstoječi oltar sladkogorske cerkve.

V glavni kupoli je bila odstranjena preslikava soja okrog Marijine glave, ki je popolnoma dobro ohranjena, sicer pa je bilo tu manj nečistoče in manj preslikav, zato pa tudi manj novih ikonografskih ugotovitev.

Ker je omet povsod še povsem dobro ohranjen, niso bile nikjer potrebne injekcije, pa tudi barvna plast je tako trdna, da po osušitvi ni bilo potrebno utrjevanje. Na nekaterih temnih barvah je bila ponekod v majhnih kupčkih bela plesen, ki je razžrla barvno vezivo. Taka pikčasta mesta so bila retuširana z ustreznimi apnenimi barvami. Neposlikane stene so bile doslej že večkrat tonirane. Nad spodnjim beležem se pojavlja več plasti, od svetlozelene, sivo-rumene in sivozelene na stenah, svetlozelene, svetlovijolične do temnovijolične ob pilastrih, pilastri sami pa so bili ob zadnji restavraciji zglačeni z gipsom in marmorirani z oljnato barvo, njihovi kapiteli pa zlato metalizirani. Za novo toniranje sten sta bila izbrana dva tona, ki v celotnem tonskem izrazu notranjščine prevladujeta, ki nastopata še kot prvotna na obočnih opogah in sta bila v temnejši gradaciji uporabljena že pri enem prejšnjih toniranj. Pilastri kot navidezni nosilni deli sten so bili v skladu s splošnoveljavnimi načeli tonirani svetleje, vendar je ta barva preveč izrazita in bi jo kazalo omiliti s tem, da bi jo približali tonu profiliranih venčnih zidcev. Kar zadeva opremo, bi bilo nujno odstraniti s sten vse cenene tiske in sedanje postaje križevega pota zamenjati z manjšimi in predvsem kvalitetnejšimi.

Uspeh restavracije je kljub temu evidenten. Z njo je bil dosežen enotni izraz ene naših najpomembnejših baročnih prostornin, ki je osvežena spet zaživela v svoji prvobitni umetnostni celosti, freske same pa so tako sveže, kakor bi se bil Jelovšek šele včeraj poslovil od njih. — **M. Z.**

Slovenska Bistrica. Konservatorski ogled je pokazal, da se stanje tega našega reprezentančnega baročnega gradu v primerjavi s prejšnjimi leti po vojni ni bistveno spremenilo, tako da stavba s svojimi dragocenimi baročnimi slikarijami zaradi skrajno neprimerne uporabe nezadržno še naprej propada in s tem izgublja svojo spomeniško pričevnost. Ne glede na to, da so posamezni koristniki za svoje potrebe predelili večje sobe in pri tem poškodovali stropne slikarije in štuk, je bila medtem kamnita balustrada ob stopniščih ponekod že povsem odstranjena in tudi stenske slikarije se na skupnih prostorih stalno uničujejo. Zunanji vhodni portal je bil sicer zopet postavljen, vendar

le deloma, ker niso rekonstruirali tudi njegovega notranjega ostenja, katerega deli so še pred nedavnim ležali v bližini in so sedaj neznan kam izginili. Rešitev za ta veliki spomenik bi bila v tem, da bi zanj čim prej poiskali primernejšo funkcijo od sedanje stanovanjske in z njo torej kulturnejšega uporabnika. Ko je namreč spomenik uničen, je uničen za vselej, ne samo za tistih nekaj let, dokler se ne zavemo njegovega pomena. — **M. Z.**

S m l e d n i k, obnovitvena dela na gradu. Uprava Mladinskega vzgajališča v Smledniku, ki je nastanjena v zgodnjebaročnem gradu (iz 17. stol., dokončanem v šestdesetih letih 18. stol.), je poslala Odseku za spom. varstvo OLO obvestilo o nameravanih obnovitvenih delih na stavbi. Po ogledu, ki je pokazal, da je uprava na svojo roko pozidala novo konstrukcijo vhodnega vetrolova na severni strani, na portalu na južni fasadi dodala novo ograjo ter provizorno predelila slopno vežo ter izvedla še nekaj manjših vzdrževalnih del, so bila izdana upravi tale navodila:

1. Poslepje graščine na zunanjščini je treba obnoviti v tehniki apnena ometa brez pretiranega izravnavanja ploskev. Obnoviti je treba vse vence in profile v prvotnem stanju. Venci naj se zavarujejo s pločevinasto kritino.
2. Pri obnovi oken naj se prvenstveno upoštevajo zunanji okviri in manjkajoče polknice; s spremembo okenskih konstrukcij bi bila podoba graščine bistveno oškodovana. —
3. Z balkona nad glavnim južnim portalom naj se odstrani neustrezna betonska graja in nadomesti z lažjo (ev. kovinsko). —
4. Desni stranski portal se po želji ustanove usposobi. —
5. Spodnji zidec stavbe je mogoče izvesti tudi z žaganimi kamnitimi ploščami ali drugačnim kamnitim gradivom, da se poveča odpornost. —
6. Dimniki naj se obnove v sedanjih oblikah. Eventualna obnova kritine mora prav tako upoštevati sedanji način (bobrovci). —
7. Kamnitna ograja na obeh straneh graščine se obnovi v staro stanje, po potrebi je mogoče dodati zidanim kamnitnim oz. zloženim soham nova železna ograjna polnila. —
8. Park južno od graščine se uredi po načelu, naj bo graščina pregledna od te strani; zato je mogoče odstraniti visoko grmičje in drevje, ki poglede zakriva. Ureditev športnih naprav v tem delu je dopustna, vendar na korekten način. —
9. Morebitno rušenje dela severnega obzidja v nekaterih odsekih se sme izvesti le v sporazumu s spomeniškim organom. —
10. Višinsko oblikovanje nameravanih novih paviljonov (za tehniško vzgojo) ob robu severnega parka je treba prav tako izvesti v sporazumu s spomeniško službo.

Poleg tega so bila izdana navodila za ureditev novega vhoda na severni strani ter za posamezne manjše posege v gradu. (1958) — **N. Š.**

S n e ž n i k, odločba o vzdrževalnem režimu v gradu. Na pobudo ObLO Loška dolina, ki je prevzel grad v svojo upravo, je bil opravljen ogled grajskih prostorov oz. inventarja. Po obstoječem inventarnem seznamu je bilo odločeno, naj se oprema vseh prostorov vzdržuje kakor doslej. Za splošno dostopno gostišče naj se preuredi le spodnji prostori ob dvorišču in morebiti tudi lepa obokana klet. (1959) — **N. Š.**

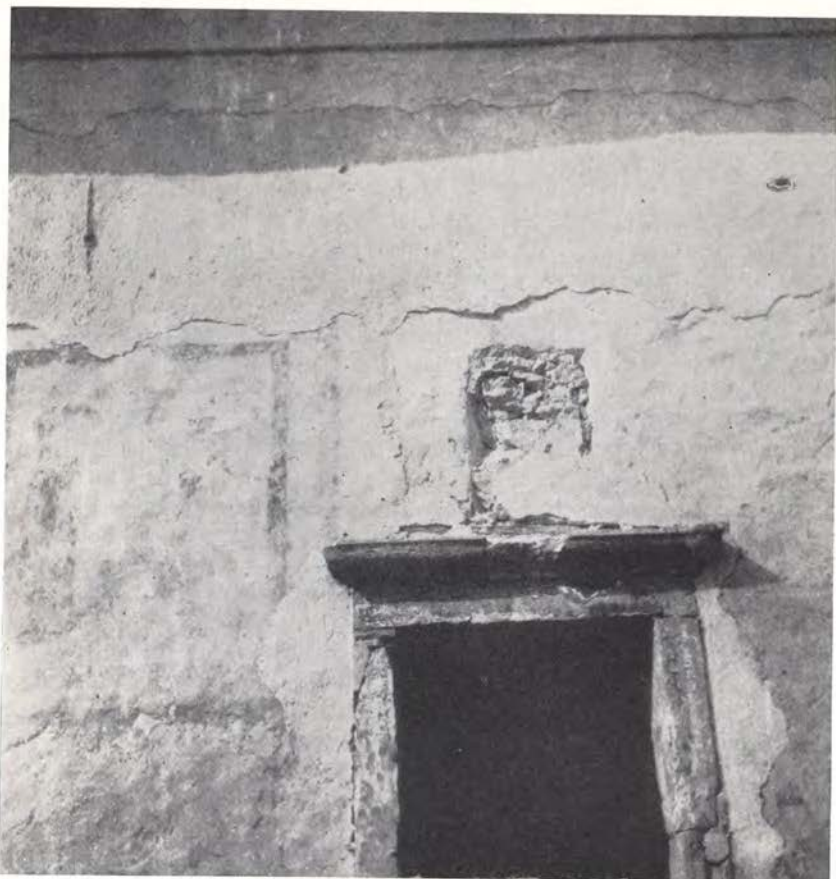
S o b r a č e pri Stični, stanje podružnice. Pri terenskem ogledu je bila podružnica preiskana glede na čas nastanka. Na zunanji strani je namreč dobro vidna razpoka med ladjo in prezbiterijem, ki spričuje prizidavo oltarnega dela k starejši ladji ob koncu 17. stoletja. Na stenah ladje za zdaj ni bilo mogoče najti nobenih sledov fresk, vendar je že z gornjim opazovanjem treba postaviti baročno predelani (v ladji še novejše obokani) objekt vsaj v pozni srednji vek. (1959) — **N. Š.**

Solkana. Na razglednem vrhu nad Solkanom je stala cerkvena stavba, ki navezuje na starejše arhivalne podatke, po ljudski tradiciji pa naj bi v njeni neposredni sosesčini stal prvotni solkanski grad oziroma naj bi bila zgrajena iz ruševin danes ne več ohranjenega gradu. Cerkvena stavba, ki je danes v razvalini in stoji od nje le obodno zidovje, temelji verjetno v sedanji obliki le v severovzhodnem delu ladje na starejši morda še srednjeveški osnovi, verjetneje pa je, da je tudi ta del, ki se razlikuje v zidavi od ostalega po prvi vojni pozidanega dela stavbe, tudi baročen. Cerkev je bila namreč po prvi vojni v celotnem obsegu obnovljena in je od starejše, po vsej verjetnosti baročne ali vsaj barokizirane stavbe, ostal razen severovzhodnega ogla ladje le v spodnjem delu ohranjen baročni prezbiterij v obliki polkrožne, močno v dolžino potegnjene apside. Ko so po prvi vojni cerkev obnovili, so za gradbeni material uporabili tudi obdelane kose kamna, ki imajo na eni strani profiliran oziroma posneti rob. Ti kosi izvirajo bržkone iz portala srednjeveške cerkve ali pa že v baroku nepobeljenih spolij. Zvonik, ki je pozidan na zahodni strani, je nov in temelji na cementnih lokih. Skratka: stavba, ki sicer navezuje na srednjeveško izročilo in je bila kasneje barokizirana, med prvo vojno porušena in kasneje v celoti obnovljena, je od druge vojne sem spet v ruševini in razen po prvi vojni v glavnem na novo pozidanega obodnega zidovja stoji edino celi le v cementu pozidani zvonik. Ker ni imela stavba več nikakršnih stavbnogodovinskih vrednot razen zgodovinskih, ker je kraj povezan s starejšo zgodovino Solkana, Zavod za spomeniško varstvo LRS ni nasprotoval odstranitvi ruševin. — **I. K.**

Spodnja Draga pri Stični. Župnijski urad v Stični je zaprosil za mnenje o popravilu defektne zvonikove kape. Ker gre za skromno baročno podružnico (z zlatim oltarjem in Rainwaldtovo sliko), je bilo mogoče dopustiti obnovo sedanje novogotske kape s preprosto pokončno piramido. (1959) — **N. Š.**

Spodnje Kamence. V sklopu sistematičnih preiskav umetnostnih spomenikov na Dolenjskem smo na južni zunanji steni podružne cerkve sv. Janeza v Spodnjih Kamencah ugotovili ostanke skoraj do nespoznavnosti zbrisanih stenskih slik, v katerih smo razbrali fragment sv. Krištofa, nekega svetnika in fragment Križanja. Ker ni bilo izgledov, da bi se še najbolje ohranjeni fragment slik, t. j. otrokova glava na prizoru Krištofa, mogla še nadalje obdržati in situ, ker ni odstopil samo omet s sliko, marveč je bila tudi barvna plast slabo ohranjena, smo se odločili, da ta edini stilno še določljivi fragment snamemo in shranimo v oddelku po drugi vojni snetih stenskih slik Dolenjskega muzeja v Novem mestu.

Pri tem smo ponovno preiskali tudi cerkveno stavbo. Ladja je v sedanjem obsegu ostanek starejše stavbe, kateri so prvotni oltarni prostor v obliki romanske apside ali zgodnjegotskega prezbiterija v 17. stoletju nadomestili z novim prezbiterijem, ki je sicer še zidan v gotski tlorisni tradiciji, vendar je mreža poudarjenih grebenov na banjastem oboku značilna za 17. stoletje. Odprtje zazidane četverokotne odprtine nad južnim stranskim portalom je odkrilo četverokotno okence s pošev vrezanimi stranicami (višina 65 cm, širina 45 cm). Omet s freskami pa je bil tudi nanešen na starejšo, deloma naključvano plast ometa in je pokrival tudi prvotno okensko odprtino, kar kaže, da v času, ko so poslikali južno cerkveno zunanjščino, okence ni bilo več v funkciji, kar se je zgodilo v prvi polovici 16. stoletja, kamor slikarijo, kolikor sedaj sklepamo po ohranjenih fragmentih, tudi postavljamo. Pravokotno okence pa je povečalo doslej znano število cerkvenih stavb s takimi okenskimi odprtinami, ki se za zdaj koncentrirajo predvsem na Dolenjskem.

Dol. Kamence — p. c. sv. Janeza, zazidano pravokotno okence po sondiranju.
(Foto I. Komelj)

Dol. Kamence — chapelle de Sv. Janez (St. Jean), petite fenêtre carrée murée,
après sondage. (Cliché I. Komelj)

Ostanke stenskih slik, ki segajo od jugozahodnega ogla pa vse do portala in z gornjim robom dokumentirajo tudi prvotno višino cerkvene stavbe, smo kljub slabi ohranjenosti in da v glavnem predstavljajo le še barvne lise v nekoliko barvno bolj intenzivni borduri s težko določljivimi konturami posameznih figur, zavarovali in situ in deloma tudi utrdili. — I. K.

Stahovica pri Kamniku, odstranitev **baročnega znamenja**. Na pobudo gozdnega in lesnogospodarskega podjetja »Silva« je bila projektirana nova ureditev cestnega križišča v Stahovici; pot tej ureditvi bi baročno zidano in poslikano znamenje z valovitim čelom iz 1749 postalo ovira za promet. Prvotno se je spomeniška služba zavzemala za prestavitev znamenja v primeru, da pride do realizacije nove ureditve križišča; v ta namen je Zavod za spomeniško varstvo LRS izdal začasno odločbo o prepovedi rušenja. Ta odločba pa je bila kasneje preklicana, ker se je izkazalo, da zaradi finančnih težav prestavitve ni mogoče izvesti. Objekt je bil porušen. (1957) — N. S.

Stari grad nad Kamnikom. Planinsko društvo v Kamniku je razširilo obstoječi planinski dom na Starem gradu z novim prizidkom na zahodni strani. Pri kopanju temeljev so našli na močne zidove prvotnega gradu. Ohranili sta se v spodnjem delu dve steni, ki sta zdaj vidni kot zaključna zidova pritličnega gostinskega prostora, večja zaključuje prostor sam, manjša pa predstavlja zunanji zid shrambe. Pri teh delih je bil sprejet tudi okvirni program za konserviranje nekaterih vidnih ostankov gradu, zlasti obočnega vhoda in zidovja na zahodnem pomolu proti mestu. (1959) — N. Š.

Stična. Konservirane so bile štukature v vhodni lopi samostanskega kompleksa. Datirane so z letnico 1620. Zavod je prevzel restavriranje spomenika deloma z zunanjimi sodelavci pod strokovnim vodstvom svojih uslužbencev, dela pa je finansiral OLO Ljubljana. Imenovana je bila tudi tričlanska komisija, ki je pregledala štukature pred restavriranjem, določila postopke in način konserviranja ter delo nadzirala.

Štukature so bile obnovljene že pred vojno, obnavljal jih je podobar Götzl. Njegov poseg se je omejil na površno ostruganje prejšnjih beležev, manjka-joče dele je deloma dopolnil z mavcem, celoto pa toniral v beli in rožnatorjavi barvi, ki se ne ujemata z originalno polihromacijo. Ker je zaradi slabe strehe obok zamakalo je barva odpadala, površina štukatur je bila deloma močno razjedena, odpadli so posamezni kosi ornamentike pa tudi večji deli figur.

Prva etapa dela je obsegala ostruganje vseh poznejših preslikav do originalne barve kolikor je ohranjena. Pri tem delu so prišli na dan doslej zabrisani detajli, površinska obdelava štukatur in borni ostanki polihromacije. Videti je, da so bile štukature sivo pobarvane na oboku, medtem ko kaže, da je bila vsa zahodna stena bela enako kakor ornamentika in stene pod večnim zidcem na začetku oboka. Bolje se je ohranila polihromacija le na plitvem venčnem zidcu, kjer je ometu primešano oglje, da bi dobila s tem površina videz kamna. Sivo plast polihromacije pokrivajo trije sloji: dva beleža in Götzlovo barvno toniranje. Restavratorji so odstranili stare plombe in površino štukatur očistili. Nato so po navodilih komisije zaplombirali manjše pa tudi večje luknje vendar tako, da je pri večjih okvarah, kjer ne bi bilo mogoče dovolj verno rekonstruirati štukature površina plombe v nivoju različna od okolice. Ker so štukature dekorativne in v glavnem vendarle preračunane na prvi vtis bogato okrašene površine, čeprav imajo vrsto likovno posebno mikavnih detajlov, je bilo uveljavljeno načelo, naj se jih dopolnjuje oziroma rekonstruira povsod tam, kjer je za rekonstrukcijo dovolj podatkov, hkrati pa naj bodo deli, ki jih ni mogoče rekonstruirati površinsko tako obdelani, da ne bodo motili splošnega ritma v kompoziciji figur in ornamentike. Po istem načelu je bila ornamentika dopolnjena v večji meri kot figure, saj je izrazito dekorativna, vezana veliko bolj na modni stil določenega obdobja, obenem pa je njene elemente lažje analizirati. Pri figurah, ki so sicer razmeroma stereotipno podane, je bil kriterij strožji z izjemo figure vojščaka na levi strani zahodne stene. Ta je bil rekonstruiran skoraj v celoti, čeprav prvi vtis pred restavriranjem ni kazal, da bi bilo ohranjenih dovolj detajlov za rekonstrukcijo. Restavrator I. Pavlinca ga je drzno dopolnil, natančen ogled pa je pokazal, da so bile oblike, smeri in krivine z originalnimi detajli dovolj nakazane, da lahko smatramo rekonstrukcijo za dovolj verno. Podoben poizkus pri desni figuri na isti steni se ni obnesel; ker je bilo premalo originalne osnove za dopolnitev so bile retuše odstranjene. Eden izmed razlogov, da je rekonstrukcija vojščaka uspela je pač v splošno dekorativno poudarjenem značaju upodobitve, saj je figura odeta

Stična — del štukatur iz leta 1620 na oboku vhodne lope med konserviranjem. Svetla mesta kažejo dostavke zadnje restavracije. (Foto M. Železnik)

Stična — del štukatur iz leta 1620 na oboku vhodne lope med restavriranjem. Desna figura ni bila rekonstruirana. (Foto M. Železnik)

Stična — partie du stucage datant de 1620 sur la voûte du porche d'entrée pendant les travaux de conservation. Les parties claires montrent les additions de la dernière restauration. (Cliché M. Železnik)

Stična — partie du stucage datant de 1620 sur la voûte du porche d'entrée pendant les travaux de restauration. La figure de droite n'a pas été reconstruite. (Cliché M. Železnik)

v oklep. Če bi bila figura oblečena v podobna oblačila kot osebe v ostalih prizorih, bi na tej stopnji ohranjenosti ne mogli tako verno rekonstruirati postave. S tem, da so bili na obeh straneh dopolnjenega vojščaka ohranjeni obrisi, začetni detajli pasov in delov oklepa ter črta simetrale in višina reliefa, so bili dani osnovni podatki za rekonstrukcijo, ki pa vendar predstavlja skrajni poizkus dopolnitve.

Med čiščenjem štukatur sta bila odkrita tudi dva detajla gotških fresk v spodnjem delu stavbe. Gre za ostanke stenskih slikarij na pravokotnih kamnitih kvadrilih, ki so jih uporabili kot gradbeni material pri pozidavi lope. Konservacija štukatur je zaključena, preostalo je le še toniranje, to pa se bo moralo nasloniti na odkrite ostanke originalne polihromije ob primerjavi s sodobnimi vzori. — M. Ž.

Stična, rekonstrukcija bazilikalne strehe. Na pobudo stiškega samostana je bila formirana posebna komisija, ki je pretresla možnost za rekonstrukcijo bazilikalne strehe na samostanski cerkvi. Zadevo je sprožila potreba, da se defektne streha v prezbiterijalnem delu obnovi. Arhitekt je predlagal nove cementne strešnike, ki bi mogli ustrezati zlasti novemu naklonu strehe nad prizidano baročno kapelo. Komisija se ni mogli sporazumeti glede bazilikalne strešne konstrukcije, ker za to ni bilo danih dovolj pogojev in ker ni bilo zadostne ponazoritve novega stanja glede na estetski učinek celote. (1959) —

Suha pri Škofji Loki. Že dalj časa predvideno konserviranje stenskih slik v prezbiteriju na Suhi se je pričelo leta 1959. V prvi etapi so bile utrjene vse stenske ploskve v prezbiteriju in na notranji strani slavaloka, deloma pa tudi na zunanji slavaločni steni. Omet je namreč tam tako odstopil, da bi lahko odpadel. Tudi v prezbiteriju so se pojavili na severni in na južni steni

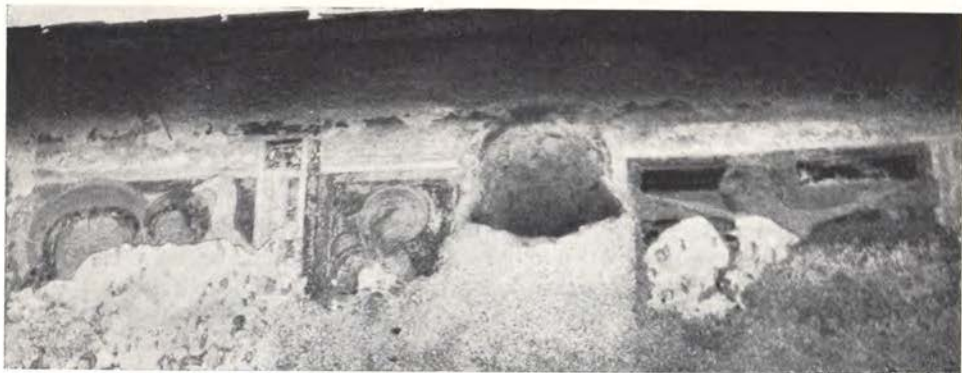
večji mehurji, fresko omet je odstopil do 3 cm od zidu. Na vseh ogroženih mestih so restavradorji omet prilepili na steno s kazeinom in na ta način izravnali površino slikarij. Zaplombirali so tudi vse manjše luknje in utrdili rob na zunanji slavoločni steni. Nato so barvno plast zaščitili z nevtralizirano akronalovo raztopino. Deloma so plombe tudi retuširali v lokalnih barvah, večje ploskve pa nevtralnno tonirali. S tem seveda konzervacija suškega prezbiterja še ni končana, saj je treba na podoben način obdelati še freske na stropu in na zunanji slavoločni steni.

Ogled med restavriranjem je odkril še zanimivo historično drobtino. Sonde na slavoloku, na rebrih in v okolici niše na južni steni prezbiterja so pokazale, da je bila cerkev beljena pa tudi preprosto ornamentalno okrašena še pred nastankom znamenitih fresk. Na slavoloku je videti, da je bil zid najprej »zariban« z ometom in v sveže prebeljen. Preko tega beljenega ometa poteka debela plast beleža, katerega vrhnji sloj je rožnat. Na slavoloku je rožnata polihromacija razdeljena z belimi črtami, ki posnemajo fuge kamnitih blokov. Preko te plasti je nanešen fresko omet s slikarijami suškega mojstra. Posamezne dele je kasneje obnavljal Jernej iz Loke. Desno od niše je bila že leta 1948 v zvezi s praktičnim delom na restavratorskem tečaju, ki ga je priredil Zavod, sneta z zidu dopašna figura, delo Jerneja iz Loke. Pod njo se je pokazala slikana draperija suške plasti. Pod to draperijo pa je ohranjena slikana simetrična ornamentika, ki je v obrisu vgravirana in jo je mogoče povezati s slojem rožnate polihromacije na slavoloku in na rebrih. Upravičeno lahko torej sklepamo, da je bil prezbiterij naprej le ometan in prebeljen. Kasneje so ga ponovno prebelili in v svež belež preprosto ornamentalno poslikali. Slavolok in rebra so bila, kot kaže, rožnata in z belimi črtami predeljena, kar je posnemalo stike kamenitih blokov. Okrog niše na južni steni so naslikali preprosto simetrično ornamentiko. Suški mojster je nato prekril vse stene s freskami, Jernej iz Loke pa jih je obnavljal oz. dopolnjeval. Pri nadaljnjih restavratorskih delih bi kazalo odkriti še ornamentiko na drugi strani niše. Sneti bi bilo treba zato še eno dopašno Jernejevo figuro. Posamezne sonde naj bi ponazarjale različne faze preiskav.

Freske je restavriral T. Kvas, sodelovala sta tudi slušateljka specialke za restavratorstvo S. Devetak in K. Kokalj. — M. Ž.

Sv. Jakob nad Potočami. V vrsti načrtnih preiskav cerkvenih notranjščin zaradi dokumentacije stenskih slik je restavrator Boris Sajevec na pobudo okrajne spomeniške komisije v Kranju sondiral notranjščino cerkve, zunanjščina pa je bila že pred tem preiskana in pri tem ugotovljeni nekateri detajli, ki podrobneje opredeljujejo nastanek stavbe.

Restavrator Sajevec je najprvo sondiral severno polovico slavoločne stene in je odkril celotno severno polovico slavoločne stene zavzemajoč motiv vola in osla pred hribovitim ozadjem z gradom in pasom neba. Pokrajina je posuta s stiliziranim drevjem in cvetjem. Konture obeh živali so vrtane v omet, kar ne izključuje možnosti, da je slikar uporabljal karton. Ozadje je temnorjavo, obe živali pa sta naslikani v svetlem okviru. Prizor obrobja z desne strani ob slavoločni odprtini razmeroma široka bordura z geometričnim rombastim vzorcem in spremljajočimi vertikalnimi barvnimi pasovi z motivom deteljice ob zunanji strani. Odkriti del slike meri v višino 119 cm, v širino pa 78 cm. S poskusnim sondiranjem na severni steni ladje smo za zdaj odkrili le Marijino glavo. Spleteni rumeni lasje padajo po hrbtu, okrog glave je velik široki nimb z vtisnjenim diademom v obliki pasu rombov in majhnih krogov. Marija

Sv. Jakob nad Preddvorom — južna zunanja stena ladje s slikami po odprtju zazidanega okenca. (Foto I. Komelj)

Sv. Jakob près Preddvor — mur extérieur sud de la nef après ouverture de la petite fenêtrée murée. (Cliché I. Komelj)

Sv. Jakob nad Preddvorom — Marijina glava, detajl iz še neodkrite kompozicije Poklona (?) na severni steni ladje. (Foto I. Komelj)

Sv. Jakob près Preddvor — Tête de la Vierge, détail d'une composition de l'Adoration (?) encore non découverte sur le mur nord de la nef. (Cliché I. Komelj)

stoji pod zidano arhitekturo, ki se sklepa s šilastim lokom, sestavljenim iz rezanih kosov kamna. Inkarnat je svetlorožnat kot so svetle tudi barve, ki sicer nastopajo na tem majhnem odkritem sondiranem delu in so uglasene na svetel oker. Risba glave je kvalitetna, v obrisih slikano oko je okroglo s poudarjenimi vekami. Slikarija je trenutno teže opredeljiva, ker je od nje odkrit le majhen fragment, večji odkriti prizor obeh živali pa je manj izrazit. Bordura, ki je izrazito gotška, opredeljuje slikarijo gotovo še v 15. stoletje in nima z doslej znanimi slikarskimi spomeniki na Gorenjskem prav nobene zveze. Motiv pa je zanimiva kamnita arhitektura, ki gotovo predstavlja zidani hlev in kaže na to, da gre za upodobitev Rojstva, verjetneje pa za Poklon treh kraljev, ki se končuje šele na slavoločni steni. Za razliko od monumentaliziranega Poklona v Žiganji vasi, kjer Marija sedi na prestolu z zagrinjalom v ozadju, gre tu bržkone za čisto realistično upodobitev z Marijo in otrokom v hlevu in kjer sta obe živali dobili pretirano imeniten položaj.

Na južnem delu slavoločne stene je slabše ohranjena slikarija, ki s fresko na severnem delu nima prav nobenih zveze. Medtem ko so slike na severni strani izvršene v solidni fresko-tehniki, je ta slikana a secco. Razložiti je mogoče le stoječo postavbo svetnika, ki utegne biti upodobitev sv. Jakoba. Južna stena v notranjščini ni bila poslikana. Zanimiva pa je zlasti po tem, ker smo na tanjšem ometu, ki je nanešen na prvotnega, našli v omet vrezan in poslikan posvetilni križ; nad tem je drugi, obkrožen z dvema koncentričnima krogoma, zunanji krog je temnorjav, notranji temnozelen, dno rumeno. Nad tem pa je še tretji posvetilni križ, preprost s trilistimi zaključki ramen; barve je rdečkaste.

Že odkrite, vendar fragmentarno ohranjene freske na južni zunanji strani je restavrator Sajevec utrdil, ker jih je del že odpadel, odkar je bil 1926. leta napravljen prvi fotografski posnetek. Še ohranjene površine so bile v nevarnosti, da se odluščijo od osnove. Fresko-omet je namreč nanesen na starejši zglajeni omet, ki je sicer naključvan, vendar mlajša plast slik ni bila odporna proti atmosferilijam in je že zdavnaj odpadla v spodnjem pasu. Freske na zunanjščini datiramo še v prvo polovico 15. stoletja in so danes ohranjene le v fragmentnem prizoru sv. Krištofa, Jakoba in Križanja.

Kompozicija slik na zunanjščini se je podrejela dani polkrožni obliki zazidane odprtine, ki se je po odprtju izkazala za prvotno romansko okence, postavljeno 40 cm pod vrhom stene in so ga kasneje v spodnjem delu razširili na obe strani, pri čemer so uničili tudi mlajšo gotsko borduro, ki ga je spremljala.

Preiskave na zunanjščini in notranjščini so pokazale, da gre za prvotno romansko cerkveno stavbo, ohranjeno v okvirnih zidovih ladje in kasneje podaljšano proti zahodu. Polkrožno apsidno nadomestili s prezbitrijem, pozidanim v gotski tlorisni tradiciji. Vanj vodi polkrožni slavolok, ki je še ostanek prvotne polkrožne apside, kateri bi ustrezala širina slavoločne odprtine (210 cm) in pa njena navznoter se zožujoča globina. Tako je s sondiranjem, s katerimi smo hoteli ugotoviti obseg in kvaliteto stenskih slik v notranjščini zaradi spomeniške prezentacije objekta, ki je v programu za leto 1960, prišla na dan tudi stavbnogodovinska podoba, ki jo odkriti stavbni detajli dobro označujejo. Stavba sama pa je bila s prezidavami, potem ko so jo prvič posvetili, vsaj še trikrat posvečena, tako tudi 1415. leta, ko jo je znova posvetil škof Eberhard (Gruden, Cerkvene razmere v 15. stol. in ustanovitev ljubljanske škofije, stran 6). — I. K.

Sv. Primož nad Kamnikom, **popravila na cerkvi**. Spomenik je posebej glede fresk že dalj časa v kritičnem stanju. Leta 1958 pa je nastopilo še vprašanje njegovega rednega vzdrževanja, ko se je zaradi bolezni izselil dotedanji oskrbnik v dolino in je spomeniški kompleks ostal brez varuha. Zadeva je bila na intervencijo OLO ugodno rešena. Dalj časa so bila tudi v defektnem stanju okna; letos so bila na stroške OLO v celoti popravljena. Pred leti je bil napravljen tudi načrt za izvedbo drenažnega jarka ob severni romanski steni, a ga doslej zaradi težav z izvajalcem ni bilo mogoče uresničiti. Poleg tega so bile opravljene laboratorijske preiskave črnih madežev na freskah, ki sicer niso rodile popolnoma zadovoljivega uspeha spričo kratkotrajnosti, vendar so omogočile najti način, kako zatreti organski vir madežev. V programu za prihodnje leto pa je poskusno odstranjevanje okvar na več kvadratnih metrih. (1959) — N. Š.

Škofja Loka. V zvezi s preureditvenimi deli na Grabnu in prezentacijo srednjeveškega obzidja (po načrtih ing. arh. T. Bitenca) so se nadaljevala

izključno dela na samem obzidju. V spodnjem delu, desno od t. im. Poljanskih vrat so bile odstranjene stavbe, ki so na tem delu zakrivale obzidje, levo od vrat pa je bila odstranjena na Martinovo hišo prislonjena stavba, tako da je sedaj v glavnem na tem delu odprto z zunanje strani obzidje, ki ima na vrhu deloma še dobro ohranjen obrambni hodnik s preprostimi strelnimi linami.

Čeprav bi danes s stališča spomeniškega varstva lahko izvršili doslednejšo spomeniško prezentacijo obzidja na spodnjem delu Grabna, je akcija, ki jo je vodilo lokalno Muzejsko društvo ob polnem razumevanju in finančni pomoči občinskega ljudskega odbora, ena najbolj uspešnih spomeniških akcij v naših srednjeveških naseljih, saj smo dobili eno najstarejših mestnih obzidij, ki je dragoceno kot stavbni dokument tovrstne razmeroma redke arhitekture pri nas in ki je še arhivsko bogato dokumentirano. (Glej: Blaznik, Loško mestno obzidje, Loški razgledi, IV. str. 15). — **I. K.**

Škofja Loka. Škofjeloški muzej, ki je imel doslej svoje prostore v puštalskem gradu, se je končno preselil v škofjeloški grad. Zbirke so preselili do jeseni leta 1959, pred tem pa je bilo potrebno prostore tudi za muzejsko razstavo primerno urediti. Dela, ki niso bistveno posegla v sedanjo strukturo gradu, so imela namen, da s praktičnega, predvsem pa s komunikacijskega stališča napravijo zbirke čim bolj dostopne. Grajski kompleks pod nekdanjim Gornjim stolpom, četudi je bil zaenkrat, med tem ko so se v gradu vršila adaptacijska dela, le površno proučen, kaže, da imamo opraviti z eno najbolj zanimivih grajskih stavb tako glede na stavbni razvoj in splošne umetnostno-zgodovinske problematike škofjeloškega okoliša. Dokazuje sicer zgodnji, vendar kratkotrajni pojav renesanse po pretresu 1511. leta, ki se izključno omejuje na utrdbene stavbne dele. Stavba je danes s stališča varstva spomenikov primerno vzdrževana in oskrbovana. Če bi se pokazala potreba, da se tudi fasade uredijo, priporočamo rekonstrukcijo baročne poslikave z arhitekturo pilastrov, ki je deloma na nekaterih mestih še dobro ohranjena. Ta poslikava pa je tudi s stališča stavbne zgodovine zanimiva, saj je s to poslikavo pred-baročni, v silueti razgiban in neenoten grad dobil z enotno poslikavo posameznih stavbnih delov tudi na videz enotni izraz. — **I. K.**

Škofja Loka. Ker se je škofjeloški muzej s Puštala preselil v obnovljene prostore na grad, je ekipa zavodovih restavratorjev demontirala štiri dražgoške oltarje, ki so bili kot muzejski eksponati razstavljeni v kapeli s Quaglijevimi freskami. V novih prostorih bodo dragocene rezbarije znova razstavljene v kapeli, ki bolje ustreza razstavnemu prostoru kot puštalska, kjer so bili nastavki postavljeni kar na tla. Na gradu bo mogoče te najpomembnejše spomenike rezbarstva in podobarstva 17. stoletja na Gorenjskem dostojno muzejsko prezentirati. Že pred leti postavljene stilne in umetnostnogeografske opredelitve teh spomenikov so dobile zanimivo potrdilo v napisih na plastikah slepcev, ki so jih hranili posebej, čeprav so del kompozicije iz osrednje niše velikega oltarja. Prvotno so bile postavljene ob Lucijinem kipu, napisa na hrbtni strani pa sta bila napravljena leta 1910, ko je bil oltar restavriran. Na moški skupini se sporočilo glasi:

Naredel Jakob Korneli kipar v Ljubljani l. 1658

Ženska skupina pa ima besedilo:

Prenovil Josip Grošelj kipar v Selcih 1910

Obnavljanje je takrat vodila Centralna komisija na Dunaju, napis ki sporoča ime ustvarjalca in letnico nastanka pa je prav gotovo vsaj smiselni, če

ne dobesedni prevod originalnega napisa. Podatek je dragoceno izhodišče za dokončno oceno spomenikov, likovno in etnografsko mikavne pa so tudi figure slepih s praznimi pogledi in značilnimi nošami tistega časa. Figure lahko uvrščamo med redke žanrsko pobarvane motive podobarstva 17. stol. pri nas. —
M. Ž.

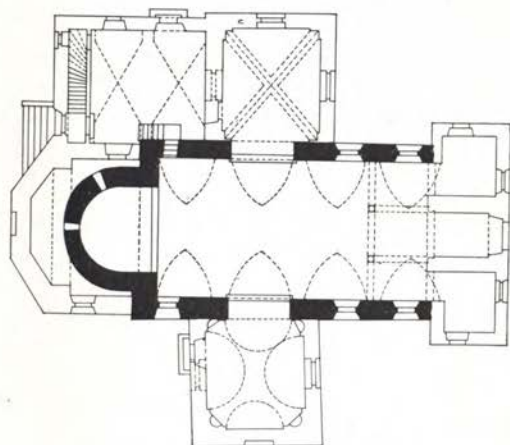
Hrbtna stran plastik skupine slepcev z glavnega oltarja iz Dražgoš z napisi.
 (Foto M. Zeleznik)

L'envers du groupe des aveugles du maître-autel de Dražgoše avec inscriptions.
 (Cliché M. Zeleznik)

Figure slepih z glavnega oltarja iz Dražgoš. (Foto M. Zeleznik)
 Lec aveugles du maître-autel de Dražgoše. (Cliché M. Zeleznik)

Smihel pri Novem mestu. Ob asanacijskih delih na stavbi župnijske cerkve so pod tlakom sedanjega, k ladji pozneje prislonega prezbiterja, prišli na dan temelji in spodnji deli sten romanske polkrožne apside. Po izkopu se je pokazalo, da so njene stene ohranjene še v višini 80 cm, temelji pa so globoki 2.45 m. Zid je iz lomljenca in zunaj ometan z močno peščenim belim apnenim ometom, ki je bil nazadnje rumeno pobarvan. Tako globoke temelje ima apside zato, ker je bil pod njenim prvotnim tlakom v zemlji kriпти podoben prostor, ki je služil za karner. V nivoju nekdanjih zunanjih tal sta v steni na njeni vzhodni in južni strani majhni pravokotni odprtini (60 × 53 cm), ki se v obliki poševnega jaška spuščata v omenjeni podzemeljski prostor. Tu je prihajalo vanj nekaj svetlobe, služila pa sta jaška za to, da so spuščali v karner kosti, ki so jih našli ob prekopu grobov na pokopališču. Karner sam ni imel nobenega vhoda in razen obeh omenjenih majhnih odprtini tudi ne nobenega okna. Obokan je s kamnito polkupolo. V debelem ometu se poznajo odtisi

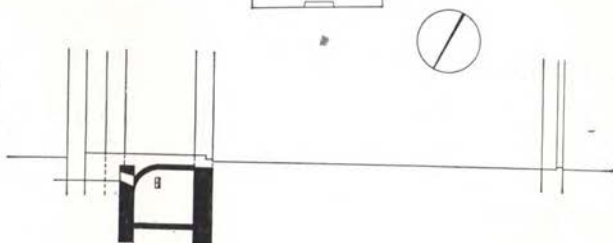

Smihel pri Novem mestu — tloris župnijske cerkve z vrisano apsidno ter podolžni prerez skozi kostnico.

Risala S. Valentinčič

Smihel près Novo mesto — plan de l'église paroissiale avec l'abside romane et coupe de l'osuaire.

(Dessin S. Valentinčič)

opažnih desk iz časa gradnje. Stene so neometane in grajene iz neobdelanega lomljenega apnenca, tla so iz apnene malte. Višina prostora od tal do temena kupolastega oboka je 3.20 m, največja širina ob slavoloku 4.90 m in globina 3.40 m.

Iz karnerja je bil odstranjen ves nasuti material. V oboku je z opeko zazidana večja odprtina, skozi katero so v baročni dobi, ko je karner kot ossarij izgubil svojo prvotno funkcijo, tudi pokopavali. Tu je bila sedaj napravljena manjša plošča, ki se da odpirati in je tu skozi karner dostopen tudi za ogled. — **M. Z.**

Špitalič, odstranitev grajskih razvalin. Ob rekonstrukciji ostrega cestnega ovinka ob razvalinah gradu Špitalič pri Motniku je ObLO Kamnik pred-

lagal, naj se ugotovi, če je iz spomeniških razlogov umestno objekt odstraniti. Spomeniški referat je organiziral komisijo na mestu, ki je ugotovila: 1. da je grad Špitalič v porušenem stanju, vidni pa so zunanji zidovi in eden od obokanih prostorov. Rekonstrukcija gradu bi veljala več, kolikor je vredna pričevalnost spomenika v takem stanju. Zato spomeniški referat pristaja na rušenje ostankov gradu s pogojem, da ObLO Kamnik oskrbi dokumentacijo obstoječega stanja (tloris s situacijo, narisi zidov). (1956). — N. Š.

Štrukljeva vas nad Cerknico, stanje p. cerkve. Župnijski urad je poslal dopis, v katerem obvešča o nameri, da izvede popravila na cerkvi. Podružnica predstavlja enega zgodnjih odvodov Nove Štifte pri Ribnici in jo je mogoče datirati v čas nekaj pred 1700. Sestavlja jo tlorisno oktagon ladje in ožji oktagon prezbiterija. V primeri z Novo Štifo je svetlobni pas kakor na mlajši Smarni gori nesamostojen vrh ladijskih sten, le zgoraj z vencem ločen od osmerolistne kupole. A stavba se loči od vseh doslej znanih spomenikov svoje vrste po plitvih lokih ladijinih sten, ki pomenijo redukcijo kapel v Novi Štifti, oklepajo pa svetlobne odprtine. Zvonik je bil prizidan kasneje. O tem pričajo vidni stiki med zvonikom in stavbo, zlasti spodaj. Na notranji zvonikovi steni v nadstropju lin so na ometu naslikane štiri letnice; s črno barvo letnica 1746, ki nedvomno kaže na čas nastanka zvonika, prav tako s črno 1818, z rdečo pa 1828 in 1892; zadnje tri letnice pomenijo novo prekritje in popravila. V zvoniku je poleg novega železnega še srednjeveški zvon z letnico 1447 in napisom.

V cerkvi so trije zlati oltarji, veliki morda iz osemdesetih, stranska iz devetdesetih let 17. stoletja. Vsi trije so bili sredi 18. stoletja prenovljeni. — Stanje: dotrajana je zlasti kritina (pločevinasta) zvonikove kape, a tudi enaka kritina nad ladjo in prezbiterijem bi bila potrebna popravila. V tem smislu je bil poslan župnijskemu uradu Št. Vid nad Cerknico pismen odgovor. (1959). — N. Š.

Št. Vid pri Stični, obnova zvonikove kape. Župnijskemu uradu, ki je zaprosil za mnenje in finančno pomoč pri obnovi poznobaročne zvonikove kape, je Odsek predpisal obnovo v obstoječih oblikah, ker gre za kvaliteten primer kape. Zvonik je bil arh. posnet, a detajli so mogli biti zaradi izredno majave lesene konstrukcije le fotografsko dokumentirani. Finančno OLO ni mogel prispevati zaradi nujnejših del. (1959). — N. Š.

Teharje: V Teharjih je bila porušena cerkev sv. Štefana, ki je nastala v 1. četrtini 18. stol. Pred porušitvijo je bila napravljena vsa potrebna dokumentacija, med delom pa shranjeni vsi pomembnejši kamnoseški fragmenti ter vzorci štuka. Cerkev je bila v tako slabem stanju, da je ni bilo vredno obnavljati. Od cerkve je ostal zvonik za spomin na teharske svoboščine, kajti cerkev je bila sodna cerkev tamkajšnjih svobodnikov. Zvonik bo obnovljen in so potrebni načrti že narejeni. Vanj bodo vzdane spolije porušene cerkve, predvsem bogati portal iz l. 1726. — J. C.

Tinsko. Obnovljena je bila notranjščina filiale Matere božje. Cerkev je zanimiva poznogotska, donatorska stavba z dvema ladjama. Ker je cerkev imela prvotno raven lesen strop, je staviti njen nastanek v drugo polovico 15. stol. V prezbiteriju je bila najdena na ometu originalna letnica 1524, kar govori za čas, ko je bila ladja obokana ter vanjo vzdana pevska empora. Pri sedanji tonski obravnavi notranjščine se investitor ni striktno držal dogovorjenega, zato so rebra na robih »pozlačena«, baročni zaključki služnikov v ladji modrobelo obarvani in ton v prezbiteriju premočan. Kljub tem napakam pa je

Spitalič — razvalina gradu. (Foto N. Sumi)
Spitalič — ruine du château. (Cliché N. Sumi)

notranjščina z novo tonsko rešitvijo mnogo pridobila, saj se je prostor oplemenitil predvsem s tem, da se je rešil kičaste dekorativne slikarije. — **J. C.**

T o m a ž nad Praprotnem. Zaščitno utrjene freske furlanske smeri v ladji podružnice so bile snete in prenesene na platno, deloma so bile odkrite tudi starejše slikarije, s poizkusnimi sondami pa je bila osvetljena stavbna zgodovina prostora. Fresko je snel restavrator Pohl. Stavba v sedanji obliki v notranjščini kot celota skoraj ne kaže spomeniških kvalitet, zato morda ni nezanimivo pokazati, kako pestro zgodovino imajo lahko na videz malo pomembni arhitekturni ambientni. Ob eksploziji leta 1944, ko so se zrušili oboki iz 19. stoletja in so se stene razmajale, da je odpadal do 10 cm debel omet iz istega časa, so se pokazali doslej skriti detajli, ki jih skupaj z onimi v poizkusnih sondah lahko strnemo v kratek stavbnozgodovinski prerez.

Prvotna cerkva je imela pravokotno ladjo in več kot verjetno polkrožno apsidno. V kotu ob severni slavoločni steni se dobro vidi pravilni način zidave, še posebej, ker je freska furlanskega mojstra sneta. Na slavoločni steni v istem kotu je ohranjeno prvotno zastičenje posameznih plasti kamenja, značilno za romaniko. Fuge so izenačene z močno apneno malto z ostalo površino kamnov, stena pa je pobeljena tako, da pokriva apneni belež kamne deloma neposredno. Na tej plasti so vidni ostanki dveh posvetilnih križev, enega v ladji in drugega na slavoločni steni. Slikani so z rdečo barvo, ostanki črne barve pa so se s tega sloja ohranili na koščkih ometa pod sneto fresko. Višino ladje lahko rekonstruiramo po višini pravilno zidane in zastičene stene ter po višini kasnejših ometov na tej steni.

Cerkev je bila v tej obliki dvakrat slikana. Na obeh straneh slavoloka se vrstijo plasti ometa in beležev. Prva je plast posvetilnih križev, ki je istovetna z romanskim zastičenjem in beljenjem. Sledi sloj z ohranjenimi slikarji iz 14. stol. Na južni slavoločni steni je ohranjeno Križanje in prizor adoracije, na severni pa neznan prizor pod kasnejšimi ometi. Ta plast je nefreskirana, ohranjena tudi v obeh stenah ladje ob slavoloku. Tretjo plast sestavlja belež, četrto pa slikarije furlanskih mojstrov. V ladji je ohranjena na severni steni zdaj že sneta figura sv. Jožefa iz Poklona treh kraljev, na slavoločni steni pa le ostanki te plasti pod mlajšimi ometi. Na desni slavoločni steni je ohranjen ostanek kozmatskega vzorca nekako v isti višini kot v ladji.

Podružnica je kasneje dobila triosminko zaključen višji prezbiterij z gotskim obokom in gotskimi okni ter razširjenim slavolokom. V prezbiteriju so ohranjene tri odklesane konzole z nastavki reber, v dozidanih delih iz 19. stol. pa so se ohranila gotska rebra. Odkrito je bilo tudi zazidano gotsko okno v zadnji stranici triosminknega zaključka. V obzidju pred cerkvijo so ohranjeni ostanki kamnitih okenskih profilov, morda celo ostanki slavoloka.

Novo pozidani gotski prezbiterij pa tudi slavolok v ladji sta bila dvakrat dekorirana. Omet iz časa postanka gotskega prezbiterija sega na slavoločni steni v ladji preko vseh doslej naštetih plasti ometov, fresk in beležev. Ta omet je pobeljen, robovi okenskih odprtín pa so obkroženi z rjavo črto, predeljeno s povprečnimi belimi progami. Isti način dekoracije je ohranjen pri pravokotni vdolbini za posodo v prezbiteriju. Preko tega ometa je nanešena nova plast fresko ometa tudi na slavoločni steni v ladji, kjer je na levi strani ohranjen angel iz prizora oznanjenja, na severni steni pa deloma odkrit prizor s Tremi kralji. Freske lahko datiramo v čas okrog 1500. Prezbiterij je bil z njimi poslikan od vrha do tal, enako tudi slavolok.

V baroku sta bili prebiti dve pravokotni okni v ladji, zazidano je bilo gotsko okno v osi prezbiterija in napravljeno novo na severni steni, pozidan je bil zvonik in prebita vanj lina iz prezbiterija. Predrt je bil tudi vhod v zakristijo pod zvonikom in cerkev enotno pobeljena. Vsi ti elementi so bili odkriti s sondami.

Po letu 1848 je bila podružnica temeljito prezidana, ladja je bila povišana, morda tudi podaljšana, obok v prezbiteriju zrušen ter vsa cerkev obokana »na kuplo«, dve obočni poli v ladji ter ena v prezbiteriju s polkupolo. V ladji so napravili dve stranski kapeli ter v vsej stavbi prebili nova okna in jo na debelo ometali ter tonirali. V takem stanju je podružnico zatekla eksplozija.

Rezultat takih raziskav ima dvojen pomen. Odkrite so bile tri različne plasti fresk, od katerih so zlasti pomembne one iz 14. stol. Umetnostnogeograf-

Tomaž nad Praprotnim — pogled na podružnico. (Foto M. Železnik)
Tomaž nad Praprotnim — vue de la chapelle. (Cliché M. Železnik)

sko so mikavne freske furlanskega mojstra, saj se s tem nahajališčem ponovno zgosti mreža lokalitet te smeri, nič manj pa ni za domačo produkcijo v tem okolišu važna najmlajša plast. Odkriti so bili kamnoseški detajli iz gotske stavbne faze in pravilna romanska zidava. To so zunanje otipljivi rezultati sondiranja.

Zdi se pa, da ni manj važen tisti del raziskav, ki je odkril zaporedje prav vseh faz v razvoju stavbe, kolikor ga lahko zrcalijo materialni ostanki. To so tiste drobne plasti beležev, primitivnih dekoracij in ometov, ki so videti na prvi pogled kaj malo pomembne, ki pa lahko v historičnem zaporedju nastajanja osvetlijo najrazličnejše pojave. Z zunanjimi likovnimi izrazi skromno zaznamovane se te plasti izmikajo dataciji. Vendar le pri površnem opazovanju. Če jih gledamo in zanesljivo registriramo kot del večje organske historične eclote potem njihova pričevalnost zaživi, saj jih plasti datiranih elementov fresk, kamnoseških detajlov itd., oklepajo v časovno omejene intervale. Praktična vrednost takih opisov in ugotovitev je zgolj pri enem spomeniku lahko prav majhna, dobi pa posebno ceno, če postane tak način del sistematičnih pa čeprav le občasnih raziskav. Iz njih je mogoče izpeljati analogije, jih preverjati in na ta način izpopolnjevati mrežo že znanih podatkov.

Pri Tomažu začudijo opazovalca tako številne plasti beležev in ometov. Na zunanji slavoločni steni se je ohranilo osem slojev. Če gledamo na vse metamorfoze te skromne gorenjske podeželske arhitekture le s stališča barvitosti in

luči, se nam nudi kaj pestro zaporedje barvnega izraza prostornine. Od preprosto beljene površine v romaniki, ko apno le kot tančica prekriva gmoto valovite stene, gre razvoj v prvo fazo barvitosti, ki prinese slavoločni steni barvni poudarek s freskami, vsemu prostoru pa krepko belo prevleko na novem ometu. Barvitost se s furlanskimi slikarijami še stopnjuje, postane intenzivnejša in preprede tudi stene v ladji z bogatim pripovednim prizorom Pohoda treh kraljev. Na tej stopnji doseže ob minimalni osvetljavi največjo, zamolklo moč. S povečanim prezbiterijem vdre v prostornino nov val svetlobe, ki ga v začetku še podpira sveže ometana in pobeljena stena, na katero so se kot skromni ostanki prejšnje pisane preproge ujele preproste dekorativne črte neukega zidarja. Zdi se, da je ta jarka belina slepila ljudi. Spet so poklicali slikarja, ki je s krepkimi barvami pokril ves prezbiterij in slavolok od vrha do tal. Močna luč velikih oken je dobila protiutež v pisani steni novega prezbiterija. Barvitost se je prostorsko premaknila dokler ni v baroku usahnila z belih sten, osvetljenih z novimi okni in se preselila na bogato zlačene oltarje. Na opremi je dalje živela vse do 19. stol., ki je barvo in svetlobo razdelilo enakomerno po prostoru in opravi.

Analogije stavbnogodovinske sheme s Tomaža se ponujajo še za vrsto drugih gorenjskih podružnic, kjer površni vtis prav tako ne kaže, da so pod beleži in ometi skrite tako številne priče okusa, povezanosti s soslednjimi pokrajinami, finančne in ustvarjalne zmogljivosti, slikovitega razpoloženja in ne nazadnje likovne žeje domačega človeka. — **M. Ž.**

Tomišelj, obnova zvonikov, zunanjščine in notranjščine. Župnijska uprava v Tomišlju se je odločila, da obnovi dotrajani zvonikovi kapi, na novo tonira zunanjščino in notranjščino cerkve. Ob tej priložnosti je spomeniški referat dal pobudo za zamenjavo sedanjih novogotskih kap s prvotnimi baročnimi. Po projektu referata (arh. Kopač) sta bila rekonstruirana po analogiji s sorodnimi motivi prve polovice 18. stoletja oba zvonika, ostala pa je še prejšnja izvedba kupole, ki tudi še čaka baročnega preoblikovanja. Spomeniški referat se je za ta korak odločil, ker gre kljub razmeroma grobi zidarski izvedbi za pomembno baročno arhitekturo; cerkev predstavlja prvi znani odvod ljubljanskih Križank. Postavljena je bila v dvajsetih letih, o čemer priča poleg arhivalnih virov tudi letnica 1722, ohranjena z dvema končnima številka na fasadi. Po novem toniranju v zmernem okru v dveh tonih je na vzvišeni legi stoječa stavba dobila svoj nekdanji baročni značaj. Potem se je uprava lotila novega toniranja notranjščine. V ta namen so bila izdana navodila, po katerih je bilo treba opustiti vrsto neustreznih dekorativnih slikarij, pač pa ohraniti skupino poznobaročnih stropnih fresk. (1957—59). — **N. Š.**

Trebnje. Odkar je tik pod gradom speljana nova avtomobilska cesta, je pri tamkajšnjih lokalnih organih in turistični organizaciji oživel interes za grajsko stavbo. Grad, ki je danes zanemarjen in prenapolnjen s strankami, je v glavnem ohranil karakter 17. stol., četudi obrambni stolpi in nekateri srednjeveški arhitektonski detajli kažejo na starejši postanek stavbnih traktov, ki so se postopoma razvijali ob prvotnem stolpu, ki se je v začetku 19. stoletja zrušil. Dodelitev nove turistične funkcije bi bila brez dvoma v prid stavbi in zato je Zavod za spomeniško varstvo LRS zainteresiranim lokalnim organom priporočil, naj najprej sami izdelajo program za morebitno turistično izrabo gradu. — **I. K.**

Turnišče. V letu 1958 se je izvršilo popravilo ostrejša in kapnega venca na stari cerkvi v Turnišču. Za konservatorska dela je bila pri okraju določena

Tomaž nad Praprotnim — del novo odkrite freske iz 14. stoletja. (Foto M. Železnik)

Tomaž nad Praprotnim — partie des fresques du 14e siècle nouvellement découverte.
(Cliché M. Železnik)

gradbena ekipa, v kateri je strokovno vodstvo prevzel ing. arh. F. Novak. Njegovo poročilo o tehničnem pregledu cerkve v Turnišću je bilo naslednje:

Obstoječa streha nad ladjo cerkve je bila zgrajena po takrat veljavnih tesarskih pravilih tako, da je dobilo vsakih par špirovcev po dvoje lesenih razpor v dveh raznih višinah. Spodnja razpona nalega tudi na vmesno lego, ki je v podolžni smeri strehe podprta z vertikalnimi lesenimi sohami, pod katerimi so položene lesene podvlake prečno na stropnike. Tako leži skoraj vsa teža strehe na lesenih stropnikih. V prečni smeri strehe prvotno ni bilo nobenega nasilnega vešala. Kasneje je bila cerkvena ladja presvoda s polkrožnim obokom. Ob tej priliki so zaradi velike razpetine močno upognjene stropnike v sredini podprli naravnost na teme oboka. Ta obok je zakrival skoro polovico

starih fresk, ki so bile naslikane na obodnem zidovju cerkvene ladje. Po tem odkritju so za časa okupacije obok odstranili in tako so ostali stropniki nad ladjo zopet brez podpore v sredini razpetine. Na bočnem zidovju cerkvene ladje je položena pozidnica, in sicer na notranjem robu zidu. Špirovci so na to pozidnico naslonjeni z manjšimi zaseki na špirovcih. Sicer pa špirovci in pozidnica niso med seboj povezani. Zaradi razmeroma strme strehe in debelega bočnega zidovja je nastala med špirovci in robom kapnega venca razlika, ki so jo po takratnih tesarskih običajih pokrili z dodatno strešino. Pri rušenju polkrožnega oboka so opazili, da streha nad ladjo ni točno vertikalna, temveč je nagnjena v svoji celi dolžini na zahodno stran. Da bi preprečili še večje nagibanje strehe, so vgradili v obstoječe ostrešje nekaka trikotna vešala tako, da so uprli noge opore vešala že v obstoječe stropnike, na vrhu pri slemenu pa so vgradili vertikalne sohe, ki ne segajo od slemena do stropnikov. Poševne opore in vertikalne sohe so povezali na spodnjem koncu sohe z lesenimi kleščami tako, da tvori nosilni sistem po dva trikotnika sil. S to konstrukcijo so hoteli preprečiti nadaljnje nagibanje strehe na zahodno stran. Rešitev problema je dobro zamišljena, izvedba pa žal ni precizna. Poleg tega manjka potrebno vezno okovje, ki bi se pa še lahko namestilo. Nagibanje strehe je, kot vse kaže, za nekaj časa ustavljeno, ni pa prepričan pomik dodatnih kratkih špirovcev ob kapih, ki na svojih gornjih koncih nalegajo na glavne špirovce, spodaj pa so oprti v obodni zid cerkvene ladje oziroma v kapni venec. V zadnjih letih je to pomikanje vedno večje, kar se zlasti dobro vidi na razpokanem in odrinjenem kapnem vencu na zahodni strani cerkve. Na vzhodnem obodnem zidu je ta pritisk manjši, tako da se vidi samo horizontalna razpoka med kapnim vencem in obodnim zidom. Pomik strešine je opaziti tudi v podstrešju ob kapu, kjer so skoraj vse lesene distančne podpornice med glavnimi in dodatnimi špirovci zrahljane, delno pa že tudi izpadle. Popravilo je nujno potrebno, sicer bo prislonjena strešina v kratkem zrušila ves kapni venec na zahodni strani cerkve, medtem ko na vzhodni strani za zdaj še ni take nevarnosti. Popravilo se da izvršiti na dva načina:

a) radikalno, da se odstrani sedanja streha ter izdelata nova, statično pravilno dimenzionirana strešna konstrukcija. Pri novi strešni konstrukciji bi se v veliki meri porabil stari les.

b) S popravilom obstoječe strešne konstrukcije, ki bi morala obsegati: 1. odkrivanje in demontažo vse prislonjene strešine vsaj na zahodni strani cerkve; 2. odstranitev močno poškodovanega zidanega strešnega napušča; 3. ponovno montažo prislonjene strešine v glavnem iz starega materiala. Dodati bi bilo treba le manjkajočo pozidnico in lesene zaplate, s katerimi bi bilo treba vezati dodatne špirovce na glavni špirovec in na stropnik s pomočjo močnih žebeljev, ali še bolje s svorniki. Pri letvanju strešine bi bilo treba vso streho prekriti in strešino ponovno prekriti, pri čemer je treba računati s ca 40% novih strešnikov. Ves kapni venec bo treba ponovno vzidati v dosedanji obliki, pri čemer se bo deloma uporabil pri rušenju ostalih stari, še uporabni material, deloma pa bo treba oskrbeti novega. Venec je treba tudi ometati. Na turniški cerkvi pa so bila v letu 1958 izvršena naslednja dela: odkrivanje zahodne strešine krova nad ladjo stare cerkve, demontaža prislonjene strešine s starimi izbranimi strešniki, pokrivanje slemenca s starimi slemenjaki, novo zidanje kapnega venca, omet novo izzidanega kapnega venca in popravilo odpadlega ometa, popravilo strešne konstrukcije zvonika z dodajo novih kosov lesa, delno prekritje krova na zvoniku in popravilo vseh štirih oglov zvonika, naprava

pločevinaste obrobe pri stiku enokapne strehe zakristije in apside na stari cerkvi, popravilo pločevinaste obrobe, naprava in odstranitev lahkega fasadnega oddra pri kapnem vencu, pokritje odstavka požarnega zidu na severni strani stare cerkve s strešniki, opaženje krova s 24 mm deskami kot podlogo pločevinastemu krovu na strehi, pokritje krova z železno pocinkano in galvanizirano pločevino, popravilo kamnitega podstavka na zahodni in severni strani cerkve ter prekritje strehe. V stari cerkvi v Turnišču bo treba odpraviti vlago, očistiti in utrditi freske. — V. K.

Tuštanj, program za **statično utrditev in dvig dvorišnih arkad**. V gradu Tuštanj iz 17. stoletja je bilo ugotovljeno, da posedanje dela dvorišnih arkad izvira sicer še izza potresa 1895, da pa je stanje v zadnjih letih postalo precj kritično. Zato je bil napravljen načrt za ponoven dvig arkad in za njihovo dokončno utrditev. V ta namen je bil tudi že namenjen določen znesek, vendar še ni prišlo do zaželenega sporazuma z lastnikom. Pred priključitvijo ObLO Moravče ObLO Domžale je bila s strani občinske komisije za spomeniško varstvo izražena pobuda, naj bi del gradu preuredili v lokalno muzejsko zbirko. Posebej je bila misel upoštevanja vredna, ker v gradu hranijo nekaj dobrih kompletov empirskega pohištva in drobne opreme. Misli ne kaže opustiti, saj je poslopje tudi danes izrabljeno le na pol (a je ostrešje lastnik v celoti popravil) in tudi v prihodnje ne bo mogla rabiti v celoti kmetijskemu obratu. Grad je sicer potreben precejšnjih popravil (obnova okenskih okvirov, ometa in p.), kar pa se bo pri sedanji porabi in odnosih le težko moglo realizirati. Gotovo pa spomenik s kapelo vred sodi med pomembne spomenike grajske arhitekture spričo svoje enotne izvedbe, a tudi spričo svoje dominantne lege v pokrajini, ki se jo je modernizacija komaj dotaknila. (1959) — N. Š.

Valdoltra. Nasproti Kopra, po čemer je dobil kraj tudi svoje ime (Ultra — Oltra — Valdoltra), leži tik nad morjem na položnem bregu poslopje nekdanjega benediktinskega samostana sv. Nikolaja. Spričo pomanjkanja arhivskih podatkov o njegovi ustanovitvi je ohranjena stavba domala edini kažipot v njegovo zgodovino. Najstarejša ohranjena letnica, ki se verjetno nanaša na zidanje cerkve, je iz leta 1576, medtem ko naj bi bila obstoječa fasada dograjena leta 1686 in predelana proti koncu 18. stoletja. V tem času tu ni bilo več rednega samostanskega življenja, temveč so stavbo uporabljali menihi celo iz Benetk le za bivanje v poletnih mesecih. Leta 1774 je konvent prešel v roke koprskе rodbine Madonizza. Že pred drugo svetovno vojno je bilo v njem urejeno letovišče, cerkev pa je očitno še služila svojemu namenu. V njej in v nekaterih ostalih prostorih je bila nenavadno bogata zbirka umetnin večinoma beneške provenience, od lesenega slikanega križa iz 14. stoletja in pozlačenega ter poslikanega tabernaklja iz 17. stoletja do vrste izredno pomembnih renesančnih in baročnih podob. Od vsega tega se je do danes ohranilo le nekaj ostankov dveh oltarjev, omenjeni tabernakelj in kamnit srednjeveški sarkofag, medtem ko je lesena plastika sv. Nikolaja iz 17. stoletja že v zadnjem času brez sledu izginila.

Po večletni zapuščenosti je bil samostan v zadnjih dveh letih preurejen v gostišče, saj leži v neposredni bližini slovitega kopaljšča. Jedro celotnega kompleksa tvori križni hodnik z zidanimi arkadami, okrog katerega so postavljeni enonadstropni trakti, cerkev pa leži v severovzhodnem oglu.

Preureditev za novi namen se je izvršila razmeroma precej svobodno, pri čemer je bila sicer ohranjena vsa stavbna zasnova z danimi elementi, vendar je obravnava le-teh ponekod odstopila od spomeniškovarstvenih načel v smeri

svobodnejšega kreiranja in uporabe sodobnih gradiv, ki pa včasih niso v skladu s stari okoljem. Zunanjščina je bila tudi v pogledu ometov na splošno pravilno obravnavana, edino le podstavek bi se lahko bolj prilagodil historični arhitekturi s tem, da bi bil po vzoru celo skromnejših stavb tega časa iz kamna in bolj organsko spojen s steno. Križni hodnik kot osrednja komunikacija in tudi glavno estetsko oporišče vse zasnove je ostal na dvoriščni strani neometan in je ohranil ravne stropove z vidnimi stropniki, kakršni so značilni tudi za vse ostale pritrčne prostore. V tem historičnem ambientu pa bi si želeli namesto sedanjega, v skladu s celoto ustrenejši tlak. V vseh pritrčnih delih so urejeni gostinski prostori, katerih podrobnejše in zlasti še slikarske obravnave se tu ne bi dotikali, v nadstropju pa so povsem moderne hotelske sobe. Edino odprto vprašanje je cerkev, ki služi sedaj za skladišče. Čeprav nima posebnih stavbinskih kvalitet in je bila njena oprema že skoraj v celoti uničena, bi jo kazalo primerneje sedaj uporabiti v njeni dani arhitekturi.

V križnem hodniku sta pri vходу na parapetnem zidu dekorativno postavljena dva gotska zvonova iz let 1490 in 1508. Verjetno bi se dal na podoben način bolje kakor zdaj namestiti tudi zanimivi kamniti sarkofag, ki je vsekakor vrednejši od različnih obdelanih kamnov, ki so z dvomljivim estetskim uspehom razretani po gredici pred glavno fasado. — **M. Z.**

Vič pri Dravogradu, p. c. Močno poškodovana zunanjščina poznogotske cerkve kliče po obnovi. Omet odpada posebno na opornikih prezbiterija na severni strani, dalje na zunanjščini ladje nad slavolokom. Stavba zasluži primerno oskrbovanje tako zaradi svoje arhitekture kakor tudi zaradi kakovostne baročne opreme iz druge polovice 17. in 18. stoletja. — **S. V.**

Vihar. Gotska cerkev sv. Duha na Vihru nad Šentrupertom kljub temu, da je znana zaradi v celoti poslikanega prezbiterija s slikami iz začetka 16. stoletja, kvalitetne opreme iz 17. in 18. stoletja, se njeno stanje ni izboljšalo od leta 1929, ko je bil izvršen prvi konservatorski ogled [ZUZ IX (1929), 143] in potem, ko je tik pred drugo vojno pokojni konservator dr. F. Mesesnel dal navdila za spomeniško obnovo objekta [ZUZ XIX (1934, 91)]. Sicer so potem izvršili nekatera manjša obnovitvena dela, ki niso bila v skladu s konservatorjevini predlogi in spomeniški intencijami, saj so zvonik in del severne stene na novo ometali s pretirano debelim ometom, ki je popolnoma zakril živo površinsko strukturo zunanjih zidov. Zaradi pomanjkljivega ometa na severni strani prezbiterija, ki je v desetletjih ponekod že popolnoma odpadel in se kaže razgaljeni zid, v notranjščini še vedno trpijo stenske slike, na katerih opazamo škodljivi vpliv vlage: preraščanje slikane površine z aglami, na nekaterih mestih pa odstopa celo omet s freskami v značilnih mehurjih ali pa je že kar odpadel. Vlogo povzroča tudi nepravilna oblika zakristijske strehe, ki je nagnjena proti prezbiteriju, tako da se vlaga nabira ob njegovi severni stranic in zato opazujemo vlažne madeže na višjih legah zidu, kjer talna ali pa neposredna atmosferska vlaga sicer ne bi imela več vpliva.

Da se spomenik zavaruje in tudi spomeniško pravilno prezentira, so potrebna najprej nekatera tehnično asanacijska dela, kakor n. pr.: 1. po možnosti naj se izvrši horizontalna izolacija oziroma uredi drenaža vsaj ob severnem delu prezbiterija; 2. na vzhodni strani zakristijske strehe naj se napravi žleb in voda spelje iz območja zidov, pri čemer bi morali ožlebiti kar celo severno stranico prezbiterija; 3. omeče naj se prezbiterij s tankim zglajenim ometom, predvsem severna stran, kjer je stari omet že odpadel. Pri tem ne smemo zakriti profiliranih delov kamnitega roba talnega pristrešnega podzidka; 4. rekonstruirati naj se manjkajoči del talnega podzidka.

Valdoltra — obnovljeni križni hodnik. (Foto M. Zadnikar)
Valdoltra. Cloître restauré. (Cliché M. Zadnikar)

Viher — notranjščina podružne cerkve sv. Duha s pogledom proti vzhodu. Na slavoločni steni se poznajo sledovi pod beležem skritih stenskih slik. (Foto I. Komelj)

Viher — intérieur de la chapelle de Sv. Duh (Saint Esprit) avec vue vers l'est. Sur l'arc triomphal on voit des traces de peintures murales cachées sous le crépi. (Cliché I. Komelj)

Ko bodo izvršena ta tehničnoasanacijska dela, ki imajo namen, zavarovati in ohraniti stavbo, bo treba utrditi še slikarijo v notranjščini prezbiterja, jo odkriti na zunanji strani slavoločne stene in tudi sicer sondirati vse stene v notranjščini ladje zaradi ugotovitve slik in razmerja sedanje ladje do gotskega prezbiterja (ogli ladje so namreč drugače grajeni kot ogli prezbiterja), stranska dva oltarja z letnico 1644 po odkritju stenskih slik na slavoločni zunanji steni premakniti ob južno in severno steno ladje, pred tem pa konservirati oba oltarna nastavka, oltarni sliki in vse štiri slike v krilih. Gre namreč za kvaliteten spomenik slikarstva 17. stoletja, ki ni povsem osamel primer, saj

je isti slikar poslikal tudi oba, danes skoraj popolnoma uničena oltarja v podružni cerkvi sv. Florijana v Mokronogu, kjer gre za popolnoma različno kompozicijo oltarnih nastavkov kot na Vihru. Program nadalje predvideva, da se zazida okno v južni steni prezbiterija, odpreta pa obe originalni gotski okni v obeh poševnicah in primerno zasteklita, čeprav je danes, ko stoji baročni oltar iz druge polovice 18. stoletja, funkcija svetlobe popolnoma druga, kakor je bila v času gotike.

Ta dela so predvidena za leto 1960. Zahtevnejše posege, ki sodijo izključno v dejavno področje konservatorstva, bo izvršil Restavratorski oddelek Zavoda za spomeniško varstvo LRS, ker gre za kvaliteten spomenik in bi bil hkrati tak poseg na Dolenjskem prvi primer dosledne spomeniške obravnave notranj-ščine, povezane z njeno spomeniško prezentacijo. — **I. K.**

Vipava. Že nekaj let nazaj je aktualna ureditev naravnega okolja ob izviru Vipave za vipavsko graščino, ki je kvaliteten spomenik prve polovice 18. stoletja. To naravno okolje, ki je zelo obiskana turistična točka, so okrnili s postavitvijo neustreznega betonskega kegljišča s terasami in ga nasilno usidrili nad sam izvir. Zavod za spomeniško varstvo LRS se je zavzel za to, da bi kulturneje oblikovali gostinske prostore s kegljiščem in sploh uredili neposredno okolico izvira Vipave, ker se ta del veže v neposredni okoliš grajske stavbe z začeljem in baročnimi, danes že močno poškodovanimi mostišči. Zavod pa predvidenih načrtov za ureditev naravnega okolja izvira Vipave in neposredne grajske okolice ni mogel izvršiti, ker ni razpolagal s terenskimi izmerami okoliša in že stoječega stavbnega objekta, kar bi moral po dogovoru pripraviti tedanji ObLO. — **I. K.**

Virlog pri Škofji Loki. V znamenju je bila očiščena in konservirana freska Ivana Groharja. Restavrator A. Demšar je snel kasnejše apnene in oljne preslikave, plombiral razpoke in vso površino utrdil z nevtralizirano akronalovo razstopino. — **M. Ž.**

Visoko. Ker je zanimivo steberno znamenje, zidano na peterokotni tlorisni zasnovi s široko škodlasto streho stalo v strogem obcestnem pasu in je znamenje predstavljalo resno prometno oviro na ovinku ceste Kranj—Jezerko, je Okrajna spomeniška komisija v Kranju uspeła zadržati predvideno rušenje, konservirati slike na zgornjem, nekoliko razširjenem delu znamenja in ga nato prepeljati preko ceste v neposredno soseščino cerkve. To je bil v zadnjem času prvi poskus prepeljati zidan, četudi manjši objekt, ki je bil v večji meri tudi originalno poslikan. Slikarija pri tem ni utrpela nobene škode. Tehnično plat prevoza je izvršil mojster Belcijan iz Komende. Predhodno so znamenje izpodkopali, podbetonirali, podložili z valjci, ga premaknili preko ceste in ga nato fiksirali na prej določeno mesto. To ni bil samo eden prvih tovrstnih poizkusov, marveč tudi najcenejših, ker bi prvotno predvidena rekonstrukcija znamenja stala neprimerno več kot pa je stal prevoz. — **I. K.**

Vitomarci. Obnovljena je bila zunanjščina poznogotske cerkve slovenjgoriškega tipa iz I. polovice 16. stoletja. Obnova je potekala po spomeniških navodilih. Odstranjen je bil ves stari cementni omet, stavba je bila na novo ometana s tankim apnenim ometom, vsi klesani kamniti deli so ostali neometani. Pri snemanju starega ometa je bilo odkrito do polovice globine okvira zazidano gotsko okno v prezbiteriju. Odstranjena je bila lesena vhodna lopa pred zvonikom. — **S. V.**

Vogrsko. S postavitvijo spomenika NOB na ploščadi za šolo v neposredni okolici ostankov gradu v Vogrskem se je pojavilo vprašanje ohranitve tega

Visoko pri Kranju — predstavitev zidanega poslikanega znamenja: 1. Znamenje brez strehe v strogem občestnem pasu, 2., 3. Premikanje podzidanega znamenja na lesenih valjih, 4. Znamenje je predstavljeno in pokrito z novo streho. (Foto B. Sajovic)

Visoko près Kranj — déplacement d'un petit monument votif bâti et peint: 1. le monument sans toiture tout à fait au bord de la route, 2., 3. déplacement du monument sur des cylindres de bois, 4. le monument mis en place et couvert d'une nouvelle toiture. (Cliché B. Sajovic)

Vogersko — grajska ruševina. Del stene z okencem. (Foto I. Komelj)

Vogersko — ruines du château. Partie du mur avec petite fenètre. (Cliché I. Komelj)

Trebča vas — pravokotno okence po odkritju. (Foto I. Komelj)

Trebča vas — Fenêtre carrée après ouverture. (Cliché I. Komelj)

najstarejšega stavbnega dokumenta v naselju. V tlorisu pravokotna stavba (8 × 12 m), ohranjena le v pritličju, zidana v značilni plastoviti zidavi iz laporja in apnenčastih ogelnikov, je ohranila v vzhodni steni 2.50 m nad tlemi pravokotno proti notranjščini razširjeno okensko odprtino (na zunanji strani višina 70 cm, svetloba odprtina 15 cm), na notranjem delu s spodnjo poševno in zgornjo ravno stranico. Gre za tipično okensko ali svetlobno odprtino, kakršne srečujemo na naši starejši grajski arhitekturi, še posebej pa na stavbah, ki jih datiramo v zgodnjo dobo naših gradov (Klevevž, Hmeljnik, Čretež). Pri teh se konstrukcija opira na preprosto kamnito zidavo pošev vrezanega ostenja z ravnim vrhom, ki ga zapira krovna plošča v obliki enega ali več navadno ploščatih kamnov. Taka lina je sicer po navadi ravno zaključena, le na Hmeljniku pa se ostenje na notranji strani v gornjem delu polkrožno boči, četudi je zunanja odprtina pravokotna. Ostanek stavbe, ki so jo med vojno poškodovali, po vojni pa v gornjem delu brez vednosti spomeniških organov odstranili, je gotovo ostanek stavbe, ki se kot grad izrecno omenja 1279. leta, še pred tem pa so že po Vogrskem znana imena lastnikov (M. Kos, Srednjeveški urbarji). Zavod za spomeniško varstvo LRS je, četudi je bila akcija za odstranitev ruševin že v teku, priporočal ohranitev še preostalega dela stavbe, ki naj bi se primerno uredil, parkovno povezal s spomenikom NOB in tako dokumentiral najstarejšo zgodovino naselja. — **I. K.**

Volča. Iz cestno prometnih razlogov je bilo treba odstraniti znamenje v Volči nad Poljanami. Datirano je z letnico 1781 in ga pokrivajo Tuškove

freske. V tlorisu je trikotno, predstavljala pa tip znamenja-kažipota, ki so jih postavljali na križiščih. Ob njem je vodila cesta v Poljane, Javorje in na Malenski vrh tako, da je stalo znamenje v trikotniku, ki go tvorijo vse tri poti sredi vasi. Ker predstavlja redko ohranjen tip trikotnega znamenja na križišču potov, zaradi datiranih fresk in svojske pokrajinske mikavnosti, je komisija s predstavniki Uprave za ceste OLO Kranj, okrajnega spomeniškega varstva, Občinskega ljudskega odbora in Zavoda za spomeniško varstvo LRS sklenila, naj se prestavi toliko od ceste, da ne bo oviralo prometa v skladu s predpisi. V ta namen je bila odobrena nova lokacija nekaj metrov više od prejšnje v optični osi od ovinka na začetku vasi do znamenja. S prestativtijo bi bil ohranjen svojevrsten spomenik še vedno na historičnem položaju ob križišču poti ne da bi motil promet. Odločeno je bilo, da je z znamenja najprej treba sneti freske, ki bi bile kasneje spet nameščene na novem objektu, natančno posnetem po starem. Znamenje je bilo zato fotografirano in arhitektonsko dokumentirano. Freske so bile nato snete z zidu z ometom vred, da bi se originalna barvna plast čimbolj ohranila in da bi jih laže namestili na nov omet. Vsa površina slikarij je bila očiščena in deloma odkrita izpod beleža. Z lepilom za stakiranje (snemanje z ometom vred) so bile nato prelepljene z gazo in dvakrat s platnom. Ko se je lepilo temeljito osušilo je bil fresko omet odluščen z dleti z zidu in skupaj s prelepljeno barvno plastjo, z gazo in s platnom položen na panel plošče. Postopoma so bile na ta način snete freske z vseh treh stranic znamenja tudi v nišah, skupno šest kosov. Na prostem se mora snete freske nujno montirati v lepem in toplem vremenu. Ker zaradi organizacijskih in tehničnih ovir v letu 1958 ni bilo mogoče pravočasno postaviti novega arhitekturnega ogrodja na predvideni lokaciji, je bilo delo prestavljeno na naslednjo sezono. Snete freske, ki ne bi prenesle daljšega prevoza, če naj bi jih ponovno z ometom vred namestili na znamenje so bile shranjene v bližnjem kmečkem domu. Ob kontrolnem pregledu v maju leta 1959 se je pokazalo, da je lepilo pričelo strapirati barvno plast. Proces se je razvil že do take mere, da fresk ne bi mogli več montirati z ometom vred na nov zid, saj je lepilo odtrgalo večji del barvne plasti z originalnega fresko ometa. Spričo tega ni kazalo drugega kot začetni proces nadaljevati, torej kontrolirano sneti samo barvno plast. Lepilo, predvideno za stakiranje je k sreči dovolj uspešno odluščilo barvne sloje. Snete freske so bile prepeljane v Zavodovo restavratsko delavnico in deloma še nalepljene na platno. Vse postopke je izvršil restavrador E. Pohl.

Ker na platno montirane freske nezaščitene ne prenesejo velikih vremenskih sprememb na prostem je prvotni načrt, da bi originalne slikarije prenesli na prestavljeno znamenje propadel. Freske bodo montirane na posebne okvire in bodo morale biti zaščitene pred neposrednimi vremenskimi vplivi. V oskrbo naj bi jih prevzel bližnji škofjeloški muzej. Ker je vsaka izmed slik le del v enotni zasnovi trikotnega znamenja z nišami, jih bo treba nujno montirati v istem zaporedju in v isti obliki kot jih je zateklo snemanje, če naj se doseže prvobitnemu stanju približani likovni učinek. Znamenje bo lahko polno služilo kot muzejski eksponat le, če bo v celoti rekonstruirano. To pa je mikavna naloga tako za muzejskega delavca, ki naj sodobno prezentira muzejsko gradivo, kot za restavradorja in konservatorja.

V okviru akcije za ohranitev pomembnejših fresk na zunanjščinah, ki propadajo, je Zavod predvidel tudi snemanje fresk z rdečega znamenja v gozdu pri Crngrobu. Alge so te pomembne slikarije iz začetka 16. stoletja že tako

prepredle, da opazovalec ne razloči več posameznih prizorov, čeprav so bile v zadnjih desetletjih že večkrat konservirane. Alge pa fresk niso le prekrile, ampak so načele in razjedle tudi barvno plast, tako da jih je mogoče pošteno konservirati le če se snamejo. Tudi v tem primeru bi bila najidealnejša rešitev popolna rekonstrukcija znamenja s snetimi freskami, ki naj bi našle svoj prostor v muzejskem kompleksu na škofjeloškem gradu. S tem bi bila za dolgo dobo rešena dva pomembna slikarska in krajinska spomenika, eden gotski in drugi baročni.

Omenimo naj še, da je samo leto kasneje uspelo Okrajni spomeniški komisiji v Kranju, da je v podobnem primeru kot v Volči, na Visokem pri Kranju organizirala prestavitve celotnega znamenja na ustrezno oddaljeno mesto ob cesti, ne da bi snemali freske. — **M. Ž.**

Vrhpolje, p. c., **toniranje notranjščine in obnova oltarjev.** Odsek za spom. varstvo OLO je bil obveščen o nameravanem novem pleskanju cerkvene notranjščine. Pri čiščenju starega beleža so delavci našli na svodu ladje freskosliko, datirano 1765. Podoben rezultat je dalo odstranjevanje beleža v obeh plitvih bočnih kapelah za oltarji. Pri tem je bila slikarija močno poškodovana. Kljub navodilom je upravitelj naročil napačno novo toniranje ostenja (v razmeroma močnem okru), kar je popolnoma uničilo skladnost med slikarijo in steno. Po večkratnih intervencijah je bilo mogoče doseči novo, skoraj belo toniranje prostora (po prvotnem načinu, ki se sklada s freskami); ob tem pa je kljub ponovnim opozorilom veliki oltar (iz druge polovice 18. stoletja) doživel nespomeniško obnovo polihromacije. Tako je bil interieur bistveno oškodovan za svojo skladno podobo, ki sodi med najboljše, čeprav po merah skromne, miljejske spomenike baročne dobe v Moravški dolini.

Slikarija na stropu in v kapelah je bila utrjena in retuširana. Letnica stropne freske datira tudi baročno prezidavo stavbe; takrat je dobil prezbiterij svojo pilastrsko opremo in ladja obe kapi v osi prostora. Stranska oltarja sta iz 19. stoletja. V cerkvi je dober Egartnerjev križev pot, dragoceni so tudi okviri slikanih postaj iz časa nastanka slik. (1959) — **N. Š.**

Vrhpolje pri Moravčah. Restavratorska ekipa Zavoda (A. Demšar, M. Pirnat, Kokalj), je v cerkvi odkrila okrog 65 m² fresk, datiranih z letnico 1765. Slikarije pokrivajo obe stranski niši v ladji in del oboka v naslikanem okviru. Bile so v celoti prebeljene, zasledili pa so jih pri napeljavi električnih vodov. Delavci so z nestrokovnim odkrivanjem deloma ranili barvno plast. V tem okolišu je to že drugi primer v zadnjem času, da so prišle ob napeljavi elektrike na dan slikarije. Primer z odličnimi gotskimi freskami v prezbiteriju podružnice v Krašci, kjer so električni vod napeljali preko sredine vseh glav stoječih naslikanih figur je zadostno opozorilo, da je treba vsake na videz morda nepomembne spremembe v spomeniških ambientih predhodno javiti spomeniškim organom. Ekipa je s fresk odstranila ostanke beleža in sige, injicirala in utrdila omet, ki je odstopal, zakaitala razpoke in freske očistila, retuširala ter utrdila. Umetnostnozgodovinsko opredelitev novo odkritih slikarij bo pokazala primerjava z ostalim materialom iz tega obdobja. Dela je finansiral OLO Ljubljana. — **M. Ž.**

Vuzenica. Ob izdelavi programa za restavriranje zunanjščine župnijske cerkve, ki je z večstoletno rastjo svoje arhitekture med najzanimivejšimi spomeniki na Slovenskem, so bile preiskane nekatere podrobnosti, ki so končno pojasnile uganko stavbnega razvoja. Zahodni, banjasto obokani del severne stranske ladje, ki je kot »stara cerkev« doslej nesporno veljal za najstarejši

del in za izhodišče vsega stavbnega kompleksa, po novih odkritjih tega svojega mesta ne zavzema več. Že poprej je tako idealno speljano nit stavbnega razvoja motilo eno samo dejstvo, da je namreč bila nad banjasti obok segajoča vzhodna stena tega prostora ometana in pobeljena, čeprav po dotlej veljavnem sklepanju torej ne bi bila mogla biti nikoli vidna, ker je bila menda ves čas na podstrešju. Vendar pa samo to dejstvo ni moglo omajati sklepa, da je kapela z banjastim obokom, na katerem so samo naslikana gotska rebra, starejša od gotike in torej od vseh ostalih delov cerkve, pa celo od njene glavne ladje, ki je z zvonikom vred iz sredine 13. stoletja. Ob odstranjevanju ometa s severne stene zagonetne kapele z namenom, da bi se pokazala struktura njene gradnje, ki naj bi s svoje strani pomagala pojasniti njeno uganko (uganko kljub vsemu zato, ker je omenjeni omet na podstrešju vedno znova postavljal nerešeno vprašanje — odkod?), pa se je stvar nenadoma pojasnila. V severni steni sta se nizko pri tleh pokazali dve majhni zazidani okenci s kamnitimi okvirji, ki sta bili zelo skrbno zazidani, vse skupaj pa je pokrval pod novejšim ometom še omet z ostanki svetlordeče in sive barve, ki pa je bil zaradi novega ometa nakljuvan. Ob odpiranju zazidanih okenc, ki nista bili pozneje prebiti in sta nedvomno prvotni, sta se pokazala njuna šilasta vrhova in pa trikrat drobno stopničasto profilirano ostenje svetlobnega okvira, ki je pri obeh okencih vložen prav na zunanji strani, navznoter pa se okensko ostenje lijakasto razširi v vsej debelini stene. To obliko je bilo mogoče na splošno označiti za gotsko. Taka oblika okenca je v gotski dobi pri nas sicer nenavadna in kaže na italijanske vzore. Z južnim vplivom pa se da dobro vskladiti sedaj tudi vse ostalo, kar je doslej zavajalo do napačnih sklepanj. Banjasti obok, ki je veljal ne samo stilno, temveč tudi časovno vsaj za romanskega, je prav tako lahko razložljiv z delom italijanskih zidarjev, ki so jim bile rebraste gotske konstrukcije tuje in so pač gradili še v gotski dobi s starejšimi gradbenimi elementi in načini. Odtod torej tudi naslikan rebrasti obok v zahodnem delu tega prostora, kjer so naslikana rebra marmorirana po italijanskem načinu. In končno so tu slikarije, ki pokrivajo obok in stene: marmoracija, tipični kozmatski okvirji ter način slikanja z modeliranjem in ikonografskimi posebnostmi spet kažejo v Italijo. Tako se izkaže arhitektura zahodnega dela severne stranske ladje za prizidek k že poprej obstoječi rebrasto obokani kapeli v njenem vzhodnem delu. Ta prizidek so, po arhitekturi sodeč, izvršili italijanski zidarji v zač. 15. stoletja in ga je italijanski popotni slikar kmalu nato tudi poslikal. S tem pa se njegova starost seveda občutno zmanjša, saj je razen poznogotskega prezbiterija tako najmlajši del srednjeveške cerkve. V luči vsega tega pa je obstoj ometa nad banjastim obokom seveda popolnoma razumljiv: pred pozidavo obravnavane kapele je že stal gotsko obokani del pred njo, katerega prvotna zahodna stena je bila seveda kot fasada zunaj ometana in se je del tega ometa na njej ohranil še potem, ko so steni prislonili banjasti obok prizidane kapele, prejšnjo zaključno steno pa spremenili v lok, ki v prostoru povezuje oba dela v sedanjo severno stransko ladjo.

Tolikanj zanimiva arhitektura je na zunanjščini skrajno zanemarjena, tako da sedanje stanje nikakor ni v skladu z njeno izredno zgodovinsko pričevalnostjo in spomeniško vrednostjo. Skrajni čas bi zato bil, da se začne s spomeniškim restavriranjem zunanjščine, pri čemer se bodo prav gotovo pokazale nove podrobnosti, ki bodo spet dvignile spomeniško vrednost tega pomembnega objekta. — M. Z.

Zakal. Rezbarski mojster Bergant iz Kamnika je restavriral oltarne rezbarije in plastike iz druge polovice 17. stoletja. Prav spomeniki rezbarstva in podobarstva 17. stoletja so v kamniškem okolišu razmeroma redki. Na teritoriju, ki ga zajema Steletova Kamniška topografija so ohranjeni le v šestih krajih, kar je za tako obsežno ozemlje prav malo, še posebej če ga primerjamo s sosednjim kranjskim okolišem, kjer so spomeniki te vrste vsaj štirikrat gosteje razsejani po deželi. Tako velja za ogrožene primere v okolici Kamnika pri določanju prioritete restavriranja poleg stopnje ogroženosti in ostalih vidikov, ki naj izluščijo pomembnost posameznega spomenika, zlasti še kriterij ohranjenosti v pokrajini. Na ozemlju, kjer so rezbarije 17. stol. redke, zasluži posebno pozornost vsak ogrožen spomenik kot primer poudarjene pričevalnosti, saj pomembnost spomenikov narašča glede na njihovo maloštevilnost. Zakalske rezbarije so poleg tega tako nezadržno propadale, da bi se arhitekturno ogrodje verjetno prav kmalu sesulo, kot je to pokazalo razstavljanje oltarja. Ko so odstranili edino vez, s katero je bil nastavek pritrjen k steni, se ogrodje ni moglo več obdržati na predeli in je razpadlo. Podružnica je močno vlažna, zlasti na severni strani, kjer jo zamaka talna voda. Vlaga se dviga po stenah in izhlapeva. Restavrirani stranski oltar je bil prislonjen v posneti vogal na stičišču severne in slavoločne stene. Stal je na zidani menzi, ki sprejema vodo neposredno iz tal, jo akumulira in oddaja steni v kotu, kjer zrak razumljivo najmanj kroži. Še to skromno menjavanje zraka so preprečevale dragocene rezbarije, postavljene prav do stene poševno v kot. Zato je tu, obratno kot pri muljavskem oltarju trpelo predvsem arhitekturno ogrodje, ki je od vlage popolnoma preperelo. Plastike in ornamentalne aplikacije so bile črvice, prepojene z vlago, da se je zdelo kot bi jih držala skupaj pravzaprav le kasnejša oljna polihromacija. Ta je v debelih nanosih prekrivala vse rezbarije.

Pre pregledu klavnih ostankov v delavnici mojstra Berganta v Kamniku se je izkazalo, da bo pri restavriranju treba uporabiti najrazličnejše kriterije od strogo dokumentarne konservacije do obnavljanja preperelih delov in popolne rekonstrukcije. Uporaba tako različnih prijemov na istem objektu je pogojena s posebnim značajem spomenika, ki učinkuje predvsem dekorativno kot celota in je po svojem nastanku kolektivno delo. Navidez nasprotujoče si vidike veže v logično organsko celoto spomeniško utemeljenih kriterijev vodilo, da je sicer pri teh spomenikih odločilen učinek celote, da pa morajo biti vsi deli z izrazitim individualnim poudarkom predvsem dokumentarno obravnavani. Zato je pri restavriranju uporabljen princip popolne rekonstrukcije povsod tam, kjer so imeli razpadli deli značaj mizarskega izdelka, pri rezbarijah pa le tam, kjer bi bil drugače okrnjen učinek celostne kolektivne umetnine.

Ves mizarski del arhitekturnega ogrodja je bil popolnoma na novo izdelan. S starega razpadlega ostenja je restavrator pobral vse rezljane ornamentalne aplikacije, večne in mejne profile, stebre in pilastre ter jih pritrdil na novo ogrodje. Kjer so bili profili uničeni jih je na novo izrezljal. Večinoma je z rezljanih letvic odpadla tudi pozlata, zato je restavrator te dele na novo prevlekel s plastjo podsnove. Ornamentalni deli so bili dopolnjeni in po stari predlogi polihromirani. Pod kasnejšimi preslikavami je bila namreč ohranjena prvotna polihromacija. Arhitekturno ogrodje je bilo pred restavriranjem belomodro marmorirano, ozadja so bila temno modra, plastike pa deloma pisano prebarvane. Pri obnavljanju je bila uveljavljena spet prvotna barvna skala. Arhitektura in vsa ozadja so zdaj barvana temnorjavo, ornamentalni deli so zlačeni, na plastikah pa je deloma odkrita stara barvna plast. Izkazalo se je,

da je razmeroma dobro ohranjena, precej je srebrnih in rdeče ali zeleno laziranih delov, ki jih je prekrivala debela plast mlajših preslikav. V barvnem izrazu je tako nastavek ponovno spregovoril v značilnem stilnem jeziku druge polovice 17. stoletja, ko je nasprotje med ozadjem in ornamentiko, ter ornamentiko in plastikami stopnjevano s temno, skoraj črno barvo arhitekture, z bleskom zlačenih ornamentalnih delov ter z ubranim sozvočjem zlačenih in srebrnih plastik, katerih oblačila so živahno lazirana. Zdi se, da je pri obnovi zakalskih rezbarij dosegla poseben učinek prav novo odkrita oziroma po stari natančno posneta polihromacija. Drug važen element, ki daje obnovljeni umetnini ponovno značaj kolektiva dekorativne stvaritve pa je v tem, da je bil dosledno uveljavljen neprekinjen ritem ornamentike in obrisa. Medtem, ko so bili nekateri ornamentalni deli po starih vzorcih na novo izrezljani, torej rekonstruirani, pa so bile plastike obravnavane individualno. Bile so konservirane, prvotna barvna plast je bila na njih odkrita do največje možne mere, zlasti pazljivo na obrazih.

Skrbno restavriranje mojstra Berganta je dober primer sodelovanja rezbarja, slikarja-tehnologa restavradorja in umetnostnega zgodovinarja-konservatorja. Za konserviranje so bila po navodilu prof. Mirka Šubica uporabljena zanesljiva sredstva proti črvu ter zlasti na vlagi obstojna sredstva za utrjevanje, saj so bile plastike in rezbarije prepojene s šelakovo razstopino, hrbtna stran nastavka premazana z minijem, pri polihromiranju pa uporabljena oljna veziva. Ker bodo rezbarije znova prišle v vlažni prostor je bilo celó zlačenje izvršeno na olje in ne na poliment. S tem je sicer okrnjen prvobitni učinek pozlate, ki je bleščavo poudarjala krivine in obline rezbarij ter plastik, spomenik pa je na ta način v močno vlažnem prostoru zavarovan za daljši čas, saj spričo pomanjkanja strokovnjakov ne kaže, da bi bil lahko v krajšem času ponovno restavriran. Razumljivo pa bo treba poskrbeti za drenažo stavbe, ki ne hrani le pomembnih rezbarij 17. stoletja in gotskih plastik, ampak je tudi sicer kompleksen spomenik arhitekture, opreme in stenskega slikarstva.

Vsa opisana dela so bila opravljena izven zavodove restavratorske delavnice, vendar v tesnem sodelovanju z zavodovimi strokovnjaki, kar je v skladu s spomeniško politiko kolikor ta zadeva restavriranje spomenikov rezbarstva in podobarstva 17. stoletja pri nas. Zavod naj bi imel pri tem predvsem posredovalno in posvetovalno vlogo, ne le izvršilne. Da je ob tej obliki intervencije že uspelo razširiti krog sodelavcev, ki so voljni in sposobni delati po sodobnih principih restavriranja in konserviranja pa kaže prav opisani primer. — **M. Ž.**

Zavogljje, obzidje okoli cerkve. Na vprašanje, ki ga je postavil ObLC Ljubljana-Polje, ali je potrebno ohraniti in popraviti obzidje okoli cerkve v Zavogljah, je po komisijskem ogledu Odsek za spom. varstvo predlagal ohranitev zidu. Podružnica v vasi kot gotška stavba z antičnimi fragmenti sodi v vrsto kulturnih spomenikov, obzidje je sestavina, ki spomeniški kompleks izolira od okolice. (1959) — **N. Š.**

Zbiljsko jezero, ureditveni načrt obrežja. Odsek za spomeniško varstvo OLO Ljubljana je sodeloval pri izdelavi ureditvenega programa za obrežje Zbiljskega jezera, ki je nastalo po zapori Save z elektrarno v Medvodah in je dobilo značaj pomembnega turističnega ambienta v najbližji ljubljanski okolici, in to zlasti zaradi razvitega čolnarstva. Sporazumno s spomeniškim organom so bila določena tale načela, ki jih je upošteval ureditveni načrt: Obrežje jezera se načelno ne zazidava z vidnimi in zlasti ne z visokimi objekti. Spričo razmeroma urejenih komunikacij in naravnih pogojev prihaja v pošte

Zički samostan — pogled na del kompleksa proti zgornjemu stolpu. (Foto M. Zadnikar)
 Monastère de Ziče — vue d'une partie du complexe vers la tour supérieure.
 (Cliché M. Zadnikar)

turistična oprema obrežja pod vasjo Zbilje (čolnarna, platoji, bazen i. pod.). Načelno se v tem območju prepove gradnja stanovanjskih hiš. Vas Zbilje ima vse pogoje, da z ohranjevanjem svojih starih sestavin (hiše iz okoli 1800 ali vsaj z baročno tradicijo) postane turistično zanimiv predel; prav tako bi sodila k takemu značaju ohranitev nekaterih značilnih kozolcev. Na vzhodnem jezerskem obrežju pred smledniškim mostom stoji stara pollesena kmečka hišica, ki bi jo kazalo obdržati. Po trasiranju potrebne obvozne ceste okrog jezera naj se rezervirajo na vzhodnem bregu zemljišča za turistične naselbinske skupine, ki pa naj se postavljajo za zeleno zaveso gozdnega pasu ob jezeru. (1959) — N. Š.

Ziče. Kartuzijanski samostan v Žičah je bil ustanovljen okoli leta 1163. Njegova cerkev je bila posvečena leta 1190. Romanski samostan je moral biti precej majhen. Kartuzija je doživela glavne prezideve in povečave v 15. stoletju. Takrat so gotozirali cerkev, prizidali dvonadstropno kapelo, prezidali vse celice, zgradili do leta 1467 refektorij, klet, gotsko hodišče in stolp ob vodi, leta 1469 pokopališko kapelico in okoli leta 1530 veliki okrogli stolp. 16. stoletje je pomenilo dobo samostanskega propadanja. Z njegovo obnovo leta 1595 se je začela nova stavbna perioda. Leta 1640 se je barokizirala cerkev z novim glavnim portalom, pevskim korom in stranskimi kapelami. Letnica 1682 na oknu jugovzhodnega ogala in 1688 na podbojih sedaj porušenega glavnega vhoda pa zaznamujeta najživahnejšo stavbeno dobo, ko so nastajala poslopja ob vodi.

S cvetličnjakom leta 1735 se je stavbni razvoj zaključil. Leta 1782 je bil samostan razpuščen in se je že v istem stoletju začel spreminjati v razvaline.

Očiščevalna akcija samostanskih razvalin se je začela leta 1957, a se je tedaj omejila predvsem na cerkev in njene kapеле. Rezultati tega izkopavanja so nakazani v »Varstvu spomenikov VI«. Letošnje poročilo sloni na izkopavanjih v letu 1958. Ta izkopavanja so se osredotočila na objekte, ki se na severu neposredno dotikajo cerkve: pritlične prostore refektorija, mali križni hodnik ter severno kapelo. Pritlični prostor, v katerega so vodila vrata skozi ozek hodnik z zahoda, je bil pokrit s 6 križnimi rebrastimi oboki, ki so počivali na dveh oktogonalnih stebrih in ustreznih geometrično oblikovanih konzolah. Rebra so bila močna, obojestransko konkavno posneta ter črno-rumeno poslikana. Iz opisanega prostora so vodile baročne marmorne stopnice na podest, iz katerega se je na desno prišlo na višje križno hodišče, na levo pa po stopnicah v sam refektorij, velik prostor z visokimi zašiljenimi okni ter sledovi rebrastega oboka. Križni hodnik je bil širok ter se je na skopani južni strani odpiral proti dvorišču z dvema lokoma, počivajočima na oktogonalnih stebrih. Dvorišče samo je nasuto ter je produkt 15. stoletja. Ob zahodnem ogalnem slopu je bila večja piscina. V križni hodnik je vodil iz cerkve dohod, katerega stopnice in podest so bile vdelane v cerkveno steno, ki je zaradi tega zgubila svojo trdnost ter se podrla takoj, ko jo niso več zadrževali oboki. V severno kapelo ni bilo neposrednega dostopa iz cerkve, ampak iz križnega hodnika. Kapela ima dvojen tlak, torej je bila enkrat nasuta in je bila razdeljena v dva prostora: kapelo in zakristijo. Rebra so hruškastega, a vendar dvojnega profila ter iz začetka 14. stoletja. Zanimivo je, da so bili v razvalinah križnega hodnika najdeni fragmenti reber kvadratnega profila s posnetima robovoma, verjetno ostanki prvotnega cerkvenega oboka, ki so ga v začetku 15. stoletja nadomestili z visokogotskim. Vzhodna kapela je vsekakor okoli 150 let starejša od križnega hodnika in refektorija. Pri zemeljskih delih, ko je bilo treba material kopati in odvažati tudi 5 m globoko, se je našla obilica kamnoseških detajlov: reber, konzol in sklepnikov, med katerimi je zlasti omeniti 2 listni konzoli in 2 figuralna sklepnika (Kristusova glava, glava v listnem vencu, ki je delan v polno plastičnem reliefu). Paralelno s temi deli smo očistili cerkveno notranjščino in deloma zunanjščino bršljana, popravili streho nagrobne kapelle iz leta 1469 in očistili njeno grobnico. V grobnico smo spravili 5 voz škrljja, katerega smo našli pri kopanju, v kapelo pa vse vrednejše kamnoseške kose. Seveda so rezultati opisane akcije samo nakazani, saj bodo šele naslednje delovne etape, povezane s točnimi meritvami doslej odkritega, prinesle širše znanstvene rezultate. — J. C.

Žiganja vas. Leta 1959 je restavrator Boris Sajovic na pobudo in po naročilu okrajne spomeniške komisije v Kranju sondiral stene v notranjščini cerkve sv. Urha v Žiganji vasi zaradi ugotovitve domnevnih stenskih slik v stavbi, ki sicer sama na sebi ni vzbujala nobenega posebnega spomeniškega interesa. Barokizacija in predelave v notranjščini stavbe v drugi polovici 19. stoletja so skoraj do nespoznavnosti zbrisale njen srednjeveški značaj, ki ga je izdajal edino le gotsko zašiljen portal v podaljšanem delu ladje in oblika prezbiterija s talnim pristrešnim podzidkom. Na severni steni ladje je restavrator našel pod debelo plastjo izravnalnega ometa, na katerem je slikar Gosar naslikal oltarno arhitekturo, fragmente stenskih slik iz večje kompozicije Poklona treh kraljev. Slike je našel na obeh straneh naslikanega oltarja. Na desni strani, s katero se kompozicija tudi zaključuje, sedi pred ozadjem, ki ga

Žiganja vas — Marija z otrokom, detajl iz kompozicije Poklona treh kraljev.
(Foto I. Komelj)

Žiganja vas — La Vierge et l'Enfant, détail de la composition de l'Adoration des Mages.
(Cliché I. Komelj)

zastira patronirani zastor, na tronu z dvignjenim podstavkom Mati božja z otrokom v naročju. Otrok z eno roko sprejema v dar kelih, z drugo pa blagoslavlja. Oblečen je v rumeno suknjo, ki se spredaj zapenja po celotni dolžini života. Marija ima vijoličast plašč z rumeno obrobo, izpod plašča se kaže svetla suknja, ki se mehko nabira nad dvignjenim podstavkom trona. Marijin nimb je vtisnjen v omet, na otrokovem je naslikan križ. Od prvega kralja se je ohranila le roka, ki drži otroka za nogo. Spodaj in zgoraj se prizor zaključuje z razmeroma široko borduro z značilnim kozmatskim vzorcem, ki na zgornji

Ziganja vas — spremljevalec, detajl Poklona treh kraljev. (Foto I. Komelj)
Ziganja vas — un personnage de la suite, détail de l'Adoration des Mages.
(Cliché I. Komelj)

strani tudi dokumentira prvotno višino stavbe. Na levi strani naslikane oltarne arhitekture je ohranjen le del postave drugega kralja v dokolenskem oblačilu, del rumenega konja z belo grivo in opremo, pod konjem pa manjša figura spremljevalca kraljevskega pohoda. Spremljevalec je oblečen v kratko oblačilo,

Žužemberk — pogled na trg z gradom okrog leta 1930. (Po posnetku iz zraka)
 Žužemberk — vue sur le bourg avec le château vers 1930. (D'après une photo prise d'avion)

na glavi ima zašiljeno pokrivalo, v roki pa sulico. Prizor se razvija na ozadju, ki je v spodnji polovici temnejši in posut s stiliziranim cvetjem, v zgornji pa svetlejši. Omet s slikarijo je nanesen na že zglajeni in pobeljeni spodnji omet, na katerem se pod deloma odpadlo gornjo plastjo kažejo rdečkasti toni vitičasto oblikovanih črt. Gornja plast sodi v krog t. im. »furlanskih« slikarjev, tip »svečane« Madone pa je tako izrazito italijanski, da kljub povprečni kvaliteti, ki jo slikarja izdaja in ki se opira predvsem na monumentalni izraz kompozicije, govori za tesnejši stik z italijanskim slikarstvom. Sondiranja na nevtralnih mestih naslikanega Gosarjevega oltarja so pokazala, da so slike na teh mestih v večjem delu uničene; srednji del je pa še celo uničen, ker so ob slikanju novega oltarja napravili v zid večjo polkrožno nišo, ki je slike med obema odkritima fragmentoma po večini tudi uničila. Zato ne bomo zaradi nadaljnjih odkritij sneli Gosarjevega oltarja, ostal bo na mestu. Deloma pa bomo le sneli gotske freske na levem delu zaradi dokumentacije in ugotovitve pomena ohranjenih barvnih lis, ki se kažejo izpod mlajše plasti.

Slučajno odkritje slik v Žiganji vasi je najprej pokazala, da utegne marsikatera na videz še tako barokizirana in predelana stavba hraniti na stenah pod plastmi kasnejših beležev in ometa srednjeveške stenske slike, po drugi strani pa taka spomeniško nevtralna stavba postala določneje opredeljiva. Odkrite slike, ki jih datiramo v okrog 1400 ali nekoliko kasneje, so nanese na že pobeljen in dekoriran omet, kar dokazuje, da moramo nastanek cerkvene stavbe datirati pred tem časom. To je po analogijah z ostalimi gorenjskimi spomeniki povsem utemeljena domneva, da so stavbe s slikami »furlanske« smeri vsaj v okvirnih zidovih ladje še romanske, ali vsaj zgodnjegotske. Cerkev

v Žiganji vasi pa je že stala 1327. leta, ko ji je patriarh Poganus della Torre podelil odpustke kot božjepotni cerkvi. (J. Lavtižar, *Cerkve in zvonovi v dekaniji Kranj, Ljubljana 1901*, str. 120) in ta podatek listinsko tudi potrjuje našo domnevo. — I. K.

Žužemberk. Leta 1958 in 1959 so se nadaljevala obnovitvena dela po načrtu, ki predvideva, da se po izvršeni konsolidaciji in delni obnovi obodnih sten prekrijejo vsi obzidni stolpi, ki so razmeroma še dobro ohranjeni. Konsolidirali smo fronto proti trgu po načinu, ki smo ga že uporabili na prvem stolpu. Kljub temu, da se ponuja povsem utemeljena in stavbnogodovinsko dokumentirana misel, da bi grad, ki je danes razvalina, restavrirali v obliki 16. stoletja, pri čemer bi severno fronto znižali do višine prvotnega zidu in v njem odprli prvotne, deloma še ohranjene in v 17. stoletju zazidane strelne odprtine, smo zaradi praktičnih razlogov izbrali obliko 17. stoletja. V tem času je grad namreč doživel zadnjo večjo prezidavo in v taki se je tudi v glavnem ohranil. Lokalni organi so se zavzeli za ureditev gostišča v gradu in zato bo Zavod pripravil v okviru ureditvenih načrtov tudi načrte za predvideno gostišče v zahodnem grajskem delu nad kletnimi prostori. Novogradnjo bi organsko vključili v grajski organizem in nameravana pozidava gostinskih prostorov nad obokano kletjo nikakor ne bi vplivala na spremembo silhete, ki jo danes podaja višina zidnega oboda z obzidnimi, po načrtu prekritimi stolpi. Pri konservacijskih delih bo treba upoštevati bodoči namen razvaline. Vendar bo v prvi vrsti varovana stavbnogodovinska pričevalnost gradu. Občinski ljudski odbor Žužemberk je prispeval za ostrešje 100 m³ lesa, obnovitvena dela je izvršilodomače zidarsko podjetje »Remont«, Zavod za spomeniško varstvo za zdaj nosi stroške za sanacijo razvaline. — I. K.

SEZNAM SODELAVCEV:

J. C. — Jože Curk; J. Č. — Jaroslav Černigoj; I. K. — Ivan Komelj; V. K. — Vlasta Koren; B. K. — Breda Kovič; V. N. — Vlado Novak; N. Š. — dr. Nace Šumi; M. V. — Marjan Vidmar; S. V. — Sergej Vrišer; M. Z. — Dr. Marijan Zadnikar; M. Z. — Milan Železnik.

Poročilo o delu restavratorskega oddelka na premičnih spomenikih

V preteklih dveh letih je bilo v odseku za slikarstvo restavriranih 144 slik, od teh dobrih osem desetin za ustanove, galerije in muzeje. Restavrirane cziroma na platno nalepljene in montirane v okvir so bile tudi štiri snete freske. Moderna galerija je priredila razstavo slik Ivana Groharja in Avtoportret na Slovenskem. Za obe je bilo restavriranih večje število slik. Veliko časa in potrpežljivega dela so restavrtorji posvetili tudi restavriranju treh slik Carpaccia oziroma njegove delavnice iz Kopra. Ob pomoči zveznega inštituta so bile rentgensko prefotografirane skupno z nekaterimi drugimi slikami. Posnetki so posredovali dragocene podatke komisiji, ki je odločala o postopkih konserviranja in načinu restavriranja, in restavrtorjem pri nadrob-nem delu na teh pomembnih spomenikih. Svojevrsten rezultat je dalo rentgen-sko fotografiranje Šubičeve slike Sama, na kateri se je pod vrhnjo plastjo slikarije s sedečo žensko figuro pokazala bradata moška glava. Od večjih slik

je treba omeniti še restavriranje podobe sv. Jurija iz kapele ob ortneškem gradu. Signirana je z monogramom HGG in označena z letnico 1641, nameščena pa je bila v rezljanem oltarju iz istega leta, ki ga hrani novomeški muzej. Slika je eden temeljnih spomenikov slikarstva 17. stoletja pri nas.

V odseku za plastike so bile dokončno restavrirane številne rezbarije, ornamentalni deli in kipi iz muljavskega oltarja, ki je bil leta 1959 znova sestavljen in čaka le še na manjše korekture.

Leta 1958 je restavratorski oddelek priredil v prostorih Narodne galerije in z njenim sodelovanjem ob Muzejskem tednu razstavo o restavratorskih postopkih in načinu dokumentacije na slikah, plastikah in freskah, ki jih je v zadnjih letih restavriral za osrednjo galerijsko ustanovo.

Restavratorji iz obeh odsekov sodelujejo v sezoni pri terenskih delih, ki so bila lani še posebej obsežna. Tako je postalo že kar pravilo, da so restavratorske delavnice poleti prazne. Pri tem je razumljivo, da zastane delo na premičnih spomenikih, kontinuiteta je prekinjena, potrebe pa so veliko večje od zmogljivosti delavnice. Spričo obsežnih razstav galerijskih in muzejskih ustanov je zato restavratorsko delo v preostalem času večkrat forsirano. Število dokončno restavriranih slik se je do leta 1959 stalno dvigalo in je doseglo z okroglo 100 restavriranimi slikami skrajno mejo zmogljivosti ob sedanji zasedbi na restavratorskem oddelku, če naj bo oddelek resnično centralni znanstveni laboratorij za restavriranje, kakor je proklamiran s poslovnikom zavoda. Razen tega so vse številke glede na značaj restavratorskega dela močno relativne. Postopno delo na eni sami večji Carpacciovi sliki traja lahko več let in bo s statistiko zajeto kot ena sama slika, medtem ko delo na manjših formatih neenakomerno poviša število. Celo če bi napravili statistiko na podlagi kvadrature restavriranih slik, bi bili rezultati relativni, saj zahteva posamezna posebno poškodovana slika nekajkrat daljši postopek restavriranja kot manj poškodovana slika enakih mer. Popolno merilo za delo restavratorskega oddelka pač ne more biti ta ali ona številka, ampak pred vsem uspešnost opravljene naloge. Forsirano delo je škodljivo zlasti za razvoj restavratorstva, pa tudi glede na trenutne dosežke zato, ker pospešuje posplošeni način dela že skoraj na tekočem traku, hkrati pa slabi pri restavratorjih prav tisto dragoceno lastnost intenzivnega likovnega podoživljanja, ki jo posreduje poglobljeno delo na umetnini. Zdi se, da to lastnost vse preskromno ocenjujemo, saj je zahtevnejši restavratorski posel pridržan predvsem ljudem, ki temeljito obvladajo posamezno vrsto likovnega ustvarjanja, hkrati pa morajo biti zmožni do samoopovedi disciplinirano uveljaviti pri restavriranju zgolj likovno govornico spomenika. Pri svojem delu sledijo tako rekoč vsaki potezi čopiča ali dleta na umetnini, doživljajo jo v podrobnostih in preko njih kot celoto. Umetnostno zgodovinar lahko na svoj način doživlja podoben proces, ne more pa nadomestiti restavratorjeve sposobnosti, da sam poseže v likovni organizem.

Po drugi strani nudijo razstave, še posebej, če zajamejo dela iz večjega ozemlja, izredno priliko, da se restavrira posebno ogrožene umetnine, ki sicer zlepa ne bi prišle na vrsto. Spomeniški interes je tu očiten in sovпада z interesom muzejskih in galerijskih ustanov, križa pa se z zmogljivostjo restavratorskega oddelka. Ob sedanjem številu restavratorjev je morda časna rešitev problema v poostitvi kriterijev ob sprejemu v restavriranje, v tesnejši povezavi z naročniki - ustanovami, ki morajo pravočasno oskrbeti sezname ogroženih spomenikov, v notranji organizaciji dela, v pritegnitvi zunanjih sodelavcev in v sorazmerju med delom na premičnih in nepremičnih spomenikih. Pri tem

se je treba seveda zavedati, da mora Zavod oziroma restavratorski oddelek skrbeti za ogrožene spomenike v vsej Sloveniji, kolikor nimajo drugi spomeniški organi lastne restavratorske delavnice. Kontinuiteto restavratorskega dela na nepremičnih spomenikih pa lahko zagotovi le večje število redno zaposlenih restavratorskih moči. — M. Z.

b) ETNOGRAFSKI SPOMENIKI

Referat za etnografijo pri Zavodu za spomeniško varstvo, katerega delo opravlja v glavnem Etnografski muzej v Ljubljani, je v letih 1958/59 nadaljeval z dokumentiranjem nepremičnih etnografskih spomenikov na terenu. Za to obliko dela se je referat odločil že na posvetovanju etnografskih muzejskih delavcev v letu 1956, potem ko so dotedanje izkušnje pokazale, da zaščita nepremičnih etnografskih spomenikov na kraju samem iz finančnih in drugih objektivnih vzrokov ni pokazala zaželenih uspehov.

Dokumentacija, ki jo opravlja Etnografski muzej, obsega tehnične posnetke objektov (tlorise, narise, prezeze in detajle), fotoposnetke in opise. Delo se deli na snemanje in ostalo dokumentacijo na terenu ter na izgotavljanje načrtov v muzeju. Tako je bilo v zadnjih dveh letih narisanih skupno 14 etnografskih spomenikov, ki so bili posneti na terenu še v letu 1957 poleg tega pa dva spomenika, posneta v letu 1958. Načrti so delani v merilu 1:50 ali 1:75. Za en objekt je potrebnih 5 do 10 samostojnih risb. To delo zahteva mnogo časa in ker ga muzej opravlja poleg svojega rednega dela, pomeni zanj določeno obremenitev. Zato smo se morali v zadnjih dveh letih pri terenskem delu omejiti na manjše število spomenikov ljudskega stavbarstva, da bi tako z izgotavljanjem načrtov muzej ne bil v prevelikem zaostanku.

S terenskim delom smo nadaljevali v Bohinju, kjer smo posneli in dokumentirali še dva značilna objekta (primer kajžarske lesene hiše z odprtim ognjiščem v Češnjici in primer kmetskega doma z gospodarskimi prostori v Jereki). Na Jezerskem smo posneli in dokumentirali dva spomenika, ki sta že bila preventivno zaščiteni z odločbo Zavoda (srednjeveško Jenkovo »kasarno« in Senkovo hišo na Zgornjem Jezerskem), poleg tega pa še enocelično drvarsko kočo, grajeno iz brun, imenovano »golcarska bajta« na Murijevi planini na sedlu med Malim in Velikim vrhom. S tem smo v glavnem zaključili z delom na rateško-kranjskogorskem območju, v Bohinju in na Jezerskem. Preostala sta nam le še star senik, ki smo ga ugotovili na rateških senožetih, in pastirski stan v bohinjskih planinah.

Na novo smo začeli z dokumentiranjem etnografskih spomenikov v Beli krajini. Po predhodnem pregledu smo na območju Vinice in Adlešičev izbrali šest značilnih hiš, od katerih je bila ena že preventivno zaščiteni z odločbo Zavoda (Kulanova hiša na Sinjem vrhu). Ta hiša predstavlja tip belokranjske hiše, ki se je razvila iz zidanice, in je lep primer višje razvitega ljudskega stavbarstva v Beli krajini iz srede 19. stol. Vrh tega je hiša pomembna po raznih sestavnih delih, med drugim zlasti po vhodnih vratih v pritličju in nadstropju, kjer je v kamnita okvira vklesana letnica 1844, reliefni okraski in napis Peter Sterbenz. Hiša je imela do nedavnega slamnato streho, ki pa jo je lastnik samovoljno zamenjal z novo opekasto ter ob tej priliki tudi razširil ostrešje. S tem je hiša nedvomno izgubila nekaj svojih starih značilnih sestavnih delov. Na srečo je bila hiša fotografirana pred predelavo, medtem ko nam

zadnja dokumentacija kaže tloris pritličja in nadstropja, ki je ostal nespremenjen, fasade ter vse pomembne edetaile. Primerjava stare hiše z obnovljeno pa more biti poučna za proučevanje sodobnega razvoja ljudskega stavbarstva nasploh.

Od ostalih spomenikov ljudskega stavbarstva smo v Vukovcih ob Kolpi dokumentirali dvocelično pritlično leseno hišo, dalje v Ogulinu pri Vinici vrhkletno leseno hišo, v Preloki pa dve stari leseni hiši z gospodarskimi poslopji in zaprtim dvoriščem ter eno vrhkletno dvocelično leseno hišo. Glede na to, da z območja Bele krajine doslej nismo imeli nobenih tehničnih posnetkov spomenikov ljudskega stavbarstva, je to delo še posebej pomembno.

V okvir etnografskega spomeniškega varstva sodi slednjič tudi delo, ki ga je v tem času opravila skupina za ljudsko stavbarstvo in notranjo hišno opremo v ekipah Etnografskega muzeja v Vipavski dolini in okolici Idrije. Na tem terenu so člani ekipe tehnično posneli skupno 30 pomembnejših ljudskih stavb (hiš in gospodarskih poslopij), evidentirali in rezervirali so za muzej več predmetov iz notranje hišne opreme, zlasti skrinj, iz vinogradništva pa staro leseno stiskalnico, ki je hkrati lep ljudskoumetniški izdelek.

Pomembnost dokumentacije, ki jo opravlja referat za etnografijo, nam dokazuje primer Vodnikove hiše v Zagorici pri Kamniku, ki jo je lastnik v letu 1958 samovoljno dokončno podrł kljub preventivni zaščiti Zavoda (o tem je bilo govora v našem poročilu za leto 1957) in ki smo jo dokumentirali nekaj tednov pred porušenjem. Temu primeru se je v zadnjem času pridružil še drugi: podrli so staro mežnarijo na Ribčevem lazju v Bohinju, ki je bila z odprtim ognjiščem in značilnim obokom »šipovnikom« med vežo in kuhinjo eden najlepših primerov ljudskega stavbarstva v Bohinju. Tudi ta spomenik smo z dokumentacijo ohranili vsaj v tej obliki. Po načrtih, ki jih imamo, ter s potrebnimi finančnimi sredstvi bi mogli vsak dokumentirani spomenik rekonstruirati. Pomembnost izvedene dokumentacije pa se je že tudi drugače pokazala. Ko je lani delno pogorela dokumentirana Jenkova »kasarna« na Jezerskem in je OLO Kranj v sodelovanju Mestnega muzeja v Kranju začel pripravljati obnovitev tega spomenika, so bili načrti stavbe neogibno potrebni.

Referat za etnografijo je v okviru možnosti povečal skrb tudi preventivno zaščitenim spomenikom ljudskega stavbarstva. V tej zvezi je bil nakazan denarni prispevek za vzdrževanje stare hiše v Zg. Trebuši (»Krtoušče«). Hiša je edinstven primer prehodne variante med cerkljansko in mediteransko hišo in jo lastnik vestno vzdržuje po navodilih referata. Prav tako je referat kril stroške za popravilo lesene strehe na zaščiteni hiši na Poljščici pri Bledu. Na drugi strani pa moramo ugotoviti, da je bila v tem času podrta zaščiteni in že odkupljena Zimovčeva hiša v Podhomu pri Bledu, ki naj bi bila po prvotnih načrtih prestavljena na Bled in opremljena s starim hišnim inventarjem. Ta zamisel iz raznih objektivnih vzrokov ni mogla biti uresničena; med drugim se je izkazalo, da je bila preslabo ohranjena in da bi bili stroški za prestavitev previsoki. Sestavne dele hiše hrani delno Mestni muzej v Kranju.

V zvezi z varstvom etnografskih spomenikov je Mestni muzej v Kranju izvedel na svojem območju posebno evidenco ohranjenih značilnih hiš in domov. V ta namen je v muzeju urejena kartoteka, povezana s fototeko evidentiranih ljudskih stavb na območju občine Kranj, v okolici Bleda, Radovljice in Ljubnega. Evidenca nad spomeniki je bila dosežena z razposlanimi tiskovinami, na katerih so označene vse važnejše prezidave, ki pridejo pri renoviranju starih domov v poštev. Lastnik samo podčrta ustrezno točko in odda tiskovino na

Mekinje — Butaličeva hiša, kašča pred obnovo. (Foto. N. Šumi)
 Mekinje — la maison Butalič, le grenier avant rénovation. (Cliché N. Šumi)

pošto. Ta praksa se je izkazala za zelo uspešno in je že v več primerih pripomogla k temu, da je bila marsikatera hiša pred prezidavo ponovno dokumentirana. Poleg tega je etnografska ekipa, ki jo je organiziral Mestni muzej, na terenu nadaljevala s spomeniško varstveno kontrolo, s popisovanjem in fotografiranjem ogroženih hiš. — F. Š.

Ljubljana, o. Bežigrad, **Savlje 4**. Občinski ljudski odbor je že dalj časa razmišljal o možnosti, da ohrani kmečko hišo v Savljah št. 4. V ta namen si je Odsek za spomeniško varstvo OLO Ljubljana objekt ogledal ter obvestil ObLO o njegovi vrednosti, na tej podlagi pa priporočil nakup hiše. Stavba je zelo značilen in dobro ohranjen primer manjše osrednjeslovenske kmečke hiše zidanega tipa, a s skromnim lesenim čelom na cestno stran, krita s slamo. Iz osrednje veže je desno dostop v »hišo«, vzhodni del veže zavzema črna kuhinja. Levo je dostop v klet, nad njim ob kuhinji v dvignjeno kamro. Odtod je tudi

dostop na podstrešje. Levi del stavbe je ožji. Ohranile so se prvotne okenske odprtine in mreže, tako da je hiša potrebna le manjših popravil, zlasti streha. Odstraniti je treba nov shinjski kotel v kuhinji. Po sedanjem stanju je mogoče hišo datirati v čas okoli 1800. Njeno vrednost povečuje dejstvo, da leži v starem delu Savelj, kjer se je ohranilo več starinskih elementov. Stavba bi, kolikor ObLO uspe nakup, lahko dobro rabila v prosvetne namene, kar je eden temeljnih motivov, ki so občino privedli do te namere (1959). — N. S.

Mekinje pri Kamniku, Butaličeva hiša, obnova in adaptacija. Butaličeva hiša v Mekinjah št. 5 šteje med redke primere pollesenih kmečkih hiš (bajt) iz baročne dobe, ki so datirane. Letnica 1703 na tramu hišne zunanjsčine je poleg starih ohranjenih listin, ki jih je v 18. stoletju izstavil mekinjski samostan, dokaz o njeni starosti in pristnosti. Poleg tega se hiša odlikuje z leseno kaščo, ki je kot poseben trakt na stenskih opornikih pomaknjena iz mase stavbe; podobne kašče so doma sicer na Koroškem. Hiša je bila krita s slamo. Prostorsko

Mekinje — Butaličeva hiša, leseni stanovanjski del iz leta 1702. (Foto N. Sumi)
Mekinje — la maison Butalič, partie de la construction en bois, de 1702. (Cliché N. Sumi)

je bila v prvotni obliki ohranjena stanovanjska »hiša«, medtem ko je bil večni del, zlasti na mestu črne kuhinje, že kasneje predelan; isto velja za kuhinjo, ki je po vsej priliki bila urejena v prejšnji shrambi. Pač pa je bilo podstrešje še staro, v kašči so se ohranile stare skrinje, deloma arhitektonsko dekorirane, deloma poslikane. Hiša je bila že več let predmet zanimanja Etnografskega muzeja in spomeniškega varstva. Vendar kljub nujno potrebnim popravilom zaradi pomanjkanja finančnih sredstev ni moglo priti do njihove realizacije. Lastnik sam je po vojni podrl staro leseno izbo, prizidano k »hiši« in začel postavljati zidano, pri čemer je spremenil naklon strehe na severni strani proti vrtu. V letu 1957 je Odsek za spomeniško varstvo OLO Ljubljana (arh. V. Kopač) napravil načrt za nujne adaptacije pri hiši in za obnovo spomeniško dragocenih sestav in stavbe. Načrt je upošteval izhodiščno načelo, da stavba še zmerom rabi za svoj prvotni namen, za stanovanje, da je zaradi tega potrebno napraviti nekatere kompromise: treba je bilo izrabiti del podstrešja (nad »hišo«) ter ga adaptirati za stanovanjski prostor, rekonstruirati del veže, hkrati pa obnoviti večino lesenih sestavin razen nekaterih nosilcev in konstrukcije starega stanovanjskega prostora.. Po dolgih razmišljanjih je bilo treba žrtvovati tudi slamnato streho. Medtem ko naslednje leto ni bilo mogoče doseči zadovoljivega sporazuma z lastnikom, so se v letošnjem poletju skoraj v celoti izvedla z finančno podporo OLO predvidena dela. Preostala je le še lesena obloga izbe, dokončna ureditev ometov in nekaj drugih del. Obžalovati je treba, da je lastnik mimo odobrenega načrta dal odstraniti prvotne elemente veže, kar bo treba izboljšati. V celoti lahko rečemo, da so bile spomeniško najdragocenejše sestavine (hiša, kašča, hodniki) rešene; a hkrati nam ta primer kaže, da se dosledno varstvo kmečkih domačij more izvajati le s sistemom odkupov in vzdrževanja objektov z javnimi sredstvi. (1959). — N. Š.

Topole pri Mengšu, **zaščita kmečke hiše št. 28**. Lastnik hiše št. 28 v Topolah je vložil na ObLO Domžale prošnjo, da se mu dovoli dvig stavbe, rekonstrukcija ostrešja in zamenjava slamnate kritine z novejšo. ObLO je zaprosil odsek za spom. varstvo OLO za mnenje o spomeniški vrednosti stavbe in za dopustnost predlaganih adaptacij. Omenjena hiša je hkrati z nekaterimi drugimi stavbami v Topolah izredno dobro ohranjen primer kmečke hiše iz konca 18. stoletja, v zasnovi pa gotovo še starejši. Je edina, ki je v vasi še krita s slamo. Ob njej je istočasno pozidani hlev, v globini parcele pa senik. Ker gre v opisanem primeru za pomembno pričo kmečkega obrata na parceli, ki je odmaknjena proti hribu od glavne vaške ceste in ker se z njo ohranitvijo v naši spomeniški posesti dokumentira zidani tip osrednjeslovenske hiše (z lesenim čelom na hišni strani), je Odsek predlagal ogled na mestu z zastopniki ObLO ter obravnavo starega jedra vasi v celoti. Hiša bi bila s hlevom vred primerna za ohranitev, tudi v obliki odkupa, s čimer se lastnik načelno strinja. Menimo, da je taka pot pri varovanju naših etnografskih spomenikov najugodnejša, ker v največji meri zagotavlja spomeniški režim. (O hiši je pisala M. Jagodic v knjigi: Narodopisna podoba Mengša in okolice, načrt na strani 13 in 17.) (1959) — N. Š.

Velika planina nad Kamnikom, **program za zaščitni režim, turistična izraba, projekti**.

Ena največjih akcij, ki jih je obravnaval Odsek za spomeniško varstvo OLO Ljubljana v zadnjih dveh letih, je bila skrb za uvedbo posebnega vzdrževalnega režima na Veliki planini in projekti za njegovo turistično izrabo (projektant arh. Vl. Kopač).

Velika planina — del planšarskega naselja. (Foto V. Kopač)
 Velika planina — une partie du hameau de bergers. (Cliché V. Kopač)

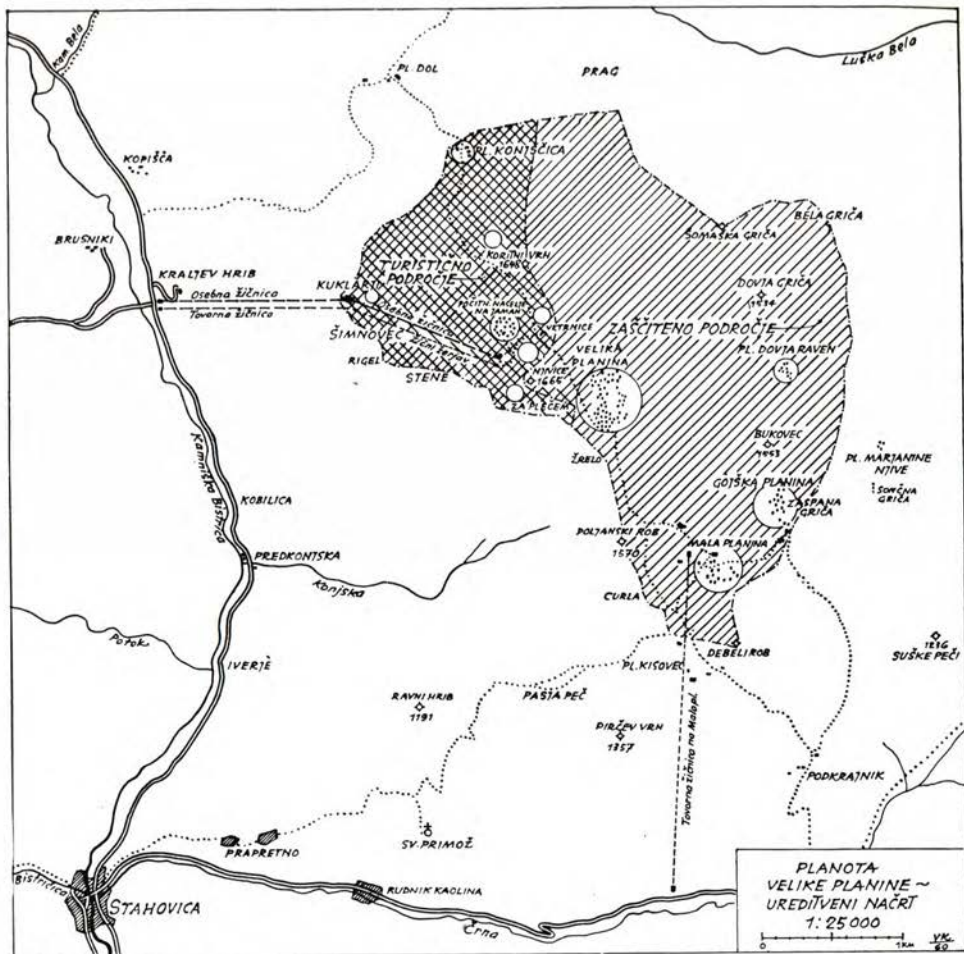

Velika planina — prvoten ovalni pastirski stan na Marjaninih njivah. (Foto V. Kopač)
 Velika planina — cabane primitive de bergers, de forme ovale, sur les Marjanine njive.
 (Cliché V. Kopač)

Velika planina — panorama (fotomontaža). Foto N. Sumi
Velika planina — panorama (photomontage). Photo N. Sumi

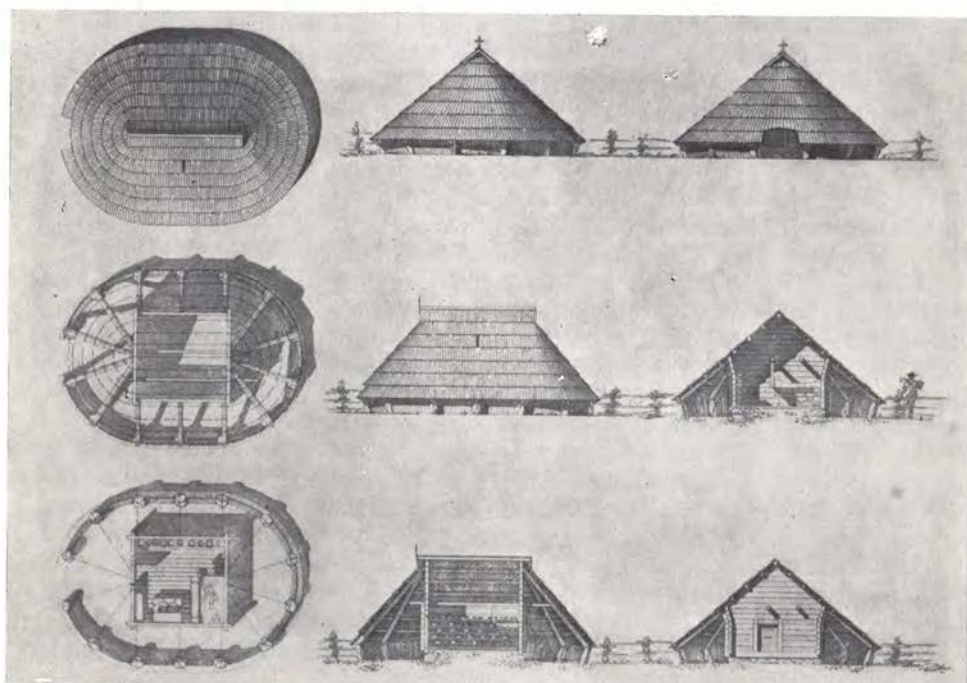

Velika planina — ureditveni načrt. (V. Kopač)
 Velika planina — plan de réorganisation. (V. Kopač)

Zadeva je bila sprožena, ko se je v letu 1958 pojavila pobuda za napravo žičnice na Veliko planino. Ker gre v tem primeru za največje in najboljše na Slovenskem ohranjeno planšarsko naselje (večinoma po vojni, ko je bila od okupatorja požgano, rekonstruirano v starem načinu), ki mu je turistični interes dodal le dva planinska doma, je spomeniško varstvo storilo takoj ukrepe za potreben režim, da se naselje ohrani. Odsek je izdelal osnutek odloka o proglatitvi Velike planine za narodni park. Režim narodnega parka naj bi bil uveljavljen še pred napravo žičnice na planino, da se ne bi ponovila napaka, ki se je primerila na bližnjem Krvavcu. V predlogu odloka je bilo označeno naselje kot spomeniški teren, le del ozemlja pa je bil predviden za turistično (novo) naselje. Na vsem področju parka naj bi bili dovoljeni le vzdrževalni posegi glede gozdnih predelov, posek naj bi bil dovoljen le v višini naravnega prirastka, in v skladu s potrebami planšarstva. Prav tako

Velika planina — pastirski stan na planini Dovja raven. (Foto V. Kopač)
 Velika planina — cabane de bergers sur l'alpage Dovja raven. (Cliché V. Kopač)

Velika planina — arhitektonski posnetek Nukove bajte na Mali planini. (Risal V. Kopač)
 Velika planina — dessin architectonique de la cabane Nuk sur la Mala planina.
 (Dessin V. Kopač)

Tri makete počitniških koč na Veliki planini po zamisli arh. V. Kopača
 Trois maquettes de chalets de vacances sur la Velika planina d'après l'idée de l'architecte
 V. Kopač

naj bi bil uveljavljen le gojitveni odstrel divjadi in odstrel zaradi zatiranja ali preprečevanja kužnih bolezni. Omejitve naj bi veljale le za divje prašiče. Količnik bi nastale potrebe za posebne objekte za dvig in vzdrževanje planšarstva, naj bi se ti vskladili s spomeniškim režimom za obstoječe planšarsko naselje. Istočasno s pripravami za proglašenje narodnega parka se je začelo delo na dokumentaciji stanov.

Prav tako je odsek izdelal načrt za ureditev turističnega predela, predvidel natančno lokacijo posameznih objektov in pripravil projekte za novo naselje.

Pri tem je projektant zaradi bližine starega planšarskega kompleksa zlasti preštudiral možnost, kako z uporabo krajevnega gradiva (lesa) in starih racionalnih konstrukcij omogočiti maksimalen komfort novih objektov. Študij je pokazal, da se je mogoče skoraj v celoti nasloniti na stare skušnje, tako da bo novo naselje ob ohranitvi funkcionalno ustreznih starih tipov predstavljalo ob modernizaciji tlorisa in novi opremi variacijo starih stanov. Projekt predvideva glede na lego in velikost stavb tri možne variante za to naselje.

Kljub temu, da do danes formalno Velika planina še ni bila proglašena za narodni park, je bilo mogoče spriči skladnosti spomeniških zahtev z interesi (ObLO Kamnik, podjetja, turistične organizacije) tudi brez formalnega odloka uveljaviti vse potrebne ukrepe. Tako je bilo trasiranje novih cest, lokacija žičnice in vrsta drugih posegov vsklajeno s spomeniškim programom in spomeniški interesi. (1959) — N. Š.

C) ARHEOLOŠKI SPOMENIKI (Z DOPOLNITVAMI ZA LETI 1956-57)

Odbor za pripravo arheoloških poročil se je zgledoval pri obdelavi materiala po že ustaljenih načelih. Vendar se jih v poročilu za leto 1956 ni mogel dosledno držati, ker so bili podatki, ki jih je imel na razpolago, nezadostni. Lokacije so nepopolne, v posameznih poročilih o izkopavanjih manjkajo podatki o načinu izvršene dokumentacije, konserviranja itd.

Poročila so urejena po dobah in v tem okviru so najdišča razvrščena po abecednem redu. Vsa poročila so sestavljena in formirana po podatkih, ki jih je prejel Zavod od sodelavcev s terena. Zato so opise predmetov in najdišč

podpisali posamezni poročevalci. Na koncu letnega poročila za leto 1959 so navedeni tudi polni naslovi sodelavcev.

Arheološka karta najdišč je priložena na koncu. Pri podajanju krajev pa stoji na prvem mestu ime najdišča, nato občine in okraja.

Letno poročilo ne prejudicira kasnejše znanstvene obdelave in objave gradiva, o katerem se tu poroča.

1956: PALEOLIT

Mokriškajama, pri Mokrici nad Kamniško Bistrico, Kamniška Bistrica, Ljubljana. Jama leži na južnem pobočju Mokrice, in sicer na zahodnem robu Ovčarije. Najdišče pripada aurignaški kulturni stopnji. Podrobneje ga lahko uvrstimo med olševske postaje, o čemer pričajo najdene koščene konice mladeškega tipa. Razen tega je ležala v globljem horizontu še ena konica s precepljeno bazo. To je prva najdba te vrste v visokogorskih postajah.¹ — **M. B.**

Roška špilja v Škocjanskih jamah, Divača, Koper. Roška špilja je kraška jama v steni nad veliko dolino Škocjanskih jam, približno 40 m nad Tominčevo jamo. Jama je dolga 35 m in povprečno 4 m široka. Teren pred vhomom v jamo, tik pod navpičnimi stenami, je dolg 15 m in širok 6 m. V zgornjih plasteh smo našli keramiko, koščena šila, bruse in silekse eneolitske kulture. V srednjih plasteh je večje ognjišče brez kulturnega inventarja, v spodnjih plasteh pa redka pleistocenska favna (*Ursus spel.*, *Marmotta marmotta*, cervidi in bovidi). Najdišče sodi verjetno v mlajši aurignacien.² — **S. B.**

NEOLIT

Brezje pod Brinjevo goro, Slov. Konjice, Celje okolica. Pod odkopano bronastodobno gomilo, in sicer na prvotni površini tal, smo odkrili neolitsko stavbo in različno kamnito orodje, keramične fragmente in dele glinastih zajemalk. Plast je bila debela do 0,4 m in zaradi kopanja grobnih jam deloma porušena. Stavba je najbrž merila 4 × 8 m in bila plitko poglobljena v zemljo; luknje za grede niso bile odkrite, prav tako tudi ne ognjišče. Najdišče je v neposredni bližini Brinjeve gore. Glej še: Bronasta doba! — **S. P.**

Brlovka pri Orehku, Postojna, Koper. Jama leži na planoti nad vodnim zbiralnikom za Postojno pri Orehku. Pri sondažnem izkopavanju so našli fragmente človeške lobanje, tri šila in živalske kosti.³ — **F. L.**

Drulovka pri Kranju, Kranj, Kranj. Najdišče je v kraju, imenovanem Špik, ki leži nad Sotesko na desnem bregu Save. Teren je pogozden. Pri sistematičnem izkopavanju so našli keramične fragmente, kamenito in kremeno orodje ter živalske kosti.⁴ Glej še: Zgodnji srednji vek! — **J. K.**

Ovčarski spodmol pri Orehku, Postojna, Koper. Jama je na planoti nad Orehkom. Pri sondažnem izkopavanju smo našli nekaj črepinj verjetno neolitske keramike. — **F. L.**

¹ M. Brodar, AV 6, 1955, 204; AV 7, 1956, 203.

² F. Leben, AV 7, 1956, 242.

³ F. Leben, AV 7, 1956, 441.

⁴ J. Korošec, AV 7, 1956, 3.

Turščeva in Martinova skledenca, Grahovo, Koper. Obe najdišči ležita jugovzhodno v gozdu nad Bloškim poljem. V Turšičevi skledenci smo pri sondiranju našli nekaj fragmentov neolitske keramike. — **F. L.**

Veliki kamen pri Senovem, Senovo, Novo mesto. Jože Zemljak, posestnik iz Velikega Kamna, je pri obdelovanju njive v bližini vasi našel kamnito kladivo, ki ima na obeh udarnih ploskvah sledove dolgotrajne uporabe. Kladivo je zdaj v Narodnem muzeju, inv. št. P 10509.⁵ — **V. Š.**

BRONASTA DOBA

Brezje pod Brinjevo goro, Slov. Konjice, Celje - okolica. Na prevalu med Dravinjsko in Oplotniško dolino, tik pod severno stranjo Brinjeve gore, je bila 2 m visoka in 15 m široka gomila, delno poškodovana na jugovzhodni strani zaradi ceste in na severovzhodni strani zaradi kopanja ilovke. V njej smo odkrili 5 grobnih jam, obloženih in zasutih z večjimi kamni. V grobovih so ležali skeleti v iztegnjeni hrbtni legi. Osrednji grob je bil prazen. V ostalih štirih grobovih na jugovzhodnem pobočju gomile sta bila srednja obrnjena proti severu, krajna pa proti jugu. Le eden izmed srednjih grobov je imel pridevke: dvoje 20 cm dolgih valovitih bronastih igel s ploščato glavo. Gomila je bila obdana z 1,5 m širokim kamnitim tlakom. Gomila sodi v srednjebronasto dobo (Br. d. B—C po Reineckeju). Tab. I, 1. Najdišče je v neposredni bližini Brinjeve gore in zanesljivo v zvezi s tamkajšnjim bronastodobnim horizontom. — **S. P.**

STAREJŠA ŽELEZNA DOBA

»**Borštek**«, Metlika. Na hribčku, ki ga imenujejo ljudje Borštek, 200 m severno od železniške postaje Metlika, so bili že večkrat slučajno izkopani žgani prazgodovinski grobovi. Zaradi tega se je uprava Belokranjskega muzeja odločila, da začne s sistematičnim raziskovanjem Borštka. Leta 1956 je bilo odkritih osem žarnih grobov. Poleg tega je bil tudi odkopan rimski žgani grob iz II. stol. Vse žare v prazgodovinskih grobovih so bile pokrite s kamnitimi ploščami.⁶ — **V. Š.**

Bovec, Bovec, Nova Gorica. Nad delom Bovca, ki ga imenujejo ljudje Dvor, se počasi dviga pobočje Rombona. Na začetku tega pobočja so našli več fragmentov črno in rdeče poslikane prazgodovinske keramike. — **N. M.**

Brinjeva gora, Slov. Konjice, Celje. Na vrhu južnih pobočij strme apnenčaste Brinjeve gore (623 m) nad Dravinjo in Oplotniško dolino leži že leta 1953 odkrita, in v naslednjih letih raziskovana prazgodovinska naselbina, brez izrazitih utrd. Sodeč po najdbah iz različnih polic tega pobočja, je naselbina trajala nepretrgoma od zgodnje železne dobe do kasne antike. V prejšnjih letih je bilo odkritih več prazgodovinskih in antičnih stavbnih objektov (med poslednjimi zidana strateška stavba). Leta 1956 pa je bil na južnem obrobju naselbine odkopan 5 m širok in 7 m dolg jarek, ki je v treh različnih kulturnih plasteh dal zapored keramične ostaline od zgodnje železne dobe do kasne antike. V

⁵ F. Stare, AV 3, 1952, 296.

⁶ V. Sribar, Dolenjski list, 20. VII. 1956.

neposredni bližini leži lokaliteta Brezje nad Zrečami. Vsi predmeti so v Pokrajinskem muzeju v Mariboru. Glej še neolit: Brezje. — **S. P.**

Dobova, Veliki Obrež, Novo mesto. Pri izkopu trase za železniško progo Dobova—Kumrovec so zadeli na kraju z ledinskim imenom »Na gomilcah« na žgano prazgodovinsko in skeletno staroslovansko grobišče. Teren je okoli 1,5 m visoka prazgodovinska terasa Save v ravnini južno od Velikega Obreža med gramoznicama, ki ju eksploatirata občini Kapela in Dobova. Grobovi vsebujejo žare ter keramične in kovinske predmete. Izkopanih je bilo 37 žganih grobov, ki pripadajo času kulture žarnih grobišč.⁷ — **F. S.**

Griže pri Celju, Griže, Celje. V Grižah smo ugotovili pri topografskih raziskovanjih več skupin gomil:

a) 7 gomil, ki jih je prekopalo Zgodovinsko društvo iz Celja na parcelah kat. št. 270, 281, (Tab. I, 2) 192 KO Griže;

b) gomile, ki so v glavnem še nedotaknjene (17). Leže na parcelah kat. št. 272, 274, 276, 279 in 286 KO Griže;

c) skupina petih gomil, ki leži v gozdu na parcelah KO Griže št. 2069 in 2095;

d) načeta gomila na parceli št. 2072 KO Zabukovica. — **A. B. in V. K.**

Hom-Magdalena, Prebold, Celje. Arheološko-topografska skupina je na Homu pod Magdaleno izkopala dve sondi. V sondi na Homu so našli prazgodovinsko keramiko. Najdišče je znano tudi pod imenom »na Langerju«. Na sosednjem južnem bregu je cerkev sv. Magdalene, kjer pa ni bilo nobenih sledov poselitve. — **A. B. in V. K.**

Kaštelir nad Kortami, Izola, Koper. Gradišče nad Kortami leži severovzhodno od Kort. Po svoji daljši osi leži v smeri vzhod—zahod. Vrh Kaštelirja tvori obsežna planota, ki jo močan nasip deli v dva dela: nižji vzhodni in višji zahodni del. Strma pobočja gradišča so na severni, zahodni in južni strani in imajo več teras. Najbolj položna je spodnja stran gradišča. V sondah, izkopanih v obeh predelih gradišča, so bili najbolj številno zastopani fragmenti keramike, redkeje pa kovinski predmeti: bronasta zapestnica rombičnega preseka, ploščat prstan s presegajočimi konci ter lok bronaste certoške fibule; pogostejši so kosi žlindre; zgradbe nismo ugotovili, pač pa samo manjše dele hišnega lepa. Poleg drugih materialnih ostalin smo izsledili ostanke rimske materialne kulture, amfore, opeko in železne žeblje s polkrožno odebljeno glavico.⁸ — **E. B.**

Libna, Videm-Krško, Novo mesto. Na parceli št. 29 KO Stari grad je bilo v Držaničevem gozdu sistematično raziskovanje 9. gomil, in sicer vseh tistih, ki po zunanjem videzu niso kazale znakov, da bi bile že prekopane. Razen gomile, ki je vsebovala revnejši grob, so bile vse ostale raziskane verjetno že v preteklem stoletju. S tem delom so dokončno prekopane vse gomile v Deržaničevem gozdu. — **F. S.**

Novo mesto - Kapiteljski marof, Novo mesto. Pri jesenskem oranju 1954. leta je Franc Klemenčič izoral na svoji njivi številne fragmente keramike, zapestnico iz spirhalno zvite žice in sveženj sedmih zapestnic pravokotnega prereza. Pri zaščitnem izkopavanju leta 1955 smo našli v globini 50 cm ostanke velike žare. Na dnu posode pa je ležalo 6 keramičnih uteži, dve ločni

⁷ F. Stare, AV 2, 1951, 61; Ilirsko grobišče pri Dobovi, SAZU. Razred za zgodovino in družbene vede, Razprave 3, 1953, 109.

⁸ C. Marchesetti, I castellieri preistorici di Trieste, Trieste, 1903, 74, T. XI.

fibuli, štiri železne zapestnice, ena ovratnica in ena fibula očalarka.⁹ Na tej njejvi so že večkrat naleteli na slučajne najdbe. — V. Š.

Ormož, Ormož, Maribor. Na južnem obronku Slov. goric, kjer se jim Drava najbolj približa, se dviga nad levim dravskim bregom visoka terasa. Na njej sami pa leži mesto Ormož. Velik del te terase je zavzemala prazgodovinska naselbina. Raziskovanja so se vršila na vrtovih južno od nekdanje sodnije. Leta 1954 je sondirala teren ekipa Sekcije za arheologijo pri SAZU.¹⁰ Leta 1955 je izvedla manjšo kontrolo v sondiranju ekipa Mestnega muzeja v Ptuj, kar je dalo jasne dokaze, da predstavlja planota južno od nekdanje sodnije del prazgodovinske naselbine. Leta 1956 je ista ekipa izvedla kompleksno izkopavanje. Sonda je bila orientirana sever—jug, v dolžino je merila 71, v višino pa 18 m. Celotno površino smo razdelili na 324 kvadrantov z osnovnico do 4 m. Za kontrolo smo ohranili 4 prečne in 2 podolžna profila. Na celotni površini smo kopali do ilovice, to je do 0,40 ali pa tudi do 1,2 m. Zaradi kontrole smo na nekaterih mestih sondirali tudi sterilno plast. V izkopanem sloju smo raziskali pet plasti:

1. obdelovalna površina debela do 0,20 m;
2. sloj z rdečimi oblicami debel do 0,20 m;
3. mlajši prazgodovinski naselbinski horizont;
4. starejši prazgodovinski naselbinski horizont, skupna debelina od 0,30 do 0,60 m;
5. ilovnata osnova.

Prazgodovinski kulturni sloj je z majhnimi izjemami zelo dobro ohranjen. Oba naselbinska horizonta se na terenu ponekod zelo jasno ločita, med tem ko v samem materialu ni bistvene razlike. Verjetno je med njima zelo kratek časovni razmak. Na prostoru, ki smo ga raziskali, je stalo več stavb, grajenih iz lesenih stebrov, zabitih v zemljo, stene pa so bile prepletene s šibjem in ometane z glino. Sledovi zoglenelega lesa in velika množina jam za stebre nam pričajo, da so stavbe večkrat pogorele in bile često popravljene. Zato je tudi njihovo dokončno obliko težko zanesljivo ugotoviti. Poleg izrazite pravokotne oblike hiše imamo tudi elemente drugih oblik. V mlajšem horizontu se pojavlja nov način gradnje. Leseni stebri stojijo na večjih kamnitih ploščah. Možno je, da so bile pri gradnji uporabljene tudi rečne oblice (sloj rečnih oblic je za zdaj še zelo nejasen). V obeh horizontih smo ugotovili večje število ognjišč, dobro zgrajenih iz rečnih oblic ter fragmentov keramike. Tab. I, 3, 4.

Kulturne ostaline govore za prehod med bronasto in železno dobo. Starejših period ni bilo mogoče ugotoviti, pač pa se v vrhnjem sloju sporadično pojavlja latenska grafitna keramika, s fibulo tipa Nauheim. Med številnim materialom je bogato zastopana plastika en moški idol, en ženski, pri katerem je nakazano

Arheološka tabela I: 1. Brezje pod Brinjevo goro, bronastodobna gomila med izkopavanjem, 2. Griže pri Celju, gomila na parc. k. št. 270, 3.) Ormož — pogled na južni del sonde, ki je bila izkopana leta 1956, 4. Ormož — pogled na sondo, ki je bila izkopana leta 1956, 5. Ormož — idol, 6. Rifnik — fragment podstavka pri ognjišču, 7. Cerknica — Svinja gorica — železen nožiček

Table archéologique I: 1. Brezje près Brinjeva gora, tombe de l'âge du bronze pendant l'excavation, 2. Griže près Celje, tombe dans la parcelle cadastrale no 270, 3. Ormož — vue sur la partie sud de la sonde trouvée en 1956, 4. Ormož — vue de sonde trouvée en 1956, 5. Ormož — idole, 6. Rifnik — fragment du piédestal près d'un foyer, 7. Cerknica - Svinjska gorica — petit couteau de fer

⁹ V. Šribar, AV 9—10, 1959, 108.

¹⁰ Letopis SAZU 6, 1954, 132.

1

2

3

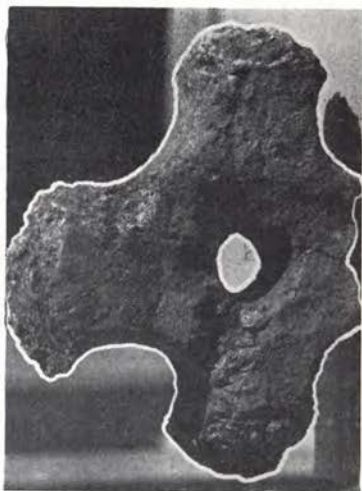
4

5

6

7

oblačilo, dva neopredeljena; živalska plastika je zastopana s sedmimi kosi. Tab. I, 5.

Med izkopavanjem je prinesel neki delavec dobro ohranjen bronast meč s polnim ročajem. Podrobnejših najdiščnih podatkov o meču še nimamo. — **B. P.**

Rifnik, Sentjur pri Celju. Celje. Rifnik leži južno od železniške postaje Sentjur pri Celju na južnem robu doline ob Voglajni. Vrh Rifnika je iz triadnih kamenin in je visok 576 m. Grobišče prazgodovinske naselbine na Rifniku se razteza v višini razvalin rifniškega gradu (427 m). Največ grobov je bilo do sedaj odkritih na severozahodni strani in na severovzhodu. O prvih najdbah poroča E. Riedl.¹¹ O ostalih najdbah¹² piše tudi F. Kovačič.¹³ Najdbe, ki jih je zbral na Rifniku J. Stare v letih svojega službovanja v Celju, je objavil F. Stare.¹⁴ Ostale najdbe sta objavila S. Pahič¹⁵ in A. Bolta.¹⁶ Več let je na Rifniku kopal tudi W. Schmid.¹⁷ Med okupacijo 1941—1945 je začel W. Schmid z raziskovanjem naselbine. Severna stran naselbine strmo pada, medtem ko je z južne strani dostop lažji.

Med gradivom, ki je bilo izkopano v letu 1956, prevladuje keramika. Takoj pod rušo smo odkrili nekaj črepov rimske ter fragment latenske grafitne keramike. Med ostalim pa prevladuje halštatska keramika, terine s kaneliranimi visečimi trikotniki in plastičnimi vzboklinami, okrašenimi z vrisanimi krogi, jajčasto ovalni lonci, ostanki podstavka pri ognjišču (tab. I, 6) in več glinastih vijčkov. Manj je bilo bronastih predmetov: fragmentirana igla štirikotnega preseka in fragmentirana bronasta fibula s ptičjo glavico. — **A. B.**

Slavina - Gradišče baba, Pivka, Koper. Gradišče se razteza severozahodno od vasi Slavine in severno od Gradišča nad Slavino. Gradišče je obdano z močnim, še dobro ohranjenim nasipom, na severni strani pa je gradišče celo okrepljeno s terasami. Planota na vrhu ni ravna, temveč malo visi od zahoda proti vzhodu. Po gradišču so razvrščene plitve jame umetnega izvora. Na gradišču še ni bilo izkopavanj. — **M. U.**

Šešče, Griže, Celje. Na parc. št. 557, 556, 532, 533, 526, 520, 518 in 519 KO Šešče smo ugotovili 19 gomil, ki so v glavnem vse ohranjene, le nekatere so delno poškodovane. Vse gomile, razen petih v Golčarjevem sadovnjaku, so v gozdu. Od gomil v Golčarjevem sadovnjaku sta dve severno od hiše, tri pa v njeni neposredni bližini. — **A. B. in V. K.**

Veliki Devin pri Knežaku, Knežak, Koper. Na Velikem Devinu jugovzhodno od Knežaka, skoraj že izven območja doline Pivke, je bilo ugotovljeno prazgodovinsko grobišče. Na hribu samem so do sedaj večkrat našli črepe prazgodovinske keramike. Hrib je z vseh strani lahko dostopen. Na eni strani je še dobro ohranjen nasip. O hribu so med ljudmi razširjene tudi razne pripovedke. — **M. U.**

Vrh nad Knežakom, Knežak, Koper. Na terenu nad Gradiščem nad Knežakom in Gradiščem na Vrhu nad Knežakom (glej rimska doba) smo odkrili več prazgodovinskih gomil, ki leže južno od obeh gradišč na majhnem

¹¹ F. Reidl, MZK, NF. 17, 1901, 107, sl. 232; MZK, NF. 18, 1902, 50, sl. 1—3; MAGW 32, 1902, 44.

¹² V dunajskem Naturhistorisches Museum je inventariziranih z Rifnika 161 prahistoričnih predmetov, v Joanneju v Grazu pa 16.

¹³ F. Kovačič, ČZN 2, 1905, 69—72.

¹⁴ F. Stare, AV 2, 1951, 185.

¹⁵ S. Pahič, AV 7, 1956.

¹⁶ L. Bolta, AV 7, 1956, 259.

¹⁷ W. Schmid, MAGW 44, 1914, 45.

Arheološka tabela II: 1. Rifnik, temelji hiš, 2. Zg. Voličina v Slov. goricah, rimske gomile
 Table archéologique II: 1. Rifnik, fondations d'une maison, 2. Zg. Voličina v Slov. goricah,
 tombes romaines

gozdnem pobočju. Do sedaj je bila prekopana samo ena gomila, visoka 1,5 m, premera 18 m. V gomili ni bilo pokopa, pač pa so bili v njej najdeni raztreseni fragmenti prazgodovinske keramike. Okoli roba gomile je bil narejen obroč iz velikih kamnov. — **M. U.**

MLAJŠA ŽELEZNA DOBA

Zavrh pri Spodnji Slivnici, Grosuplje, Ljubljana. Na gradišču Zavrh, Spodnja Slivnica 67, so našli naslednje predmete: dve železni sulični osti, železen nož, dve bronasti zapestnici, dve fibuli, šest sestavnih delov neke bronaste posode in keramično vretence. Predmeti so ležali 0,8 m pod današnjo površino. Najdba pripada verjetno slivniškemu prazgodovinskemu gradišču na koti 485, ki je od groba oddaljeno komaj dobrih 200 m. Najdba spada v pozni srednji laten.¹⁸ — **V. Š.**

RIMSKA DOBA

Bobovk, Kranj, Kranj. Pri izkopu gline za opekarno so zadeli na žgane rimske grobove. Teren leži 4,5 km severno od Kranja, je rahlo valovit in položno pada proti potoku Milki. Že pred leti je opekarna na tem kraju zadela na antične grobove; v spodnjih plasteh gline pa celo na okostje mamuta. Novo grobišče je od prejšnjega oddaljeno 300 m proti zahodu. Grobovi so neenakomerno razporejeni ob grebenu majhne vzpetine. Večinoma imajo kvadratni tloris, le v nekaj primerih so bili okrogli. Izkopanih je bilo 26 grobov s pridatki, ki so bili v posameznih grobovih različni in razmeroma skromni. Nekateri so bili bogateje opremljeni, tako je grob 1 imel 65 cm dolg meč, tri nože, stekleno žaro s pepelom, majhno okrašeno kupo in precej lončenine. Pet grobov je imelo dolge enorezne nože. Napisi na oljenkah kot FORTIS, ATIME, VIBIANI, C. DESSI dovoljujejo datacijo teh žganih grobov v II. stoletje našega štetja. Gradivo je v Mestnem muzeju v Kranju.¹⁹ — **P. P.** in **A. V.**

Celje - Breg, Celje. Zaradi gradbenih del, predvidenih za poletje 1956, je bil ogrožen arheološki teren ob današnji strugi Savinje nad hišo Breg št. 1, oddaljen od novega mostu 94,5 m. Teren je raven, danes nekoliko nagnjen proti novi strugi. Pri zaščitnem izkopavanju smo našli ostanke rimske hiše iz I. in II. stoletja. Zidovi so iz lomljencev in vezani z živim apnom. Dokončnega tlorisa ni bilo mogoče ugotoviti, ker stoji rimska hiša na mestu, kjer so med vojno padle bombe. Ugotoviti je bilo mogoče le 4 prostore. Eden od teh je bil verjetno shramba, kajti bil je ozek, v njem pa smo našli masivno keramiko, fragmente velikih amfor in posode za shranjevanje živil. V vseh prostorih je bil profil naslednji: humus in droben kamen, kulturna plast s keramiko, tlak iz teptane ilovice in mastna ilovica, kjer zid preneha. Iz profila je razvidno, da gre za dve gradbeni periodi. Poleg keramike so bili najdeni tudi bronasti predmeti: dve fibuli, en bronast lonček, bronast obesek, bronast prstan, bronasta paličica štirikotnega preseka s punktiranim napisom, novec Hadrijana, več železnih žebeljev in železno dleto. — **V. K.**

¹⁸ V. Šribar, AV 8, 1958, 14.

¹⁹ A. Valič, AV 7, 1956, 444; P. Petru - A. Valič, AV 9-10, 1959, 13, 133.

Cerknica - Svinja Gorica, Cerknica, Koper. Slavko Gale iz Ljubljane je odstopil Narodnemu muzeju v Ljubljani železen nožiček, ki ga je izkopal leta 1943 v žganem grobu (I. II,6). — **V. Š.**

Dobrtiša vas pri Sempetru v Savinjski dolini, Celje. Na dvorišču »Agro servisa« v Dobrtiši vasi so pri kopanju jame naleteli na dva skeleta, pri katerih so našli železne žeblice, stekleno čašico in bronasto zapestnico pravokotnega preseka. Pri zaščitnem raziskovanju smo odkrili del skeleta, in sicer spodnji del roke, na kateri sta bili bronasti zapestnici okrogleda preseka. Zatem je bil najden še nepoškodovan grob, v katerem je bil glinast lonček. Skeleti so bili vkopani 90 cm globoko. Prvi in tretji sta ležala v smeri sever—jug, drugi pa v smeri vzhod—zahod. Grobišče se po vsej verjetnosti razprostira še proti severovzhodu. — **A. B.**

Gradec nad Juriščem, Pivka, Koper. Tako se imenuje kopast hrib, ki se dviga na jugovzhodnem delu doline Pivke. Hrib je skoraj popolnoma gol in kamnit. Nasipov ni; ti pa tudi niso bili potrebni, ker je dostop z vseh strani že po naravi težak. Po pobočju se dobe keramični črepi. Kljub tem skopim podatkom bi zaradi dominantne lege hriba ter geografskega položaja — saj je Gradec na prehodu iz doline Pivke v Loško dolino — mogli domnevati, da je bilo tu gradišče. Po mnenju starejših avtorjev je tod vodila rimska cesta iz Loške doline mimo Jurišč na Parije. — **M. U.**

Gradišče nad Knežakom, Knežak, Koper. Leži zahodno nad vasjo in pada proti njej zelo strmo, tako da na tej strani ni bil potreben nasip. Z ostalih treh strani pa obdajajo gradišče še dobro ohranjeni nasipi. Na severozahodni strani je nasip celo okrepljen z obrambnim tumulom. Planota gradišča pada v nizkih terasah proti jugu. Na njih so plitve jame s poudarjenim robom, ki jih je danes že močno preraslo grmovje. Marsikatera od teh jam je bila že prekopana, kar je še danes dobro vidno. Med obema svetovna vojnama so tu kopali razni amaterji. V eni izmed omenjenih jam je bila sedaj izkopana sonda, v kateri je bilo več fragmentov rimske keramike, živalske kosti, železni žebliji in nekaj koščkov stekla. Glej tudi starejša železna doba! — **M. U.**

Gradišče na vrhu nad Knežakom, Knežak, Koper. Gradišče je v bližini Gradišča nad Knežakom, in sicer na njegovi spodnji strani. Zabrisani sledovi nasipa so ugotovljeni le na južni strani. Gradišče ni ravno, le na vrhu je majhna ravan z dvignjenim robom na treh straneh. Pobočje pada v že močno zbrisanih terasah proti jugu, kjer je bila izkopana na eni od teh teras sonda. Vendar v njej ni bilo nikakih materialnih ostalin. Na 10,5 × 5,5 m velikem platoju na vrhu gradišča so bile izkopane tri sonde. V sredi omenjene ravni je prostor malo vdrt. Ena sonda, narejena čez rob planote, je pokazala, da so tu ostanki že močno uničenega zidu iz neenakih in neobdelanih kamnov, pomešanih z drobnejšim gradivom. Višina ohranjenega zidu je znašala 20—30 cm. Zid je postavljen na živo skalo, ki je tudi po vsej verjetnosti, tako je pokazala naslednja sonda, služila za tlak stavbe. V humusu smo našli nekaj rimskih novcev, med njimi dva novca Konstantina II. Glej tudi starejša železna doba! — **M. U.**

Korte, Izola, Koper. Jugovzhodno pobočje gradišča pri Kortah nosi ledinsko ime »Na Decimi«. Ob sondiranju smo na tem kraju naleteli na delno uničen grob. Glej še starejša železna doba! — **E. B.**

Levec pri Petrovčah, Celje. V neposredni bližini gospodarskega poslopja posestnika Repinščaka so našli 3 marmorne profilirane bloke. Domačini

domnevajo, da se globlje nahajajo tudi še veliki bloki, ker naletijo pri oranju na ostanke opeke in marmora. — **V. K.**

Ljubljana, Ljubljana. Poročilo arheološke dejavnosti v Ljubljani — Emoni — bo podano v Letnem poročilu zavoda za leto 1960.

Medoši pri Kortah, Izola, Koper. Njive pod zaselkom Slami imenujejo domačini Grubeljce. Posestnik Ivan Korenič iz Medošev je leta 1954 pri sajenju vinske trte naletel na večje kamnite plošče. Lastnik pravi, da so to bili marmorni bloki, deli tlaka. Na površini zemlje je našel tudi večje kose rimske opeke. Na tej parceli in sosednjih njivah je raztreseno veliko belih mozaičnih kamenčkov. — **E. B.**

Padna pri Šmarju, Šmarje, Koper. Na njivi posestnika Kuzmiča in Karla Franka iz Padne 37, so pri obdelovanju zemlje često naleteli na fragmente rimske opeke. Ta kraj je znan pod ledinskim imenom »Pod Korono« ali pod »Sv. Sabatom« in je vzhodno od vasi. — **V. Š.**

Rifnik, Šentjur pri Celju, Celje. Glej Rifnik pod Starejša železna doba!

Sečovlje, Izola, Koper. Na kraju z ledinskim imenom Peržanec so domačini pri obdelovanju polja naleteli na tegule. Opeka je bila, kakor pripovedujejo, enakomerno položena 20 do 30 cm pod današnjo površino. Parcela je last Jožeta Špeha. Špehi št. 64. — **E. B.**

Selce — Gradišče, Pivka, Koper. Gradišče je približno v isti zračni črti kot gradišče Baba, toda jugozahodno od Slavine. Gradišče zavzema le severni del hriba, kateremu domačini pravijo Špiček. Nasip okoli gradišča je dobro viden. V nasprotju z gradiščem na Babi, ki se nahaja na flišnih sedimentih in je tam zato več zemlje, se tu nahaja samo apnenec. Po gradišču se dobe fragmenti keramike. Gradišče je morda refugij. — **M. U.**

Slavina — Gradišče, Pivka, Koper. Gradišče v Slavini se razprostira na hribu jugovzhodno od vasi. Z vseh strani ga obdaja še dobro ohranjen nasip. Plato na gradišču ni raven, marveč pada od juga proti severu. Na njem so terase, po katerih so majhne vdrtine. Nasipi okoli gradišča so visoki, na severovzhodni strani celo dvojni. Sonde smo izkopali na treh terasah. V dveh sondah je bilo več fragmentov keramike, med katerimi smo našli tudi ostanke terre sigillate, železno mizarsko šestilo, železne žeblje raznih velikosti, svinčeno utež v obliki obročka, srebrn prstan, nekaj rimskih novcov, med njimi dva srednje republikanska asa. Tretja sonda $6 \times 4,5$ m je bila po površini največja in je zajemala jamo na eni izmed teras. Pokazala je, da je bila v položno teraso vkopana jama z ravnim dnom. Dve steni prostora sta bili ravni in vklesani v lapor. Tretja stena je bila utrjena z velikimi bloki iz apnenca. Zadnja stena je bila ob robu jame, kjer pada terasa navzdol. Vendar od te stene, razen nekaj majhnih kamnov, ni ostalo ničesar. Višina sten v jami je 1,9 m, ob robu terase pa višina pada in doseže globino 0,85 m. Tu najdeni predmeti so: keramika, terra sigillata, železne škarje, tri fibule, od katerih je ena prazgodovinska certoška, ostali dve pa provincialni, noži ter del žrmelj iz apnenca. Sonda južno pod gradiščem, kjer smo domnevali grobišče, je dala negativne rezultate.

— **M. U.**

Sv. Duh pri Kortah, Izola, Koper. Na jugovzhodnem grebenu hriba pri naselju Raven, ki ga domačini imenujejo »Ledišče«, so dosedaj večkrat našli manjše in večje fragmente tegul. Na »Ledišču« ob desni strani poti Špehi — Raven so našli kmetje na robu njive glinasto posodo, obloženo in pokrito s kamnitimi ploščami. Posoda je ležala po pripovedovanju globoko v zemlji. Nedaleč od tod so našli stekleno solnico. Lastnik te parcele je posestnik Kozlovič iz Špehov. — **E. B.**

Sv. Katarina nad Trbovljami, Trbovlje, Celje. V zidani drvarnici, nasproti podružne cerkve, sta vzdana kot okenska podboja dva nagrobnika. Prvi je precej poškodovan in izlizan, drugi je ohranjen v nekaj boljšem stanju. Nad obrobjenim napisnim poljem je zatrep, ki je na vsaki strani okrašen s stiliziranim drevesom in ima v sredi shematično prikazano moško glavo. Ob spodnjem robu timpanona so vidne črke I...TVM... — **P. P.** in **V. K.**

Vrbje pri Žalcu, Žalec, Celje. V parku hmeljarske šole Hmeljarskega inštituta iz Žalca je rimski kapitel iz pohorskega marmora v obliki stiliziranih akantovih listov. Višina kapitela je 50 cm, širina zgornje ploskve 69 cm. — **V. K.**

Zgornja Voličina v Slovenskih goricah, Voličina, Maribor. Ob cesti Hrastovec—Korena v Slovenskih goricah je gomilno grobišče na obronku grebena, ki poteka od doline Pesnice pri gradu Hrastovcu proti jugu. Na ploščatem hrbtu grebena je ohranjenih 14 gomil, od treh le ostanki. Povprečna višina gomil je 1 m, premer pa znaša do 10 m. V njih so večinoma iz kamna naložene kupole, ki pokrivajo žgane grobove z revnimi pridevki: posode, železni žebliji, železni prstan, bronasti novci, steklene posode v črepinjah itd. Gomile so iz II. in III. stoletja. Tab. II. 2.

Med gomilami so tudi temelji časovno nedoločljivega objekta v velikosti približno 18 × 18 m. — **S. P.**

SREDNJI VEK

Dobova — Veliki Obrež, Novo mesto. Ob omenjenih zaščitnih izkopavanjih (glej starejša železna doba) smo našli skeletne staroslovanske grobove s tipično orientacijo vzhod—zahod s keramičnimi in bronastimi pridevki. Izkopali smo štiri grobove, ki sodijo v X. stoletje. Na grobove so naleteli delavci podjetja »Tunelogradnja«. Pri gradnji proge je bilo že pred obvestilom pristojnim uradom uničenih okoli 100 grobov. — **F. S.**

Drulovka pri Kranju, Kranj, Kranj. V obzidanem dvorišču cerkve smo odkopali več zgodnje srednjeveških grobov. Glej še pod neolit! — **J. K.**

Podutik, Sentvid, Ljubljana. Pri delu v kamnologu so domačini našli velik kup žlindre in železen ukrivljen nož, verjetno iz poznega srednjega veka. Gradivo je v Narodnem muzeju v Ljubljani. — **P. P.**

Spodnja Košnica, Celje. Na mestu, kjer napravi cesta oster ovinek, se dviga strm grič. Na zahodni strani so vidni ostanki zidov, narejenih iz lomljencev, vezanih z malto. Hrib nima posebnega imena in je bilo domačinom zidovje doslej neznan. Tudi najstarejši domačin Dolenc ni vedel o zidu nič povedati. — **V. K.**

Tolmin, Tolmin, Nova Gorica. V sondah, ki smo jih leta 1956 izkopali na pokopališču pri Sv. Urhu, smo našli več kovinskih predmetov ketlaške kulture. Tu je našel že leta 1952 grobar predmete omenjene kulturne skupine.²⁰
— **N. M.**

Žegnana jama pri Orehku, Postojna, Koper. Jama leži sredi gozda pod planoto nad Orehkom. V njej smo našli fragmente srednjeveške keramike. — **F. L.**

²⁰ J. Kastelic, Zgodovinski časopis, 6—7, 1953, 107; S. Gabrovec, AV 6, 1955, 137, T. I, 1—4.

1957
PALEOLIT

Jama v Lozi, pri Orehku, Koper. Jama leži v gozdu zahodno od Orehka Dolga je okoli 30 m, globoka 27 m. Izkop v širini 2 m se je začel 5 m pred vhodom v jamo in je segal 6 m v jamo. Dosegel je povprečno globino 2 m. Od prvega do četrtega metra smo v jami sondirali do globine 6 m, kjer smo zadeli na živo skalo. V zgornjih plasteh je bilo nekaj pozno srednjeveške in prazgodovinske keramike. V zgornjih pleistocenskih plasteh pa je bila kultura mlajšega paleolitika. Tu je bilo mnogo artefaktov in odbitkov, koščena šila, drobci lesnega oglja, redke kosti in zobje pleistocenske favne: cervidi, bovidi, felida, medveda in mrmotice. Vse skupaj pripada poznemu aurignacieniu. V spodnih pleistocenskih plasteh pa sta bila najdena dva kamena artefakta (praemousterien, morda tayacien). — **S. B.**

Špehovka. Paleolitska postaja Špehovka leži 1 km pred Zgornjim Doličem na desnem bregu Pake, tik nad Hudo luknjo v višini 580 m. Pri izkopavanjih nismo našli artefaktov, pač pa smo vzeli samo vzorce posameznih plasti v profilu za analizo granulacije. — **M. B.**

NEOLIT

Slemen, Selnica ob Dravi, Maribor. Pri gradnji hiše posestnika Urbasa, Slemen 93, so našli poleti 1957 v globini 1,5 m kamnito sekiro z luknjo. Sedaj je v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, inv. št. A 1764. Sekira je izdelana iz temnozelenega kamna, ima pravilno obrušene stranice, ravno zatilje in zožen, močno okrušen spodnji del z naknadnimi prečnimi vrezji, ki ni mogel opravljati funkcijo rezila. Enakomerno izvrtana 2,4 cm široka luknja stoji poševno na uporabno os orodja. Dolž. 15,4 cm, šir. 6,5 cm, deb. 6,1 cm. Najdba je poleg kopače z luknjo (F. Baš. ČZN 25, 1930, 225, Pok. muz. Mar., inv. št. A 50) in ploske sekire z ravnim zatiljem z Gradišča nad Lučanami (Pok. muz. Mar., inv. št. A 16) tretja te vrste z grebena Kozjaka, a žal brez seliščnih podatkov. Glej priloženo sliko 3. — **S. P.**

Spod. Porčič, Lenart v Slov. goricah, Maribor. Na enem izmed južnih vrhov porčičkega grebena, ob opuščeni jami za pesek na njivi parc. št. 905/3 KO Sp. Porčič, ki pripada kmetiji Rada Švagla, je bilo tik pod rušo nekaj črepinj in lepa. Večji del črepinj pripada pozno neolitski skodeli. Lastnik trdi, da je našel na istem mestu v globini 9 m v pesku »človeško lobanjo«, ki jo je zavrgel. — **S. P.**

Studenc — **Ig**, Ig, Ljubljana. Pri zaščitnem sondiranju med Iščico in Resnikovim kanalom ter cesto Ig—Škofljica smo našli keramiko, koščeno orodje, živalske kosti in dele kolov. Najdišče spada v starejše obdobje naselitve Barja, vendar točnejša časovna opredelitev še ni podana. — **J. K.**

Zg. Ščavnica, Lenart v Slov. goricah, Maribor. Nekje na posestvu Franca Zvera, Zg. Ščavnica 120, severozahodno pod Sv. Ano v Slov. goricah, so našli kamnito sekiro z luknjo. Sekira je sedaj v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, inv. št. A 1761. Izdelana je iz sivozelenega kamna s pravilno obrušeni stranici in izravnanim zatiljem, Spodnji del je močno okrušen, in fragmentiran. 2,4 cm široka luknja je izvrtana poševno na uporabno os orodja. Dolž. 12,5 cm, šir. 5,5 cm, deb. do 5,3 cm. Oblikovno je najbližja sekiri iz Slemen. Glej priloženo risbo 4. — **S. P.**

BRONASTA DOBA

Osek, Lenart v Slov. goricah, Maribor. Severozahodno nad cestnim križiščem, na njivi Ignaca Šoštariča, so našli domačini poleti 1957 bronasto sekiro z luknjo, ki je sedaj v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, inv. št. A. 1350. Na najdišču je zemlja črno obarvana; po površju so nekarakteristične črepinje.

Sekira je pri vratu odbita in ima zeleno patinirano razjedeno površino. Rezilno je nazaj upognjeno, oblo in okrhano. Dolž. 11,3 cm, šir. rezila 4 cm, premer luknje 1,9 cm, deb. vratu 3 cm. Po M. Garašaninu (34 Bericht RGK 1954, 70) pripada tipu 3, skupine sekir z enim rezilom in cevasto luknjo za ročaj. M. Novotna (Slovenska archeologia 5, 1957, 311) pripisuje enake najdbe tipu Stublo (najdišče v Voliniji). V Sloveniji je najdena podobna sekira v Zagorju (Mestni muzej, Celje); najdbe iz Hrvatske, Bosne in Srema podaja na karti najdišč I. Marović (Vjesnik za arh. i hist. dalmatinsku LV, 1953), iz Srbije pa M. Garašani (Arh. nalazišta u Srbiji, 1951, 242, Muzeji 5, 1950, 87 itd.). Večinoma posamič najdene sekire te vrste je težko opredeliti, često so dolgotrajne in jih zato navadno datirajo v prvo polovico bronaste dobe (M. Garašani, 34 Bericht RGK, 1954, 76; M. Novotna, istotam 311). Glej priloženo risbo 1. — **S. P.**

STAREJŠA ŽELEZNA DOBA

Bovec, Bovec, Nova gorica. Izkopavali smo na parceli Franca Mlekuža iz Bovca, na terasi nad »Dvorom«. Na dveh mestih je bila najdena žganina in en grob, v katerem je bila glinasta posodica. — **N. M.**

Brinjeva gora, Slov. Konjice, Maribor. V dolinici južno od cerkve Sv. Neže na majhnem z jarkom oddeljenem gričku, v gozdu Karla Jančiča, parc. št. 404 KO Radana vas, je bilo leta 1955 odkrito žarno grobišče. Leta 1957 so se izkopavanja nadaljevala. Odkrili smo 40 žarnih grobov, plitko vkopanih v tanko plast rjave ilovice nad apnenčasto skalno osnovo. Grobovi leže v gručah in imajo izključno majhno keramiko ter razmeroma mnogo bronastih predmetov. Kraj sežiga ni bil ugotovljen. V enem grobu so bili med pridevki goveji astragali. Med keramiko so za podravsko kulturo žarnih grobišč ustaljeni tipi posod: amfore, skodele, vrči, lonci, okrašeni deloma z vrezji, žlebiči in rebri. Med bronastimi predmeti so bile odkrite doslej tod neznanе oblike igel, obročkasti obeski, antropomorfní obeski, fibule očalarke, harfaste, ščitaste in tordirane lokaste fibule, gladke in tordirane ovratnice, trakasti obročki s kavljji, spiralne cevčice itd. Grobišče sodi pretežno v Ha B obdobje, del grobov kaže Ha A značaj ali vsaj tradicijo. Grobovi pripadajo naselbini na vrhu Brinjeve gore. — **S. P.**

Dobova, Dobova, Novo mesto. Na prodnati terasi Save južno od Vel. Obreža je bilo izkopanih 53 žganih, kulturi žarnih grobišč pripadajočih grobov. Grobovi so vsebovali keramične pridevke, žare in kovinske predmete. V večini primerov gre za že znane tipe loncev, žar in skodel. Med kovinskimi predmeti je omeniti sulico, sončno kolo, fibulo tipa peschiera, fibule očalarke, obročke s prepletom, dvojnokrižno pasne spone in igle s čebulasto glavico. — **F. S.**

Most na Soči, Most na Noči, Nova Gorica. Izkopavali smo na parceli št. 941, last Merviča iz Mosta na Soči. Parcela leži na levem bregu Idrijce. Odkritih je bilo 14 grobov, v katerih je bilo 6 žar, posode, fragmentirana

bronasta situla, cele in fragmentirane fibule in dva bronasta prstana. Grobovi sodijo v Ha D. — **N. M.**

Ormož, Ormož, Maribor. V tem letu smo izkopali sondo 56 × 14 m. Odkrili smo 11 ognjišč, 4 kurišča, dele stavb in veliko drobnega materiala. Sonda iz leta 1956 je ostala nezasuta. Zato je bilo mogoče na celotnem prostoru 1380 kvadratnih metrov ugotoviti 6 hiš različnih velikosti in iz prodnikov tlakovano cesto, ki je potekala v smeri reke. Naselbina je pripadala obdobju žarnih grobišč. Del predmetov je bil v terenskem laboratoriju konzerviran in inventariziran. — **B. P.**

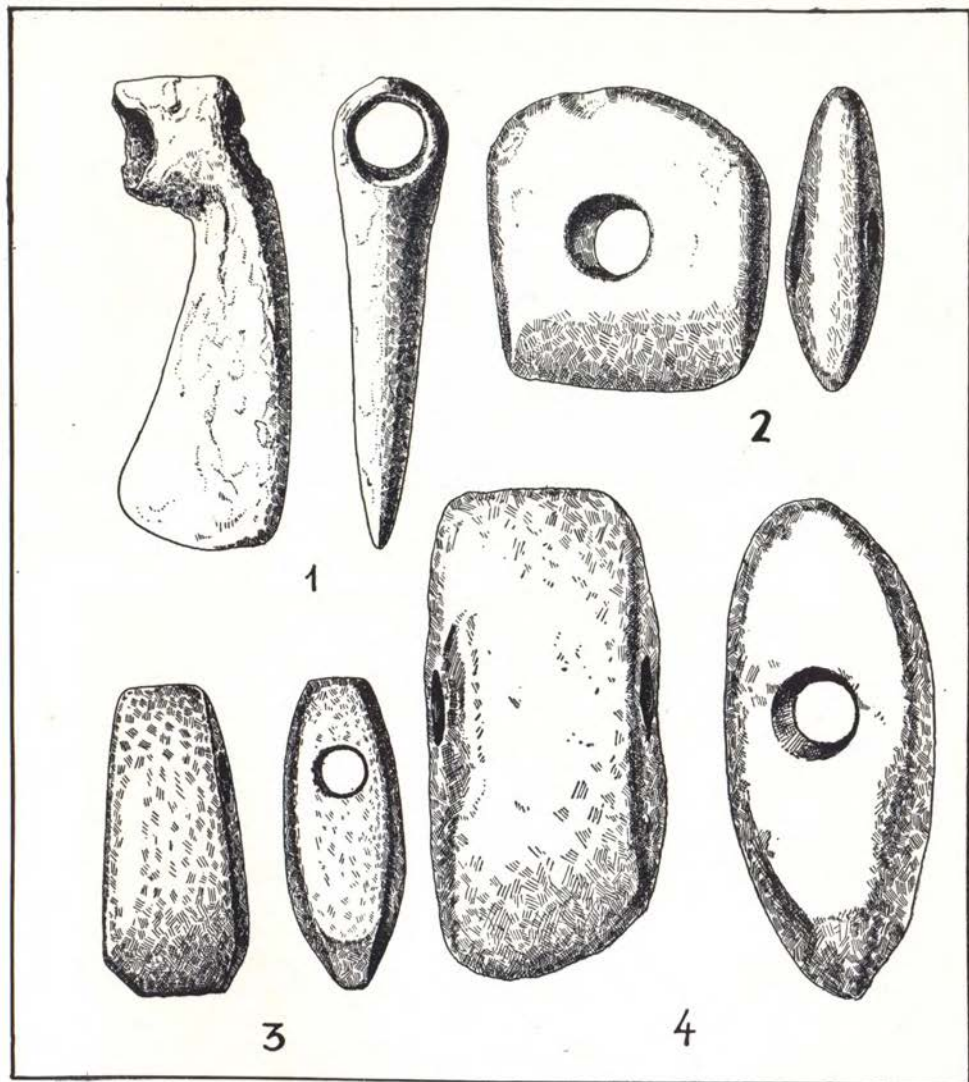
Rifnik, Šentjur pri Celju, Celje. Nadaljevanje sistematičnih izkopavanj naselbine. Odkrili smo tloris rimske hiše 5 × 4 m. Stavba je imela dva stanovanjska prostora. Poleg omenjene hiše smo zasledili še več sledov stavb, ki pa niso bile v celoti raziskane. Na posameznih mestih je bil v hišah še dobro ohranjen tlak iz sphane gline in ognjišča. Med ostalinami prevladuje keramika, glinaste uteži, igle, fibule, železne tulaste sekire in fragmenti kamenite sekire. Vse te najdbe spadajo v Ha C in D. — **A. B.**

Spod. Ščavnica, Lenart v Slov. gor., Maribor. Na nizki terasi levega brega Ščavnice, južno od ceste Benedikt—Gornja Radgona, v gozdu Jožeta Ježovnika, parc. št. 712/1 KO Sp. Ščavnica, so štiri nepoškodovane gomile. Višina od 0,95—1,3 m, premer 15—21 m. Glede na ploščato obliko so verjetno prazgodovinske. — **S. P.**

Stara Sušica, Postojna, Koper. Sondirali smo na njivi Antona Zafreta, parc. št. 1372/2 KO Stara Sušica. Njiva zavzema rahlo padajoč plato, z dveh strani obdan s strmimi bregovi. Znakov utrdb ni bilo. Dobro so vidni zlasti poedini kompleksi temnejše zemlje. Kovinskih predmetov je bilo odkopanih le malo in to dve fragmentirani certoški fibuli, bronasti torquesi in nekaj železnih žebeljev. — **M. U.**

Križna gora, Stari trg pri Ložu, Ljubljana. Izkopavali smo na parceli št. 1262 KO Lož. Na prekopani površini je bilo odkritih 47 grobov. Od teh je bilo 36 žganih in 11 skeletnih. Vsi grobovi so bili vkopani v kamnita tla, največ do globine 1 m. Pokriti so bili s kamnitimi ploščami. V vseh grobovih je bila keramika, bronasti in železni predmeti, kakor očalarke, ločne fibule, ena kačasta fibula, zapestnice, bronaste igle s ploščato skovanimi glavicami in dve sulični osti. V skeletnih grobovih so kovinski pridevki bolj redki, a boljše ohranjeni. — **M. U.**

Zgor. Verjane, Lenart v Slov. gor., Maribor. Na pobočju vrha tik nad cesto Gradišče—Osek, na njivi Marije Ploj, parc. št. 194 KO Zg. Verjane, so našli domačini poleti 1957 ploščato kamnitno kopačo z luknjo, ki je sedaj v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, inv. št. A 1752. Najdišče ne kaže sledov drugih najdb. Kopača je izdelana iz lisastozelenega kamna. Zatilje je oblo in dobro obrušeno, ena stranica teče poševno proti okrušenemu ravnemu delu in je nekoliko tanjša. Luknja je izvrtana poševno in je 2 cm široka. Zdi se, da je bilo orodje nekoč večje in po obrabi ali zlomu sekundarno obdelano. Dolž. 7,5 cm, šir. do 6,6 cm, deb. do 2 cm. Po asimetrični obliki je docela podobna v celoti ohranjeni kopači iz Sp. Kaplje na Kozjaku (Pok. muz. Mar., inv. št. A 50), glede na mere in opisani nastanek sedanje oblike pa so ji najbolj podobne najdbe iz Maribora — Studenci, Biša (istotam, inv. št. 55, 60) in Ptuja (Mestni muzej Ptuj, inv. št. 6541). Glej priloženo risbo 2. — **S. P.**

Arheološka tabela: 1. Osek, 2. Zgornje Verjane, 3. Slemen, 4. Zg. Ščavnica
 (3 = 1:4; 1, 2, 4, = 1:2)

Table archéologique: 1. Osek, 2. Zgornje Verjane, 3. Slemen, 4. Zg. Ščavnica
 (3 = 1:4; 1, 2, 4, = 1:2)

Rifnik, Sentjur pri Celju, Celje. Med najdenimi predmeti je nekaj fragmentov latenske grafitirane keramike in železna latenska sekira. Glej še pod starejša železna doba! — **A. B.**

RIMSKA DOBA

Benedikt, Lenart v Slov. gor., Maribor. Na grebenu severno od vasi, v gozdu Marije Ježovšek, parc. št. 434/2 KO Sv. Benedikt, je med dvema opuščenima gozdnima cestama osamljena gomila. Delno je bila že odkopana. Višina 1,6 m, premer 10,8 m.

Na vzhodnem pobočju tega grebena v državnem gozdu parc. št. 435/2 KO Sv. Benedikt smo ugotovili temelje najbrž antične stavbe. Domačini imenujejo kraj »zlodejeva puša«, kjer naj bi nekoč stal »grad« ali »kmetija«.

Severozahodno od vasi na grebenu med potokoma Ročijo in Drvanjo v gozdu Cirila Rataja, parc. št. 68/2 KO Sv. Benedikt, je osamljena gomila. V sredini jo je kopal že lastnik in našel nekaj črepinj. Višina 0,8 m, premer 12,5 m. — **S. P.**

Bobovk, Kranj, Kranj. Nadaljevanje zaščitnih izkopavanj. Odkrili smo sedem grobov brez pridatkov. Grobovi so iz II. stol. n. št. — **A. V.**

Dolga vas, Lendava, Murska Sobota. Odkrili smo del grobišča, ki pa ni nedotaknjeno. Grobiščni material je raztresen po vsej plasti. V vrhnjih slojih so tudi manj značilni sledovi naselbine. Najštevilneje je zastopana keramika, fragmenti fibul, stekla, železa in dva novca, nekaj tegul, žrmelj itd. Grobišče je videti starejše od naselbine. — **I. M.**

Drvanja, Lenart v Slov. gor., Maribor. Na grebenu severno od zaselka Trstenik v gozdu Petra Strmška, parc. št. 198/1 KO Drvanja, je pri križišču štirih krajevnih cest osem gomil. Razen ene, ki je odrezana do polovice zaradi stare ceste, so vse nepoškodovane. Višina od 0,15—0,74 m, premer od 7,5—11,5 m. V dolini pod grobiščem istega lastnika, parc. št. 195 KO Drvanja so sledovi antične stavbe s kamenjem in črepinjami različne keramike. — **S. P.**

Gornji Ivanjci, Videm ob Ščavnici, Murska Sobota. Severno od ceste Negova—Sp. Ivanjci v gozdu Antonije Fekonja, parc. št. 262 KO Gor. Ivanjci, je osamljena gomila. Delno je bila prekopana na vrhu. Višina 0,7 m, premer 12,5 m.

Na nasprotni strani ceste v gozdu Franca Rožanca, parc. št. 260 KO Gor. Ivanjci in Jožeta Kavčiča, parc. št. 260/2 KO Gor. Ivanjci, je šest nepoškodovanih gomil. Višina od 0,30—0,60 m, premer od 9—13,2 m.

Na sosednjem severovzhodnem hrbtu nad Ščavnico v gozdu Karla Vogrina, parc. št. 101/3 KO Gor. Ivanjci, je osamljena gomila. Pred daljšim časom je bila za eno tretjino odkopana. Višina 1,2 m, premer 14 m. — **S. P.**

Grabonoš, Videm ob Ščavnici, Murska Sobota. V gozdu Janeza Mira, parc. št. 1178/9 KO Grabonoš, je osamljena nepoškodovana gomila. Višina 1,6 m, premer 13,5 m. — **S. P.**

Ihova, Lenart v Slov. gor., Maribor. Na ravnini zahodno pod zaselkom Gomile na njivi Antona Ješovnika, parc. št. 664 KO Ihova, so sledovi antičnih stavb s fragmenti različne keramike in kosi tegul. Podobne najdbe so tudi na sosednjih njivah. — **S. P.**

Jauhova, Gor. Radgona, Murska Sobota. Na vrhu Jauhovskega grebena južno od vasi v gozdu Ivana Grüna, parc. št. 115 KO Nasova, je dvojje nepoškodovanih gomil. Višina 0,4 in 1,4 m, premer 15 m. — **S. P.**

Kaštelir nad Kortami, Izola, Koper. Na njivi Petra Mejaka iz Kort št. 114 smo odkrili žgan grob. Del groba smo odkopali že prejšnje leto. V plasti oglja smo našli keramiko, oljenke, nekaj stekleničk in posamezne bronaste fragmente, ki so bili zaradi ognja močno poškodovani, tako da je oblika predmetov nejasna. — **E. B.**

Kunova, Videm ob Ščavnici, Murska Sobota. Severno ob cesti Negova—Sp. Ivanjci so v državnem gozdu, parc. št. 357/5 KO Kunova, štiri nepoškodovane gomile. Višina od 0,25—0,5 m, premer 10—12,7 m. — **S. P.**

Ločki vrh, Lenart v Slov. gor., Maribor. Na enem južnih obronkov grebena Stare gore severovzhodno od cestnega križišča v Oseku, v gozdu Marije Sirk, parc. št. 150 KO Trotkova, je osamljena nepoškodovana gomila. Višina 1,8 m, premer 18 m. — **S. P.**

Nasova, Gor. Radgona, Murska Sobota. Zahodno od vasi vrh strmega roba Jauhovskega grebena v državnem gozdu, parc. št. 328 KO Nasova, je nepoškodovana gomila. Višina 1,5 m, premer 15 m. — **S. P.**

Obrat, Lenart v Slov. gor., Maribor. Na pobočju grebena zahodno od ceste Osek—Benedikt so na njivskih parcelah 981, 986, 1000—1007, last večinoma Petra Klobase in Avguština Perka iz Obrata KO Sv. Benedikt, sledovi antičnih stavb s temelji zidov, a brez zanesljivih keramičnih najdb.

Na vrhu grebena zahodno od tod v gozdu Petra Klobase, parc. št. 847 KO Sv. Benedikt, je osamljena nepoškodovana gomila. Višina 0,7 m, premer 7 m. Ob odkopanem strmem severnem robu je verjetno še nekaj gomil. Severno ob krajevni cesti Osek—Trotkova v gozdu Antona Šiška, parc. št. 573/1 KO Sv. Benedikt, so štiri gomile. Višina od 0,7—1,8 m, premer od 9—14 m. Zahodni dve sta bili izropani leta 1910.

Na njivi istega lastnika, parc. št. 576 KO Sv. Benedikt, tik zahodno od gozda so baje večkrat izorali kamenje in pravijo, da je tam nekoč stal »grad«. — **S. P.**

Padna, Koper. Sondiranje smo izvršili vzhodno od Padne pri vaškem pokopališču na parceli Ludvika Lovrčiča, Padna št. 6. Sprva je bila odkopana manjša sonda, ki se je po potrebi razširjala. Našli smo več tegul ter posamezne fragmente glinastih posod. Istočasno smo naleteli na 30—70 cm visok in v suhi tehniki grajen zid. Z zasledovanjem zidu smo ugotovili, da se po 7,5 m zid obrne pravokotno proti jugozapadu. V to smer zidu nismo več zasledovali. — **E. B.**

Ptuj, Ptuj, Maribor. Tik ob ovinku grajskega hriba, na Muzejskem trgu 1, je bilo v globini 1,4 m več vodoravno položenih marmornatih blokov v sekundarni legi, ki so predstavljali del tlaka oz. ceste. Med njimi ima eden reliefno predstavo Sola. Spomenik spada v III. stol. n. št. — **I. M.**

Rifnik, Šentjur pri Celju, Celje. Med materialom, izkopanim v tem letu, je bilo tudi nekaj rimskih novcev. Glej še starejša in mlajša železna doba. — **A. B.**

Slov. Bistrica, Slov. Bistrica, Maribor. Pri trasiranju poteka rimske ceste smo ugotovili, da je držala v ravni črti v smeri JZ—SV od Zafosta proti Brinju. Cestišče iz rečnega proda je od oranja večinoma načeto do 50 cm globoko in 7—8 m široko. Na njivski parceli št. 884 KO Slov. Bistrica, last kmetijskega gospodarstva, smo v jeseni 1957 odkrili sledove antične stavbe. Najnižji temelji zidov so večinoma ohranjeni, razen kamnov, malte in tegul ni nobenih keramičnih najdb. Stavba je stala ob antični cesti. — **S. P.**

Spod. Porčič, Lenart v Slov. gor., Maribor. V gozdu Franca Lorbeka, parc. št. 913 KO Sp. Porčič, je osamljena nepoškodovana gomila. Višina 1,1 m, premer 14,7 m.

Severozahodno od Gradišča v Slov. goricah, na južnem pobočju porčiškega grebena, tik nad cesto Gradišče—Lenart, na njivi Marije Lorbek, parc. št. 638 KO Sp. Porčič, smo odkrili sledove antične stavbe s črepinjami različne keramike in opeke. — **S. P.**

Stavešinci, Videm ob Ščavnici, Murska Sobota. Na dnu pobočij levega brega Ščavnice, tik severno od ceste Sp. Ivanjci—Gornja Radgona je na gozdnih parcelah raznih lastnikov št. 216/2, 217/1, 218/2, 219/1 in 220/2 KO Stavešinci 22 gomil. Deloma so zelo globoko kopane. Višina od 0,6—1,2 m, premer od 3,9—10,8 metra. Verjetno so antične. — **S. P.**

Stara Sušica, Postojna, Koper. Med najdbami je bilo tudi nekaj rimske keramike in obarvane steklene jagode. Glej še starejša železna doba! — **M. U.**

Šmarata, Stari trg pri Ložu, Ljubljana. Naselbina oz. stavbe se nahajajo v ravnici in na položnih terasah na južni in vzhodni strani cerkvice Sv. Marjete v Šmarati. Sonde izven obzidja so pokazale zidove dveh četverooglatih stavb. Vsi vogali so bili med seboj povezani, medtem ko smo pri ostalih sondah dobili le posamezne samostojne zidove. Zidovi so široki od 0,50—0,70 m in so vezani z malto. Ohranjena višina je različna, vendar največ do 1 m. Našli smo tudi fragmente keramike.

Okoli cerkvice na notranji strani obzidja je bila izkopana sonda, ki je pokazala, da je bila cerkvice postavljena na starejše rimsko zidovje. Tudi fragmenti keramike so bolj pogosti. — **M. U.**

Trstenik, Lenart v Slov. Goricah, Maribor. Severno od Benedikta, na vzhodnem pobočju trsteniškega grebena blizu ceste Benedikt—Gornja Radgona v gozdu Ludvika Ebleta, parc. št. 562/2 KO Trije Kralji, je sedem nepoškodovanih gomil. Višina od 0,6—1,68 m, premer od 0,5—13 m. Po obliki in legi so antične.

Na vrhu trsteniškega grebna zahodno od krajevne ceste je dvoje osamljenih gomil. Prva je v gozdu Janeza Ketiša, parc. št. 354/2 KO Drvanja, visoka 0,5 m, premera 7 m, druga pa v gozdu Adolfa Slačka, parc. št. 332 KO Drvanja, visoka 1,76 m in premera 17 m. Obe ležita na kopastem vrhu in sta nepoškodovani. — **S. P.**

Zgor. Porčič, Lenart v Slov. gor., Maribor. Na enem izmed kopastih vrhov grebena Ročice je nepoškodovana gomila, visoka 0,5 m in premera 10 m. — **S. P.**

Zgor. Ščavnica, Lenart v Slov. gor., Maribor. Na terasi pobočja desne brega Ščavnice na vzhodni meji široko raztresene vasi je v gozdu Janeza Grajnerja, parc. št. 663/1 KO Zg. Ščavnica, in Ane Slaček, parc. št. 663/6 KO Zg. Ščavnica 23 gomil, izven gozda blizu lastnikove domačije pa še ena osamljena. Višina od 0,4—1,46 m, premer od 5,2—15,7 m. Gomile na parceli 663/6 so močno poškodovane zaradi opuščene njive, ostale pa kažejo sledove kopanja, dve izmed njih pa sta skoraj popolnoma uničeni. Grobišče je gotovo antično. Na severnem pobočju pod Sv. Ano v Slov. goricah, v gozdu Rudolfa Ketiša, parc. št. 297/1 KO Zg. Ščavnica, je osamljena gomila. Višina 1,9 m, premer 12 m. Gomila je bila kopana in morda izvira iz nje sedaj zgubljena »medena posoda z ročajem iz gomile pri Sv. Ani na Krembergu«, navedena v stari inventarni knjigi Pokrajinskega muzeja v Mariboru. — **S. P.**

Žice, Lenart v Slov. gor., Maribor. Na že izravnanim pobočju grebena južno od Sv. Ane v Slov. goricah, severno od ceste Lenart—Gornji Cmurek je v gozdu Ivana Žižeka, parc. št. 203/2 KO Žice, sedem gomil. V glavnem so nepoškodovane. Višina od 0,9—2,25 m, premer od 5—13,7 m. Po obliki in legi je grobišče antično.

Severno od križišča cest Lenart—Cmurek—Sv. Ana je nad gostilno v gozdu Jožeta Kranjca, parc. 204/2 KO Žice, dvojje nepoškodovanih gomil. Višina od 0,5—1,4 m, premer od 7—7,5 m.

Na južnem koncu grebena Ledinek, severno od ceste Lenart—Zgornji Cmurek je v gozdu Petra Bolšeka, parc. št. 66/4 KO Žice, osamljena nepoškodovana gomila. Višina 1,6 m, premer 17 m. — **S. P.**

SREDNJI VEK

Šmarata, Stari trg pri Ložu, Ljubljana. Sonde v območju cerkvenega obzidja in izven njega so vsebovale tudi nekaj srednjeveške keramike. Glej še rimska doba! — **M. U.**

1958

NEOLIT

Jama Kevderc, Škofja Loka, Ljubljana. Jama leži v jugozahodnem pobočju Lubnika v nadmorski višini 810 m. Našli smo keramiko, koščeno in kamenito orožje in orodje. — **F. L.**

Crešnjevcevec, Slov. Bistrica, Maribor. Kmet Jože Kolar je našel spomladi pri oranju na svoji njivi, parc. št. 420/2 KO Češnjevcevec, ob železniški progi Češnjevcevec—Pragersko, glajeno kladivasto kamenito sekiro, dolž. 3,8 cm. Sedaj je sekira v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, inv. št. A 1760. Glej priloženo risbo pod 1! — **S. P.**

Dobrovnik, Lendava, Murska Sobota. Kmet Franc Gerenčer iz Dobrovnika št. 6 je našel na svojem dvorišču pri kopanju jame za apno v globini 1 m dobro ohranjeno kamenito dletce z lepo izglačeno površino. Dolžina 5,5 cm, širina ostrega rezila 3,8 cm. Sedaj je v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, inv. št. 1753. Glej priloženo risbo pod 2! — **S. P.**

Libanja — Pavlovski vrh, Ormož, Maribor. V vinogradu posestnika Cirila Šoštariča, parc. št. 143 KO Libanja, nad železniško postajo Pavlovci so našli kamenito »sekiro« z luknjo v sredini in zaobljenima konicama na obeh koncih. Gladka površina je facetirano izglačena. Dolž. 19,6 cm. Predmet je še vedno v najditeljevi posesti. Glej priloženo risbo pod 4! — **S. P.**

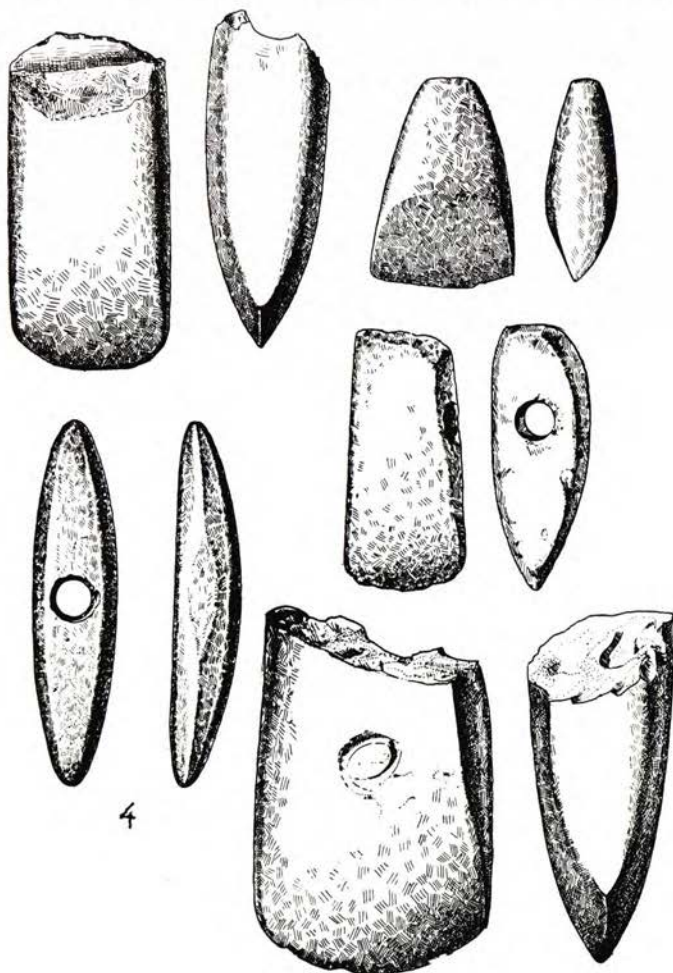
Okoslavci, Ljutomer. Pri izkopavanju štorov v gozdu Gaje pri Okoslavcih so našli na posestvu Matije Rantaša iz Okoslavcev kamenito sekiro z odbitim gornjim delom in ostrim oblim rezilom. Dolž. 9,5 cm. Sedaj v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, inv. št. A 1759. Glej priloženo risbo pod 5! — **S. P.**

Ožbalt, Radlje. V tem kraju so našli kladivasto sekiro s skoraj do luknje izbrušenim rezilom, ohranjene dolžine 8 cm. Sedaj je v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, inv. št. A 1762. — **S. P.**

Vitomarci, Ptuj, Maribor. Na področju vasi so našli kladivasto sekiro z oblim zatiljem in zaobljenim rezilom, dolž. 14 cm. Sedaj je v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, inv. št. A 1761. Glej priloženo risbo pod 3! — **S. P.**

BRONASTA DOBA

Brinjeva gora, Slov. Konjice, Maribor. V juliju smo nadaljevali načrtna izkopavanja prazgodovinske naselbine. Preiskano področje meri 120 kvadratnih metrov in leži na njivski parceli št. 359 KO Zreče. Iz profila so razvidni seliščni ostanki treh obdobij, jasno ločeni v stratigrafiji kulturnih plasti, ki so segale deloma do 3 m globoko. Profil 4—5 kaže naslednjo stratigrafijo: v globini 100—115 cm je bila črnkasta zemlja, ki leži deloma na precej

Arheološka tabela za
1. 1958: 1. Češnjevce,
2. Dobrovnik, 3. Vito-
marci, 4. Libanje, 5.
Okoslavci.

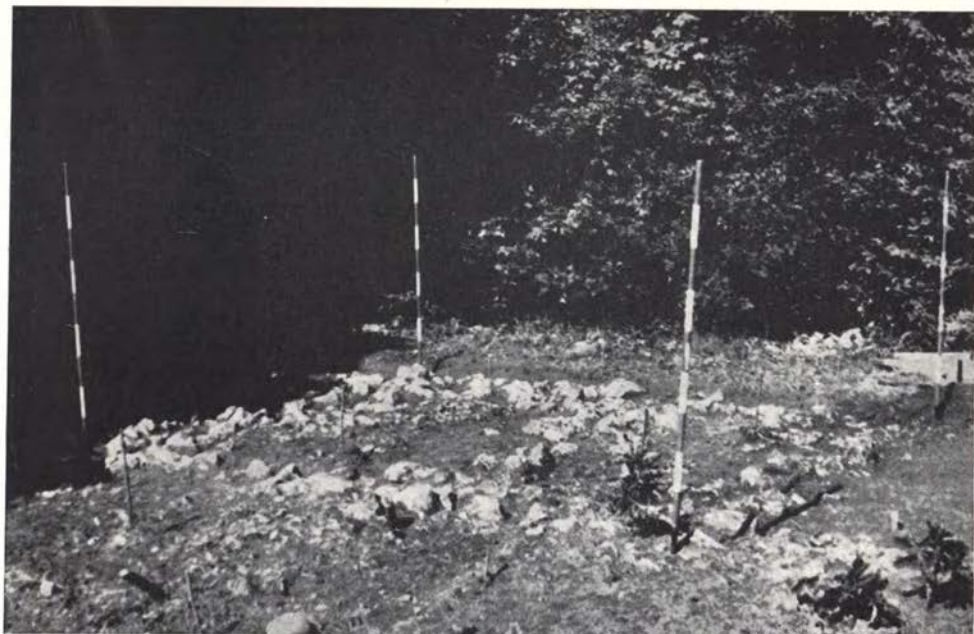
(Risal S. Pahič)

Table archéologique
pour 1958: 1. Češnje-
vec, 2. Dobrovnik, 3.
Vitomarci, 4. Libanje,
5. Okoslavci.

(Dessin S. Pahič)

neravni skalnati površini ali pa na tanki plasti rumeno-rjave ilovke; nad njo je bila ruševinska plast in talna površina naselitve iz srednje bronaste dobe brez izrazite oblikovnosti tal ter na precej poševnem pobočju. Med številnimi najdbami prevladujejo fragmenti grobe uporabne keramike, vmes so tudi ostanki vrčev s trakastim ročajem na vratu in polnimi bradavicami na obodu.

Glej tudi opis profila pod starejšo železno dobo in rimsko dobo. — S. P.

Rifnik, hiša II. (Foto A. Bolta)
Rifnik, maison II. (Cliché A. Bolta)

STAREJŠA ŽELEZNA DOBA

Brinjeva gora, Slov. Konjice, Maribor. V globini 45—75 cm je bila sivo-črnkasta ilovnata plast z drobnimi apnenčastimi kamni; njena površina je še talna osnova antične naselitve, zato je v vrhnjem delu še nekaj antičnih najdb; njen spodnji del pa je ruševinski sloj prazgodovinske naselbine (Ha A — C, brez prehodnih najdb med ranim Ha C in antiko), pri dnu in na vrhu naslednje plasti je talna površina te naselitve z ostanki ilovnatih kurišč, sledovi jam za kole, zgoščene keramične najdbe in redki bronasti predmeti (igle z bikonično glavico in odebeljenim graviranim vratom).

V globini 75—100 cm je plast sive, včasih tudi rumenkastorjave, ilovke. Njena površina tal je Ha A — C horizont naselitve. Mestoma so v obliki tlaka nasute črepinje grobe uporabne keramike. Spodnji del plasti pa je skoraj brez najdb. Glej nadaljevanje opisa profila pod rimska doba. — **S. P.**

Karteljevo, Novo mesto. Pri gradnji avtomobilske ceste na vrhu vzpetine južno od Karteljevega smo našli v območju 51 km drobce keramike in predrto kauri školjko. — **P. P.**

Križna gora, Stari trg pri Ložu, Ljubljana. V tem letu smo odkopali 85 grobov. Od teh je bilo 37 žganih, ostali pa so bili skeletni. Način pokopa se bistveno ne razlikuje od grobov, prekopanih v preteklem letu. Pri žganih grobovih je bila v grobni jami keramika, v kateri smo našli kovinske predmete. Včasih pa so bili le-ti raztreseni tudi po jami podobno kakor pepel in ožgane kosti. Med predmeti je največ fibul, manj pa igel in zapestnic. V enem grobu je bila najdena tudi fibula lunulastega tipa z verižicami in trikotnimi obeski.

Orodja in orožja nismo našli. Slični predmeti se nahajajo tudi v skeletnih grobovih, le keramika se po oblikah nekoliko razlikuje od one v žganih grobovih. Tudi v teh grobovih nismo našli orodja in orožja. — **M. U.**

Legen, Slovenj Gradec, Maribor. Pri gradnji stanovanjske hiše Jožeta Kramerška na Legnu so našli pri kopanju kleti žgani grob v globini 50 cm. V grobu je bila bikonična vaza, v kateri so bili poleg pepela in koščkov kosti naslednji kovinski predmeti: prelomljena in v ognju poškodovana bronasta sekira s plavutmi in zanko na gornjem koncu dolž. 17 cm, nato zakrivljen, na obeh koncih odlomljen in zarjavel železen nož z odebeljenim hrbtom in zožujočim se rezilom na enem ter trnastim držajem s prečko na drugem kraju (dolž. ca 30 cm) ter zakrivljena in na štiri kose prelomljena zarjavela železna sulična ost z dolgim ozkim listom (dolž. ca 52 cm). Žgani grob pripada znanemu ilirskemu grobišču v Florjanovem gozdu na Legnu, kjer je videti vsaj 14 večinoma že prekopanih gomil (najdbe so deloma v Joanneumu v Grazu). Grob je bil najbrž prekrit z gomilo, ki pa je bila že izravnana, ker je na njivski parceli (parc. št. 73/4 KO Legen). Najdba sodi v Ha C obdobje. Predmeti so v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, inv. št. A 1374—1377. — **S. P.**

Most na Soči, Most na Soči, Nova Gorica. Kraj, kjer smo izvršili sondažna izkopavanja, leži na levi strani Idrijce, na pobočju, ki pada proti reki. Ledinsko ime parcel je »v Bleku« in so last Antona Merviča iz Mosta na Soči. Raziskovanja so segala tudi na parcelo št. 957/1, last Jermolovih iz Mosta na Soči. Namen sondažnega raziskovanja je bil pregledati teren, na katerem sta vršila izkopavanja C. Marchesetti in Szombathy. Novih najdb ni bilo. — **N. M.**

Rifnik, Šentjur pri Celju, Celje. Nadaljevanje sistematičnih izkopavanj. Tudi letos smo odkrili nekaj stavbnih objektov. Obris stavb so vidni in zaznavni po ostankih kamnitih sten in hišnega lepa. Na posameznih kosih hišnega lepa so ohranjeni sledovi barve, s katero je bila stena poslikana. Pri hišah smo našli tudi ostanke ognjišč. Poleg fragmentov keramike, ki so najštevilnejši, je bilo na naselbini odkritih več uteži za statve in ribiške mreže. Številni kosi železne žlindre potrjujejo domnevo, da so v naselbini bile tudi kovačnice. Kovinskih predmetov ni bilo veliko, vendar je vredno omeniti tulasto železno sekiro in sekiro z ušesom. Med bronastimi predmeti so fragmentirane kačaste fibule in igle. Zlasti zanimiva je igla s piramidno glavo. Kot ornament se pojavljajo na posodah krogi, trikotniki in plastična rebra s prstnimi odtisi. Nekaj je tudi fragmentov inkrustirane in slikane keramike. — **A. B.**

RIMSKA DOBA

Bela cerkev, Šmarjeta, Novo mesto. Zahodno od antičnega objekta pri Beli cerkvi so pri delu na useku našli železno ost kopja. Dolž. 37 cm, šir. lista 5,1 cm, deb. 0,9 cm. (Tab. I, 1). Na istem prostoru so odkrili tudi bronast predmet nedoločljive uporabe. Iz kroga rombičnega preseka raste na spodnji strani gumbast nastavek, ki se konča v pravokotno zanko. Viš. 7,5 cm, pr. kroga 4,1 cm, šir. zanke 2,5 cm. (Tab. I, 2).

Pri 36,280 km smo našli delno poškodovan nagrobnik iz peščenca, viš. 51 cm, šir. 31 cm, deb. 17 cm, viš. črk 4,5—6 cm.

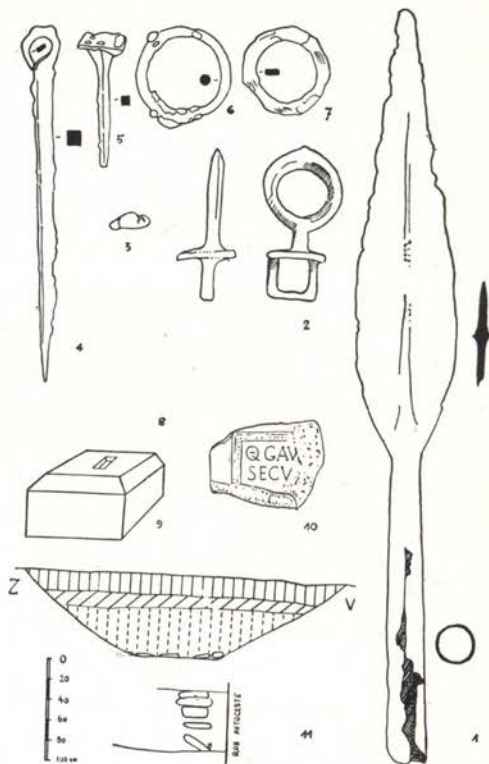
V. V ER

C. OM

Univ. asistent J. Šašel meni, da gre za rustikalni nagrobnik z napisom: Valer(ius) Com(munis). V tretji vrstici je morda še črka V? Pod črko O iz

druge vrstice pa je videti poševno črtico. Napis je shranjen v Dolenjskem muzeju v Novem mestu (Tab. III, 1). V neposredni sosesčini so našli tudi rimski grob, v katerem je bilo oglje, nekaj fragmentov keramike in nekaj bronastih predmetov (glej pod Draga!). — **M. U. in P. P.**

Brezje, Kranj. Vzhodno od Brezij pri Radovljici so pri zidanju hiše Milana Eržena, Brezje 16, našli dvojce oljenk in več lončenih posod, ki so jih razbili. Ob predmetih je bilo veliko oglja, tako da je najditelj menil, da je bilo tu ognjišče, verjetno pa je bilo na tem kraju bogato grobišče upepeljenih mrličev. Oljenki se nahajata v muzeju v Radovljici. Ena izmed oljenk je pečatna, temnordeče barve z napisom FORTIS, dolž. 10,3 cm, šir. 6,8 cm in viš. 4,1 cm. Druga pa je reliefna, rjave barve okrašena na zgornji strani z nalepki psa, vepra in leva. Sredi diska se boči navzgor obrnjen predrt ročaj. Dolž. 12,9 cm, šir. 9 cm, viš. 8,4 cm. — **P. P.**

Arheološka tabela I: 1.—2. Bela cerkev, 3. Karteljevo, 4.—7. Ribnica, 8. Grič (vse 1:4), 9.—10. Podgračeno, 11. Gmajna

Table archéologique I: 1.—2. Bela cerkev, 3. Karteljevo, 4.—7. Ribnica, 8. Grič (tous 1:4), 9.—10. Podgračeno, 11. Gmajna

Brinjeva gora, Slov. Konjice, Maribor. V globini 0—25 cm je pri opisanem profilu (glej še starejša železna doba) čista oranica z redkimi antičnimi najdbami. V globini 25—45 cm je bila črna humozna plast, mešana z drobnim apnenčastim kamenjem in skupinami večjih kamnov pri dnu. V njej so bili številni antični keramični in kovinski predmeti (železni in bronasti nakitni in uporabni predmeti, novci) iz obdobja med I. in III. stol. — **S. P.**

Celje, Celje. Izkopani teren je na dvorišču Okrožnega sodišča v Celju. Teren je raven in varen pred poplavamami Savinje. V globini 150 cm smo našli ostanke rimskega mozaika in zidu z ometom. Ohranjeni mozaik meri 25 m². Mozaični kamenčki so rdeči, beli in črno obarvani ter tvorijo geometrijske

ornamente. Le tu in tam je mozaik nekoliko poškodovan. Na južni strani sega do zidu sodišča, kjer je bil presekan, ko so kopali temelje za zgradbo. Na severni strani pa je ohranjen vogal sobe z mozaikom v beli in črni barvi. Omet v tej sobi ima rdečo stensko slikarijo. — **V. K.**

Čatež ob Savi, Brežice, Novo mesto. Pri delih na avtomobilski cesti so odkrili v podrtem hlevu v Čatežu fragmentiran napis konzularnega beneficiarja legije X Gemine. Napis je sedaj v muzeju v Brežicah. Je iz zelo mehkega apnenca in meri v višino 57 cm, širino 42 cm, debelino 15 cm, višina črk je 6 cm.

X G BF COS

V S L M

Čatež ob Savi — fragment rimskega miljnika. (Foto P. Petru)

Čatež sur Sava — Fragment de borne milliaire romaine. (Cliché P. Petru)

Sredi useka med Čatežem in Krško vasjo pa so pri razstreljevanju našli in situ močno fragmentiran miljnik Antonina Pia. Miljnik je sedaj v muzeju v Brežicah. Je iz mehkega peščenca in meri v višino 76 cm, širino 40 cm in debelino 44 cm. Glej fotografijo! Napis se glasi:

. AELI

ANTO

II. P. P.

II. AB. A —

P. P.

Davča. V Sp. Davči 53 je Ana Biček (vulgo Špan) odkopala vodovod iz sestavljenih cevi. Cevi so podobne rimskim in povprečno 52 cm dolge, deb.

Arheološka tabela II: 1. Grič, 2. Družinska vas, 3. Ruhna vas — Stranje, 4. Družinska vas, 5.—9. Ribnica - Podgračeno

Table archéologique II: 1. Grič, 2. Družinska vas, 3. Ruhna vas - Stranje, 4. Družinska vas, 5.—9. Ribnica - Podgračeno

1,1 cm. Večja odprtina ima premer 6 cm, manjša pa 3 cm. Rimskih ostankov v dolini Davče in Selščice ne poznamo, zato je odprto vprašanje, ali je najdba rimska (Tab. IV, 1). — **P. P.** in **R. B.**

Dobrovnik, Lendava, Murska Sobota. Teren je bil ogrožen, zato smo izvršili na eni izmed rimskih gomil zaščitna izkopavanja. Gomila, ki je bila v nevarnosti, da popolnoma propade, leži na pašnikih severozahodno od vasi. Zahodna polovica je bila že prej uničena, v vzhodni polovici pa smo našli fragmente žar. — **K. V.**

Dolga vas, Lendava, Murska Sobota. Letošnja raziskovanja so imela namen, ugotoviti vsaj približno mejo in razprostranjenost rimske naselbine. Na izkopanem področju smo našli kose šibja, ometanega z glino, pleve in slamo, po čemer bi lahko skleпали na konstrukcijo in izgled bivališč. Drobnogradivo še ni v celoti preparirano, vendar omenjamo, da smo našli dosti črepov, lončenih posod, skodel, lončkov, oljenk in fragmentov terre sigillate, fragmente steklenih posod ter več lepo okrašenih železnih in bronastih predmetov. — **K. V.**

Draga, Šmarjeta, Novo mesto. Na križišču Draga—Bela cerkev, in sicer prejšnje poti z avtomobilsko cesto je bil vkopan v sivo glino rimski žgani grob. Najdenih je več fragmentov keramike. Gradivo je močno poškodovano in je v Dolenjskem muzeju. Pri km 36,900 so bili pri kopanju jame za podpornik v profilu vidni ostanki rimske ceste. Plast je približno 50 cm globoka. Sestavljena je iz večjih kamnov, ki so po večini obdelani in položeni drug zraven drugega, vmesni prostori pa so izpolnjeni z zemljo ali malto, pomešano z opeko.

Pri 37.000 km smo ob podvozu poti za Belo cerkev zasledili rimsko cesto, ki je sestavljena iz manjšega kamenja in drobcev opeke. Pri kopanju je bilo ob tej priliki najdenih tudi nekaj fragmentov keramike.

Pri km 37.00—37.08 so pri delih na avtomobilski cesti razorali cestišče rimske ceste. Ponekod kažejo profili tudi dve gradbeni fazi rimske ceste. — **M. U.**

Družinska vas, Šmarjeta, Novo mesto. Z drenažnim jarkom avtomobilske ceste so presekali zahodno od Družinske vasi temelje treh rimskih stavb. Ves severni del hiše 1 sega na parcelo last Jožeta Košarja, kat. št. 673 in 683/1 KO Družinska vas. V profilu je bilo vidno trojno zidovje. Vendar sta zida na 1 in 6 m vkopana skozi estrih, ki se neprekinjeno vleče le do zidu na začetku profila, in sta sestavljena iz lepo zloženih lomljenčev. Prvotni gradbeni fazi pa pripada tretji zid, do katerega sega nepoškodovan estrih.

Hiša 2 je od prejšnje oddaljena 10 m. Je tudi nekoliko manjša, njen notranji prostor meri 2.80 m. Suhi zid je sestavljen iz naloženih apnenčastih plošč. Hiša 3 sega skoraj vsa v cestišče avtomobilske ceste. Temelji so dobro vidni in merijo 10,6 × 14,4 m. Grajeni so iz lomljenih plošč apnenca, le vzhodni zid je vezan z apnom. Na zazidanem prostoru smo odkopali štiri sonde. V jugovzhodnem vogalu smo odkrili v globini 50 cm debelo plast ometa, pomešanega z drobcami opeke, med katerimi so bile tudi večje grude rdečega ometa. V vseh poslopih smo našli tudi fragmente tegul in imbreksov (Tab. II, 2).

Vzhodno od mostu v Družinski vasi so 3 m od temeljev mostu odstranjevali plast črnice in pri tem skoraj v celoti odkopali zidovje nekega pravokotnega poslopja. Zid je sestavljen iz lomljenca brez apnene vezave. Na odkritem prostoru ni bilo najdb, zato je točnejša časovna opredelitev negotova (Tab. II, 4). — **P. P.**

Grajska vas, Gomilsko, Celje. V Grajski vasi ob državni cesti Celje—Ljubljana smo sondirali ob potoku Bolska. Teren je nizek in že nekoliko

močvirnat. Kopali smo v sadovnjaku gostilničarja Žerovnika in kmeta Lončarja, obeh iz Grajske vasi. Na tem mestu so namreč že leta 1952 pri prestavljanju državne ceste in mosta čez Bolsko naleteli na kamnite plošče, ki naj bi bile ostanki rimskega odtočnega kanala. Vendar je sondiranje prineslo negativne rezultate. — **V. K.**

Grič, Šmarjeta, Novo mesto. Od poslopja na Griču, tik pod kapelo pri 41,150 km so se ohranili le temelji 30 cm visokega suhega zidu. V celotni dolžini je zid ohranjen verjetno le na južni in zahodni strani. Vzhodno in pretežni del severne stene so uničili z oranjem. Temelji so ves čas enaki in grajeni iz lomljenih blokov apnenca in peščenjaka brez apnenega veziva. V zahodnem zidu so bili kamni večji in vkopani plitveje v zemljo. V hiši smo našli drobce opeke, fragment žrmlje iz posebnega kamna verjetno vulkanskega izvora in drobce keramike. Gradivo je v Dolenjskem muzeju (Tab. II, 1). — **P. P.** in **N. M.**

Kronovo, Šmarjeta, Novo mesto. Pri profilu 911 avtomobilske ceste na zahodnem robu parcele št. 673 KO Družinska vas je vidna rimska cesta, sestavljena iz drobnejšega kamenja. — **M. U.**

Poljane, Mirna peč, Novo mesto. Pri 56,938 km avtomobilske ceste je bil najden rimski grob. — **F. L.**

Ribnica, Velika Dolina, Novo mesto. Na njivi Katarine Zanjug, parc. št. 1050/3 KO Podgračeno, je bilo zaščitno izkopavanje rimskega grobišča. Odkopanih je bilo 14 grobov z bogatim inventarjem: steklene žare, oljenke, kupe, lončki, krožnik, balzamariji, nekaj novcev itd. V grobu 2 je bil poleg Hadrijanovega novca in Titovega asa najden tudi napisni kamen v sekundarni uporabi. Kamen je iz rjavega mehkega peščenca, visok 178 cm, širok 73 cm in debel 26 cm. Črke prve vrste so visoke 8,7 cm. Večji del plošče zavzema napisno polje, nad katerim je trikotno profiliran timpanon. Sredi zatrepja je peterolistna rozeta z vrezanim križem v brstiču. Polje med napisom in timpanonom je okrašeno z bršljanovo vitico. Nad zatrepom je na vsaki strani upodobljen delfin z ribo v ustih.

Napis:

TI. CLAVDIO
EVDIO
... P ... LIB
... R BARBIVS
PRIMVS
BENEMERENTI
FECERUNT

Nagrobnik je spravljen v Posavskem muzeju v Brežicah.

Na njivi Franca Bizjaka, parc. št. 1079 in 1080 KO Podgračeno, so zadeli na močno zidovje iz rimske dobe. V jugovzhodnem vogalu smo zid presekali s sondo. Zid je grajen iz lomljenega peščenca, vezanega z apnom, pomešanim z drobci opeke. Z zunanje strani sega proti zidu sloj humusa, v katerem je mnogo manjšega kamenja in drobcev ometa. Pod to plastjo je sterilna siva glina. Temelji zidu pa so v rjavi glini. Debelina variira med 60 in 70 cm. Hiša je bila uničena pri sekanju trase že za staro cesto, pri razširjanju pa seveda še bolj. V prostoru so bili fragmenti terre sigillate, stekla, imel pa je tudi hipokavst. Med tegulami in steptanim kamenjem je bil močno obrabljen bronast novec Favstine jun. Vzhodno od zidovja smo naredili manjšo sondo, v kateri smo našli železen kavelj, žebelj, dve pasni sponi in bronasto iglo lasnico. Material se hrani v Posavskem muzeju v Brežicah. (Tab. I, 4—7 in II, 5, 5 a.)

Pogled iz Podgračenega proti Colu. (Foto P. Petru)
 Vue au-dessous de Podgračeno vers Col. (Cliché P. Petru)

Med Ribnico in Podgračenim so odkopale MDB na njivi Franca Budiča, parc. št. 1090/3 KO Podgračeno, temelje rimske stavbe. Temelji so bili grajeni iz lomljenca, vezanega z apnom. Podoben 1,10 m širok zid iz lomljenca smo odkopali 24 m zahodno od prejšnje stavbe. Med tem zidom in prej omenjenim je na severni strani potekal ozek suh zid, v katerem so bili v nepravilnih razdaljah vzdani večji štirioglati kamni. Ob osamljenem zidu je bil najden auriscalpium. Nekoliko vrstnan in vzhodno od opisanih temeljev so mladinci odkrili večje kurišče, ki je moglo služiti za ogrevanje bližnjih prostorov. V dokaj debeli plasti črne zemlje in oglja je bilo precej tubulov. Na istem prostoru je bil kasneje odkrit temelj neke stare stavbe, ki je ležal diagonalno na zgoraj opisano poslopje in h kateremu so verjetno vodili kanali iz praefurnija. Stavba je segala od današnje ceste proti njivi in je torej gledala na rimsko cesto, ki je držala po sedanji njivi. V bližini smo našli razbit napisni kamen. Spomenik je spravljen v muzeju v Brežicah (glej fotografijo). Fragment ima obliko polstebra in meri v dolžino 1 m, širino 52 cm, debelino 18 cm. (Tab. II, 6.) —

V. K. in P. P.

Ruhna vas, Šmarjeta, Novo mesto. Zahodno od vasi so odkrili žgan grob, obdan z apnenčastimi ploščami. Najdbe hrani lastnik njive. Glej priloženo skico groba. — M. U. in N. M.

Stranje, Novo mesto. Severno od vasi Stranje, 40 m za mostom avtomobilske ceste med Ruhno vasjo in Stranjami je bila večja pristava, katere temelji segajo v tir avtomobilske ceste. V jugovzhodnem vogalu zahodnega krila hiše smo prekopali sondažni jarek. Pri tem smo zadeli na močno, mestoma do 80 cm debelo plast oglja. Po ostali zazidani površini je bila plast z rimskimi ostanki debela 30—40 cm. V oglju je bilo veliko fragmentov rimske keramike. Zid je bil sestavljen iz lomljenih plošč peščenjaka in apnenca in ni bil vezan z apnom. Na prostoru hiše smo našli fragmente tegul. Južno od slabo ohr-

Arheološka tabela III: 1. Draga, 2.—3. Podgračeno, parc. 1082, 4. Gmajna, 5.—6. Podgračeno
 Table archéologique III: 1. Draga, 2.—3. Podgračeno, 4. Gmajna, 5.—6. Podgračeno

2

3

4

5

1

6

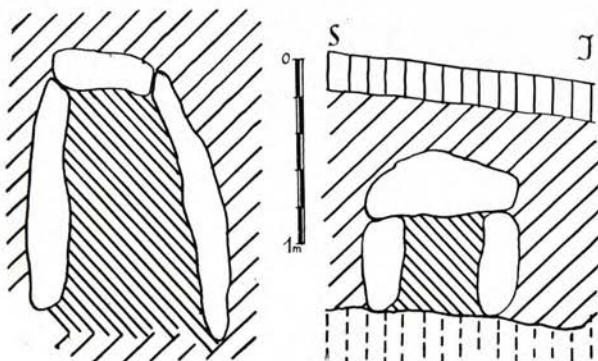

njenega zidu ograje je potekala mlajša rimska cesta. Posteljica in nasip starejšega cestišča sta bila vidna v profilu škarpe bližnje ceste Novo mesto—Smlednik. Najdeno gradivo je v Dolenjskem muzeju v Novem mestu (Tab. II, 3). — **P. P.**

Zreče, Slovenske Konjice, Maribor, Pri podiranju zasilnega župnišča so poleti 1958 našli na v vogal stavbe vzdan antični marmorni oltar z dobro ohranjenim napisom:

I. O. M.
C. IVLIVS
CERIALIS
V. S. L. M.

Nad vrhnjim napuščem se je oltar nadaljeval v kipu sedečega Jupitra, ki pa je bil od pasu navzgor odbit. Višina 110 cm. Prenesen je bil v Pokrajinski muzej v Maribor. — **S. P.**

Bela cerkev — rimski grob iz
Ruhne vasi. (Risala M. Urleb)
Bela cerkev — tombe romaine
de Ruhna vas. (Dessin M. Urleb)

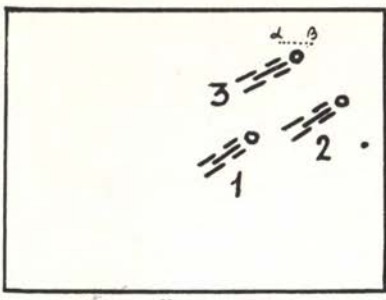
Ribnica — fragmenti napisnega kamna. (Foto V. Kolšek)
Ribnica — fragments de pierre tombale.
(Cliché V. Kolšek)

SREDNJI VEK

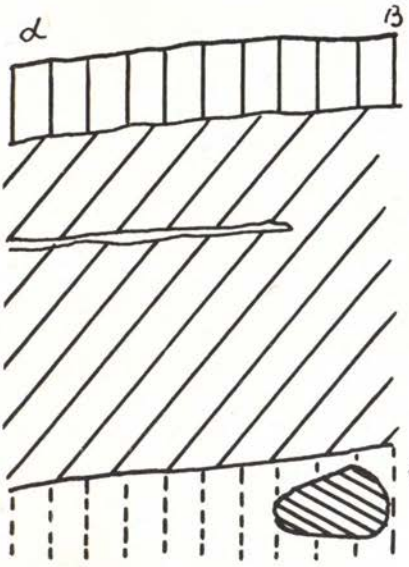
Bled, Kranj. Pri gradnji stanovanjske stavbe na moreni, koder je že W. Schmid odkril staroslovansko grobišče, so našli troje skeletov, orientiranih v smeri V—Z. Dvoje grobov so odkopali, tretji skelet je še v zemlji. Grobovi so bili vkopani v gramoz in so obdani z drobci oglja in humusne zemlje. Ob skeletu št. 2 so našli železen nož. (Tab. IV, 2.) — **P. P.**

Arheološka tabela IV: 1. Davča, 2. Bled, 3.—7. Žirovnica (2., 5., 6., 7. 1:1). (Risal P. Petru)
Table archéologique IV: 1. Davča, 2. Bled, 3.—7. Žirovnica, (2., 5., 6., 7. 1:1). (Risal P. Petru)

ŽIROVNICA

3

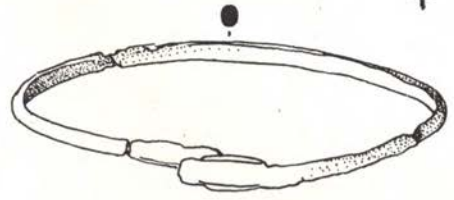
4

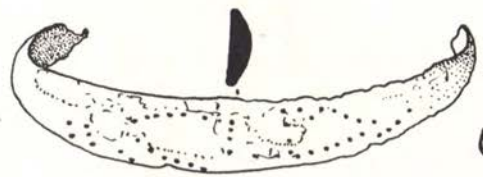
1

2

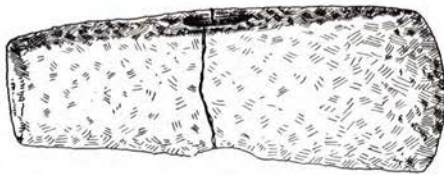
5

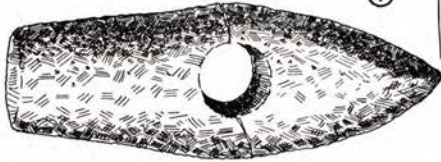
6

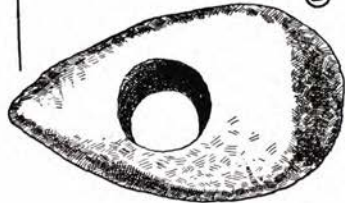
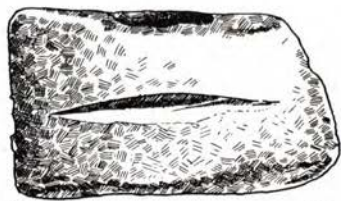
7

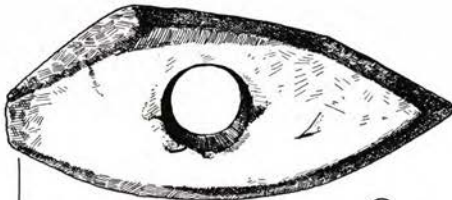
①

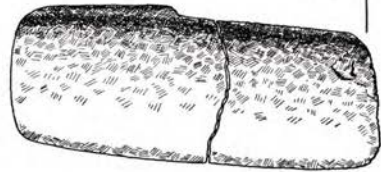
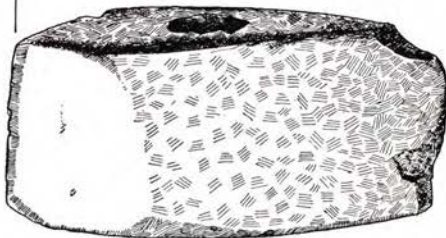
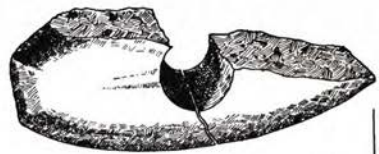
②

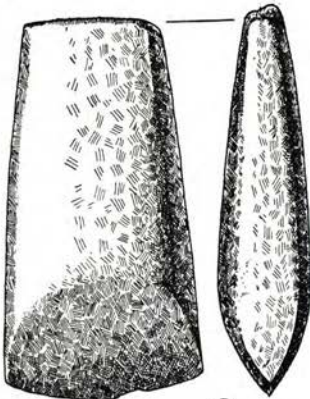
③

④

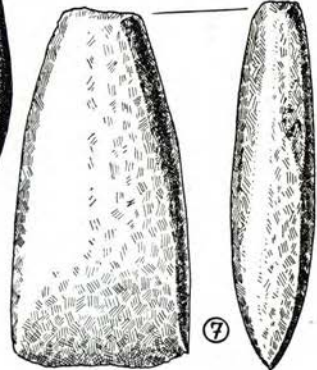
⑤

⑥

⑦

Poljane, Mirna peč, Novo mesto. V bližini rimskega groba so našli tudi nekaj srednjeveške keramike. — **F. L.**

Zirovnica, Zirovnica, Kranj. Na prostoru, kjer je znano slovansko grobišče (Kastelic—Škerlj, Slovanska nekropola na Bledu, Ljubljana 1950, 12) južno od vodovoda, se zida novo naselje. Grobišče sega od griča nad vasjo preko železnice, kajti grobove so našli v robu temeljev stavbe Žirovnica 97. Baje so našli tu tudi dvoje zlato bleščečih se zapestnic. Pri kopanju hiš novega naselja so našli povsod keramiko in celo grobove. Tako so pri Ivanu Šmonu uničili pri kopanju troje skeletov. Ležali so v smeri V—Z. Le na okostju št. 3 so našli dvoje zapestnic. Profil nad grobom je bil enostaven. Skelet je ležal v rjavi zemlji. Nato je sledila plast rumeno-rjave glinice s prodniki, ki je bila v globini 45 cm pomešana z ogljem. Nad ogljem so bile plasti mlajšega obdobja. Gradivo je shranjeno v Narodnem muzeju v Ljubljani. (Tab. IV, 3—7.) — **P. P.**

NEDOLOČLJIVO

Gmajna, Novo mesto. Zahodno od Gmajne sta dva mosta preko Račne. Pri kopanju drenažnega jarka so zadeli v sivi glini, v globini 80 cm, na 3—4 cm debele deske, dolge 50—80 cm. Bile so položene v vrsti. Dva metra vstran so bile vidne v stari strugi rogovile, na katerih so počivala bruna in deske. Najdbo je težko časovno opredeliti, ker ni ostalega tipičnega gradiva. (Tab. III, 4.) — **P. P.**

1959:

Pričujoča letna poročila je sestavil iz dopisov s terena konservator P. Petru, del tabel in slik je pripravil docent dr. F. Stare. Numizmatično gradivo bo obdelal A. Jeločnik v Numizmatičnem vestniku.

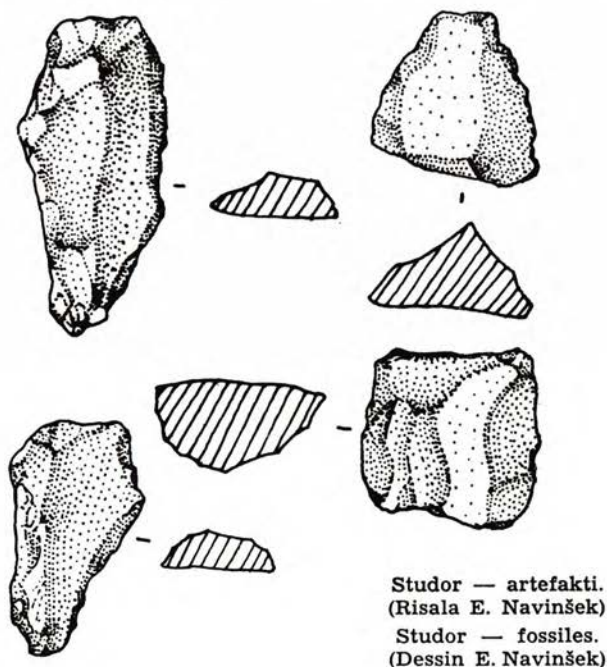
Vsa poročila so podpisana z imeni sodelavcev zato, da bi se ostali strokovnjaki, kolikor žele še podrobnejših podatkov, lahko neposredno obrnili na raziskovalca samega. Zato je na koncu poročil tudi abecedni seznam strokovnjakov, ki so sodelovali pri letnih poročilih od 1956—1959. leta. Spričo neustaljene terminologije smo se, kjer je bilo možno, že sedaj odločili za obdobja (paleolit, neolit), v okviru obdobja pa ločimo stopnjo (Ha A) in nato še faze (Ha A1). Za vsa predrimška obdobja smo uvedli enoten terminus — prazgodovina. Podobno bi želeli pri najdiščih ohraniti širšo lokacijo, kolikor sodijo najdbe k neki večji celoti (n. pr. Stična; Stična—Vir, Stična—gomila; Stična—Griže). Prav zaradi tega pa bi poslej le težko uvajali ledinska imena kot pojmovna (n. pr. Borštek pri Metliki, Groblje pri Ločici, Gospodična na Gorjancih, Vir pri Stični itd.). Tako bi torej odslej začeli s širokim pojmovnim imenom najdišča, ki bi ga podrobneje odredili z ledinskim imenom in predvsem s točno katastrsko številko zemljišča.

Po kriterijih, postavljenih že ob letnih poročilih za leto 1956, je odbor (S. Gabrovec, S. Pahič, P. Petru, za leto 1956 tudi V. Šribar) želel doseči

Arheološka tabela I: 1. Maribor, 2. Ožbalt, 3. Cenkova, 4. Jurovski dol, 5. Spodnja Polskava, 6. Lenart, 7. Spodnje Zreče (vse 1:2). (Risal S. Pahič)

Table archéologique I: 1. Maribor, 2. Ožbalt, 3. Cenkova, 4. Jurovski dol, 5. Spodnja Polskava, 6. Lenart, 7. Spodnje Zreče (tous 1:2). (Dessin S. Pahič)

predvsem dvoje. Poročila o obširnejših izkopavanjih, topografskih in vseh drugih obsežnejših raziskovanjih bi v letnih poročilih zajeli glede na najdbe le sumarno; podali bi predvsem značaj najdbe. Posamične najdbe, manjše grobne enote ter ostalo drobno gradivo pa bi lahko v letnih poročilih že dokončno obdelali. V celoti nam to sicer še ni uspelo, vendar pa se je te metode oprijelo veliko arheologov in sodelavcev s terena, katerih krog se iz leta v leto širi in smo jim dolžni vso zahvalo.

PALEOLIT

Ovčja jama, Prestranek, Koper. Tik za jamskim vhodom smo odkopali sondo v obsegu 10 m² do globine 3 m. Pod 20 cm debelo holocensko so sledile pleistocenske plasti, drobni apnenčevi grušči, pomešani z rjavkasto ilovico. V njih smo odkrili dva mlajše-paleolitska kulturna horizonta. Prvi v globini 20 do 70 cm je vseboval 62 kamenih artefaktov in odbitkov, drobce lesnega oglja in kostne ostanke pleistocenske favne (severni jelen, jelen, mrmtica). V drugem, v globini 110 do 190 cm, pa smo odkrili 95 mlajšepaleolitskih orodij in odbitkov ter eno koščeno konico, nadalje obilico lesnega oglja in kostne ostanke istih živalskih vrst kot v zgornjem horizontu. Niže ležeče plasti so bile sterilne. — **F. O.**

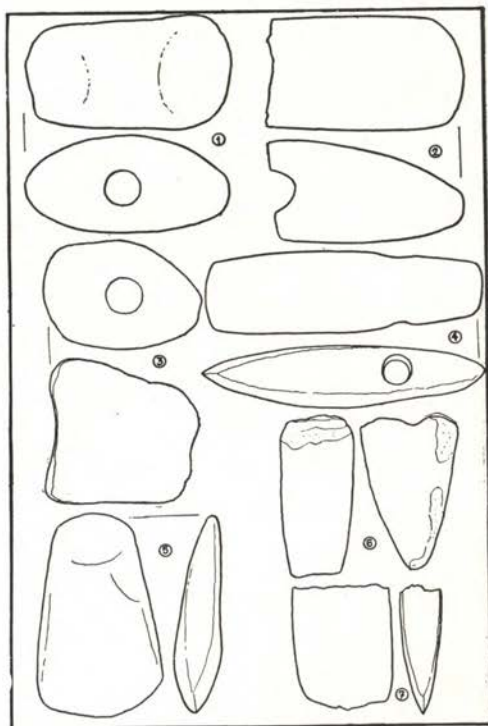
Roška Špilja, Divača, Koper. Nadaljevali smo izkopavanja iz leta 1956. Ugotovili smo, da sega ognjišče pred vhodom iz 3. sonde leta 1956 do globine 3,50 m. V njem in ob njem smo odkrili obenem s kostnimi ostanki jelenov, svinje in še nekaterih drugih sesalcev, 10 kamnitih netipičnih artefaktov, pripadajočih mezolitiku ali najmlajšemu paleolitiku. Do globine 4,20 m

sledi sterilna plast grušča, pomešanega z rdečkastorjavo ilovico, nato pa do globine 5,10 m umazano rumena drobno gruščnata plast, v kateri smo ugotovili mlajše ognjišče z 1 mlajšepaleolitskim artefaktom. Nadaljnje plasti do globine 6,22 m so bile sterilne. — **F. O.**

NEOLIT

Bratonečice, Ormož, Maribor. Na njivi M. Petek, Bratonečice 14, so našli sedaj izgubljeno kamnito sekiro brez luknje. — **S. P.**

Brebrovnik, Ormož, Maribor. Kmet Fekonja v Velikem Brebrovniku 30 je hranil doma kamnito sekiro z luknjo, dolgo 20 cm, najdeno na njegovem posestvu, Sekira je sedaj izgubljena. — **S. P.**

Arheološka tabela II: 1. Obrež pri Ptuj, 2. Sterjanci, 3. Senik, 4. Obrež, 5. Tomaž pri Ormožu, 6. Ljutomer, 7. Tomaž pri Ormožu (vse 1:4). (Risal S. Pahič)

Table archéologique II: 1. Obrež près Ptuj, 2. Sterjanci, 3. Senik, 4. Obrež, 5. Tomaž près Ormož, 6. Ljutomer, 7. Tomaž près Ormož (tous 1:4). (Dessin S. Pahič)

Breznica, Ptuj, Maribor. Na zahodnem pobočju vrha Breznice, na njivi Karla Bratuša, Breznica 68, so našli že leta 1952 kamnito sekiro z luknjo dolžine 10 cm. Sekira je sedaj izgubljena. — **S. P.**

Bunčani, Ljutomer, Murska Sobota. Iz tega kraja hrani I. osemletka v Ljutomeru sivozeleno kamnito sekiro z luknjo. (Tab. III, 1.) — **S. P.**

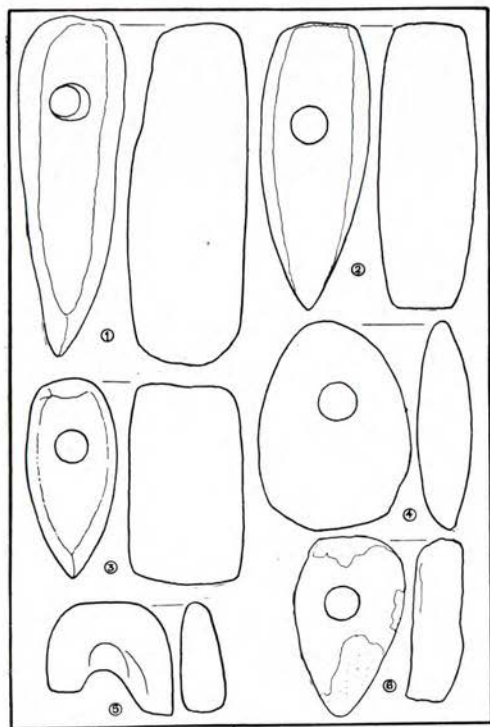
Cenkova, Lenart v Slov. goricah, Maribor. Pri F. Karli, Cenkova 2, so imeli od nekdanj rdečkastorjavo kamnito sekiro z luknjo. Dolž. 11,5 cm. Sedaj je v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, inv. št. A 1764 (Tab. I, 3.) — **S. P.**

Dobova, Brežice, Novo mesto. Pred farno cerkvijo je našel v gramozu iz gramoznice KLO Dobova S. Jesse kamnito sekiro. Sedaj je v Narodnem muzeju, inv. št. P 11763. (Tab. IV, 5.) — **S. G.**

Gabrnik, Ptuj, Maribor. Pri kopanju temeljev za novo hišo je kmet J. Štebih v Gabrniku 27 našel v globini pol metra sivozeleno kamnito sekiro-kopačo z luknjo. Je iz prodnika. Sedaj je v Mestnem muzeju v Ptuju. (Tab. III, 4.) — **S. P.**

Galušak, Gornja Radgona, Murska Sobota. Na njivi parc. št. 498 KO Galušak, na bregu zahodno od domačije, je kmet M. Belšak iz Kutine našel pri oranju kamnito sekiro z luknjo. Sedaj je izgubljena. — **S. P.**

Grešovčak, Ljutomer, Murska Sobota. Učiteljica P. Šnajder iz Kamenščaka je hranila do druge svetovne vojne 5 večjih kamnitih sekir, ki so jih prinesli učenci v šolo iz Grešovčaka in okolice. Sekire so med vojno izgubile. — **S. P.**

Arheološka tabela III: 1. Bunčani, 2. Pavlovski vrh, 3. Precentinci, 4. Gabrnik, 5. Pušenci, 6. Ljutomer (vse 1:4).
(Risal S. Pahič)

Table archéologique III: 1. Bunčani, 2. Pavlovski vrh, 3. Precentinci, 4. Gabrnik, 5. Pušenci, 6. Ljutomer (tous 1:4).
(Dessin S. Pahič)

Hardek, Ormož, Maribor. Upokojenec J. Vaupotič iz Hardeka 20 hrani doma fragmentirano sivozeleno dletasto sekiro, dolgo 5,8 cm, najdeno pred približno 50 leti pri oranju na njivi vzhodno od vasi. (Tab. IV, 4.) — **S. P.**

Jama Kevderc, Škofja Loka, Kranj. Letos smo pri izkopavanjih v jami Kevderc našli predvsem keramično gradivo, manj pa je koščenega in kamnitega materiala. Gradivo kaže na kontinuiteto naselitve od zadnjih faz mlajše kamene dobe pa vse do zgodnje bronaste dobe, čeprav doslej še ni kovinskih najdb.

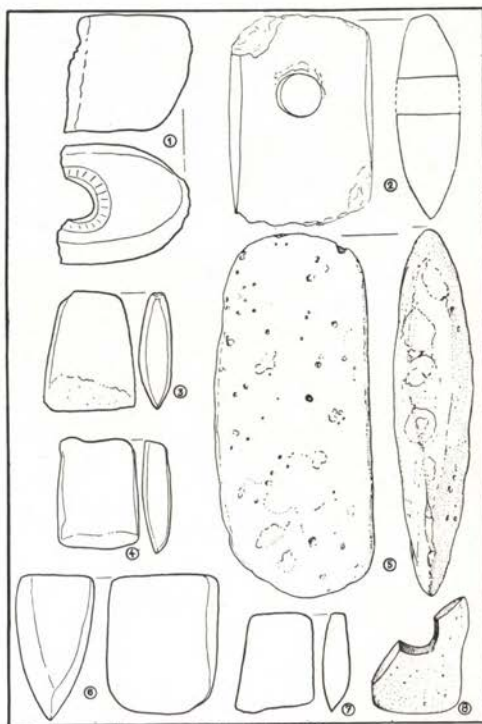
Poleg raziskovanja v jami smo sondirali teren nad jamo. V treh sondah nismo našli najdb, skromno gradivo iz četrte sonde pa ne dovoljuje sodbe o točni naselitvi.

Razen omenjenega terena smo prekopali sondo (2 × 3 × 1,5 m) ob vходу v sosednjo Lubniško jamo. Gradivo je fragmentarno in ni mogoče podati točne klasifikacije. — **J. K.** in **F. L.**

Jurovski dol, Lenart v Slov. goricah, Maribor. V gozdu na poti proti Lenartu so našli leta 1957 fragment kamnite sekire sivozelene barve z luknjo. Dolžina 9,2 cm. Sedaj je v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, inv. št. A. 1756. (Tab. I, 4.) — **S. P.**

Kamenščak, Ljutomer, Murska Sobota. Po sporočilu A. Stanjka so na Makotrovem posestvu v gozdu nad Cezanjevci pri rigolanju pred leti našli kamnito sekiro z luknjo. Sedaj je izgubljena. — **S. P.**

Ključarovci, Ormož, Maribor. Pri Meškovih so leta 1957 pri rigolanju na njivi v »Grmeh« našli sivozeleno kamnito sekiro z luknjo, ki so jo razbili. Rezilo je izgubljeno, vrhnji del pa so prinesli otroci v šolo k Tomažu. Dolž.

Arheološka tabela IV: 1. Ključarovci, 2. Markovci, 3. Savski vrh, 4. Hardek, 5. Dobo-
bova pri Brežicah, 6. Strmec, 7. Kog,
8. Sentjernež (vse 1:4). (Risal S. Pahič)

Table arcéologique IV: 1. Ključarovci, 2.
Markovci, 3. Savski vrh, 4. Hardek, 5. Do-
bova, 6. Strmec, 7. Kog, 8. Sentjernež
(tous 1:4). (Dessin S. Pahič)

6,8 cm šir. 6,3 cm, deb. 6,4 cm. Sedaj je v šolski zbirki osemletke v Tomažu. (Tab. IV, 1.)

Pri J. Dovečarju v Ključarovcih 7 so imeli pri hiši kamnito sekiro z luknjo, dolž. približno 10 cm. Sedaj je izgubljena.

Pri J. Gašpariču v Sp. Ključarovcih 1 so imeli pri hiši dvoje kamnitih sekir brez luknje in eno ploščato kopačo, najdeno nekje na posestvu. Sedaj je oboje izgubljeno. — **S. P.**

Kog, Ormož, Maribor. V osnovni šoli na Kogu hranijo sivozeleno kamnito dletasto sekiro, dolgo 5 cm; pred leti so jo otroci prinesli iz Koga ali okolice. (Tab. IV, 7.) — **S. P.**

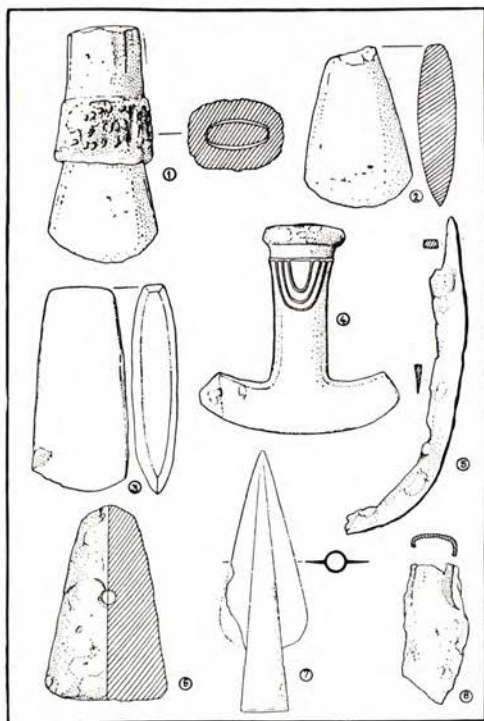
Lenart, Lenart v Slov. goricah, Maribor. Na zahodnem pobočju trga so našli leta 1957 sivozelena kamnito dletasto sekirico dolž. 7,4 cm. Sedaj je v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, inv. št. A 1755 (Tab. I, 6). — **S. P.**

Lešnica, Ormož, Maribor. Pri Puklavčevih v Lešnici 6 so hranili doma gornji del kamnite sekire z luknjo, najden pred 30. leti pri oranju na njivi parc. št. 546 KO Lešnica. Sekira je sedaj izgubljena. — **S. P.**

Litmerk, Ormož, Maribor. Pri A. Jaušovcu na Litmerku 8 so hranili doma modrikasto kamnito sekiro brez luknje, najdeno leta 1958 na njivi blizu domačije. Dolž. približno 10 cm. Sedaj je izgubljena. — **S. P.**

Ljutomer, Murska Sobota. Pri rušenju Senčarjeve hiše so zidarji leta 1956 našli fragmentirano sivozelena kamnito sekiro z luknjo, ki so jo učenci prinesli v šolo k Tomažu, dolž. 8,3 cm. Sedaj je v šolski zbirki osemletke v Tomažu. (Tab. II, 6) —

Iz mesta ali bližnje okolice hrani I. osemletka v Ljutomeru sivozelena kamnito sekiro z luknjo, dolž. 9,4 cm. (Tab. III, 6.) **S. P.**

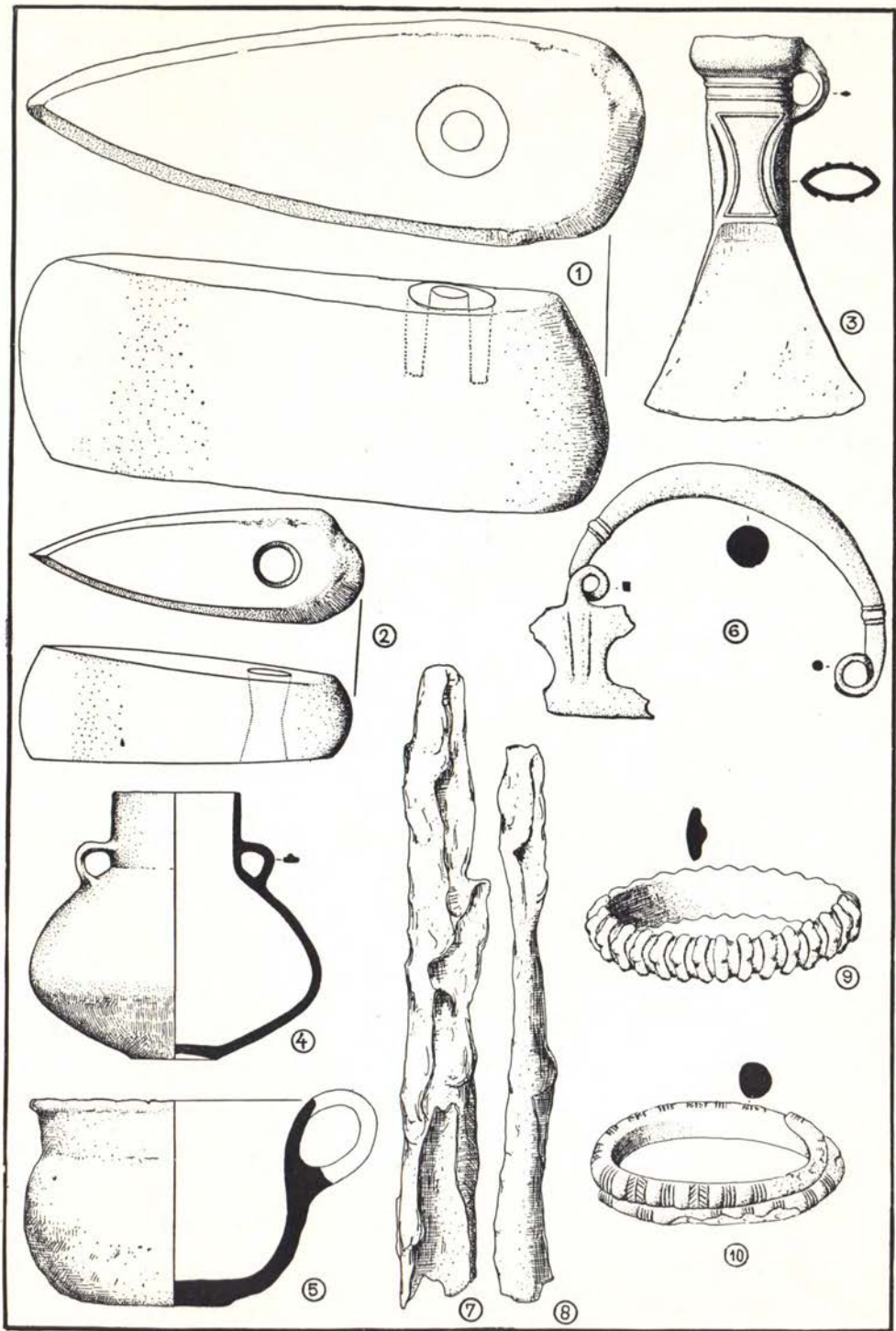
Arheološka tabela V: 1. Ptuj, 2. Okolica Ptuja, 3. Vače, 4. Ribnica na Dol., 5. Jereka, 6. Mihovo, 7. Gosposkična, 8. Jereka (vse 1:4). (Risala E. Navinšek)

Table archéologique V: 1. Ptuj, 2. Environs de Ptuj, 3. Vače, 4. Ribnica na Dol., 5. Jereka, 6. Mihovo, 7. Gosposkična, 8. Jereka (tous 1:4). (Dessin E. Navinšek)

Lukavci, Ljutomer, Murska Sobota. V bivši gramoznici pri gradu v Lukavcih je pok. kmet Križan pred leti našel kamnito sekiro z luknjo, dolž. približno 15 cm. Sedaj je izgubljena. — **S. P.**

Arheološka tabela VI: 1. Ribnica, 2. Stari grad pri Kostanjevici, 3. Bregansko selo, 4. Orešje, 5. Rakovec pri Brežicah, 6. Libna, 7. Libna, 8. Libna, 9. Velike Malence, 10. Kostanjevica (2. 1:4, 4. 1:6, ostale 1:2). (Risala V. Stare)

Table archéologique VI: 1. Ribnica, 2. Stari grad près Kostanjevica, 3. Bregansko selo, 4. Orešje, 5. Rakovac près Brežice, 6. Libna, 7. Libna, 8. Libna, 9. Velike Malence, 10. Kostanjevica (2. 1:4, 4. 1:6, les autres 1:2). (Dessin V. Stare)

Mala vas, Ormož, Maribor. Pri F. Rihtarju, Mala vas 6, so otroci našli blizu domačije kamnito sekiro brez luknje. Sedaj je izgubljena. — **S. P.**

Maribor, Maribor, Na dvorišču osemletke v Cankarjevi ulici 5 so našli temnosivo kamnito sekiro z luknjo. Sedaj je v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, inv. št. A 1757. (Tab. I, 1.) — **S. P.**

Markovci, Ptuj, Maribor. Na njivi Stonjci, parc. št. 307 KO Markovci, so našli kamnito sekiro-motiko. (Tab. IV, 2.) — **I. M.**

Obrež, Ormož, Maribor. Pri I. Kunstu v Obrežu so našli na posestvu temnozeleno kamnito sekiro z luknjo, dolž. 10,6 cm. (Tab. II, 4.) — **S. P.**

Pavlovski vrh, Ormož, Maribor. Upokojenec V. Lah, Pavlovski vrh 41, hrani doma lisasto temnozeleno kamnito sekiro z luknjo, najdeno na posestvu, dolž. 15 cm. (Tab. III, 2.) — **S. P.**

Precentinci, Ljutomer, Murska Sobota. V osnovni šoli v Bičkovcih hranijo sivkasto zeleno sekiro z luknjo, najdeno v Precentincih; dolž. 10,5 cm. (Tab. III, 3.) — **S. P.**

Ptuj-okolica, Ptuj, Maribor. Kamnita sekira iz serpentina (Tab. V, 2). Ohranjeno je tudi roženo toporišče, v katerem je tičala sekira (Tab. V, 1). Dolž. 8,5 cm, roženega toporišča 7 cm. Točno najdišče je neznano. Narodnemu muzeju jo je prodal E. Pegan. Inv. št. P 11411. — **S. G.**

Pušenci, Ormož, Maribor. Dr. A. Trstenjak v Mariboru hrani fragment sekire z luknjo. Našli so jo na njivi pri železniškem postajališču v Pušencih pred prvo svetovno vojno. Vel. $6 \times 6 \times 3$ cm. (Tab. III, 5.) — **S. P.**

Rakovski vrh, Ormož, Maribor. Kmet, J. Jurgec, Rakovski vrh 29, hrani doma majhno kamnito sekiro, najdeno pred leti pri kopanju v vinogradu ob domačiji. — **S. P.**

Ribnica pri Čatežu, Velika dolina, Novo mesto. Posavski muzej je pridobil le do polovice prevrtano kamnito sekiro iz sivega peščenca, ki jo je na svoji njivi našel posestnik A. Novosel; dolž. 17,4 cm. (Tab. VI, 1.) —

F. S. in S. Š.

Ritmerk, Ormož, Maribor. Pri Kavčičevih v Ritmerku 11 so imeli doma kamnito sekiro, dolž. približno 10 cm. Sedaj je izgubljena. — **S. P.**

Savski vrh, Ormož, Maribor. Pri Lipovčevih v Savskem vrhu so leta 1958 našli na njivi dletasto kamnito sekiro temnozeleno lisaste barve, ki so jo otroci prinesli v šolo k Tomažu. Sekira ima trapezasto obliko s precej enakomerno obrušenim, nekoliko pošev ležečim rezilom; dolž. 6,3 cm, šir. rezila 4,8 cm, deb. 1,5 cm. Sedaj je v šolski zbirki osemletke pri Tomažu. (Tab. IV, 3.)

S. P.

Senik, Ormož, Maribor. Pri Meškovih v Seniku so imeli doma temnosivo kamnito kladivasto sekiro z luknjo, najdeno v okolici vasi. Močno obrabljena in morda že iz fragmenta izdelana sekira z zravnanim sedlastim čelom ter docela zaobljenim rezilnim delom je dolž. 8 cm, šir. 7,5 cm, deb. 5,6 cm. Sedaj je v šolski zbirki osemletke. (Tab. II, 3.) — **S. P.**

Spodnja Polskava, Slov. Bistrica, Maribor. V potoku sredi vasi so našli ploščato sekiro iz modrikastosivega kamna brez luknje, dolž. 10 cm. Sedaj je v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, inv. št. A 1758. (Tab. I, 5.) — **S. P.**

Spodnje Zreče, Slov. Konjice, Maribor. Na južnem pobočju zahodnega dela Brinjeve gore pod razvalinami gradu Freudenberg je kmet S. Klančnik pri sajenju drevja na njivi parc. št. 391 KO Zreče našel ploščato lisasto rjavozeleno kamnito sekiro brez luknje, dolž. 9,5 cm. Sekira je sedaj v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, inv. št. A 1763. (Tab. I, 7.) — **S. P.**

Stari grad pri Kostanjevici, Novo mesto. Pri rigolanju svojega vinograda na Bočju je kmet Radovanič izkopal kamnito sekiro z luknjo. Sekira je iz sivkastobelega serpentina in jo pokriva rahla rumenkasta patina, dolž. 18,8 centimetra. (Tab. VI, 2.) — **F. S. in S. Š.**

Sterjanci, Ptuj, Maribor. Na njivi parc. št. 15 KO Sterjanci, last Ane Nemeč iz Sterjancev 4, ki leži na obli vzpetini nad dolino, so okrog leta 1935 izorali šest kamnitih sekir; sedaj so večinoma izgubljene. Eno fragmentirano sekiro z luknjo hrani kmet A. Janžekovič. (Tab. II, 2.) — **S. P.**

Strmec, Ormož, Maribor. Pri A. Moravcu, Strmec 8, so leta 1958 pri obnavljanju hiše našli v zidu del kamnite kopače z luknjo. Sedaj je izgubljena. **S. P.**

Strmec, Ptuj, Maribor. Pri M. Visenjaku, Strmec 16, hranijo pri hiši del sivozelene kamnite sekire, najdene na posestvu. Ohranjen je spodnji del z oblim rezilom; dolž. 7,5 cm. Sedaj je v Mestnem muzeju v Ptuju. (Tab. IV, 6.) **S. P.**

Studor, Srednja vas pri Bohinju, Kranj. Na njivi pod Studorjem (sl. v tekstu) je našel A. Rjazancev, Tehnični muzej železarne Jesenice, več artefaktov iz kresilnika dolž. 2—4 cm (sl. v tekstu). Po tipološki oznaki bi bili lahko tudi starejši od neolita. Skupaj z artefakti je našel nekaj poznosrednjeveške in še kasnejše keramike. Artefakti so v lasti najditelja. — **S. G.**

Sentjernej. Na »Gradcu« nad Pleterjami in Vratnim so našli fragment kamnitega kladiva, dolž. 6 cm. (Tab. IV, 8.) Predmet je dobil I. Pirkovič in ga izročil Dolenjskemu muzeju. — **S. G.**

Tomaž, Ormož, Maribor. Na kolovozu pred pokopališčem so našli fragment ploščate svetlozelene sekire. Učenci so jo prinesli v šolo. Vrhnji del manjka, spodnja polovica z oblim rezilom je dolga 6,5 cm. Sedaj je v šolski zbirki osemletke pri Tomažu (Tab. II, 7 in 5).

Nekje v samem kraju je bila najdena ploščata kamnita sekira iz sivozelenkastega kamna, nepopolno obrušena. Dolž. 10,7 cm, šir. rezila 6,6 cm. Sedaj je v isti šolski zbirki. — **S. P.**

Vače, Hrastje. Pri polaganju vodovodnih cevi so naleteli na kamnito sekiro iz serpentina (Tab. V, 3); dolž. 8,5 cm. Ležala je v ilovici in je po izjavi najditelja osamela najdba. Narodnemu muzeju jo je prodal R. Škrabanja; inv. št. P 10709. — **S. G.**

Veličane, Ormož, Maribor. Po sporočilu kmeta A. Petka iz Cerovca so pred štiridesetimi leti našli pri odkopavanju bora na vrhu Maleku v Veličanah spodnji del kamnite sekire s luknjo. Sedaj je izgubljena. — **S. P.**

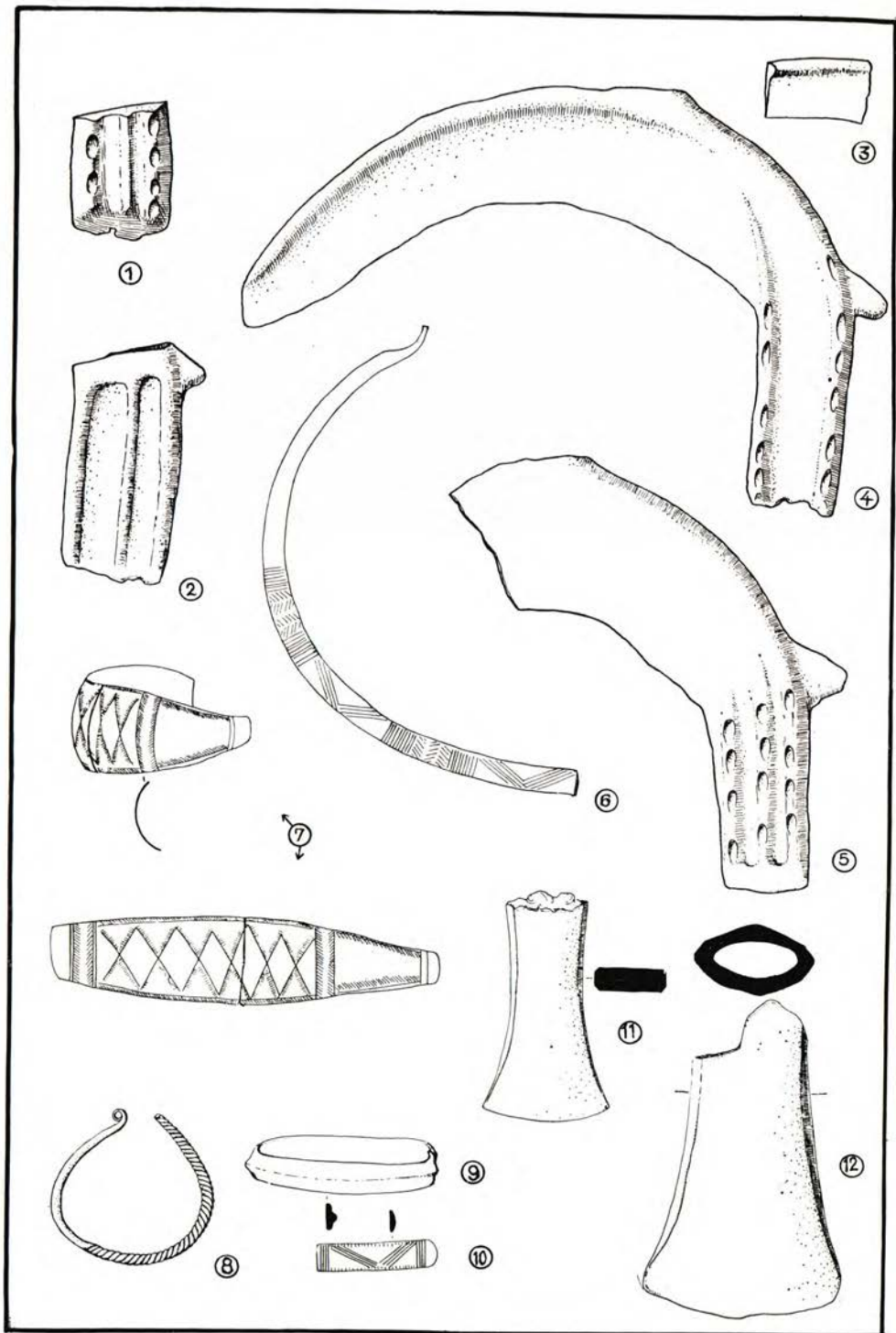
Zamošani, Ptuj, Maribor. Kmet A. Venta iz Formina 9 hrani doma kamnito sekiro, ki jo je našel pri kopanju temeljev za svojo klet v vinogradu na vrhu nad Zamošani. — **S. P.**

BRONASTA DOBA

Bregansko selo. Delavci so našli pri gradnji strojne tovarne ob bregu Breganščice tulasto sekiro z ušescem, ki jo je Posavskemu muzeju posredoval delavec H. Požgaj iz Ribnice pri Jesenicah. Dolžina: 11,1 cm. (Tab. VI, 3.) —

F. S. in S. Š.

Brinjeva gora, Slov. Konjice, Maribor. Nadaljevali smo z načrtnim izkopavanjem prazgodovinske naselbine (Tab. X, 1, 2). Preiskano področje,

120 m² na parc. št. 360/1 KO Zreče, je ponovno potrdilo obstoj treh seliščnih površin na južnem obrobju vrhnjega dela pobočja, koder se razteza naselbina. Gradivo se v ničemer ne razlikuje od najdb iz prejšnjega leta. Najstarejša seliščna površina se neposredno prilagaja terenu in ima zato na pobočju poševna tla znotraj bivališč neznanega tlorisa. Najintenzivneje naseljeno obdobje žarnih grobišč kaže na istem mestu že izravnano površino tal. Tudi stavbam na tej izravnani površini ni bilo mogoče določiti celotnih tlorisov, ugotovljeni pa so posamezni stavbni elementi, med njimi troje tlakovanih in z ilovko premazanih ognjišč in situ-keramika znotraj stavb in deli zaključkov stanovanjskega prostora. Poleg številnih keramičnih ostalin je bilo odkritih tudi 40 kovinskih najdb, med njimi bronasti obročki, igle, gumbi iz žarnogrobišnega obdobja, železen nož in koščeno šilo Ha C nivoja. — S. P.

Dobova, Brežice, Novo mesto. Iz dobovske gramoznice so odvažali gramoz na Hrvaško. Učitelj Frlan iz Marije gorice je izbral nekaj na tem področju najdenih kovinskih predmetov. Arheološki muzej v Zagrebu je te predmete odstopil s posredovanjem Ružice Bižić-Dreksler Narodnemu muzeju v Ljubljani. Predmeti so: v ognju poškodovan nož, katerega ročaj ima na koncu obroček s čepastim zaključkom, igla s kijasto glavico, dva odlomka tordirane ovratnice, obroček z razprtima koncema in droben v pet kolobarjev iz dvojne tanke bronaste žice zvit obroček za spenjanje las s prepletom. Opisani predmeti sodijo v starejšo fazo kulture žarnih grobišč.

Konec leta 1959 so na omenjenem najdišču izvršili manjša zaščitna izkopavanja in odkrili 17 žganih grobov, po gradivu sorodnih onim iz prejšnjih let (glej letno poročilo 1956—58). Tab. VIII. — F. S.

Orešje, Bizeljsko. Pri poljskih delih so na njivi za hišo V. Šribarja naleteli na plan žgan grob z žaro. Le-ta do ene tretjine napolnjena s sežganimi človeškimi kostmi, je ležala okoli 50 cm pod površino in pripada tipu amfor s cilindričnim vratom. Podobne posode so izkopali pri nas v Dobovi in Osjeku. Grob bi mogli uvrstiti v najstarejšo fazo kulture žarnih grobišč. Žaro hrani Posavski muzej, njena višina je 22,5 cm. (Tab. VI, 4.)

Najdiščne podatke je posredovala V. Kolšek, ki je grob izkopala. — F. S.

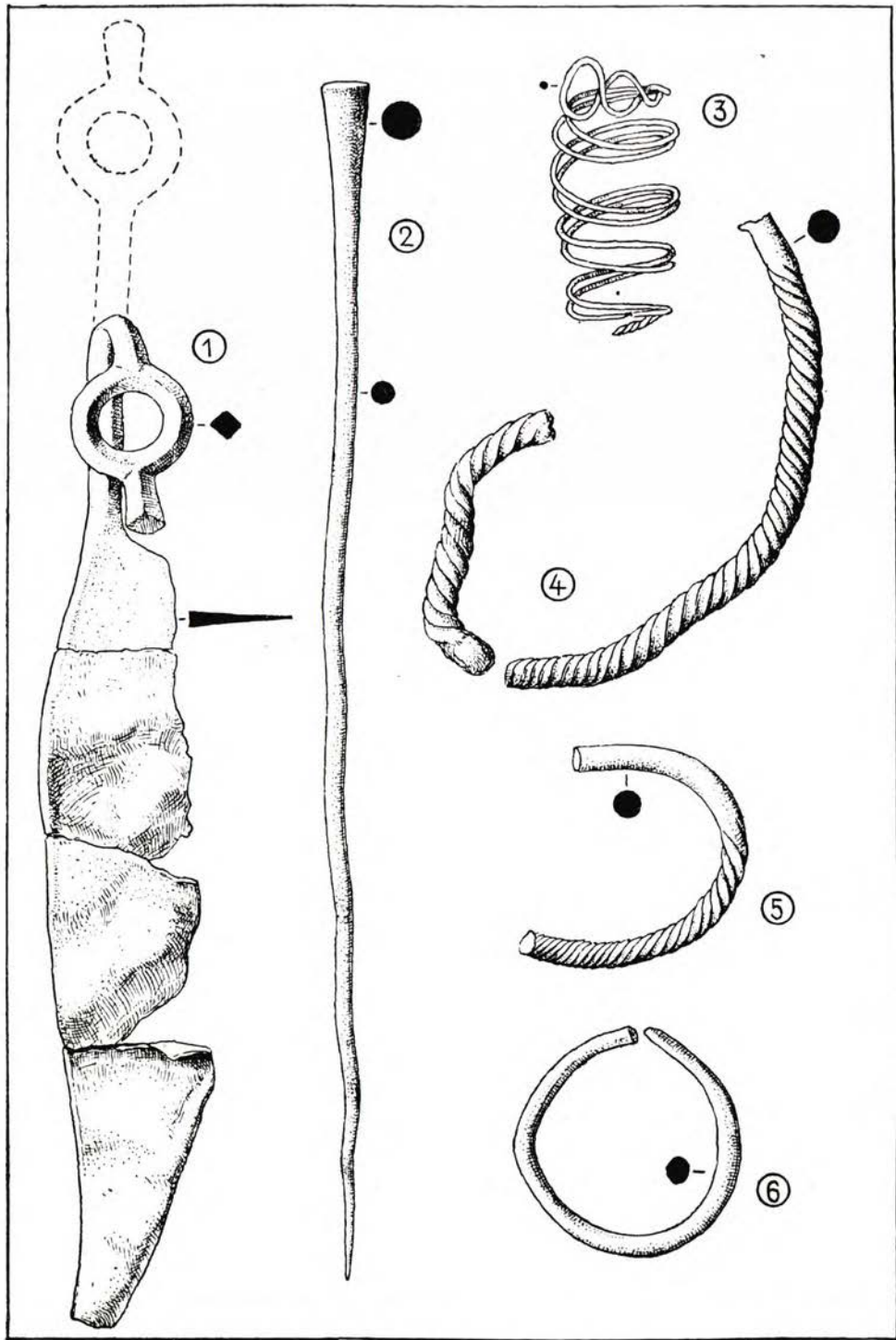
Pekel, Maribor - Košaki, Maribor. Na zemljišču mariborske opekarne v Košakih, pri severnem vходу v železniški predor, so delavci naleteli pri poglobljanju terena za industrijski ozki tir v globini 80 cm na dvoje med seboj 5 m oddaljenih kupčkov bronastih predmetov - depojsko najdbo. V prvi skupini je bilo: gornji del bronastega meča z jezičastim držajem, jezičast držaj meča, konica meča ali bodala, jezičast držaj noža, polovica sulične osti s kratkim tulcem, manjša plavutasta sekira, rezilni del plavutaste sekire, tulasta sekira brez vrha, rezilni del tulaste sekire, ozko tulasto dleto, krajše tulasto dleto, fragmentirana oglata paličica z dletastim rezilom, fragment tulca sulične osti, fragment okrašenega obročka iz pločevinastega traka, fragment okrogle paličice s kosom ročaja srpa, srp in kos talilne pogačice.

Druga skupina je vsebovala: cele ali fragmentirane srpe, ročaje srpov z deli rezila, dele rezil srpov, košček oglate ploščice, ploščat sklenjen obroček, obročka iz okrogle gravirane žice s presegajočima stanjšanima koncema in nekaj koščkov bronaste žindre.

Najdbe so si delavci najprej razdelili in raznesli, v naslednjih dneh pa ponovno zbrali in oddali muzeju. Sestav obeh skupin je bil ugotovljen naknadno

Arheološka tabela VII: Silovec pri Sromljah (vse 1:2). (Risala V. Stare)

Table archéologique VII: Silovec près Sromlje (1:2). (Dessin V. Stare)

in ni mogel biti zanesljivo preverjen. Predmeti so dobro ohranjeni. Najdba pripada Ha A obdobju. Sedaj je v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, inv. št. A 1831—1865. — **S. P.**

Rakovec, Dobova, Novo mesto. Pri rigolanju struge Sotle so delavci leta 1957 našli skodelico iz temnosivordečkaste žgane gline z odbitim ročajem. Skodelico je prinesel v Posavski muzej F. Radanovič iz Rakovca. Po vsej verjetnosti sodi k inventarju uničenega groba. Oblika in tehnična izdelava skodelice sta zelo arhaični, tako da bi mogli najdbo časovno postaviti še pred začetek kulture žarnih grobišč. Višina skodelice je 5,9 cm. (Tab, VI, 5.) — **F. S. in S. Š.**

Ribnica na Dolenjskem, Ljubljana. Najdena je bila bronasta sekira z močno razširjenim rezilom; dolž. 11 cm, šir. rezila 10,5 cm. (Tab. V, 4.) Hkrati s sekiro so našli tudi kos surovega, neobdelanega bronu. Sekira in surovi bron sta zanesljivo del Ha A depoja. Narodnemu muzeju je najdbo podaril prof. Lavrič. Točno mesto najdišča je ostalo neznan. Inv. št. P 11409—11410. **S. G.**

Silovec, Sromlje. Jeseni 1959 je Posavski muzej pridobil kovinski material, ki so ga okoli leta 1935 izkopal pri razširjanju vhoda v podzemeljsko jamo za hišo M. Primožiča iz Silovca pri Sromljah št. 8. Od najdbe so se ohranili naslednji predmeti: srp, trije odlomki srpa, droben odlomek nekega rezila, ki je morda ostanek srpa ali noža, odlomek tulaste sekire, odlomek nasilno zvite tordirane ovratnice, dva odlomka iste z vrezi okrašene ovratnice, bronasta zapestnica trikotnega preseka, odlomek z vrezi okrašene bronaste zapestnice rahlo polkrožnega preseka, v dva kosa prelomljena in z vrezi okrašena bronasta zapestnica konkavnega preseka ter 13 kosov bronastih kolačev, od katerih imata dva rahle sledove železovega oksida. V sestav iste najdbe je najbrž postaviti kamnitni brus iz rdečevijoličastega s sljudo pomešanega peščenca. Ali našeti predmeti predstavljajo celotni inventar depojske najdbe, ne vemo. Za časovno opredelitev govorijo v prvi vrsti ostanki srpov (razvita Ha A faza), z vrezi okrašena zapestnica konkavnega preseka z zoženima in na koncu rahlo odebeljenima koncema (starejša faza kulture žarnih grobišč) in ovratnica okroglega preseka, katere vrezani motiv moramo primerjati z motivi na fibulah tipa peschiera. Opisano najdbo bi mogli označiti kot komercialni depo, ki je bil zakopan pred začetkom Ha B faze kulture žarnih grobišč. Tab. VII. —

F. S. in S. Š.

STAREJŠA ŽELEZNA DOBA

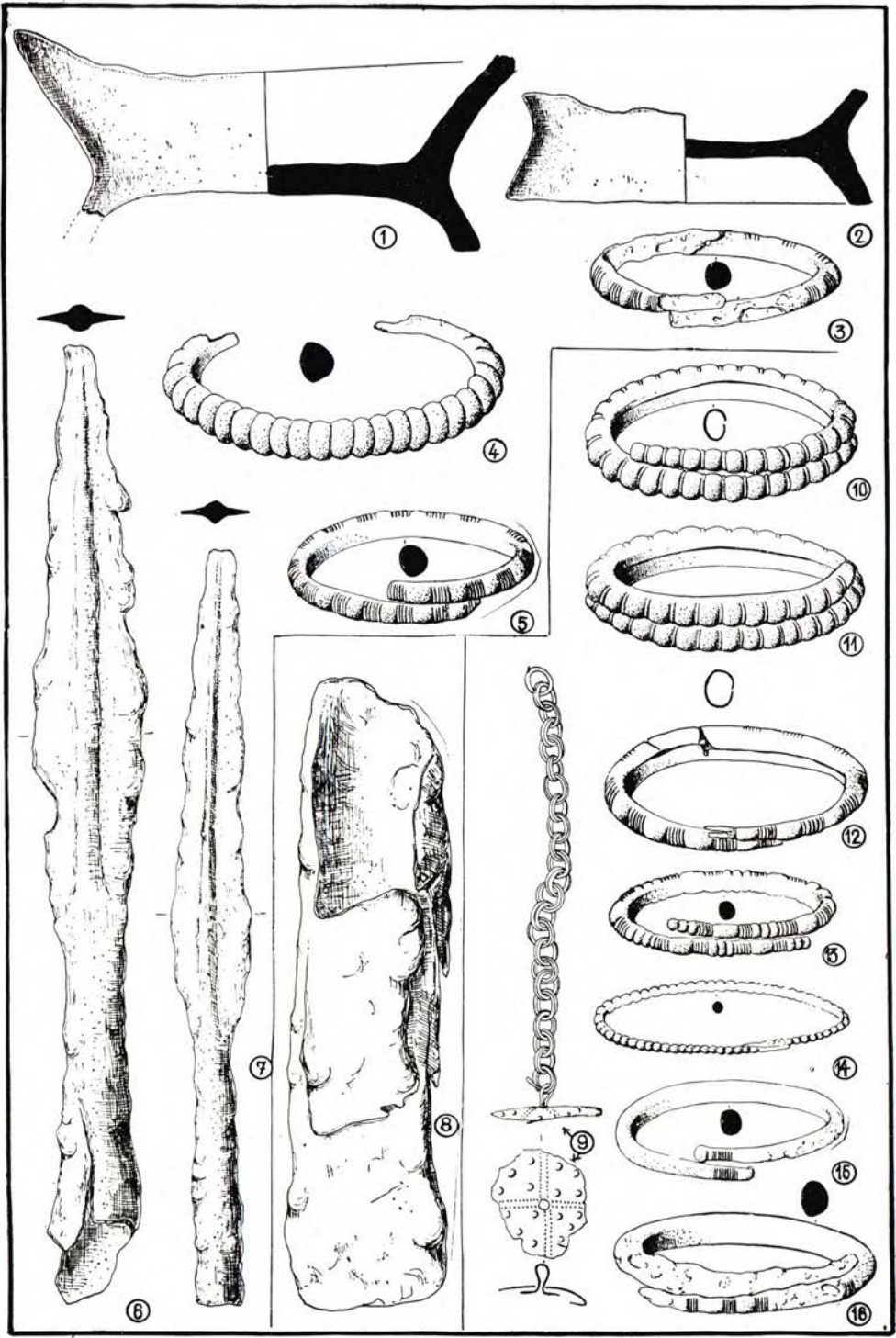
Bohinjska Srednja vas, Kranj. Na Žalah smo sondirali na mostu, kjer je izkopal W. Schmid leta 1907 staroslovanske skelete. Schmidovo izkopavanje moramo po topografskih ugotovitvah leta 1955 lokalizirati na njive p. d. Kokca, Žvana in Jeroma, parc. št. 68, 69, 72/2 in 72/3, in sicer predvsem na njihov zahodni del, kjer je bila nekoč Oblakova p. d. Kokčeva gramoznica (Carniola 1, (1908), 17 ss). Sondiranje je bilo iz tehničnih razlogov omejeno na parcelo št. 68, kjer smo izkopal pet sond (glej načrt).

V nobeni sondi nismo našli skeletov, pač pa povsod znake naseljenosti. Naleteli smo na večje strnjene ostanke oglja, na živalske kosti in fragmente keramike. Po obliki so bili fragmenti keramike atipični, po izdelavi grobi, debelega ostenja in mešani s peskom ter slabo žgani. Po fakturi so bili najbolj

Arheološka tabela VIII: 1.—6. Dobova (vse 1:1). (Risal F. Stare)

Table archéologique VIII: 1.—6. Dobova (1:1). (Dessin F. Stare)

sorodni keramiki, najdeni na Dunaju pri Jereki. Na podlagi tega moramo sponirati na Žalah starejšo železno dobo, morda še tudi latensko naselbino. Vendar nam dosedanje sonde niso dale nikake ožje oznake naselbinskega kompleksa. Ker že tudi Schmid (O. C.) omenja, da so bili staroslovanski skeleti pokriti z grobo in s peskom mešano keramiko, smemo domnevati, da so bili staroslovanski skeleti vkopani v prazgodovinsko, po vsej verjetnosti halštatsko naselbino. — S. G.

Boršt ob Krki, Krško, Novo mesto. V Posavski muzej so prinesli močno od rje poškodovano železno tulasto sekuro, ki so jo izkopali v neki gomili. (Tab. IX, 8) — F. S. in S. Š.

Brezje pri Raki, Krško, Novo mesto. Leta 1958 si je Posavski muzej v Brežicah pridobil najdbe iz gomil v gozdu posestnika A. Iljaša. Gomile so načeli pri kopanju glin. Iz prve gomile sta ohranjeni dve bronasti, s prečnimi vrezi okrašeni zapestnici. Iz druge gomile se je ohranila masivna bronasta nasvitkana nanožnica, iz tretje pa dve železni, od rje močno poškodovani suličasti osti, spodnji del temnosivkasto žgane kelihaste posode in zdrobljena, temnosiva žgana večja kelihasta posoda na nogi s plastičnimi vzboklinami na remenu. (Tab. IX, 1—7 in slika v tekstu). F. S. in S. S.

Dunaj pri Jereki, Bohinj, Kranj. Od 25. avg. do 5. sept. 1959 je raziskoval na Dunaju pri Jereki (glej foto!) Mestni muzej v Kranju ob sodelovanju Narodnega muzeja v Ljubljani. Delo je finansiral ObLO Bohinj. Namen del je bil, osvetliti položaj gradišča, iz katerega je znanih precej najdb, ni pa o njih nikake tehnične dokumentacije. Na celotnem področju gradišča smo odkopali 18 sond (sonde so vnesene v geodetski načrt Dunaja, ki je bil ob tej priliki izdelan, objavljen bo v Prazgodovini Gorenjske, ki jo pripravlja S. Gabrovec) in so bile razporejene tako, da so objele celotno področje, ki bi prišlo v poštev za naselitev. Sondiranja so pokazala, da naselitev ni bila močna, kakor smo po dosedanjih najdbah predpostavljali, čeprav kaže na močan center pridobivanja železa. Sonde 3, 5, 7, 8, 10 — 12, 14, 15, 17 so bile sterilne in brez vsakih najdb. V sondi 1 smo našli miniaturo železen plug (Tab. V, 8), kakršnih je dal Dunaj pri Jereki že mnogo (Gabrovec, Slov. Etnograf 8, 1955, 9 ss), v sondi 2 neizrazit fragment iz bronaste žice in nekaj kosov žlindre. Žlindro smo našli v večji ali manjši količini še tudi v sondi 4, 6, 9, 13, 16 in 18. Značilno je, da keramike skoraj nismo našli, izjema je le sonda 4 (ki je zadela na Schmidovo hišo A) ter 6 in 9, pa tudi tu so bili keramični ostanki neznatni. Kolikor so bili prazgodovinski, so bili brez izjeme halštatske fature. Sonde so pokazale, da sega na celotnem področju Dunaja raščena skala skoraj do površine, le redki so predeli, kjer imajo tanjšo ali globljo plast ilovice. Preseneča, da tudi na robovih, kjer bi pričakovali večjo količino naplavljenega gradiva, praktično nismo zasledili nobene keramike niti živalskih kosti. Sonde 1, 4, 6 so zadele na rob platoja Dunaja, vendar nismo mogli ugotoviti nobenih ostankov kakega obrambnega nasipa. Pod robom je resda nekaj več kamenja, vendar ni znakov, da bi pripadal nekdanjemu nasipu. Sonda 4 je zajela izkop hiše A iz leta 1937. Po zapiskih W. Schmida v graškem Joanneumu, ki mi jih je dal W. Modrijan ljubeznivo na razpolago, je bila hiša dolga 5,70 m, široka 3,90—4,10 m. V njej je bilo 1 m dolgo in 60 cm široko ognjišče, zgrajeno iz lomljenega kamenja in ohranjeno do

Arheološka tabela IX: 1.—7. Brezje pri Raki, 8. Boršt ob Krki, 9.—16. Mala Hubajnica (vse 1:2). (Risala V. Stare)

Table archéologique IX: 1.—7. Brezje près Raka, 8. Boršt ob Krki, 9.—16. Mala Hubajnica (tous 1:2). (Dessin V. Stare)

višine 30 cm. Tla okoli ognjišča so bila rdeče žgana. Poleg ognjišča omenja W. Schmid tudi prav tako ležišče iz lomljenega kamnja višine 30 cm. Severozahodni ogel hiše je našel Schmid že razrušen, zahodna stran je bila naslonjena delno na živo skalo. Vzhodna stena pa je bila še 40 cm visoka in je imela 70 cm širok vhod. Ob njem je bil sedež (17 × 48 × 33 cm). Med najdbami omenja

Studor, najdišče artefaktov.
(Foto S. Gabrovec)

Dunaj pri Jeriki, situacija.
(Foto S. Gabrovec)

Brezje pri Raki, delno
odkopana gomila.

(Foto S. Skalar)

Orešje, žara

(Foto V. Kolšek)

Novo mesto — Marof, žara
v grobu št. 5.

(Foto T. Knez)

Dobova, železniški nasip,
žgani grob.

(Foto S. Skalar)

Studor, lieu de découverte
de fossiles.

Cliché S. Gabrovec

Dunaj près Jereka, situation.
Cliché S. Gabrovec

Brezje près Raka, tombe
à demi excavée.

(Cliché S. Skalar)

Orešje, urne

(Cliché V. Kolšek)

Novo mesto — Marof, urne
dans la tombe no 5.

(Cliché T. Knez)

Dobova, talus du chemin
de fer, urne

(Cliché S. Skalar)

Schmid certoško fibulo, fragment steklene zapestnice bele in rumene barve, prstan, glinaste obroče (gradivo je delno ohranjeno in ga bom objavil skupaj z ostalimi v Prazgodovini Gorenjske). Podrobnega načrta med zapiski nisem našel. Sonda 4 je zadela jugovzhodni (po Schmidovih oznakah očitno »vzhodni«) del hiše z ruševinami jugovzhodne stene in fragmenti keramike halštatske izdelave. Vse ostalo, kar omenja Schmid, ni bilo več ohranjeno oz. se ni dalo več ugotoviti. Prav tako tudi topilnic ne, ki jih omenja Schmid v svojih zapiskih na najvišjem platoju in bi jih torej morala zadeti naša sonda 1. Vsekakor so po Schmidovih zapiskih topilnice bolj ali manj naravne jame brez karakteričnih znakov.

Najbogatejša je bila sonda 9 na prelazu med Dunajem in Trebežem. Domačini imenujejo kraj »Na kovačnici«. Izkop je dal ogromno količino žlindre (več sto kg). Ležala je že takoj v humusu in na celotnem področju sonde, močneje je bila koncentrirana v globini 20-50 oz. 70 cm, to je v spodnjem delu humozno-illovnate plasti. Severni del sonde (segal je že v masiv Trebeža) je bil prazen. Tako se vidi, da se je topljenje vršilo na samem prelazu nad Dunajem in Trebežem. Na celotnem področju sonde pa nismo mogli ugotoviti nobenega talilnega objekta. Tudi najdbe so bile skromne. Takoj na površini smo našli recentno keramiko in recenten novc, v globini 50 cm med žganino pa fragment prazgodovinske keramike in železen nož. (Tab. V, 5). Po teh najdbah lahko postavljamo taljenje rude »Na kovačnici« v halštatsko ali latensko dobo (nož bi bil lahko tipološko tako halštatski kot latensko-rimski). Žlindra je naslednjega sestava (analizo je izdelal A. Rjazancev, Tehnični muzej železarne Jesenice): SiO_2 (19,30%), CaO (3,10%), Al_2O_3 (1,28%), FeO_3 (59,90%), Fe_2O_3 (12,74%), Mn_2O_3 (1,14%), MgO (1,15%), P_2O_5 (0,34%) in SO_3 (1,15%). V oči pade visok procent železa, kar kaže na slabo topilno tehniko. — S. G.

Golobinjek pri Podčetrtku — prazgodovinska gomila. (Foto A. Bolta)
Golobinjek près Podčetrtkek — tombes préhistoriques. (Cliché A. Bolta)

Golobinjek, Podčetrtek, Celje. Na posestvu J. Ulčnika, Golobinjek 4, parc. št. 1430 KO Golobinjek z ledinskim imenom »Britof«, je najti v zemlji veliko kamenja in kosti. — **A. B.**

Gospodična, Gabrje, Novo mesto. Pri gradnji ceste k planinski postojanki »Dom Vinka Paderšiča« so delavci našli v globini ca 50 cm bronasto sulično ost dolžine 14 cm. Sulica ima dobro patino in je širokolistnega tipa. (Tab. V, 7). — **T. K.**

Imeno, Podčetrtek, Celje. Na parcelah št. 1504, 1502, 1036, 1544/1, 1546, 1551, 1561 KO Imeno, last različnih posestnikov, je 13 prazgodovinskih gomil.

A. B.

Kostanjevica, Novo mesto. Pri kopanju jame za električni drog so na dvorišču posestnice M. Kos iz Kostanjevice našli masivno bronasto, z vrezi okrašeno, močno patinirano zapestnico. Zapestnico hrani Posavski muzej. Premer zapestnice je 7,4 cm. (Tab. VI, 10.) — **F. S.** in **S. Š.**

Križna gora, Postojna, Koper. V letošnjem letu smo nadaljevali izkopavanja prejšnjih let (glej letna poročila 1956—58). Izkopali smo 20 žganih in skeletnih grobov. V bistvu se ne razlikujejo od prejšnjih. — **M. U.**

Libna, Brežice, Novo mesto. Posavski muzej je pridobil bronasto, precej poškodovano ločno fibulo tipa »glasinac« dolž. 10,2 cm. Fibula je bila po vsej verjetnosti izkopana v neki gomili na Libni.

Pri kopanju temeljev za svinjak posestnika Špilerja so na jugovzhodnem platoju Libne izkopali dve od rje zelo močno poškodovani sulični osti, ki jih sedaj hrani Posavski muzej. Ohranjena dolžina sulične osti je 18,2 in 16,1 cm. (Tab. VI, 6—8.) — **F. S.**

Mala Hubajnica, Brežice, Novo mesto. V Posavski muzej je prinesel učitelj Slavko Smerdelj iz Senuš nekaj bronastih predmetov, ki so jih našli kmetje pri ukopu za klet v Mali Hubajnici. Iz tega verjetno ženskega groba so se ohranili naslednji predmeti: šest masivnih bronastih zapestnic, ena zapestnica iz bronaste pločevine in zgornji del bobenčka, ki je pritrjen na bronasto verižico iz 23 dvojnih členov. (Tab. IX, 9—16.) — **F. S.**

Novo mesto-Marof, Novo mesto. Po večkratnih slučajnih najdbah na njivah posestnika Klemenčiča (glej letno poročilo za leto 1956) se je odločil Dolenjski muzej, da izvede sistematično izkopavanje (glej slike v tekstu!) Že pri letošnjih sondažnih delih smo odkopali 26 žganih grobov, v katerih smo našli žare, ki so po obliki in velikosti različne. Tako lahko ločimo po obliki bombaste (glej foto v tekstu), bikonične in klekaste žare. Posode so zelo velike in dosežeje v premeru do 75 cm. Ostalih pridatkov je bilo v grobovih malo. Poleg pepela smo v žarah zasledili še lončene skodele in dve bronasti igli, od katerih ima ena uvito glavico. — **T. K.**

Ormož, Ormož, Maribor. Izkopavanja smo nadaljevali na isti železodobni naselbini, vendar je letošnje oddaljeno približno 500 m od izkopavanja prejšnjih let. Večidel kulturne plasti je bil uničen pri pripravah za gradnjo, ohranjeni so bili le sledovi vkopov za kole. Tako je bilo možno posneti tloris dela naselbine. Gradivo ne kaže razlik od materiala prejšnjih let. — **B. P.**

Sedlarjevo, Podčetrtek, Celje. Na parcelah št. 1145/1, 1215, 1216 in 912 KO Sedlarjevo, last različnih posestnikov, je 15 prazgodovinskih gomil.

A. B.

Velike Malence, Brežice, Novo mesto. Leta 1958 je učenec A. Lorber iz Malenc prinesel v šolo v Brežice poškodovano, masivno bronasto zapestnico, okrašeno s svitkastimi odebelitvami in premera 7,9 cm. Zapestnico so našli pri

oranju na njivi nad Malencami. Podobne zapestnice so znane iz Malenc in Podzemlja, sodijo pa v mlajšo fazo starejše železne dobe. Zapestnico hrani Posavski muzej. Baje so na istem kraju takrat izpodorali sedaj uničeno fibulo. (Tab. VI, 9.) — **F. S.** in **S. Š.**

Vedenovo, Podčetrtak, Celje. Pod hribom »Gradišče« na posestvu J. Jagodiča, Vedenovo 8, so našli pri rigolanju naslednje predmete: 2 kamniti sekiri (ena je danes izgubljena), fragment skodele, fragment večje piramidalne uteži z vtisnjenim krogom na vrhu, ročaj lonca in manjši kos hišnega lepa. Verjetno pripadajo predmeti ilirski naselbini. — **A. B.**

MLAJŠA ŽELEZNA DOBA

Brestje, Ptuj, Maribor. V začetku novembra 1959 so našli v gramoznici, parc. št. 115 KO Brstje, nekaj latenskih predmetov: členkasto bronasto past, bronast obroč, fibulo in dva steklena prstana modre barve. — **I. M.**

Celje, Celje. Ob novem mostu na Bregu so našli v strugi Savinje 41 skledičastih novcev in kose srebrnih ploščic, iz katerih so kovali srebrnike. Ploščice so našli skupaj z denarjem, ter govore za to, da je bila verjetno v Celju keltska kovnica. (Primerjaj k temu podobno najdbo iz Vrhnike: C. Deschmann, Ueber Funde gallischer Münzen und anderer Gegenstände bei Ober-Laibach, MCK 1887, CXLII.) — **V. K.**

RIMSKA DOBA

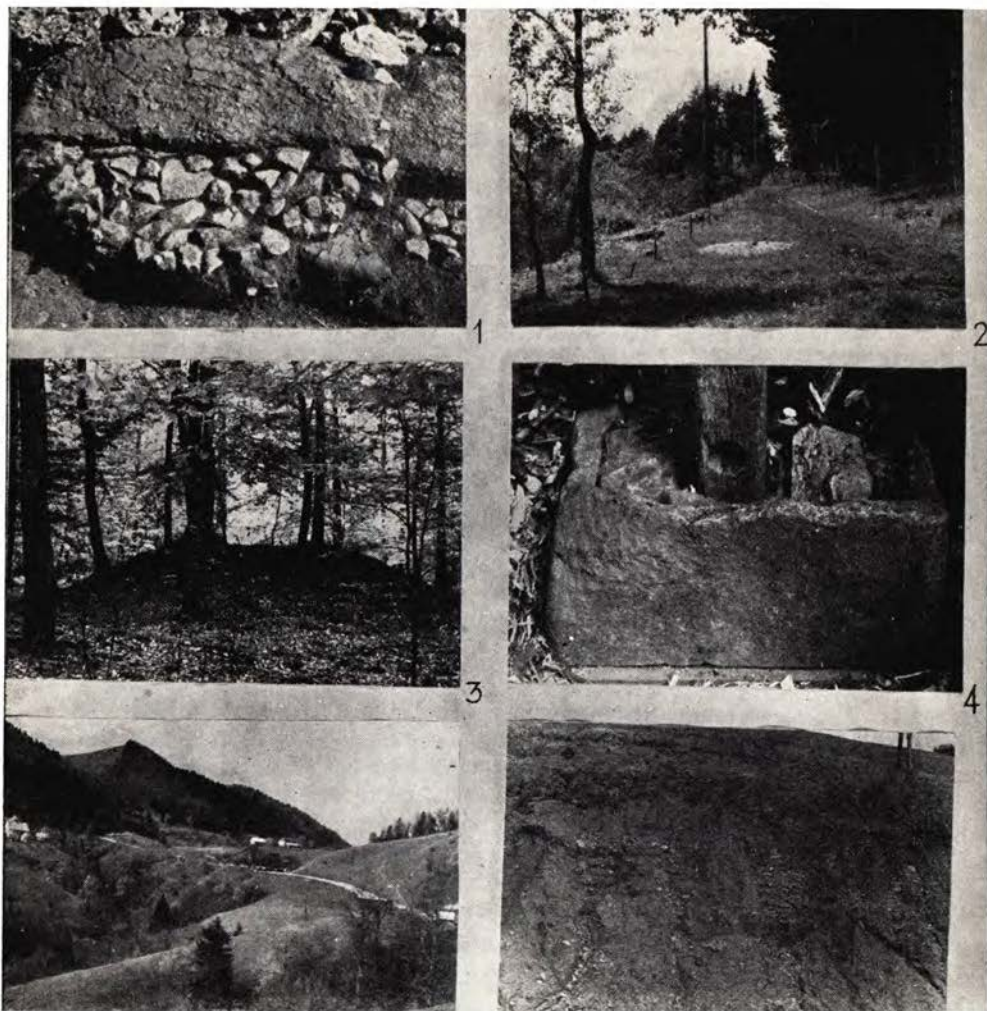
Andrenci, Lenart v Slov. goricah, Maribor. Na pobočju vzhodnega grebena nad vasjo v gozdu parc. št. 272/2 KO Andrenci, last J. Maguše, Andrenci 26, je troje gomil, od katerih je ena na parc. št. 275 do polovice izravnana zaradi oranja, druga pa kaže sledove širokega prečnega jarka. Višina 0,6—1,3 m, premer 7—11 m. Na više ležečih sosednjih parcelah 60/1—60/4 KO Andrenci, v sadovnjaku A. Simoniča, Andrenci 27, sta bili po pripovedovanju lastnika še dve do 1 m visoki in do 7 m široki gomili, ki so ju okrog leta 1912 pri krčenju gozda izravnali. O najdbah ni nič znanega, gomile pa so verjetno antične.

Na sosednjem južnem pobočju smo odkrili na njivi parc. št. 686 KO Andrenci, last F. Pučka, ostanke lesene stavbe (kulturna plast s prodniki, lepom in keramiko) neznanega tlorisa, nekoliko poglobljene v ilnata tla. Fragmenti keramike z valovnico sodijo v antično ali poznejše obdobje. Sledove podobne kulturne plasti smo zasledili tudi na sosednjih njivah. — **S. P.**

Bratonečice, Ormož, Maribor. Na južnem pobočju enega izmed grebenov pod Malo vasjo, v bivšem Majcenovem, sedaj državnem gozdu, parc. št. 1218/2 KO Bratonečice, smo našli dvojce nizkih nepoškodovanih gomil. Višina do 0,5 m, premer 10—11 m. Časovna opredelitev je negotova.

Na njivi parc. št. 882 KO Bratonečice, v globeli na južni strani grebena Savskega vrha, je dvojce od oranja podolž sploščenih dozdevnih gomil, visokih 50—60 cm, premer do 7 m. Časovna pripadnost je neznanca. — **S. P.**

Brengova, Lenart v Slov. goricah, Maribor. Na travi pred domačijo F. Kozaka, Brengova 60, parc. št. 114/1 KO Brengova, so leta 1956 izravnali dvojce gomil. V eni izmed njih so opazili pepel in črepinje, v drugi pa do 1 m

Arheološka tabela X: 1. Struktura ognjišča v stavbi iz Ha B obdobja, naselbina na Brinjevi gori. (Foto S. Pahič)

2. Pogled na južni rob naselbine na Brinjevi gori pred izkopavanjem poleti 1959.

3. Eden izmed grobov v državnem gozdu Grezovščak pri Ljutomeru. (S. Pahič)

4. Pogled na marmornat obod pepelnice iz antične gomile pri posestniku Zadravcu južno od Miklavža pri Ormožu. (Foto S. Pahič)

5. Pogled iz Trojan proti Učaku. (Foto A. Bolta)

6. Rimška cesta na Trojanah. Dobro je vidna debelina nasutega sloja. (Foto A. Bolta)

Table archéologique: 1. Structure du foyer dans une construction de l'époque Ha B, agglomération sur la Brinjeva gora. (Cliché S. Pahič)

2. Vue sur le bord méridional de l'agglomération sur la Brinjeva gora avant excavation, été 1959. (Cliché S. Pahič)

3. Une des tombes la forêt d'Etat, Grezovščak près Ljutomer. (Cliché S. Pahič)

4. Le bord de marbre d'une urne provenant d'un tombeau antique, chez le propriétaire Zadavec au sud de Miklavž près Ormož. (Cliché S. Pahič)

5. Vue de Trojanne vers Učak. (Cliché A. Bolta)

6. Une voie romaine à Trojanne. On distingue l'épaisseur de la couche remblayée.

globoko precej debelo plast žganine, ki so jo vozili na njivo, ne da bi pri tem opazili druge najdbe. Tretja gomila je do polovice še ohranjena, najdb ni bilo. Časovna opredelitev ni gotova. — **S. P.**

Brinjeva gora, Slov, Konjice, Maribor. Antična stopnja poseljenosti je imela tudi na tem mestu popolnoma uničeno površino. Našli smo železne žeblje, nože in bronaste novce. Glej še pod bronasta doba! — **S. P.**

Celje, Celje. Pri poglobljanju Savinje so našli dva miljnika. Ležala sta v gramozu ob levem bregu Savinje 20 m pod mestom, kjer prehaja Jurčičeva ulica v Masarykovo nabrežje.

Prvi miljnik (sl.) je iz pohorskega marmora, grobo obdelan in je visok 198 cm s premerom 49 cm. Napis se glasi:

IMP. CAES
M AVR ANTON
PIO FELICI
INVICI AVG
DIVI ANTONINI
FILIO DIVI SEVER
NEPOTI COS II P P

a. 219

Drugi miljnik (sl.) je prav tako iz pohorskega marmora, površina je gladka, skoraj polirana z lepo voščeno patino. Miljnik ima kvadrast podstavek, ki meri 31,5 × 37 cm, visok je 160 cm s premerom 29 cm. Napis se glasi:

IMP. CAES
M AVREL
CLAUDIO
F INVICTO
AVG P MAXIMO
TRIBUNICIA
POTESTIS

a. 268

Oba miljnika sta prva, ki smo jih do sedaj našli na področju Celja. Važna sta v topografskem pogledu, ker nam osvetljujeata del južnega predela mesta, kjer teče danes Savinja. Miljnika, temelji zgradb in marmornati deli zgradb, ki so jih našli ob regulaciji dokazujejo, da je bil ta del mesta poseljen do polovice 3. stol., ko je Savinja menjala svoj tok v korito, kjer teče še danes. Predvsem je važen miljnik Klavdija Gotskega, na podlagi katerega lahko datiramo poplavo, ki je bila usodna ne le za Celje, temveč tudi za celotno spodnjo Savinjsko dolino. Datacija vodne katastrofe nam podpira tudi zadnji napis na spomeniku C. Spectacija Secundiana v Šempetru. Tukaj imamo naknadno na prekladi spomenika vklesano ime pokojnika, ki je umrl približno 80 let po vladi M. Avrela in časovno torej sovпада z letom 268, ko je bil miljnik postavljen in kmalu za tem porušen.

Mimo tega so v strugi Savinje našli poleg 29 novcev (republikanskih, Avgustovskih, Neronovih, Domitianovih in Hadrijanov veliki bron) še mnogo drugih predmetov: miniaturno plastiko ženske viš. 7,6 cm, amulet-bronast falus viš. 1,3 cm, živalsko miniaturno plastiko — sedečo opico, 10 bronastih prstanov, 13 fibul, 7 igel, 4 šivanke in zapestnico. — **V. K.**

Drnovo, Novo mesto. Ob odcepu ceste proti Cekljam, KO Drnovo parc. št. 156/2, so zadeli pri zemeljskih delih na rimski kanal, katerega potek ni točno ugotovljen, vendar pa kaže, da drži v smeri drnovske cerkve. Kloaka je obokana in grajena iz lomljenca. Ugot. višina 155 cm, šir. 210 cm. — **P. P.**

Dunaj pri Jereki, Bohinj, Kranj, Poleg gradišča (glej železna doba) smo slučajno odkopali v nekem previsu nad Kocjančičevim travnikom 8 rimskih bronastih novcev od Valentiniana I. do Honorija. — **A. V.**

Golobinjek, Podčetrtek, Celje. Na njivi parc. št. 1437, last Žuraja iz Golobinjeka, so našli fragmente rimske provincialne keramike. — **A. B.**

Grešovščak, Ljutomer, Murska Sobota. V državnem gozdu, parc. št. 18 KO Grešovščak, na severnem pobočju grebena, smo našli 21 gomil v dveh vrstah. Vse velike gomile so prekopane, manjše pa delno poškodovane od usekov gozdnih cest. Ena osamljena večja gomila je južno od tod pri vrhu grebena (Tab. X, 3), druga enaka pa severno ob vznožju hrbta. Višina od 0,4—1,6 m, premer 6—13 m. O najdbah ni zanesljivih poročil. Grobišče je verjetno antično. — **S. P.**

Celje — rimska miljnika
(Foto V. Kolšek)

Celje — borne milliaire
(Cliché V. Kolšek)

Hardek, Ormož, Maribor. V gozdu, parc. št. 163/1 KO Hardek, last M. Kuhariča iz Hardeka 25, na ravnici je dozdevna deformirana (razkopana) gomila, sedaj štirioglate oblike do 70 cm visoka in 9 m premera. Časovna pripadnost neznana. — **S. P.**

Hlaponci, Ptuj, Maribor. Na njivski površini vzhodnega pobočja grebena jugovzhodno od vasi, parc. št. 772/2 KO Hlaponci, last različnih posestnikov, lastnik osrednjega dela pa je A. Kajžar iz Kukave, smo našli ostanke antične stavbe približne velikosti 20 × 25 m. Najdbe keramike, zidnih kamnov in opeke

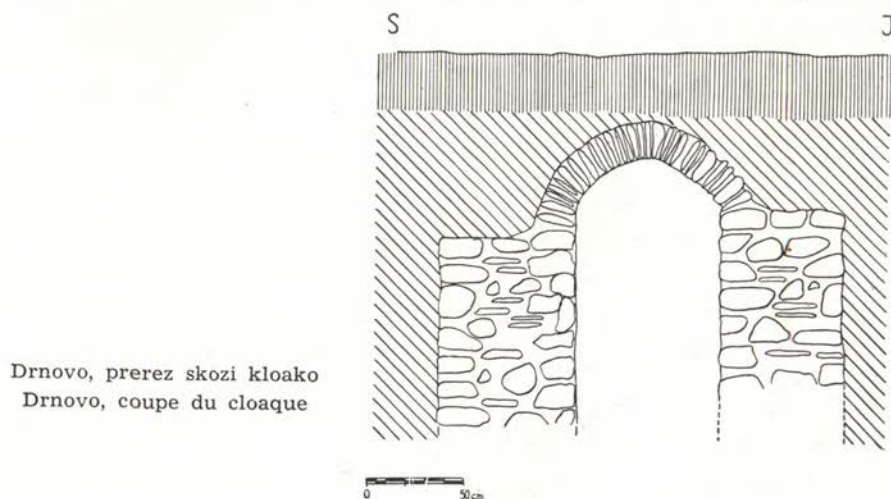
prihajajo na dan pri oranju in leže po površini. Del temeljev je izkopal okrog leta 1930 lastnikov sin F. Šegula.

Pri griču nad njivami naj bi vodila proti Polenškaku »stara« ali »rimska« cesta. Ohranjen je približno 200 m dolg del cestne trase v obliki širokega, z gramozom utrjenega useka. — **S. P.**

Ig, Ljubljana. Napise s področja Iga za omenjena leta je že objavil J. Šašel v članku Prispevki za zgodovino rimskega Iga (Kronika 1959, 117).

Imeno, Podčetrtek, Celje. Na parc. št. 1518 KO imeno so pri kopanju za električni drog naleteli na večje plošče, pod katerimi je bila popolnoma črna zemlja (verjetno ostanki rimske zgradbe). — **A. B.**

Izola, Izola, Koper. Sondo smo lokalizirali po podatkih A. Degrassija (Porti romani dell' Istria, Anthemon 1955, 134; z navedbo starejše literature)

Drnovo, prerez skozi kloako
Drnovo, coupe du cloaque

in V. Šribarja (Delo arheologov na Koprskem, Slovenski Jadran, št. 31, 8. VIII. 1958). Prvotni izkop 6×12 m smo kasneje razširili na 16×8 m. Našli smo dva mozaična poda, ki sta ležala v smeri severovzhod—jugovzhod glej sl. v tekstu. Prvi je bel s črnim robom, drugi pa je bel in obrobljen s trakom črno-bele pletenine. Odkrili smo tudi temeljno zidovje iz lomljenca, zloženega v vodoravnih plasteh, vezanih z malto. Temeljni zidov segajo v globino 170 cm, debelina temeljev pa znaša 80 cm. Med mozaičnima podoma je sled vmesne stene, njen temelj pa na dolžino ni preiskan. Prav tako tudi mozaika še nista popolnoma odkopana. Drobne materiala je bilo malo, le nekaj fragmentov keramike. Vse območje sonde je bilo prej raziskano s strani V. Šribarja. — **E. B.** in **I. M.**

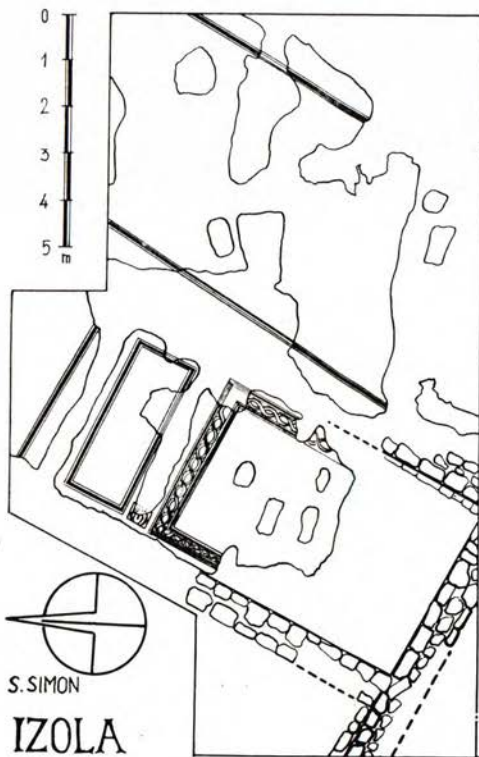
Jereka, Bohinj, Kranj. Pod Hostnikovo hišo, Jereka 25, smo odkrili dva žgana rimska grobova, krita in opredeljena s ploščo iz peščenjaka. Grobni inventar tvorijo fragmenti oljenk, lončkov, bronasti prstan, deli zapestnice ter sežgane kosti in oglje. (Tab. XII, 8, 9). — **A. V.** in **S. G.**

Loperšice, Ormož, Maribor. V gozdu, ki je last M. Zidariča iz Loperšic, parc. št. 170 KO Loperšice, severno od dobro ohranjene trase rimske ceste Poetovio-Halicenum smo našli dvojje nepoškodovanih gomil. Višina 0,5 m, premer do 10 m. Gomile so verjetno antične. — **S. P.**

Lozarji, Nova Gorica. Južno od vasice Lozarji, vzhodno od prastare naselbine Sv. Pavel, smo odkrili leta 1952 troje skeletnih grobov na najvišji

točki vzpetine. Vsa nadaljnja raziskavanja v bližnji okolici so bila zaman. Izkopani grobovi so ležali 30—40 cm pod površino ruše. Dolžina vsakega groba je bila nekaj nad dva metra, višina 45 cm. Dno grobov je tvorila peščena zemlja.

Grob 1 je bil obdan na notranji strani z gladkim kamenjem, pokrit pa s škrljastimi ploščami. Odrasel skelet je ležal v iztegnjeni legi na golih tleh. Temu grobu je bilo priloženih več predmetov: lonec z ročajem, zelo poškodovan, visok 12 cm. Od lobanje se je našel le zadnji del, v njem pa slabo ohranjen rimski bronast novec in nekaj zob. Poleg lobanje je ležal del samostrelne fibule, dalje rdeča glinasta oljenka v razsulu, navaden železen nož, ki je bil zelo slabo ohranjen, in prstan, na katerem je bila vdolbena podoba živali. Po pridatkih in lobanji sodeč, je bil skelet ženski. Grob 2 je ležal v isti globini kot prvi,

Izola — najdišče rimskega mozaika.
(Risba Boltin - Mikl)

Izola — lieu de découverte de mosaïque
romaines. (Dessin Boltin - Mikl)

le s to razliko, da je bil obdan in pokrit z gladkimi škrljastimi ploščami. Skelet je bil v razpadu, ležal je v iztegnjenem položaju. Ob boku je bil glinast umazanov vrč s širokim grlom, visok 18 cm. V globini ni bilo drugih pridatkov.

Grob 3 je bil v razdalji 60 cm od prejšnjega groba. V njem je bil skelet slabše ohranjen in je ležal v skrčeni legi. Ena izmed vrhnjih škrljastih plošč je bila udrtá tako, da je bil spodnji del groba zasut s prstjo. Kot pridatek sta ležala v grobu neglajen vrč s sedmimi vdolbinami (viš. 20 cm) in nekoliko manjši, skrbneje izdelan glinast vrč z ročajem. O drugih pridatkih v grobu ni bilo sledu. — S. Št.

Arheološka tabela XI: Ribnica — pogled na naselbino od vzhodne strani

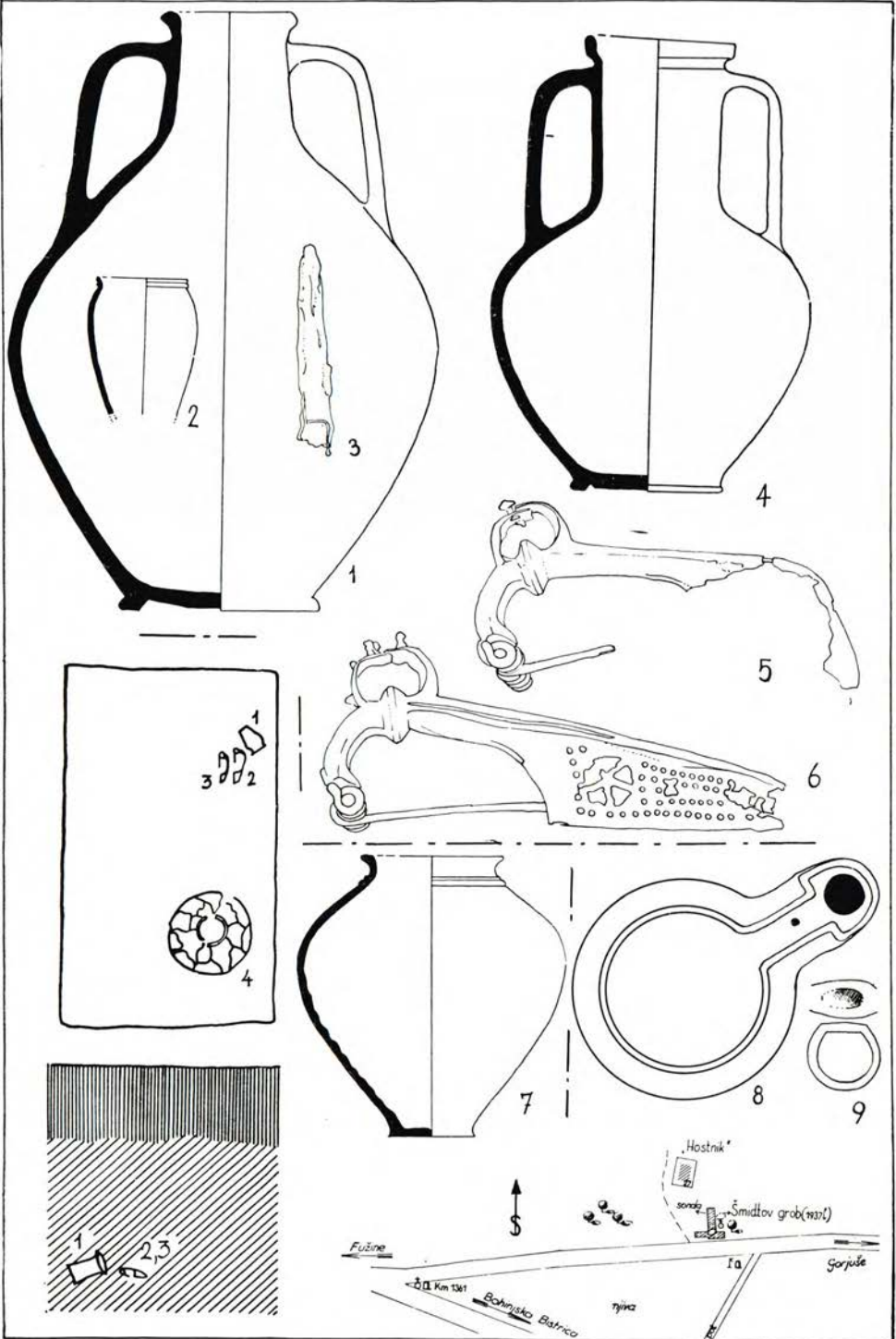
Ribnica — ženski grob z zlatim nakitom

Ribnica — fragmenta rimskih spomenikov. (Foto S. Petru)

Table archéologique: Ribnica — vue du bourg du côté est

Ribnica — tombeau d'une femme et bijoux

Ribnica — fragments de monuments romains. (Cliché S. Petru)

Mekotnjak, Ljutomer, Murska Sobota. Na nizkem ploskem griču zahodno od železniške postaje Žerovinci, v državnem gozdu, parc. št. 483/4 KO Mekotnjak, smo našli dvoje večjih in štiri manjše gomile, višina od 0,3—1,5 m, premer od 7—11,5 m. Največja kaže sledove kopanja, med ostalimi pa sta dve gomili deformirani. Najdbe niso znane. Grobišče je verjetno antično. — **S. P.**

Miklavž, Ormož, Maribor. Južno od vasi so izravnali pri krčenju gozda na podolgovatem grebenu parc. št. 563/4 KO Miklavž, sedaj last Š. Vogrina, okrog leta 1890 dve gomili. Baje sta bili zelo visoki in strmi. V eni so našli marmornat zaboj, obložen s kamenjem; v drugi pa okrog 30—40 cm veliko kamnito ploščo z napisom. Plošča je sedaj izgubljena, kamnito skrinjo pa hrani M. Zadavec, Miklavž 6, pri stiskalnici za sadje. Izdelana je iz gladko oklesanega marmora dolž. 85 cm, šir. 60 in viš. 45 cm, stene so debele 6,5 cm. Na vrhnjih robovih je delno okrušena. (Tab. X, 4.) — **S. P.**

Osluševci, Ptuj, Maribor. Na južni strani ceste Ptuj—Ormož, severno od vasi, na parc. št. 241/4 KO Osluševci, last Cestne uprave v Ptuj, so delavci pri odkopu vrhnjih plasti v gramoznici leta 1953 naleteli na skeletne grobove s keramiko, ki so se pojavljali pri širjenju jame še do leta 1958. Po izjavah delavcev je bilo uničenih najmanj 10 grobov. V njih je bilo baje precej glinastih posod — lončkov, krožnikov in vrčev, od tega okrog 10 celih, ki so jih delavci nekaj časa hranili v baraki, nato pa so bili ob vlonu razbiti in zavrženi. Ohranjen je le železen meč, dolž. še 90 cm, ki se nahaja v Mestnem muzeju v Ptuj. (Tab. XIII, 9, 10.) — **S. P.**

Pavlovci, Ormož, Maribor. Na njivi parc. št. 153/1 KO Pavlovci, tik za domačijo J. Krala, Pavlovci 28, na ravni vzpetini severno od ceste Ormož—Miklavž, so pri oranju odkrili ostanke antične stavbe: kamenje in opeko na prostoru pribl. velikosti 100 × 30 m. Tam so tudi izkopali baje 1 m velike kamnite plošče, s katerimi so obložili vnožje stanovanjske hiše. Domačini menijo, da je tam nekoč stala »cerkev«. — **S. P.**

Petrušnja vas pri Stični. A. Vencelj, Petrušnja vas 32, je predal Narodnemu muzeju predmete, ki jih je odkopal na svojem vrtu KO Petrušnja vas. Po izjavi najditelja so bili predmeti v jami polni pepela. Verjetno predstavlja vsa najdba žgan grob, v katerem je bil tudi as z av: ...AVGUSTUS PATER, rv: temp. Tiberii med črkama S C in napisom pod svetiščem PROVIDENT (RIC 6, Vol. I, str. 95).

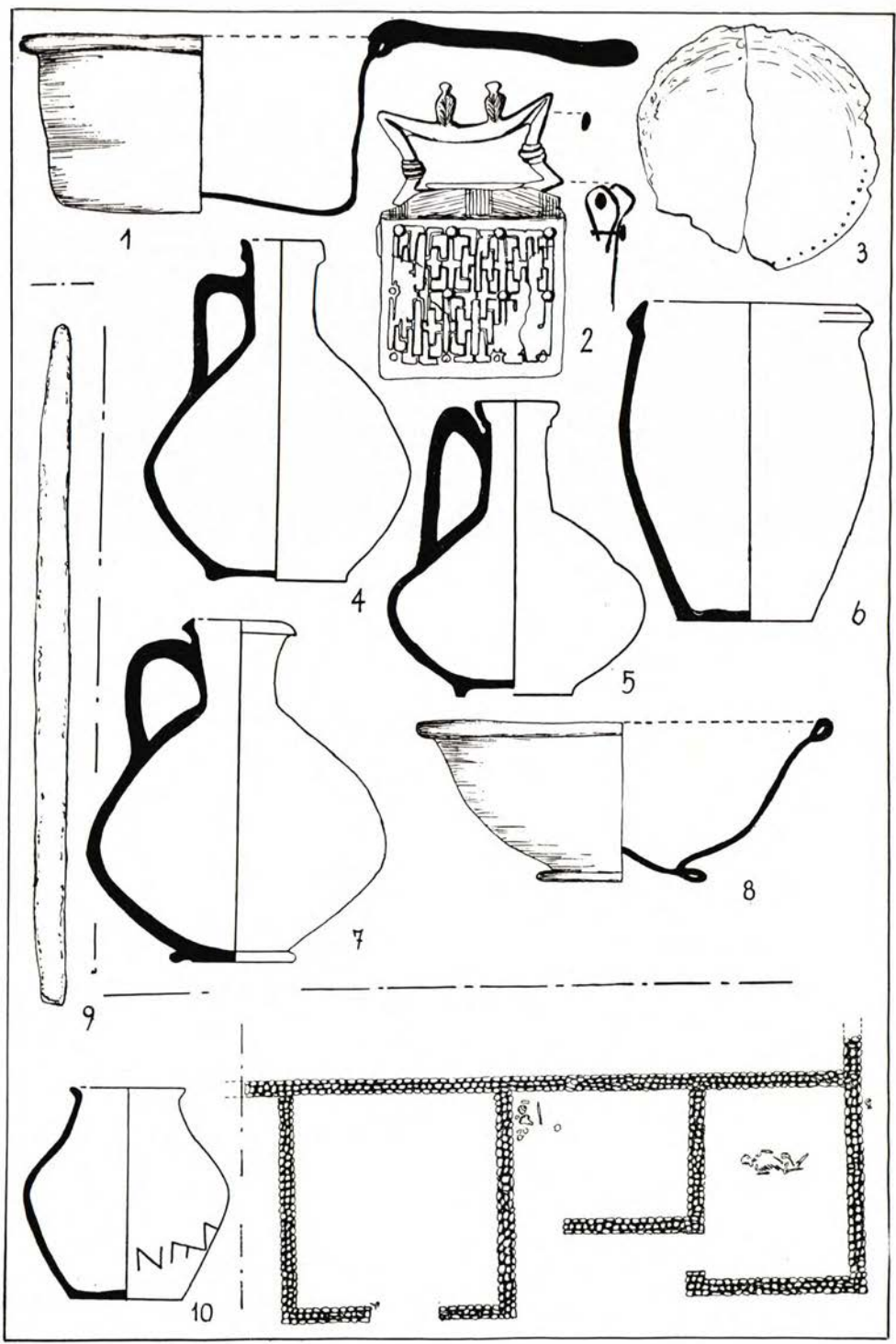
Kasneje smo odkopali na parc. št. 246/1 pokopališče s 3 žganimi grobovi (Tab. XII), ki se razteza proti zahodu. Vzhodno od grobišča so zadeli domačini na temelje poslopja, grajenega s tegulami. Grobovi so bili vkopani v rumeno ilvko. — **P. P.**

Piran, Piran, Koper. Pri utrjevanju temeljev mestnega zidu je našel dr. M. Zadnikar fragmentiran lok samostrelne fibule. — **E. B.**

Podgračeno, Velika dolina, Novo mesto. Na levi strani ceste v Podgračenem, na parc. št. 1082, smo odkrili temelj rimske stavbe. Zid je sestavljen iz lomljenca in je vezan z živim apnom. Višina ohranjenega zidu znaša 30 cm, debelina zidu pa variira med 30—40 cm. Ohranjene so bile 4 sobe: dve manjši, od katerih meri prva 2,50 × 2,20 m, druga pa 1,40 × 2,20 m, dve večji sobi sta merili po 4,10 × 2,50 m. Zanimiv je vmesni zid med obema večjima sobama.

Arheološka tabela XII: Petrušnja vas; 1.—6. Venceljev grob, 7. grob 4, 8.—9. Bohinjska Srednja vas (1, 2, 4, 7 vse 1:4, ostale 1:2). (Risal F. Tancik)

Table archéologique XII: 1.—6. Petrušnja vas: tombeau de Vencelj, 7. tombeau 4, 8.—9. Srednja vas près Bohinj (1, 2, 4, 7 tous 1:4, les autres 1:2). (Dessin F. Tancik)

V celoti je širok 70 cm. Sestavljen je iz dveh tanjših zidov, ki merita vsak po 25 cm. Med njima je 20 cm širok vmesni prostor (Tab. II, 8 in II, 2, 3). V večji sobi smo našli bronast novc z napisom:

Av. CLAVDIVS CAESAR AVG P M TRIB POT
Rv. LIBERTAS AVG S C

Na reverzu v sredini je stoječa Libertas, Levo in desno od nje črki S C.

Pri hiši v Podgračenem št. 1 so našli podnožje spomenika. Sodeč po dimenzijah podnožja je bil spomenik velik in masiven. Podnožje ima skoraj štirikotno obliko in meri 102×98 cm, visok pa je 51 cm. Zgoraj v sredini ima pravokotno vdolbino, ki je služila nastavku za podnožje pri nagrobniku. Vdolbina meri $44 \times 19 \times 17$ cm. (Tab. I, 9 in III, 5.)

Pri isti hiši na cesti smo našli fragment napisa iz peščenca. Spomenik je bil preprost, obrobjen z dvakratno profilacijo. Ohranjeni sta levi polovici dveh vrst:

Q GAV...
SECV...

Prva vrsta meri 7 cm, druga vrsta 6,5 cm. Celotni fragment je visok 42 cm, širok 56 cm in debel 17 cm. Napis je shranjen v Posavskem muzeju v Brežicah (Tab. I, 10 in III, 6). Neposredno ob najdišču napisa je bil odkrit 4 m dolg zid iz lomljenca, vezanega z apnom. V severozahodnem delu zidu je bila apnenčasta konzola. Na njivi med avtomobilsko cesto in deviacijo so zadeli na »Colu« pri Podgračenem, parc. št. 1129/ in 1130, na antično stavbo in jo uničili še pred prihodom arheologov na teren. — **V. K.** in **P. P.**

Pričujoči tekst o Podgračenem sodi med poročilo za l. 1958 in so priložene tabele na str. 299, 300, 304, 305.

Pristava pri Trebnjem, Novo mesto. Pri spomladanskem oranju so zadeli na njivi posestnika F. Gabrijela, Pristava št. 2, na rimske grobove. Najdišče leži na pobočju, ki rahlo pada proti Temenici. Doslej so našli tri ase cesarja Klavdija, dva steklena balzamarija, fragmentirano železno sulično ost, večji fragment amfore in črepe štirih lončenih posod, med njimi fragmente, izdelane v imitaciji terre sigillate. Grobišče je iz I. stol. Gradivo hrani Dolenjski muzej. — **T. K.**

Ptuj, Maribor. V strugi Drave pod muzejskim parkom so našli poškodovan fragment rimskega napisa. (Sl. v tekstu.) Fragment je iz belega zrnatega marmora, ki ima neenakomerne žile. Širok je 53 cm, visok 39 cm, največja debelina pa znaša 22 cm. Napis bo objavljen v Živi antiki. Shranjen je v ptujskem muzeju, in se glasi:

.....
I. RI.. AE ET...
FL.....

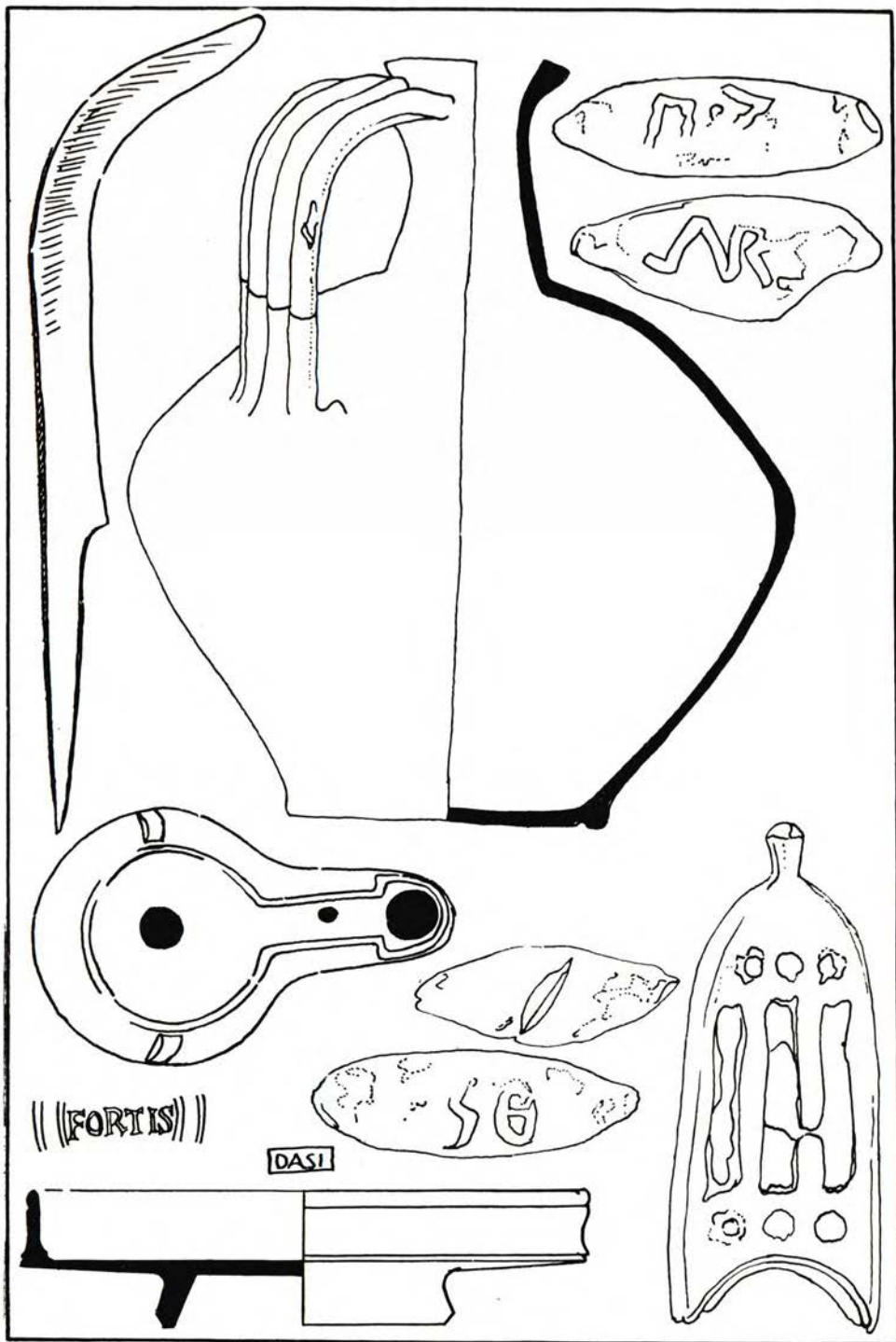
— **I. M.**

Iz najdišča v Ptuj, ki ni natanko znano, je Narodni muzej kupil naslednje predmete: troje glansov iz svinca in spodnji okov gladiusa. Tab. XIV, 7. Na dveh želodih je napis, in sicer na prvem CARS, dolžina 4,4 cm Tab. XIV, 5, na drugem pa na av: $\varsigma \tau$, na rv: $\pi \varsigma$, dolžine 4,6 cm Tab. XIV, 6. — **P. P.**

Arheološka tabela XIII: 1.—8. Spodnja Hajdina (vse 1:2), 9.—10. Osluševci (vse 1:8),
11. Rodine. (Risala I. Mikl)

Table archéologique XIII: 1.—8. Spodnja Hajdina (tous de 1:2), 9.—10. Osluševci (tous 1:8),
11. Rodine. (Dessin I. Mikl)

((FORTIS))

DASI

Rabelčja vas, Ptuj, Maribor. Pri kopanju odtočnega jarka so na parc. št. 568 KO Krčevina pri Ptujju našli svinčeno oblogo krste. — **I. M.**

Ribnica, Velika dolina, Novo mesto. Letos smo izkopavali severno od lanskih izkopov. Sonda je bila dolga 10 m in široka 9 m. Pri tem smo odkrili 17 grobov; prvič na tem grobišču tudi skeletni pokop. Ob okostju mlajše ženske je bil najden zlat nakit. (Sl. v tekstu.)

Kompleks antičnega grobišča na njivi K. Zanjuga je na južnem robu letošnje sonde že zaključen. Proti vzhodu pa je omejen z močnim zidom, ki je dolg približno 10 m. Zato so predvidena zaščitna izkopavanja prihodnje leto na njivi H. Požgaja. — **P. P.**

Na parceli 1050 KO Podgračeno, last K. Zanjuga, so zadeli pri oranju na fragment napisa iz peščenca velikosti $12,5 \times 19 \times 3$ cm. Kamen je ob robu ornamentiran z rastlinskim ornamentom. (Sl. v tekstu.) Od napisa, ki je sedaj v Posavskem muzeju, so ohranjene le tri vrstice, in sicer začetni dve črki 2. in 3. vrste:

[.....]

ET [

ET [

Pri pospravljanju njive A. Budiča, KO Ribnica parc. št. 1082, so odkrili fragment rimskega kamna. Rabil je verjetno za podstavek večjemu spomeniku. Stranice so ravne in v višini 10 cm trikrat profilirane. Sredi kamna je vdolbina, v kateri smo našli drobce kosti. Višina 19 cm, širina 32 cm, dolžina 32 cm. Kamen je spravljen v Posavskem muzeju. (Sl. v tekstu.) — **P. S.**

Rodine, Begunje Kranj. Pri manjšem sondažnem izkopavanju smo odkopali rimsko villo rustico z gospodarskimi poslopji. Tab. XIV. Med najdenimi predmeti izstopa reliefna oljenka, železen nož z ohranjenim koščnim držajem, zapetnica in fragmenti terre sigillate, vrčki itd. Po najdbah je možna delna časovna opredelitev odkopanega objekta v konec I. in II. stol. n. št. Zaščita celotnega objekta se izvaja tako, da je ves kompleks zasut s presejano zemljo in je viden tloris hiše in vhod v prostore, ki so bili okrašeni s stensko slikarijo. (Sl. v tekstu.) — **A. V.**

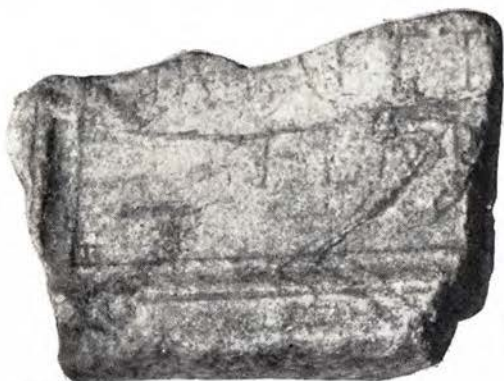
Rotman, Ptuj, Maribor. V globeli Zalki pod zaselkom Rotman v gozdu A. Bezjaka, Rotman 14, na parc. št. 416/2 KO Rotman, smo na ravnici ob potočku našli dvoje večjih že prekopanih gomil. Višina 1,1—1,5 m, premer 8—10,5 m. V jamah sredi gomile so našli črepe antične keramike. O najdbah, izkopanih že okoli leta 1870, ni nič znanega. — **S. P.**

Ruhna vas, Novo mesto. Zaradi plazovitega terena pri 36,3 km avtomobilske ceste Ljubljana—Zagreb so kopali delavci drenažni jarek in pri tem zadeli na žgane grobove (glej poročilo za leto 1958). Našli so tri grobove, obdane in pokrite z obdelanimi kamnitimi ploščami. Največ je bilo keramičnih pridakov: vaz, krožnikov, skodel in čaš. Poleg tega so odkopali še poškodovano štirioglato bronasto zrcalo, dve oljenki, močno fragmentirano stekleno posodo in koščeno igralno kocko. Grobovi so datirani z najdenim novcem cesarja Maximina Traxa. — **T. K.**

Savci, Ormož, Maribor. Na grebenu gozdnatega griča severovzhodno od Savcev smo našli dvoje nizkih gomil, delno izravnanih zaradi sedaj že opuščene

Arheološka tabela XIV: 1. Stična, 2.—4. Stanežiče, 5.—7. Ptuj (1.—4. = 1:4, 5.—7. = 1:2).
(Risal P. Petru)

Table archéologique XIV: 1. Stična, 2.—4. Stanežiče, 5.—7. Ptuj (1.—4. = 1:4, 5.—7. = 1:2).
(Dessin P. Petru)

Ptuj — fragment rimskega napisnega kamna. (Foto I. Mikl)
 Zgornja Hajdina — rimski napisni kamen. (Foto I. Mikl)
 Ptuj — fragment de pierre tombale romaine. (Cliché I. Mikl)
 Zgornja Hajdina — pierre tombale romaine. (Cliché I. Mikl)

Rodine — stena z ometom. (Foto A. Valič)
 Rodine — mur avec crépi. (Cliché A. Valič)

njive, višina 30—40 cm, premer 9—10 m. Večja kaže sledove razkopavanja. Casovna pripadnost je neznana. — **S. P.**

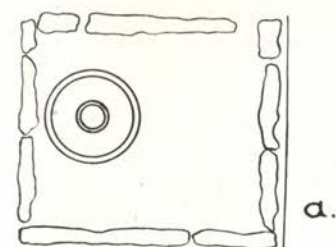
Senčak, Ptuj, Maribor. Na severnem pobočju grebena nad kmetijo A. Matjašiča, Sakušak 1, v njegovem gozdu, parc. št. 61/ KO Senčak, smo odkrili štiri nepoškodovane gomile. Višina 40—75 cm, premer 7—9 m. Najdbe iz teh gomil do sedaj niso znane. Grobišče je verjetno antično. — **S. P.**

Senik pri Tomažu, Ormož, Maribor. Na vrhu gozdnega grebena severozahodno od vasi v gozdu, parc. št. 42 KO Senik, smo našli dvojje nizkih gomil brez sledov kopanja. Višina 30—40 cm, premer 7—8 m. — **S. P.**

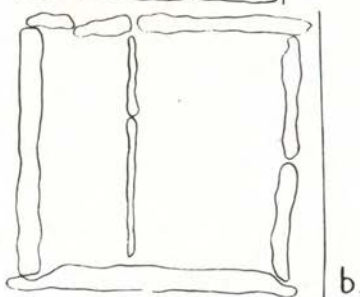
Senežci, Ormož, Maribor. Na njivi, parc. št. 66/1 KO Senežci imenovani »ciglanca«, je lastnik F. Senica iz Senežcev 21 pred približno 7 leti izkopal temelje kvadratne antične stavbe s stolpastimi ogli premera približno 10 m, zidane pretežno iz prodnikov. Gradivo je uporabil za betoniranje jezua pri svojem

mlinu. Na tej in sosednji njivi, parc. št. 60/1 KO Senežci, last A. Kajžarja iz Senežcev 27, je še sedaj vidna kulturna plast in ostanki antične opeke. Tod so bile baje najdene cele posode, ki naj bi bile pred vojno oddane v ptujski muzej.

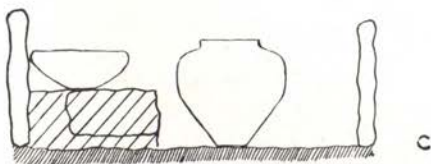
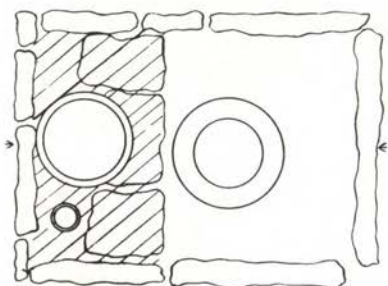
S. P.

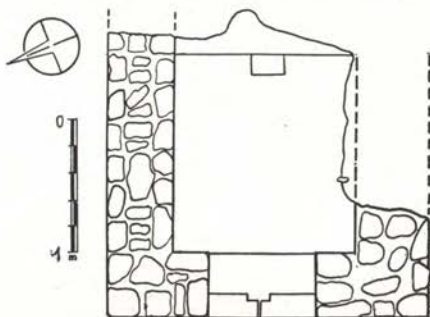
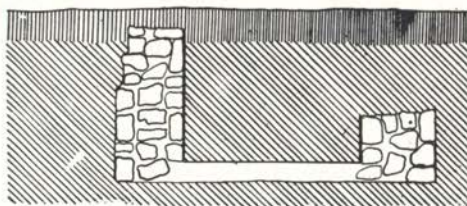
a.

b.

c.

Veliko Mraševo — rimska zidana grobnica.
(Risal P. Petru)

Veliko Mraševo — tombeau romain bâti
(Dessin P. Petru)

Straža — tipi grobov na Dolenjskem.
(Risba T. Knez)

Straža — types de tombeaux en Basse-Carniola. (Dessin T. Knez)

Sp. Grušovlje, Slov, Konjice, Maribor. Na grebenu južno od ceste Slov. Konjice—Maribor, na zemljišču F. Kranjca, parc. št. 50/3 KO Sp. Grušovlje 6, so naleteli leta 1939 pri krčenju gozda na grobove v nizkih gomilah in jih pet razkopali. V njih so bili po zapiskih F. Baša in po pripovedovanju lastnika žgani grobovi v globini 1 m. Pridatki so bili: 9—30 cm visoki vrči z ostanki pepela in oglja, železni predmeti (podkev, sulica, meč), bronasti nakit

(igla, del fibule), steklene čaše in tanki novci. Nekaj najdb je med neinventariziranimi predmeti Pokrajinskega muzeja v Mariboru. Podobne gomile so vidne severno v gozdu vrh grebena. Viš. gomil do 0,5 m in premer do 5 m.

Od omenjenega najdišča so vidni na »Grobļjah« (parc. št. 329—330 KO Sp. Grušovlje), last Brglezovih v Sp. Grušovlju 20, sledovi antične stavbe s kamni in tegulami. Stavba se razteza še po sosednjih njivah in na ravnici parc. št. 324. O najdbah ni podatkov. Verjetno izvira iz ene izmed njih bronasti obroček premera 5,8 cm, ki je sedaj v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, inv. št. A 1750. — **S. P.**

Sp. Hajdina, Ptuj, Maribor. Na njivi Sp. Hajdina parc. št. 435/3 so našli fragment rimske nagrobne stele iz belega zrnatega marmora. (Sl. v tekstu.) Ohranjena višina je 86 cm, širina 73 cm, debelina 15 cm. Kamen je razdeljen na napisno polje in timpanon z delfinoma ob strani in z meduzo v sredini. Napis (objavljen bo v Živi antiki) je shranjen v Ptujskem muzeju in se glasi:

GRANIA L F
PROCULA
DOMO AQVIL
A F SIBI ET
..... CIO

Na isti njivi je bil v gramoznici najden tudi žgan rimski grob z lončkom, vrčkom, pasno spono in zrcalcem. (Tab. XIII, 1—8.) — **I. M.**

Stanežiče, Šiška, Ljubljana. V kamnolomu A. Iglīča, Stanežiče 25, so med kopanjem grušča odkrili v humusu verjetno več grobov. Źal so pridatki v večini primerov izgubljeni, kolikor pa so ohranjeni, se ne ve, kateremu pokopu pripadajo. Najdeni so bili tako žgani kakor tudi skeletni grobovi. (Tab. XIV, 2—4.) — **P. P.**

Stična, Novo mesto. V zbirko Narodnega muzeja v Ljubljani je prišel enoročajen vrč iz rdeče žgane prečiščene glinē, visok 22,5 cm. Okoliščine najdbe niso znane. (Tab. XIV, 1.) — **P. P.**

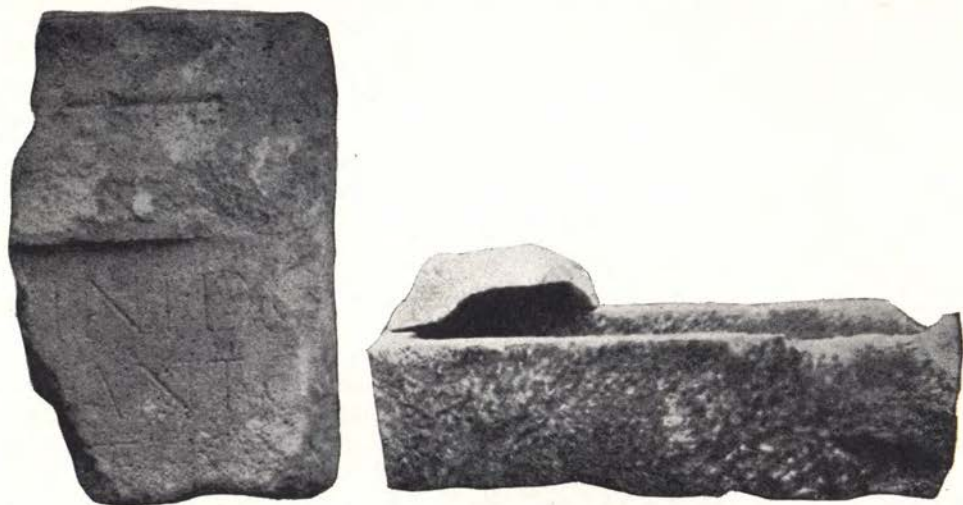
Straža, Novo mesto. Pri gradnji novega lesnega obrata v Straži pri Novem mestu so naleteli na pokopališče z žganimi rimskimi grobovi. Najdišče leži na levem bregu Krke, od nje je oddaljeno 200 m ter leži 600 m vzhodno od železniške postaje Straža. Teren lahko pada od severa proti jugu.

Izkopani grobovi so žgani in razporejeni v vrstah v smeri SV—JZ. Grobno arhitekturo ločimo v 3 vrste: a) grobovi z vmesno pregrado, obdani z obdelanimi kamnitimi ploščami (sl. v tekstu); b) grobovi, obdani s kamnitimi ploščami (sl. v tekstu); c) grobovi s polico, zidani z rečnimi policami ali pa obdani s kamnitimi ploščami. Srednja mera večine grobov znaša 80 × 70 cm, vendar trije grobovi izstopajo po svoji velikosti. Tako meri grob 8: 2,22 × 2,16 m in spada v vrsto grobov s polico; znotraj je bil ometan. Inventar grobov je različen. Nekateri razen pepela niso imeli pridatkov, medtem ko so bili v drugih keramični pridevki večinoma sive barve. Poleg žar smo našli nekaj lončenih čaš, dve oljenki in ostanke treh žar v obliki hiše. Od kovinskih predmetov smo odkopali 3 železne nože, bronasto zapestnico, fibulo in del pribora. Med slučajnimi najdbami omenjam fragmente skodele iz terre sigillate, izdelek Heleniusa iz Rheinzaberna iz prve polovice 3. stol. Grobovi so datirani z najdenim novcem cesarja Antonina Pija. — **T. K.**

Salovci, Ormož, Maribor. Severovzhodno od vasi na ploskem grebenu v gozdu M. Zadravca, parc. št. 431/7, in J. Trstenjaka, parc. št. 431/6 KO Salovci, smo našli gomilno grobišče z 20 gomilami v gruči. Tri ali štiri gomile

so odkopali dijaki okrog leta 1900. Dr. Šalamun v Ptujju se spominja, da so našli pepel in razne posode, večinoma žare in kak vrček. Najdbe naj bi odnesli v muzej v Maribor, kjer je v stari inventarni knjigi vpisana sedaj izgubljena skodelica s prednožkom. Višina gomil 0,3—0,6 m, premer 6—9,5 m. — **S. P.**

Trojane. Ob gradnji avtomobilske ceste smo naleteli pri profilu 136 v globini 90 cm na tlak rimske ceste. Cestišče je položeno na plast škrljja in je mestoma debela do 80 cm. Spodnja plast cestišča je iz drobnejšega peska, na vrhu pa je plast debelejšega kamna. Prav tako je bila cesta vidna med profili 105—107. Med profiloma 104—105 smo zadeli ob antični cesti na rimsko pokopališče. Poleg grobišča smo odkrili del rimskega zidu, ki je bil povezan

Trojane — fragment napisnega kamna in sarkofag. (Foto A. Bolta)
Trojane — fragment de pierre tombale et sarcophage. (Cliché A. Bolta)

z grobiščem. Grobovi so ležali 1,50 m globoko. V enem grobu smo našli sarkofag iz peščenca brez vsakih pridevkov (glej sl. v tekstu). Drugi grob je bil obložen s kvadratno glinasto opeko in prav tako brez pridevkov. V tretjem grobu pa smo našli amforo, dno lončka in solznico. Med slučajnimi najdbami keramike je vredno omeniti dvoje oljenk z napisom URSIO in PETATUS.

Za daljšo uporabo bi govorilo tudi večkratno obnavljanje rimske ceste. Cestišče ima namreč poleg posebne zaščitne plasti kamenja, ki sega globoko v plast škrljja, še štiri različne nasipne plasti, ki dokazujejo, da je bila cesta skrbno vzdrževana. (Tab. X, 5, 6.)

Na parceli št. 641 in 647/ KO Trojane smo našli črepe lončenine, kamenja in ostankov zidov. — **A. B.**

Trojane, preventivna zaščita zemljišč. Na predlog referenta za arheološke spomenike tov. J. Šašlja je Odsek za spom. varstvo OLO poslal ObLO Domžale kartografsko označena tri območja v odseku nove avtomobilske ceste Ljubljana—Trojane. Ob rekonstrukciji ceste so našli vrsto antičnih ostalin, ki pričajo o poteku oz. opremi rimske trase. Omenjena tri območja so za arheologijo zanimiva, ker tam lahko pričakujemo še nove najdbe. V spremnem dopisu je bil ObLO opozorjen na potrebo, da prijavlja ne le lokacije

visokih gradenj v teh območjih, marveč da obvešča tudi o vseh drugih name-ravanih zemeljskih delih. Tako bo dobila spomeniška služba možnost, da pravo-časno intervenira z zaščitnimi izkopavanji na ogroženih terenih. Prepis obvestila smo poslali tudi Tajništvu za urbanizem OLO Ljubljana. (1959) — **N. Š.**

Trnovci, Ormož, Ptuj. V globeli med grebeni v gozdu, parc. št. 995 KO Trnovci, last A. Šabedra, Trnovci 45, smo našli večjo gomilo nepravilnih oblik. Višina 3 m, premer 9—10 m. — **S. P.**

Vel. Mraševo, Novo mesto. Desno od ceste Križaj—Vel. Mraševo je gramoznica. V njej so okupatorji leta 1943 izkopali zidano grobnico. Usoda predmetov, spravljenih v šestih nišah, ni znana (primerjaj podobno najdbo iz Drnovega v MCC 13, 1887, Fig. 2). Verjetno izvira iz tega najdišča človeška lobanja v Posavskem muzeju. Pri širjenju gramoznice so zadeli na novo zidovje na njivi J. Žarna. Grobnica je bila delno izkopana in grajena iz lomljenega peščenca, vezanega z malto. Notranja stran je ometana z ometom debeline do 2 cm, ki kaže sledove rdeče slikarije. Plak grobnice je iz 5 cm debele malte, sredi katere je vzdana opeka velikosti 22×5 cm. Na zahodni strani grobnice so bila vrata zadelana z 18 cm debelima ploščama peščenca. Od pridatkov smo našli le rdeče pečeno skodelo. (Sl. v tekstu). — **S. Š., T. K., P. P.**

Vičanci, Ormož, Maribor. Na grebenu severovzhodno nad vasjo v gozdu parc. št. 607 KO Vičanci, last J. Škrleca iz Vičanec, in na parc. št. 617 KO Vičanci, last M. Majcena, smo našli dvojje 35—50 cm visokih od gozdnih cest deformiranih dozdevnih gomil s premerom 6 oz. 8 m. Časovna pripadnost ni znana. — **S. P.**

Videm, Ptuj, Maribor. Na parc. št. 58/1 so pri pripravah za gradnjo našli vrček in dve stekleni skodeli. Grobna jama upepeljenega mrliča je bila uničena.

I. M.

Žerovinci, Ormož, Maribor. Sredi gozdne jase v manjši kotanji tik zahodno od železniške proge na parc. št. 38/1 KO Žerovinci, last M. Hedžeta, Žerovinci 26, smo našli veliko osamljeno, deformirano gomilo. Po izjavi domačinov so jo razkopali v letu 1914 in našli v njej »kamne v izklesanimi figurami«, podkve, zarjavelo železo, mnogo pepela itd. Višina do 3 m, premer 18—21 m. Verjetno je gomila antična (slika v tekstu). — **S. P.**

Župetinci, Lenart v Slov. goricah, Maribor. Na zahodnem koncu grebena v državnem gozdu parc. št. 589/1 KO Župetinci smo našli nepoškodovano plosko gomilo. Višina do 1 m, premer 18 m. — **S. P.**

SREDNJI VEK

Kranj, Kranj. Na južni strani cerkve v Kranju, na Titovem trgu 4, kjer je že leta 1953 izkopaval staroslovansko nekropolo Narodni muzej iz Ljubljane, je bila predvidena gradnja mestne tržnice. Čeprav je dvorišče ločeno od cerkve z ulico in južnim traktom mestne tržnice, smo domnevali, da se širi nekropola tudi v to smer. Toda razen srednjeveških najdb keramike ter človeških in živalskih kosti ni bilo dokazov, da bi bil rabil letos odkopani prostor za pokopa-vanje starih Slovanov. — **A. V.**

Lozarji, Nova Gorica. Severovzhodno od Šentpavelske naselbine smo pri kopanju naleteli na delno odkopan ženski skeletni pokop. Grob je bil pokrit s kamnito ploščo. Ob glavi sta bila dva noža s trnastimi nastavki za ročaje in

Rimska gomila v Hedžetovem gozdu pri Žerovincih. (Foto S. Pahič)
Tombeaux romains à Hedžetovo près Žerovinci. (Cliché S. Pahič)

popolnoma ohranjen glavnik brez okrasov, ki je bil v sredini ojačen z dvojnim hrbtiščem. V ohranjenem delu groba ni bilo drugih najdb. — **S. Št.**

Savci, Ormož, Maribor. Domačin M. Irgileč je našel pred drugo svetovno vojno na njivi približno 200 m od domačije tanek, nepravilno okrogel zlatnik z napisom Herakleja I, ki ga je pozneje dal preliti nekemu zlatarju. — **S. P.**

NEDOLOČLJIVO

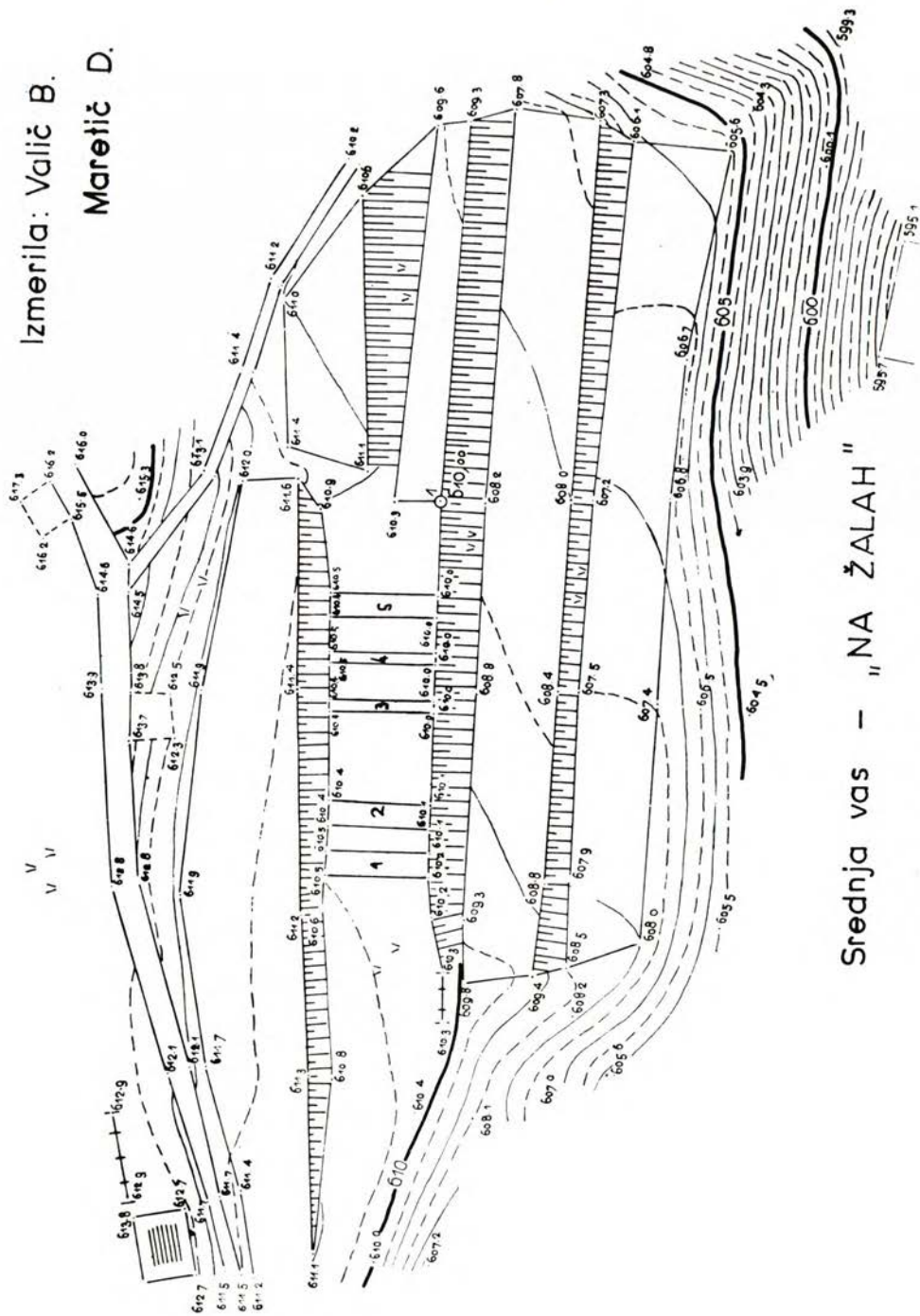
Mihovo, Novo mesto. Na mestu, kjer omenja Pečnik znamenito grobišče (IMK 14, 1904, 43) in kjer so našli bronaste sponje iz dobe preseljevanja (Müllner, Typische Formen, T. 57, 16—18), so našli stožčasto glinasto utež. Viš. 10 cm, premer osn. ploskve 6,2 cm. Dobil jo je Ivo Pirkovič in izročil Dolenjskemu muzeju. (Tab. V, 6.) — **S. G.**

SEZNAM SODELAVCEV

Berce Rudolf, Ljubljana, Valvazorjeva ulica 16. (R. B.)
Bolta Alojzij, kustos, Mestni muzej Celje. (A. B.)
Boltin Gabrijela, kustos, Mestni muzej Piran. (G. B.)
Brodar dr. Srečko, univ. prof. Univerze v Ljubljani. (S. B.)
Brodar dr. ing. Mitja, znanstveni sodelavec Sekcije za arheologijo SAZU. (M. B.)
Gabrovec Stane, kustos, Narodni muzej Ljubljana. (S. G.)
Jesse Stanislav, knjižničar, Sekcija za arheologijo SAZU. (S. J.)
Knez Tone, kustos, Dolenjski muzej, Novo mesto. (T. K.)
Kolšek Vera, kustos, Mestni muzej, Celje. (V. K.)

Izmerila: Valič B.
Maretič D.

Srednja vas - "NA ŽALAH"

Srednja vas v Bohinju, situacija grobišča »Na Žalah«
Srednja vas près Bohinj: situation du cimetière »Na Žalah«

Koren Vlasta, kustos, Prekmurski muzej Murska Sobota. (K. V.)
 Korošec dr. Josip, univ. prof. Univerze v Ljubljani. (J. K.)
 Leben Franc, kustos, Inštituta za raziskovanje Krasa, Postojna. (F. L.)
 Mikl Iva, kustos, Mestni muzej Ptuj. (I. M.)
 Mozetič Niko, kustos, Tolminski muzej Tolmin. (N. M.)
 Osole Franc, asistent Univerze v Ljubljani. (F. O.)
 Pahič Stane, kustos, Pokrajinski muzej Maribor. (S. P.)
 Perc Bernarda, kustos, Mestni muzej Ptuj. (B. P.)
 Petru Peter, konservator, Zavod za spomeniško varstvo LRS. (P. P.)
 Petru Sonja, honor, kustos, Narodni muzej Ljubljana. (P. S.)
 Stare dr. Franc, univ. docent Univerze v Ljubljani. (F. S.)
 Skalar Stane, kustos, Posavski muzej Brežice. (S. Š.)
 Stekar Stipe, Ajdovščina, Gregorčičeva ul. 16. (S. Št.)
 Sumi Nace, referent za spomeniško varstvo pri OLO Ljubljana.
 Sribar Vinko, kustos, Narodni muzej Ljubljana. (V. Š.)
 Urleb Mehtilda, kustos, Notranjski muzej Postojna. (M. U.)
 Valič Andrej, kustos, Mestni muzej Kranj. (A. V.)

O p o m b a :

Obdelavo topografskih raziskovanj v Ljubljani (Emoni) pripravlja tov. asistent J. Šašel za obdobje 1941—1960, kar bo tiskano v letnem poročilu za leto 1960.

V letu 1958 je bila izvršena tudi zaščitna akcija na celotnem slovenskem odseku avtomobilske ceste. Sodelovali so: B. Perc, V. Kolšek, T. Bregant, M. Urleb, E. Boltin, F. Leben, N. Mozetič, P. Petru, M. Slabe in V. Sribar.

č) VARSTVO TEHNIŠKIH SPOMENIKOV 1958—59

V zvezi z reorganizacijo in modernizacijo elektrogospodarskega sistema v Sloveniji se je pojavilo vprašanje o dokumentaciji naših prvih elektrarn in njihovega obratovanja; vprašanje so postavile hkrati nekatere izmed naših najstarejših elektrarn Mestna v Ljubljani in hidrocentrala Kokra v Kranju ob sodelovanju Elektrogospodarske skupnosti Slovenije, Tehniškega muzeja in Zavoda za spomeniško varstvo LRS.

Vprašanje spomeniškega zavarovanja sestavin prvih naših elektrarn je pokazalo, da je izključeno ohraniti obrate v njihovih prvotnih legah in podobah, ker bi bila tako onemogočena njihova modernizacija, in da je nujna muzejska rešitev elektrotehniških spomenikov s prenosom v zbirke Tehniškega muzeja Slovenije. Izvirno podobo pa varuje domača grajska elektrarna v Bistri iz leta 1911, ki je del TMS in izhodišče za njegovo elektrotehniško razstavo. Skladno s tem dejstvom je upravni odbor Elektrogospodarske skupnosti LRS v soglasju z upravnim odborom Mestne elektrarne Ljubljana poklonil prvi parni stroj in generator Tehniškemu muzeju Slovenije, ki ga je do 22. marca 1958 postavil v Bistru, potem ko je točno 60 let obratoval v ljubljanski mestni elektrarni.

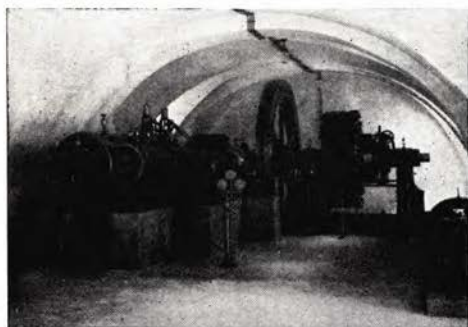
Po opisu Karla Fakina, višjega industrijskega obratovodje, ki je vodil demontažo, prevoz in montažo ob organizaciji M. Vidmarja, je parni stroj izdelek Prve brnske strojne tovarne iz leta 1897 in ima tovarniško številko 795; spada v vrsto ležečih tandemskih strojev, pri katerih sta visoko- in nizkotlačna valja razvrščena zaporedno in so bati obeh valjev nameščeni na enem batnem drogu, ki se pomika skozi oba valja hkrati.

Mere parnega stroja znašajo:

Premer visokotlačnega valja 300 mm, premer nizkotlačnega valja 450 mm, dvig kljuke 300 mm, napetost pogonske pare 11 atm., obrati v minuti 150, premer zamašnjaka 3200 mm, teža zamašnjaka 5000 kg, moč proizvodnje 240 HP.

Parni stroj poganja generator za istosmerni tok, ki je montiran na glavni

gredi in ima proizvajalno silo 150 kW—450 Amp.; generator je izdelek tovarne Siemens iz leta 1895. Visokotlačni valj je opremljen s Kolmanovim prostopadnim ventilskim krmilom, ki ga regulira regulator na krmilni osi. Zgoraj na valju sta nameščena vpustna, spodaj pa izpustna ventila. Odpiranje in zapiranje ventilov opravlja drogovje, vezano na eksendre, ki so pritrjeni na krmilni osi. V ohišjih ventilov je zavorni bat, montiran na ventilskem vretenu, ki omogoča rahlo zapiranje ventilov tudi ob večji turaži stoja. V valju zavornih batov je tekočina (glicerin), bati sami pa imajo odprtine, ki se ob koncu hoda zožijo, da tako zavirajo padec ventila na sedež. Količino za pogon potrebne pare uravnava regularni drog, ki je obešen na regulator in spojen s prečnim drogom, da povezuje ohišje obeh vpustnih ventilov. Na tem prečnem drogu je pri vsakem ventilu tako imenovani palec, ki vpliva po regulatorju na odpiranje in zapiranje ventilov ob vstopu pare v parni valj glede na količino in glede na potrebne obremenitve stroja. Izpustni ventili pa se vedno popolnoma odpirajo, kakor jim narekujejo eksendri na krmilni osi. Na levi strani visokotlačnega valja je glavni parni ventil, ki omogoča pogon parnega stroja. Ko zapušča para visokotlačni valj s pritiskom 3—4 atm., gre v tako imenovani reziver, to je debelejša cev z izpustno pipo in varnostnim zaklopnikom, ki je zreguliran na 4 atm. Iz reziverja odhaja para v nizkotlačni valj. Vstop in izpust

Parni stroj in generator iz ljubljanske mestne elektrarne. (Foto M. Vidmar)
 Machine à vapeur et générateur de l'usine électrique de la ville à Ljubljana.
 (Cliché M. Vidmar)

pare pri nizkotlačnem valju regulira batni delitek, ki ga z drogom poganja eksender na glavni osi. Izpušna para iz nizkotlačnega valja odhaja v kondenzator, kjer se utekočini s prho vbrizgane hladilne vode, ki jo za ta namen dovaja kondenzatorska črpalka. Vakuuum, ki ob tem nastaja v kondenzatorju, znaša 65—70 cm. Sila, ki jo proizvaja para, se prenaša po križniku in ojnica na kljuko glavne gredi, kjer je pritrjen zamašnjak in Siemensov istosmerni generator z zmogljivostjo 150 kW — 450 Amp.

Parnemu stroju v Bistri manjkajo reziver, kondenzator, kondenzatorska črpalka in izpušni pipi pod nizkotlačnim valjem. Kljub temu dobro ponazarja termoelektrarno iz prvih časov elektrifikacije.

Dodatni pogon hidrocentrale v istem času ponazarja Dieslov motor, ki ga je TMS poklonila elektrarna Sava v Kranju in je obratoval v hidrocentrali Kokra. Po podatkih Valentina Čopa, ki ga je ob organizaciji M. Vidmarja poleti 1959 montiral v TMS, je nastala okoli leta 1903 ob strugi Kokre privatna elektrarna nad lesenim jezom (padec 3—4 m) za 50 kW istosmernega toka 220 V z vertikalno trans-turbino in ročnim regulatorjem. Zaradi težav s pridobivanjem potrošnikov električne energije in elementarnih nezgod je elektrarna zašla v finančne težave in jo je menda 1910 na dražbi kupila Marija Mayer. Ker pa

je tik pred prvo svetovno vojno naraslo število potrošnikov, je narastla tudi obtežba v konicah nad količino povprečne proizvodnje, tako da so ob nizki vodi nastopale težave pri dobavi toka in je bilo treba misliti na kalorično rezervo. Zaradi tega je lastnica 1910 kupila v Gradcu dvocilindrski in štiritaktni Dieslov motor (Waggonen Fabrik, tovarniška št. 263 iz leta 1909) in na Dunaju pripadajoči istosmerni generator 2×220 V, da je elektrarna mogla ustrezno obratovati vzporedno z že obstoječim generatorjem ter tako po letu 1912 preskrbovati Kranj s potrebnim električnim tokom. Po prvi svetovni vojni je sin in naslednik Marije Mayer, Pavel, do leta 1921 ob novi industrializaciji Kranja zopet povečal elektrarno na trofazni izmenični tok 5000 V in s sodobnejšo turbino 200 HP. Novo elektrarno pa so v letih 1938—39 odkupile Kranjske deželne elektrarne, ki motorja niso več uporabljale, a so ga varovale v pripravljenosti za primer potrebe.

Ob prehodu elektrarne v družbeno last po osvoboditvi, ni bilo več potrebe po rezervnem obratovanju motorja; ob novih elektrarnah in modernizaciji starejših je postal za električno proizvodnjo brezpredmeten, tako da ga je na predlog ravnatelja Draga Chvatala delavski svet elektrarne na zasedanju 13. oktobra 1956 poklonil TMS in 1959 tudi prepeljal v Bistvo.

Dieslov motor je v elektrarni Kokri obratoval v času nizke vode oziroma večjih konic obtežbe in je opravil po mnenju uprave elektrarne 30—40.000 obratovalnih ur. Za 1 kWh je pri idealni obtežbi porabil 0,25 kg nafte. Zgodilo se je le ena večja okvara: zlom kompresorske ojnice, ki je bila zamenjana z novo; drugače pa je doživel le navadna popravila, kakor brušenje ventilov, zamenjavo batnih obročev ali prelivanje ojnicnih ležajev, tako da je njegova podoba izvirna.

Postavitev parnega stroja z generatorjem in Dieslovega motorja v muzeju se je izvršila skladno z dotedanjo namestitvijo v elektrarni (pr. 1).

Leta 1959 sta K. Kobe in M. Vidmar inventarizirala elektrificirani in mehanizirani Macesnikov (Jože Krivec) kmetijski obrat v Podolševi nad Solčavo.

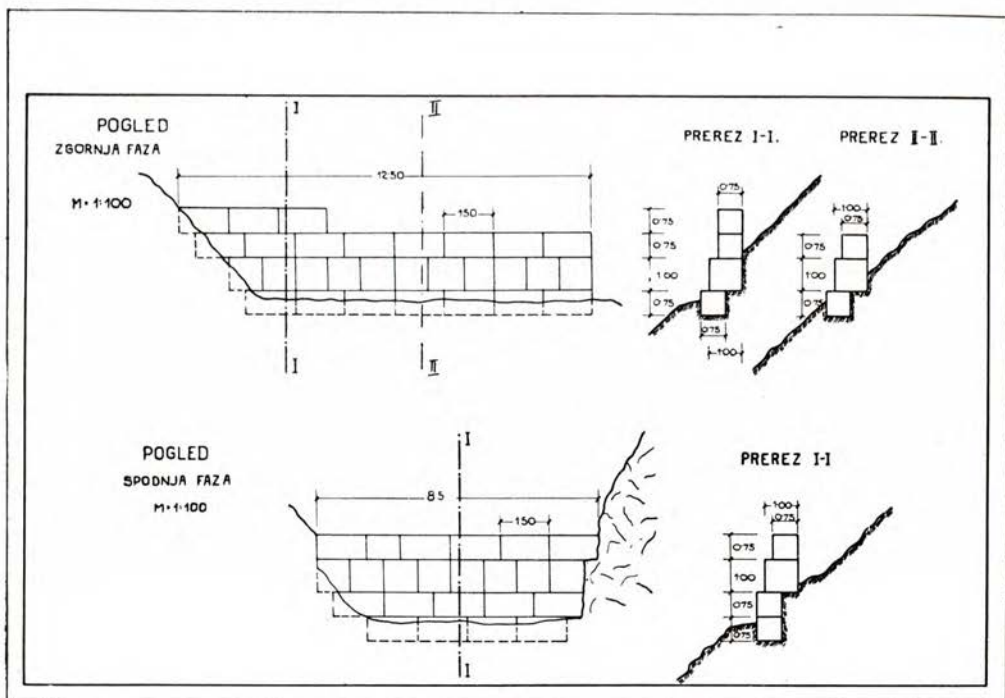
Franjo Baš

d) SPOMENIKI NOB

1958:

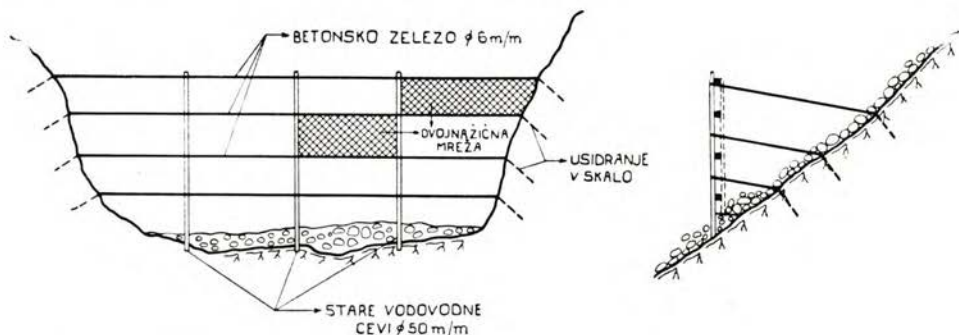
Bolnišnica Franja. Skalnati plaz, ki se je utrgal 12. septembra 1957 v zgornjem delu severnega pobočja, je od vseh bolniških zgradb močno poškodoval sedem objektov. Komisija, ki je takoj po nesreči pregledala ves teren, je ugotovila, da se bodo kamniti plazovi še rušili s pobočja. Na predlog ing. Alojza Poljanška bomo ta spomenik NOB zavarovali pred nenadnimi rušenji kamnitih plazov z zgraditvijo palisadnih sten na ogroženih mestih. Ing. Poljanšek je izdelal podrobne načrte, po katerih so spomladi 1959 začeli postavljati zaščitne zidove. O tem delu je dal naslednje poročilo:

Barake partizanske bolnišnice »Franja« leže v tesni skalnati soteski, po kateri teče potok. Nekateri objekti so postavljeni direktno nad potokom, drugi pa neposredno ob njem in večinoma naslonjeni na strma skalnata pobočja, ki se dvigajo z leve in desne strani potoka. Ta pobočja so ob barakah in neposredno nad njimi skoraj vertikalna in nezaraščena, v višjih legah pa strmejša od 55° ter slabo zarasla z bukovim grmičevjem.

Partizanska bolnišnica »Franja« — način zavarovanja strmih pobočij s palvis mrežami.
(Risal R. Kladnik)

Hôpital partisan »Franja« — protection des pentes abruptes avec grilles métalliques
»palvis«. (Dessin R. Kladnik)

Partizanska bolnišnica »Franja« — način zavarovanja strmih pobočij z žično mrežo.
(Risal R. Kladnik)

Hôpital partisan »Franja« — manière de protéger les pentes abruptes par des grilles
métalliques. (Dessin R. Kladnik)

Na levem pobočju nad barakama je površina apnenčne skale v zgornjem delu pobočja znatno preperela in razpokana. Zato so se posamezni večji in manjši kosi posebno na spomlad oddvajali od apnenčevega masiva in valili

v dno potoka. S časom so nastale cele drče, na katerih so se drobnejši kamni zadrževali, čim se je pa sprožila debelejša skala, je potegnila za seboj tudi to kamenje in je tako nastal cel plaz.

Tak plaz se je pojavil tudi 12. 9. 1957. Posamezno kamenje je priletelo s tako silo na objekte, da so na dolžini približno 100 m predrli streho in strop ter poškodovali pohištvo v barakah. Da se ti objekti, kakor tudi obiskovalci zavarujejo pred plazovi, so se morala predvideti ustrezna zavarovanja. Glavna težava je bila v tem, ker je bil del pobočja, na katerem naj bi se postavili zaščitni braniki, izredno strm in težko pristopen, a drevje, ki na pobočju raste, v ta namen ni bilo uporabno.

Podrobnejše analize stroškov so pokazale, da je najcenejša zaščita, če se v zgornjih legah zgrade obrambni zidovi iz kamnitega drobirja, ki se nahaja na mestu samem. Ta gradnja je mogoča na ta način, da se napravijo zaboji iz specialne (palvis) žične mreže, ki se potem napolnijo z drobnim kamenjem. S temi zaboji se potem kot s kamnitimi kvadri zida zid, samo da se namesto malte uporablja medsebojna povezava kvadrov z močno žico. Tako se lahko uporabi kamenje na mestu samem in je treba prenesti le lahko žično mrežo, medtem ko se kamenje, ki je nevarno in ki leži na strmem pobočju, uporabi za gradnjo zidu. Tak zid bo ščitil pobočje tudi pred snežnim plazom.

V nižjih legah, kjer ne bo več nevarnosti za snežne plazove, pa je predvideno, da se med skalna pobočja napno betonska železa, ki so vsidrana v zdravo skalo v medsebojni razdalji enega metra drug nad drugim. Med ta železa se napne in dobro priveže žična mreža v dvojni legi. Da se ta mreža čimbolj utrdi, so betonska železa, ki nosijo mrežo, tudi po širini vezana z železi, ki so vsidrana v zdravo skalo na pobočju nad mrežo. Višina mrežne zaščite znaša 3 do 4 m.

Že spomladi se bo pokazalo, če so bili ti zaščitni ukrepi uspešni, sicer se pa bodo na primernem mestu lahko zgradila še nova zavarovanja, bodisi po prvem ali drugem načinu.«

Podmornica. Z drenažami, ki so bile v letu 1957 opravljene okrog Podmornice na Brdu pri Viču, so bili prostori osušeni, tako da je bilo v tem letu mogoče urediti notranjost.

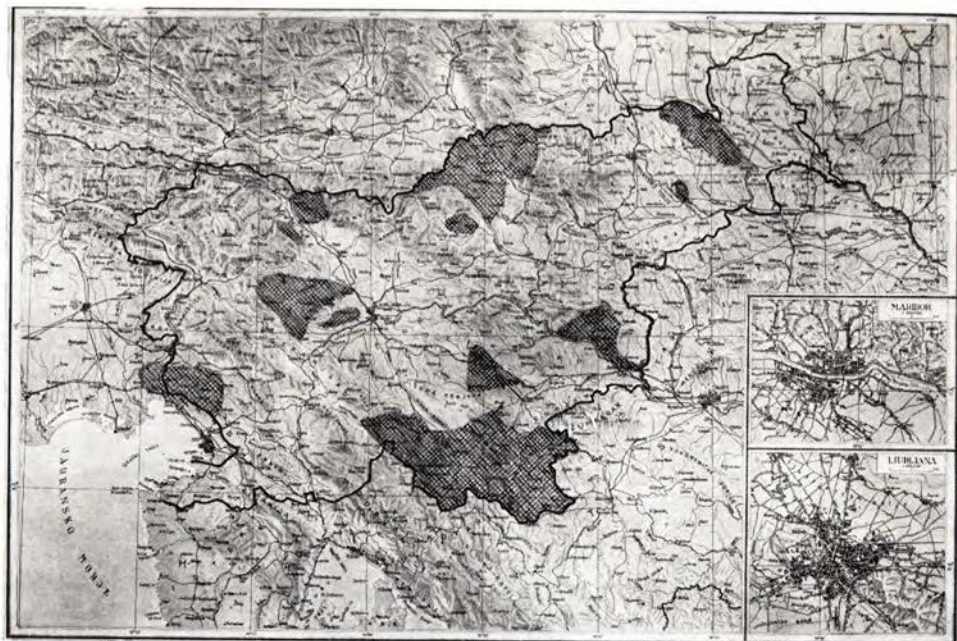
Bunker IOOF na Babni gori. Izpopolnjena je bila oprema notranjih prostorov.

Rog. Cuvaj tov. Murn je deloma sam, deloma z delovno ekipo skozi vse leto opravljal vzdrževalna dela na Bazi 20, na bolnišnici Jelendol in Zgornji Hrastnik. Pripravljenih je 15.000 skódel, ki bodo leta 1959 služile za popravilo slabih streh, zlasti v Jelendolu. Tudi je bilo pripravljenih 3 kub.m desk za popravilo barak.

»**Nabavni sektor Nestl**«. Dobro pol ure nad Hojnikovo kmetijo, v bližini Planinskega doma na Šmohorju, je od januarja 1944 do osvoboditve deloval »Nabavni sektor Nestl«. Ta sektor je zalagal s papirjem in drugim tehničnim materialom vse štajerske tehnike. Poleg tega je imel še sam ciklostilno tehniko, kjer so se tiskale razne partizanske brošure in letaki.

Letos je Občinski odbor Zveze borcev NOV Laško s pomočjo OLO Celje in nekaterih podjetij obnovil leseno stavbo Nabavnega sektorja po načelih spomeniškega varstva.

Tiskarna Slovenija. Hitre rešitve čaka tiskarna Slovenija, ki je edina popolnoma ohranjena tiskarna iz časov NOB, v kateri so še vsi stroji, celo še vložen papir, ohranjen ves črkovni material in ostali tiskarski pripomočki. Celotna notranjost je taka, kakor bi jo partizani pravkar zapustili. Obisk

Zemljevid Slovenije z vrisanimi predeli, kjer je bila doslej že izvršena topografija spomenikov NOB

Carte de la Slovénie où sont indiqués les secteurs dans lesquels on a fait la topographie des monuments de la Guerre de Libération

tega spomenika pa je zaradi odročnosti in neurejenih dohodov izredno majhen. Za ureditev potov in dohoda bi bila potrebna večja materialna sredstva.

Vsekakor ni pričakovati večjega obiska, dokler ne bodo urejena pota in dohodi, pa tudi tedaj bo odročnost tiskarne marsikoga odvrnila od obiska. Dokončno rešitev bo treba urediti sporazumno z OLO Nova Gorica in OLO Idrija.

Tiskarna Toneta Tomšiča. Na prostoru, kjer je tiskarna Toneta Tomšiča, je stavbni prostor, ki bo kaj kmalu zazidan, ker ne more ostati stavbna škrbina med dvema velikima hišama v četrti, ki postaja osrednji republiški oblastni in politični predel Ljubljane. Ker je pomembni objekt iz osvobodilne Ljubljane zadostno dokumentiran, ne bo težav s prenosom inventarja v Muzej NO ter bo s primernim modelom tudi mogoče prikazati, kako in kje je delovala ilegalna tehnika v Ljubljani ob okupatorski policijski centrali.

Topografija NOB. S finančno pomočjo referata NOB pri Zavodu za spomeniško varstvo LRS in Muzeja NO LRS so posamezni muzeji NOB v letu 1958 opravili naslednja topografska dela:

Muzej NO je imel na terenu tri ekipe, od katerih je prva delala na področju od Broda na Kolpi do Poljan nad Čabrom v 22 vaseh; druga ekipa je popisovala od Čabra do Babne Police, od Prezida do Parga ter od Loškega potoka do Babnega polja v 27 vaseh; tretja ekipa je popisala 26 krajev na področju Ribnice, Male in Velike gore.

Ekipa muzeja v Škofji Loki je popisala na levem bregu Poljanščice in na področju od Cerkljanskega vrha do Škofje Loke 17 krajev. Pokrajinski muzej

Bolnišnica »Franja« — zavarovanje pobočij z zidovi. (Foto R. Kladnik)
Hôpital partisan »Franja« — protection de la pente par des murailles. (Cliché R. Kladnik)

za Gorenjsko v Kranju je oskrbel popis na področju Karavank, in sicer od Tržiča preko Dobrče v dolini Drage in na področju Begunjščice, Zeleniške kotline ter na področju Stola do Valvazorjevega doma, vsega 23 krajev.

Topografska ekipa muzeja NOB v Slovenjem Gradcu je popisala partizanske kraje v občinah Gornja Radgona, Videm ob Ščavnici in Ljutomer.

Referat NOB pri Zavodu za spomeniško varstvo LRS je doslej evidentiral okrog 1500 spomenikov NOB.

1959:

Bolnišnica »Franja«: Plazoviti teren, s katerega se je jeseni 1957 zrušil skalnati plaz ter poškodoval 7 objektov, je sedaj saniran. Zgrajene so bile po načrtu inž. Alojza Poljanška in pod njegovim nadzorstvom zaščitne stene, tako imenovane »Palvis« mreže. Na zgornji etaži so bile postavljene mreže, kakor je predvideval načrt, povišane pa so bile za 0,75 m na dolžini 4,5 m, in sicer zato, ker so bile fundirane nekoliko globlje od prvotnega namena, da jih je bilo mogoče postaviti na zdrav teren. Na spodnji etaži pa je napeta dvojna mreža, pritrjena na železne cevi, ki so z žico zasidrane v skalnat teren, delno pa je mreža pritrjena na močna drevesa. Za primer, da bi se pokazale mreže na prvi etaži še za prenizke in da ne bi zadrževale vsega padajočega kamenja, bo treba mreže naknadno še povišati. V celoti pa je delo dobro in solidno opravilo gradbeno podjetje GRADITELJ v Cerknem ter smemo pričakovati, da so spomeniški objekti z njimi zaščiteni.

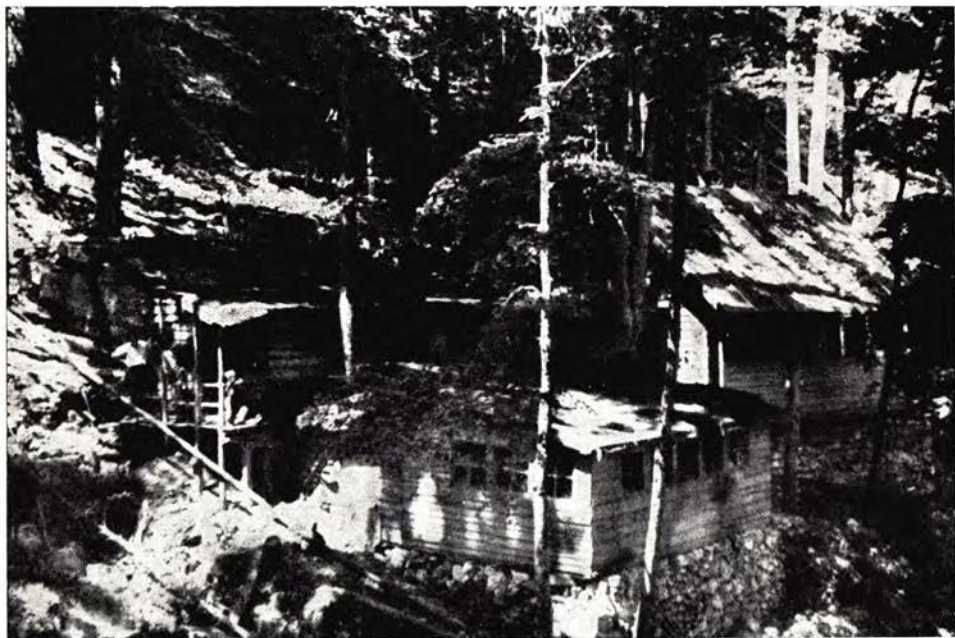
Bolnišnica »Franja« je eden najbolj obiskanih spomeniških objektov iz NOB. Objekti, med katere kljub vsem zaščitnim ukrepom pade od časa do časa kak kamen in povzroči na njih manjše okvare, skrbni čuvaj Bevk sproti popravlja. Tudi sicer nastajajo pri tolikih objektih in takem embientu razne okvare, čuvajevi skrbi pa se je treba zahvaliti, da je bolnišnica »Franja« vselej v redu, kar dela na vse obiskovalce prav dober vtis.

Bolnišnica »Jelendol«. V celoti je bila prenovljena velika baraka za ranjence. Od vse barake je bilo zdravega le nekaj oboda. Dvignjena in s škodlami prekrita je bila streha, baraka podzidana 30 cm visoko ter konservirana s karbolinejem. Tudi klet je bila obnovljena, dvignjena in podzidana. Pri lopi je bilo obnovljeno ostrešje in pokrito s škodlami. Obnovljena je bila tudi vsa pralnica, krušna peč pa prekrita s škodlami. Na baraki uprave SCVPB je bila streha na novo prekrita s škodlami in so bile narejene nove strešne line. Izmenjanih je bilo nekaj špirovcev in popravljen pod. Vse barake so dobile nove lesene žlebove, povsod so bile narejene nove stopnice in odtoki za padavinske vode. S temi deli so vsi objekti bolnišnice boljše zavarovani pred talno in meteorno vodo.

Baza 20. Baraka na Sokolskem vrhu je bila na novo prekrita, popravljen klop, stopnice in ključavnice ter izpopolnjena zasteklitev.

Bolnišnica »Zgornji Hrastnik«. V veliki baraki so bila popravljen lesena tla.

Bolnišnica »Krvavice«. Opravljena so bila številna manjša popravila. Popravljen in katraniziran je bila streha, deloma izmenjan pod v baraki in še druga manjša tekoča popravila.

Tiskarna »Slovenija« na Vojskem
Imprimerie »Slovenija« à Vojsko

Obnovljena tehnika KRIM v Iškem Vintgarju. (Foto M. Valjavec)
Ateliers techniques KRIM à Iški Vintgar (restaurés). (Cliché M. Valjavec)

Tiskarna »Slovenija«. Popravljene so bile strehe objektov, ki so bile v slabem stanju.

Doslej navedena obnovitvena, popravljalna in zaščitna dela so bila opravljena s sredstvi Zavoda za spomeniško varstvo LRS in deloma Dolenjskega muzeja v Novem mestu. Organizacije Zveze borcev NOV pa so opravile naslednja dela:

Tehnika »Krim«. Za 40-letnico KPJ jo je obnovil občinski odbor Zveze borcev NOV Ljubljana - Rudnik. Odkritje spominske plošče o priliki obnovljene tehnike je bilo 4. oktobra 1959. Obnovljena baraka stoji na levem bregu Iške približno poldrugo uro od doma v Iškem Vintgarju, na vzhodnem strmem dolomitnem pobočju, 200 m visoko nad dolino nasproti Počivalnika. Problem je bil, kako zavarovati skalnati teren, ki ga sestavljajo močno razpokane in labilne skale. Zaradi varnosti obiskovalcev jih je bilo treba odstraniti. Tudi vso drobno razpokano steno v podvisu nad barako, je bilo treba temeljito očistiti in v višini 3,5 do 6,5 m v 7 m dolgem pasu na mokro pobrizgati s cementnim mlekom. Na novo postavljeni baraki je bila nameščena močna streha, ki jo varuje pred kamenjem, ki ga utegne sprožiti naliv ali zmrzal. Ti varnostni ukrepi pa kljub temu ne morejo biti trajni. Zato je potrebno vsako pomlad pregledati steno nad tehniko in ob poti k njej ter odstraniti vse zrahljane dele skal.

Bolnišnica »Jesen«. Rekonstrukcijska dela so še v začetni fazi in so doslej za objekt zgrajeni šele betonski temelji, na katerih bo obnovljen spomenik, v materialu, kakor je bil prvotni.

Gestapovski zapori v Dravogradu (4 celice in bunker). Zapise v bunkerju zaprtih borcev in talcev so prekopirali in prenesli ter fiksirali na ometu sten četrte celice. Ta bunker je ostal začasno neizpremenjen, urejen je

Partizanska kuhinja VPB v Robanovem kotu v Zgornji Savinjski dolini, originalni posnetek iz časa borbe

Cuisine de l'hôpital partisan de Robanov kot dans la Hte vallée de la Savinja, vue originale prise pendant la guerre

bile hodnik in prostor pred njim. Ostale tri celice pa služijo še sedaj za kleti, ki so hiši potrebne. Dokončna ureditev je še v teku.

Sagadinova domačija. Nadaljevana in končana so bila dela, ki so obsegala postavitev dveh okenskih mrež in ureditev spominske sobe z dvema vitrinama fotografij, albumov itd.

Osankarica. V novi planinski koči pod Tremi žebli na Pohorju, kjer je padel junaški pohorski bataljon, urejujejo spominsko sobo z veliko maketo, ki bo prikazovala poslednje bataljonovo prebivališče na Treh žeblih in njegovo borbo. Zbrane bodo tudi razne fotografije in predmeti, ki bodo ilustrirali legendarno junaštvo bataljona.

Vsa dela, ki so jih opravile Zveze borcev NOV, je nadziral Zavod za spomeniško varstvo LRS oziroma muzeji NOV v Mariboru, Celju, Novem mestu, Idriji in Ptujju, ki so skrbeli za avtentično rekonstrukcijo in zgodovinsko točnost.

Doslej je referat NOB v povezavi z Muzejem NO LRS in ostalimi muzeji NOB v pokrajini ter v sodelovanju z organizacijami Zveze borcev NOV zbral topografsko gradivo v naslednjih predelih Slovenije: Bela krajina, Kočevsko in Ribniško področje do Sodražice, področje Trebnjega med Čatežem, Mirno pečjo in Zužemberkom, na Goriškem področju med Sežano in Tržičem, na Gorenjskem pa Škofjeloško področje od Medvod do Cerknega, področje Dobrove do Horjula, Jelovice, področje med Tržičem in Žirovnico vse do avstrijske meje, na Štajerskem pa področje med Livnim in Mozirjem, Koroški

kot med Vuhredom, Šoštanjem in Peco, manjši predel severno od Ptuja, področje med desnim bregom Mure in Slovenskimi goricami ter področje nad levim bregom Save od Bohorja do Sotle (glej karto!).

Muzej NO je doslej izdal v ciklostilni tehniki »Gradivo za topografijo, I. snopič Bela krajina«, kar je sistematičen znanstveni začetek popolne partizanske topografije v LRS. Ta zakladnica topografskega gradiva nam daje kljub nekaterim nebitnim pomanjkljivostim, ki jih bo kaj lahko odstraniti, zdrave napotke za nadaljnje delo v zbiranju in izdajanju topografskega gradiva.

Referat NOB je do danes evidentiral 2818 zgodovinskih spomenikov. To delo sestavlja sumarno 284 akcij in borb, 13 ustanov posameznih enot, 214 bunkerjev in skrivališč, partizanskih taborišč, položajev, stalnih zasedb in civilnih straž, 209 javk, 128 kurirskih zvez, 57 letališč, spuščališč in letalskih borb (sovražna bombardiranja), 125 partizanskih delavnic, 13 potov posameznih enot (prehodi čez reke, meje), 17 prometnih zvez (prometne pisarne, etapne kuhinje, skladišča), 17 radio-telefonsko-telegrafskih centrov in zvez, 215 sanitetnih postojank, 213 tiskarn in tehnik, 208 terorističnih postojank, krajev streljanja talcev, požigov in grobišč, 5 veterinarskih postojank, 8 električnih central, 130 krajev zborovanj, zasedanj in sestankov, 200 sedežev vojaških enot, 193 sedežev civilnih enot in političnih forumov, 124 skladišč orožja, streliva, literature, hrane in drugega materiala, 71 vojaških in civilnih šol, 92 sedežev sovražnih formacij, 1 vodovod, 9 trgovskih mrež in intendantur, 20 sedežev

Partizanska bolnišnica v Robanovem kotu v Zgornji Savinjski dolini, posnetek iz časa borbe

Hôpital partisan à Robanov kot dans la Hte vallée de la Savinja, vue prise pendant la guerre

zavezniških komisij in 49 raznih zgodovinskih spomenikov (domovi narodnih herojev, kraji, kjer so padli ali bili rajeni narodni heroji itd.).

Kartoteka zgodovinskih spomenikov, ki jo ureja referat NOB, se je zlasti v zadnjih letih močno pomnožila. Mnogo so prispevale k temu ekipe, ki so zbirale topografsko gradivo. Evidenčni podatki za posamezne spomenike so za večino primerov zadostni. — **E. T.**

Varstvo prirode

Narodni parki

V Sloveniji so za sedaj znani samo mestni in graščinski parki. Največja značilnost teh je dejstvo, da jih je ustvaril človek. Naročal in prinašal je semena in sadike lepotnih dreves in grmov tudi iz drugih držav, da celo z drugih kontinentov. Vse kaj drugega pa so **narodni parki**. V narodnem parku ni nič naročenega, nič prinesenega, nič zasajenega. Kar tam vidimo in srečamo, je napravila in ustvarila narava sama po svojih vekovitih zakonih.

Mednarodna definicija narodnih parkov pravi, da so to večje, po možnosti prvobitne, to se pravi po človekovem udejstvovanju še ne preveč spremenjene, strogo omejene zemeljske površine z mnogimi naravnimi znamenitostmi in

Bohinjsko jezero s Studorja nad Staro Fužino. (Foto P. Kunaver)

Le lac de Bohinj pris de Studor au-dessus de Stara Fužina. (Cliché P. Kunaver)

lepotami, v katerih je poskrbljeno za varstvo in ohranitev rastlinstva in živalstva, za ohranitev lepih pokrajin in drugih naravnih prikazov in pojavov, površine, ki so velikega pomena tudi za znanost in služijo tudi človeku za oddih in razvedrilo. Tako je vsak narodni park v prvi vrsti varovalna ustanova. Karkoli v njem dela, bo delal in napravil človek, ne sme delati vtisa, da gre za tuj element v parku, ampak se mora harmonično vključiti v posebnosti naravnega okolja. Narodni park pa je važen tudi za znanstvena raziskovanja. Zato so dovoljeni v parkih inštituti in laboratoriji za znanstvena raziskovalna dela. Kajti vedeti moramo tole: karkoli so dognali raziskovalci pri terenskem delu na raznih krajih domovine, bodisi glede rastlinskih združb, ki so kmetijstvu in gozdarstvu nepogrešljiva opora, bodisi glede medsebojne odvisnosti in prilagojenosti živih bitij, rastlin in živali, in njihove odvisnosti od okolja, bodisi glede na vlogo, ki jo imajo barja, močvirja, jezera in vodotoki v gospodarstvu

narave — karkoli je bilo dognanega o današnjem stanju v naravi, o stanju, ki ga je povzročil človek s svojo večstoletno dejavnostjo — vse služi znanosti v resnici šele potem, ko te izsledke primerjamo z izsledki o stanju, ki ga nudi prvobitna, od človeka nespremenjena narava. Tako nespremenjeno naravo imajo n. pr. pragozdovi in stari gozdovi, imajo barja s svojimi razvojnimi fazami, jezera različne zrelosti, vode, v katere še niso bile speljane odplake naselij in industrije in takšno prvobitno naravo nudijo tudi narodni parki, ki so zajeli v svoje meje prej imenovane prvobitne naravne elemente, stare gozdove, jezera, neskvajene vodotoke in prvobitna nižinska in gorska področja. V narodnem parku je izključena vsakršna naravo moteča človeška dejavnost.

Toda že beseda »narodni« pove, da mora biti park dostopen tudi narodu, ljudstvu, torej tudi modernemu izletništvu in turizmu. Zato pa je v narodnem parku treba tudi prenočišč, najsi so to planinske kočice ali hoteli, tu in tam pa je potrebna tudi že kaka vzpenjača za bolne in stare ljudi in — v prvi vrsti seveda — za smučarje. Z vzpenjačo pa se odpro vrata na stežaj za celo vrsto naravi sovražnih ali motečih jo vplivov, ki so tem večji, čim večje je število obiskovalcev in čim manjša je površina narodnega parka. Iz tega sledi, da naj bo narodni park dosti obsežen in da naj bo poskrbljeno za strogo nadzorstvo v njem.

Ker sta tudi pri nas civilizacija in tehnika stavili na naravo, njeno gozdno in vodno gospodarstvo ter na njene pokrajinske lepote često kar prevelike zahteve — in ker se je zaradi olajšanega pristopa v te pokrajine z avtomobilskimi cestami razvil turizem do neslutenega razmaha — je nastala nujnost, da se vskladijo potrebe civilizacije, tehnike, gospodarstva in turizma s potrebo po ohranitvi naravnih lepot in znamenitosti. Za tako vsklajanje je treba posebnih varovalnih ukrepov, ki jih nudi in predpisuje že po svoji definiciji narodni park.

Zato pa je zdaj pri nas mnogo govora o narodnih parkih in več predlogov, da se naj ustanovijo.

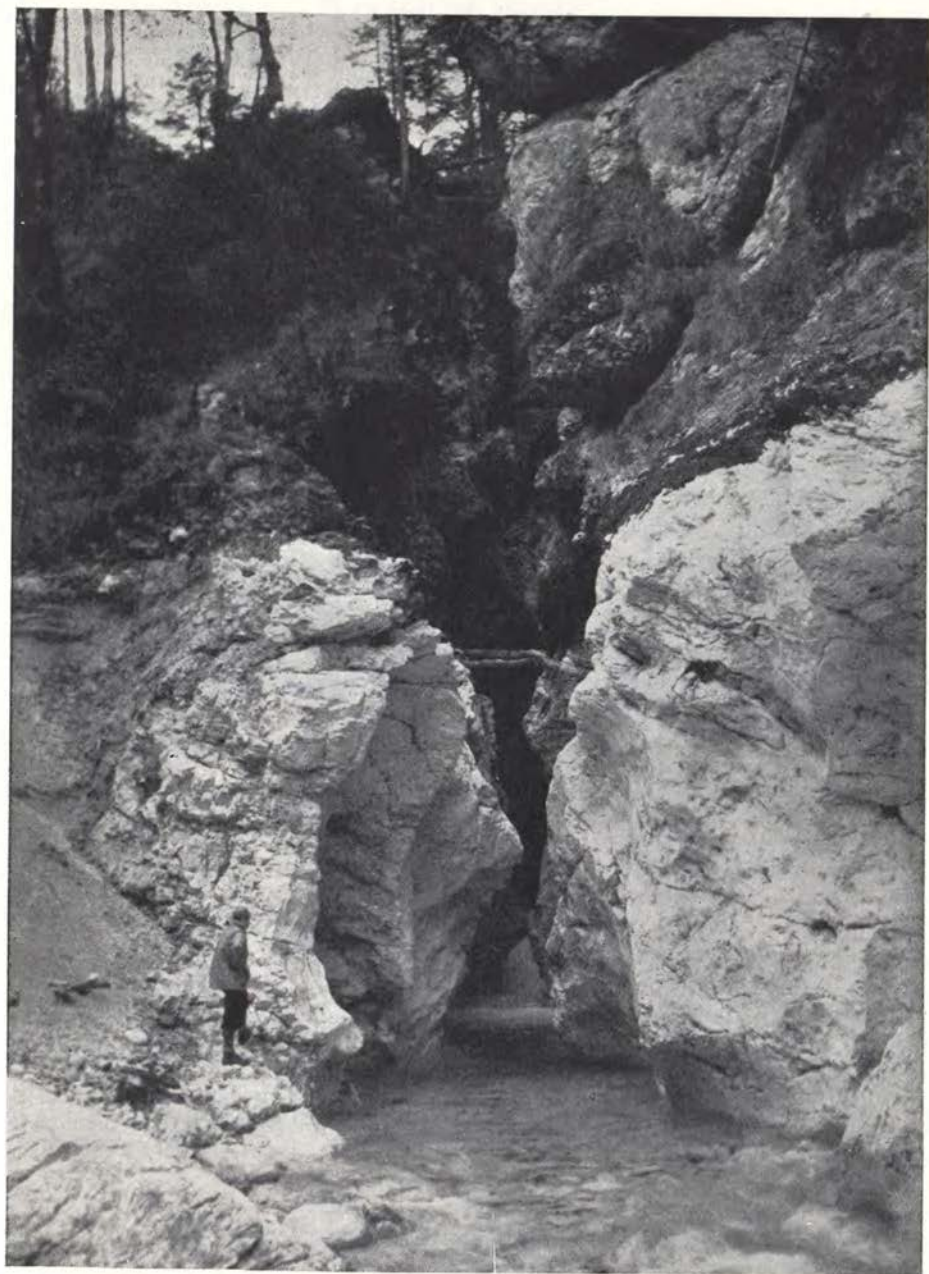
Narodni park prepoveduje namreč vsak nasilni poseg v naravo, vsako prekomerno izkoriščanje gozdov, postavljanje za pokrajino neprimernih stavb in naprav, trganje cvetja, sekanje rušja in sekanje nad zgornjo gozdno mejo posamič stoječih dreves, ki pomenijo predstražo sklenjenega gozda in v boju z viharji, plazovi in bliski navadno končajo kot herojski skeletni viharniki.

V narodnem parku je omejen tudi lov. Prepovedano je tudi nameščanje zvočnikov in reklamnih desk. Radio in zvočne naprave v poslopih se smejo uporabljati le tako, da ne motijo ne ljudi ne divjadi. Za turistična taborjenja in šotorjenja so v narodnem parku določeni posebni prostori.

Pri nas je varovanje gorskih in drugih področij lažje, ker varujejo naravo še lovski in gozdni zakon ter predpisi Uprave za gozdarstvo in Uprave gojitvenih lovišč.

V Jugoslaviji je že devet narodnih parkov; samo Srbija, Bosna s Hercegovino in Slovenija še nimajo nobenega. Črna gora ima tri: Lovćen, Durmitor in Biogradsko goro, Hrvatska tri: Plitvička jezera, Paklenico in Risnjak in tudi Makedonija tri: Perister, Mavrovo in Galičica.

V Bosni nameravajo razglasiti letos za narodni park **Treskavico**, v Hercegovini pa **Prenj**. Slovenija pa namerava za zdaj ustanoviti šest narodnih parkov, in sicer: Triglavski narodni park, narodni park Kamniška Bistrica, narodni park Velika planina, narodni park Panovec pri Gorici, narodni park Otočec na Dolenjskem in narodni park Logarska dolina z Okrešljem v Savinjskih Alpah.

Soteska v Kamniški Bistrici. (Foto P. Kunaver)
Une gorge à Kamniška Bistrica. (Cliché P. Kunaver)

Triglavski narodni park

V Triglavskem narodnem parku naletiš na nepozabne naravne znamenitosti in lepote. Tu so kot njegovi neminljivi stražarji mogočni gorski velikani, postavljeni v sklenjeni vrsti od Črne prsti pa do doline Vrata, med njimi Triglav, najvišji vrh ne samo naše ožje domovine Slovenije, ampak Jugoslavije. V dolini pod verigo Tičaric so mala ledeniška jezercica, nebogljenca sicer v svoji samoti, večji del leta skrita pod debelo plastjo snega, a v poletnih mesecih tolikanj prijazna in očarljiva v modrini safira ali pa v prelivajoči se barvi žlahtnega turkiza. Redko je že drevje okoli njih, tudi macesni že zaostajajo; tla pokrivata rušje in sleč. Ko hodiš po Dolini sedmerih jezer, stopaš po grobišču milijon let starih jurskih fosilov, med katerimi so znanstvenike začudili izredno veliki kolesasti amoniti.

Spodaj v kotu Bohinja pa leži v globoki podolgovati kotanji Bohinjsko jezero z domala nepokvarjenim naravnim okoljem. Bilo je nekoč dosti večje; ko se je polagoma manjšalo, je v jasno vidnih čez dva metra visokih terasah zapustilo spomin na nekdanjo svojo razsežno površino.

Potoka Mostnica in Ribnica sta v teku tisočletij ustvarila vrtoglavo globoke soteske in tesni. V neposredni bližini vasi Stara Fužina se pod Hudičevim mostom začenja prva tesen, nad Beraškim mostom in Tolmuni pa druga, ki se vleče prav do planine na Vojah. Bohinjci že premišljujejo o galerijah v njih, s katerimi bi jih napravili dostopne za turiste in izletnike.

V potokih Suhe in Mostnice so deroče ledeniške in hudourniške vode izstružile edinstvene tvorbe v živi skali, velikim loncem podobne rečne mlina.

Triglavski narodni park poživljata slikovita slapa Savice in Mostnice, a so tu še drugi močni srebrni curki, ki se, padajoč čez kamnate pomole, razblinjajo v lahne mavrične meglice. Tu naletiš tudi na obrasle in z balvani okrašene ledeniške groblje in široke ledeniške doline z mehko zaokroženim dnom.

V parku so nadalje številne sočne planine z dobro razvitim planšarstvom. Triglavski narodni park je še posebno privlačen zaradi bogate planinske flore in favne in zaradi temnih gozdov v nižjih legah, kjer prevladujejo bukve in smreke in se najdejo v njih tudi okoli 200 let stari bukovji sestoji. Seveda ima gozd pretežno varovalni značaj in funkcijo pokrajinske estetike.

A v Triglavskem narodnem parku so tudi arheološki spomeniki, kakor so bili odkriti na Ajdovskem hribu pri Bohinjski Bistrici in drugod, so umetnostni spomeniki, ki jih predstavljajo več sto let stare cerkve z dobro ohranjenimi freskami, etnografski spomeniki, h katerim prištevamo poleg starih hiš in kašč cele vasi in čedne kmetske domove. Zanimivost za ta narodni park so tudi razni folklorni elementi, ki odkrivajo originalnost in vedrino tu živečega delovnega ljudstva.

Narodni park Kamniška Bistrica

Kakor Bohinj je tudi Kamniška Bistrica že v prejšnjih stoletjih vzbujala zanimanje domačinov in tujcev, zlasti še planincev, prirodoslovcev in lovcev. Konec 19. stol. pa, ko so drugod po svetu z narodnimi parki že hoteli zavarovati rastlinstvo, živalstvo, lepe pokrajine in druge naravne znamenitosti, je tudi naše ljudstvo z drugimi očmi začelo gledati in ocenjevati domačo zemljo in

Kamniško sedlo. (Foto »Putnik«)
Kamniško sedlo. (Cliché »Putnik«)

njeno edinstveno lepoto. V Kamniško Bistrico so začeli romati Slovenci kakor na božjo pot. Tako se je tudi tu začel razvijati turizem, ki se je še posebno povečal, ko je bila zgrajena prav do Doma v Kamniški Bistrici avtomobilska cesta. Narodni park Kamniška Bistrica bo segal od Širokega žleba na jugu do grebenov Kamniških planin od Krvavca, Kalškega grebena in Grintovca na zahodu do Ojstrice in Konja na vzhodu. V tem parku, ki obsega čudovito lepi dolini Kamniške Bistrice in Kamniške Bele, so izredno mikavni pokrajinski predeli, intimni pejzaži, katerih čar še večajo slapovi, naravni most, planinske cvetlice in redka divjad. V bukovich in smrekovich gozdovich naletiš na spomenike iz davne ledene dobe, na obrasle ledeniške groblje in ogromne ledeniške balvane, skale, ki jih je ledenik na svojem hrbtu prinesel v dolino; med njimi sta najbolj znana Žagana peč in Sauberstein.

Narodni park Velika planina

Planota Velike planine s svojimi značilnimi pastirskimi oziroma planšarskimi stanovi, s svojo planinsko floro in z globoko ledenico Vetrnico je že v drugi polovici 19. stoletja vzbujala zanimanje prvih raziskovalcev in turističnih pionirjev v Kamniških Alpah. Od tedaj je obisk te planote naraščal od leta do leta, po razmahu smučarstva pa je število obiskovalcev močno naraslo. Velika

planina je postala najbolj obiskovano področje Kamniških planin. Danes je, kakor piše arhitekt Kopač, okoli 110 pastirskih oziroma planšarskih stanov devet mesecev v letu zasedenih od turistov in smučarjev, tri pašne mesece pa prebivajo v njih pastirji. Ker leži Velika planina v območju industrijskih centrov, kakor so to Kamnik, Duplica, Mengeš in Domžale in je v bližini Ljubljane, je njena turistična vloga s predvideno gradnjo vzpenjače še pomembnejša.

Narodni park Panovec pri Gorici

Narodni park Panovec pri Gorici je edini večji gozdni kompleks na Goriškem, ki se je ohranil skozi stoletja. Omenja se prvič leta 1540, ko je velikanski požar uničil gozdove od Gorice do Trnovske planote; tudi Valvazor ga omenja.

Panovec obsega okoli 394 ha. Ker mu je geološka podlaga fliš, ker je podnebje milo in vegetacijska doba dolga, je prikladen za gojenje južnih in eksotičnih gozdnih in parkovnih drevesnih vrst in s tem odličen študijski objekt za gozdarska znanstvena raziskavanja posebno mediteranskega drevja in grmovja.

Panovec predstavlja za razvijajočo se Novo Gorico važen varovalni pas za podnebje in razen tega bogati mesto v urbanističnem, kulturnoprosvetnem, estetskem in zdravstveno-higienskem oziru. V nedeljah in praznikih se prepričaš, da je gozd Panovec najljubša izletniška točka za mestno in okoliško prebivalstvo in je s svojo odmaknjenostjo od prometa kakor ustvarjen za odpočitek in oddih.

Močvirske ciprese, ambrovci, magnolije, orehi, javori in jeseni iz Amerike, grške in kavkaške jelke, cedre s Himalaje, kanadske čuge in še več drugih okrasnih tujih dreves in grmov privlačnost parka še povečujejo.

Narodni park Otočec na Dolenjskem

Narodni park Otočec na Dolenjskem obsega zelo lep del krške doline od vasi Otočec do izliva potočka Žerjav in v Krko vzhodno od Struge. Na levem bregu Krke bo segal ta park do avtomobilske ceste Ljubljana—Zagreb, na desnem bo zajemal vso Struško hosto do njenega slemenca.

Središče tega narodnega parka je Otočec, nizek, podolgovat otok sredi reke Krke, uro hoda od Novega mesta. Srednjeveški grad na otoku in sosednji grad Struga na vzhodni meji parka sta važna kulturna spomenika in še posebno znana iz naše literarne zgodovine. Grad Otočec, med zadnjo vojno požgan, je bil v zadnjih letih restavriran in novi gostinski funkciji ustrezno tudi preurejen.

Velik del otoka zavzema drevesni park starih mogočnih hrastov, brestov in divjih kostanjev. Lepo razporejene naravne kulise tvorijo tudi druga domača in tuja drevesa: gabri, makleni, lipe, jeseni, tulipovci in gledičevke.

Iz parka je odprt pogled na vse strani, da oko neovirano blisne mimo dreves in pod njihovimi košatimi krošnjami do najbolj oddaljenih parkovnih elementov, do mirno tekoče vode, ki otok od vseh strani obliva, tja čez do

bratske graščine Struge in do čudovitih pejzažev, ki se na desnem bregu vlečejo vzdolž reke. Tu se stara, z mahom porasla in s srobotjo preprežena drevesa težko sklanjajo nad Krko, ki se je po tolikih slapovih in brzicah v gornjem toku pri Otočcu nekako polenila in umirila.

Otočec je po svoji legi, po prijetnem podnebjju, po čudovito lepi okolici, po številnih divjih racah, čapljah, ponirkih in štorcljah in drugih pticah, ki otok preletavajo in na majhnih, s trstjem poraslih otočkih v strugi Krke tudi gnezdiijo, ter po izrednem bogastvu rib v reki že od nekaj vabljiva točka za prirodnoslovce, ribiče in turiste.

Narodni park Logarska dolina z Okrešljem

Priroda ni vseh delov naše slovenske zemlje enako obdarila s svojim bogastvom, v nekatere pa je položila ves svoj mik in sijaj. K tem spada tudi Logarska dolina in Okrešelj.

Že v terciarni dobi sta bila oba predela globoko začrtana v gorovje. Pozneje pa je obema ledena doba pritisnila svoj neizbrisni pečat. Skozi tisočletja so se velikanske ledene gmote pomikale po njih navzdol, stružile in skobljale pobočja in dno ter tako izoblikovale daleč gori v osrčju Savinjskih Alp Okrešelj, spodaj pod njim pa Logarsko dolino.

Uro hoda od Solčave proti zahodu se prej zelo ozka dolina nenadoma razširi. Tu se začinja Logarska dolina. Okoli 7 km dolga se široka in prostrana vleče skoraj premočrtno proti jugu. Njeno ravno dno se od nadmorske višine 730 m pri Logarju le polagoma, pri hoji komaj zaznavno dviga v smeri proti jugu in šele pod Planjavo se začinja močno vzpenjati proti Okrešlju. Tako globoko je zarezana v geološko podlago, da so na dnu in na pobočjih stopile na dan starejše triadne plasti, posebno rodovitni werfenski skladi. Nekoč je bila vsa dolina pokrita z gostimi gozdovi, a človek je posegel vanje in ustvaril ob njenem začetku širna polja in travnike, ki jih prijazno prekinjajo slikovite drevesne skupine in kmečki domovi. Zaradi werfenskih skladov so tudi pobočja mehko oblikovana in nosijo še danes temne gozdove do višine okrog 1600 m. A nad gozdovi se belijo skalni nastavki iz školjkovitega apnenca, dachsteinskega apnika in dolomita.

Logarska dolina je bila med prvimi, ki je s svojim brezglasnim mirom in svojo edinstveno naravno lepoto privabljala tuje in domačine. Njena lepota ni samo odraz obilnosti in drznih oblik gorskih velikanov v dolinskem sklepu, temveč je predvsem odsev čudovitih barvnih kontrastov, nenavadnih nasprotij med bleščeče svetlimi skalnatimi grebeni, temnimi gozdovi na pobočju in zelenim dnom. Ne pozaben je vtis Logarske doline, ko zagorijo najvišji vrhovi dolinskega sklepa v rdeči svetlobi zahajajočega ali vzhajajočega sonca.

Okrešelj, ki ga imenujejo turisti in geografi tudi »Logarski okrešelj«, ima čisto svojevrstno, prav tipično in estetsko izredno obliko in je zato vzorec za vse druge podobne gorske tvorbe, za vse druge »okrešlje«, ki jih v naših planinah ni malo in ki jim dajejo prav poseben značaj. Okrešelj je namreč velika globina v gmoti Savinjskih Alp s skoraj ravnim zelenim dnom v približni nadmorski višini 1400 m. S treh strani jo obdajajo ostro zarezani vrhovi s strmimi stenami, skalnimi pomoli, drčami in špranjami: na severu Mrzla gora, na zahodu Križ, na jugu Brana. Proti vzhodu je globina odprta. Blizu najnižje točke Okrešljevega dna privre izpod skalovja neznatna vodica; to je mlada

Savinja, ki brzi proti robu dna in se vrže čez navpično steno v bobnečem slapu Rinke.

Povsod naokoli, po dnu Okrešlja, po meliščih, po pobočjih in tudi po razklanih stenah in vrhovih njegovih mogočnih varuhov najdeš med mnogimi drugimi gorskimi in planinskimi rastlinami tudi več zavarovanega alpskega cvetja. Tu so rumeni planinski mak, planinski klinček, progasti volčin, lepi jeglič, Cojzova zvončica, planinska madronščica, turška in kranjska lilija, dlakavi sleč, triglavski in Froehlichov svišč ter triglavska neboglasnica. V bukovju ob slapu Rinke raste naša najlepša orhideja, lepi čeveljc. Planinsko cvetje nenavadno sočnih barv v veliki meri povzdiguje lepoto Okrešlja, katerega nenavadna mikavnost je podana v čudoviti amfiteatralni obliki.

Dr. Angela Piskernik

ZAŠČITA PLANINSKEGA CVETJA

Ukrepi za zaščito rastlin so že zelo stari in segajo v nekaterih državah Evrope celo do srednjega veka nazaj. Toda ti ukrepi so imeli samo praktične cilje: zaščitili so n. pr. gozd, da bi bili obvarovani plazov in bi nasekali iz gozda čim več lesa.

Ko so v 18. stoletju začeli tuji botaniki z raziskovanjem naše planinske flore — da omenim samo pionirja teh znanstvenih proučavanj Scopolija in Hacqueta — so bile livade naših Alp in vseh drugih jugoslovanskih gorstev in visokogorstev, kakor upravičeno sklepamo, na gosto posejane s cvetjem vseh barv in barvnih otenkov. Teh in drugih takratnih znanstvenikov se prav gotovo niti v sanjah ni dotaknila misel, da bo prišel čas, ko bo planinsko rastlinstvo treba postaviti pod zaščito. V 19. stoletju se je začelo razvijati planinstvo, a redki so še bili tisti, ki so se vzpeli do najvišjih naših planin. S spoštovanjem do stvarstva prirode so uživali čudovite prizore, ki jih nudijo v gorah vode, sonce, gole skalne stene in pod njimi kraljestvo planinske flore in favne. Malo je bilo teh začetnikov turizma in alpinizma in bili so skromni. En cvet, dva so utrgali in jih kot trofeje nesli domov; vegetacijska odeja zaradi njih ni utrpela nobene vidne škode. Spremembe v planinskem rastlinskem cvetu so se šele pokazale, ko je v 20. stoletju začel človek množično vdirati v gore, ko mu je tehnika nudila prometna sredstva, s katerimi je brez napora in v najkrajšem času dosegel cilj. Avtomobilske ceste so ga pripeljale prav v osrčje planin in vzpenjače so ga dvignile tudi do najvišjih vrhov. Od takrat naprej pa se je planinska vegetacijska odeja redčila in cvetja je bilo vedno manj.

Planinsko rastlinstvo je ogroženo že po svojem nahajališču in rastišču, kjer je vegetacijska doba kratka, a zima dolgotrajna in si poleti sledita bleščeča pripeka in najhujši nočni mraz, kjer udarjajo strele in v plamenečih prebliskih premetavajo kamenje in požigajo cvet, kjer viharji oglušujoče tulijo okoli vrhov in se gosta, težka megla mrzlo privija livadam in razklanim stenam. — Kako pogumne, kako odporne so planinske cvetlice, da jih pri teh najslabših življenjskih pogojih vsaj nekaj vzdrži! Toda tistim, ki so obstale, pretijo še druge katastrofe, strahotni zemeljski podori in površinski zemeljski plazovi. Planinsko cvetje uničuje tudi tehnika, ko gradi nove planinske objekte, koč, hotele, laboratorije, nove ceste in poti, mnogo jih uniči gradnja daljnovodov in vzpenjač. A tudi paša živine je za planinsko cvetje usodna. Pri nas je plan-

šarstvo močno razvito. Konji, voli in krave se pasejo čez poletje po planinah in popasejo planinske cvetlice, še več pa jih s kopiti in parklji zbijejo v tla in pomandrajo. Usodne so za planinsko rastlinstvo zlasti tudi ovce, ki s svojimi ostrimi parklji kakor s škarjami porežejo rastlinske nadzemne dele s cveti vred, da se seme ne more razviti. Vemo pa tudi, da je mnogim visokogorskim rastlinam v škodo gnoj, ki ga živina pušča za seboj, ker niso usposobljene za asimilacijo tolikih količin nitrata.

Mnogo planinskih cvetlic pa uničijo iskalci in zbiratelji zdravilnih rastlin. Rumenege encijana (*Gentiana lutea*) je pri nas vedno manj; kakor so ga popolnoma iztrebili v nekaterih predelih Nemčije in Avstrije, tako ga bodo v najkrajšem času tudi pri nas. Pred kakimi 50 leti so bile slovenske gorske in planinske pokrajine še vse pestre od zdravilnih rastlin, zlate od arnike, modre od omeja (*Aconitum*), bele od jaščarice (*Peucedanum ostruthium*) in rdeče od rododendrona. Danes je v nekaterih področjih slika že prav žalostna.

V Sloveniji smo zaradi množičnega roparskega iztrebljanja zaščitene planinskih zdravilnih rastlin imeli na Zavodu za spomeniško varstvo že več sestankov, na katerih so sodelovali univ. profesorji, znanstveni sodelavci iz Inštituta za biologijo SAZU in na katere smo vabili tudi podjetja za odkup in izvoz zdravilnih rastlin. V Sloveniji največ odkupuje in izvažajo podjetje GOSAD.

Na sestanku 16. 2. 1957 je bilo sklenjeno:

1. Da mora Zavod za spomeniško varstvo določiti področja, kjer se smejo zdravilne rastline izkopavati oziroma zbirati in da tudi Zavod določi kontingent, to se pravi količino rastlin, ki sme biti odnešena.

2. Je bila izražena nujna želja, naj se ustanovi sklad za obnovo in pospeševanje ogroženega zdravilnega rastlinstva sličen gozdni taksi, v katerega bi bila odkupna in izvozna podjetja dolžna prispevati določen odstotek.

3. Je bila izražena zahteva, naj ta odkupna in izvozna podjetja ustvarijo plantaže zdravilnih rastlin na za to primernih krajih.

A nabiranje tolikih količin zdravilnih rastlin — saj gre posušenih na tone in tone samo v inozemstvo, koliko pa jih porabimo doma — ogroža že sam obstoj rastlinske vrste. Kajti rastline degenerirajo, ko segajo zbiralci vedno samo po najlepših cvetih, najčvrstejših plodovih, največjih listih, najmočnejših koreninah oziroma koreninah, tako da ostajajo za razplod le slabi razmnoževalni organi in se razvijajo s tem vedno slabše rastline.

Izkoriščanja tudi zaščitene rastlin v zdravilne in trgovske namene ne moremo prepovedati. Treba pa je paziti, da se ne bodo izkoriščale preko naravnega prirastka in ne zgolj na najbližjih in najlaže pristopnih mestih. Zato pa je nujno potrebno, da ureja lokacijo zbiranja in kontingent kaka posebna za to določena organizacija, v Sloveniji za zdaj Zavod za spomeniško varstvo.

A planinsko cvetje uničuje v prvi vrsti tudi grabežljivi človek, izletnik in turist. Mnogi prihajajo na planine, ki so slabo vzgojeni, brez vsakega spoštovanja do stvarstva prirode in često tudi brez vsakega znanja in brez discipline. Do prirode, do družbene lastnine in družbenih naprav nimajo pravega odnosa. Pri nas v Sloveniji šepa zaščita planinskega cvetja predvsem zato, ker je Slovenija izrazito turistično področje in je lepota planin njegov najvažnejši inventar. Lepota planin pa je v veliki meri odvisna od flore. Kakor na nas prijetno vplivajo žareči gorski vrhovi v rdeči svetlobi jutranje zarje, tako nas razveseljujejo planinske trate in livade, v katere so veliki, sočnobarvni cveti stkali čudovite žive mozaike lahnih, prijetnih vonjav.

Naše planine, takšne kakršne danes še so, vabijo tujce in domačine; z osiromašenjem naše cvetane pa bo nujno nazadoval tudi naš turistični promet. O nekaterih naših alpskih predelih moramo na žalost izpovedati, da so jih izletniki in turisti izpraznili, kakor da se je spustil nanje roj kobilic. Še pred kakimi 70 leti je bilo pri nas na Begunjščici, v Dolini sedmerih jezer in Črni prsti toliko murk (*Nigritella nigra*), da si že od daleč zaduhal vonj po vaniliji. Zdaj na teh mestih lahko dolgo iščeš murko in imaš posebno srečo, če katero najdeš. Isto velja za planinsko možino (*Eryngium alpinum*), planiko (*Leontopodium alpinum*), goli volčin (*Daphne striata*), za rapontiko (*Rhaponticum lyratum*) in za mnoge druge.

Na Bavarskem so na določenem terenu opazovali pojemanje velikocvetnega encijana (*Gentiana acaulis*).

1920. leta	so tam našli	24.500 kosov tega enciana
1921. leta		10.100 kosov tega enciana
1922. leta		3.700 kosov tega enciana
1923. leta		2.500 kosov tega enciana
1924. leta		1.900 kosov tega enciana
1925. leta		1.500 kosov tega enciana

V teku šestih let je padlo število enciana od 100 % na 6 %!

Zaskrbljeni zaradi takega ogromnega hitrega pojemanja planinskega cvetja, so kakor povsod v goratih državah tako tudi pri nas izdajala lepševalna, planinska in muzejska društva razne oklice in opomine za ohranitev planinske flore. Ti oklici in opomini so bili pozneje zamenjani z učinkovitejšimi odločbami oblasti v vseh naših ljudskih republikah. Tudi druge alpske dežele so — kakor mi tukaj v Jugoslaviji — zaradi pojemanja planinskega cvetja apelirale na razsodnost in kulturnost sodeželanov. Izmislili pa so si tudi dve metodi, po katerih dosegajo že prav lepe uspehe. Prva metoda je zelo radikalna, a zato tudi učinkovita: na izhodišču v planine, pri prvem kažipotnem znamenju, pri prvi planinski markaciji postavijo tablo z jasno vidnim, neizbrisnim napisom: »Od tu navzgor ne smeš utrgati nobene rastline!«

Druga metoda ni tako odločna, marveč je bolj vzgojna: to je varstvo gorskega in planinskega zaščitenege cvetja po gorskih stražarjih.

Pri nas v Sloveniji, kjer je nevarnost za obstoj planinskega cvetja posebno velika, smo 1954. leta ustanovili Gorsko stražo. Na ustanovni sestanek je Zavod za spomeniško varstvo povabil Planinsko zvezo Slovenije, Turistično zvezo Slovenije, Lovsko zvezo Slovenije in Taborniško združenje Slovenije. Zavod je v propagandne namene Gorske straže organiziral eno- in dvodnevne seminarje v krajih, ki so izhodišča za vzpone na planine: Celje, Maribor, Šoštanj, Trbovlje, Ljubljana, Kranj, Jesenice, Ajdovščina, Novo mesto in Tržič. Na teh seminarjih so bila predavanja o sodobnem varstvu prirode in njegovem pomenu, o zaščitelih objektih v Sloveniji s posebnim poudarkom na zaščitelih rastlinah. Predavanja so spremljevale skioptične slike in herbarijski material. Taborniki so predavali o ustroju in nalogah Gorske straže. Prvi, ki so v svojih vrstah organizirali Gorsko stražo, so bili namreč taborniki. Po opravljenih izpitih so dobili posebno legitimacijo in kovinski znak G. S. Pozneje so postali člani Gorske straže tudi vsi lovski čuvaji, ko so po tečajih napravili potrebni izpit. V maloštevilnih ekipah se podajajo gorski stražarji v planine na kraje, kjer je tisti trenutek nevarnost devastiranja največja (n. pr. o binčkostih na Golico, kjer cvetijo narcisi). Tam opozarjajo z besedo in letaki izletnike in turiste na zakon o zaščiti, na zaščiteno planinsko cvetje in na veliko vlogo, ki jo

planinsko rastlinstvo ima za gospodarstvo posebno za turizem. Organizacija Gorske straže je v Sloveniji že dobro znana in vsak, ki potrebuje planinsko cvetje, se obrne za dovoljenje na Zavod za spomeniško varstvo.

V Sloveniji imamo zaščiteneh 56 povečini planinskih rastlin, a zdaj že vemo, da zaščita posameznih rastlinskih vrst ni učinkovita. Pri najboljši volji ni mogoča zadostna kontrola in človek ima občutek, da je zaščita samo na papirju. Vendar pa so skoraj v vseh alpskih deželah zaščitene naslednje rastline, ki so zaščitene tudi v Sloveniji in nekatere tudi v Srbiji ter Bosni in Hercegovini.

<i>Cypripedium calceolus</i>	Sl		
<i>Nigritella nigra</i>	Sl		
<i>Lilium martagon</i>	Sl		
<i>Leontopodium alpinum</i>	Sl	Srb	BiH
<i>Primula auricula</i>	Sl		
<i>Eryngium alpinum</i>	Sl		
<i>Gentiana acaulis</i>	Sl	Srb	
<i>Ilex aquifolium</i>	Sl	Srb	
<i>Drosera rotundifolia</i>	Sl		BiH
<i>Rhododendron hirsutum</i>	Sl		BiH
<i>Rhododendron ferrugineum</i>	Sl		

Ponekod imajo zaščitene cele rodove ali tudi cele družine, n. pr. v Nemčiji in nekaterih kantoni Švice orhideje, *Gentianae*. Zaradi nekaj rastlin, ki so potrebne zaščite, postavijo po nekaterih kantoni Švice pod zaščito vse rastline dotičnega areala, to pa zato, ker laiki ne znajo ločiti zaščiteneh rastlin od nezaščiteneh. Edina možnost, da res ohranimo bogastvo, mnogovrstnost in originaliteto rastlinskega sveta je v tem, da zaščitimo rastlinske življenjske skupnosti, biocenoze oziroma da ustvarimo botanične rezervate, v katerih je poskrbljeno za kontrolo in kjer se rastline brez motenj razvijajo. Take botanične rezervate imamo tudi že v Jugoslaviji: v Srbiji »Gazimestan« na Kosovem polju zaradi ohranitve *Peonia decora*, »Ostrozub« na področju Kačer-Zelenice, da se ohrani *Prunus laurocerasus*; v Bosni in Hercegovini »Vrtaljica« pri Konjicu; v Hrvatski »Lun na otoku Pagu« zaradi *Olea oleaster*, »Dubravica« v Hrvatskem Zagorju zaradi prehodnega tipa creta, »Blatuša« pri Topuskem, da se ohrani brezov tip creta. V Sloveniji imamo v načrtu naslednje botanične rezervate: »Golica nad Jesenicami« zaradi narcisnih poljan in »Črna prst južno od Bohinjskega jezera« za ohranitev tu tipične planinske flore — *Trifolium noricum*, *Geranium argenteum*, *Allium victorialis*, *Moehringia villosa*, *Gentiana lutea*, *Scorzonera rosea* in dr.

MEDNARODNA KLASIFIKACIJA IN NOMENKLATURA ZA VAROVANJE NARAVNIH OBJEKTOV

Medtem ko naš zakon o varstvu spomenikov pozna le »naravne znamenitosti in redkosti«, so v drugih deželah, kjer ima prirodno varstvo že dolgoletno tradicijo, dali takim znamenitostim in redkostim po njihovi vsebini, nastanku, razsežnosti, vrsti varovanja in namenu zavarovanja zaradi enostavnosti in razlike od drugih posebna imena, ki pa so bila v mnogih primerih za enak objekt v različnih deželah različna. Zelo meglene so bile tudi definicije posameznih znamenitosti; tako se je zgodilo, da so imenovali »narodni park«

ozemlje, ki ni bilo dostopno ljudem, in »naravne spomenike« so imenovali zemeljske površine, ki so imele vse pogoje za »geološke rezervate«. Bila je prava zmešnjava pojmov.

Zato je internacionalna konferenca za varstvo prirode 1957. leta izvolila izmed svojih članov mednarodno komisijo za klasifikacijo in nomenklaturu zavarovanih objektov. Ta je poverila svojega predsednika Bourdella, honorarnega profesorja na Nacionalnem naravopisnem muzeju v Parizu, z nalogo, da izenači strokovne izraze za zavarovane objekte in ustvari zanje enotno nomenklaturu. Bourdellov poskus enotne klasifikacije in nomenklature je sprejela tudi Mednarodna unija za varstvo narave na svojem zasedanju v Lake Successu 1949. leta.

Da bi naše zavarovane objekte vskladili z zahtevami mednarodne nomenklature, smo diskusijo o njej postavili kot eno najvažnejših točk dnevnega reda na medrepubliškem posvetovanju za varstvo narave maja 1958 v Ljubljani.

Ob tej diskusiji se je pokazalo, da obsega Bourdellov poskus enotne nomenklature samo objekte, ki so po svojem nastanku res čisto naravni in jih je napravil človek kvečjemu lepše, bolj privlačne in dostopne. V Jugoslaviji pa imamo zavarovanih mnogo naravnih objektov, ki jih je iz znanstvenih, gospodarskih, pietetnih, estetskih ali vzgojnih razlogov ustvaril ali vsaj soustvaril človek. Taki objekti so mestni, graščinski in spominski parki, drevo-redi, arboreti, alpineti, zbirna jezera in podobno. Uvrstili smo jih v Bourdellovi razpredelbi pod III.

Razpredelba zavarovanih objektov po Bourdellu:

I. Naravni rezervati (Nature Reserves)

Naravni rezervati so površine ali prostori na zemlji ali pod zemljo, kjer je zaradi splošnih ali posebnih znanstvenih ali vzgojnih koristi svobodno gibanje ljudi prepovedano. Take površine ali prostori so zaradi varstva in ohranitve pod javno kontrolo oblasti. Bourdell loči dva glavna tipa naravnih rezervatov, splošne naravne rezervate in naravne rezervate s posebnimi cilji.

A) Splošni naravni rezervati (General Nature Reserves) so tista narodna ali mednarodna ozemlja, v katerih so popolnoma zavarovana tla, podtla, rastlinstvo in živalstvo, kjer je gibanje ljudi prepovedano ali kontrolirano in se videz zavarovane površine sme spremeniti samo s posebno uredbo. Ločimo tri vrste splošnih naravnih rezervatov.

a) **Strogi rezervati (Strict Nature Reserves).** Strogi rezervati so tisti splošni naravni rezervati, ki so popolnoma zavarovani in služijo samo znanstvenemu raziskovanju. Dostop vanje je prepovedan; dovoljen je le osebam, ki rezervat upravljajo, nadzorujejo in raziskujejo, dalje tistim, ki jih pošiljajo mednarodni ali narodni odbori za varstvo narave, in v izjemnih primerih tudi osebam, ki jih znanstveni svet rezervata povabi, da v rezervatu izvršijo kako specialno nalogo. V rezervatu je prepovedano vse, kar bi moglo ovirati naravni potek razvoja.

b) **Upravljeni rezervati (Managed Nature Reserves)** so splošni naravni rezervati, v katerih se razvoj (evolucija) znanstveno nadzira in s potrebnimi prijemi tudi usmerja. Tudi v te rezervate dostop ni dovoljen, razen znanstvenikom in osebam, ki so odgovorne za nadzor.

c) Narodni parki (National Parks) so splošni naravni rezervati velike naravne privlačnosti (z več naravnimi znamenitostmi), ki služijo na eni strani znanstvenim raziskavanjem, na drugi pa ljudstvu za vzgojo ali razvedrilo. Dostop je prost v mejah, ki jih predpisuje pravilnik narodnega parka. Da se poveča privlačnost parka ali znanstveni interes ali turistični promet, se v sporazumu z upravo parka naravni razvoj v parku lahko spremeni.

B) Naravni rezervati s posebnimi cilji (Nature Reserves for Special Purposes) so osnovani ali za zaščito tal, rastlinstva, živalstva in človeka (delni rezervati ali pa za zaščito prostorov v naravi ali naravnih objektov, ki so posebnega tipa (specialni rezervati). V njih se ljudska dejavnost odobrava, toda je podrejena predpisom. Površina se sme spremeniti z aktom višje oblasti, ki nadzira področje. Te rezervate moremo razdeliti na dve kategoriji, na delne in specialne rezervate.

d) Delni naravni rezervati (Partial Nature Reserves) se nanašajo na varstvo in ohranitev dobro opredeljenih elementov, ki se tičejo tal, rastlinstva, živalstva in tudi človeka. V tej kategoriji razlikujemo štiri vrste rezervatov:

1. Geološki rezervati (Geological Reserves) so ustanovljeni za varstvo prostorov v naravi z okameninami in minerali, z naravnimi stratigrafskimi prelomi in splošnimi zanimivimi pričami sedanje in prejšnje geološke dejavnosti. V teh rezervatih je izključena vsaka industrijska ali rudarska dejavnost in vsako izkopavanje brez predhodnega dovoljenja znanstvene oblasti, ki je odgovorna za nadzorstvo rezervata.

2. Botanični rezervati (Botanical Reserves) ohranjajo določene reprezentativne tipe samorasle (divje) vegetacije ali določene rastlinske vrste, ki so ogrožene ali pa so z gledišča krajinske flore zanimive. V teh rezervatih je brez dovoljenja znanstvene oblasti, ki je odgovorna za kontrolo rezervata, prepovedano vsako uničevanje rastlin, a tudi vsako vnašanje tujih rastlin in vsaka motnja, ki bi ovirala naravni razvoj.

3. Zoološki rezervati (Zoological Reserves) so ali varstveni (Preservation Reserves), določeni za ohranitev živalskih vrst, ki so v nevarnosti, da izginejo ali da se spremeni njihov karakter, ali pa so naseljitveni (Replanting Reserves), določeni za zopetno naselitev živalskih vrst, ki so nekoč tu živele in so pred bolj ali manj dolgim časom od tu izginile. V teh rezervatih je brez dovoljenja znanstvene oblasti, ki je odgovorna za kontrolo rezervatov, prepovedano vsako uničevanje živali, vsako uvajanje tujih živali in vsaka motnja, ki bi utegnila ovirati dosego zastavljenega cilja.

4. Antropološki rezervati (Anthropological Reserves) so določeni za zavarovanje in razvoj raznih človeških rasnih ali etničnih skupin, ki so v nevarnosti, da zginejo z zemeljskega površja ali da se spremeni njihov značaj. Prepovedano je prvič: uvajati v te rezervate ali vzdrževati v njih tuje elemente, ki bi mogli škodovati rasnim posebnostim, in drugič: zaposlevati s tujo fizično ali intelektualno dejavnostjo, ki bi mogle spremeniti etnično osnovo.

e) **Specialni naravni rezervati (Special Reserves)** so določeni, da ohranijo ali vrsto činiteljev, ki so estetske, zgodovinske ali vzgojne vrednosti, ali pa služijo posebnim biološkim potrebam ljudstva.

5. Pokrajinski rezervati (Reserves for Natural Sites) so ustanovljeni z namenom, da se ohranijo področja posebne estetske vrednosti in se prepreči vse, kar bi moglo zmanjšati njihovo lepoto. Da se olajša pristop in poveča mikavnost, so dovoljeni razni ukrepi. Vendar pa so taki ukrepi in

vsi načrti za javne ali privatne gradnje odvisni od predhodnega dovoljenja odgovorne oblasti.

5. a Parkovni gozdi (Park Woods) so mali naravni gozdovi, ki jim je deloma tudi hortikultura dejavnost vtisnila svoj pečat: uredila je steze in poti, tu izpopolnila, tam razredčila naravni sestoj, da je njihovo estetsko vrednost povečala in jih napravila za ljudstvo še bolj privlačne.

6. Rezervati naravnih spomenikov (Reserves for Natural Monuments) so naravni objekti, ki predstavljajo že zaradi svoje lastne posebnosti, ne oziraje se na okolico, v kateri se nahajajo, znanstveno, estetsko ali zgodovinsko vrednost. Vsak ukrep, ki bi mogel škodovati njihovi obliki ali njihovem obstoju, je prepovedan.

7. Gozdni zavarovani rezervati (Forest Protection Reserves) imajo namen, da konservirajo tla in vodni režim ali da ohranjajo podnebje. Podvrženi so posebnemu režimu izkoriščanja, ki se lahko začasno ali trajno zabrani. Da se izboljša stanje rezervata, je pogozdovanje dopustno. Od teh rezervatov je treba ločiti področja, ki se tudi imenujejo gozdni rezervati (Forest Reserves), katerih namen pa je nacionalno izkoriščanje gozda, in pogozdovalne rezervate z ekonomskimi cilji (Reafforestation Reserves for Economic Purposes).

8. Rezervati za divjad (Game Reserves) so namenjeni ohranjanju in pospeševanju razploditve vseh ali nekaterih vrst divjadi, ki so v nevarnosti, da izginejo zaradi pojemajočega števila zaroda ali popolnega iztrebljenja v nekaterih predelih. V teh rezervatih je prepovedano ubijati ali loviti divjad ali motiti njeno življenje, dokler se za rezervat določena oblast ne odloči drugače.

9. Rezervati za ribe (Fishery Reserves) so rezervati za sladkovodne in slanovodne ribe, za ohranitev in pospešitev razploda vseh ali določenih vrst rib, za katere je nevarno, da zaradi vedno manj številnega zaroda popolnoma izginejo ali pa so v nekaterih predelih že popolnoma iztrebljene. V teh rezervatih je prepovedano ubijanje in lovljenje rib in motenje njihovega življenja, dokler odgovorna oblast ne določi drugače.

II. Varovalne cone (Conservation Areas) okoli rezervatov so ozemlja na meji nekaterih splošnih in specialnih naravnih rezervatov, ki so ustvarjena z namenom, da zagotovijo v rezervatih izvršitev in popolno učinkovitost predpisanih ukrepov. Medtem ko ljudstvo, ki v teh conah živi, lahko izvršuje svojo redno dejavnost v določenih mejah, je vstop v nje tujim elementom dovoljen samo v posebnih primerih, predvsem iz administrativnih, tehničnih ali policijskih razlogov. Lov in izkoriščanje zavarovanega rastlinstva in živalstva, iskanje rud, krčenje in mestna urejevanja se v teh conah smejo izvrševati samo s privoljenjem znanstvenega ali nadzornega organa rezervata.

III. Naravne znamenitosti, ki so nastale ob sodelovanju človeka (Natural famous curiosities created in cooperation with man).

To so spomeniki vrtno in parkovno arhitekture ali gospodarske dejavnosti; vsi imajo kulturnozgodovinsko, znanstveno, vzgojno, estetsko ali gospodarsko vrednost.

1. **Pejsažni parki (Castle and Town Parks)** so nastali po večini v 18. in 19. stoletju v mestih in pri graščinskih dvorcih in predstavljajo važen zgodovinski dokument s področja naše vrtno arhitekture, prebivalcem pa služijo za vzgojo in oddih.

2. **Spominski parki (Memorial Parks)** so hortikulturno urejena opuščena pokopališča, ki se naj iz pietetnih in zgodovinskih razlogov ohranijo bodočim pokolenjem.

3. **Arboreti (Arboreta)** so živa zbirka drevja in grmovja, ki služi znanstvenemu proučavanju domačega in tujega rastja glede na možnost hortikulturne uporabe; razen tega služijo kot javni parki za razvedrilo in vzgojo delovnega ljudstva.

4. **Alpineti (Alpineries)** so zasebne ali javne žive zbirke domačega planinskega rastlinstva v nalašč za njihovo vzgojo in obstoj zgrajenih skalnjakih. Služijo pouku in znanstvenemu proučavanju glede na aklimatizacijo, fenologijo in ekologijo.

5. **Drevoredi (Alleys)** so v vrstah zasajena tuja ali domača drevesa, ki močno prispevajo k lepoti krajinske slike.

6. **Zbirna jezera z okoljem (Artificial Lakes and their surroundings).** Akumulacijski bazeni za hidroelektrarne predstavljajo ponekod velik estetski moment v naravi in služijo tudi športu in razvedrilu. V njih in njihovi okolici se pojavljajo živali in rastline novih biocenoz, ki zahtevajo znanstvena raziskovanja.

PREGLED ZAVAROVANIH OBJEKTOV

I. Naravni rezervati

- A. Splošni naravni rezervati
  - a) Strogi rezervati
  - b) Upravljeni rezervati
  - c) Narodni parki
- B. Naravni rezervati s posebnimi cilji
  - d) Delni naravni rezervati
    - 1. Geološki rezervati
    - 2. Botanični rezervati
    - 3. Zoološki rezervati
    - 4. Antropološki rezervati
  - e) Specialni naravni rezervati
    - 5. Pokrajinski rezervati
    - 5. a Parkovni gozdi
    - 6. Rezervati naravnih spomenikov
    - 7. Gozdni zavarovani rezervati
    - 8. Rezervati za divjad
    - 9. Rezervati za ribe

II. Ohranitvene cone okoli rezervatov

III. Naravne znamenitosti, ki so nastale ob sodelovanju človeka

- 1. Pejsažni parki
- 2. Spominski ali pietetni parki

3. Arboreti
4. Alpineti
5. Drevoredi
6. Zbirna jezera z okoljem

KAKO JE SEDAJ Z »JULIANO« V TRENTI

Ciril Jeglič

Za ohranitev in vzdrževanje alpskega vrta »Juliane« se zanima ne samo naša kulturna javnost, marveč tudi obiskovalci iz sosednih držav. Res je sicer, da je Juliana privlačna predvsem za tiste, ki prihajajo po Soški dolini z južne strani, manj pa za planince, ki prihajajo v dolino z Vršiča in bližnjih gora. Toda ureditev tega vrta v Trenti, kjer je Bois de Chesne začel pred 35 leti zbirati alpsko floro zlasti s področja vzhodnih in zahodnih Julijcev, ima nesporno pionirsko veljavo: Juliana je prvi alpski vrt na ozemlju Jugoslavije, postavljen v docela prirodno okolje.

Odkar je pred dvema letoma prevzela skrb za alpinetum Goriška turistična zveza, se je s sodelovanjem Zavoda za spomeniško varstvo začelo spet bolj redno in sistematično oskrbovanje. Leta 1959 so se začela tudi nujna obnovitvena dela v zbirkah rastlin, ki so deloma že preveč pomanjkljive.

V redno vzdrževanje štejemo: pletev in čiščenje, namakanje, pripravlanje raznovrstnih prsti, setev, presajanje v lonce in obnavljanje nasadov na starih gredicah, uzimovanje in varstvo rastlin, vzdrževanje poti, ograje, napisov, vzdrževanje zaprtih gred za razmnoževanje in drugega inventarja ter nadzorstvo vrta ob obiskih. V programu del, ki so se deloma že začela, pa so nujne obnovitvene in dopolnilne ureditve. Sedanje stanje alpinetuma je namreč treba temeljito izboljšati ne samo s ponovnim zasajanjem rastlin, ki so zaradi raznih okolnosti izginile iz zbirke, ampak je treba v vrtu temeljito izboljšati rastišča, mestoma docela izmenjati substrat na posameznih gredicah, po dosedanjih izkušnjah prekontrolirati in prilagoditi za vsako gredico primerno družbo rastlin in zato z deloma novo razporeditvijo rastlin okrepiti tista jedra in središča v prizorih alpskega vrta, ki bi morala biti za Juliano posebno značilna.

Flora, ki je zastopana v Juliani, šteje približno 850 različnih vrst. Prineseno je v vrt okrog 150 rastlinskih vrst, ki so zadnja leta ali sploh manjkale ali pa so bile zastopane le s slabotnimi primerki. Pogrešamo pa še najmanj sto vrst, ki so prvotno bile v zbirkah Juliane. Tako je še zelo nepopolno stanje n. pr. pri Orchidaceah, travah in praprotilih. Treba pa bo tudi še okrepiti število tistih cvetlic, za katere se turistični obiskovalci povprečno najbolj zanimajo, n. pr. murke, mangrsko sreteno (*Sieversia* = *Geum reptans*), *Asphodelus*, *Lilium carnolicum* in *L. martagon*, *Cypripedium* i. dr.

Na ekspozicijah v nadmorski višini 800 metrov, kot jo ima alpinetum Juliana, so rastni pogoji močno drugačni kot pa v višinah okrog 2000 metrov, kjer traja vegetacijska doba brez snega komaj 4 do 4 ½ meseca. Marsikatera visokogorska rastlinska vrsta v Juliani slabo uspeva. Ne ugaja jim lega, kjer sneg prezgodaj skopni, zato jih uničuje dolgotrajna in sušna poletna pripeka tudi na rastiščih, kamor je bila nanescena originalna prst s prirodnih najdišč. V spremenjenem podnebjju je treba nekatere rastline, ki uspevajo v gorah n. pr. na polnem soncu, posaditi v bolj osojno zavetje, umetno vzdrževati pri-

merno vlažno ozračje itd. Pač pa se razmeroma premočno razvijajo in mnoge nekatere subalpske vrste in tista zelišča, ki se rada naseljujejo v dolinah, tako da je treba njihovo raščavost neprenehoma zaustavljati, da ne izpodrinejo občutljivih rastlin, ki so le prisiljeno naseljene v zbirkah alpinetuma.

Bois de Chesne je sicer želel ustvariti v Trenti biološko-geografski alpski vrt, toda nekatere grupacije, ki še niso biološko urejene, bo treba po dosedanjih izkušnjah temeljito preoblikovati. V preteklem letu 1959 je torej bilo potrebno najprej premotriti, katerim rastlinskim vrstam doslej določeni prostori nikakor ne ugajajo in kje, v kakšni družbi bi jim dali ustrežnejše mesto. Tiste rastline, ki jih gola zima, zgodnja spomladanska suša in poletna pripeka najbolj uničujejo, smo pa že začeli premeščati na novo pripravljene teren na vzhodni strani alpinetuma (zahodno od bazena), ki je bil doslej še neizkoriščen.

S preureditvijo bi morali prikazati v alpinetumu vsaj nekaj več prirodno harmoničnih, ekološko in sociološko utemeljenih rastlinskih združb kot značilne podobe iz naše gorske narave. Zato bo treba bolj jasno prikazati n. pr. vegetacijo na apnenastem grušču ledniške groblje, pionirsko vegetacijo na melišču, vegetacijo v osojnih kotanjah, kjer sneg najdlje obleži, združbe na alpskih tratih, dalje na prodišču, morda tudi posebno in popolnejšo zbirko nitrofilnih rastlin na pregojenih rastiščih itd. (Za obiskovalce bi bila zanimiva tudi posebna zbirka zdravilnih rastlin iz planinske flore.) — Deloma se bodo ti skupinski prizori ekološko ubranih rastlinskih združb lahko izoblikovali še v dosedanjih mejah alpinetuma, pozneje pa bo treba vzeti v poštevek še nekaj prostora izven sedanje ograje.

Seveda ni mogoče pričakovati, da bi se vse to delo, ki zahteva mnogo podrobnega pregledovanja, študija in ugotovitev, dovršilo kar hitro in že v enem letu. Spričo sedanjega stanja in možnosti bo treba organizacijsko pač vztrajati še pri tem, da obdrži vodilno vlogo glede ohranjanja in razvoja Juliane referent za varstvo prirode pri Zavodu za spomeniško varstvo; uvesti je pa treba stalno botanično kontrolo, sodelovati mora še nadalje strokovnjak za urejevalno tehniko in oblikovanje alpskega vrta, predvsem pa je treba o pravem času poskrbeti za izobrazbo mladega vrtnarja, ki bo pozneje, po večletni specializaciji, lahko prevzel vso skrb za uspešno terensko delo v bodočnosti.

V današnjem času dobiva alpinetum Juliana nove, obsežnejše naloge. Kot nazorna botaničnobiolška zbirka naj seznanja obiskovalce naših gora z alpsko floro; mora pa biti turistično privlačen objekt, ki naj vzgojno vpliva predvsem tudi na laično občinstvo in širi misel za varstvo prirode. Moralo bi priti še bolj v navado, da turistično-prevozna podjetja pri organiziranih izletih po Soški dolini postavijo v svoje programe tudi ogled Juliane. Že letošnji poskus s pobiranjem vstopnine je dokazal, da smatrajo obiskovalci takšen prispevek za docela umesten. Prirejati bo treba posebne dneve za organizirane ogled alpinetuma in za ta namen povabiti predavatelje-demonstratorje, ki bodo občinstvu ustrezno pojasnjevali zanimivosti iz biologije alpskih rastlin. Pripraviti pa bo treba tudi informativno brošuro o zbirkah, ureditvi in posebnih zanimivostih Juliane; v tej knjižici bi morali biti vsekakor tudi jedrnat in preprosto poučni fitosociološki prispevki z obrazložitvijo rastlinskih združb, ki jih planinci srečujejo po bližnjih gorah.

ODONATNA FAVNA TRIGLAVSKEGA NARODNEGA PARKA

BOSTJAN KIAUTA

V obdobju 1955–1959 smo sistematično obdelali favno kačjih pastiriev (*Odonata* Fbr.) predlaganega področja Triglavskega narodnega parka (P i s k e r - n i k 1959: 7). Zajeli smo tudi neposredno okolico predvidenega zaščitenege predela, da bi tako dobili kolikor mogoče popolno sliko lokalne odonatne favne v parku. Rezultate tega dela podajamo tu kot predhodno poročilo. Posebno pozornost smo posvečali ekologiji in larvalnim stadijem, katerih ugotovitev je za presojo avtohtonosti posameznih, sicer izredno mobilnih vrst, vsekakor najbolj zaželena.

Zbrani favnistični podatki so za to področje novi in še niso bili objavljeni. Doslej je bilo mogoče v parku ugotoviti 19 rodov z naslednjimi 32 vrstami: *Calopteryx virgo* L., *C. splendens* Harr., *Lestes barbarus* Fbr., *L. virens* Charp., *L. sponsa* Hansem., *L. viridis* v. d. Lind., *Platycnemis pennipes* Pall., *Pyrrhosoma nymphula* Sulz., *Ischnura elegans* v. d. Lind., *Enallagma cyathigerum* Charp., *Agrion hastulatum* Charp., *A. puella* L., *Erythromma najas* Hansem., *E. viridulum* Charp., *Aeschna juncea* L., *Ae. grandis* L., *Ae. cyanea* Müll., *Gomphus vulgatissimus* L., *Onychogomphus forcipatus* L., *Cordulegaster annulatus* Sel., *Cordulia aenea* L., *Somatochlora metallica* Sel., *S. alpestris* Sel., *S. arctica* Zetterst., *Libellula depressa* L., *Orthetrum coerulescens* Fbr., *O. brunneum* Fonsc., *Crocothemis erythraea* Brullé, *Sympetrum flaveolum* L., *S. vulgatum* L., *S. sanguineum* Müll. in *Leucorrhinia dubia* v. d. Lind. V primerjavi z odonatno favno cele Slovenije, kjer je bilo doslej ugotovljenih 25 rodov z 58 vrstami, je favna predlaganega področja narodnega parka izredno bogata. Celotna srednjeevropska favna obsega 28 rodov z 81 vrstami (S c h m i d t 1929: 1).

Za Jugoslavijo so nove naslednje 4 v parku ugotovljene vrste: *Agrion hastulatum* Charp., *Somatochlora alpestris* Sel., *S. arctica* Zetterst. in *Leucorrhinia dubia* v. d. Lind.

V zoogeografskem oziru sestavlja odonatno favno Triglavskega narodnega parka 5 favnističnih komponent, kar je vsekakor posledica velike migrativnosti tega reda insektov in specifične geografske lege narodnega parka v križišču raznih favnističnih področij. Sledeč P o r t m a n n o v i (1921: 16) in T r p i š e v i (1957: 445) zoogeografski tabeli so v odonatni favni narodnega parka zastopani evrazijski elementi z 20 vrstami, mediteranski in boreoalpski s po 5 ter pontsko-sarmatski z 1 vrsto, ena vrsta pa je cirkumborealnega značaja. Od boreoalpskih vrst predstavljajo *Agrion hastulatum* Charp., *Aeschna juncea* L., *Somatochlora arctica* Zetterst. in *Leucorrhinia dubia* v. d. Lind. edine doslej znane glacialne relikte med kačjimi pastirji slovenskega ozemlja.

Z zoogeografskega stališča je zanimiva na zahodni meji parka ujeta etiopsko-mediteranska vrsta *Crocothemis erythraea* Brullé, ki nastopa avtohtono pri nas le v obmorski Istri in gre v primeru naše najdbe brez dvoma za pritepenca.

V ekološkem pogledu so zastopane v parku izrazito hidrofilne in, kar preseneča, tudi kserofilne vrste, n. pr. *Erythromma viridulum* Charp., vendar po gostoti populacij prve daleč prevladujejo in je med njimi *Platycnemis pennipes* Pall. populacijsko najmočnejša vrsta v Bohinjski jezerski kotlini (K i a u t a 1959: 262).

Zanimiva je tudi ugotovitev malo mobilne vrste *Calopteryx virgo* L. v jezeru na Pl. pri jezeru (1429 m), ki predstavlja, kolikor nam je znano, najvišjo lokaliteto te vrste.

Literatura: Kiauta B., 1959. O pleistocenskih reliktnih kačjih pastirjev. *Proteus* 21: 260–263. — Piskernik A., 1959. Triglavski narodni park. Varstvo spomenikov 6: 5–11. — Portmann A., 1921. Die Odonaten der Umgebung von Basel. Diss. Lorrach. — Schmidt E., 1929. Libellen - Odonata. In: Tierwelt Mitteleuropas 4/1b. — Trpiš M., 1957. Predbežny prehlad vážok (Odonata) Žitnaho Ostrova. *Biologia* 12/6: 433–449.

La faune des Libellules (Odonata Fbr.) dans le Parc national du Triglav (Résumé): Dans la période de 1955–1959, 32 espèces de Libellules (*Odonata* Fbr.) ont été identifiées dans le Parc national du Triglav dans les Alpes Juliennes. L'auteur les cite dans le texte slovène. Quant au point de vue zoogéographique, les éléments faunistiques eurasiatiques sont représentés par 20 espèces, les méditerranéennes et les boréoalpines par 5 et les pontico-sarmatiques par une seule espèce, tandis qu'une espèce est de caractère circumboréal. Les espèces suivantes sont nouvelles pour la Yougoslavie: *Agrion hastulatum* Charp., *Somatochlora alpestris* Sel., *S. arctica* Zetterst. et *Leucorrhinia dubia* v. d. Lind.

NEKATERE NOVE ALI REDKE VRSTE V FLORI JULIJSKIH ALP

T O N E W R A B E R

V letih 1957–1959 sem v okviru preučevanja flore Triglavskega narodnega parka našel nekaj vrst, ki zaslužijo, da jih v naslednjem na kratko omenim.

1. *Batrachium trichophyllum* (Chaix) F. Schultz je s svojo tipično podvrsto *trichophyllum* najpogostnejša vrsta tega rodu v Sloveniji, medtem ko podvrsta *lutulentum* (Perr. et Song.) Janchen doslej pri nas še ni bila ugotovljena. To je nežna rasa gorskih jezer, ki sem jo odkril v Zelenem jezeru (1987 m) pod Hribaricami in v Dupeljskem jezeru pri pl. Duplje. V obeh primerih gre za plitvi jezerci, ki se poleti precej segrejeta in je v njih proces evtrofizacije že precej napredoval.

2. *Arabis pauciflora* (Grimm) Garcke je južnosrednjeevropski element s težiščem razširjenosti v nižinski, v Alpah pa v montanski in subalpski stopnji (Meusel 1943: 236) in uspeva v svetlih, suhih ali nekoliko vlažnih gozdovih in grmiščih. Na takih mestih ga je našel Pospichal 1897: 479 pri Mirnu v spodnji Vipavski dolini, doslej edinem nahajališču v Sloveniji. Leta 1957 smo to vrsto na skupni ekskurziji s prof. B. Pawlowskim (Kraków) ugotovili tudi v Julijskih Alpah (det. B. Pawlowski). Uspeva na melišču, ki se izpod Studorja spušča v Črno jezero in ki je posebno v svojem zgornjem delu bujno poraslo z vegetacijo (1400 m). Združbo, v kateri uspeva *A. pauciflora*, lahko označimo kot posebno varianto asociacije *Petasitetum paradoxo*, označeni s pojavljanjem mnogih termofilnih vrst, n. pr. *Linum viscosum*, *Cytisanthus radiatus*, *Peucedanum carvifolia*, *Laserpitium siler*, *L. latifolium*, *Orobanchelaserpitii-sileris*, *Centaurea haynaldi* var. *julica*, *C. triumfetti*, *Polygonatum officinale* in *Carex humilis*, poleg teh pa so obilnejše še vrste *Aconitum angustifolium*, *A. ranunculifolium*, *Heracleum elegans* subsp. *elegans*, *Rhinanthus aristatus* subsp. *subalpinus*, *Betonica jacquini*, *Scabiosa lucida*, *Cirsium erisithales*, *Petasites paradoxus* in *Calamagrostis varia*.

3. *Trinia longipes* Borbas raste v subalpski in alpski stopnji dinarskih gorstev in sega še v Julijske Alpe, kjer je znana doslej z Mangarta in pl. Govnjač na Sp. Komni (Mayer 1954: 93). Na severnem robu komenske planote jo

nahajamo še na Plazkem Voglu in v grebenu Malega Špičja (kota 2315 m). Na obeh nahajališčih uspeva na kamenitih tratah okoli 2200 m visoko.

Razen te vrste srečamo na Komni še več termofilnih južnoalpskoilirskih oz. submediteranskih vrst, kakor n. pr. *Asplenium fissum*, *Trifolium noricum*, *Athamanta turbith*, *Gentiana lutea* subsp. *symphyandra*, *Centaurea haynaldi* var. *julica*, *C. triumfetti*, *Allium ochroleucum*, *Lilium carniolicum* i. dr., od katerih *Cytisanthus radiatus* z obilnim pojavljanjem mestoma v veliki meri soustvarja pokrajinsko sliko. V dolinah primorskega dela Julijskih Alp in v Bohinju so take vrste še mnogo številnejše in pričajo o močnem valu termofilne vegetacije, ki je po zadnji ledeni dobi preplavila omenjena področja in se ob ponovnem poslabšanju klime na ugodnih rastiščih ohranila kot relikv.

4. *Primula columnae* Tenore je submediteranski element, ki iz balkanskih gorstev sega proti severu še do Slovenije. Raztreseno se pojavlja v Istri, na juž. Notranjskem in Primorskem ter je prodril z drugimi termofilnimi rastlinami po dolini Soče še daleč proti severu in raste še pri Bovcu (Beck 1907: 59). Navedba, po kateri naj bi rasla ta vrsta na Koroškem (Zadnica — Satnitz južno od Celovca), je zanesljivo napačna (Jančhen 1958: 448). V Julijcih sem našel še dve novi nahajališči, na Komarči in pri Krnskem jezeru. Na obeh mestih uspeva rastlina na poraslih meliščih, ki so obrnjena proti jugu in kjer najdemo med okolnim rastlinstvom mnogo termofilnih zastopnic. Če izpustimo naštevaje le-teh za floristično dobro poznano Komarčo, vidimo, da uspeva *P. columnae* pri Krnskem jezeru na južnih pobočjih Debeljaka (1400—1600 m), kjer v neposredni okolici (na severni obali Krnskega jezera) najdemo še vrste *Semprevivum schottii*, *Sedum album*, *Cytisanthus radiatus*, *Athamanta turbith*, *Daphne alpina*, *Satureja thymifolia*, *Allium montanum*, *Centaurea haynaldi* var. *julica* in dr.

5. *Orobanche laserpitii-sileris* Reuter je v območju svojega areala (Francija, Švica, Avstrija, Jugoslavija in Bolgarija) povsod zelo redke pojavnosti, ki zajeda kobulnico *Laserpitium siler*. Na slovenskem ozemlju je pogosten v dolini Iške (Zalokar 1936: 153), že onstran meje pa uspeva pri Rablju. V maloštevilnih primerkih raste tudi pri Črnem jezeru nad Komarčo, na istem mestu kakor *Arabis pauciflora* in veljajo zanj že za to vrsto navedeni ekološki in floristični podatki.

6. *Antennaria carpatica* (Wahlenbg.) Bluff et Fingerhuth je arktično-alpska vrsta, ki ljubi bolj kislo podlago in je zato v Centralnih Alpah pogostnejša kot v Apeniških. Zato se pojavlja tudi v Julijskih Alpah in Karavankah prav redko tam, kjer so tla zaradi primesi kislih kamenin ali debelejšje, izprane plasti humusa bolj kislja. Tako jo najdemo na Mangartu in Vajnašu (Dolšak 1929: 50) in na Laški planji (Mayer 1958: 11). Našel sem jo še na koti 2315 m v grebenu Malega Špičja, kjer raste na globokih in humoznih ter nekoliko vlažnih alpskih tratah.

Malo Špičje je floristično slabo poznano in zato navajam nekatere od vrst, ki tam uspevajo: *Cerastium austroalpinum*, *C. subtriflorum*, *Anemone baldensis*, *Ranunculus traunfellneri*, *Arabis vohinensis*, *A. pumila*, *A. alpina* subsp. *alpina*, *Thlaspi rotundifolium*, *Saxifraga oppositifolia* subsp. *oppositifolia*, *S. incrustata*, *S. aizoon*, *S. aizoides*, *S. sedoides*, *S. androsacea*, *Oxytropis montana* subsp. *jacquinii*, *Linum julicum*, *Primula halleri*, *Arctous alpina*, *Eritrichum nanum*, *Gentiana lutea* subsp. *lutea*, *G. terglouensis*, *G. pumila*, *Phyteuma sieberi*, *Saussurea pygmaea*, *Coeloglossum viride*, *Nigritella nigra*, *N. rubra* i. dr.

7. *Elyna myosuroides* (Vill.) Fritsch je arktično-alpska vrsta, v Sloveniji doslej znana le z Mangarta in Stola (Dolšak 1936: 88). V Triglavskem narodnem parku sem jo našel še na dveh mestih: na Malem Špičju (okoli 2200 m) in nad Srenjsko Krmo v zarezi med Velikim in Malim Dražkim vrhom, že bolj proti zadnjemu, na robu prepada v Krmo (okoli 1900 m). V obeh primerih je njeno nahajališče na vetrovnih grebenih in robovih.

Literatura: Beck, G., Sitzungber. Akad. Wiss. Wien, mathem.-naturw. Kl. 116: 59, 1907. — Dolšak F., Glasn. Muz. dr. Slov. 10/B: 50, 1929; Prir. razpr. 3/3: 88, 1936. — Janchen E., Catalogus florae Austriae 1/3: 448, 1958. — Mayer E., Biol. vest. 3: 92–94, 1954; Razprave SAZU, razr. prir. vede 4: 11, 1958. — Meusel H., Vergleichende Arealkunde 1: 236, 1943. — Pospichal E., Flora des österreichischen Küstenlandes 1: 479, 1897. — Zalokar M., Proteus 3: 153–154, 1936.

Quelques nouvelles ou rares espèces dans la flore des Alpes Juliennes (Résumé): L'auteur mentionne comme nouvelles pour les Alpes Juliennes (Yougoslavie — Slovénie) les espèces *Batrachium trichophyllum* (Chaix) F. Schultz subsp. *lutulentum* (Perr. et Song.) Janchen (dans les lacs Zeleno jezero et Dupeljsko jezero) et *Arabis pauciflora* (Grimm) Garcke (près du lac Crno jezero). Pour les espèces suivantes, rares dans les Alpes Juliennes, des nouvelles stations ont été constatées: *Trinia longipes* Borbas (Plazki Vogel, Malo Špičje), *Primula columnae* Tenore (Komarča, Krnsko jezero), *Orobanche laserpitii-sileris* Reuter (Crno jezero), *Antennaria carpatica* (Wahlenbg.) Bluff et Fingerhuth (Malo Špičje) et *Elyna myosuroides* (Vill.) Fritsch (Malo Špičje, Mali Dražki vrh).
M. W.